

ELEKTRONINĖ LIETUVIŲ KALBOS IR LITERATŪROS CHRESTOMATIJA

11–12 klasei

XX a. vidurio
katastrofų literatūra

versija 1.0

Šia chrestomatija galima naudotis
tik mokymo ar mokymosi tikslais

LIETUVIŲ
LITERATŪROS
IR TAUTOSAKOS
INSTITUTAS

VILNIUS 2012

SUDARYTOJA Aušra Martišiūtė-Linartienė

REDAKcinė KOLEGIJA: Darius Kuolys, Mindaugas Kvietkauskas, Aušra Martišiūtė-Linartienė,
Dainora Pociūtė-Abukevičienė, Brigita Speičytė, Gytis Vaškelis

PROJEKTO KOORDINATORIUS Gytis Vaškelis

KONSULTANTĖS: Vilija Dailidienė, Dainora Eigminienė, Aušra Jurgutienė

REDAKTORĖS: Irena Daugirdaitė, Laima Arnatkevičiūtė, Danutė Kalinauskaitė, Asta Vaškeliene

KNYGOS DAILININKAS IR MAKETUOTOJAS Rokas Gelažius

Išleido

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Antakalnio g. 6, Vilnius LT-10308

www.lti.lt

knyga@lti.lt

© Autoriai, tekstai, 2012

© Aušra Martišiūtė-Linartienė, sudarymas, 2012

© Rokas Gelažius, 2012

© Ugdymo plėtotės centras, 2012

© Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012

ISBN 978-609-425-088-0

TEKSTŲ AUTORIAI:

Natalija Arlauskaitė (A. Čechovas, A. Achmatova, O. Mandelštam, B. Pasternakas), Gintarė Bernotienė (H. Hesė, J. Vaičiūnaitė), Dagnė Beržaitė (F. Dostojevskis), Vigmantas Butkus (XX a. pradžios literatūra. Realizmas. Neoromantizmas), Dalia Čiočytė (M. Valančius), Jūratė Čerškutė (R. Gavelis), Vilija Dailidienė (N. Sadūnaitė), Viktorija Daujotytė-Pakerienė (K. Būga), Kęstutis Girnius (J. Girnius), Aušra Jurgutienė (J. Baltrušaitis), Nijolė Kašelionienė (Gi de Mopasanas, O. Milašius Š. Bodleras, P. Verlenas), Laurynas Katkus („Keturi vėjai“, F. T. Marinėtis, R. M. Rilke, F. Kafka, B. Sruoga (II)), B. Krivickas, A. Nyka-Nyliūnas, J. Lukša-Daumantas, V. Bložė, M. Martinaitis, T. Venclova, J. Erlickas, D. Kalinauskaitė), Rimantas Kmita (I. Meras, Modernioji XX a. antrosios pusės literatūra, E. Miežėlaitis, Just. Marcinkevičius, S. Geda, J. Strielkūnas, N. Miliauskaitė, Nepriklausomybės laikų literatūra, A. Marčėnas, A. Jonynas, D. Kajokas, S. Parulskis, G. Grajauskas), Darius Kuolys (Barokas, Apšvieta, K. Sirvydas, M. K. Sarbievijus, D. Naborovskis, S. Pšipkovskis, M. K. Pacas, K. Donelaitis, M. P. Karpavičius, T. Kosčiūška, I. Kantas, M. Gimbutienė, V. Kavolis, M. Lukšienė), Mindaugas Kvietkauskas (XX a. pradžios literatūra. Romantizmas. Neoromantizmas, M. Riomeris, M. Kulbakas, K. Kavafis, XX a. vidurio katastrofų literatūra, O. Šimaitė, A. Kamiu, P. Levis, V. Šymborska, Č. Milošas, J. Brodskis), Laura Laurušaitė (K. Skujėniekas), Aušra Martišiūtė-Linartienė (V. Šekspyras, P. Kalderonas, J. V. Gėtė, F. Šileris, Dž. Baironas, V. Krėvė, J. Tumas-Vaižgantas, Vydūnas, B. Sruoga (I)), D. Grinkevičiūtė, K. Ostrauskas, K. Saja, S. Beketas, M. Ivaškevičius), Gediminas Mikelaitis (S. Šalkauskis), Kęstutis Nastopka (A. J. Greimas), Dainora Pociūtė-Abukevičienė (Renesansas, Metrašėčiai, M. Husovianas, A. Kulvietis, M. Mažvydas, A. Volanas, L. Sapiega, J. Radvanas, M. Daukša, M. K. Radvilas-Našlaitėlis), Jurgita Žana Raškevičiūtė (J. Degutyte), Brigita Speičytė (XIX a. literatūra. Romantizmas. Realizmas, A. Strazdas, S. Daukantas, A. Mickevičius, A. Baranauskas, Žemaitė, Maironis, V. Vordsvortas, Šatrijos Ragana), Jūratė Sprindytė (M. Katilėškis, J. Aputis, R. Granauskas, B. Vilimaitė, Ch. L. Borchesas, Nepriklausomybės laikų literatūra, J. Kunčinas, V. Juknaitė, G. Radvilavičiūtė), Vaidas Šeferis (Jonas Basanavičius), Marijus Šidlauskas (V. Kudirka), Skirmantas Valentas (K. Būga), Inga Vidugiryte-Pakerienė (A. Puškinas), Vanda Zaborskaitė (M. Valančius), Eugenijus Žmuida (J. Tumas-Vaižgantas, I. Šėinius, XX a. vidurio modernioji literatūra, V. Mykolaitis-Putinas, J. Savickis, S. Nėris, H. Radauskas, I. Simonaitytė), Manfredas Žvirgždas (J. Billūnas, M. K. Čiurlionis, XX a. vidurio modernioji literatūra, J. Savickis, J. Aistis, Salomėja Nėris, B. Brazdžionis, A. Miškinis, A. Vaičiulaitis, I. Simonaitytė, K. Binkis, S. Nėris (II), A. Miškinis, V. Mačernis, K. Bradūnas, Modernioji XX a. antrosios pusės literatūra, A. Mackus, A. Škėma, Liūnė Sutema).

TURINYS

XX a. vidurio katastrofų literatūra	1838
Vincas Mykolaitis-Putinas	1853
VINCAS MYKOLAITIS-PUTINAS. Poezija	1855
Salomėja Nėris	1857
SALOMĖJA NĖRIS. Poezija	1860
Balys Sruoga	1865
BALYS SRUOGA. Dievų miškas	1869
Icchokas Meras	1913
ICCHOKAS MERAS. Lygiosios trunka akimirką	1916
Dalia Grinkevičiūtė	1933
DALIA GRINKEVIČIŪTĖ. Lietuviai prie Laptevų jūros	1939
Antanas Miškinis	1954
ANTANAS MIŠKINIS. Poezija	1956
Vytautas Mačernis	1962
VYTAUTAS MAČERNIS. Poezija	1967
Bronius Krivickas	1975
BRONIUS KRIVICKAS. Poezija	1977
Kazys Bradūnas	1984
KAZYS BRADŪNAS. Poezija	1989
Alfonsas Nyka-Niliūnas	1997
ALFONSAS NYKA-NILIŪNAS. Poezija	1999
Ona Šimaitė	2005
Juozas Lukša-Daumantas	2012
Alberas Kamiu	2017
ALBERAS KAMIU. Svetimas	2022
Primo Levis	2045
PRIMO LEVIS. Jei tai žmogus	2047
Terminų žodynėlis	3301
Laiko juosta	3346

XX a. vidurio
katastrofų
literatūra

XX amžiaus vidurio katastrofų literatūra

Katastrofų literatūros samprata

1941-aisiais Balys Sruoga pradėjo įvadą Jurgio Baltrušaičio karo metų poezijos rinkiniui *Ašarų vainikas* simboliniais žodžiais, kurie išreiškė kraštutinę žmogaus būseną tartum ugnikalnyje sprogius visos Europos civilizuotam pasauliui:

– Statykite namus ant Vezuvijaus, siųskite laivus į nežinomas marias! – mefistofeliškai kvatjosi kadaise Nyčė. Žmonės jį bepročiu laikė.

Statyti namus ant Vezuvijaus, kad dieną naktį nerimasčiu sirgtum, belaukdamas, kada klastingasis krateris ugnimi spjaudyti pradės ir tavo trobą, ir tavo darbą, ir tavo galvą garuojančiais pelenais pavars?

Padorūs miesčionys uždarė langus, užleido užuolaidas, užsklendė duris, kad pamišėlių k্লাikus vaitojimas jų širdies nepasiektų.

Niekas negelbėjo. [...] Visas pasaulis pasiutusiu Vezuvijumi virto. Latakais ir vieškeliais, plačiausiais laukais ir sesulių darželiais ugninė lava papliupo, ėdri, nepasotinama. Padorieji miesčionys atsidūrė beprotybės slenkstyje...

Ne, ne beprotis buvo Nyčė, jis tiktai, žmonių menkystos skausmu paspringdamas, vaitojo:

Statykite namus ant Vezuvijaus... Mokykitės gyventi pavojuje!

Ramioje buityje, rūtelių darželyje visi esame gudrūs, bet kas moka gyventi ant Vezuvijaus, kas moka gyventi pavojuje?

XX a. viduryje visuomenė ir kiekvienas žmogus atsidūrė ties neregėtai tragiško išbandymo riba. Kilus Antrajam pasauliniam karui, kurį Lietuvoje lydėjo dar ir žiaurūs pokario metai, pasirodė, kad griūva visos ankstesnės gyvenimo normos, įprastinės moralės ir žmogiškumo kategorijos. Atramą praranda ne tik humanizmo vertybės, bet ir paprasčiausia elgesio logika. Tai, kas atrodė beprotybė, tampa realybe. Tariamas visuomenės padorumas tebuvo paviršius. Stichiškos, beprotiškos jėgos griaua visą Europos pasaulį tartum kortų namelį, o žmogus be jokių priedangų turi mokytis išlikti jų akivaizdoje. Sruoga, priminęs filosofo Frydricho Nyčės (Friedrich Nietzsche) įžvalgą, palygina šį laiką su Vezuvijaus, sunaikinusio Pompėją, išsiveržimu (toks palyginimas anuomet labai paveikė jaunąją rašytojų kartą – žemininkus). Atrodo, kad nebėra jokių išankstinių receptų nei kaip atlaikyti tai, kas vyksta, nenužmogėjus, nei kaip visą šią brutalią patirtį išreikšti kalba. XX a. vidurio kūrybą, kuri ieškojo būdų paliudyti ir suprasti tai, kam buvo labai sunku rasti žodžių, galima pavadinti katastrofų literatūra.

Dviejų okupacijų patirtis

Česlovas Milošas (Czesław Miłosz), savo akimis matęs sovietinių tankų įvažiavimą į Vilnių 1940 m. birželio 15 d., amžiaus vidurio įvykių esmę išsakė šitaip:

Jeigu norėčiau vienu žodžiu apibūdinti, kas atsitiko, turėčiau pasakyti: suirimas. Žmonės visuomet gyvena vienaip ar kitaip suvokiamoje tvarkoje ir negali sau įsivaizduoti akimirkos, kai toji tvarka nustotų gyvuoti. Staigus visų įprastai vartojamų sąvokų ir kriterijų žlugimas įvyksta retai, tai pasitaiko išskirtinai audringais istorijos laikotarpiais. [...] Vis dėlto irimas,

apie kurį kalbu, vyko ir XIX amžiuje, tik kažkur giliau po paviršiumi, todėl buvo pastebimas tik nedaugeliui. 1939 metų rugpjūčio 23 dieną Hitlerio ir Stalino sudarytas paktas ištraukė išorėn visus Europos nuodus, atidarė Pandoros skrynią.

Momentas, kurį Milošas laiko lemtingu – tai Trečiojo Reicho ir Sovietų Sąjungos ne puolimo sutartis bei jos slaptieji protokolai – vadinamasis J. Ribentropo ir V. Molotovo (nacių bei sovietų užsienio reikalų ministrų) paktas, kuriuo dvi totalitarinės valstybės ciniškai susiraikė Vidurio ir Rytų Europą. Dėl Lietuvos buvo deramasi it turguje: iš pradžių ją nusprendė užimti naciai, tačiau vėliau Josifas Stalinas pasiūlė mainytis į kai kurias Lenkijos sritis. Adolfui Hitleriui sutikus, Lietuva papildomu rugsėjo 28-osios slaptuoju protokolu buvo priskirta sovietų įtakos sferai. Tad prasidedant Antrajam pasauliniam karui už ją jau viskas buvo nuspręsta – nors jos valdžia ir piliečiai kurį laiką dar tikėjo, kad turi tam tikrą pasirinkimą, valstybės išlikimo, grįžimo į daugmaž normalią tvarką galimybę.

Ja dar tikėjo Lietuvos vyriausybė, 1940 m. birželio 15-osios naktį priėmusi žiaurų kompromisą – gavus SSRS ultimatumą, atidaryti sienas Raudonajai armijai ir sukurti prosovietinę valdžią. Prezidentas Antanas Smetona ragino ultimatumą atmesti, imtis ginklo ir Suomijos pavyzdžiu priešintis: „Dabar tas laikas atėjo“. Tačiau dauguma ministrų ir vyriausiasis kariuomenės vadas, tam nesiryžo: gintis prieš nepalyginamai didesnę jėgą būtų neįmanoma, gausios sovietų įgulos – jau Lietuvoje, karas sugriautų visą „mūsų medžiaginio gyvenimo padarytą pažangą“, gražiai klestintį ūkį, gal dar būtų galima išsaugoti Lietuvos gerovę (krašto apsaugos ministro Kazio Musteikio, raginusio priešintis, atsiminimai). Vyriausybė nusprendė priimti ultimatumą, o prezidentas – kuo skubiau pasitraukti į užsienį. Prosovietinėje Liaudies vyriausybėje, kuriai vadovavo Kremliaus paskirtas Justas Paleckis, nedemokratiškai (iš vienintelio kandidatų sąrašo) išrinktame Liaudies seime dalyvavo ir su okupacine jėga kolaboravo dalis lietuvių rašytojų – Vincas Krėvė-Mickevičius, Petras Cvirka, Antanas Venclova, Salomėja Nėris, Liudas Gira, Kostas Korsakas, regis, patikėję sovietų šūkais apie pažangą, lygybę ir tautų draugystę. Šiandieniniai istorikai jų veiksmus vadina „apakimu“, tikriau – nesuvokimu, kad totalitarizmo galia, su kuria jie bendradarbiauja, taip pat dar vildamiesi kurti Lietuvos ateitį, tesiekia vieno dalyko – priversti jai paklusti kaip geležiniam dėsnui (palyginti greit atitoko tik Krėvė, apsilenkęs Maskvoje pas Molotovą dėl galimybės išlaikyti Lietuvos autonomiją ir supratęs, kad sovietų „neveikia jokia logika“). Netrukus lietuvių rašytojais, kurie dėl kairiųjų nuostatų arba suvilioti valdžios galimybių prisijungė prie režimo, buvo pasinaudota įteisinant okupaciją (Lietuvos „įstojimą“ į SSRS 1940 m. rugpjūčio 3 d.), Lietuvos valstybės ir gyventojų turto nusavinimą ir prasidėjusį terorą bei genocidą.

Visada sunku patikėti, kad įvyko realybę apverčianti katastrofa, kad išsiveržė Vezuvijus, ir nieko – jokio „gražaus ūkio“, jokio „pusiau normalumo“ ar „pusiau valstybingumo“ nebebus galima išsaugoti. Kad dabar – žūt būtinės kovos riba. Laiko susivokti ir pereiti į aktyvią rezistenciją panašiai prireikė ir prancūzų visuomenei, kuri prasidėjus nacių okupacijai pasirodė pernelyg pasyvi, dezorganizuota, kur buvo sukurtas kolaboracinis Višy (Vichy) režimas, įtraukęs ir žymių rašytojų, mokslininkų. Tai primena prancūzų egzistencialisto Albero Kamiu (Albert Camus) romano *Maras* (1947) situaciją: prasidėjus baisiai viduramžių ligai šiuolaikiniame mieste, valdžia, gydytojai ir dauguma visuomenės dar bando dangstyti tikrovę, vadinti epidemiją kitais vardais, taikyti kompromisines

apsaugos priemonės, tikisi kaip nors susigyventi. Bet su maru nėra jokių kompromisų. Galiausiai visi pragmatiniai argumentai ir atsitraukimo takai suyra, lieka tik grynos žmogiškosios vertybės ir klausimas: ar tu jas renkiesi, ar pasiduodi nežmoniškai jėgai? Kaip rašė teisininkas Mykolas Riomeris (Römer), šitas laikas ir iš Lietuvos žmonių pareikalavo „nors žūti, bet žūti vyriškai ir garbingai, tvirtai žinant, kad tautų istorijoje daugiau šansų turi atgimti tasai, kuris žūsta besipriešindamas, negu tasai, kuris taip pat žūsta, bet žūsta pasyviai pasiduodamas likimui. Kančių [...] daugiau, tačiau kelias į laisvę veda per ryžtingumą ir kančias“. Tuo keliu pasuko Lietuvos rezistentai, sukilėliai, partizanai, žydų ir kitų pasmerktųjų gelbėtojai, juo ėjo ne propagandą ar prisitaikymą, o liudijimą pasirinkusi literatūra. Vienas pirmųjų tokio pobūdžio kūrinių – tai Igno Šeinaus *Raudonasis tvanas*, dokumentinės prozos knyga, siekusi pasakyti tiesą apie Lietuvos okupaciją Vakarų pasauliui. 1941 m. išleista švedų, danų, suomių kalbomis, Skandinavijoje tapo bestseleriu. Joje Šeinius klausė: „Tai, kas dabar Lietuvoj dedas ir kas dar graso, ar visa tai nepanašu į Čingischano ir Tamerlano gadynės dvasią, grėsusią visai Europai ir jos civilizacijai?“

Pirmas itin baisus sukrėtimas, parodęs, kad šis laikas peržengia visas moralines ribas ir išsklaido visas iliuzijas dėl stalinizmo veido, Lietuvai buvo 1941 m. birželio 14-ąją, lygiai po metų nuo sovietinės okupacijos pradžios, prasidėję masiniai areštai ir trėmimai. „Liaudies priešais“, „kontrevoliuciniai ir socialiai kenksmingais elementais“ buvo paskelbta ir vos per keturias dienas iš Lietuvos išstremta apie 17 000 politinio ir kariuomenės elito atstovų, šviesiausios inteligentijos, verslininkų, stambių ūkininkų, mokytojų, policininkų, studentų. Didžiausia grupė – tai darbingiausia visuomenės dalis, trisdešimtmečiai keturiasdešimtmečiai bei jų vaikai. Trėmiami buvo ne tik lietuviai, deportuotas ir lenkų, žydų bendruomenių elitas. Teisiama už akių, dažniausias nuosprendis – 10 metų lagerio, apie 600 asmenų įvykdoma mirties bausmė. Trėmiant nusavinamas turtas (galima pasiimti tik kelis ryšulius), plėšiami aukų namai, vyrai atskiriami nuo šeimų, žmonės „pakraunami“ (tokie žodžiai vartojami NKVD trėmimo instrukcijose) į sausakimšus prekinis vagonus ir sunumeruojami. Dalis suimtųjų, išrūšiuotų pagal „atspalvį“ (dar vienas tų instrukcijų terminas), t. y. – politines pažiūras, įkalinami ir kankinant tardomi. Birželio trėmimų mastas sukėlė siaubingą šoką. Politinis teroras, areštai, kalinių kankinimai, trėmimai ir egzekucijos prasidėjo jau nuo pat okupacijos pradžios, tačiau dabar pasirodė, kad taikinyje – ne atskiri režimo priešininkai ar buvę valstybės tarnautojai, o siekiama išpjauti tautos šerdį. Vagonuose atsiduria ir tie, kurie nedalyvavo privalomuose sovietiniuose mitinguose, ir tie, kurie dalyvavo; ir tie ūkininkai, kurie atidavė valdžios pareikalautas didžiules grūdų pyliavas, ir tie, kurie neatidavė. Tad niekas nebėra tikras dėl savęs.

„Baisi žinia pasklido netikėtu greičiu. Dar neparišus arkliams po kaklais abrako maišų pietų pertraukai ankstyvą vidurdienį, apie tai jau žinojo visi vežikai ir visi darbininkai [...]. Žinojo miestas ir kaimas. Vieškeliu važiuojantys valstiečiai ir traukinių keleiviai. Nuo Suomijos įlankos, per Estijos, Latvijos ir Lietuvos žemes ligi pat tolimų Baltarusijos miškų anapus Nemuno aukštupio apie tai kalbėjo tik taip: ‚Veža žmones‘. Niekas netikslino jų socialinės ar politinės priklausomybės, visi sakė tiesiog žmonės“, – taip anų dienų sukrėtimą romane *Kelias į niekur* perteikia Lietuvos lenkų rašytojas, žymus demokratas Juzefas Mackevičius (Józef Mackiewicz). „Pusė penkių. Kaunas miega. Tyliai plaukia 63 vagonų traukinio sąstatas, veždamas į nežinomą tolj, į nežinomą gyvenimą 1500 lietuvių. Ašaros visų akyse. Verkia vaikai, tarsi ir jie suprastų, tyli akis įbedę į tolstančius miesto vaizdus ir

pradedančius slinkti laukus. Žiūrėkite, vaikai, žiūrėkit, tegul neišdyla iš jūsų atminties šis vaizdas ir šitoji minutė. [...] Duryse plyšys. 5 cm. Traukiu į save giliai Lietuvos laukų kvapą, kad neužmirščiau jo niekad“, – taip ši akimirka įsirėžė išvežtai į Sibirą keturiolikmetei Daliai Grinkevičiūtei, vėliau tapusiai žymiausia lietuvių tremties kančių liudytoja (memuarinė apysaka *Lietuviai prie Laptevų jūros*). Kaimuose per naktį žmonės šurpdami klausosi, ar sunkvežimiai su kareiviais sustos prie jų, ar prie kaimynų namų, dalis pradeda slėptis miškuose. Vidury dienos Kauno centre žinomus žurnalistus, dailininkus, į kėbulus suvartytus durtuvais, dar bando kalbinti pažįstami praeiviai, kolegos, bet šie sėdi kaip suakmenėję. Pas poetę Salomėją Nėrį, sovietų užsakymu neseniai parašiusią poetas Stalino ir Lenino garbei, atbėga slėptis jos sesuo su vyru, sužinoję, kad juos ruošiamasi išvežti. Kitą dieną Nėrį pažįstami pamato tokią:

Tai, kas dabar Lietuvoj dedas ir kas dar graso, ar visa tai nepanašu į Čingischano ir Tamerlano gadynės dvasią, grėsusių visai Europai ir jos civilizacijai?

Ignas Šeinius, *Raudonasis tvanas*, 1941

Jų, ar prie kaimynų namų, dalis pradeda slėptis miškuose. Vidury dienos Kauno centre žinomus žurnalistus, dailininkus, į kėbulus suvartytus durtuvais, dar bando kalbinti pažįstami praeiviai, kolegos, bet šie sėdi kaip suakmenėję. Pas poetę Salomėją Nėrį, sovietų užsakymu neseniai parašiusią poetas Stalino ir Lenino garbei, atbėga slėptis jos sesuo su vyru, sužinoję, kad juos ruošiamasi išvežti. Kitą dieną Nėrį pažįstami pamato tokią: „Ji buvusi baisi, perėjo per kambarį, pasižiūrėjo klaikiom akim, net rankos mum nepadavė, tik linktelėjo kažkam pasukusi galvą, akys – lyg naktų naktis nemiegojusi. Matyt, vis sielvartavo, o gal sąžinė graužė...“ (Rapolas Šaltenis). Kaune net per kelias gatves girdėti iš Saugumo rūmų sklindantys šiurpūs suimtųjų riksmi ir dejavimai – ten tardant mušama iki apalpimo, laidynėmis deginamos nugaros, traiškomi rankų pirštai ir laužomi kaulai (prof. Meilė Lukšienė atsiminimuose rašo, kaip turėjo migdyti nuo tų riksmų vis išbundantį ką tik gimusį sūnų). Kairiųjų rašytojų, talkinusių sovietų valdžiai, šoką su karčia ironija fiksuoja satyrikas Pulgis Andriušis: „Per stiprūs pipirai net patiems turkams!“

Nepraėjus nė savaitei po masinių trėmimų pradžios, Lietuvą ištiko antrasis istorijos smūgis. Birželio 22-osios ankstyvą rytą 40 nacių divizijų ir 1200 lėktuvų puolė Sovietų Sąjungą. Pirmasis pakeliui buvo mūsų kraštas, ką tik nusiaubtas sovietinio genocido bangos. Sunku suprasti 1941-ųjų birželio įvykius ir žmonių būklę, nesuvokiant, kad tai buvo ypač tragiška sandūra, išskirtinė visoje Lietuvos istorijoje. Tremtinių vagonai dar tik rieda pakeičiant į Sibirą, kai Rusijos stotyse vežami žmonės išgirsta: „Staiga – tylą. Radijas kliedi. Karas!!! Karas!!!“ (Grinkevičiūtė). Tačiau vagonai nesustoja. Kalėjimuose uždaryti pasmerktieji negali patikėti, kad nušvito viltis, ir prie kamerų durų klausosi, kada pasigirs sprunkančių prižiūrėtojų žingsniai. Tačiau laimė išsigelbėti teko anaipol ne visiems: besitraukianti sovietų kariuomenė ir saugumiečiai išžudė kalinius Telšiuose, Pravieniškėse, Panevėžyje ir kitur (žinios apie šitų žudynių ir žvėriškų kankinimų, ypač Rainių miškelyje, siaubą po keleto dienų sukrės visą Lietuvą). Tuo pat metu, pačiose karo išvakarėse Lietuvos gimnazijose baigiasi brandos egzaminai, įteikiami atestatai. Juos dar gauna ir paskutinė iki holokausto jaunų žydų karta. Tų metų Kauno abiturientė Esfira Bramson atsimena:

Šeštadienio vakare po egzaminų su gimnazijos draugais susirinkome Karo muziejaus sodelyje. Visi iki vėlumos kalbėjomės apie ateities planus, svajojome [...]. Naktį grįžau iš sodelio tik apie trečią valandą. Nespėjau nė užmigti po daugybės įspūdžių, kai ėmė drebėti visas namas. Iššokau iš lovos, puoliau į svetainę, kurios langai išėjo į Nemuno pusę. Pamačiau ugnies ir žemių fontanus virš Aleksoto. Tėvo ranka ant peties: „Vaikeli, čia ne gaisras, čia karas“. Jis iš karto suprato.

Reakcijos į karo pradžią Lietuvos visuomenę padalijo ne tiek pagal pažiūras, kiek pagal tikimybę išlikti. Lietuviams ir Lietuvos lenkams karas reiškė kraupaus sovietinio genocido pabaigą, todėl buvo sutiktas su viltimi. Žydams jis reiškė tik viena – artėjančią mirtį.

Nesitikėjusią puolimo sovietų valdžią Lietuvoje ištiko sąmyšis, ji ne tiek traukėsi, kiek padrikai bėgo vokiečių aviacijos bombarduojamais keliais. Gelbėdamiesi kartu su ja, į Rusiją išvyko ir režimą rėmę rašytojai Cvirka, Venclova, Nėris, Korsakas, Juozas Baltušis, Eduardas Mieželaitis. „Tokio pogromo, tokios beprotystės, panikos, tokio išsilakstymo į visas keturias puses nuo pirmosios karo dienos dar turbūt niekas nematė!“ – šnekasi vilniečiai įvykių liudytojo Mackevičiaus romane *Nereikia garsiai kalbėti*. Sovietų paniką kėlė ir Lietuvos miestuose bei miesteliuose, ypač Kaune prasidėjęs ginkluotas sukilimas, kuriam jau kelis mėnesius rengėsi pagrindinis Lietuvių aktyvistų frontas. Suskambėjus per radiją sutartam signalui – Kipro Petrausko dainai „Saulėlė raudona – vakaras netoli“, jauni vyrai puolė milicijos nuovadas, ginklų sandėlius, radijo, telegrafo ir telefono stotis, kalėjimus, besitraukiančios armijos būrius, siekė apsaugoti nuo sprogdinimo tiltus, nuo išgrobstymo – prekių ir maisto sandėlius. Įžengiant nacių daliniams, didieji Lietuvos miestai ir miesteliai jau buvo lietuvių rankose. Lietuviai sukilo vieninteliai iš Baltijos kraštų. Svarbiausias sukilimo pasiektas tikslas – birželio 23-osios rytą paskelbta Lietuvos valstybės atkūrimo deklaracija. Per radiją vėl suskambėjo sovietų uždraustas Lietuvos himnas. Virš Vilniaus Gedimino pilies ir Kauno Prisikėlimo bažnyčios bokštų suplevėsavu sukilėlių iškeltos trispalvės. Virš Saulės rūmų Kaune trispalvę iškėlė ką tik baigę gimnaziją abiturientai: „Rišant vėliavą užpuolė tartum širšės, bet mes į tai nekreipėme dėmesio. Jau džiaugdamesi plevėsuojančia vėliava supratom, kad tai – kulkos“ (Mindaugo Bloznelio atsiminimai). Kauno gatvėse aidint šūviams pradėjo darbą Laikinoji vyriausybė (du iš jos ministrų dirbti ateina tiesiai iš saugumo kalėjimų). Švietimo ministro, o susiklosčius sudėtingoms aplinkybėms ir ministro pirmininko pareigas priėmusio literatūrologo Juozo Ambrazevičiaus-Brazaičio žodžiais, „sukilimo politinė prasmė – lietuvių tautos krauju paliudytas pasisakymas už nepriklausomybę prieš sovietinę okupaciją [...] griaujant sovietų tvirtinimus, kad lietuvių tauta laisvu noru įsijungusi į Sovietų Sąjungą“. Tokį liudijimą krauju daugiausia pasirašė jaunimas – inteligentai, ūkininkai, universiteto dėstytojai, studentai ir net moksleiviai, darbininkai, kariai ir policininkai (amžiaus vidurkis skirtinguose būriuose buvo apie dvidešimt trisdešimt metų, bet būta ir keturiolikmečių). Šis „jaunimo sukilimas“, kaip jį yra pavadinę istorikai, vos per kelias dienas sudėjo daug aukų – neįmanoma tiksliai pasakyti, tačiau skaičius svyruoja nuo 600 iki 2000 (palyginimui – per visas Nepriklausomybės kovas 1918–1920 m. žuvo apie pusantro tūkstančio savanorių). Sukilėliai laidoti kaip tautos didvyriai, atstatę jos garbę, lietuvių poetai Vincas Mykolaitis-Putinas, Jonas Aistis ir kiti palydėjo juos poetiniais *requiem*.

Tačiau Laikinoji vyriausybė teveikė šešias savaites. Bandė rasti kiek nors įmanomus susitarimus su nacių valdžia ir, deja, darė didelių moralinių klaidų – pareiškimuose ir spaudoje kartojo ideologinius jų teiginius, antisemitinę propagandą, viešai nepasmerkė prasiėjusio susidorojimo su žydais, neatsiribojo. Be abejo, tai būtų reiškę galą valstybingumo išlaikymo viltims, tačiau iki šiol atviras klausimas: kokia moralės kaina tos viltys buvo puoselėjamos? Vokiečiai, kaip ir sovietai, nė neketino svarstyti kokio nors Lietuvos suvereniteto. Vis dėlto šios Vyriausybės nariai nėjo toliau – atsisakė tapti tik nacių marionetėmis,

ir šie jau rugpjūčio pradžioje jos veiklą nutraukė, o dauguma narių perėjo į pogrindį (vėliau dalis pateks į koncentracijos lagerius). Iliuzijos, kad galima „sugyventi su maru“, dar kartą išsisklaidė. Paaiškėjo, kad „raudonąją“ okupaciją keičia kita, taip pat nežmoniška – „rudoji“. Nuo pat jos pradžios vėl pradėjo vertis ir Europoje, ir Lietuvoje įvykusio tikrovės sprogo ir suirimo tamsioji pusė.

Katastrofos akivaizdoje, patyrus nevaržomą prievartą, visuomenėje tartum apsinuogina priešingi pradai – heroizmas, pasiaukojimas, moralinė tvirtybė ir kartu baugi agresija, žemieji instinktai. Blogis tarsi pasidaro galimas, nes matomas visur aplinkui, įteisintas, sukeistas vietomis su dora. „Nuo jūs įstatymų sugriuvo / ir nuodėmės, ir doros“, – žymiojoje rezistencijos poemoje „Vivos plango, mortuos voco“ rašys Mykolaitis-Putinas. Dažnai sunku paaiškinti, kaip priešingi pradai susiduria viename žmoguje: štai sukilėlis Bronius Norkus, birželio 23 d. narsiai iškėlęs trispalvę ant Prisikėlimo bažnyčios bokšto, netrukus tapo lietuvių kuopos, šaudžiusios žydus Kauno fortuose, vadu. Kunigo Stasio Ylos, antinacistinės rezistencijos dalyvio ir Štuthofio kalinio žodžiais, tuo metu buvo atsiduriama ties riba tarp žmogaus ir žvėries, ir lemdavo jau tik vidinis pasirinkimas, gilus atsparumas, nes „senoji vidurio, patogumų, seklumo, gal geraširdiško naivumo dvasia – pamažu gniūžta savo menkume“. Deja, jau karo pradžioje dalis lietuvių sukilėlių tokio išbandymo neatlaikė – skatinami nacių, pradėjo žydų pogromus ir žudynes, kurios netruko pereiti į Trečiojo Reicho suplanuotą masinio naikinimo etapą. Nacistinei propagandai pavyko pasinaudoti susikaupusiomis antikomunistinėmis nuotaikomis, antisemitiniais mitais, aklo keršto troškimu, blogio, gimdančio blogį, logika. Visa tai buvo nukreipta naujesiems okupantams reikalinga linkme – prieš žydus, kurie neva visi kaip tauta kalti dėl bolševizmo ir sovietizacijos. Prievartos ratas, jau pradėjęs traukti Lietuvos visuomenę sovietmečiu, nuriedėjo per ją toliau. Nacių Kaune pasitelktas lietuvių būrys (apie 300 vyrų) vos baigiantis sukilimui pradėjo Vilijampolės žydų pogromą: per dvi naktis buvo išžudyta daugiau nei tūkstantis žmonių, sudeginti jų namai. Lietuvių rankomis „Lietūkio“ garaže geležiniais laužtuvais užmušti keliasdešimt žydų, prieš tai iš jų išsityčiojus. Egzekucija vyko stebint praeiviams ir fotografuojant susidorojimą inspiravusiems naciams. Tarp liudytojų buvęs aktorius Laimonas Noreika, tada paauglys, vėliau atsiminė: „Garažo kieme, vidury dienos, praeivių akivaizdoje ir tikriausiai demonstratyviai, lyg parodomame teisme, inteligentiškai atrodantys vyrai tvarkingais, išlygintais kostiumais, geležinėmis dalbomis mušė taip pat inteligentiškus kostiumuotus vyrus. [...] Garažo angose matyti jau nebekrutantys kūnai“. Viskas griūva: inteligentiški vyrai, leidus ginkluotiems kareiviams, ima talžyti kitus, beginklius, laužtuvais. Anot atsiminimų, ant lavonų krūvos vienas žudikų užgrojo armonika. Šį košmarišką vaizdą po karo lietuvių sąžinei prikels rašytojas Antanas Škėma apysakoje *Izaokas* (1961). Jos herojus Andrius Gluosnis prisijungia prie žmogžudžių iš keršto, pamatęs tarp suvartų žydų savo

Sukilimas yra reikšmingas momentas Lietuvos pasipriešinimo istorijoje, pirmasis ilgas kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės žingsnis, atskleidžiantis gyventojų politinį sąmoningumą bei ryžtą nesusitaikyti su Lietuvos okupacija. Bet nereikia užmiršti tamsiosios sukilimo pusės.

Kęstutis Girmius

buvusį tardytoją sovietiniame kalėjime. Užmuša jį esesininko paduotu kareivišku kastuvėliu, stebint praeivių miniai. „Atsikeršijai, vaikeli? – paklausė skepetuota bobutė, bet jis neatsakė. Jis nuėjo Vytauto prospektu. Tilo paskutinieji žydų riksmi.“ Vėliau šis košmaras iš pasąmonės persekios apysakos veikėją išseivijoje. Aklos neapykantos absurdas (net jei tarp nužudytųjų būta sovietų bendrininkų, jokio teismo nebuvo) ir nacių kurstomas sadizmas laužė lietuvių visuomenės moralinį stuburą.

Pasaulio tautų teisuoelė, žymioji Lietuvos žydų gelbėtoja Ona Šimaitė teigė, kad karo metais tautoje vis dėlto išliko stipri atsvara, nebuvo sunaikintas daugelio pilietinio solidarumo, žmogiškumo ir atjautos jausmas. Moralinis balansas – sudėtingas. „Jei man tektų charakterizuoti lietuvių ir žydų santykius baisiausiais 1941–1945 vokiečių okupacijos metais, aš juos apibūdinačiau taip: lietuviai, kaip žmonės, daugiausia buvo pozityviai nusiteikę žydų atžvilgiu. Hitlerininkai taip įbaugino lietuvius, kad vien žodis „žydas“ valstiečiams sukeldavo panišką baimę. Ši žmonių grupė, kuri sudarė didelę tautos dalį, žydams nepadarė nieko blogo. Tarp jų buvo ir tokių, kurie slapčiomis užjautė kenčiančius žydus. Bet buvo ir tokių, kurie buvo visiškai abejingi žydų tragedijai. Jie nepadarė žydams nieko gero ir nieko blogo... Daugelis lietuvių pasyviai padėjo žydams. Nenorėdami tiesiogiai turėti reikalų su žydais, sutiko padėti jiems per įgaliotus asmenis, kurie kreipdavosi į juos. Jie duodavo pinigų, maisto ir t. t. [...] Nedaugelis lietuvių aktyviai padėjo žydams. Bet ši negausi grupė išgelbėjo nemažai žydų gyvenimų. [...] Jie slėpė žydus pas save arba padėjo jiems slėptis pas kitus. [...] Puikiai suvokdama kai kurių lietuvių didelę kaltę dėl Lietuvos žydų naikinimo, esu kategoriškai prieš tai, kad būtų kaltinama lietuvių tauta.“ Dabartiniais istorikų duomenimis (jie negali būti visai tikslūs), žydų žudynėse kartu su naciais tiesiogiai dalyvavo apie 3000 lietuvių. Žydų gelbėtojų užfiksuota per 2300 šeimų. Išgelbėti pavyko apie 3000 gyvybių. Apie 195–196 000 litvakų buvo nužudyta. Holokausto katastrofa galutinai sunaikino senąją Lietuvą – Vytauto Didžiojo privilegijomis sukurtą daugiatautį kraštą.

Simboliška, kad viena pirmųjų knygų, kuri po karo Lietuvoje padėjo sulaužyti socialistineo realizmo diktatą ir literatūrai atvėrė modernumo, gyvo ieškojimo ir klausimo kelius, buvo rašytojo Icchoko Mero romanas apie Vilniaus getą *Lygiosios trunka akimirką* (1963) – iki šiol bene originaliausias lietuviškas kūrinys apie holokaustą. Septynmetis Meras, vedamas sušaudyti prie žvyruobės, buvo išgelbėtas ir paslėptas paprastų žemaičių.

Karo metų literatūra ir kultūra

Kaip į visai tai reagavo, kokį atsaką rinkosi literatūra? Kaip ir žmonės, ji atsidūrė tarp kraštutinių priešpriešų, tragiškų patirčių, baugių klausimų ir ateities nežinomybės. O kartu kaip niekad tapo reikalinga – atėjo toks laikas, kai poezijos, teatro ar muzikos daug kam prireikė kaip duonos, kad atsvertų sunkiai pakeliamą tikrovę. Karo metais literatūros kūrinų skaitymas padidėjo iki tarpukariu neregėto lygio – Maironio *Pavasario balsai* išėjo 30 tūkst., Bernardo Brazdžionio *Per pasaulį keliauja žmogus* – 10 tūkst. egzempliorių tiražu, o lietuviški pagrindiniai laikraščiai pasiekė 14 tūkst. tiražą (analogiškas skaitymo šuolis kartosis Sąjūdžio laikais). Netikėtai gimnazijose ėmė gausėti mokinių – vis daugiau ūkininkų apsisprendavo į jas leisti savo vaikus. Į koncertus Vilniaus filharmonijoje ar Katedroje, į literatūros vakarus plūdo žmonės, pirkdami bilietus spekuliacinėmis kainomis, dailės salonuose buvo išperkami nauji paveikslai – nors naudotasi maisto kortelėmis, kartais

gyventa pusbadžiu, trūko elementarių dalykų, kuro, drabužių, siautė mirtis. Perpildytos teatrų salės – kaip tik okupacijos metais susikuria ir išgarsėja itin modernus, vakarietiškas Juozo Miltinio teatras-studija Panevėžyje bei Romualdo Juknevičiaus vadovaujamas Vilniaus dramos teatras, ėmęsis reformuoti psichologinio realizmo principus. Nepaprasti fenomenai – net Vilniaus gete 1942 m. pradžioje įsteigtas teatras, neįtikėtinomis sąlygomis vien per metus surengęs 120 pasirodymų, ar geto biblioteka, kuri tų pat metų gale minėjo ypatingą progą – išdavė 100 000-ąją knygą savo mirčiai pasmerktiems skaitytojams. Katastrofai ištikus kaip niekad išryškėjo, kad kultūra yra vienas pamatinių žmogaus egzistencinių poreikių, būdų išlikti, išsaugoti orumą. Anot Vytauto Kubiliaus, per karą lietuvių visuomenei ji tapo svarbiausias „savaisugos pylimas“ – nebėra savų valstybinių institucijų, savo parlamento, partijų ar organizacijų, tauta nacių laikoma antrarūšė, pasmerkta suvokietinimui arba masinei deportacijai, o lietuvių kalba šalia oficialios vokiečių turi tik laikinai „leistinos“ statusą. Nebėra jokių tarptautinių garantijų dėl Lietuvos ateities. Mažos tautos žmonės karo sukuryje jaučiasi likę „vienų vieni“ (Juozo Brazaičio surastas apibūdinimas). „Tokioje situacijoje kultūra tampa tautos istorinės atminties, etnosu psichologijos ir valstybingumo siekių saugykla, kurios nenušluosi vienu plunksnos brūkštelėjimu, kaip Laikinosios vyriausybės. Iš čia sklinda bendro tautos buvimo šaukiniai ir driekiasi nematomi dvasinės priklausomybės siūlai nuo vieno žmogaus prie kito, spinduliuoja teisingumo ir vilties krislai, palaidoti okupuoto krašto realybėje. Kultūra – esminis taikaus pasipriešinimo veiksnys...“ (Kubilius). Svarbiausi lietuvių kūrėjai suvokia atsakomybę – šiandien reikia saugoti, telkti naikinamą žmogiškumo prasmę ir teikti išlikimo orientyrus bendruomenei.

Karo metais Lietuvoje susiformavo neginkluota antinacistinė rezistencija, kurios įvairios grupės 1943 m. susijungė į Vyriausiąjį Lietuvos išlaisvinimo komitetą (VLIK), vadovaujamą šviesaus demokrato, Nepriklausomybės akto signataro Stepono Kairio. Tarp rezistencijos tikslų kultūra ir švietimas užėmė labai reikšmingą vietą. Vienas svarbiausių, suvienijusių didelę visuomenės dalį, buvo išlaikyti Lietuvos švietimo sistemą, gimnazijas ir aukštąsias mokyklas – naciai jau 1941 m. rudenį buvo užsimoję visas jas uždaryti, o jaunimą išsiųsti dirbti reichui arba į frontą. Generalinis švietimo tarėjas Pranas Germantas-Meškauskas (iš pradžių naciai juo pasikliovė, vėliau kaip išdaviką išsiuntė mirti į Štuthofą) kartu su pogrindžio veikėjais ilgai, įvairiais būdais gynė gimnazijų, mokytojų seminarijų, universitetų, Mokslų akademijos, institutų patalpas ir veiklą, atėmus finansavimą rinko aukas, maisto produktus, sukūrė fondą, kad tik būtų galima išlaikyti pakankamai dėstytojų ir mokytojų lietuvių jaunimui ugdyti. Reikėjo apsaugoti patį jaunimą – jau į gimnazijų klases naciai įsiverždavo ieškoti tinkamų jaunuolių priverstiniam darbams į Vokietiją. Mokyklose siekta išlaikyti tautinį ir gana platų europietišką mokymo turinį. Nors lietuviškų vadovėlių naciai ir nebeleido spausdinti, reikalavo jau pradinėse klasėse, o juolab universitete mokyti vokiškai, tačiau visuotinai nepaklusus švietimas išliko lietuviškas, slapta – patriotinis; universitetuose nepradėta dėstyti nacistinio rasės mokslo. Karo metų gimnazijos ir universitetai rengė būsimąją pokario partizanų kartą. Geležinė cenzūra lietuviškos knygos (nepraleidžiami net Maironio eilėraščiai, nes negalima rašyti Lietuva – reikia tik *Ostland*, negalima minėti Nemuno – „vokiečių upės Memel“) buvo apeinama, paperkant cenzorius didelėmis sumomis (už 1 praleistą tiražo egzempliorių – viena markė). Tokiu

būdu išeidavo neišbraukti klasikos leidimai ir kai kurie nauji kūriniai, o dalis, atkurtos Sakalo leidyklos darbuotojams rizikuojant gyvybe – ir be cenzūros leidimo. Taip pasirodė svarbiausi rezistencinės poezijos tekstai – Mykoliaičio-Putino rinkinys *Rūsčios dienos*, Brazdžionio *Iš sudužusio laivo*, *Šaukiu aš tautą*. Į nacių reikalavimą, kad Lietuvoje daugiausia būtų leidžiami vertimai iš vokiečių kalbos, neatsižvelgta. Be to, anot Brazdžionio, „per visus nacių okupacijos metus nebuvo išspaudinta nė viena mūsų rašytojo parašyta knyga, kur būtų garbinamas nacizmas – hitlerizmas ar fašizmas“. Priešingai, paskelbtuose ir nuorašais plitusiųose eilėraščiuose skambėjo įvykusios apokalipsės liudijimai, Biblijos parafrazės, laisvės pranašystės ir kaip niekad tikri kovos už žmogiškumą tonai. Ryškiausi Mykoliaičio-Putino („Vivos plango, mortuos voco“, „Marche macabre“) ir Brazdžionio („Šaukiu aš tautą“, „Aš čia – gyva“) kūriniai, sujungę katastrofizmą ir tikėjimą, tapo klasikiniiais, universaliais lietuvių dvasinio pasipriešinimo tektais, persekiotais, nusirašinėtais ir atmintyje kartotais iki pat antrosios sovietinės okupacijos pabaigos. Juose, reaguojant į katastrofų laiką, pasirodo svarbi literatūros tendencija – siekis remtis Europos klasika, tiksli forma, krikščionybės tradicija. Tačiau šie pagrindai ne konservuojami, o tikrinami savo patirtimi, intelektu ir kūryba – tai padeda stiprinti asmenybės pozicijas. Avangardo efektais, emociinga saviraiška, maištavimu prieš formą, savaiminiais įkvėpimo pliūpsniais tarsi nebetikima – priešingai, stengiamasi iš naujo įsiklausyti į klasiką ir keisti, gilinti tradiciją iš vidaus. Sugrįžta klasikinių formų trauka – sonetų ciklą, poemų, baladžių, o kartu filosofškai praturtinami modernieji rašymo būdai (verlibras). Kaip tik tokiu keliu – siekdama pažinti ir stiprinti patį literatūros branduolį, pamatines idėjas, formas – suko ir tuo metu debiutuojanti žemininkų karta.

Nacių valdžia negalėjo nematyti, kad lietuvių kultūra renkasi nepaklusnumo kelią. Lemiamu susikirtimo tašku tapo Lietuvos universitetai. 1942 m. okupantai pareikalavo, kad gimnazijų abiturientai metus atliktų priverčiamuosius darbus Vokietijoje, ir tik tada jiems leidžiama stoti į aukštąsias mokyklas. Universitetų vadovybė atvirai pasipriešino ir memorandumu paskelbė, kad tai būtų svarbiausių tautinės kultūros židinių griovimas: „Mes drįstame pareikšti, kad Lietuvių Tauta niekad nesutiks, kad jai būtų užkirstas kelias pažinti savo praeitį, savo kultūrinės vertybes, savo dvasinį bei materialinį gyvenimą [...]“. 1942 m. rudenį studentai buvo vis tiek pradėti priiminėti neva kaip „laisvieji klausytojai“, kad naciai formaliai negalėtų jų bausti dėl įsakymo pažeidimo. VDU senatui tai baigėsi trijų dienų įkalinimu gestapo kalėjime, tačiau toliau eiti šį kartą vokiečiai pabijojo – matyt, baugino šimtas tūkstančių lietuvių parašų, surinktų po memorandumu. Bet nepraėjus nė pusei metų, smogta žiauriau – 1943-ųjų pradžioje naciai paskelbė šaukimą 1919–1924 m. gimimo vyrams stoti į lietuvių SS legioną. Be abejo, buvo nusitaikyta į studentų amžiaus jaunuolius, ir tai reiškė, kad paklusus būtų iššluotos universitetų auditorijos, o gambiausias jaunimas taptų Rytų fronto „patrankų mėsa“. Visos lietuvių pogrindžio jėgos, universitetų vadovybė ir profesoriai, generalinis švietimo tarėjas vieningai stojo prieš šį reikalavimą, ragino jaunimą nepaklusti ir slapstytis, ir nacių akcija visiškai žlugo. Toks fiasko juos ištiko tik Lietuvoje – Latvijoje ir Estijoje SS legionus suformuoti pavyko. Kerštas lietuvių visuomenei buvo negailėstingas: 1943 m. kovo 17 d. vokiečių policija užėmė VU ir VDU patalpas ir ant durų užkabino užrašą *Geschlossen* („Uždaryta“), niekam neleidusi pasiimti net privačių daiktų. 48 žymūs lietuvių veikėjai, įtarti labiausiai kurstę pasipriešinimą,

buvo suimti ir išvežti į Štuthofio koncentracijos lagerį (iš viso jame kalėjo apie 1200 lietuvių, apie 1100 žuvo). Tarp išvežtųjų buvo rašytojas, VU profesorius Balys Sruoga ir kunigas Stasys Yla, vėliau pateikę savo patirtų baisumų liudijimą dokumentinės literatūros kūriniuose – unikaliajame *Dievų miške* ir faktiniame *Žmonės ir žvėrys*. Už apsaugotus studentus savo gyvybę Štuthofe atidavė jų sielovadininkas, Vilniaus universiteto Šv. Jonų bažnyčios pamokslininkas kun. Alfonsas Lipniūnas, sutraukdavęs minias žmonių – vienas svarbiausių tos kartos idealizmo ugdytojų, drįsęs iš sakyklos pasmerkti okupantų nusikaltimus ir žydų žudynes. Jo pamaldas karo metais lankė būsimeji žemininkai. Savo dienoraštyje Lipniūnas lotyniškai kartojo Evangelijos pagal Matą žodžius: *si sal evanuerit, in quo salietur?* („jei druska išsivadės, kuo bus galima ją pasūdyti?“). Šviesuoliai, Štuthofe sumokėję už Lietuvos jaunimo išgelbėjimą, pasirinko būti tokia neišsivadėjusia druska.

Tokioje dvasinės rezistencijos atmosferoje karo metais brendo ir prabilo reikšminga jaunoji literatūros karta. Vytauto Mačernio, Kazio Bradūno, Henriko Nagio, Alfonso Nykos-Niliūno, Broniaus Krivicko, Mamerto Indriliūno, Pranės Aukštikalnytės, Eugenijaus Matuzevičiaus ir kitų kūryba jau tada buvo pastebėta ir išskirta kaip nauja lietuvių literatūros raidos pakopa. Tai maždaug 1920–1924 m. gimimo autoriai, tikrieji Nepriklausomybės augintiniai, stipriose gimnazijose – Telšių, Biržų, Panevėžio, Kėdainių, Vilkaviškio – įgiję idealistinio, krikščioniškojo mąstymo pagrindus (dauguma buvo ateitininkai, vėliau akademinės draugijos „Šatrija“ nariai). Jų pasaulėvoka jungė etninių šaknų jausmą ir gilų domėjimąsi Europos kultūra, troškimą kurti ir kelti sau aukštus reikalavimus. Visiems jiems svarbiausias atskaitos taškas – tai savoji žemė, kilmė, prigimtinė vieta pasaulyje, prisirišimas prie gimtojo kraštovaizdžio, jo ritmo, tarmės (Mačerniui tai – Šarnelė „Žemaitijos vidury, gal kiek labiau į šiaurę“, Nykai–Niliūnui – Nemeikščių viensėdis ir Utenos topografija, Bradūnui – Kiršai, „žaliuojanti, rami paprūsė“). Eilėse kartojasi motyvas: asmenybė išauga iš protėvių galios, kartų patirties, iš pirminio kosmoso – namų, senos lietuviškos sodybos. Griūvančiame pasaulyje pasirenkami tie pamatai, kurie jau atlaikė šimtmečius: „O čia – senolių namas didelis ir tvirtas, / Jame gyvena atkakli žemaitiška dvasia. / Ne vienas, ją nešiojęs, dulkėmis pavirto, / O ji vis auga ir tvirtėja ainių kartose“ (Mačernis). Kita vertus, stebina šios kartos intelektualumas, ieškojimo aistra: jiems atrodė būtina išmukti kuo daugiau kalbų – ypač prancūzų, vokiečių, rusų, anglų, italų, perskaityti kuo daugiau Europos literatūros, perprasti moderniąją filosofiją ir meną, kad lietuviškoji kūryba taptų universalesnė. Orientuojamasi į modernizmo aukštumas – ypač svarbūs Fiodoras Dostojevskis, Šarlis Bodleras (Charles Baudelaire), Raineris Marija Rilke (Reiner Maria Rilke), Oskaras Milašius (Oscar Milosz), filosofas Fridrichas Nyčė. Trauką išlaiko tik tie autoriai, kuriems svetimas lengvas tuščiažodžiavimas, kurie domisi sudėtingomis dvasios gelmėmis. Bet svarbiausia – idėjas patikrinti patiems, kelti klausimus, gyventi intensyvų vidinį gyvenimą, tegu ir klystant išbandyti vertybes, analizuoti ir tobulinti save, suprasti savo laiką ir patirtį. „Neatimki, Dieve, iš manęs klydimo teisės, / noriu pats surasti tavo kelią“, – rašė „Žiemos sonetuose“ Mačernis. „Suprasti ir subręsti – galbūt svarbiausi šios kartos

*Tikėki: išsipildys pranašystė.
Bus nutremti Apokalipsės žvėrys.
Iš griaučių prisikels skaisti jaunystė,
Iš kapo dulkių – Avinėlio gėris.*

Vincas Mykolaitis-Putinas. „Pranašystė“, 1944

siekimai“, – teigė jai priklausęs gabus kritikas Indriliūnas. Anot Viktorijos Daujotytės, tai buvo „karta, kuri *jau* galėjo sukurti europinę, nebekompleksuojančią Lietuvą ir tokią pat lietuvių literatūrą“. Išėivijoje 1951 m. pasirodžius antologijai *Žemė*, jiems prigijo bendras žemininkų vardas. Tačiau tuo pat metu šią generaciją vadiname ir tragiškąja: katastrofa paženklino šių jaunų kūrėjų likimus ankstyvomis žūtėmis, partizanavimu, tremtimi, egzodu, priverstiniu nutilimu pokaryje. Apie juos mąstant, dažnai norisi klausti: kokia būtų lietuvių literatūra, jeigu...

Paskutiniaisiais metais prieš okupaciją šie kūrybingi žmonės susitiko Vytauto Didžiojo universitete, o 1940 m. su jauduliu persikėlė į senojo Vilniaus universiteto auditorijas, į išsvajotą aukštosios kultūros miestą, ir pasijuto su juo dvasiškai sutampantys. Universitete jau sklido naujos filosofinės krypties – egzistencializmo idėjos, išreiškusios modernaus žmogaus nerimą, jį kankinančius esminius gyvenimo klausimus, bet kartu kėlusios būtinybę atsilaukti ribinių išbandymų, prievartos ir mirties akivaizdoje, siekti savo būties šioje žemėje pilnatvės. Vakarų Europos egzistencialistų Martino Heideggerio (Heidegger), Karlo Jasperso (Jaspers) mintis ir karo išaštrintus Europos kultūros apmąstymus šiems studentams perteikė originalūs filosofai, žymiausi to meto Lietuvos intelektualai – Antanas Maceina, Juozas Girnius, Levas Karsavinas, Vosylius Sezemanas, Juozas Keliuotis. Lietuvių egzistencialistas Girnius, kuris vėliau parašys įvadą *Žemės* antologijai, jau 1942 m. pabrėžė, kad šie jauni kūrėjai kaip niekad siekia pagilinti lietuvių literatūros filosofinę prasmę, ieško atsakymų į pamatines dilemas („yra Dievas ar nieko nėra, esu nemirtingas ir mirtis tereiškia mano egzistencijos formos pakeitimą, ar esu mirtingas ir mirtis yra radikalus manosios egzistencijos baigimasis“), jaučia pasaulėžiūros ir mąstymo, ne tik emocijų ir būsenų svarbą literatūrai („pasaulėžiūriškai nenusistatęs poetas yra priešingybė savyje – žmogus, norįs kalbėti, ir nežinąs, ką galįs kalbėti“). Iš laiko atsutumo atrodo, kad egzistencinių problemų svarstymas tartum ruošė kartą būsiamiems laiko išbandymams. Nenuostabu, kad tokį kelią pasirinkusio jaunimo autoritetu ir globėju tapo Mykolaitis-Putinas, jų literatūros profesorius ir filosofinės lyrikos kūrėjas. Putinas klausosi ir vertina jų skaitomą kūrybą universiteto popietėse, dešimt gabesniųjų kviečiasi pokalbiams apie literatūrą į savo namus prie avižinės arba gilių kavos (tokia tebuvo karo metais), neformaliai tęsia dėstymą ir uždarius universitetą. „Tai nebuvo profesoriaus ir studentų, o literatų, kolegų bendravimas, kraupiai nujaučiant artėjančią katastrofišką ateitį“ (Eugenijus Matuzevičius). Ne vieno atmintyje įstrigo nepaprastas to bendravimo momentas – universitete pirmą kartą viešai savo „Vizijas“ skaitė Mačernis. „Vos tik baigus Mačerniui skaityti gana ilgoką ‚Vizijų‘ ciklą ir auditorijai po stiprios įtampos atsidusus, pakyla regimai susijaudinęs Profesorius ir savo pirmaisiais žodžiais taria: ‚Štai tai buvo tikra poezija ir tikras poetas...‘“ (Bradūnas). Šie žodžiai ne tik Mačerniui, bet ir visai kartai tartum patvirtino, kad jiems tenka misija būti nauja grandimi lietuvių literatūroje – tada, kai šią tradiciją labiausiai siekiama nukirsti. Patvirtino tai ir auditorija – 1944 m. kovo mėnesį Vilniaus filharmonijoje Putinas ir jaunieji poetai surengė didžiulį literatūros vakarą, kuriame nuskambėję eilėraščiai „sukėlė negirdėtą iki šiol literatūros vakarų praktikoje publikos entuziazmą. Mačernis kelis kartus turėjo išeiti į sceną ir skaityti vis naujus eilėraščius. Jo tuometinė poetinė pergalė savo esme buvo nepaprastai panaši į Dovydo pergalę“ (Nyka-Niliūnas). Kūryba pasirodė nesugniuždyta ir žengianti dar aukščiau.

Trečioji okupacija. Literatūros likimas

1944 m. gegužę laiške iš Štuthofu Sruoga savo bičiuliams su viltimi rašė: „Materializmas atnešė žmonijai tiek daug sielvarto, siaubo ir nelaimių. Žmonijai jau įgriso visa tai. [...] Po materializmo ateina didžioji idealizmo epocha. [...] Norėčiau dabar tik pridurti, kad naujos kūrybinės epochos artėjimą jaučiu visa savo būtybe. Aš jau regiu dvasios viešpatavimo aušrą“. Deja, tuo metu prie Lietuvos vėl artėjo sovietų divizijos, ir karo pabaiga jai anaiptol nebuvo XX a. galios kulto sukeltų katastrofų pabaiga. Liepą, frontui pasiekus Lietuvą, žmonės turėjo rinktis savo likimo kortą: ar trauktis paskui vokiečius į karo niokojamus Vakarų, ar likti savo žemėje, namuose, kuriuos tuoj užplūs kita – raudonoji – lava. Skyla lietuvių visuomenė, kultūra, vos atsiskleidusi jaunoji rašytojų karta, nes po kojų tarytum skyla pati žemė. Kaune ant Kauko alėjos laiptų Nyka-Niliūnas paskutinį sykį netyčia sutinka Krivicką: „Jis kategoriškai ir su jam nebūdinga melancholija sako, jog viskas žuvę, niekas nebeturį nė mažiausios prasmės, mums nebesą jokios ateities“. Pasitraukę iš miestų pirmiausia į Žemaitiją, Mačernio sodyboje Šarnelėje dar susitinka, skaito kūrybą ir diskutuoja kartos literatai, prie jų prisijungia režisierius Juozas Miltinis, aktoriai Donatas Banionis ir Vaclovas Blėdis, dailininkas Telesforas Valius. Daujotytės žodžiais, čia gal paskutinį kartą tėvynėje laisvai pasirodo ta jaunų žmonių dvasia, kurią išugdė Nepriklausomybė, Kauno ir Vilniaus universitetai: „Kelis mėnesius Šarnelėje veikė platoniškoji meno ir filosofijos akademija; prie ežero, po žvaigždėtu dangum, senam sode, kurio centre didžioji (motinė, bobutinė) obelis, dar savoje žemėje. Įtampa, nežinia (ką daryti, kaip apsispręsti, likti, trauktis?) jautrino pačią atmosferą, viskas buvo čia pat – tolimosios žvaigždės ir artimoji mirtis, meilė, jos praradimas ir susigrąžinimo viltis, poezija, filosofija.“

Suvokdami neišvengiamą lemtį Sovietų Sąjungoje, į Vakarų surizikavo trauktis dauguma rašytojų, ten persikėlė lietuvių literatūros centras. Mūšiams pasibaigus Vokietijos „perkeltųjų asmenų“ arba DP (angl. *displaced persons*, lietuviai „vertė“ šią santrumpą „Dievo paukšteliai“) stovyklose atsinaujino literatūros gyvenimas, o 1946 m. Tiubingene atkurta Lietuvių rašytojų draugija turėjo apie šimtą narių. Laisvos lietuvių literatūros gyvybę išieivijoje kūrė klasikai Krėvė, Vydūnas, Ignas Šeinius, Jurgis Savickis, vidurinėsios kartos autoriai Jonas Aistis, Bernardas Brazdžionis, Antanas Vaičiulaitis, Henrikas Radauskas, karo metų jaunoji karta Nyka-Niliūnas, Bradūnas, Henrikas Nagys, Škėma, Marius Katiliškis, pagaliau jau Vakarų Europoje ir JAV debiutavę egzodo augintiniai Antanas Mackus, Liūnė Sutema, Kostas Ostrauskas ir daugelis kitų rašytojų. DP stovyklose, kad ir sunkiomis pabėgėlių gyvenimo sąlygomis, susikūrė gausi lietuvių spauda (keturi dideli savaitraščiai, kultūros žurnalas *Aidai*, neperiodiniai literatūros almanachai), jauni žmonės baigė mokslus Vokietijoje sukurtose lietuviškose gimnazijose ir senuosiuose vokiečių universitetuose, vyko literatūros vakarai. „Iš viso toji iliuzinė ‚Dievo paukšteliai‘ Lietuva Vokietijoje gal buvo daugiau kompaktiška, stovyklose tirščiau menininkais ir kūrėjais apgyventa, negu prarasta tikroji“, – rašė kritikas Rimvydas Šilbajoris. Apie 1950 m. kartu su pagrindine išieivų banga lietuvių literatūrinio gyvenimo centras persikėlė iš Vokietijos į JAV. Iki septintojo dešimtmečio tikroji kūrybos raida, visavertis tradicijų ir vakarietiško modernizmo tęsinys, originalumo proveržiai iš esmės vyks tik toje, nuo savo krašto atskirtoje, literatūros šakoje. Vėliau vėl pradės pamažu grįžti į Lietuvą.

Krašte vėl įsigalėjus sovietų valdžiai, iš karto prasidėjo sistemingas mūsų tautos ir kultūros genocidas. Per pokario dešimtmetį vykdytas sovietinis teroras lietuviams buvo

pats nuožiausiais. Vėl perpildyti NKVD kalėjimai, vyksta baisūs tardymai (pokariu juos pereina net 80 tūkst. lietuvių politinių kalinių). „Valant“ nuo „liaudies priešų“ siaubiami ir deginami kaimai, ir vos per pirmuosius 1944–1945 m. išžudoma virš 12 000 žmonių, dalis – visiškai taikių ir beginklių ūkininkų. Deportuojami arba priverčiami emigruoti Lietuvos lenkai ir vokiečiai – atsikračius neparankių tautinių mažumų, bandoma palengvinti sovietizacijos uždavinius. 1945 m. pavasarį vėl prasideda masiniai lietuvių trėmimai – iki Josifo Stalino mirties kančioms į Sibirą buvo išvežta 111 tūkst. lietuvių, kai kuriais metais jų skaičius sudarydavo kone pusę visų Sovietų Sąjungos tremtinių. Istoriko Arvydo Anušausko duomenimis, kas trečias suaugęs lietuvis ir kas penkioliktas vaikas tapo sovietinio genocido ir teroro aukomis, patyrė vienokią ar kitokią prievartą. Kaip tautoje, taip ir literatūroje, visą jos kontrolę į savo rankas suėmus LSSR komunistų partijos centro komitetui, vyko „valymas“. t. y. „nesveikų antitarybinių elementų“, kuo nors įtariamų, neprisitaikančių arba nuspręstų įbauginti rašytojų šalinimas ir represijos. Tarpukario neoromantikas, lyrikas Antanas Miškinis, apkaltintas esąs „vėliava nacionalistinių gaivalų tarpe“, už ryšius su pogrindžiu 1948 m. buvo suimtas ir nuteistas 10 metų Sibire – jam buvo lemta tapti tremties poezijos klasiku (ciklas „Psalmės“). Kazys Boruta, tarpukario kairysis maištininkas, jau anuomet nepakentęs prievartinės sovietų sistemos, o po karo drįsęs garsiai pasityčioti iš privalomų eilėraščių Stalinui, 1946 m. buvo trejiems metams uždarytas kalėjime, suniekinus jo originalųjį romaną *Baltaragio malūnas*. Poetas Kazys Jakubėnas, pirmajame rašytojų sąjungos suvažiavime vienintelis išdrįsęs viešai prabilti apie vykdomą terorą, jau ten pat buvo pasmerktas „mesti į šiukšlyną“ (Juozo Žiugždos, tuometinio LSSR švietimo ministro, žodžiai) – atlaikęs kalėjimą ir tremtį, galiausiai 1950 m. žiemą buvo saugumo žiauriai nužudytas (sumuštas ir pusnuogis išmestas mirtinai sušalti sniege). „Fašistu“ apšauktas kritikas Keliuotis, žymiausio tarpukario Lietuvos kultūros žurnalo *Naujoji Romuva* redaktorius, buvo ištremtas net du kartus – pirmą sykį trejiems, antrą – 25 metams (grįžo po Stalino mirties). Iš viso sovietų valdžios buvo įkalintas ar deportuotas 81 lietuvių rašytojas. Anot Kubiliaus, baimė – svarbiausias veiksnys, kuris turėjo lemti sovietinio rašytojo elgseną. Tik taip buvo galima sukurti socialistinį realizmą – propagandinę, pilną negyvų schemų, diktatoriaus kulto, istorinio melo ir perdėto optimizmo literatūrą. Sovietinės prievartos išgyvenimų kainą liudijo ir tų rašytojų, kurie į ją įsipainiojo dar prieš karą, o po jo grįžo iš Rusijos – Cvirkos, Nėries – ankstyvos pokario mirtys.

Tačiau kurį laiką kitokia literatūra dar buvo kuriama ir Lietuvoje. Nuo pat Raudonosios armijos įžengimo Lietuvos miškuose prasidėjo ginkluotas pasipriešinimas okupacijai ir genocidui – herojiška ir principinė, net jeigu ir pasmerkta dėl nelygių jėgų laisvės kova. Jos aukos – daugiau nei 20 000 lietuvių partizanų, daugiausia jaunų vyrų, sąmoningai pasirinkusių ne vergystę, o gyvenimą po žeme, slapstymąsi bunkeriuose ir kautynes iki neišvengiamos mirties. Aktyvaus pasipriešinimo ir jo palaikymo mastai Lietuvoje buvo tokie dideli, kad sovietams su visa jų Antrąjį pasaulinį karą laimėjusia armija, saugumu ir vietiniais „naikintojais“ – sribais prireikė kone dešimties metų šiam frontui palaužti – net iki 1953-ųjų pavasario, kai buvo išduotas ir suimtas Lietuvos partizanų ginkluotųjų pajėgų vadas, generolas Jonas Žemaitis-Vytautas. Tarp partizanų atsidūrė literatų, akademinio jaunimo – vienas anksti žuvusiųjų buvo gabusis kritikas Indriliūnas, Mykolaičio-Putino

numatytas kaip įpėdinis VU Lietuvių literatūros katedroje. Partizanų pogrindyje buvo sukurta ir spaudos leidyba – unikalūs reiškinys, nes per visą laiką miškų bunkeriuose išėjo beveik 80 leidinių, kurių tiražai svyravo nuo kelių dešimčių iki keliasdešimties tūkstančių. Tokių leidinių redaktoriumi tapo 1945 m. į Biržų ir Pasvalio krašto miškus pasitraukęs poetas Bronius Krivickas, pasirinkęs slapyvardį „Vilnius“ – miesto, kuriame studijuodama jo karta išgyveno aukštąsias pakilimo ir pripažinimo valandas, vardą. Toliau kūrė poeziją, kupiną tragiškų prasmų ir lyg paskutinį kartą regimo pasaulio grožio, dar kartą įrodydama, kad meno forma atlaiko mirties baimę ir brutalią jėgą. Už tai, kad visi Krivickų šeimos sūnūs pasirinko partizanų kelią, sovietų valdžia suėmė ir iki pamišimo kankino jų tėvą, sudegino gimtąją sodybą, o motina raudojo, sėdėdama prie namų degėsių. Tačiau Krivicko eilėraščiuose išliko tikėjimas Biblijos žinia – menkas piemuo Dovydas, ginkluotas vien svaidykle, gali įveikti šarvuotą milžiną Galijotą, jeigu jo pusėje – tiesa: „Ir išdidęs milžinas pakilo, / Saulėj šarvais žerdamas ugnis. / Ir stambus it skydas smilkinys / Nuo svaidyklės vieno smūgio skilo“. Suvokdami, kad kariniu požiūriu jų kova yra pasmerkta, partizanai siekė jos prasmę ir sudėtingą patirtį perduoti ateičiai autentiškais dienoraščių liudijimais, sukrečiančiais atsiminimais (Juozas Lukša-Daumantas, Lionginas Baliukevičius-Dzūkas), naują lietuvių tautosakos klodą sukūrusiomis dainomis. Vėliau, jau Sąjūdžio metais, pasirodė, kad partizanų ir tremtinių palikti žodžiai gali vėl telkti žmones ir ardyti režimo gniaužtus ne mažiau, negu ginklai.

Lietuvių literatūra įveikė katastrofų laiką, atsigręždama į klasikinės Europos literatūros tradicijas ir jas moderniai perkurdama (Mykolaitis-Putinas, Brazdžionis, Mačernis, Nyka-Niliūnas, Krivickas), imdamasi liudyti totalitarizmo nusikaltimus ir žmonių išgyventą kančią dokumentiniais ir meniniais tekstais, kurie dažnai būdavo rašomi ir slepiami rizikuojant gyvybe (Grinkevičiūtė, Miškinis, Lukša-Daumantas), gilindama savo skambiają lyrikos ir tautosakos kalbą iki egzistencinio tragizmo tonų (iš vienos pusės – Nėries karo metų kūryba, iš kitos – partizanų, tremtinių dainos ir poezija), atskleisdama XX a. vidurio absurdą ironija, grotesku, kalbos žaidimu ties „sveiko proto“ riba (Sruoga, vėliau – Škėma, Ostrauskas). Skirtingais būdais tradicija, kurią siekta nutraukti, netikėtai atsinaujino užgriuvus katastrofoms ir užtikrino moderniosios lietuvių kultūros gyvybingumą – padėjo išgyventi visuomenei tolesnius okupacijos ir egzodo metus.

Vincas Mykolaitis-Putinas

V. Mykolaitis-Putinas, 1942 m.

Atskiras savitas **Vinco Mykolaičio-Putino** (1893–1967) kūrybos laikotarpis – karo išvakarėse ir karo metu sukurta poezija, kurią poetas ketino publikuoti 1944 m. *Rūsčių dienų* rinkinyje, bet okupacinė vokiečių valdžia nedavė leidimo (pasirodė 1972 m. Čikagoje). Karo, nelaimių, pasaulio katastrofos nuojauta išsakoma baladės poetika („Baladė“, „Lėlių baladė“, „Nežinios paslaptis“, „Vestuvių muzikantas“), neramiais sapnais, grėsmingomis vizijomis („Saulėtekis“), kosminės šaltos nakties metafora, smerkiamas žmonijos nuopuolis, grįžimas į barbarybės laikus („Kelias atgal“, „Marche macabre“), nykūs sovietizacijos reiškiniai („Raudonspalvėj liepsnoj“, „Minioje“, „Birželio 15“, „Liaudies daina“, „Tremtiniai“). Dominuoja nejauki šalčio, atšiaurios žiemos nuotaika (ciklas „Žiema“), baimės („Bijau nakties“), mirties motyvai („Golgota“, „Žuvusiems partizanams“, „Motinai“).

Iki naujo *Raštų* leidimo 1989 m. niekur nebuvo publikuota „Rūstybės psalmė“ – svarbus katastrofų laikotarpio kūrinys. Biblinėmis alizijomis ir iškalbingų vaizdų seka eilėraštis perteikia istorijoje vykstantį absurdą: „Skliautai apsiniaukė žvaigždėti, / Kai brolis prieš broį pablūdo / Ir krito kaktų pažymėti / Su nuodėme Kaino ir Judo. // Duobėti laukai ir dirvonai, / Griuvėsiuose ūkanos plauko, / Apspardyti rinkoj lavonai, / Nukauti ant tėviškės lauko“.

Apmąstantys Lietuvos ir žmogaus likimą 1943–1944 m. eilėraščiai „Pranašystė“, „Sielvarto sesei“, „Pro kryžių ūksmes“, „Dingo“ buvo publikuoti karo meto spaudoje (*Varpe, Kūryboje, Naujojoje Lietuvoje*) arba porai dešimtmečių liko rankraščiuose („Mirtis“, „Gimimas ir gyvenimas“ ir kt.). Kūriniuose gausu kreipinių į Dievą, anapusių kaip išsigelbėjimo vizijų, jie persmelkti siaubo ir krikščioniškos vilties.

Į Mykolaitį-Putiną, kaip ir į kitus Lietuvoje likusius rašytojus (Salomėją Nėrį, Antaną Vienuolį, kurio sūnus buvo išvežtas), laiškais kreipdavosi tremtiniai, tikėdamiesi pagalbos ar bent užtarimo. Tačiau reali persekiojimo, skundų ir baimės situacija neleido net pagalvoti apie paramą neteisėtai išvežtiesiems, pats tremties faktas buvo uždrausta tema. Maža to, *Rūsčių dienų* rinkinyje pasmerkęs stalininę diktatūrą, Mykolaitis-Putinas pats balansavo ant grėsmingos ribos. Jis, kaip ir kiti rašytojai, nuolat jautė moralinį terorą jie buvo kritikuojami už nepakankamą optimizmą, „buržuazinės“ ideologijos liekanas, individualizmą, menką idėjiškumą, spaudžiami kurti lozunginę, politizuotą literatūrą.

Emigracijon nepasitraukęs Mykolaitis-Putinas turėjo prisitaikyti prie esamos santvarkos, buvo verčiamas rašyti revoliuciją, Leniną, Staliną, sovietinę santvarką ir jos „šviesias“ perspektyvas šlovinančias eiles. Rinkinyje *Sveikinu žemę* (1950), kuris pasirodė tik kelis kartus poetui taisyti, t. y. „sutarybinus“ dalį eilėraščių, Mykolaitis-Putinas atidavė priva-

lomą duoklę keliais stereotipiniais eilėraščiais. Iki Stalino mirties (1953) apskritai vengė kurti poeziją, užsiėmė vertimais, dėstė Vilniaus universitete, rinko medžiagą istoriniam romanui *Sukilėliai*, kurio pirmoji dalis pasirodė 1957 m. (antroji – po dešimtmečio). 1863 m. sukilimas parodomas plačiame socialiniame, buitiniame, idėjiniame kontekste, įtaigus kunigo Mackevičiaus portretas. Kai kurios sovietmečiu privalomos istorijos pasakojimo schemas kompensuojamos geru kaimo žmogaus psichologijos, jo interesų, laisvės troškimo pažinimu. Romano pirmoji dalis 1958 m. buvo apdovanota valstybine premija.

Prie sau įprastos meditacinės lyrikos Mykolaitis-Putinas grįžo tik pasibaigus Stalino epochai. 1955–1959 m. sukurti eilėraščiai sudaro atskirą skyrių *Raštų* pirmajame tome, kuris vėlgi išėjo cenzūros apkarpytas (neleista skelbti poemėlės „Prometėjas“, „Benamio dainų“ pirmosios dalies, sutrumpintos „Parafrazės“). Visgi skaitytojas jau galėjo pajusti Mykolaičio-Putino vertą poeziją iš filosofinę mintį metaforiškai bei simboliškai perteikiančių ciklų „Parafrazės“, „Krintanti žvaigždė“, „Septynios dienos“.

Pirmaisiais pokario metais rašytojas buvo stropiai prižiūrimas KGB, valdžia spaudė literatūriniais darbais reikštis viešumoje. Mykolaitis-Putinas ėmėsi vertimų, į lietuvių kalbą išvertė Adomo Mickevičiaus *Konradą Valenrodą* (1948), *Krymo sonetus* (1948), *Poną Tadą* (liko nebaigtas), nemažai Ivano Krylovo pasakėčių (1945), Aleksandro Puškino eilėraščių (1949, 1950), vieną kitą Michailo Lermontovo, Nikolajaus Nekrasovo, Taraso Ševčenkos eilėraščių, fragmentus iš Oskaro Vaildo (Oscar Wilde) kūrybos, dalis Gėtės (Goethe) *Fausto*.

Svarbiausias rezistencinis kūrinys – 1945 m. sukurta poema „Vivos plango, mortuos voco“ („Gyvuosius apraudu, mirusiuosius šaukiu“). Poetas pranašų kalba, apokaliptiniais regėjimais („Praskrido raitelis ant žirgo / Ir dalgis sutemoj sužvango...“) išreiškė kaltinimus totalitarinei prievartos sistemai, pasmerkė moralinį išsigimimą („Ir tribunoluos išdidžiai / Teisuosius smerkia žmogžudžiai“), bailius ir pataikūnus („Jau aukurus sugriovę, / Žyniai jums gieda šlovę“), šaukėsi Dievo pagalbos, mirusiųjų keršto, išsakė savo pasipiktinimą ir nusivylimą. Nors poetinė raiška abstrakti, be konkretybių, nuorašais paplitusios poemos skaitytojui buvo aišku, jog kalbama apie antrąją sovietinę okupaciją. Sovietinis saugumas ieškojo autoriaus, įtariamą buvo Mykolaitis-Putinas – jį pridengdamas, autorystę prisiėmė vienas studentas, už tai nuteistas penkeriems metams. Pirmą kartą poema publikuota *JAV* – 1967 m. *Aidų* žurnale (Nr. 7). Sovietų Lietuvoje rengiant dešimties tomų poeto raštus, Mykolaitis-Putinas 1966 m. parašė poemos autorystę patvirtinantį pareiškimą.

*Ir pavergta tauta kartais esti
nepaprastai kūrybinga. Skausmas
sutelkia pajėgas dideliems darbams
ir dar didesniems pasiryžimams.
Laisvės idealas vėl pasirodo savo
aukštybėse ir suspindi nesuteptu
skaistumu. Jis gaivina, kelia ne tik
išrinktuosius, bet ir minias.*

Vincas Mykolaitis-Putinas, *Sukilėliai*

Siūloma literatūra: Vincas Mykolaitis-Putinas, *Raštai*, 1 t., Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1989; Vanda Zaborskaitė, „Vincas Mykolaitis-Putinas“, in: *Lietuvių literatūros istorija. XX amžiaus pirmoji pusė*, II knyga, sudarė Rimantas Skeivys, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010, p. 261–278; Eugenijus Žmuida, „Tautinio pasipriešinimo literatūra“, in: *Lietuvių literatūros istorija. XX amžiaus pirmoji pusė*, I knyga, sudarė Rimantas Skeivys, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010, p. 258–262; Vytautas Kubilius, *XX amžiaus lietuvių literatūra*, Vilnius: Alma littera, 1995, p. 402–431; *Atsiminimai apie Vincą Mykolaitį-Putiną*, parengė Donata Mitaitė, Vilnius: Vaga, 1992.

Vincas Mykolaitis-Putinas

VIVOS PLANGO, MORTUOS VOCO¹

I
 Per bedugnes ir kalnus
 Jūs žengiat kaip gigantai!
 Išnardote marias
 Ir kylat į padanges,
 Ir spjaudotės ugnim,
 Ir vemiate siera, –
 Ir Dievo žemėj jums nėra,
 Gyvieji!
 Vieni kaip viešpačiai,
 Kiti vergai.
 Visi rūstaus likimo sūnūs:
 Kerštu patvinusi dvasia
 Ir Kaino ženklas kaktose,
 Ir ta pati klaiki dalia –
 Kentėt apgaulėj ir mele
 Ir žūti, keikiant žydrą dangų.
 Vivos plango!

Rūsčių dienų kerštingi sūnūs,
 Nepalaimos herojai!
 Visais keliais, visom kryptim
 Su prievartos juoda mirtim
 Jūs žengiat nuožmūs ir pikti,
 Likimo bausmei pasmerkti.
 Kur krenta jūs šešėlis,
 Ten džiūsta skaidrios gėlės.
 Po švinine jūs koja
 Kantrus akmuo vaitoja.
 Nuo jūs burnų nuodingo kvapo
 Vaiduokliai keliasi iš kapo.
 Klaikiam šios žemės pragare
 Jūs dygstat sėkla nemaria
 Ir žydit apgauliais žiedais,
 Ir nokstat dvokiančiais nuodais
 Tvaike to melo ir žabangų.
 Vivos plango!

Jūs žengiate į sostus
 Ir minate altorius,
 Nuo jūs įstatymų sugriuvu

Ir nuodėmės, ir doros.
 Karūnos niekšų daliai,
 O dulkėse karaliai,
 Ir tribunoluos išdidžiai
 Teisiuosius smerkia žmogžudžiai.
 Ir sūnūs nebeverkia,
 Jei mirti motiną pasmerkia.
 Nereikalinga ir tuščia
 Žmogaus paniekinta kančia.
 Ir vakarop pasvirus saulė –
 Vien piktas melas ir apgaulė.
 Pakalnėj žiežirbos sumirgo,
 Praskrido raitelis ant žirgo, –
 Ir dalgis sutemoj sužvango. –
 Vivos plango!

Žioruoja plačios aikštės,
 Liepsnoja kaitrūs laužai.
 Suplūdo pilkos minios
 Jums garbę atiduoti,
 Valdovai!
 Jau aukurus sukrovę,
 Žyniai jums gieda šlovę
 Ir, gatvių dulkėse sukniubę,
 Jums maldą vapa skubią,
 Ir vergiškoj ekstazėj žada
 Bučiuoti jūsų padą.
 Ir džiūgauja tironai
 Ir budelių gauja.
 O žemė žėri jau raudonai
 Kraujuos ir ugnyje.
 Ir švenčia pjūtį pabaigtuvių
 Minia vergų ir paleistuvių
 Naktovidžio naktiniam tango. –
 Vivos plango!

Ir mes, ir mes, kur kenčiame,
 Pilkieji milijonai!
 Ar didmiesty, ar kaime
 Su rūpesčiu ir baime,
 Vieni vergovėj užguiti,

¹ Šio eilėraščio pavadinimas – tai lotyniško užrašo ant senovės varpų parafrazė; originalus tekstas skamba taip: „Vivos voco, mortuos plango, fulgura frango“ („Gyvuosius šaukiu, mirusiuosius apverkiu, žaibus tramdau“). Eilėraščio pavadinimas verčiamas taip: „Gyvuosius apverkiu, mirusiuosius šaukiu“.

Maištingam lūkesy kiti
Sukniubę!
O iš rasotų rūsių
(Ir mes, ir mes ten būsim)
Per naktį juodą, nykią
Pablūdęs kažkas klykia,
Kažkas likimą keikia,
Kažkam numirti reikia.
Bedugnėj skausmo sielvartingo
Gyvenimas kaip lašas dingo
Už geležim apkalto lango. –
Vivos plango!

II
Dabar einu į didžią tylumą,
Į tylumą palaimintą ir didžią,
Kur į calūno juodą minkštą drobę
Naktis visų mūs sielvartus suglobia.
Einu į laisvę, didelę ir plačią,
Kuri priims mane kaip lauktą svečią.
Pro pilkus sutemų rūkus
Einu pas brolius ir draugus.
Bet tolyje varpai dar bokštuos gaudžia
Ir dega vakarų žara, –
Ir vėl krūtinėj gėla maudžia,
Širdy pagieža ir aitra.
Ne viskas sutemose žuvo.
Šiltu krauju širdis pasruvo
Ir prievartai paklusti neišmoko;
Mortuos voco!

Šaukiu aš jus visus iš kapinynų,
Iš pakelės duobių ir griovių,
Iš molio, dumblo ir smėlynų
Ir iš visų mirties vietovių.
Pakilkit, griaučių šiurpūs milijonai,
Garbingieji pulkai ir legionai, –
Ir tie, kurie nuo šalčio ir nuo bado
Pūgų simfonijose mirtį rado,
Ir tie, kurie už laisvą, lakią mintį
Dūlėja nukankinti.
Pakilkite išniekinti,
Subjauroti, apluošinti,
Su aimanomis ir klyksmais,
Su maldomis ir su keiksmiais,
Su budelių girta gauja,
Kuri žibinių žaroje

Ant jūsų kapo spardėsi ir šoko.
Mortuos voco!

Bet tyli kapinynų tamsios kalvos,
Nekyla niekas iš drėgnos duobės.
Ramybėj miega griaučių plikos galvos, –
Jų sapno niekas niekad neįspės,
Kaip niekas neįspės kančios
Prasmės, nei galo, nei pradžios,
Ir viską saugos paslaptis
Kaip ta šiurpi tyli naktis.
Ir eis gyvieji per tą buitį klaikią
Su gėla amžina, gilia.
Visiem, visiem keliu tuo eiti reikia,
O grįžti niekam nevalia.
Negrįšiu jau nė aš į saulės dieną
Iš tos juodos nakties.
Tik pakeleėj pro varpučio velėną
Gal ranką kas išties
Ir tars: eiva drauge į gilumą,
Į didžią, šventą tylumą,
Kur ašarų nebėr nė veide juoko...
Mortuos voco!

Ir aš einu į tylumą,
Į tylumą palaimintą ir didžią.
Einu per aukštą siaurą tiltą
Į naktį kvepiančią ir šiltą,
Kur juda žvaigždžių milijonai,
Pulkų pulkai ir legionai.
Ir mano kelio staigų vingį
Nužymi ruožai spindulingi.
Naktis gera, naktis kaip motina,
Jautri, įspėjanti, dosni –
Paguodžia ir pasotina,
Kai jos viešnagėn pareini.
Ir aš nuvargęs parėjau
Ir klaidžiot nebenoriu jau
Aštriais įdegintais keliais –
Liepsnotais saulės spinduliais.
Ir sako ji: lik čia, sūnau,
Aš tavo sielvartą žinau.
Ir aš lieku. Kantriai vilkta
Sunki gyvenimo našta
Kaip varpa svyrinti prinoko.
Mortuos voco!

Salomėja Nėris

Salomėjos Nėries (1904–1945) gyvenimo ir kūrybos kelią perlaužė 1940 m. vasarą prasidėjusi sovietinė okupacija. Žinoma ir populiarė poetė, Valstybine premija apdovanoto eilėraščių rinkinio *Diemedžiu žydėsiu* autorė Lietuvos sovietizaciją režisuojančių jėgų (Vladimiro Dekanozovo, Nikolajaus Pozdniakovo ir kt.) įtraukiama į propagandinių balsų chorą ir tampa jo „skambiausia styga“, taip nustebindama daugelį bičiulių. „Kurgi, seserėle, argi Tau su jais?“ – apstulbo Antanas Miškinis.

1940 m. liepos 23 d. visi šalies dienraščiai išspausdina jos „Poemą apie Staliną“ – besąlygiško atsidavimo naujam režimui deklaraciją. Nėriai išmokamas solidus honoraras, leidžiantis atsidėti vien kūrybai, ji stumiami į mitingų, posėdžių, masinės agitacijos karuselę. Rugsėjo pradžioje poetė išsiruošia į liūdnai pagarsėjusią kelionę kartu su Liaudies Seimo delegacija į Maskvą „Stalino saulės parvežti“. Atrodytų, išsipildė pasaulinio Nėries triumfo valanda – ji skaito diktatorių šlovinančią poemą Kremliaus suvažiavimų rūmuose, čia pat skamba rusiškas vertimas. Entuziazmas nemažėja ir

grįžus į Lietuvą – iki 1941 m. birželio poetė parašė itin daug skambių eilėraščių ir poemų, turinčių įkvėpti „naujojo gyvenimo“ statytojus. Nėries eilės viešajame gyvenime imamos tapatinti su komunistų partijos pozicija, tampa pavyzdžiu politinių agitatorių formuojamai naujo tipo „tarybinei“ literatūrai. Tačiau jautrią Nėries prigimtį žeidžia priešiški, kaltinantys balsai, su kuriais jai tenka susidurti išvykus iš partinių susirinkimų, bendraujant su paprastais žmonėmis. Poetę šiuo laikotarpiu apniko nerimas ir abejonės, kurių iš principo neturėjo turėti „šviesaus rytojaus“ kūrėjai. Tačiau ji suvokė nuėjusi per toli ir negalinti išsižadėti to, kas buvo viešai pasakyta. Su Nėries sovietinio laikotarpio poezija prasideda skaudi dvilypio mąstymo epocha, kai net žymiausių rašytojų kūryba ima skilti į oficialiąją (proginę, propagandinę) ir intymiąją – lyrinę išpažintį, rašomą sau.

1941 m. birželio 22 d. hitlerinės Vokietijos aviacija bombarduoja pasienio miestus, pradėdama karą su Sovietų Sąjunga. Poetė, įkalbėta sovietinio režimo talkininkų, ryžtasi bėgti kartu su ligotu sūneliu. Bėgimas ilgas, chaotiškas, sekinantis jėgas: Nėrį areštuoja latvių sukilėliai, sūnus pasimeta ir vėl atsiranda, traukiniai dėl bombardavimų priversti sustoti neribotam laikui, vėliau tenka stabdyti pakeleivingus automobilius. Po dviejų savaitių Nėris vargais negalais pasiekia Maskvą. Vėliau, padėčiai fronte komplikuojantis, kartu su visa sovietinės Lietuvos atstovybe ji priversta persikelti į Penzą, dar vėliau – į Baškirijos sostinę Ufą, važinėja į poezijos vakarus, skirtus 16-osios lietuviškosios divizijos kariams. Poetė jautėsi tremtine ir manipuliacijų įkaite: jos vardu skelbiami straipsniai apie

S. Nėris poezijoje išsakė kaltę ir atgailą, meilę ir nusižeminimą. Kaltės suvokimas, nusižeminimas, atgaila tuo metu (nei vėliau) nė vieno politiko lūpose netapo žodžiu. O S. Nėries poezijoje randame skaudžių savivoką, natūralią žmogišką reakciją į savo klaidas. Suprasti klystantį, atgailaujantį ir jam atleisti būtų vienintelis žmogiškas gestas, tai, ką apskritai galime būdami „čia ir dabar“, skleisdami kaip žmonės.

Rita Tūtlytė, 2009

lietuvių kovą sovietų pusėje, jos poezija taisoma ir kritikuojama dėl optimizmo stokos ir buržuazinės nostalgijos apraiškų, neleidžiama net eilėraščių rinkinio pavadinti taip, kaip ji nori.

1943 m. pradžioje Maskvoje išleidžiamas Nėries rinkinys *Dainuok, širdie, gyvenimą* (ji norėjusi pavadinti *Krinta žvaigždės*), o 1944 m. rudenį sudarytas rinkinys *Prie didelio kelio* ilgai išguli leidykloje, kol 1945 m. vasarą vietoj jo pasirodo gerokai sutrumpinta knygelė *Lakštingala negali nečiulbėti* – be epigrafių, perredaguota, pakeista eilėraščių eilės tvarka, o kai kurių svarbesniųjų išvis atsakyta, kitaip sudėliojant prasminius akcentus. Nors vėliau buvo paskelbti visi rinkinio *Prie didelio kelio* eilėraščiai, pačios knygos likimas sovietmečiu buvo nutylimas. Neviešinta ir sunkiai sirgusios poetės reakcija išvydus pirmuosius *Lakštingala negali nečiulbėti* egzempliorius – jai ši knyga nebuvo miela, ją stūmė nuo savęs. Salomėja Nėris mirė 1945 m. liepos 7 d. ir iškart buvo įtraukta į

sovietinių didvyrių panteoną – palaidojama nepriklausomos Lietuvos „aukso amžių“ mnančiame Kauno karo muziejaus sodelyje (1992 m. perlaidojama Petrašiūnų kapinėse). Jai prigyja emblematis „lakštingalos“ vardas, jos atminimas jamžinamas pervadinant mokyklą, miestų gatves ir kolūkius. Nėries poetinį talentą pripažįsta ir antisovietinis pogrindis, ir išeivija, ir paprasti skaitytojai, atpažįstantys jos kūryboje prieškarinio neoromantinės literatūros universalią simboliką, išsiskiriančią pilkos sovietinės eiliakalystės fone (ypač skurdžiuoju pokario dešimtmečiu). Lietuvai atgavus nepriklausomybę, viešojoje erdvėje tebesiginčijama dėl Nėries vaidmens valstybės aneksijos „byloje“.

Antrojo pasaulinio karo metais Nėries lyrikoje susilieja tautosakos motyvai, tragiški įspūdžiai ir universali tremtinystės, kosminės našlaitystės retorika. Atsigręžiama į Mairo, Mikalojų Konstantiną Čiurlionį, Kristijoną Donelaitį, Adomą Mickevičių, archajiškas liaudies dainas – klasikos įvaizdžius, žadinančius tėvynės ilgesį. Poetė kaip didžiausią turta po Rusijos platybes vežiojosi sąsiuvinį su persirašytomis dainomis iš Antano Juškos dainyno: šiuos anoniminės poezijos perlus ji savaip perfrazavo, patvirtindama ištikimybę šimtamei kalbos ir poezijos tradicijai, kreipdamasi į mitinius provaizdžius, vėl aktualius didžiausių sukrėtimų laikais. Gimtieji gamtovaizdžiai gaubiami ypatingos auros, vaizduojami su subtiliausiomis detalėmis, Lietuvos įvaizdis personifikuojamas liaudiškų romanų maniera: „Akim tyliųjų ežerų, / Upelių kaspinais žydraisiais“. Atbudusios pavasario gamtos, saulės motinėlės nušviesta erdvė priešinama speigo kaustomai svetimai teritorijai. Benamystė Rusijos stepėse – aukščiausio lėmėjo siūsta bausmė, o sugrįžimas – didžiausias gyvenimo tikslas.

Išpažintiniuose eilėraščiuose Nėris drąsiai atskleidė „nefasadinę“, komplikotą asmenybės pusę. Poetinėje vizijoje „Tolimas sapnas“ prabilta apie atgailą ir krikščionišką atsivertimą: „Sakykloj kalba – keista! – / Jisai – iš Galilėjos: / – Tebūna jai atleista, / Nes

daug jinau mylėjo!“ Niekur nesidangstoma herojiškomis kaukėmis, atvirai kalbama apie savigailą, savigraužą, depresiją – oficialiam „sovietinio žmogaus“ portretui nebūdingus bruožus. Šviesesnių nuotaikų tonais nuspalvinti eilėraščiai, skirti sūnui. Poetė regėjo karo siaubą ir kare atsiskleidžiantį žmogiškosios prigimties menkumą ir heroizmą: labiausiai reikalingi paguodos jai atrodė bevardžiai eiliniai, paaukoję savo gyvybę ir nesulaukę už tai jokio dėkingumo, gulintys mūšio lauke kranklių iškapotomis akimis.

Ragindama: „Dainuok, širdie, gyvenimą“, poetė kūrybą iškėlė kaip grėsmingiausią ginklą, leidžiantį išlikti pragaištingų katastrofų sukuryje, o tas, kas šiomis aplinkybėmis tyli, niekada nebus išgirstas. Net ir kęsdamas nepriteklius ar baisėdamasis karo žiaurybės, Nėries lyrinis subjektas tvirtai tiki savo kovos teisumu: laisvė, išvadavimas nedviprasmiškai siejami su sovietinio ginklo pergale prieš „paskutinius ainius Riterių Sūnų“.

Nėries karo metų lyrika – viena lietuvių poezijos viršūnių, o kartu tragiškos epochos prieštaringas liudijimas. Nepaisant ideologinės takoskyros, ši poezija temų ir motyvų atžvilgiu artima visų XX a. vidurio išvietintųjų kūrybai – jie emociškai ir kartais patetiškai kalba apie pasiilgtą tėviškę kaip apie prarastą rojų. Pasak Viktorijos Daujotytės, rinkinys *Prie didelio kelio* – „graudi rankraštinė eilėraščių knyga, panaši į benamių ar miško brolių sąsiuvinius... Bet atskirta nuo jų ir matomos, ir nematomos sienos. Padalinta. Kaip ir daug kas iš to laiko“.

Siūloma literatūra: Salomėja Nėris, *Prie didelio kelio*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1994; *Salomėja Nėris: tarp dainos ir regėjimo*: mokslinės konferencijos, skirtos Salomėjos Nėries 100-osioms gimimo metinėms, pranešimai, parengė ir redagavo Rūta Brūzgienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005.

Salomėja Nėris**PRIE DIDELIO KELIO****AŠ TAU PAVYDŽIU**

Aš tau pavydžiu, saulele,
Kai vakaruosna suki.
Juodoji širdgėla gelia,
Ir mintys eina sunkyn.

Kaip ten gyvena motutė,
Mylimas draugas, sesuo?
Eidama gulti, saulute,
Spinduliu jiems pamosuok.

Aš tau pavydžiu, saulele.
Kai vakaruosna suki.
O gal jau želia žolelė
Ant mielo kapo? Sakyk!

Ufa, 1942. IV. 1.

**DAINUOK, ŠIRDIE,
GYVENIMĄ**

Dainuok, širdie, gyvenimą,
Padangę saulėtą ir gryną,
Ir debesėlių, vėjo genamą,
Ir smėlio taką per pušyną.

Dainuok gyvenimą lengvutį,
Be rimto, be švininio turinio, –
Kaip žvitriai skraidanti kregždutė,
Kaip svirtis, girkždanti prie šulinio.

Apie galingą karo sriautą
Dainuok, širdie, neraginta,
Apie gyvenimą sugriautą,
Gyvenimą sudegintą...

Dainuok, dainuok ir nenuilki,
Pralenki vėją, stepėm gaudžiantį.
Tegu garsų kolonos pilkos
Prarėks kulkosvydžius ir gaubicas.

Te neišsenkamo šaltinio ašaros
Užlies ugniavietę įkaitusią!
Dainuoki, jei gali, be ašarų,
Tegu iš skausmo žodžiai raitosi.

Tegu plieniniai keršto žodžiai
Strėlėm užnuodytom sušvilpia!
Tegu skeveldrom priešą skrodžia!
Tesmaugia jį mirtingom kilpom!

Ką atmeni ir ko neatmeni,
Dainuok, širdie, dainuoki nesustojus!
Jeigu nutils – tapsi akmeniu...
Tave sumindys priešo kojos.

1943.

KODĖL TYLI ŽEMĖ

– Pasakyk, mamute, kodėl žemė tyli?
Kodėl tyli žemė dieną ir nakčia?
Žvaigždėms nesiskundžia, saulei neprabyla,
Kad krūtinę slegia jai sunki kančia.

– Niekam nesiskundžia, tik ramiai keliauja
Lygiu, sau paskirtu, amžinu keliu.
Ji baisi – kai geria gyvą karštą kraują,
Nuostabi – pražyodus puokštėmis gėlių.

Kas žemelėn grįžo – amžinai nutilo
Ir jau niekad niekad, niekad neprabils. –
Uogele raudona sirps pakrūmėj šilo,
Smiltele geltona viesulu pakils.

Kodėl tyli žemė, ko saulutei linksi,
Nežinau, vaikuti, nežinau – kodėl.
Tik žinau: nežūsi, niekada nedingsi,
Jei už savo žemę galvą paguldei.

1943.

LAUK MANĖS

Nemune ledai išplauks,
Obelys pabals.
– Parymok, manęs palauk
Prie baltos obels.

Parugėm gelsvom basa
Vasara prabėgs.
Mėnesienoje rasa
Ašara žibės.

Bus ruduo. Atjos šiaurys.
Obelys pagels.
Lauk manęs pavakary
Vėtroj prie obels.

Šaltis išrašys languos
Tulpes, ramunes.
Negyvuos žiemos speiguos
Tujen lauk manęs.

Jei dar myli, jei brangus,
Jei manim tiki, –
Drėgnas apkasas man bus
Tėviškė jauki.

Ir tu būsi taip arti, –
Jausiu prie šalies...
Ir aplenks mane mirtis,
Ir kulka nelies.

Tu žiedelio nenumauk,
Nenukirpk kasų!
Ilgai laukus, dar palauk, –
Grįšiu, iš tiesų.

Vėliavas nuleistas neš, –
Žuvusį minės.
Netikėki. Grįšiu aš.
Grįšiu. Lauk manęs.

Akmenys paplentėm kauks.
Sužaliuos lazda.
Lauk manęs, kai nebelauks
Niekas niekada...

1942.

LIETUVAI

Iš negandingų vakarų
Audrų perkūnijų prikrauti
Lingavo debesų laivai.
Tada graži, graži buvai,
Akim tyliųjų ežerų...
Lyg eidama linelių rauti.

Dangus įkaito nuo žarų,
Gaisravietės žėravo baisios.
Ties vieškeliu, ties vėjuotu
Nustebusi stovėjai tu
Akim tyliųjų ežerų,
Upelių kaspinais žydraisiais.

Negaila juodbėrių bėrų,
Jaunų dienų jaunam negaila.
Man gaila tik tavęs vienos
Įsigalvojusios, liūdnos –
Akim tyliųjų ežerų...
Tavęs man begaliniai gaila

Ir tavo ašarų tyrų...
Jom dulkių vieškelio nelaistytk. –
Neverk daugiau ir neliūdėk,
Kovon mane tu palydėk
Akim tyliųjų ežerų...
Tau dovanų parnešiu laisvę.

Maskva, 1944.

MAIRONIUI

Sako, mirdamas mane tu keikei,
O numiręs surūstėjai dar labiau.
Ligi šiol aš negaliu vis atsipeikėt:
Juk tave mylėjau ir gerbiau.

Ar galėjau iš pusiaukelės sugrįžti?
Ar galėjau – tais pačiais keliais?
Gena, gena pikto dievo rykštė, –
Atgalion ir atsigręžt neleis.

Aplink žemę skridusi su vėtrom,
Vėl išgirsiu mylimus vardus.
Tik akmuo, paduotas duonos vietoj,
Bus man atpildas skurdus.

Ir nenoriu sau geresnio nieko,
Tik prie žemės prisiglaust brangios,
Būti tėviškės arimų slieku,
Mėlyna rugiagėlė rugiuos.

Ufa, 1942. I. 15.

MES EILINIAI

Po padange nuo dūmų baisia
Gęsta akys... Kaip žvaigždės gūdžiai.
Lyg stiklai – šaltose akyse
Krūpsi krūpsi gaisrų atspindžiai.

„Guldėm galvas po tankais sunkiais,
Žemę patręšėm gyvu krauju...
Jie ateis, mus negyvus pakeis.
Mes nebūsime nė vienas tarp jų.

Jie ateina gyvent ir mylėt...
O ir saulė gyviem tešviesi.
Ir ant kapo dygi dilgėlė
Laimingesnė – kaip mes čia visi.

Vėl ramu. Ir ugnelė jauki
Įsikūrė apleistuos namuos.
Šaižūs žvirgždai mums graužia akis,
Bąla kaulai šaltuos pūdymuos.

Mes klampojam per liūnus, raistus,
Vos bepavelkam kojas menkas...
Lydi lydi mus mėnuo skaistus, –
Mėnesienoje šildom rankas.

Pūsta milas ant mūs nugaros.
Mes kalenam plikais dantimis.
Nėr pastogės, žeminės geros...
Kas dalintųsi ja su mumis?

Mes eiliniai – nežymūs kare.
Mes be rankų, be kojų, akių...
Jūs gal bijot išeit vakare
Susitikti šešėlių klaikių?

Taip, eilinis kare nežymus.
Mūs vardų dainose neminės.
Bet mūs daug... Ir išeiti prieš mus
Nepakaktų naujos giminės.

Mūs eilinių dalis paprasta:
Ne po vieną – mes kritom pulkais.
Aukštus tiltus per upių brastas
Mes nugrindome kūnais pilkais.

Jie nelaidoti guli tyliai.
O dejuoja naktis vien klaiki.
Artimieji... jau renkas krankliai,
Rengias lesti negyvas akis.

1944.

MOČIUTĖ

Ji kas rytmetį kėlė iš miego,
Mokė vaikščioti, melstis, kalbėt.
Kaip ratelis ji sukosi, bėgo
Tekina iki kapo duobės.

Mes jai glostome veidus raukšlėtus,
Prašom: – Pasaką ilgą pasek!
Seka, seka močiutė iš lėto,
Seka pasakas ilgas, baisias.

Matom milžinus, kirviais ginkluotus,
Kertant priešus – lyg malkas sausas.
Matom – ragana skrenda ant šluotos,
Kaip kometa – į velnio dausas.

– Tai dėl jūs, dykaduoniai, švenčiu taip,
– Tai dėl jūsų nuo darbo gaištu!
Nuolaidžiai aimanuoja močiutė –
Gyvas kodeksas dėsnį griežtų.

– Po rugius lando šunes pasiutę: –
– Į rugius, vaikai, šiukštu, nelįskit!
– Tu nebraidžiok po rasą basutė!
– Kas iškapstė man pasėlio lysės?

– Vaikai, vaikai! Neklausot, negudrūs, –
– Įsitrauks jus žalioji varlė! –
Mat, be galo mes mėgom prie kūdros
Ant pilvų atsigulę gulėt.

Kartą rytmetį, vos tik nubudus,
Prie lovelės stovėjo mama, –
Glamonėjo ir glostė abudu,
Kažko veidą šalin sukdama.

Kas tau, mama, ar uodas įgylė?
Ko trini skarele sau akis?
Kur močiutė? Kodėl jinai tyli?
Kur močiutė? Ko tyli – Sakyk!

Oi, nutvers dabar raganos ražas!
Oi, baisu – devyngalvis praris!
Ji nuvaikščiotas kojas atgėžus
Į klabenamas vėjo duris.

1944. V.

„PARNEŠKI, JUODAS
VARNE, ŽINIĄ Į MANO
GIMTINIUS NAMUS...“

Jei aš nesugrįžčiau,
jei likčiau gulėti
toj žemėj derlingoj,
šaltoj, svetimoj...

Kodėl aš ne rykštė,
linguojanti vėtroj,
ar Nemuno žvirgždas
gelmių sutemoj?

Kuo nori, ten būčiau:
pakopa prie slenksčio, –
tegu mano veidą
bedildo kančia.

Nameliai namučiai,
aš jums nusilenkčiau
kaip elgeta eidams
pro šalį vagčia.

Jei niekad negrįžtau...
Ir mano kapelio
suminto bedalio
draugai čia nerastų, –

per gūdujį mišką,
per svetimą šalį
tu skriski, dainele,
į mylimą kraštą!

Penza, 1941. X. 19.

PRIE DIDELIO KELIO

Prie didelio kelio stovėjom – žiūrėjom...
O liūdesiai gūdūs kelių didelių!
Nuėjo, nuėjo... žiūrėkit! – nuėjo
Pavasaris mūsų didžiuoju keliu!

Už kalno, už juodo pavasaris nyko
Su gęstančia saule, su balta diena. . .
Ištįso prieš mus be dainų, be vainikų
Nutilus pakalnė – šalta ir liūdna.

Ir gluosniais mes virtom prie didelio kelio,
Beržais svyrūnėliais prie stepės plačios.
Ir svyra mums šakos, ir krinta lapeliai,
Ir veria mus speigas lig šerdies pačios.

Maskva, 1942. XII. 21.

PRIE ŠALTINIO

Žydi tulpės, ir dilgėlės želia...
Kas uždraus, kas uždraus?
Susipynė žilvyčiai, berželiai
Prie šaltinio skaidraus.

Šiltas vakaras, obelys klausos, –
Nekuždek, nekuždek!
Tyli vėjas. Padangė nublausus
Sumirgėjo žvaigždėm.

Taip ramindavo mane sesutė...
Ilgesy, ilgesy!
Gal ir tu ne pilkoji lakštutė, –
Gal seselė esi?

Iš tėvynės gal? – Nuostabų trelių
Pakartok, pakartok!
Man akyse balta obelėlė
Iš pavasario to...

1943.

STEPĖS

Man vaidenas šviesios tavo akys
Ir plaukai už varno juodesni...
Vėtrų vėliavos po stepę plakas,
Gūžias krūmai pakelėm kresni.

Lygumos nepjautom viksvom šiuža,
Nepaslėps nuo viesulų manęs.
Stepių viesulai per naktį užaus,
Šaldins kraują, šaižiai glamonės.

Ir matysiu tik bežvaigždį dangų, –
Juodą juodvarnį viršum savęs...
Apie seserį ir draugą brangų
Vėtra savo liūdną dainą tęs.

Mėgau Grygą ir Čiurlionį mėgau...
Kaip nemėgti viesulų dainos?
Girdžiu traukinį skubiai prabėgant...
O negreit, negreitai dar dienos.

Man vaidenas ašarotos žvakės...
Garvežys ir vėl nušvilps laukais.
Stepių akys – tavo pilkos akys.
Stepių vėtra mėlynais plaukais.

Ufa, 1942. I. 2.

VIRKDO VĖJAS

Virkdo vėjas Vėlinių vėles.
Vasarėlė mirė per anksti...
Mes po tankais guldėm galveles,
Ištaškyti mes, nepakasti.

Kai ugnis ugniakure jauki
Linksminas naujakurio namuos,
Šaižūs žvirgždai graužia mums akis,
Bąla šąla kaulai pūdymuos.

Nulinguos per žemę rudenys,
Baltos žiemos, kaitrios vasaros,
Trankiais vėjais nepabudinęs,
Per kapus mūs žengs pavasaris.

Gal paklaus rugiuos melsva gėlė,
Gal paklaus per šventę vėliava:
Ar tau gera smėlyje gulėt?
Ar žemelė tėviškės lengva?

1944.

Balys Sruoga

Balys Sruoga (1896–1947) 1945 m. pavasarį lėktuvu iš Torunės buvo parskraidintas į Lietuvą. Atrodė, kad jo gyvenimas pamažu grįš į senas vėžes: jis vėl pradėjo dėstyti Vilniaus universitete, pasinėrė į literatūrinius darbus, iš kurių svarbiausias buvo išgyvenimų Štuthofio koncentracijos stovykloje įamžinimas.

Dievų mišką Sruoga sukūrė nepaprastai sparčiai: nemažos apimties memuarai parašyti per keletą mėnesių. „Poreikis išsipasakoti, kitiems, padaryti, kitus‘ dalyviais ir prieš išsilaisvinimą, ir po jo mums tapo tiesioginiu ir aistringumu instinktu, tokiu pat įsakmiu kaip ir kiti elementarūs žmogaus poreikiai; šita knyga ir buvo parašyta stengiantis patenkinti tą poreikį; svarbiausias jos tikslas buvo vidinis išsilaisvinimas.“ Tai knygos apie Aušvicą *Jei tai žmogus* autoriaus Primo Levio žodžiai, tačiau jie puikiai apibūdina ir beveik tuo pat metu *Dievų mišką* kūrėjo Sruogos paskatas. Dar neužbaigęs viso teksto, rašytojas skubėjo dalintis juo su draugais ir kolegomis. Gydydamasis Birštone, jis skaitė *Dievų miško* ištraukas ir pripažintiems, įtakingiems literatams Petruči Cvirkai, Antanui Venclovai, Juozui Baltušiiui, kurie jas vertino labai teigiamai. Cvirka sakė: „Baisi bus knyga... Ir nuostabiausia joje – sruogiškas juokas...“ Baltušis žadėjo, nepaisydamas nieko, išspausdinti *Dievų miško* fragmentus savo redaguojamame *Pergalės* žurnale: „Kaip redaktorius, aš mušiu kiaurai, iki galo“.

Pradėjus knygą ruošti leidybai, išryškėjo pirmieji sunkumai, apie kuriuos kūrybinio transo pagautas Sruoga negalvojo. Valstybinės leidyklos redaktoriai priekabiausiai perskaitė rankraštį, šalindami oficialios įvykių interpretacijos neatitinkančias detales, cenzūruodami sodrų lagerinį žodyną. Atsakydamas į taisymus, Sruoga smarkiai priešinosi, jo paties žodžiais tariant, teksto „susinimui“ ir „tikrovės falsifikavimui“, tačiau *Dievų miško* byla pasiekė aukštesnes politines instancijas. Atsiminimų neapsaugojo net ir leistina nacių piktadarysčių tema, nes tarybinė sistema norėjo kontroliuoti ne tik tai, apie ką rašoma, bet ir kaip rašoma – vaizdavimo perspektyvą ir stilių. 1946 m. spalio pradžioje vykusiame LSSR rašytojų suvažiavime komunistų partijos sekretorius Kazys Preikšas stalininiu stiliumi užsipuolė atsiminimus, teigdamas, jog „Sruogos knygoje tų stovyklų aprašymas yra [...] ciniškas šaipymasis iš vokiškųjų grobikų aukų. Autorius nė žodžio nepasako apie pasipriešinimo kovą, kuri, kaip [...] mes puikiai žinome, buvo vedama. Sruoga nerado reikalinga savo knygoje pavaizduoti vokiškųjų budelių tose stovyklose. Atrodo, kad patys kaliniai yra kalti dėl visų vargų, o vokiškieji fašistiniai budeliai yra niekuo dėti“.

Po tokių kaltinimų tapo aišku, kad memuarams viešumoje pasirodyti nelemta. Po metų jų autorius mirė.

Sruoga kartu su keliasdešimčia kitų lietuvių kultūrininkų ir politikų buvo įkalintas Štuthofio koncentracijos stovykloje 1943 m. pavasarį. Areštai buvo nacių valdžios kerštas už sužlugusią mobilizaciją į lietuviškus SS dalinius – nacių manymu, prie šios nesėkmės prisidėjo lietuvių inteligentija. Stačia galva įmestas į smurto ir teroro mašiną, rašytojas vos nepražuvo. Anot Sruogos gyvenimo ir kūrybos tyrinėtojo Algio Samulionio, „Kalinys Štuthofe vidutiniškai išsilaikydavo tik tris keturis mėnesius. [...] mirtingumo priežastys buvo alinantis beprasmiškas darbas, nepaprastai sunkios, nenormalios gyvenimo sąlygos – nuolatinis badas ir šaltis žmonių prigrūstuose lentiniuose barakuose, antisanitariška butis, sekinančios, beveik visai negydomos ligos, dažnos epidemijos, atšiauri gamta (stovykla buvo įkurta prie jūros, žemiau jos lygio, po nedideliu smėlio sluoksniu plytėjo pelkė). Kiekvieną kalinio žingsnį, be to, lydėjo nuolatiniai lazdu ir kumščio smūgiai, fizinis ir moralinis tyčiojimas, kurį praktikavo ne tik esesininkai, bet ir prižiūrėtojai iš pačių kalinių tarpo, daugiausia kriminalistai, teisti už sadizmą, vagystes, žudymą. Jie luošino žmones fiziškai (būdavo, kad ir užmušdavo) ir sudarė sunkiai pakeliamą nuolatinės psichinės įtampos atmosferą“. Tad nenuostabu, kad jau po kelių pirmųjų mėnesių lageryje rašytojas neteko 29 kg svorio, turėjo keturiasdešimt laipsnių temperatūros ir galėjo sarkastiškai į save kreiptis: „Sveikinu – aš jau klipata!“

Laimė, kaip tik tuo metu lietuvių padėtis lageryje pasikeitė. Įgavus įkaitų statusą, pagerėjo gyvenimo ir darbo sąlygos. Sruoga gavo darbą lagerio raštinėje, tapo aukščiausių pareigūnų valdiniu ir galėjo prieiti prie lagerio dokumentacijos. Tai sudarė sąlygas stebėti lagerinę sistemą ir joje atsідūrusius žmones. Sruoga imasi kūrybos – rašo draminius veikalus, žymisi pastabas apie teatrą, be to, ima vadovauti kuriančių lietuvių kuopelei „Aitvarai“ (beje, Štuthofe rašymas, ypač lagerio temomis, buvo itin pavojingas: *Dievų miške* minimas atvejis, kai valdžia atrado vieno kalinio užrašus, ir po kelių savaičių šis mįslingomis aplinkybėmis mirė).

Tik iš pirmo žvilgsnio atrodo keista, kad Štuthofe sukurtos pjesės daugiausia komedijos (*Uošvė*, *Dobilėlis penkialapis* ir kt.). Esminį vaidmenį juoko pradą vaidina ir *Dievų miške*. Čia Sruoga teikia pirmenybę vienai iš juoko atmainų – ironijai. Ironija – tai paslėpta pajuoka, kai tikroji teiginio reikšmė, dažniausiai suvokiama iš konteksto, yra priešinga paviršinei. Ji girdima jau *Dievų miško* pavadinime – aišku, kad turima omeny ne šventa ir palaiminga vieta, o nežmoniško smurto karalystė.

Ironijai būdinga ir kaukės, apsimetimas. Teatro žmogui Sruogai šitai buvo artima, juo labiau kad lageryje, kur kalinys visiškai priklausomas nuo valdžios, viena atvira pastaba galėjo turėti lemtingų padarinių. Tos vietos, kur apsimestina giriamai esesininkai, neva iš valdžios perspektyvos aiškinami jos pačios veiksmai, matyt, atspindi tikrąsias situacijas ir santykius.

Literatūros teoretikai apibūdina ironiją kaip redukuotą (Michailas Bachtinas) ar užgniaužtą juoką. Ironijos „ežio dygliai“ Sruogai buvo priemonė suvaldyti šokiruojančius išgyvenimus, išlaikyti savigarbą, atsitolinti nuo baisių, buvo „skydas, kuriuo aš prisidengiau nuo mirties pavojaus“. Jo paties patirtos kančios, pažeminimai, ligos taip pat perteikiami su ironiška litote (sumažinimu) ir tai skaitytoją veikia stipriau nei atviras skundas ar savęs gailėjimasis: „[...] kojos mano buvo kaip tyčia sutinusios ir žaizdomis apaugusios. Su tokiomis kojomis balandžio mėnesį dvylika valandų vandeny iškrutėti – kažkaip baisiai jau neįdomu“.

Kokį moralinį, kokį istorinį pateisinimą būtų galima sugalvoti tiems, kurie kitus tokia lengva širdimi siunčia į koncentracijos lagerius? Jokios politinės, jokios religinės, jokios pasaulėžiūrinės idėjos jų niekuomet nepateisins!

Balys Sruoga

patikrinimu“; „pagal veikiančius įstatymus ir nuostatus esu sveikas“).

Pasakodamas apie savo ir kitų lietuvių katorgininkų „kryžiaus kelius“ Štuthofe, Sruoga stengiasi aprėpti visą „lagerinę visatą“. Autorius nuodugnai aprašo, kaip atsirado nacistinės koncentracijos stovyklos, kokios jų funkcijos, institucijos, taisyklės. Bet didžiausią dėmesį rašytojas sutelkia į sistemos poveikį žmonių elgsenai ir mąstysenai. Knygoje randame ištisą portretų galeriją – taikliomis charakteristikomis ir lakoniškomis istorijomis pavaizduota daugiau nei šimtas veikėjų. Dauguma jų liudija „lagerio aristokratijai“ būdingą ypatingą agresyvumą, godumą ir gašlumą. Jie tvatina valdinius ir tenkina įgeidžius be jokio sąžinės graužimo, būdami tvirtai įsitikinę savosios „mušeikizmo“ filosofijos teisingumu. Kai kurių ypač rafinuotų ir nežabotų nusikaltėlių, pavyzdžiui, lietuvių „kapo“ (viršinininko) Vaceko Kozlovskio paveiksle justai, kokį stiprų ir prieštarinę įspūdį jis darė autoriui. Kiti ir vaizduojami kaip pabaisiškos, nebežmoniškos būtybės: „kultuvių giminės naktinis padaras“, „nusipešęs blazdikaulis, panašus į žmogų“. Nuo kriminalistų tik uniforma skiriasi elitinės nacių organizacijos SS nariai, vieną kurių Sruoga apibūdina taip: „Sulinkęs, persigėręs, moteriškais dalykais persisotinęs, pusiau pamišęs. [...] Galvažudys mėgėjas, galvažudys sportininkas“. Jie nesivaržydami „organizuoja“ (vagia) ir iš kalinių, ir iš valstybės išdo.

Tačiau „giltinės malūnas“ permala ir padorius žmones. „Žmogus, patekęs į žvėrišką aplinką, išsilaikymo instinkto spiriamas, nė pats nepajunta, kaip įsitraukia į žvėriškumo siaubą, kaip pats darosi visos tos baisybės organiška dalis. [...] Jo aukštesnieji jausmai tarytum atšimpa. [...] Nuskriausi artimą, atimsi jam paskutinį duonos kąsnį, pastūmėsi jį į giltinės glėbį, bet gal pats išliksi gyvas! [...] Kartą pradėjus eiti šituo keliu, sunku jame bėstoti. Sunku saikas surasti, sunku beatskirti, kas yra tikrai apsigynimo priemonė, kas – artimo žalojimas“, – be ironijos svarsto Sruoga.

Didžiausios emocinės įtampos kupinos *Dievų miško* vietos, kalbančios apie mirtį lageryje – masinę, viešą, netekusią „kilnaus tragizmo elemento“. Per kiemą slenka leisgyvė, lavonų tvaiku atsiduodanti „klipatų komanda“; išnešus per naktį mirusiųjų palaikus ilgai dar „kažkokios rakštys per dūšią braido“. Didžiule įtaiga pasižymi vaizduojamos alkio ir išsekimo sukeltos haliucinacijos: „Kažkokia velniškai raudona ūkana aplinkui – pro ją tempiančių mane draugų nebematau. Koks nuostabus dalykas! Toje ūkanoje baltos vyšnios žydi. Tikros, ne dekoratyvinės. Iš kokio pragaro jos būtų čionai ant sniego? Vis dėlto jos žydi [...] Ant visų vyšnios šakelių – raudono marmelado gabalai. Tokio, kaip

*Ko vertos visos mano knygos, jei
dvidešimtojo amžiaus viduryje
civilizuotas Europos žmogus staiga
žmogėdra darosi?*

Balys Sruoga

blokuose ant duonos tepė. Kaba ant šakelių ir varva žemėn...“ O lavonų transportavimo ir deginimo aprašymai transformuojami į šurpų groteską: „Smilksta rūksta lavonėliai, visą lagerį spirginamos gumos garais užliedami. Degintojai su šakėmis aplink duobę šokinėja it velniai, Valpurgijų naktį su raganomis besitąsydami!“

„Kokį moralinį, kokį istorinį pateisinimą būtų galima sugalvoti tiems, kurie kitus tokia lengva širdimi siunčia į koncentracijos lagerius? Jokios politi-

nės, jokios religinės, jokios pasaulėžiūrinės idėjos jų niekuomet nepateisins!“ – baisių akivaizdoje sušunka rašytojas, kitoje vietoje neramiai savęs klausdamas: „Ko vertos visos mano knygos, jei dvidešimtojo amžiaus viduryje civilizuotas Europos žmogus staiga žmogėdra darosi?“

Tačiau galutinai ir visuotinai žmogiškumo lageryje sunaikinti nepavyksta. Sruoga nepamiršta paminėti kai kurių esesininkų geresnių bruožų, liudija buvus ir prievarta į šią organizaciją įtrauktų vyrų, šiltai atsiliepia apie įkalintus nacistų priešininkus (anarchistas Bremeris). Memuaruose diskretiškai įterptos ir paties autoriaus bei jo bendradarbių gudrybės, pavyzdžiui, kalinių padarytus prasižengimus užrašyti jau mirusiems arba nubaustajam skirtas lazdas atskaičiuoti kėdei. Pačiais gražiausiais žodžiais rašytojas mini lietuvių tarpusavio solidarumą, lenkų kalinių pagalbą, ypač tik atvykus į lagerį, geraširdžius kašubus, šelpsius evakuojamus kalinius maistu. Ši savitarpio pagalba nemažai prisidėjo prie to, kad per kalinių „mirties maršą“ (evakuojant juos gilyn į Vokietiją nuo artėjančios sovietinės kariuomenės), kuriuo baigiasi memuarai, pasiligojęs Sruoga vis dėlto išliko gyvas.

1957 m. Sovietų Sąjungoje ir Lietuvoje susiklosčius kiek liberalesnei politinei situacijai *Dievų mišką* leista spausdinti. Nuo to laiko jis išverstas į daugelį Vidurio ir Rytų Europos kalbų, o nepriklausomybės laikais išleistas anglų, vokiečių, ispanų kalbomis. Tai vienas iš nedaugelio Stalino laikų Lietuvoje parašytų literatūros kūrinių, kuriame visai nerasime tarybinių, socrealistinių klišių (greta minėtina nebent partizano Broniaus Krivicko poezija). *Dievų miško* pavyzdys negalėjo neveikti septintojo–aštuntojo dešimtmečių lietuvių prozos, ieškančios individualaus stiliaus, modernaus pasakojimo būdo, norinčios požiūrį į tikrovę reikšti ne pamokslavimu ir didaktika, o konkrečiu vaizdu ir ironišku šypsniu. Sruogos atsiminimai yra vienas reikšmingiausių lietuvių kančių dokumentų, įsirašančių į europinį literatūros apie nacių konclagerius kontekstą bei nematoma gija susisiejančių su stalininio gulago aukų liudijimais.

Siūloma literatūra: Vanda Zaborskaitė, „Balys Sruoga“, in: *Lietuvių literatūros istorija. XX a. pirmoji pusė*, II knyga, sudarė Rimantas Skeivys, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010, p. 309–322; *Balys Sruoga mūsų atsiminimuose*, spaudai paruošė Vanda Sruogienė, Chicago, 1974; *Balys Didysis: Atsiminimai apie Balį Sruogą*, sudarė Reda Pabarčienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1997; Dalia Sruogaitė, *Atminties archeologija*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012.

Balys Sruoga

DIEVŲ MIŠKAS

I. DIEVŲ MIŠKAS

Liūnai, kemsynai, kalneliai. Ant kalnelių, kažkieno galios supiltų iš balto smėlio, – pušaitės, aukštos ir lieknos it senobiško ješiboto auklėtinės. Pakalnėlėse – berželiai, tokie paliege, tokie nuskurdę, tarytum saulaitės malonės užmiršti našlaičiai našlaitėliai. Atkalniuose ir pašlaitėse – vaivorai, mėlynės, bruknės susipynė susiaudė į sultingą žalią kilimą, išmargintą uogelėmis. Daubose ir skersvėjuose – klumpabalų žolės, purienos ir viksvos.

Kadaise, seniai seniai, čionai jūros dugno būta. Tarytum audros metu bangos būtų netikėtai sustingusios, sukietėjusios, o jų paviršių šiaurės vėjai baltuoju smėliu apibarstę būtų.

Ši vietelė prisiglaudė Baltijos jūros pakrantėje, keturios dešimtys penki kilometrai į rytus nuo Gdansko miesto. Iki 1939 metų tai buvo mažai kam žinomas užkemsys. Šalia jos merdėjo mažas miestukas, beveik kaimas, *Stutthof*, kokių Vokietijoje buvo tūkstančiai. Miestuką su Gdansko miestu jungė asfaltuotas plentas ir siaurasai geležinkelėlis. Ir gyveno čionai patys nuobodžiausi žmonės Europoje – Prūsų vokiečiai, paskendę šiokiadienėje dvasios menkystoje, garbinę policininką ir virtuvę, laukiję tvarką ir alų, galėję ištisą savaitę duonos nevalgyti, kad tiktai šventadieniais jiems būtų leista karingu žingsniu iškilmingai gatvėmis pradūlinti ir didžiulį būgną pabambinti.

Stutthofo piliečiai, sekmadieniais norėdami jūroje pasiplukdyti, turėdavo pereiti tą sustingusią jūrą, tą jūros dugną, pušaitėmis, berželiais ir kemsynais apsilvelusį. Nors tų piliečių dvasia kad ir kažkaip būtų buvusi supolicinta, vis dėlto jie, įbridę į kemsingąjį plotą, pasijusdavo kažkaip šventadieniškai. Jau vienas vietos pavadinimas primindavo jiems, kad yra dar šis tas pasaulyje ir be policininko, ir be alaus.

Dievų miškas! – taip ši vietelė žmonėse iš senų senovės vadinosi. Kadaise, labai seniai, šiame miške dievai gyvenę. Savotiški dievai. Ne germaniškos kilmės. Ne Votanas, ne Toras. Gyvenę tenai lietuviškųjų dievų palikuonys.

Gdansko apylinkės vietovės iš viso gana turtingos senovės padavimais ir legendomis, kuriuose nuostabiu būdu veikia lietuviškos kilmės ir lietuviškais vardais personažai. Perkūnas, Jūratė, Laumė, Patrimpas – nuolatiniai Gdansko srities jūros pakrančių, ežerų ir miškų gyventojai, nors tuos padavimus ir pasakoja Prūsijos piliečiai, besivadina vokiečiais.

Iki 1939 metų po tą Dievų mišką šiokiomis dienomis klampinėjo tiktai uogautojos moterėlės ir grybautojai pensininkai, retkarčiais užklysdavo dar ir koks medžiotojėlis nenusisekėlis. Šiaip buvo čionai tuščia ir nyku, tik lieknosios pušelės gailiai ošdavo, tarytum gaudžiais atodūisiais dūsaudavo, prisimindamos tuos laikus, kada čionai linksmieji dievai šaunuosius pasiūtarojimus keldavo. 1939 metais Dievų miškas staiga atgijo, suirzo, sukniždėjo, lyg senlaikių dievai būtų į jį sugrižę...

Ne, – jokie dievai tenai negrižo: apsigyveno jame piliečiai, panašūs į velnius.

Pasibaigus lenkų–vokiečių karui, Gdansko miesto savivaldybė nutarė Dievų miške įsteigti koncentracijos lagerį nepaklusniems lenkam į gerą kelią atvesdinti.

Pagrindinis visų koncentracijos lagerių veiklos dėsnis – rūpintis, kad niekas pasauly nesužinotų, kas ir kaip vyksta už spygliuotųjų vielų užtvoros. Pasklidusios žinios apie užtvartų gyvenimą galėtų lagerio šeiminkam įvairių nemalonumų pripainioti. Atsirastų vienas kitas, kuris ir pasipiktintų, ir rekti pradėtų, ir svetinguosius šeiminkus barbarais pavadintų. Kam viso to reikia? Kur kas patogiau lagerio veiksmui atlikinėti tuomet, kai jokios pašalinės ausys negirdi, pašalinės akys nemato ir nekenkia samdytaijai propagandai lagerio šeiminkų kultūringumą ir kūrybinius laimėjimus liaupsinti.

Dievų miškas toli buvo nuo pašalinių akių ir ausų. Apylinkėj gyventojų buvo maža, ir tie patys buvo patikimi galingųjų šio pasaulio balvonų garbintojai. O svarbiausia – Dievų miško geografinė padėtis buvo tokia, kad spygliuotosios pastogės gyventojai negalėjo ir svajoti apie pasišalinimą iš lagerinės viešnagės. Iš vienos pusės buvo Baltijos jūra, karo metu taip stropiai saugojama. Iš kitos pusės – garsioji jūros įlanka, iš trečios – didžiulė dvišakė Vysla su savo kanalų ir kanaliukų sistema, iš ketvirtosios – siaurutis pusiasalis, skiriamas jūrą ir įlanką. Bėglys, ištrūkęs iš Dievų miško, kurlink jisai nukryptų, vis tiek patektų į vandenį ar į policijos glėbį.

1939 metų rudenį atsibastė čionai pirmieji naujakuriai: būrys vokiškų SS vyrų ir keli šimtai nuskarusių dryžuotų elgetų, didžioji dauguma Gdanskos srities lenkų, pasmerktų mirti. Miške, kokioj pusės metro aukštumo ties jūros lygmeniu, buvo ištemptos pirmosios skurdžios palapinės, – oficialiai prasidėjo koncentracijos lageris.

Prasidėjo miško kirtimas, kelmų rovimas, žemės lyginimas, kalnų griovimas, pelkių užkimšimas, žvyro ir akmenų vežimas, barakų sudėliojimas, didžiulio mūro – komendantūros ir administracijos namų – statyba. Lageris buvo suplanuotas milžiniškas, galįs sutalpinti daugiau šimto tūkstančių kalinių, tačiau jo statyba ir 1945 metais dar toli gražu nebuvo baigta.

II. BARAKINĖ KULTŪRA

Hitlerio Vokietija buvo tarytum klasikinė lagerių šalis.

Šalis, kadaise garsėjusi tokiu puošniu, tokiu skaidriu baroko stiliumi, dabar galėjo didžiulis savo barakais, – visi lageriai gyveno barakuose.

Baroko susmukimas į baraką – šis istorinis procesas vaizdžiai apibrėžia vokiečių kultūros raidą Hitlerio papėdėje. Visiškai neatsitiktinis, visiškai nuosakus buvo dalykas, kad Vokietija, savo karinės galios išsirutuliojimo metu okupuojanti vis naujus ir naujus kraštus, – Vokietija, kadaise buvusi kultūrtrėgėrė, dvidešimtojo amžiaus viduryje virto lagertrėgėrė plačiausia prasme. Pati kūrybiškai visiškai nusususi, Hitlerio Vokietija kitiem kraštams galėjo atnešti tikrai aukščiausią savo kultūros vaisių – lagerį, baraką.

Pačioje Vokietijoje lagerių buvo sunkiai aprėpiama daugybė – įvairiausios rūšies. Karo lageriai, sporto lageriai, poilsio lageriai, politinio susibuvimo lageriai, jaunimo lageriai, Reicho darbo tarnybos lageriai, repatriantų lageriai, karo pabėgėlių ir tremtinių lageriai, subombintų miestelėnų lageriai, pereinamieji ir paskirstomieji lageriai, darbo lageriai, internuotųjų lageriai, karo belaisvių lageriai, – taip ir toliau, taip ir toliau. Visų šitų lagerių priešakyje, kaip hitlerinės kultūros pažiba ir pasididžiavimas, ėjo koncentracijos lageriai, atsiradę Vokietijoje drauge su Hitlerio atėjimu į valdžią. Tačiau ir koncentracijos lageriai anaipol nebuvo vienodi, nors jų visų uždavinys vienas tebuvo – naikinti hitlerinės Vokietijos, ypač nacių partijos, priešus, tikruosius ir įtariamus, šiaip atliekamus piliečius ir partiniam pareigūnui nepageidautinus padarus. Todėl tie

lageriai pradžioje, su *Dachau* pirmojoje vietoje, buvo beveik be išimties uždari, tai yra tokie, iš kurių niekas gyvas nebeišeidavo. Todėl jie dažnai ir buvo vadinami *Vernichtungslager* – naikinimo lageris.

Kol Hitleris valdė tikrai Vokietiją – į lagerius kimšo ir naikino savo piliečius, – žuvo jų tenai šimtai tūkstančių, – tikslaus skaičiaus niekas nežino. Kai jis pradėjo grobti svetimias žemes, Vokietijos piliečiai galėjo kiek lengviau atsistoti: atsirado naujos gausios naikinimo medžiagos. Lagerių skaičius sparčiai augo. *Dachau*, *Oranienburg*, *Buchenwald*, *Matthausen*, *Gusen*, *Gross-Rosen*, *Ravensbruck*, *Flossenburg*, *Ausschwitz* – svarbesnieji Vokietijos lageriai gyventojų skaičiaus atžvilgiu buvo ištisi miestai su savo filialais ir fabrikais, su savo atskirais įstatymais, su savo nuosava teise ir morale, niekur kitur nepraktikuojama, su savo nuosavomis partijomis ir partinėmis rietenomis, su savo papročiais ir gyvenimiška išmintim. 1943 metų pabaigoj visi Vokietijos koncentracijos lageriai pagal režimo kietumą buvo suskirstyti į penkias kategorijas. Tuomet *Dachau* ėjo jau pirmojoj kategorijoj – buvo jau pats geriausias, pats lengviausias lageris. Jis tuomet jau buvo virtęs, tariant, reprezentacijos lageriu. Jį ne kartą atlankydavo tarptautinė Raudonojo Kryžiaus komisija, jis buvo naudojamas savotiškai propagandai. Jame sėdėjo daugelis Anglijos, Amerikos, Prancūzijos piliečių, su kuriais buvo privengiama elgtis taip, kaip buvo elgiamasi su vidurinės ar rytinės Europos gyventojais.

Pats bjauriausias lageris, ketvirtosios kategorijos, buvo *Matthausenas* su savo filialu *Gusenu*. Penktos kategorijos lageriai buvo už Vokietijos sienų, ypač Lenkijoje, pavyzdžiui, *Maidanekas*. Penktosios kategorijos lageriai iki galo pasiliko uždari – naikinimo lageriai.

Dievų miškas, oficialiai vadinamas *Stutthofo* koncentracijos lageriu, aiškaus veido neturėjo. Jame buvo galima rasti įvairiausių savumų nuo pirmosios iki penktosios kategorijos. Patį sunkiausią laikotarpį gyveno jisai nuo 1939 iki 1942 metų pabaigos, – kai vokiečių kariuomenė triumfališku maršu žygiavo per Europą, kai vokiečių SS vyram mintis, kad Vokietija gali karą pralaimėti, atrodė juokinga nesąmonė, galinti gimti tikrai pamišėlio galvoje. Tuomet ir Dievų miškas buvo uždaras lageris. Tikrai, iki 1942 metų pabaigos šiame lageriūkšty atsidūrė daugiau 20 000 žmonių, iš kurių per tą laikotarpį šiokiu ar tokiu būdu buvo numarinta 18 000. Likusieji 2000 – arba buvo iškelti į kitus lagerius, arba čia pat vietoje gyvi išliko. Tikrai labai nedaugelis, stačiai pavieniai asmenys, buvo iš lagerio paleisti, žinoma, ne į laisvę, bet į priverčiamus darbus arba darbo lagerius.

1942–1943 metų sanvartoje *Stutthofo* lageryje buvo 3500–4000 kalinių. Tame laikotarpyje kalinių sąstatas keisdavosi 3–4 kartus per metus. Vieni kaliniai miršta, jų vieton atvaromi kiti, tokiu būdu bendras skaičius laikosi pastoviai, siekdamas 3500–4000 galvų. Buvo kelios dešimtys kalinių, kurie sugebėjo šiame lageryje išlikti gyvi nuo pat jo pradžios. Buvo kelios dešimtys ir iš kitur atkeltų kalinių, kituose lageriuose ištvėrusių po penkerius, po aštuonerius metus. Kiti iš jų, be lagerių, dar įvairiuose kalėjimuose buvo išstupėję po keletą metų. Tai buvo nepaprasti žmonės, be išimties, perėję ugnį ir vandenį tiesiogine prasme, – speigus ir pragarišką karštį. Tai buvo žmonės – didelės fizinės jėgos ir atkaklios valios, – pašėlusio pasiryžimo nugalėti ir gyventi. Tai buvo ir likimo globotiniai. Nebūtų jiems gelbėję nei jėga, nei valia, jei akloji laimė jiems nebūtų atsitiktinai šyptelėjusi.

1942 metais lageris iš *Gdansko* miesto savivaldybės perėjo valstybės žinion. Jis buvo atiduotas SS organizacijai, pasidarydamas jos lyg ir kažkokia privati nuosavybė su visu negyvu ir gyvu inventoriumi, į gyvojo tarpą įskaičiuojant ir kalinius. Ir vis dėlto nuo to

meto padėtis lageryje ėmė pamažėli gerėti. Senieji lagerio veteranai, išlikę gyvi nuo 1939 metų, pasakojo apie savo ankstybesnius išgyvenimus stačiai neįtikėtinų dalykų, – neįtikėtinų, žinoma, tiktai tiem, kurie vokiečių koncentracijos lagery nėra buvę.

1943 metais tieji veteranai kaip prityrę vilkai jau buvo sugebėję prasimušti į geresnes pozicijas, užimti net valdančias vietas, daug nusveriančias lagerio gyvenime.

Lagerio valdžia kalinių rankose! Žinoma, šiame pasakyme daug kas perdėta, bet ir teisybės nemaža. Iš esmės čia buvo kažkas panašu į tai, kas buvo senosios caro Rusijos baudžiamosios sistemoje: baudžiauninko savininkas galėjo savo vergą bausti, plakti, parduoti, į šunį išmainyti, bet be baudžiauninko pagalbos gyventi vis dėlto negalėjo. Tokią padėtį meistriškai vaizduoja, pavyzdžiui, įžymusai rusų rašytojas Gončarovas pagarsėjusiam romane „Oblomovas“. Dvarininkas Ilja Oblomovas ne tik negalėjo be savo baudžiauninko Zacharo pagalbos gyventi, – jis pats pasidarė Zacharo vergas. Zacharas, negalėdamas ištrūkti laisvėn, faktinai darė su savo ponu, ką norėjo. Būdamas beteisis, ištaisai priklausydamas pono nuotaikos, galėdavo ponui primesti savo valią. Kažkas panašaus buvo Stutthofo koncentracijos lagery, SS vyrų su kaliniais santykiuose.

SS nariai galėjo kalinį kiekvieną momentą nušaut, pakart, pagaliu ar akmeniu užmušt, mesti šunim sudraskyti, apiplėšti, išplakti, degutu ištepti – taip ir toliau, taip ir toliau. Kalinys buvo anapus įstatymų. Jis jokių teisių neturėjo. Joks teisingumas jo negynė. Jis reiškė mažiau negu bet kuris daiktas, inventorius knygoje įrašytas. Ir vis dėlto SS vyrai be kalinių pagalbos negalėjo nei lagerio tvarkyti, nei privačiai gyventi. Tokie kaliniai-zacharai buvo daugiausia lenkai, ištvėrę Stutthofe nuo lagerio pradžios, ir vokiečiai, iš kitų lagerių atkelti, – daugiausia kriminalistai, homoseksualistai ir Biblijos tyrinėtojai.

Šitokia tvarka nusistovėjo tiktai ilgainiui, per didelį vargą ir klaikias kančias. Ir vis dėlto negalima apie lagery kalbėti kaip apie pastovų, nesikaitaliojančią vienetą. Lageris gyveno nuolatine raida. Keitėsi laimė karo laukuose, keitėsi nuotaikos vokiečių visuomenėje, keitėsi nuotaikos ir lageryje. Keitėsi žmonės, viršininkai ir kaliniai. Keitėsi potvarkiai, kaitaliojosi bendroji tvarka. Tačiau šiuos, kaip ir daugelį kitų, daug svarbesnių dalykų galima suvokti tiktai ilgesnį laiką lageryje pagyvenus.

Vos įžengus į Dievų mišką, atrodo, kad senieji dievai iš čia išnyko be pėdsako, – kad čia įsikūrė pragaras, kurį okupavo SS vyrai, senuosius velnius į karcerį susodino, patys užimdami jų vietas – prie dubens ir prie stuomens.

III. VAŽIUOJAM...

1943 metų vasaris, kovas. Vokiečių okupacinė valdžia skelbia Lietuvos jaunimo mobilizaciją į vokiškas SS eiles. Šaukia stoti ir vokiškom bausmėm nestojantiem grūmoja.

Jaunimas bausmių nenusigąsta. Jaunimas į SS neina. Jaunimas traukia:

– Tu girele, tu žalioji...

Jaunimas traukia į žaliają girelę.

Jaunimo suėmimo įstaigose tarytum giltinės vaikštinėta. Į raštinę, kur turėjo būti paimta keli šimtai jaunuolių, ateina vos keturi penki, ir tie patys – šleivi, kreivi, persimetę it sudžiūvusi žagrė, luoši ir klipatos, aiškiai netinką SS šėkui pjauti.

Vokiečiai, jaunimo šaukėjai, sėdi pažaliavę. Gėdis į raštines dirstelti. Smulkūs šnipeliai ir kitokie baudžiauninkėliai palaižos zuja iš paskutiniosios. Jų pastangos – tuščios.

Kažkur iš požemio, iš tamsiųjų okupacinės valdžios kabinetų pro baudžiauninkėlių pastumdėlių lūpas girdėti įtūžęs maurojimas: lietuvių inteligentija gausianti, kas jai pri-

klausą. Šitokios kompromitacijos valdžia nedovanosianti: Lietuvos jaunimas vokiečių generaliniam komisarui Rentelnui aiškiai pagadino karjerą. Rentelnas buvo patikinęs Berlyno dėdes, kad Lietuvoje, kaip ir kitur Pabaltijyje, „visa būsia tvarkoj“, o čia – perkūnas žino, kas pasidarė!

„Na, kad jau griebtime – tai griebtime!“ – ateina rūgštūs balsai iš didžiųjų Vilniaus gestapo rūmų.

Gandų daugybė. Vienas už kitą baisesni. Oficialiai skelbiamomis žiniomis niekas netiki. Teisybės niekas nežino. Ten esą jau tiek ir tiek žmonių suėmė, ten – jau išvežė, ten – jau sušaudė. Kaune esą tiek ir tiek žmonių jau pritrūkę, provincijoje – trūksta dar daugiau.

Negera, nemielia dūšioje.

Et! nuo likimo nepabėgsi! – numoji žmogus ranka. – Kas bus – tas bus, vis tiek: „Visi mes esame svečiai pasauly...“

Iš kažkur atsirado staigus noras skaityti knygas apie kalinių, apie katorgininkų gyvenimą. Apie jų skurdą, apie jų dvasios stiprybę, apie laisvės pasiilgimą. Prisirinkau tokių knygų, – apie klasinę katorgininkų šalį, apie Sibirą. Skęstu jose, Prisimenu Vaižganto paguodžiantį šauksmą:

– Lietuviai, nebijokite turmos!

Kovo 16 diena. Bevertaliojant kalinišką knygą, 23.30 valandą laiptuose pasigirsta sunkūs kaustyti žingsniai.

Trep trep trep, – vokiškai kaukši.

Pažvelgėme viens į kitą, išgirdę kaukšėjimą. Be žodžių aišku: „Ką dabar griebis?“

Duryse ilgas skambutis valdančiu tonu. Širdys stabtelėjo. Bato dulslūs smūgiai į durų lentas.

Taip ir yra: du gestapininkai. Pilki. Pakaustyti.

– Ar yra toks ir toks? Parodyk pasą. Ar turi ginklą? Pasiimk kepurę ir dar šį bei tą, kad nori. Daug nereikia. Dviem trim dienom, – daugiau nereikia.

Krata – labai paviršutiniška, neverta gestapo vardo garso. Paėmė kažkuriuos senus laiškus. Keletą niekuo nekaltų rankraščių, kas pasitaikė. Medžiaga, iš kurios nieko neišpeši. Medžiagos jiems tartum nė nereikėjo. Svarbu buvo tiktai, kad šį bei tą gavo paimti.

Mūsų širdyse nyku. Mūsų veidai suakmenėję. Tik rankos trupučiuką virpa. Ir – tiek. Ir visa.

– Baly, laikykis! – atsisveikinimui palydi mane du balsu, pilni tokios neišbrendamos kančios ir tokios neaprėpiamos meilės, kad jų palydėtam ir į kartuves eiti būtų jauku.

– Aš – tai ištersiu. Tik jūs... O, būkit palaimintos!

Iki gestapo rūmų Vilniuje man netoli. Šlepu trepu – ir jau ten.

Vienos durys, kitos; koridorius, kiemas, durys – ir aš jau požemio karalystėje.

Snūduriuojąs gestapininkas prie įėjimo. Nieko daugiau.

– Kas, po velnių, ar aš tiktai vienas būsiu?

Ilgai vazojos mieguistas gestapininkas, kraustydamas mano kišenes ir atiminėdamas daiktus. Žiovauja, akis trina. Baisiai nuobodu jam. Man – dar nuobodžiau.

Tuo tarpu koridoriuje už geležinių, panašių į akėčias durų žingsniai. Daugelis jų. Kuždesys.

– Sruoga! – girdžiu lietuvišką nusistebėjimo balsą už durų, panašių į akėčias. Žvilgtetriui atgal – pažįstami veidai. Vienas, kitas, trečias... Vilniaus lietuviai inteligentai.

- O, aš - nebe vienas! Vadinas, muilo iš manęs nebevirs!

- Sveiki, kaimynai! - šūktelėjau, praeidamas pro šalį, kol įgrūdo mane į požemio peryklą.

Į laštą įgrūdo mane vis dėlto vieną. Joje buvo daugiau. Ji buvo pilna. Lyg ir kriminalinė publika, tiktai vienas iš jų visą naktį rožančių kalbėjo be paliovos. Vietos nėra. Šiaip taip išsitiesiau ant grindų išilgai kameros ir spoksau. Lemputė mirksi palubėj. Palubėj ir langelis, baltai nuteptas, kad einančiųjų šaligatviais kojų nepamatytum, - kad ir praeiviai nežinotų, kas ir kaip už tujų stiklų apačioje dūsauja. Aš - kalinys? Juokai!

Po valandos sugirgžda rūsio durys, - įverčia mum kailiniuotą pilietį. Storai šneka. Bene bosas koks iš Įgulos bažnyčios? Ne, baritonas, preferanso klasikas. Atsargos kapi-tonas. Netrukus čia įkiša dar du pažįstamu. Mes jau keturi - netrauks perkūnas!

Kaip pamažu, kaip nenoromis rūsį aušta diena! Lyg jai gėda kažko būtų.

Na, išaušta, - tik ji neatneša jokių pakeitimų. Vėlai vakare iš namiškių gaunu siuntinėlių. Lašinių, kavos, dar šį tą.

Tokia laimė žmogaus gyvenime retai tepasitaiko! Namiškiai dar laisvi! Tiesia pagalbos ranką... Ne, turbūt neverkė... Ne, ne!

Kitą rytą parudijęs gestapininkas, žemai nusilenkdamas, įleidžia į mūsų rūsį tokių vokių su blizgančiomis sagomis.

- Kuris čia bus profesorius? - prašneka saguotasai.

- Taigi aš jau toks būsiu, - paslenku arčiau saguotojo. - „O! geru konjaku dvokia, - pamanau, - bene visą naktelę bus pravargęs?“

- Ar žinai, pone profesoriau, kas atsitiko per paskutini dvi savaiti?

- Hm... - sakau, - kas čia tokio būtų galėję atsitikti? Ne, nepamenu. Nieko gera nepamenu. Kur? Kaip?

- Kas atsitiko Lietuvoj per dvi savaiti?

- Tikrai nepamenu. Aš mat pastaruojų metu buvau pasinėręs darbe. Teatrui verčiau pjęsė eilėmis... Jambu tokiu, šekspyrišku... Rašiau studiją apie Florencijos renesansą... Laikraščių nė neskaiciau...

- Juk pastebėjai, kad universitete paskaitose studentų kas kartas buvo vis mažiau ir mažiau, kol pagaliau jų visai nebeliko? Kur jie dingo?

- Ne, pone, tokių dalykų aš negaliu žinoti. Nieko nepastebėjau. Aš buvau gavęs iš universiteto atostogų literatūros darbui dirbti ir pats į paskaitas nevaikščiojau. Jas kaip tik užvakar tepradėjau, apie vokiečių ankstyvąją romantiką... Studentų, mano išmany-mu, buvo visiškai pakankamai...

Šiuo diskusijos buvo baigtos, - prasidėjo pamokslas. Sakė jį tasai Vilniaus gestapo viršininkas saguotasai, per naktelę su konjaku prasimeilinęs. Dėstė jį didelius daiktus apie vokiečių dorybes, apie nacionalsocializmo išmintį.

- Jum laisvė yra atimta ilgam laikui, iki karo pabaigos, eventualiai iki gyvenimo pabaigos, - dėstė jį, mostakuodamas sugniaužtu kumščiu. Kaip tiktai šiuo saguotosios dvasios pakilimo metu mano kolegai, amžinajam studentui teisininkui, trupučiuoką praplikusiam jaunais meteliais, Čiuberkių Jonui, kažkas galvoje pasipainiojo: ėmė jį ir nusikvatojo visa gerkle.

- Ko tu juokies tenai, a? - papyko pamokslininkas, - a, ko tu juokies? Ar nori eiti su manimi drauge?

Ne, - Čiuberkis nenorėjo niekur su juo vaikštinėti. Juo labiau kad jo viena koja buvo basa. Galas jį žino, kur jis ją buvo nususukęs. Ji dabar buvo jam paišinu gipsu aplipdyta.

- Va, mano koja kokia, atseit nepaslenku... - pravartu kartais ir nusukta koja turėti.
- Mūsų, vokiečių, šimtas milijonų, jūsų - tik trys milijonai, kaip jūs drįstate prieš mus eiti! - Čiuberkio išvestas iš girtos pusiausvyros, emė karščiuotis saguotasai.

- Kiek tai liečia mane, - įsidrąsinau ir aš, - tai aš niekur nevaikštau. Aš esu poetas ir jokia politika nesiverčiau.

- O! - šūktelėjo jisai, - poetai gali būti dar pavojingesni!

- Na, jau... Reichas - toks galingas, aš - toks menkas... kurgi čia... Nežinau, kaip aš galėčiau būti pavojingas...

- Kaip išdrįsai abejoti vokiečių kariška galybe ir pergale? - emė sketeriotis jisai. - Per paskaitas, per pasikalbėjimus viena kita šypsena, viena kita ironiška pastaba... Mum to gana. Mum daug nereikia... Mes, nacionalistai, esame konsekventiški: lietuvių inteligentija eina prieš mus - lietuvių inteligentija turi būti sunaikinta. Jūs važiuojat pirmieji... Ties jūsų galvomis pastatytas ženklas... - Čia jisai ore apibrėžė didelį klausimo ženklą. - Nuo šiol jūsų universitetai uždaromi, visa profesūra suimta...

- Visa profesūra? Suimta?

- Visa, be išimties. Gimnazijos taip pat uždarytos... Eisite visi...

Dabar nusijuokiau ir aš. Gestapas visuomet meluoja. Negalimas daiktas, kad ir dabar gestapininkas teisybę sakytų. Būtų buvus suimta visa profesūra, mes čia, rūsijoje, vis tiek būtume pajutę. Dabar - niekur nieko. Et, meluoja, latras, - gąsdina!

Man tačiau nepasiūlė eiti su juo pasivaikščioti, - mus visus tuojau iš rūsio į kiemą išprašydino.

Gestapo kieme - gražus būrelis išrikiuotų žmonių, apie tris dešimtis, jų tarpe - geri pažįstami. Iš karto jaučiau pasidarė. Kaip rusai sako: na miru i smertj krasna - viešumoj ir mirti gražu.

Du sunkvežimai - ir birbiname į Kauną.

„Sudieu, Vilniau, - tu dar išgirsi mus!“

IV. ...NEŽINOMA KRYPTIMI

Dengtuose sunkvežimiuose susėdome ant patogių suolų. Apsauga - menkutė. Du ar trys gestapo kareiviai, ir tie patys automatinius šautuvus pasidėjo kampe, pypkę papsi, snūdurioja.

Šokti iš mašinos ar nešokti? Iššokti visiškai lengva. Ypač mišku važiuojant. Kol jie stos, kol pradės šaudyti, toli galima nukulniuoti... Pavyks pabėgti ar nepavyks, kitiems padėti labai pasunkinsi, - keršys jiems. Pagaliau mes turbūt per menki nusikaltėliai, kad taip nerūpestingai saugo. Nieko rimta nebus...

Kaune pataikėm stačiai į gestapo kiemą. Mandagiai suprašydino į vidų. Vienus tenai sukimšo požemy į tokias kajutes, kurios labai tiktų kalėm vaikus vesti: ir skersas bandai atsigulti, gulies išilgai ir įstrižai, - niekaip neišsitenki, nors tu ką! Likusius vyrus suprašė į urvą po Kauno gestapo įstaigos laiptais, - vietos ten dar mažiau, oro gi visiškai šykštu. Trošku. Tamsu. Nyku.

Kauno gestapininkų elgesys visiškai nesuprantamas. Sugrūdo į šunišką skylę, bet gana dažnai ją vėdina. Elgiasi labai mandagiai. Bičiuliškai prakalbina, prakalbinti - mielai šnekučiuojas. Geram pusvalandžiui išleido visus į kiemą pasivaikščioti, - apsauga taip pat menkutė. Pietum ir vakarienei pakvietė į SS valgomąjį ruimą. Švarios staltiesės, patogios kėdės, mergužėlių mandagus patarnavimas. Valgiai - nesudėtingi. bet gerai pagaminti, sotūs, gausūs, - valgyk, kiek nori. Pavalgius galima rūkyti, esesninkai net cigaretėmis vaišina it kokius lauktus svečius.

Kaip su tokiu elgesiu suderinti patalpos šlykštybę?

Bjauriausia, nieko nežinome apie padėtį. Kas darosi mieste?

Šiaip taip susiorganizavome žinių rinkimą. Paaiškėjo, kad niekas mūsų nei tardys, nei teis, – visa esą jau atlikta avansu, mūsų nevarginant...

Esą bandysi jus tardyti ir teisti – nieko doro iš to nebūsią. Jūs visi neigsite savo kaltes ir ginsitės. Reikėtų tuomet suvesti jus akistaton su tais žmonėmis, kurie apie jus žinių suteikė... Nesą kvailių dėl tokių niekaniškių išduoti savo agentus-žiniatiekus! Todėl esą ir nutarta jus be jokio tardymo pavėžėti į Rytprūsius – trupučiuką prūsiškai pamokyti...

Teisybė ir buvo. Mūs niekas netardė. Ryto metą – vėl puikūs, sotūs pusryčiai su SS vyrų cigaretėmis. Po pusryčių – ruoštis į kelionę. Leido net laiškelius kauniškiam draugam parašyti – pasižadėjo nunešti. Susodino į prašmatnų autobusą – ir vėl su menkute sargyba išvežė iš Kauno. Į Vokietiją, į Tilžę. Sakė, iš ten būsią galima protestai rašyti dėl suėmimo ir kitų galų.

Tilžėje mūsų žinion atidavė kalėjimo bažnyčią – erdvią salę ketvirtame gražaus mūro aukšte. Salėj – mes vieni. Salė – švari, atdari langai, oro daug, gali po salę vaikščioti, kiek nori. Maistas – bendras, kalėjimiškas, bet švariai gaminamas, mandagiai paduodamas. Salės prižiūrėtojas – senas kalėjimo tarnautojas, visiškai sukalbamas, pasižadėjęs nematyti, kai mes salėje rūkome, – ir savo žodį išlaikęs. Kas antrą dieną leido į kiemą pasivaikščioti. Atvedė į salę barzdaskutį – kas norėjo, galėjo pasinaudoti nemokamai. Surinko prakiurusius batus – nemokamai sutaisė. Leido laiškus namo parašyti ir tučtuojau sąžiningai išsiuntė. Po aštuonių dienų susodino mus į švarų trečios klasės vagoną – ir išvežė iš Tilžės nežinoma kryptimi.

Salės prižiūrėtojas, gavęs lašinių gabalą, pasišaukė į atskirą kambarį mūsų salės seniūną, vyriausiąjį iš mūsų tarpo – Vilniaus universiteto profesorių Jurgutį. Tenai Jurgučiuui ir pranešė, kur mus veža, – veža esą ten, iš kur dar niekas nėra grįžęs, – į koncentracijos lagerį. Tokios naujienos prof. Jurgutis neišdrįso niekam pasakyti. Grįžo tiktai visas paraudęs, mūsų apipultas – kažką tiktai apie moteris ir juodas kojines numykė. Be jo, niekas nežinojome, kur važiuojame. Iš gestapininkų mandagaus elgesio atrodė, kad mus tremia papraston ištremtin į Vokietiją. Švariame trečios klasės vagonė sėdėjo vos keli SS kareiviai, prieteliškai šnekučiavo, ir mes jautėmės, tarytum būtum buvę paprasti keleiviai. Juo labiau kad Tilžės kalėjimo valdžia mum buvo davusi kelionei po kelis „buterbrodus“, dailiai į švarų vaškinių popierių suvyniotus.

Gdansko geležinkelio stotyje pasitiko mus stambus gerai ginkluotų gestapininkų būrys. Mūsų traukiniu atvažiavo apie du šimtu kalinių, daugiausia – gudų ir lenkų nuo Baltstogės.

Gdansko gestapininkai pasirodė besą visiškai kitokios veislės padarai. Jiem patiem buvo neaišku, žmonės jie – ar šiaip koks dvikojis nesusipratimas. Mus žmonėmis jie nelaikė. Pradėjo mus kimšti į sunkvežimius drauge su daugeliu kitų kalinių. Sunkvežimiai – maži, žmonių – daug. Nesutelpa visi. Netelpančius, šuniškais žodeliais palydėdami, gestapininkai ėmė buožėmis pamaigyti, kad jie plonesni pasidarytų.

Buožė – visuomet buožė: reikalingas daiktas, bet kietas. Jos pastangomis vietos sunkvežimiuose bežiūrint atsirado. Tai kas, kad vieno kojos susipainiojo su kito galva pagal silkių pavyzdį, kad vienas kniūpsčias kriokia, kitas ant jo raitas joja, – kad vienas stena, kitas rėkia, – sutilpo visi.

V. PIRMOJI NAKTELĖ

Nežinomoj paskyrimo vietoje atsidūrėme pačiame vidurnakty.

Išritino iš sunkvežimio. Sustatė eilėmis po penkis vyrus prie didelio raudono mūro, apaugusio medžiais.

Hm... jei čia teks gyventi, bent po lovą mums duos... Kambariai turbūt jau paruošti, – negi dabar jie ruoš mum kambarius... Vokiečiai visuomet mokėjo organizuoti... Apie mūsų atvykimą ir čia turbūt jau pranešta, kaip buvo pranešta ir į Tilžę...

Mūsų svajonių gražiausias perspektyvas staiga nutraukė galas žino iš kur netikėtai išlindęs vienas SS vyrukas, ištįsęs toks, kreivas, su atlapa nosimi, po kuria kažką pamaraliavęs, ėmė savo kumštį vedžioti palei mūsų nosis.

– Tfu, – spjaudėsi gavęs kumščiu į žandą vienas mūsiškių, – kas čia dabar per papročiai tokie?!

Priešaky matyti aukšti platūs vartai, apraizgalioti spygliuota viela. Ant vartų pakabinta kažkokia būda. Ties ja raudona lempa, pryšakin iškišta. Iš būdos snarpsu iškišęs snapą kulkosvydis ar kokia kita špėtnybė, į jį panaši... Už būdos, už vartų – ilgas siauras kiemas, pakraščiais apstatytas juokingais trobesiukais tokiais. Būdos – ne būdos, tvartai – ne tvartai, naktį nesupaisysi, kas tai per dvėseliena.

Iš kiemo gilumos staiga išnėrė du juodu vyrų. Stomomis lazdomis mostakuodami, tekinė atbėgo int mus. Vienas aukštas ir diržingas su balsu, kuriuo pasižymi slibinas vokiškoj operoj, *Siegfriedą* begiedant. Antras – perpus mažesnis, toks kultuvių giminės naktinis padaras, kalbą su stipriu lenkišku akcentu.

Rūsti smakiška komanda atvarė mus iki vieno tokio juokingo trobespalaikio, kuris pasirodė besąs gyvenama patalpa. Juodieji nakties vyrai sustojo prie durų. Vienas vienoje pusėje, kitas – kitoje.

Zygfrydiškas gerkliūgas bliana pasigardžiuodamas:

– Čiužinius nešti iš vieno barako į kitą!

Mudu su Jurgučiu stovėjome pirmoje eilėje – pirmieji ir gavom žengti pro paslaptinę duris, dviejų tamsių vyrų saugomas.

– Greičiau tu, *alte Kamele*, – atseit, senas kupranugari! – dvi lazdos pliumptelėjo per Jurgučio nugarą.

– Greičiau tu, maitos vaike, – gavau ir aš pavadinimą ir dvi lazdas per sprandą.

Mudu su Jurgučiu išimties nesudarėm, – visi gavo tą pat.

– *Alte Kamele*, – pliumpt su lazda.

– Maitos vaike, – pliumpt su lazda.

Visų lygios teisės, visi vienodai gavo, išskiriant tuos, kurie buvo apsukresni ir prašoko kaip stirnos pro šalį.

Hm... Vis dėlto keistoki šitos šalies papročiai! Man jau geriau patiktų senasai Azijos gyventojų pasisveikinimo būdas, kai susitikę vyrai nosimis pasitrina...

Pliumpt, pliumpt, pliumpt, – kiek kartų pro tuos vyrus ėjom, tiek kartų lazdos pliumpsėjo. Iš trečio karto mes jau išmokome vietoje sprando čiužinį pakišti. Deja, išradimas buvo pavėluotas: čiužiniai buvo jau sunešti.

Vėl gargaliuojanti operiška komanda:

– Eiti į vidų, į baraką su čiužiniais; lietuviams gulti prie tos sienos, lenkam – prie tos, gudam – per vidurį.

Lazduotieji vyrai, tarytum senatoriai kokie, – vėl prie durų.

Kiekvienam norisi greičiau pro juos prasmukti ir barake už kitų nugaros pasislėpti. O kai du šimtai žmonių labai nori juo greičiau pro mažas dureles prašokti – paprastai durys nukenčia. Šį kartą nukentėjo lazdos: palūžo, vargšėlės.

– Į bepročių namus pataikėme, ar kuris velnias!

Sugriuvome, suglūdome, kaip kam pavyko, įsakytosios tvarkos nesilaikydami. Na, na, – vis dėlto pažiūrėsime!

Vyras, kultuvių giminės, viduje pasiskelbė: jis šiandakt būsiąs mūsų viršininkas, ir tam, kas jo nepaklausysiąs, būsią – oho! Va, šis bosas būsiąs vienam reikalui, šis – kitam. Kas išdrįsiąs žiūrėti pro šoninį langą arba braškintis pro jį – būsiąs, suskiaus išpera, vietoje nukeptas kaip žąsinas.

Nustatęs tokią tvarką tasai kultuvė ėmė aplink bosus trepsėti. Šniurkštė jis tenai, šniurkštė, keikėsi keikėsi, vis lėčiau ir lėčiau, kol visiškai nutilo.

– Ar tik nebus užmigęs šėtonas? – dūsavome patylomis.

Kur tau! Staiga itin sultingai nusikeikė ir vėl ėmė trepsėti.

– Ei, jūs, šiokie ir tokie, keturkojų ir dvikojų maitų vaikai, driskiai ir suskiai, ir dar kitoki, – kreipėsi jisai į mus, – kas turite aukso? Kas turite laikrodžius? Kas turite pinigų? Iš jūsų visa tai bus atimta. – Protingiausia būsią visa tai jam atiduoti. Lašinius taip pat jis priiņš. Duonos ešą jam nereikia, – duoną ešą patys savo tarpe pasidalykite. – Na, kas turi aukso? Kas – laikrodžius?

Balsas – tyruose šaukiąs. Du šimtu žmonių guli it muselės nukeipusios. Niekas ne tik nieko neduoda, net neatsiliepia.

– Ei, jūs, visų kalių vaikai, ar duosite laikrodžius?

Pasipiktinęs tokiu mūsų nemandagumu, ėmė jisai žingsniuoti per mus. Keistas tojo vyruko pasivaikščiojimo būdas: deda koją, kur pasitaikė: kam ant pilvo, kam – ant krūtinės, kam – ant galvos. Ir lazda dar bakstelėja, – reikia gi pasiremti: būdoje šviesos nėra, žmogus dar nugriūti gali.

– Kur su batais, judošiau, lipi ant galvos? – kažkas sukliko patamsy.

– Atiduok, padraika, laikrodį!

Kažkoks įtartinas bruzdėjimas. Dviejų vyrų pagreitintas alsavimas. Įsiutęs šnirpštimas pro dantis.

– Ką jis tenai vėl prasimanė?!

Staiga – kažkoks duslus smūgis, kažkas sunkus ir minkštas atsitrenkė į bosą su gerais reikalais ir žlegtelėjo žemėn.

– Kuris šunsnukis kultuvei batu į pilvą smogė? Kas čia spardosi kaip pasiutęs kupranugaris? Kas tasai driskius?

Ne, nėra tokių. Niekas neprisipažįsta, kad būtų tokį majestotišką pilvą taip negarbingai išniekinęs. Tyli visi.

– Paskutinį kartą, šunų išjodos, klausiu: kas pilvan spyrė?

Ieškok kvailių kur kitur, – surasi tu patamsy! Niekas nematė. Čia nėra tokių. Sparduoklių ir kvailių.

– Aaaaaaa, – šitaip?! Aš jums parodysiu!.. – Ką jisai ketino padaryti, nieku būdu negalima parašyti.

– O, Jėzau Marija! Viešpatie! – pasigirdo patamsy klykiantys balsai.

Įsiutęs kultuvė, nebedrįsdamas žingsniuoti per sugulusius, ėmė lazda tvatyti arčiau boso gulinčius, – tuos, kuriuos pasiekia.

– Iš paties pragaro jų čia tokių ir atsirado! – dūsavo mano kaimynas, lenkas nuo Baltsogės, suspėjęs gauti su lazda per galvą ir dabar ją drauge su manimi kišdamas po čiūžiniu.

Tulžį per lazdą suliejęs į kitų šonus ir sprandus, kultuvė aprimo. Žmogus – ne mašina gi: pavargsta.

Sunkiai dūsavo jisai, visas pasipiktinęs. Ilgai dar jis vienas pats su savimi kalbėjo ir čiūžėjo palei bosus tokiem ir tokiem reikalui, kol pradėjo garsiai kriokti.

Jo kriokimas buvo malonesnis už lakštingalės suokimą.

– Galgi tas nepakartas pakaruoklis nebepabus iki ryto! Kad dangus jam saldžiausio miego nepašykštėtų! Kad jį bent sapne koks budelis pasmaugtu!

Rytas buvo nebetoli, betgi...

Išrado mokslininkai paraką... Bet kodėl jie neišranda tokio instrumento, kuriuo būtų galima naktelė stumtelėti, kad ji greičiau nežinioni nuriedėtų?!

VI. PAJŪRIO KURORTAS

Ilgai ilgai slinko pirmoji naktelė vaitodama. Vis dėlto pagaliau ir saulelė patekėjo. Mūsų naktinis kultuvė kažkur dingo, it raselė nugaravo.

Susigūžę, susiglaudę kuždamės. Kapt čia, čiuopt čia: kam trūksta ko po nakties? Galvos visų tebėra. Šonkaulių trūkumu taip pat niekas nesiskundžia, – tai svarbiausia. Kam peilio, kam laikrodžio, kam maišelio pritrūko: niekaniekis, tuščia jų!

Kažkokie nuostabūs pareigūnai su kryžiais ant nugarų ir numeriais ant krūtinės išvijo mus iš patalpos, čirškinamais žodeliais palydėdami. Sustatė patvory prie spygliuotų vielų, – atseit likimo laukite.

Retkarčiais pravažiuoja pro šalį didžiulis vežimas, žmonių tempiamas, tokių nuskarusių, lopiniuotų, sulinkusių, sudžiūvusių. Retkarčiais prabėga, prašina, praslenka kažkokia žmogysta su dryžuotais drabužiais – ir vėl viskas ramu visur.

– Vyrų, žiūrėkite, va, mūsiškiai, kauniškiai! – kažkas iš mūsų sušunka.

Tiesa! Pažinome! Kiek jų! Visi dryžuotais nuskarusiais purviniais drabužiais, dryžuotas blynas ant galvos vietoj kepurės, ant basų kojų medinės klumpės, kurios nuolat krinta nuo kojos, ir jie eidami nuolat knapsi. Velka jie, dvilinkai susilenkdami, didžiulius bosus, ar ką tenai.

Kauno lietuviai inteligentai buvo suimti diena anksčiau, – diena anksčiau jie ir čia pateko, atlanke Tilžės, Ragainės ir Marienburgo kalėjimų rūsius.

Sveikinamės iš tolo su jais. Jie mum nieko į tai neatsako. Liūdnei pažvelgia, nusigrįžta. Kas jiems? Kodėl jie tokie nemandagūs? Kodėl jie nesidomi mūsų atvykimu?

– Suvalgykite viską, ką turite. Viską atims, – dusliu balsu šūktelėja kažkas iš jų ir nusigrįžta lyg nepažįstamas.

– Va tau, kad nori! Tai šitokie dedas čionai dalykėliai! – atsidūstame kas sau ir graibomės po lagaminėlius. Atsirado dar dešrų, lašinių. Gromulojame. Nė nepajutome, kaip mūsų tarpe atsirado toks žvalus vyrukas su žaliu trikampiui prie krūtinės ir raudonu kryžiumi ant nugaros.

– Sveiki, lietuviai, – sako jis vokiškai su Pareinio akcentu, – mes jau žinojome, kad jūs atvykstate. Laukėme. Dešra – lietuviška?

– Kas pats būsi? Pareigūnas?

– Ne. Kalinys. Toks pat kaip jūs.

– Mes – tokie pat? Kaliniai?

- Kas gi daugiau? – juokiasi jisai, sprogdamas mūsų dešrą.
- Pasakyk, susimildamas, kas čia per vieta? Kur mes patekome?
- Čia – koncentracijos lageris, *Stutthof*.
- Koncentracijos lageris?!?! – taip ir palinkome iš nustebimo. Mes jau koncentracijos lagery!!!
- Nenusiminkite, – porina vyrukas, – čia dabar galima gyventi.
- Koncentracijos lageris!
- Dabar čia palyginti su tuo, kas anksčiau buvo, yra tikras pajūrio kurortas.
- Kurortas?!
- Matai, pušelės auga. Kuo ne kurortas? Jūra už trijų kilometrų. Ir oro čionai nepri-trūksta... Niekis. Galima gyventi. Negerkite tiktai čionai jokio vandens. Jis čia visokiom šiltinėm ir cholero apkrėstas. Matote, kaminas rūksta?
- Teisybė, rūksta ir paspirginta guma dvokia...
- Tai krematoriumas. Anksčiau ar vėliau visi pro tą kaminą išlėksime.
- Ir mes? Pro kaminą?
- O kuo jūs geresni?
- Nejaugi kaminas privalomas visiems?
- Kai kas dar neišlėkė. Ir aš dar gyvas, kaip matote, nors jau septyneri metai po lague-rius trankaus. Atsiminkite tris pagrindinius dalykus: saugokitės, kad viduriai nesuges-tų, kad kojų nesužalotų ir kad pagaliais inkstų neatmuštų. Visa tai kaminu baigiasi. O šiaip – čia gyventi galima...
- Geras pajūrio kurortas Dievų miške! Paguodė, kad jį kur perkūnas!
- O ką manai? Matai, va, vyrai tempia vežimą su šiukšlėmis? Nieko, patempia, kad ir susilenkdami. Prieš metus tuo vežimu važiavome smėlio vežti. Septynis kilometrus. Vežime stovi SS vyrai su pagaliais. Mes – risčia bėgame. Su tuščiu vežimu ir pilnu. Kas nepabėga, gauna su pagaliu. Kas pargriūva, tas niekuomet jau nebeatsikels. Tai bent buvo laikai!
- Ar tik nemeluoji kartais? Gąsdini mus, latre, ir tiek?
- Aš esu reinitis. Iš Kōlno. Johann Bloy. Mes, reinitiečiai, nemeluojame. Vogti – galiu. Prašom. Bet meluoti – ne. Pfui!
- Tai už ką pats čionai patekai?
- Et, už niekaniekus. Nepavyko. Man gyventi nesisekė. Penkiolika kartų teisė mane už vagystę, bet šešioliktą kartą nepavyko – patupdė į lagerį...
- Pasakyk, susimildamas, kas buvo tie du, kurie šianakt mus lazdomis plūkė?
- A! Tasai reksnys – tai Lėmanas, lagerio pirmasai seniūnas. Antrasai, tas mažesnis – menkysta. Tai Stasiak. Šiukšlė.
- Lageris – tai visiškai atskira respublika, autonomiškai nepriklausoma, kaip ma-haradžų dominija. Turi lyg ir savo savivaldą. Savivaldos priešakyje yra *Lagerälteste*, la-gerio seniūnas, iš kalinių tarpo už didelius nuopelnus skiriamas. Jis – kalinių atstovas valdžioje. Kam reikia į uodegą kirsti, jis kerta. Kai reikia kas pakarti, jis karia ir kalinių lašinius ryja. Šiaip Lėmanas – nieko sau žmogus. Tik rėkia per daug. Pražudė jį ginkluoti įsilaužimai. Aš visuomet sakiau ir dabar tebesilaikau nuomonės: daug garbingiau iš ki-šenių vogti, negu ginkluotam laužtis pro duris. O Stasiak – šiukšlė. Aš gyvenamame barake duoną pjaustau, jis – dalina supjaustytą. Kasdien tris duonos bakanėlius pavagia. Puodą marmelado pavagia ir margarino kuoką. Spirga toksai. Bet jis dar padarys karjerą.

Jei jam ir toliau taip seksis ir jei niekas jo nenudobs – prisitarnaus iki budelio laipsnio. Paminėsite mano žodį...

– Vaje, politinis skyrius jau ateina, – susirietė linksmasai reinitis, – man gi griežtai draudžiama su jumis kalbėti...

– Politinis skyrius?!?

Išgirdę tokį garsų vardą, ištempėme kaklus kaip žąsinai ir sustirome: kas gi dabar mum bus?..

Politinis skyrius atėjo su keturiom rašomom mašinėlėm. Nešė jas keturi kaliniai, pas-kui kuriuos sekė du uniformuoti SS vyru.

– Na, *bracia litwini*, – atseit, sveiki, broliai lietuviai, kaip sekasi, – draugiškai nusišyp-sojo vienas iš tų su mašinėle, – mes jūsų jau laukėme...

Pasiuto! Ir šitie jau laukė! Kada gi jie vaišinti pradės?

Kokie išdidūs jie, kokie galingi! Rašomą mašinėlę neša! Bene jie ir bus mūsų tardy-tojai ir teisėjai?

Šaukia mus po vieną. Tiesiai reikia atsistot, pasitempus. Rankas nuleist ir į šlaunis įremt, maždaug, kad iš žmogaus virdulys pasidarytų. Atsakinėti reikia greitai ir garsiai, kad ir kurčias girdėtų. Kiekvieno vardas, pavardė. Šeimyniški dalykėliai. Adresas, ku-riuo būtų galima duoti žinią, kai lagery nusibaigsi...

– Už ką suimti?

– Nežinome, – kiekvienas atsakom it susitarę.

Taip ir įrašo į popierius: nežinia už ką suimti, – vis tiek!

Duoda mum po numerį, – čia, sako, bus dabar jūsų pasas, nepameskite. Galva gali-ma pamesti, bet numeris – ne: daug svarbiau... Numeriai išėjo: dvidešimt vienas tūks-tantis trys šimtai ir dar tenai dešimtukai. Ant popierėlio su numeriu parašyta: *schutz-haft-politisch*.

– Ar ilgam mus čia patupdysite?

– *Do końca wojny*, – atseit, iki karo pabaigos, – *schutzhaft-politisch, czerwony winkel*, raudonas trikampis – visi iki karo pabaigos.

– O kas tai yra: *schutzhaft-politisch*?

– Tai yra politinis apsaugos areštas. Į lagerį pasodino jus apsaugai. Jūs esate tokie nu-sikaltėliai, kad laisvėje jūsų elgesiu pasipiktinusi visuomenė gali jus suplėšyti. Valdžia, susirūpinusi jūsų gerove, ir pasodino jus į lagerį – nuo visuomenės pasipiktinimo vaisių apsaugoti...

– O gal visuomenei nuo mūsų apsaugoti? Kad mes negalėtumėm daugiau prieš val-džią nusidėti?

– Ne, ne. Šitokiems dalykam mes turime kitą paragrafą, *Verbeugungschafft* – įspėja-masai areštas, kad daugiau nenusikalstų. Šitokie pas mus vaikšto su žaliu trikampiu. Tai vis kriminalistai. Nuo jų mes ir saugome visuomenę. O politinius – saugome nuo visuomenės...

– Sakyk tu man, koks rūpestingumas!

– O ką manai? Trečiajame reiche turi būti tvarka... *Marsz do laźni*, – atseit, maršruo-kite į pirtį.

Tuo ir baigėsi politinio skyriaus politika su mumis.

Na, su politiniu skyriumi, atrodo, sugyvensime: nesimuša...

VII. POLITINIS SKYRIUS

Lagerio politinis skyrius savo esme ir darbu visiškai neatitiko savo garsaus pavadinimo.

Muštis tai ir jis mušėsi, bet dėl smagumo daugiau, dėl kūno mankštos, ne dėl politikos. Po teisybei, tai buvo visiškai niekam nereikalinga įstaiga, neturėjusi jokios savarankiškos reikšmės nei lagerio gyvenimui, nei kalinių likimui.

Oficialus politinio skyriaus viršininkas buvo gestapo atstovas. 1943–1944 metais juo buvo Gdansko vokieckas Malstaedt, SS vyresnysis leitenantas, galas jį žino, kodėl ir už ką į gestapo eiles patekęs. Greičiausia jis čia įlindo besigelbėdamas nuo karo tarnybos.

Žemo ūgio keturių dešimčių metų vyrukas. Juodbruvas, ne prūsiškas. Visuomet mandagus. Visuomet džentelmenas su švariom odinėm pirštinėm. Kasdien glotniai nuskutęs, nublizginti batai.

Jo vardu ateidavo iš laisvės, iš gestapo įstaigų, atsiunčiamųjų kalinių sąrašas. Jis tą sąrašą, jau su savo parašu, persiūsdavo kitom lagerio įstaigom. Kalinių tardymo reikalu visuomet atvažiuodavo iš Gdansko specialūs tardytojai, plačiašakiai tokie vyrukai, raumeningi, diržingi, beveik boksininkai. Jie tai ir tardydavo pagal visus gestapo dėsnius. Malstaedto skyriaus visas uždavinys tuomet būdavo – tardomuosius lagery surasti, – ir tai ne visuomet jam pavykdavo padaryti. Kokie niekaniekiai kartais būdavo pavedami ir jam patardyti. Tuomet atrodydavo, kad kalinys jį tardo, ne jis kalinį. Mikčiodavo jisai ir kosėdavo, ir niekuomet jisai nežinodavo, ko dar reiktų pasiklausti.

Sėdėdavo jis dideliuos raudonuos mūriniuos rūmuos, kur tilpo visa lagerio valdžia. Kartais pasigirdavo iš raudonų rūmų riksmas ir storžieviški keiksmas, per tvorą lagerio kiemą pasiekdavę. Kaliniai šypsojosi. Kaliniai žinojo: tai Malstaedtas rieiasi su lagerio viršininku. Ko jiedu tenai pjaudavosi – perkūnas juos žino. Po tokio pasikalbėjimo Malstaedtas visuomet skubiais žingsniais traukdavo į mišką prasivėdinti. Tai buvo vienintelė sritis, kur pasireiškėdavo jo iniciatyva ir veikla. Kitur – niekur nebuvo jos žymu.

1944 metų vasarą vargšelis Malstaedtas gavo didelį tarnybinį pažeminimą. Išjojo jį iš lagerio. Pristatė jį kalinius lydėti iš Gdansko į Stutthofą. Tai buvo jau visiškai menka tarnybėlė.

Jo įpėdiniu buvo paskirtas gestapo vyresnysis leitenantas Truhn, vidutinio ūgio sudžiūvęs bernuželis, bet ir jam nebuvo kas veikti. Jis lagery beveik nė nepasirodydavo, – nemėgiamas buvo ir jis čionai. Lageris buvo SS organizacijos nuosavybė, o gestapas buvo vis dėlto kita organizacija. Esesninkai baisiai pykdavo, kai pašaliniai asmenys kišdavos į jų reikalus. Tokiais pašaliniais asmenimis buvo laikomi ir gestapo atstovai. Juos lagerio esesninkai krimto sutartinai, besistengdami juos iš lagerio išėsti ar suėsti.

Todėl tad politiniam skyriui faktiškai vadovavo SS vyresnysis feldfebelis Lüdtkė, pirklio sūnelis iš Gdansko. Ilgas, sudžiūvęs, su galva, panašia į žalčio. Kepurę visuomet ant akių užsimaukšlinęs, per dvejus metus nė karto nenusišypsojęs. Darbo jis nedaug teturėjo, bet jis – nors sadistas buvo.

Jam atrodė, kad visi, kuriuos gestapas siunčia į lagerį, yra nusikaltėliai, yra aršiausi Vokietijos priešai.

– Kas vokiečiam kelią pastoja, tas turi būti sunaikintas, – mėgdavo jisai skelbti kaliniam. Ir, žinoma, jis būtų juos visus tučtuojau sunaikinęs, jeigu tiktai būtų tam galios turėjęs. Tokios galios stokodamas, jis stengėsi atsigriebti kitokiais būdais.

Paprastai, kai atvykdavo į lagerį naujokų partija, Lüdtkė rūpindavosi pravesti su jais gimnastikos seansą. Mėgiamiausias numeris būdavo – šokdinti varlių pavyzdžiu. Pritupi, ištiesi rankas pirmyn ir – lapataj! – per visą lagerio kiemą!

Liuokt, liuokt, liuokt, – liuoksi naujokų eilės, nelyginant varlės iš padegtos kemsynės bėgdamos.

Kas šiame seanse neparodydavo karo metui tinkamo uolumo ar kokiai sabotažo pagundai pasiduodavo, tą Lüdtkė tučtuojau paskatindavo. Rimbu, specialiai tam reikalui pritaikytu, lentgaliu ar plytgaliau. Kartais naujokas ir nuo kaustyto bato smūgio pasitaisydavo.

Kitas populiarius gimnastikos numeris buvo taip pat neblogas, – buvo ruošiamos bėgimo rungtyinės.

Naujokai turėdavo bėgti pagal Lüdtkės komandą. Bėgt su kliūtimis. Bėgt ir gult, bėgt ir gult. Šis numeris buvo itin mėgiamas pavasarį ir rudenį, ir šiaip – po didesnio lietaus, kai lagerio kieme telkšojo vandens klanai ir purvas. Ir – vargas tam naujokui, kuris šiais atvejais savo drabužio pasigailėdavo! Rungtynių tikslas buvo: ne kas toliau nubėgs, bet kas greičiau pavargs. O tokie pavargėliai pasirodydavo vis esą kažkokie tinginiai, neklaūžados, pasiduodą įvairiom sabotažo pagundom, valdžios autoriteto nepripažįstą...

Ne! Kad ir kažkaip esi pavargęs, vis dėlto geriau buvo per tuos gimnastikos pratimus nepavargti!

Prie naujokų surašomojo stalo Lüdtkė retai tepasirodydavo, – per stambi jis tam buvo figūra. Čia ir veikti jam nelabai kas buvo. Vienam delnu per ausį, kitam kumščiu į pasmakrę, trečiam – batu į pilvą, ketvirtam – lazda... ir viskas. Nauja nelabai čia ką prasmansysi. Labai aprėžtos galimybės. Vis tie patys numeriai. Nuodobu.

Pagaliau Lüdtkės pareiga būdavo pranešti, ką reikia sušaudyti ir ką – pakarti. Kai dienos metu ar pavakary Lüdtkė pasisukdavo lagery, visuomet būdavo – lyg tarytum vėjelis iš Šiaurės poliaus papūtė. Velnias gi jį žinojo, kokias pavardes kada paskelbs, – kiekvieną momentą galėjai ir savo pavardę išgirsti. Kartais ganėdavo vienos kitos pavardės, kartais jis jų priskaičiuodavo kelias dešimtis. Ne, – Lüdtkės atsilankymo niekas nelaukė.

Na, šiuo atveju nereikėtų tačiau Lüdtkės nuopelnų perdėti: šaudomų ir kariamų pavardės ne jis pats parinkdavo. Lageris buvo tiktai kalinimo, kankinimo ir bausmės vykdymo įstaiga. Gestapo įstaiga, atsiuntusi kalinių, nulemdavo jo likimą. Ir paleisti kalinių iš lagerio galėjo tiktai ta pati gestapo įstaiga. Politinis skyrius buvo čia lyg tarpininkas ar budelio padėjėjas. Net pranešimus aukštesnei valdžiai Berlyne apie kalinių elgesį rašė ne politinis skyrius, bet lagerio viršininkas, visuomet su tuo skyriumi piktoje nesantikoje gyvenęs. Politinis skyrius rinko tiktai kalinių sąrašus ir dokumentus ir dėliojo juo atskirose papkėse, – ir šitokią darbą nelabai tesugebėdavo padaryti. Tai buvo netvarkinčiausias skyrius visame lagery.

1944 metų rudenį pabėgo iš lagerio vienas lenkas – iš varšuviečių sukilėlių tarpo. Reikia pažymėti knygoje, kad jis išdūmė. Pradėjo ieškoti jo dokumentų – nér dokumentų! Ieško dieną, ieško antrą... Trečios dienos pavakary surado juos kažkur už spintos prie pečiaus užkritusius. Ir tuose gestapo dokumentuose buvo parašyta: toks ir toks kalinys neatidėliojant turi būti pakartas!

Kaipgi jį dabar bepakarsi, kad jis išmovė po velnių!

Taip teisdarybė ir liko nukentėjusi: nepakarto pakaruoklio nebepagavo!

Buvo viena kalinių rūšis, kurią iš lagerio paleisdavo, – tai auklėjamieji kaliniai. Politinio skyriaus pareiga buvo paleidžiamiesiems pasakyti atitinkamą pamokslą ir išduoti jiems dokumentus. Visi paleidžiamieji kaliniai turėjo pasirašyti raštą su tokiais punktais:

1. Kaliniui sugrąžinti visi daiktai, kuriuos iš jo buvo atėmę.
2. Kalinys lagery neįsigijo jokių ligų ir sužalojimų.
3. Pasižada niekam nė žodžio nesakyti, ką lagery matė, girdėjo ar kentėjo.
4. Jei būdamas laisvėj išgirs ką nors veikiant ar kalbant prieš nacionalistus, pasižada tučtuojau pranešti policijai.

5. Šį dokumentą pasirašė laisva valia, – jokia prievarta nebuvo pavartota.

Kas teisybė – tai teisybė: tokį dokumentą pasirašyti niekas neversdavo: nori – rašykis, nori – ne. Pasirašiusius paleisdavo iš lagerio, o nepasirašantį palikdavo lageryje apsidūmoti, kol jis nutars pasirašyti. Antras pasiūlymas pasirašyti labai retai teateidavo. Pasilikęs apsidūmoti taip smarkiai dūmodavo, kad jis su savo dūmėjimu pro krematoriumą kaminą išlėkdavo...

Politinis skyrius turėjo dar kalinių kartoteką, kuriai oficialiai vadovavo SS mažiukas feldfelbiukas König, privačiame gyvenime – smuklės savininkas, rėksnys ir muzikantas: dūdą pūsdavo. Baisiai jisai bijodavo, kad jo į kariuomenę kaip nors nepaimtų ir į frontą nepasiųstų. Todėl tad labai stengdavosi aukštesnei valdžiai įtikti, bet bijodavo ir kaliniam nusidėti: ką gali žinoti, kas kada kaip! Taip ir vargo žmogelis. Kaliniam pagelbėti, jis, žinoma, nieko negalėjo, bet ir bloga jis jiem niekuomet nedarė. Kas be ko, kai Lüdtkė girdi – ir Königas ant kalinių rėkia, burbuliuoja, net jam seilės tyška. Kai Lüdtkė nudūlina lauk, Königas su kaliniais šnekučiuoja kaip su senais pažįstamais, cigaretėmis vaišinas. Visi kaliniai žinojo, kad Königas šūkauja dėl valdžios akių, – kalinių tarpe jis turėjo gerą vardą. Per dvejus metus jis nė vieno kalinio nebuvo net stumtelėjęs, o tai buvo jau išimtinis reiškinys.

Politinis skyrius turėjo dar fotografijos poskyrį, feldfelbio vadovaujamą, rėksnio tokio ir storžievio. Tik šis su savo fotografijomis į lagerio reikalus mažai tesikišdavo. Retkarčiais ateidavo prie naujokų surašinėjimo, paburnodavo, pašūkaudavo, vieną kitą pagaikščiu pabaksnodavo – ir nieko daugiau. Ir tai darė jisai ne dėl blogos valios, bet todėl, kad jis buvo vokiečių-prūsas ir žmoniškiau galvoti nemokėjo. Visas jo rūpestis buvo – aptarnauti kaimyninio Stutthofo miestelio našles ir karo gyvanašles – ne vien tiktai fotografiniais dalykėliais...

Kažkaip fatališkai darbas toje įstaigėlėje vyko: juo daugiau dirbo tenai darbininkų, – juo didesnė netvarka tenai siautė, kol 1945 metų sausio mėnesį, evakuojant lagerį, jie visus skyriaus dokumentus kieme iškilmingai sudegino ir baigė garsaus lagerio politinio skyriaus veiklą.

VI. POLITINIO SKYRIAUS BENDRADARBIAI

Visi lagerio kaliniai, varomieji į darbą, buvo suskirstyti į darbo komandas. Prie kiekvienos darbo komandos buvo priskirtas SS vyras, vadinamas *Kommandoführer*, – komandos vadas, atsakingas už jos tvarką ir darbus. Tačiau pačiam darbui vadovavo vienas iš kalinių tarpo, specialiai tam reikalui valdžios skiriamas. Šitoksai kalinys, darbų vadovas, oficialiai buvo vadinamas italų žodžiu *capo*, reiškia, galva. Vokiečiai koncentracijos lagerių tvarką pasiskolino iš dučės, pasilaikydami net kai kuriuos italų terminus. Tačiau mes terminą *capo* buvome linkę aiškinti pagal lietuvių kalbos dėsnius. Deja, čia mes nebuvome vieningi. Vieni tikino, kad pavadinimas *capo* yra kilęs iš lietuvių žodžio *kapoti*: kapų vyriausias uždavinyš ir buvo kalinius kapoti. Kiti gi tikino, kad tas terminas yra ne kas kita, kaip lietuvių kapas, tai yra vieta, kur numirėlius... Pagal *capo* veiksmus

ir vienas, ir antras termino aiškinimas atitinka realią padėtį. *Capo* padėjėjas oficialiai vadinosi *Hilfscapo*, mes gi stačiai sakydavome: puskapis.

1943–1944 metais politinio skyriaus darbo komandos kapas buvo kalinys S c h r e i d e r. Tai buvo dar jaunas vyrukas, kokių 25–27 metų. Aukštas, lieknas, juodais garbanotais plaukais. Moterys sakydavo – labai gražus. Ne tik sakydavo – ir svirdavo į jo pusę. Buvo jisai aukšto vokiečių valdininko, inžinieriaus, sūnus, karo pradžioje buvęs karo laivyno jūrininkas, iš jūrininkų į koncentracijos lagerį patekęs berods už kleptomaniškus polinkius. Lageryje nešiojo jisai politinio kalinio ženklą, raudoną trikampį. Bet ir visi kiti jūrininkai, patekę už aiškias vagystes, lageryje vaikščiojo su raudonu trikampiu. Schreideris ir lageryje bandė sunaudoti įgimus gabumus. Vos patekęs čionai, jis gavo pažymėjimą už nuopelnus: lentą ant krūtinės ir nugaros. Toje lentoje buvo parašyta: „Va, šis vyrukas apvogė savo draugus kalinius!“

Kelias savaites jisai su tomis lentomis prasibaladojo. Jųjų šiaip taip atsipalaidavęs, pateko dirbti į politinį skyrių, – ką gi: raštingas buvo – ir dar vokietis. Todėl veikiai jisai ir komandos kapas pasidarė. Čia jisai buvo savo vietoje, – pagal pašaukimą. Jis čionai buvo vienas uoliausių lagerio razbaininkėlių, dirbęs galvažudžio darbą su dvasios pakilimu.

Jisai matuodavo naujoko kalinio ūgį ir imdavo pirštų nuospaudas. Ant stalo pas jį visuomet būdavo rimbai, iš vielų nupintas, arba pagalys.

Ateina, būdavo, naujokas. Susitraukęs, prigąsdintas, susirietęs. Ne kartą – visiškai sumuštas. Ne kartą – vokiškai nė žodžio nesuprantas. Schreideris permeta naujoką akimis – jis jau žino, kaip galima ir kaip reikia su juo elgtis.

Atvartyuosius kalinius iš eilės šaukia Schreideris. Šaukiamasai kalinys kartais nenugirsta, kartais nesupranta, kad jį šaukia. Ypač dažnai tai atsitikdavo, kai kalinys buvo ne vokietis, kai jo pavardę Schreideris bedieviškai iškraipydavo. Naujokas labai dažnai nežino, kur jis turi eiti ir kaip atsistoti. Jis niekuomet nežino, kad pašauktam kaliniui negalima žingsniu eiti, – kad jis turi risčia bėgti. Nežino jis ir daugelio kitų reikalingų dalykų. Schreideris, būdavo, tokį naujoką nemokšą visuomet moko – su lenta per ausį, su batu per pilvą, su kumščiu, su rimbū, su pagaliu...

Pašauktasai naujokas ateina, kaip visi normalūs žmonės vaikšto. Schreideris pasitinka jį tarpdury ir mauna jam batu į pilvą, – naujokas virsta aukštiekninkas į kiemą. Schreideris vėl jį šaukia, vėl jis eina ir vėl virsta... Tai tęsiasi tol, kol naujokas susipranta, kad pašauktam reikia bėgti. Toliau stovintieji naujokai, prisiziūrėję šitų kulnavarčių, jau žino reikalą – iš anksto kucena. Tiktai Schreideris išranda jiems kitokių negerovių. Apskritai lagery niekuomet nesakoma, kaip ką turi daryti, – turi pats susiprasti. Susiprasti padeda pagalys. Taip ir Schreideis, būdavo, moko kalinį, kol jis pradeda vokiškai suprasti ir atsistoja ten ir taip, kaip Schreideris nori. Išmokslintą naujoką, išeinantį iš surašinėjimo ruimo, Schreideris, būdavo, palydi batu per užpakalį ar pagaliu per nugarą.

Žinoma, ne visuomet Schreideris taip elgdavosi. Kartais jis būdavo itin mandagus džentelmenas ir puikus rūpestingas kavalierius. Mandagumo antpuolis jam užeidavo tuomet, kai naujokas būdavo geriau apsirengęs, turėjo laikrodį, žiedą, tabokos ar šiaip kokių vertingų dalykėlių. Šitokią naujoką Schreideris meiliai prakalbindavo, moteriškai naujokei meiliai meiliai nusišypsodavo, paguosdavo ją, priglausdavo... Tuomet paprastai koks nors geras dalykėlis imdavo ir išlinkdavo į Schreiderio kišenę. O kuris naujokas nieko neturi – ko jis galėjo būti vertas?

Versdavo kas nors Schreiderį taip kankinti žmones?

Ne, – niekas neversdavo! Tai buvo jo paties iniciatyvos reikalas. Smagu buvo jam tai. Smagu ir pelninga. Ir garbėtroška – patenkinta, – ir jis mat viršininkas: muša!

Na, ir drausti, žinoma, niekas nedraudavo: ką gi, ne SS muša, kalinys kalinį muša! Kraujas iš galvos varva? Kas kam rūpi! Tam ir koncentracijos lageris buvo, kad kraujas iš galvos varvėtų. Varva – ir viskas. didelis čia daiktas?

Kas be ko, – šio tokio paskatinimo mušeikom vis dėlto buvo. Be feldfeblio Königo, SS vyrų tarpe ir daugiau buvo tokių, kurie kaliniam nieko bloga nedarydavo, net draugiškus santykius su kaliniais stengdavosi palaikyti. Kai pasitaiko pašal koks aukštesnis pareigūnas, toksai minkštaširdis esesninkas rieja kalinius, bjauroja, kumščiu aplink nosį vedžioja. Vos pasisuko pareigūnas į šalį – minkštaširdis iš paskos jam ilgą nosį rodo ir vėl su aprietaisiais kaliniais mielai bičiuliaujas.

Kalinių riejimas ir mušimas lageryje vis dėlto buvo gero tono požymis. Jeigu senis kalinys muša naujoką, senis valdžios akyse buvo jau „pasitaisęs“, „atgailėjęs“ savo nusikaltimą, „susipratęs“. Norėdamas valdžios akyse įsigyti pasitikėjimo, norėdamas lagerio respublikoje padaryti karjerą ar kalinių tarpe išskelti savo autoritetą, galėjai pasinaudoti šia pigiausia priemone: mušti kitus, ypač gi – naujokus. Tai buvo bendra taisyklė, turinti, žinoma, ir išimčių.

Schreideris ir buvo toks karjeristas mušeika, sugebėjęs mušimo specialybę padaryti gana pelningu verslu, – tai buvo jam drauge ir apiplėšimo priemonė. Pagal lagerio nerąšytus įstatymus ir moralę tai nebuvo joks nusikaltimo veiksmas.

Šaunus Schreideris buvo vyrukas ir labai turtingas. Po lagerį šlepinėjo su lakuotais pusbačiais ir odinėm pirštinaitėm – prašmatni karo metui elegancija! Toji elegancija ypač režė akį visuotinio neapsakomo skurdo fone, kuris viešpatavo lagery.

Taip buvo įsigalėjęs tasai Schreideris, kad ėmė nepaisyti gyvenimo paprasčiausio dėsnio:

– Pats nori gyventi – ir valdžios neužmiršk!

Nemėgo Schreideris savo lobiu su niekuo dalytis. Valdžia jam atrodė esanti nereikalingas priedas prie šios žemės gėrybių. Nežinojo Schreideris, kad valdžia visuomet pavydesnė už bet kurią meilužę. Ir – ką gi? Valdžia, iš pasalų jau seniau prieš jį dantį griebusi, staiga prikibo, kad jis už pinigus nelegaliai siuntinėjęs kaliniam laiškus iš lagerio – ir išgrūdo vargšelį iš politinio skyriaus. Pateko jisai į „miško komandą“ – kelmų rauti ir rąstų tampyti. Bet ir tenai sugebėjo jisai vaikščioti su lakuotais batukais ir odinėm pirštinaitėm. Kastuvo nebuvo nė į rankas paėmęs. Saulelėj pilvą šildėsi ir cigaretės čiulpė. Pasisukaliojo, pašlepinėjo kelias savaites – ir vėl padarė karjerą.

1944 metų vasarop atėjo įsakymas pasiųsti iš Stutthofo į Poelitzą 3000 kalinių darbininkų.

Poelitze, netoli Stettino, buvo fabrikas sintetiniam kurui gaminti. Dėl to fabriko tuomet prasidėjo atkaklios vokiečių varžybos su anglais. Anglai tą fabriką bombina – vokiečiai iš griuvėsių naujas sienas kelia. Anglai bombina – vokiečiai stato, – kaip du ožiu ant liepto. Va, į tą subombinto fabriko statybą ir išvyko iš Stutthofo 3000 kalinių. Šitos „darbo komandos“ priešakyje šalia kitų profesionalų ir mėgėjų mušeikų-galvažudžių atsidūrė ir Schreideris. Neblogai jam ir tenai sekėsi.

Poelitzo darbo komanda iš visų Stutthofo kalinių darbo komandų buvo pati turtingiausia numirėliais. Per tris mėnesius 1000 iš tos komandos buvo jau atsidūręs pas Abra-

omą, kitas tūkstantis gulėjo nejudėdamas ligoninėje. Didelė sergančiųjų dalis skundėsi, kad jiems esą sulaužyti kaulai. Ir tiesą jie sakė: Poelitze kalinių kaulai tratėjo it sudžiūvusios eglės šakelės. Įžymūs, garsūs, talentingi banditai čionai buvo valdžioje. Šalia kitų čionai kaulų laužymo darbe garsiai pasižymėjo ir Schreideris. Patratinę kaulus, tieji galvažudžiai samagoną lakdavo. Kartą tiek prisilakė, kad penki iš jų vietoje liko negyvi: Hölzl, Karl Friedrich, Legge ir dar du.

Schreideris ir šioje operacijoje nepažuvo. Gražus buvo berniokas. Sekėsi jam.

Schreideriui pasitraukus iš politinio skyriaus, jo vietą kapo teisėmis užėmė senas katorgininkas, jau anksčiau tame skyriuje dirbęs, *Franciszek Dziegarczyk*. Jis buvo lenkas, gimęs Westfalijoje, jau ketverius metelius lageryje atpliekęs. Politinis kalinys, protingas, apsukrus, perėjęs vokiečių lagerių koncentruotą pragarą. O smailialiežuvis, o šaipeiva, o šalaputris! Nuolat keikėsi jisai, kad jam tenka dirbti tokio vardo įstaigoje, bet ir nedarė pastangų iš jos pasitraukti. Vieta buvo visiškai nebloga. Darbas – menkas, o pavalgyti gaudavo dar atskirai iš SS virtuvės, – tai lagery buvo be galo svarbus dalykas. Tiesa, įstaigos pavadinimas buvo įtartinas, – kurgi: koncentracijos lagerio politinis skyrius! Bet faktinai tasai skyrius lagerio gyvenime reiškė daug mažiau negu bulvių skutimo dirbtuvėlė.

Franciszek Dziegarczyk, paprastai vadinamas iš vokiško Franzu, kalinių, žinoma, nemušė, – neplėšikavo kaip Schreideris. Bet jis jais ir nesidomėjo. Būdavo, atvaro naujokų kalinių partiją. Reikia kaliniai surašinėti, o Franzo – nėra. Nė pėdsako nėra. Dingo kaip sliekas šuliny.

– Kur Franzas? Kur tas velnias prakeiktas? Kur tas padūkęs šuva? – rėkia keikiasi jo viršininkas, SS feldfelbis Königas, zyliodamas po lagerį.

Kur dabar rasi Franzą, tą prakeiktą? Kuriame barake, kurioj skylėj su kuo jis dabar samagoną laka – kas jį žino!

Vietoj Franzo prie rašomosios mašinelės sėda patsai Königas. Piktas kaip vilkas, uodegą jaujoj praradęs. Keikias bjauriausiasis žodžiais, kokius tik prisiminti pajėgia.

Užmušiąs jis Franzą, tą niekšą, kaip paršą paskersiąs. Jo žarnas šunims atiduosiąs, pasiutėlio tokio.

Visa išgale keikiasi Königas ir barškina mašinėle.

Į darbo pabaigą atklipatoja, būdavo, ir prakeiktasai Franzas, girtas girtutėlis, vos ant kojų besilaikydamas.

– Tu, šioks ir toks, visų velnių bendras vaike, – šūkauja kumščius sugniaužęs feldfelbis Königas, – kur nusilakei, kiau! A? Sėsk rašyti, išvietės drieže!

Franzas rašyti aiškiai nebegali. Franzas aplink pečių tupinėja. Franzas nuodėgulių pypkę dega ir su pečiaus dvasiomis bando susisiekti. Franzas šios žemės gyvenimui nebetinka.

Mašinėle toliau rašo Königas. Königas keikias. Königas pats pakarsiąs Franzą, tokį padūkusį išgamą!

Darbui pasibaigus, Franzas eina atsipagirti, su juo drauge eina ir Königas – pasigerti.

Pavakary kartais, būdavo, Franzas su Königu susikabinę šlitinėja lagerio patvoriais ir abu visa gerkle plėšia girtas dainas. Kartais juos rasdavo lagerio ligoninėj susmukusius, kartais – kalinių gyvenamuose barakuose, kartais – palei moterų barakus...

Puikus politinio skyriaus kapas buvo tasai Franzas, – su juo buvo galima gyventi.

O, kad visi kapai būtų buvę tokie!

Trečias palitinio skyriaus svarbus bendradarbis buvo Schpeider, vokietukas iš Lodzės, buhalteris iš pašaukimo. Lagerin jisai pakliuvo už dangiškus reikalus. Buvo jisai *Bibelforscher* – Biblijos tyrinėtojas, – tokius biblininkus Hitlerio valdžia be atodairo grūsdavo į lagerius.

Schpeideris buvo labai jautrios širdies žmogelis. Būdavo, kai per naujokų surašinėjimą Schreideris muša ir grando, Schpeideriui per veidelį ašarėlė rieda. Drebančiom rankom barškina Schpeideris mašinėlė, bet mušamam pagelbėti jis nieko negali. Dar 1943 metų pradžioje guodėsi jisai, kad jam gėda esanti vokiečio vardas nešioti.

Kartkartėmis lagerio viršininkas pasikviesdavo Schpeiderį pafilosofuoti ir mėgindavo jį prikalbėti, kad jis atsisakytų savo Biblijos tyrinėjimų. Jam reikėjo tiktai pasirašyti, kad jis atsisako savo biblinio tikėjimo būdo, – jo tikėjimas dokumentuose buvo įrašomas: *Bibelforscher*, – ir jis tučiuojau būtų buvęs iš lagerio paleistas. Tačiau Schpeideris, kaip ir visi kiti jo tikėjimo išpažintojai, buvo atkaklus savo įsitikinimų gynėjas. Lagerio viršininkas diskusijose su Schpeideriu bežiūrint išeidavo iš kantrybės. Lagerio kieme toli būdavo girdėti, kaip jiedu riejas antrame mūrinių namų aukšte.

Vienas jų, Schpeideris, rėkia kiek galėdamas:

– Jehova! Jehova!

Lagerio viršininkas rėkia į tai:

– *Sauhund! Scheisse!*

Taip ir tęsiasi kurį metą tasai nesudėtingas dialogas:

– Jehova! – *Scheisse!*

– *Scheisse!* – Jehova!

Po to Schpeideris strimagalviais lekia visas paraudonavęs laiptais nuo antrojo aukšto ir atsigrįždamas vis dar kartoja:

– Jehova! Jehova!

Schpeideris, sėdėdamas politiniame skyriuje, kaip vokietis, būtų galėjęs, žinoma, kaliniam ir ši bei tą gera padaryti, bet tam reikalui trūko jam išmanumo ir energijos. Jam rūpėjo tiktai bibelforšeriai. Būdavo, kai ateina į lagerį koks naujokas bibelforšeris, Schpeideris tuojau atgyja, išsitiesia, net jam nosis ima blizgėti. Naują bibelforšerį jisai ir paguodžia, ir pamoko, ir priglaudžia, ir padoresnę vietą jam parūpina. Kitokio tikėjimo žmonės jam nerūpėjo. Nebent tiktai tokie, iš kurių būtų galima bibelforšeris padaryti.

Ne, ne visi buvo lygūs broliai Jehovoje!

Prie ketvirtosios rašomos mašinėlės sėdėjo ne kaip politinio skyriaus, bet darbo biuro – *Arbeitseinsatz* – atstovas Joseph Rentsch, labai geros širdies ir įvairių talentų savininkas ir tiktai per talentus ir gerą širdį į lagerį patekęs. Jis buvo nepakeičiamas specialistas padirbinėti svetimus parašus. Meistriškai padirbinėdavo – ir labai greitai. Mirktels tiktai, būdavo, kaire akimi, galiuką liežuviu iškiš pro dantis – ir yra parašas, nors jam ir pirmą kartą matytas, – toks retas talentas slėpės jame. Atsitikus kokiam reikalui – už bet kokį lagerio viršininkėlių popierių pasirašys, ir šis niekuomet neišdrįs ginčyti, kad tai ne jo parašas.

– Bene girtas buvau, kad pasirašiau tokį mėšlą, nepamenu, – krapštydavo pakaušį viršininkėlis, ne vietoje radęs parašą, bet jo autentiškumo niekuomet neginčydavo.

Ot, toks jau įgimtas talentas buvo – ir palinkimas. Nepadirbęs svetimo parašo, jis negalėdavo ramiai nusėdėti. Kartais jis net ir pats susipainiodavo, – nebegalėdavo atskirti:

kur – autentiškas parašas, kur – jo padirbtas. Va šitokios rūšies painiava kartą jam išėjo ir su vekseliais. Supainiojo jis juos. Vietoj autentiško parašo jis įdavė bankui savąją svetimo vardo gamybą, – nebeatskyrė žmogus, ir tiek. Dėl tos nelaimingos klaidos atsidūrė jisai lagery, kuriame ilgus metus sėdėdamas vis dar bylinėjosi su Budapešto bankais dėl neaiškios kilmės parašų vekseliuose.

Dėl tos pačios priežasties susipainiojo ir jo tautybės reikalas. Lagery niekas, – atrodo, ir jis pats, nežinojo, kas jis buvo per vienas: vokietis? žydas? čekas? vengras? Visomis tomis kalbomis jis puikiai kalbėjo, pagal savo išvaizdą tiko visur, – ir visur buvo labai naudingas. Pagal būdo savumus jis buvo greičiausia čigono vaikas, truputį praplikusiu pakaušiu toksai, maždaug per dešimtį kvadratinių centimetrų.

Drauge buvo tai ir didelis vaidybinis talentas.

Būdavo, sutiksi jį kur, jis tuoj su užuojauta klausia:

– Pietų valgei? Nori valgyti?

Kas gi lageryje valgyti nenorės, – kas per klausimas!

– Aš turiu kotletų. Puikių! Prima! Extra! Eikš, pavaišinsiu.

Einame į tą vietą, kur jisai gyvena ar dirba.

– Va, čia palauk prie durų, aš tuoj atnešiu.

Geraširdžio Jozepho taip gražiai paguostas, atsistoji prie durų. Kotletas taip ir kvepia – iš tolo: su svogūnais toksai, parudęs, sultyse įmirkęs... Ce ce ce... – vos sulaikai seiles, kad nebliauktų!

Ryji seiles pasvalandį, ryji valandą... Nematomas kotletas ima dvokti, o Jozepho – kaip nėra, taip nėra. Praslinkus dar kokiai valandai, išlenda iš kažkur tasai Jozephas:

– Ką, gavai kotletą? Pavalgei? Skanu buvo? – trina Jozephas rankas iš džiaugsmo, savo bičiulį sugebėjęs taip gražiai pavaišinti.

– Ne, po velnių! Aš jokio kotleto nemačiau! Juk liepei laukti prie durų ir iki šiol nebuvai atėjęs! – atsikerti pyktelėjęs, bet vis dar tebesvajodamas apie kotletą.

– Kaip tai, – stebisi Jozephas, – argi tau kotleto neatnešė?

– Ne, niekas neatnešė, kas gi man neš! Tiktai bloko viršininkas man antausius apskaldė, kad be darbo tiek laiko čia stoviu!

– Ot, velniai! Kaipgi jie taip? Aš gi jiems liepiau... Patys turbūt bus suriję... – skėscioja Jozephas iš nustebimo rankas. – Palauk čia truputį... Aš tuoj...

Ir vėl jisai dingsta, palikęs laukti prie durų.

Gali dabar stovėti, kol pats su visu kotletu pašvinksi!

Kotleto, žinoma, nėra. Kotleto, žinoma, nėra nebuvo. Bet norai buvo geri. Ir jo, ir mano. Pagaliau kuo jis kaltas, kad žadėtųjų kotletų jis pats jau aštuoneri metai nebuvo matęs? Į lagerį jis atėjo iš kalėjimo ir koncentracijos lagery – ne viename pabuvojo. Ne be reikalo gi sakoma: „Pažadėsi – patiešysi...“ Tiešydavo Jozephas žmones, labai dažnai tiešydavo, – labai geros širdies buvo žmogelis. Aukštai kvalifikuotas buvo jisai melagis.

Jozephas, kaip senas katorgininkas, lageryje eidavo vis atsakingas pareigas, buvo įtakingas žmogus, – visur meluodavo meistriškai. Net ir tuomet, kai jam pasitaikė lageryje įsimylėti iki kulnų vieną tokią sudžiūvusią apykrevę moteriškaitę su dideliais akiniais, – ir jai jisai pavyzdingai meluodavo. Pripasakojo jis jai apie savo turtus, apie savo mūrinius namus Prahėje, apie savo dvarus Vengrijos puštoje... Tuo tarpu viso lobia turėjo jisai tiktai suklastotus vekselius Budapešto bankuose.

IX. NAUJOKŲ ĮPILIETINIMAS

Naujokas, politinio skyriaus bendradarbių „aprašytas“ ir gavęs tenai eilinį kalinio numerį, patenka į lagerio pirtį, kur jisai yra visokeriopa nuvalomas.

Pirtis naujoko paprastai nekantriai laukdavo, – savo nekantrumui ji turėjo pakankamai svarbaus pagrindo, – ji atlikdavo su naujokais visą eilę operacijų.

Atėjęs į skylėtą baraką, vadinamą pirtimi, naujokas jau rasdavo už atskiro stalelio besėdintį SS feldfelbelį Z i e h m a, kartais gi – net patį Hapkę, taip pat SS feldfelbelį, tiktai daug mandresnį, užimantį aukštesnę tarnybinę vietą.

Hapke buvo *Eigentumsverwaltung* viršininkas. Tai yra viso kalinių turto valdytojas. Jo žinioje buvo ir visų raštinių turtas. Ziehnas, jo padėjėjas, savo žinion gaudavo visų kalinių drabužius, avalynę ir lagaminus.

Hapkę – Gdansko miesto pirklio sūnelis, iš pašaukimo – buhalteris, lagerio raštinėse besitrinąs nuo pat lenkų–vokiečių karo pradžios. Todėl dar 1944 metų rudenį mėgdavo jisai girtis, kad jau penkeri metai besirandąs kare, nors karo lauko veiksmuose jis niekuomet nedalyvavo – visą laiką pravertė su beginkliais kaliniais bekariaudamas, – juos mušdamas, smaugdamas ir apiplėšdamas.

Tai buvo pats išdidžiausias esesninkas visame lagery, už jo išdidumą kalinių pramintas: *Graf von Stutthof*. Baisiai didžiavosi jisai savo rase, savo padėtim, savo SS uniforma, savo odinėm – iš kalinių vogtom – pirštinaitem. Vaikščiojo vis išsitempęs, tarytum jo nugarkaulis būtų buvęs pagiriom paraližuotas, – ir kepurę vis iškilmingai ant akių užsimaukšlinęs. Lenkai ilgaliežuviai apie jį sakydavo:

– Eina išdidus kaip nėščia kekšė.

Vokiečiai kaliniai pridėdavo dar:

– *O, er macht sich wichtig*, – jis daro save svarbia persona.

Savo didybei palaikyti jis labai uoliai sekdamas, ar koks kalinys nepamiršo jam pridėdamą garbę atiduoti. Vargas buvo tam kaliniui, kuris užmiršo prieš jį nusiimti kepurę ir išsitempti kariamo šunies pavyzdžiu!

Kumštį Hapkę turėjo pavyzdinę, o kalinių dantys stiprumu niekuomet nepasižymi... Hapkę buvo vienas labiausiai nekenčiamų esesninkų visame lageryje, visiem šlykščiai įkyrėjęs savo išdidžiu priekabumu. Ne vienam kaliniui jis buvo ir taip nelinksmą katorganinko dalią užnuodijęs.

Kartais tačiau Hapkę mokėdavo ir džentelmenas būti. Jis turėjo taip pat savo darbo komandą, iš kalinių sudarytą. Komanda dirbo pastogėj, švarioj raštinėj, darbas buvo lengvas. Tam darbui jis pasirinkdavo inteligentiškus kalinius ir su savo komandos nariais jisai elgdavosi visiškai padoriai. Ir maisto jiems parūpindavo sočiai, na, ir kitokių lagerinių gėrybių.

Pirties komandoje dirbo, kitų tarpe, kaip politinis kalinys, buvęs Lietuvos armijos majoras, vardu Julius. Aukštas, stambus vyras – ir labai geros širdies, su visais kaliniais gražiai sugyvenęs ir visų labai mėgiamas. Kartą naujokų tarpe pamatė jisai vieną išdaviką, gestapo agentą iš Lietuvos, – tą patį, pagal kurio pranešimą ir jis, Julius, atsidūrė koncentracijos lagery. Tas agentas patsai į lagerį pateko už galvažudiškus darbelius. Julius, pamatęs savo judošių, pasakė komandos draugui lenkeliui, kas tai per paukštis tasai naujokas. Lenkelis nudūmė tuojau pas Hapkę ir pranešė jam, kokio reto svečio susilaukta. Hapkę sužaubavo akimis, nusikeikė, apsiputojo. Ardėniškais žingsniais priėjo prie išdaviko, abiem rankom griebė jam už gerklės ir pradėjo smaugti:

– Tu, judošiau, mano Julijų į koncentracijos lagerį įkišai, aš tau parodysiu, šunsnuki tu!

Hapkė tą judošėlį ir smaugė, ir antausius jam skaldė, ir su jo galva barako sienas daužė. Lenkai, pamatę, ką daro Hapkė, tą išdaviką pasiėmė savo žinion: daužė ir skaldė, kur tik pagaudami. Jisai lagery nė pasirodyti niekur negalėjo, – visur visuomet jį mušdavo lenkai ir vokiečiai. Iš viso lagery gana keisti papročiai buvo. Kai tik į lagerį patenka koks šnipas, išdavikas, gestapo agentas – jam jau lagery gyvenimo nebūdavo. Paprastai ilgiausiai per tris dienas jis jau baigdavo savo gyvenimėlį. Už tokį išdaviko nudobimą valdžia nieko nesakydavo. Lietuviškoji lagerio kolona išdavikų atžvilgiu laikėsi santūriai, nesimušdavo. Bet vos tik lenkai ar vokiečiai sužinodavo, kad išdavikas atėjo, jie jam atlygindavo savo iniciatyva – ir su dideliu pasitenkinimu. Koks jau mulkis neraliuotas buvo tasai Hapkė, – net ir jis – pirmas! – griebė išdavikui už gerklės, parodydamas kitiem, kaip su judošiais reikia elgtis! Tai darė SS vyras, feldfebelis, gestapo tarnas.

Ziehmas, turėjęs taip pat savo darbo komandą, buvo daug švelnesnio būdo, – ir pats grobdavo, ir kitiem nepavydėdavo. Visiškai teisingai darbas jo komandoje buvo laikomas vienu pačių geriausių ir pelningiausių visame lageryje.

Ziehmas, aukštas gražus vyrukas, mėgdavo kaliniam dėstyti, kad SS esą garbingiausi vyrai visoje Vokietijoje. Esą fiureris iš gerųjų vyrų atrinkęs pačius geriausius ir padaręs iš jų garbingą savo gvardiją. Jis ir esąs iš tokios garbingos gvardijos. Žalingas jisai nebuvo vis dėlto, bet kiaulė – šiek tiek. Dirbo pas jį pora metų toksai ruskelis septyniolikos metų. Supratę jie buvo, susigyvenę. Kartą tam ruskeliui kažkas dingtelėjo į galvą, jis ėmė ir kaukštelėjo plaktuku Ziehmui į kaktą, pagal smilkinį. Ziehmas skerdžiamu tekiu subliovė, nuvarvino šiek tiek kraujo, – po dviejų savaičių buvo sveikas. Ruskelis gi buvo už tai labai iškilmingai pakartas, o prieš tai trys ruskelio kaimynai užpumpinti, nors jie ir nieko bendra neturėjo su tuo plaktuku. Ziehmas – nė piršto nepajudino nekaltiesiem gelbėti. Sąžinė jo negrauzė.

Naujokas, patekęs į pirtį, pirmoj eilėj turėjo atiduoti Hapkei arba Ziehmui pinigų, auksą, žiedus, laikrodį, amžiną plunksną bei šiaip turimas brangenybes. Visa tai buvo surašoma į knygas, atskirai supakuojama, – kalinys pasirašydavo, ką atidavė. Tačiau knygoje toli gražu ne viskas tiksliai buvo surašoma. Nusigandęs kalinys nė nepastebėdavo, ko knygoje trūksta. Čia buvo pirtininkam pirmas pajamų šaltinis. Atimamos iš žydų brangenybės ir pinigai, gana dažnai ir rusų, retkarčiais – ir lenkų, jokiosna knygosna nebuvo rašoma. Visa tai buvo verčiama į vieną krepšį, – vėliau raštinėje skaičiuojama ir atiduodama išdui. Čia buvo antras pajamų šaltinis – ir labai svarbus. Darbo komanda, atiminejanti brangenybes, ne viską sumesdavo į krepšį, – šis tas patekdavo ir į darbininkų kišenes. Ne viskas ir iš krepšio patekdavo į išdą, – dingdavo pakelėj.

Kalinių naujokų atsineštas maistas ir rūkalai – viskas be išimties eidavo darbo komandų, dirbusių pirtyje, naudai. Kartais ir esesninkai iš čia savo dalį pasigrobdavo, bet darbo komanda mokėdavo ir juos apmauti. Naujokų ateidavo šimtai ir tūkstančiai, – pirties darbo komandos buvo turtingos!

Naujokų smulkūs dalykėliai – piniginės, pypkės, portsigarai, milinės su muilu, žiebtuvėliai, dantų šepetukai, žymi dalis skalbinių, peiliai, skustuvai, – taip ir toliau, – visa tai buvo metama į bendrą krepšį, visa tai turėjo eiti į SS sandėlius, SS organizacijos naujai, bet žymi to turto dalis pakeliui po įvairias kišenes pasprukdavo.

Viršutiniai drabužiai, avalynė, bent viena skalbinių pamaina buvo rišama atskirais ryšuliais ir vėliau Ziehmo įstaigoj saugojama. Bet ir čia gyvenimas knygų nelabai te-

klausė. Visų pirma žydų ir rusų drabužiai buvo metami į vieną krūvą. Nuo 1944 metų rudens į tą krūvą eidavo ir lenkų drabužiai. Visa tai buvo skiriama SS organizacijos ir lagerio naudai. Tačiau niekas niekuomet negalėjo tų ryšulių su drabužiais sukontroliuoti. Tai buvo vėl labai svarbus darbo komandų pajamų šaltinis, – reikėjo tikrai tam tikro rankų miklumo.

Antra vertus, ir drabužių surišimas į atskirus ryšulius bei sunumeravimas – nedavė jokio laido, kad ryšulys liks sveikas. Mano naujas angliškos medžiagos kostiumas, nauji batai, specialus alpinisto puloveris, odinės pirštinės, šilkiniai marškiniai ir kojinės, ir kita, – visa tai po savaitės jau buvo dingę iš ryšulio be pėdsako. Panašiai atsitiko ir daugeliui kitų mano draugų, drauge su manimi iš Lietuvos čionai atitemptų. Kaltininko, nukniaukusio mūsų daiktus, žinoma, nesurasta, – niekas jo nė neieškojo. Na, ir prasmės nebuvo ieškoti.

1945 metų sausio mėnesį evakuojant Stutthofo lagerį, kelios dešimtys tūkstančių apsiaustų, kostiumų, baltinių, puloverių, batų porų, kepurėlių, skrybėlių buvo suversta vienon krūvon, išvežta be jokios tvarkos į miestą Lauenburgą, suversta it jovalas į sandėlių-daržinę. Dalis to lobio buvo išvogta bevežant, visa kita – galas žino kam atiteko. Likę gyvi kaliniai savo daiktų niekas nebeatgavo. Žuvo visi pinigai, visos brangenybės, į knygas surašytosios.

Prieš pat lagerio evakuaciją užėinu pas Ziehimą, – visas išraudęs, jisai drebančiomis rankomis dėžes krausto, pakuoja.

– Pone šarfiureri, – sakau aš jam, žemai nusilenkdamas, – gal tamsta man leistum iš apsiausto kišenės pasiimti mano pasą?

– Ką? Pasą? Kam tau jo reikia?

– Taip sau... Atsiminimas toks... Apsiausto kišenėj liko...

– Bėgti, žalty, rengies?! Negalima! Lauk!

– Betgi, pone šarfiureri, ką gali žinoti... Žinoma, Trečiasis reichas galingas... nugalės...

Bet pasas lieka pasas... Pagaliau, pone šarfiureri, tamsta jau aiškiai rengiesi bėgti...

– Lauk, gyvuly! – kad šoks jis ant manęs. – Užmušiu, gyvate! Lauk, lauk, bestija!

Iš išglebėlio Ziehmo tokios energijos nelaukiau. Kaip šiaudų kūlys išvirtau atbulas pro duris.

Taip ir liko mano pasas našlaitis našlaitėlis, nežinia kokion duobėn numestas...

X. DUŠAS KŪNUI IR DŪŠIAI

Mus, naujokus, lietuvių inteligentijos atstovus, nusivare į pirtį, pirmoje eilėje apiplėšė pagal bendrąją tradicinę tvarką. Iš viso mano lobio man liko tikrai akiniai. Kitiems gi ir akinius atėmė: grabaliokis be akinių, kaip išmanai. Paskui – nukirpo, nuraitė, nuskuto, kur tik kokį plaukelį suradė, – plikesni pasidarėme už Adomą, kol jis rojuje tebegyveno. Kažkokia smarve apipurkštė, atseit dezinfekciją įvykdė. Išmatavo ūgį ir svorį – ir į knygas įrašė. Rischia pro šaltą dušą pravare – ne visi ir sušlapti suspėjo. Oficialiai – mes buvome išmaudyti.

Išmaudytus gena į šaltą priepirtį. Tenai dalina tokius niaurios skarmalus, visai neaiškios spalvos, oficialiai baltiniais vadinamus, ir klumpes. Vidutinio ūgio vyram čia išeina, tariant, dar pusė bėdos, bet kiek stambesniam, augalotesniam – visiškai riesta: nei klumpės ant kojos lenda, nei maišas, marškiniiais vadinamas, – ant nugaros.

– Susimildamas, – maldauju pirties veikėjo, – gal turi ką nors tokio, kad ir aš galėčiau apsilvilti? Matai, nelenda. Būk gerutis, pažiūrėk, gal atsiras?..

Pirties veikėjas, taip pat kalinys, tik čia jau seniau dirbęs ir gerokai praturtėjęs, su-bliovė žvėrišku balsu:

– Ką? Čia tau ne krautuvė! Čia – koncentracijos lageris! Lauk, driskių kuine, lauk!

Kažkas neaiškus ir kietas stuktelėjo į mano nugarą, sudundėjo antausy... Vėliau ne-begalėjau atsiminti, kaip aš su klumpėmis rankoje atsidūriau kieme, kur jau kiti mano kolegos stovėjo eilėna susirikiavę.

Sutryptos klumpės ant basų kojų. Degli skarmalai vietoj skalbinių. Nieko daugiau. Stovi visi eilėmis tarp barakų skersvėjų. Stovi – ir kalena dantimis.

Vis dėlto: beveik nuogi – po pirties – skersvėjų – kovo mėnesį!

Liūdnomis akimis pažvairavęs į savo klumpes, glaudžiuosi ir aš į eilę. Glaudžiuos ir kalenu dantimis, – ką gi kita veiksi nekalenęs? Bebarškinant dantimis, praslenka valan-da, praslenka antra...

– Tfu, po velnių! – nebežinai žmogus, kuriais žodžiais reikėtų keiktis, kad širdžiai būtų lengiau, – juk visi plaučių uždegimu nusprogsime!

Beveik tris valandas šitokia tvarka prasmurgsojus skersvėjų, pradėjo po kelis mūsų-kių varyti į būdą, panašią į baraką, vadinamą *Bekleidungskammer* – apsilvilkimo užkaboris. Šitoje skylėje dalino kaliniam apsilvilkimą. Čia pakeitė ir mano klumpes, – kad ant kojos lįstų. Išdavė po skylėtą medvilninį plonučiuką puloveriuką, mėlynruožį katorgininkų švarkutį ir tokias pat kelnes, medvilnines su mediena, nudriskusias ir purvinas. Davė tokios pat medžiagos dryžuotą purviną blyną, panašų į beretę, kuris laikosi tik ant paties viršugalvio. Tai – ir visas apsilvilkimas kovo mėnesiui, kada dar buvo visiškai neblogos šalnos. Davė dar du pailgu drobės gabalėliu, kuriuose buvo išmuštas mūsų gautasai eilinis numeris ir raudonas trikampis, – įsakė prisisiūti: vieną – ant krūtinių kairėje pusėje, kitą – ant kelnų kiškos ties šlaunies viduriu.

Šitaip aprengtus nuvarė mus į gyvenamą baraką, – į II bloką.

Šio bloko viršininkas buvo kalinys vokietis E s s e r, kriminalistas, mušeika, lagerin patekęs už įvairias žudynes, – ne vieną žmogžudystę buvo jisai laisvėje įvykdęs. Tai buvo vyriausias antrojo bloko šeimininkas. Jo padėjėjas buvo bloko raštvedys Toni Fa-bro, padūkęs tirolietis, nešiojęs politinio kalinio ženklą, išsibastęs po įvairius lagerius bene vienuolika metų ir niekam nesisakęs, už ką jis į lagerį pateko.

Gyvenamasai barakas paprastai susidėdavo iš trijų dalių: *Tagesraum* – buveinė die-nos metu, *Schlafräum* – miegamasai ir prausykla.

Gyvenamajame barake mums tuojau patobulino šukuosenos reikalą: pirtyje mum plaukus mašinėle nuraitė, o čia skustuvu, panašiu į peilį žąsiukam pjauti, išskuto per galvos vidurį juostą tokią, trijų centimetrų pločio. Ne tiek nuskuto, kiek nuraižė: visi pasijutome esą su kruvinais viršugalviais. Tuo mūsų katorgininkiška uniforma ir buvo baigta, kurią vis dėlto apžiūrėjo ir patikrino nežinia iš kur išlindęs, nusipešęs toksai blauzdikaulis, panašus į žmogų. Jis jau ištikus metus buvo lagery išbindzinėjęs, – suny-kęs ir sumenkėjęs, krunkščias ir prunkščias, perėjęs visokią velniavą, o dabar ėjęs bloke kažkokias viršininkiškas pareigas – buvo kažkoksai bloko raštvedžio padėjėjo padėjėjas.

– Na, apsidrėbusi lietuviška inteligentija, – pasveikino jis mus, – marš į kiemą!

Marš – tai marš, – išsigrūdom į kiemą, suk jį velniai!

Kieme ėmė jis mus iškilmingo katorgininkų maršo mokyti. Kad einant koja būtų į koją ir kad klumpės nuolat šlepsėtų: šlep šlep šlep... Šito maršo aš per dvejus metus taip ir neišmokau kaip reikiant, per daug sudėtingas mokslas tai buvo mano galvai, nors skardūs antausiai nuolat aiškino maršo paslaptis.

Na, nieko, – kitiem mano draugam šis mokslas vyko daug sėkmingiau.

Antras numeris buvo: išmokti padaryti *Stillstandq*, – atsistoti katorgininko iškilminga poza. Atsistoti ir sustingti, – rankos prie šlaunių priglautos, alkūnės – kiek atokusios nuo liemens, kad visa figūra sudarytų dvikojį virdulį.

Va, šitokia poza katorgininkas ir privalo SS vyrų įsakymų klausyti ir iškilmingai marširuoti, kai valdžia mato. Rankas klibinti griežtai draudžiama. Už mostakavimą rankomis maršo metu garantuota mažų mažiausia saldus antausis, o tai – ir pagalys per šoną ar plytgalis į kuprą.

Pagaliau trečias ir paskutinis mūsų mokslo uždavinys buvo išmokti taisyklingų *Mützen ab* ir *Mützen auf*.

Po *Stillstando* komandos eina komanda *Mützen ab*. Reikia tuomet visiem per vieną akimirksnį nutraukti blyną nuo galvos, trinktelėti juo į šlaunį ir tučtuojau sustingti. Čia itin svarbu buvo, kad visų blynai vienu metu trinktelėtų į šlaunį, kad būtų girdėti, kaip orkestre tiktai vienas trumputis – šlep, – kad nebūtų šlep šlep šlep... Tai jau ne toks paprastas reikalas.

Praskambėjus komandai *Mützen auf* – visi blynai vienu metu, per vieną akimirksnį, turi atsидurti ant pakaušių. Vis tiek, kaip tas blynas atsiguls tenai, bet tik būtų aukštai.

Besimokydami šios išminties, pirmą kartą gyvenime sužinojome iš to blauzdukaulio lūpų, kokiomis baisiomis nedorybėmis pasižymi lietuvių inteligentija. Kam kam, bet nepraustaburniam būtų čionai ko pasimokyti.

Išėję šitą mokslą, prisisiuvę numerius ant krūtinių ir šlaunių, apsivilkę dryžais skudurais ir su juostomis sukruvintais viršugalviais, mes jau buvome pilnateisiai lagerio piliečiai – katorgininkai.

Iki vakaro nieko mum daugiau nebedarė. Padūkęs tirolietis tiktai Toni Fabro patarė mum suvesti sąžinės apyskaitą, savo dvasioje likviduoti praeitį, inteligento buitį ir pradėti visiškai naują nežinomą, nemanomą bandito gyvenimą.

XI. ŽINGSNIU PER GALVAS

Vakare grįžo kaliniai iš darbų. Mūsų barakas prigužėjo pilnas pilnutėlis žmonių. Stačių. Kaip silkių. Nėr kur pasisukti, nėr kur koja pastatyti. Bendras minios užesys pasilieja keiksmiais, keiksmi banguoja minios užesiu. Tarytum vietoj lempos būtų buvęs pakabintas didelis besitempiąs keiksmas ir spinduliuotų jisai į visas puses.

Staiga iš kampo, palei pečių, pasigirsta gargaliuojantis smako balsas, – tai padūkęs tirolietis Toni Fabro rėkia:

– *Raus! Raus! Raus!* – Lauk visi iš barako!

Kitame salės gale ima siūbuoti toksai melodingas it provincijos vargonų bosas, dariniai akompanuojąs Fabro isterijai:

– *Vyperdalivaj! Vyperdalivaj! Vyperdalivaj!* – Nešdinkis lauk!

Drauge su šiuo duetu įvairiose barako vietose papliumpa lazdu sutartinė:

Ta ta ta, ta ta ta, ta ta ta, – taip ir tvatija.

Kas ką muša? Kodėl muša? Už ką muša?

Perkūnas juos žino tokioj kamšaty! Aišku tiktai: muša tasai, kas pagalį turi. Gauna tasai, kuriam pasitaikė atsistoti arčiau mušeikos. Daugiau nieko negalima suprasti.

Visa minia palinko į duris. Durys – mažos, siauros, bežiūrint užsikemša. Pirmųjų eilių mušeikos nepasiekia, bet jie nenusimena. Jie atsigriebia užpakalinių eilių sprančiuose.

Ta ta ta, pliumppt pliumppt pliumppt, – taip ir dunksi.

Pagaliau visi katorgininkai iš patalpos išbūgnyti laukan. Prasidėjo kelias atgal. Vienus, lazdomis paskatindami, varo į miegamąjį, kitus bruka į dienos patalpas. Mus sukimšo į šias pastarąsias.

Įėjus į ruimą – nieko nematyti. Kažkokios miglos it rudenį Londono gatvėse. Kažkur mirkčioja kažkas panašaus į neaiškios kilmės švieselę. Kažkur užkime, gargaliuoją balsai kranksi. Kažkas kažkur bumbsi, lyg kultuvais avizėles kulia.

Ruoša nakvynei. Ant grindų sukloti tokie maišai su drožlių nuotrupomis, oficialiai čiužiniais vadinami. Beklojant tuos maišus, privaryta dulkių, kad visas ruimas miglose paskendo. Net nebematyti didžiulių plakatų, kabančių sienose su graudingu ir karingu parašu: „Utėlė – tavo mirtinas priešas!“

Guldo katorgininkėlius nakvynėn. Guldo ant šono. Gulintis ant nugaros per daug vietos užimtų. Valdžia tvarką daro: prižiūri, kad vienas prie kito prisispaudęs gulėtų. Taip visi ir gula, – taip ir guli per naktelę. Jei kas šoną nugulėjęs nori apsiversti kita puse į apačią, turi atsistoti ir apsisukti. Tačiau ne visuomet patartinas ir šitoks šonų gelbėjimo būdas.

Kas keturiem vyram išduodama viena antklodžiukė, sudriskusi tokia, kaip sietas skylėta. Atsistodamas apsiversti ant kito šono, antklodpalaikę nutrauki nuo savo kaimynų, pažadini juos, o jie už tokius darbus atsilygina visokios veislės velniais ir kojų įnirtusiais smūgiais. Ne – verčiau šonas amžinai nugulėti, negu bandyti kita puse verstis.

Gulant, žinoma, reikia nusivilkti viršutiniai skarmalai. Tačiau ir apatinės kelnės reikia nusimauti. Kadangi marškinėliai sudriskę ir trumpučiuokai, tai jauties žmogus, tarytum būtum iš rojaus pabėjęs ir ant duriančių drožlių ir spalijų atsigulęs. Kuo valdžiai užkliuvo tos kelnės – nežinia, bet nusimauti jos būtinai reikėjo.

Po ilgų pastangų katorgininkėliai vis dėlto buvo dailiai suguldyti, vienas prie kito priglaustas, prispaustas it marmeladiniai saldainiai dailioje dėžutėje. Nuo čia, po teisybei, naktelė ir prasideda tiktai.

Vos katorgininkėliai pradėjo akis suverti – prasideda patikrinimas, ar koks neklaužada nebus apatinių kelnų atgal apsitempęs. Tokį patikrinimą gali įvykdyti tiktai kinkas vietoje apžiūrėjęs. Katorgininkėliai guli vienas prie kito prilipę, jų protarpy kojos nepastatysi, o kelnėškąjį reikalą patikrinti gi būtinai reikia.

Tai ir žengia tikrintojėliai per gulinčiuosius, mažai tesirūpindami, kur koją pastatys, kur – pagali. Pataiko ant pilvo – gerai ir pilvas, pataiko ant kaktos – kuo gi kakta blogesnė už pilvą?! Nuaimanuoja šiek tiek gulintieji, – pasivelniuoti prieš valdžią nedrįsta! – ir viskas. Ką randa su kelnėm begulint – vietoje su lazdomis apvanoja ir meta į šaltą koridorių visai nakčiai.

Taip pat negerai išeina, kai kas iš katorgininkų sumano naktį savo reikalais pasi-vaikščioti. Jis taip pat turi lipti per galvas, – kitokio kelio nėra. Paprastas katorgininkas lazdos neturi. Jis lygus su kitais. Na – ir gauna jisai velnių už pastangas vaikščioti svetimais pilvais! Jis gauna tiek smūgių kojomis, kad, po teisybei, skriste praskrenda per visą ruimą. Ir teisingai: čia – koncentracijos lageris, o ne pajūrio promenada, – nėra ko naktimis bindzinti!

Mušėikos, numetę pagalius nuošalėn, čirškina pečiuke paskutinę lašinių keptuvę, paskutines paspirgintas bulves gromuloja, nuolat paragindami gulinčią alkaną minią tylėti.

Aprimsta keiksmi, niekas nebesivelniuoja, tačiau miegas tokioje spūstyje ir tokiam šaltyje, – langai gi išmušti, gulime susispaudę pusplikiai, – neina. Žiū! Kažkas aplink sprandą ima judėti, raičiotis, pašonėn gnybtelėja, aplink kinkas kopinėja. Čiuptelėji ranka įtartinu sambrūzdžio vietoje – delne visuomet pasilieka keli gyvulėliai, tokie drumzlinai balti, – palšmargiai tokie.

– Iš kur tų raganų tiek čionai ir imasi! – dūsauji žmogus, nežinodamas, kur pagautąsias dėti, – negi šuva, nesukramtysi! Pavartai rankoje, pavartai – ir sviedi patamsėje kur nors toliau, kokiam nematomam kaimynui, – negi kiši jas atgal po antklode. Tačiau ir kaimynas skolingas nepalieka, – taip pat su sauja orą graibo. Pasikeičiame atseit dovanomis. Kartą, kitą, trečią... Et! Tuščias darbas, – šio turto čionai neišsemiama daugybė, visų nesugraibysi. Stengies tiktai kiečiau sukąsti dantis ir į tokią palšą menkystą daugiau nebekreipti dėmesio. Neverta. Juo labiau kad nieko kito ir nėra ko pasirinkti. Visomis jėgomis stengies kaip nors užmigti, – nežinia gi, kiek jėgų pareikalaus rytojus.

Keltis reikia penktą valandą rytą. Galva – kaip suskilusi puodynė, iš kurios išrūgos sunkiasi. Norisi Rygon pasivažinėti. Ant viso kūno lyg žaizdos būtų.

Mano mielas bičiulis Jonas, bambizas nuo Biržų, akis prakrapštes, galvą pakėles, niurzga:

– Ogi tu, viešpatie su žaliais batviniais! Kurgi aš tą savo koją būsiu įkišęs? Piršto negaliu ištraukti...

Na, kojos nykštį ištraukti tai jis ištraukė, tiktai negalėjo suprasti, ar jis įvykdė nusikalstamą darbą – ar kas kitas į tokį darbą kėsinosi. Geraširdžio Jono kojos nykštys iš nakties buvo atsidūręs katorgininko, iš eilės gulinčio prie Jono kojų, gerklėj, o tasai katorgininkas naktį pasimirė ir, matyt, prieš mirtį svetimą nykštį sukando.

– Ir pasitaikyk tu man taip! – aimanavo mano mielas bičiulis Jonas, bambizas nuo Biržų. – Argi aš būsiu į savo nykščiu uždusinęs?!

Ilgai aimanuoti neteko. Įsakymas: praustis!

Brukasi katorgininkai koridoriumi keikdamies ir knapsi ir knapsėdami kits ant kito lipa.

Koridorius buvo lavonų prigriozdytas.

Numirė naktį koks gyvenimu nusivylėlis, – negi gulėsi toliau lavoną apsikabinęs! Tokiu atveju numirėlio kaimynas pasirūpina savo pastangomis numirėlį į koridorių ištempti, – išmetus numirėlį, bent tai nakčiai miegoti laisviau pasidaro. Žinoma, numirėlio kaimynui pasitaikydavo kartais patamsy ir suklysti. Į koridorių kartais buvo išmetamas ir koks apalpėlis arba aiškiai tebealsuojąs koks paliegėlis, kuriam netrukus vis tiek būtų reikėję mirti. Koridoriuje šiokius neva numirėlius pribagdavo nakties šaltis ir besibrukančių praustis klumpės. Kitas gi numirėlis koridoriaus vėsiam ore atsigaivėlėdavo, kartais net atgal miegoti bandydavo grįžti. Šiaip ar taip, bet numirėlių per naktį koridoriuje prisirinkdavo apščiai – penketas, dešimt, dvylika...

Besibrukančiam į prausyklą ir iš jos buvo ko knapsėti ir keiktis!

Teisybę pasakius, į prausyklą brautis nebuvo ir ko!

Prausykloje vandenėliu zirzė vos keli čiaupeliai, lašnodami ir visai sustodami, o norinčiųjų nusiprausti buvo keli šimtai. Gausi nusiprausti ar negausi, tai dar klausimas, o per žandą ar į sprandą – tai jau tikrai gausi.

Prausykloje erzelis – neaprėpiamas. Vieną valdžia muša už tai, kad jis, bandydamas praustis, nenusivilko švarkpalaikio ir nepakabino ant gembės; kitą muša už tai, kad

jis – ir nusivilko, ir pasikabino... Pasikabino švarką, kuri kažkas nudžiovė. Buvo švarkas – nebėr švarko!

Už pavogtą švarką reikia gi kas nors mušti, – kam, po velnių, būtų valdžia, jei už vagystę nieko nemuštų! Pagal senus papročius reikėtų mušti tasai, kuris pavogė, bet surask tu tokį šėtoną staugiančioj minioj!

Vagiui skirtą porciją turi atsiimti tasai, kuriam pavogė. Be to, jam tai pamoka, kad pats jisai žinotų ir kitam pasakytų: lagery skūstis niekuo niekam negalima. Pavogė tau švarką – vok kitam, bet nesiskusk. Beieškodamas teisybės, geriausiu atveju gausi per marmuzą, bet gali būti ir daug blogiau. Katorgininkas privalo sau vinimi įsikalti į kaktą: lageryje visuomet kaltas yra nuskriaustasis, o ne skriaudėjas.

Pagalium ne ką pelnė ir tieji, kuriem pavyko prisiplakti prie ašarojančio čiaupo.

Veidą šiaip taip susišlapinai, bet kuo gi nusišluostysi? Rankšluosčių nėra. Rankšluostis – neleistinas, rankšluostis – draudžiamas daiktas. Ne mažiau draudžiamos ir nosinės, – savąsias tau atėmė, o lagerių neduoda. Šluostykis, kad nori, kelnėmis ar klumpėmis, jei jų pernakt dar kas nenudžiovė. Su šlapiu veidu išgrūs tave į lauką – plynu ledeliu apaugsi.

Ne, – nėra kvailių kitą kartą bandyti praustis!

Ir vis dėlto tokių kvailių nuolat atsirasdavo...

XII. NUMIRĖLIŠKA DALIA

– Ei, jūs tenai! Profesoriai, advokatai, kunigai, prokurorai! – šaukia į mus bloko raštvedys, padūkęs tirolietis Toni Fabro, kad net jam seilės per žandus bliaukia. – Ei, jūs, šuns uodegos inteligentija, stokite čia, patvory, dešinėj!

Stojame mes jam čia, patvory, dešinėj. Dar šiek tiek pasibjaurojęs, liežuvium ir visom keturiom pamataravęs, sako jis mum:

– Ei, jūs, kiauliasnukiai, marš numirėlių nešt. Iš bloko, iš koridoriaus į ligoninę. Prie ligoninės paguldyt. Žiūrėkit man, kad nepamestumėt. Iš snukių jums košę padarysiu!

Ką gi, einame tų numirėlių žiūrėti. Brrrr... Vis dėlto! Kaipgi čia dabar. Poetas, lyrikas – ir lavonus tampyk!

– Na, na, maitos vaikai, nesivaipykite! Greičiau, driskių išvažos! – putoja padūkęs tirolietis Toni Fabro, – nēr čia ko! Po mėnesio ir jūs būsite tokie pat!

– Gal ir tiesą sako tasai padūkęs tirolietis Toni Fabro, perkūnas jį žino, – atsidūsti patylomis ir imi graibyti numirėlio koją.

– Kaipgi čia dabar nešti, – neišmanai, – toks baisus tasai numirėlis, pamėlynavęs, pajuodęs... Ir balti gyvulėliai, matyti, nesusėję laiku pas kitus pabėgti, skuta kruta drabužių paviršiuje mažais būreliais nelyginant avytės, pikto šuns išgąsdintos.

Pagalium, vėzdu per šonus paraginti, kimbame į tuos numirėlius nelyginant tarakonai į košelieną. Kaip kam pasitaikė. Vieni geriau įsitaisė. Į vieną kibo keturiese: po vyrą į kojas ir rankas – ir numirėlis plaukte plaukia, žemės užpakaliu beveik nesiekdamas. Kartais per kokį klanelį ir pašliaužia trupučiuką, – tokia jau numirėliška dalia, – ar jam ne vis tiek? Šiandie jį dar keturiese tempia, rytoj mane gal už vienos kojos nučiunčins, – dėl tokių niekaniekių numirėliui nėra ko įsiziėdinėti.

Man pasitaikė trupučiuką blogiau. Prie vieno numirėlio pasilikome mes dviese, aš ir mano mielas bičiulis Jonas, bambizas nuo Biržų. Jonas numirėlio pirmagalį užsivožė ant savo gaspadoriškų pečių, aš įsikinkiau į numirėlio kojas it į žagrę bulvėm atarti – ir einame savo katorgininkiškas pareigas.

Pakeliui mūsų numirėlis ima ir atsidūsta tokiu giliu, gailiu, uždususi atodūsiu.

– Na, na, – piktinas mano mielas bičiulis Jonas bambizas nuo Biržų, – ko gi čia dabar dūsauji? Kad jau kartą mirei, tai ir būk numiręs, nebedūsauk susimildamas! Kas tai matė: numirėlis – ir dūsauja!

Mudviem nulingavus dar kokius trisdešimt žingsnių, mūsų numirėlis praveria akis ir tokiu gailiu, tyliu balsu prašneka:

– Man baisiai nepatogu... Smaugia... Draugai, paleiskite mane... verčiau aš pats nueisiu...

Žiūrime mudu su Jonu į jį. Tikrai, numirėlis šneka. Lūpas krutina, čiaupsi, akis var-talioja. Išdžiūvęs toksai, kaip giltinė, ant kurios griaučių mėlynmargė oda aptempta.

Besiriedami su numirėliu, nunešėm mes jį prie ligoninės, kuri buvo jau nebetoli. Jos palangėje ant sniego buvo suguldyta jau kelios numirėlių eilės. Vieni gulėjo užsimerkę, kiti – su praviromis akimis, nuogi, su numeriu, chemišku pieštuku ant krūtinės ir ant pilvo užrašytu. Visai kaip ant siuntinio. Ar nebuvo kartais mūsų valdžioje koks nors buvęs paštininkas, kad numirėlius į dangų taip gražiai numeruotus siuncia?

Kiti numirėliai buvo dar su drabužiais. Kiti – mirksėjo ir žiopčiojo. Kiti – rankas ir ko-jas krutino, ar tik ne atsikelti ir pabėgti posmuodami? Poris numirėlių sėdėjo ant sniego ir apdujusiomis akimis, it durnaropių prisidėję, dairėsi aplinkui...

Nelabai gera ant širdies šalia tokių numirėlių būti, bet nelabai gera ir taip be niekur nieko nuo jų atsitraukti...

Palikę numirėlius, nuleidę galvas, nukulniavome mudu su bičiuliu Jonu savo pareigų eiti ir laukti, kada ir mum ateis eilė atsigulti prie ligoninės ant sniego. Vis dėlto kažkokios rakštys po dūšią braido, šitokiu būdu paliekant sėdinčius ir mirksinčius numirėlius. Bet ką tu žmogus padarysi dabar?

Radę nuošalesnę vietelę už barako, pasislėpėme ir spoksome, ką tie mūsų numirėliai toliau darys.

Nepataisomi vargšeliai!

Kitas, gal jaunas dieneles prisiminęs, motulę ar tėviškėlę, pasikelti, atsistoti nebe-pajėgdamas, ėmė ropoti, šliaužti per kiemą. Tyliai, sukandę dantis, tarytum jam niekas neskaudėtų, nedejuodamas, – tarytum naktį koridoriuje jis nebūtų buvęs mindžiotas, – tarytum jis dar labai svarbių reikalų turėtų pasauly!

Pagal tą pavyzdį pasijudino iš vietos antras, trečias...

Kad ir numirėliai, vis dėlto norėtų dar pagyventi!

Apie artimo meilę, apie humaniškumą buvo kadaise daug knygų prirašyta... Et, tuš-čia jų! Neverta jos skaityti!

Mudviem su bičiuliu Jonu, bambizu nuo Biržų, plaukai lyg elektros srovėn pateko.

– Gi tu, viešpatie su žaliais batviniais, – nutęsė jisai nustebeš. Padoriau nusikeikti ir jis nebegalėjo.

Staiga iš ligoninės durų išsoko velnias. Faktas. Tikras velnias, nors visiškai į moder-nišką žmogų panašus, su balta prijuoste per visą pilvą. Pamatęs šliaužiančius numirė-lius, pragariškai, kaip vieni velniai temoka, nusikeikė. Pagaudamas už kojų, veikiai jisai sutampė nepaklusnius numirėlius atgal į krūvą. Atitempė, eilėсна suguldė, batu šon-kaulius ir pakaušius aptvarkė, numerius ant pilvų patikrino. Patenkintas savo darbu, pažvelgė į juos. Tikrai, darbo vaisiai puikūs buvo. Nė vienas numirėlis daugiau nebeju-dėjo, nebemirksėjo, nebežiopčiojo.

– O jūs, maitos išperos, ką čia veikiate? – mudu su bičiuliu Jonu, bambizu nuo Biržų, išgirdome lazdos bambėsėjimą per mūsų nugaras. – Norite, kad aš jums žarnas paleisčiau?

Nė nepažvelgę, kas tokį mielą patarnavimą pasiūlė, mudu su bičiuliu Jonu, bambizu nuo Biržų, nurūkome į bloką, kur kiti mūsiškiai buvo jau surikiuoti eilėna ir kažko laukė.

Tiktai 1944 metų pavasarį numirėlių reikalu buvo įvesta reforma. Jų blokuose nebereikėjo už kojų tampyti. Juos tuomet blokuose nurengdavo, ant krūtinės chemišku pieštuku užrašydavo numerį, paguldydavo ant plačios lentos, – ant tos pačios, ant kurios duoną pjausto, – uždengdavo antklode, ir keturi vyrai, bloko viršininko lydimi, lygia eisena nešdavo. Jei numirėlių pasitaikydavo daugiau, juos tuomet nuogus dailiai, vieną šalia kito, keliais klodais suguldydavo, apdengdavo brezentu ir veždavo darniai ir rimtai, it marmelado krovinį.

Kartą gretimame bloke iš pat labo ryto triukšmingas skandalas. Šaukia, klykia, tokiomis velniais keikias, kad net barako sienos braška.

Bloke per naktį mirė devyni žmonės. Bloko raštvedys juos nurengdino, ant krūtinų numerius surašė, prausykloje dailiai eilėje suguldė, pranešimą apie numirėlių skaičių su atitinkamais numeriais ir bloko viršininko parašu pristatė lagerio valdžiai.

Bloko viršininkas, matyti, atskalavęs padorų antausių skaičių, užsuko į prausyklą rankų nusiplauti. Teliūskuoja rankutėmis aplink čiaupą. „Marsz, marsz, Dąbrowski“ – niūniuoja. Žvilgteri per petį į savo numirėlius, taip, dėl visa ko, kampe it lydekos suguldytus.

– Hm... hm... Kas per velnias? – stebis bloko viršininkas. – Pasiuto?!

Skubiai prižingsniuoja prie numirėlių.

– Vienas, du trys... septyni, aštuoni... Na, taip, aštuoni! Žinoma, aštuoni... Francišek, Francišek! – siunta bloko viršininkas, šaukdamas savo raštvedį, – Francišek, kad tu išvietėj prilaktum!

Šaukiamasis Francišekas atskuta uždusęs.

– Ką tu, maitos vaike, pakišai man popierių pasirašyti, kad šandie mirė devyni? Jų tėra tik aštuoni! Skaičiuot, parše, nemoki?

– Kaip tai aštuoni? – stebisi Francišekas. – Buvo lygiai devyni, kaip sukirpta. Pats skaičiavau.

– Paskaičiuok, niekše, kiek tenai guli! – karščiuojas bloko viršininkas. – Už tokią šunybę aš tave vietoj devintojo kaip karvės vašką ištėkšiu!

Francišekas visiškai nusiminęs. Graibos šen, graibos ten – nēr devintojo, nors tu ką! Koks gi pasiutėlis galejo numirėlį pavogti? Nejaugi pasivogęs jį kur ėsti pradėjo?!

Visa bloko viršenybė sujudo sukruito, nelyginant tarakonai nuplikyti. Zuja po visą ruimą. Lavono ieško. Ieško po lovas, palovius, po čiužinius, graibo visur, kur tik užgriebti gali... Ieško ir keikias, keikias ir ieško. Tuo tarpu iš išvietės išlenda kažkokiai neiškus patamsio gaivalas, kadaise buvęs panašus į žmogų. Gal jis kadaise ir tikrai buvo žmogus, kas jį žino. Dabar jis buvo išklypęs toksai, kreivas, susilenkęs, su išsikišusiais šonkauliais, su atlėpusiu žandikauliu, nuogas, su numeriu ant krūtinės nuteptu... ne, – dabar jisai su žmogumi maža ką bendra beturėjo.

Bloko viršininkas, jį pamatęs, net susiritė koridoriuje it buldogas, besiruošdamas žandarui į kinkas kibti.

– O tu, pakaruoklio vėdare, kur tu valkiojies dabar? A? Kur tu valkiojies, šunsnuki? Kur tavo vieta?

– *Panie blokowy*, – atseit, pone bloko viršininke, – nuaimanavo šmėkla, kadaise buvusi panaši į žmogystą, – man taip pilvas skauda, *brzuch boli*, taip skauda – taip skauda, kad aš nebegalėjau ištvirti... nuėjau... atsiprašau... panie blokowy...

– Ak tu, kiauiliašunie, tu man dar kalbėti drįsi? Kur tavo vieta? Marš į savo vietą! Na, greičiau!

– Labai atsiprašau, *panie blokowy*, – stena susirietusi šmėkla, kadaise buvusi panaši į žmogystą, – stena ir svirdukuliuoja į savo vietą.

Ir nusvirdukuliuoja. Atsigulė nuogas ant cemento šalia kitų aštuonių nuogų numirėlių. Šluotražį pasitraukė į pagalvę. Atsigulė ir numirė. O kas jam kita beliko daryti?

Koncentracijos lagery visi taip daro: kam jau paskirta mirti, tas ir miršta. Mat jus velniai!

Iš viso numirėliai lagery buvo gana drausminga publika.

Kitas numirėlis buvo prisisiuęs, bene bėgti besiruošdamas, svetimą, ne savo, sveiko katorgininko numerį. Arba bloko raštvedžiui nuo išlaktos politūros baisiai galva skauda. Taip skauda, kad jis nė numirėlio numerio kaip reikiant negali paskaityti. Parašo kitą numerį, kartais gyvo žmogaus. Numirėlio numeris lieka knygoje neišbrauktas, – išbraukiamas sveiko gyvo žmogaus numeris.

Va, šitoksai per nesusipratimą patekęs į numirėlių skaičių pilietis lagery paprastai labai greitai mirdavo. Visokiomis ligomis mirdavo. Arba jam plyta kokia į viršugalvį pataikydavo, arba jis taip nugriūdavo kur nors, kad kaulai sutrupėdavo, arba paprasčiausia tvarka pasikardavo... Na, žinoma, jei jis pats nesusiprasdavo tinkamu laiku numirti, atsirasdavo, kad jam padėdavo atlikti jo prievolę. Šitokiam numirėliui savanoriui mirus, knygoje išbraukdavo ano, pirmojo numirėlio, numerį, – tojo, dėl kurio ir šis galvelę paguldė. Dabar: abu mirę, abiejų numeriai knygoje išbraukti, – knygos švarios liko...

Valdžios akimis žiūrint, šitoks per klaidą į numirėlių skaičių patekęs pilietis būtinai turėjo mirti. Jis galėjo pridaryti, gyvas palikęs, daug nemalonumų.

Centrinei lagerių įstaigai Berlyne jau pranešta, kad jis mirė. Reikėtų dabar rašyti, kad įvyko klaida, – Berlynas gali pamanyti, kad lagerio administracija nesugeba reikalų tvarkyti, – kam to reikia, kam tai malonu?! Antra vertus, toksai vaikščiojantis numirėlis lageriui iš viso labai nepageidaujamas elementas. Pavyzdžiui, žinodamas, kad knygoje jis yra išbrauktas kaip numirėlis, jis ima ir pasprunka iš lagerio. Tuomet niekas nebegalės susekti, kas pabėgo. Visi žinos: vieno trūksta. Ko trūksta – niekas nežinos. Visi gyvieji yra, o trūksta kažkokio numirėlio! Kaipgi sužinosi, kurio numirėlio pritrūko?

Kitas, besiruošiąs bėgti, tyčia rūpindavosi, kad jo numeris būtų įrašytas į numirėlių skaičių. Kitas savo numerį prisiūdavo prie numirėlio kelnų, o numirėlio numerį – prie savųjų. Pavyko jam porą savaičių išlikti nenumirusiam net su kitų pagalba, jis yra jau beveik laisvas pilietis; knygoje jis jau išbrauktas – ir politiniame skyriuje, ir darbo biure, ir administracijos valdyboje. Visi jį jau užmiršo, – lauk tiktai patogios progos ir durk numirėlio priedangoje iš lagerio!

Ne, – gyvieji numirėliai valdžios akyse negalėjo būti mėgiama publika!

Visiems būdavo daug patogiau, kai jie iš tikrųjų numirdavo. Jis – ir mirdavo. Jiem buvo vis tiek, kokio liga, bet tik mirtų.

Vis dėlto nuo 1944 metų vasaros vidurio ir jie liovėsi bemirę. Nebemiršta – ir galas: ką tu jiems?

Valdžios žmonės pyksta, keikias, knygas brauko, Berlynan atitaisymus siunčia, o gyviesiems numirėliams plytgaliai ant galvos nebekrinta, šonkauliai nebelūžta, pasikori-mui pagalbininkų jie nebegauna...

Iš viso 1944 metų vasarą lageryje daug kas pasikeitė, bet kas galėjo tikėtis jos sulauk-siąs, patekęs į lagerį 1943 metų pačioje pradžioje?

XIII. DŪŠELIŲ APRAŠYMAS

Susidorojus su numirėliais, mus tą pačią dieną, iš pat ryto, nuvarė į kitą ligoninės galą – surašinėti.

Surašinėja mediciniškai. Vardas, pavardė. Šeimyniški reikalėliai. Kur ir kam duoti žinią, kai tu lageryje nusibaigsi. Oficialiai šis klausimas kiek kitaip skamba: kam tu nori rašyti laiškus? Ligoninei rūpi, kam naujokas laiškus rašys!

Neoficialiai surašinėtojai stačiai pasako, kam tas klausimas reikalingas, kad aiškiai žinotum. Atėjusį į lagerį naujoką jie iš karto labai realistiškai nuteikia.

Reikėjo dar pasakyti, ar nesi koks girtuoklėlis, – geri koki liorlaką ar baltakę? Ir su alučiu kokie tavo santykiai? Pypkelę ar gerokai patrauki? Ar nesi kartais iš girtuoklių ir pypkininkų giminėlės kilęs? Ar nesi kartais kokia nors cholera sirgęs? Ar bobutė tavo visiškai normali buvo ir dėl kokių negalavimų ji pasibaigė? Ir kokios tautos tu pats esi, ir kokia valstybė buvo tavo, kol dar žmogumi vadinaisi?

Klausimai – labai rimti, mediciniški vis. Pagaliau:

– Kokie tavo dantys? Šiaip išbyrėję ar išdaužyti kur prie tinkamos progos? O svarbiausia – ar turi auksinių dantų? Jei turi, – kiek jų, kokios jie rūšies?

Kiti ilgaliežuviai tikino, kad ši anketa tikrai auksinių dantų reikalu ir rašoma buvo. Dėl visų kitų dalykų ligoninės anketa niekur niekuomet nebuvo naudojama. O dantys – visai kas kita.

Katorgininkai – privati SS organizacijos nuosavybė. Auksiniai dantys – pati svarbiausia katorgininko dalis, betarpiškai įeinanti į SS aukso fondą. Kai tavo dantys kartą jau įtraukti į knygą, privalai juos stropiai saugoti. Į duonos plutą neiškeisti. Prižiūrėti, kad jų kas nenudžiautų. Už pražudytą auksinį dantį atsakysi taip, kaip atsakytum iš SS išdo aukso gabalėlį pavogęs. Dantys tikrai laikinai deponuoti tavo gerklėje. Nusproges turi sąžiningai gražinti išdui visą lobį. Numirėlio mediciniškas apžiūrėjimas ir išsisemia dantų patikrinimu. Auksą numirėliui iš gerklės išplėšia, įrašo į knygas ir atiduoda išdui, žinoma, jei pakeliui jo kas nors nenukniaukia.

Iš viso, važiuojant į lagerį, patartina dantis namie palikti. Visų pirma nėra kas su jais lagery veikti. O antra – baisiai jau neatsargus reikalas su jais šlepinėti po lagerį. Nuolat budėk, kad tau jų kas neiškultų. Ir žandą nuskels, ir auksą nužags, ir tu dar prieš valdžią turėsi atsakyti už aukso pasisavinimą.

Lageryje kur kas smagiau be dantų!

Po mediciniškojo naujokų aprašymo tuojau buvome pristatyti prie darbo – pietų sriubos išnešiojimo.

Sriuba reikia paimti iš virtuvės. Pirmą kartą patekęs į virtuvę, nežinai, nei kur eiti, nei kur ir kaip atsistoti, nei kuri sriuba paimti. Kas ir kaip daryti – niekas tau nepaaiškina. Virtuvės veikėjai, visi nusipenėję it lašininiai kuiliai, į atėjusius sriubos paimti naujokus

žiūri kaip į mirtinus asmeninius priešus. Bjauroja juos, it degutu tepa. Ne tik bjauroja, – šluotkočiais ir samčiais viršugalvius patašo, kaustytais batais judesius pagreitina. Tarytum naujokai nusigandėliai būtų suruošę virtuvės užpuolimą ir kėsintūsi verdančius katilus iš šaknų išplėsti. Iš virtuvės išleki it iš galvažudžių stovyklos, visas apkvaišęs.

Dviese nešame sriubos bosą. Geležinį tokį. Atrodo, ne per didelis, tiktai 50 litrų talpos. Bet kad baisiai nepatogu paimti. Geležinė plona rankena baisiai riešą veržia. Laužia stačiai. Degina. Visą ranką iš peties traukia. Išklerusios klumpės nesilaiko ant kojų. Reikia nuolat knapsėti. Knapsėdamas susižeidi kojas. Su sukruvintom kojom knapsi dar dažniau. Nuo knapsėjimo karštas skystimas ant plikų rankų ir kojų taškos... Baisiai sunku ta prakeikta sriuba nešti!

Lydi mus toksai nusipenėjęs banditas iš bloko viršenybės, kalinys, žinoma. Rusas Mitiucha. Lydi ir kolioja. Nunešę į vietą, pastatėme bosą. Peniukšlis Mitiucha tuojau abiem kumščiais man per galvą.

– Už ką? Kodėl? Kas negerai padaryta? – klausiu aš jo nustebeš. Vietoj atsako gaunu dar keletą antausių.

Lagery klausti negalima. Lagery turi būti psichologas ir pranašas. Turi žinoti, kada kas kokiam banditui į galvą šauna. Turi pats numanyti, kas ant seilės užėjo tave lydinciam mušeikai. Gausi mušti, kol suprasi savaime, ko jisai nori.

Po keliolikos antausių ir aš supratau. To peniukšlio Mitiuchos išmanymu bosą turėjau panešti dar tris žingsnius toliau. Tiktai tris žingsnius!

Popiet – naujas mūsų galvelių aprašymas. Šį kartą – pats svarbiausias, pats rimčiausias.

Surašinėja įstaiga, vadinama *Arbeitseinsatz* – į darbus paskirstymo įstaiga. Vardas, pavardė, bobutės mirimo metai. Svarbiausia gi: kokį darbą moki dirbti? Čia – ypatingai svarbus klausimas, lemtingas katorgininko buičiai, sprendžias: gyventi jam ar mirti.

Kurpiai, siuvėjai, staliai, dailidės, kalviai, šaltkalviai, monteriai, elektrikai, stikliai, mechanikai, mūrininkai, tinkuotojai, barzdaskučiai ir kitokie amatninkai profesionalai gauna darbą dažniausiai pagal savo specialybę, beveik visuomet pastogėję. Iš pat pradžios jie atsiduria privilegijuotoj padėty. Jie gali pradėti šiaip taip verstis, kol pripras lagery. O apsirpatę – gauna pašalinių darbų ir pajamų, darosi lagerio aristokratai.

Mūsų tarpe atsirado du ar trys buhalteriai, – jie veikia buvo pareikalauti į lengvą darbą pastogėje. Atsirado vienas ekonomistas, kainų kalkuliatorius, – ir tam neblogai išėjo: gana greitai gavo vietą raštinėje, kurioje vertėsi anekdotų pasakojimu. Gydytojas, vidaus ligų profesorius – tiktai po penkių savaičių buvo pareikalautas į ligoninę kalinių gydyti. O visi kiti inteligentai, – teisininkai, kunigai, profesoriai, literatai, gamtos mokslininkai, gimnazijų direktoriai, inžinieriai, ekonomistai, – ko jie visi gali būti verti koncentracijos lagerio požiūriu?

Mano mielas bičiulis Jonas, bambizas nuo Biržų, pasisakė mokąs gerą alų daryti. Samagonas jam taip pat neblogai išeinąs...

Nusijuokė valdžios atstovai, išgirdę tokią specialybę, į bendrą lapą nieko neįrašė, bet vis dėlto ją pažymėjo – atskiroje privačioje knygutėje. Ilgainiui mano bičiulio gabumai buvo valdžios vyrų plačiai panaudoti – ir tai išėjo jam į sveikatą.

– O tu ką moki dirbti? – klausia manęs darbo skirstytojas.

– Nelabai ką, – atsakiau virduliškai išsitempęs, – mašinėle rašyti sugebėčiau... Daugiau dvidešimties metų rašau... Eilėraščius, dramas rašyti moku... Galėčiau dėstyti

dramaturgiją. Gal ir Stanislavskio sistema išeitų... Apie režisūrą ši tą nuvokiu. Vaidybos studiją, teatrą organizuoti taip pat esu ne kartą bandęs...

– *Scheisse*, – sako man darbų skirstytojas, – tai ne darbas. Padoraus darbo, vadinas, nieko nemoki?

– Galėčiau laikraštyje lagerį aprašyti... – bandau nusigandęs gelbėtis, padoresnės specialybės beieškodamas.

– Ką? Laikraštyje lagerį aprašyti? – sušuko pasipiktinęs darbų skirstytojas, – aš tau parodysiu laikraštį! Šuva šitas! Rašyk: šitas kiauliašuva, *Sauhund*, – atseit aš, – nieko nemoka, – be jokios profesijos, – padiktavo darbų skirstytojas savo raštininkui.

Beveik visas mūsų inteligentijos būrys pasirodė nieko nemokąs, tetinkąs tiktai sunkiausiajam, jokio mokslo nereikalingam darbui. Sunkiausiajam darbui – ir krematoriumo kaminui.

Per tą porą lageryje praleistų dienų jau buvo galima daug kas pamatyti, daug ko išmokti...

XIV. KLIPATŲ KLIPATOS

Iš ryto katorgininkai, po patikrinimo, rikiuojasi būriais ir traukia į darbą. Išėjimą prižiūri pats lagerio viršininkas su savo padėjėjais. Pro juos praeinant, reikia nusiimti kepurę, rankos prie šlaunių priglausti, kad nesimataruotų, ir išsitempti, lyg tau už nugaros būtų stačia lenta pririšta.

Pirmieji eina įvairių amatninkų būreliai. Jie dirba pastogėje savo specialybės darbą, jie moka gauti geresnį maistą, jie turi šiokių tokių pašalinių pajamų. Jie, nors ir nuskarę, nors ir purvini, bet vis dėlto žmonės kaip žmonės.

Paskutinė išsijudina vadinama *Waldkolonne* – miško darbų komanda – medžiam kirsti, rąstam tampyti, kelmam rauti, žemėm nešioti, taip ir toliau. Darbas sunkus, šaltyje ir lietuje. Maistas pats prasčiausias. Jokių pašalinių pajamų.

Didžiulė *Waldkolonne* suskirstyta šimtinėmis. Kiekvienos šimtinės priešakyje eina kapas ir puskapis (*capo* ar *Hilfscapo* – darbų prižiūrėtojas ar jo pagalbininkas).

Kapai – žvalūs, apsukrūs, mitrūs vyrukai su raudonais raikščiais ant rankovių – nerias iš kailio, savo vergus bestramužydami, kad jie iškilmingiau pro valdžią pražygiuotų. Vienus – aplos, apries, kitus – kojomis paspragins, trečius – antausiais apdalys, kitus vėl – pagaliu patvatys...

Visa tai dedasi valdžios akyse, visa tai rodo kapų rūpestingumą ir gerus norus, bet visa tai duoda nelabai kokių vaisių.

Sunku eilės išlyginti. Sunku žingsniai suvienodinti. Labai įvairi publika. Yra čia ir tvirtų vyrų, matyti, dar neseniai į lagerį pakliuvusių, kurie eina tvirtu žingsniu, išdidžiai galvas aukštyn iškelę. Bet didžioji dauguma – vargani elgetos. Nuo bado ištįsę ar jau papurtę veidai, sutinusios kojos. Kitas dar su klumpėm, kitas – ir visai be nieko, – kovo pabaigoj! Susikūprinę, susilenkę... Ne vienas iš jų iš darbo aiškiai nebegriš... Tikrai, vakare, kai ši kolona grįžta iš darbo, parsineša ji po keletą numirėlių – tris, penkis, aštuonis, dešimtį...

Rytmetį, visom kolonom išėjus į darbą, lagerio kieme „iš kažkur“ išlenda šmėklų minia. Keista ji tokia!

Neina, bet slenka. Pamažu pamažėli, be jokio garso, nelyginant praskriejančio debito šešėliai.

Slenka... kadaise, gal ne taip seniai, buvę žmonės. Turėję pastogę, namus, tėvus, seseris, brolius, gal žmoną, gal vaikus. Turėję Tėvynę, turėję gyvenimą – valią, laisvę, troškimus!

Slenka jie susikibę kits į kitą, vienas antrą palaikydami, vienas antru atsiremdami. Niekas jų neberagina, niekas jų nebemuša. Jiems viskas pasauly jau: vis tiek pat.

Jų klumpės jau nebešlepsi. Jie jau nebeturi jėgos kojai nuo žemės pakelti. Jie kojas velka žeme taip lėtai, kad net čiuožimas mažai tesigirdi. Vieni ant krūtinės nuknarinę galvą, kartais dar žvilgčiodami į žemę, kartais – visai niekur nežiūrėdami. Kiti – apsi-blausejomis ūkanotomis akimis dairosi aplinkui, nieko nematydami, nieko nesuprasdami, nieko nebenorėdami. Kiti vėl atsilošė ant savo draugų, užmerkė akis lyg grabe – ir vos vos velka savo tokias sunkias kojas. Veidai, veidai! Vienas už kitą baisesnis, vienas už kitą skaudesnis.

Į tuos veidus nebūtų taip skaudu žiūrėti, jeigu kojos nejudėtų, jeigu jie būtų numirėliai!

Numirėlis – ko gi iš jo benorėti? Jam visa vis tiek pat. Bet kai toks veidas dar eina į darbą!

Kokį moralinį, kokį istorinį pateisinimą būtų galima sugalvoti tiesiam, kurie kitus tokia lengva širdimi siunčia į koncentracijos lagerius? Jokios politinės, jokios religinės, jokios pasaulėžiūrinės idėjos jų niekuomet nepateisins! Jie savo žmogiškąją menkystą galėtų atpirkti tiktai tuomet, jei patys savo dienas baigtų tose pačiose sąlygose, į kurias kitus tremia, besivadovaudami pamišėliškomis idėjinėmis fikcijomis! Kitaip – amžių prakeikimas slėgs ne tik jų atmintį, slėgs ir jų palikuonių palikuonis!

Slenka, slenka... Visokių tautų, visokių profesijų žmonės. Į lagerį prieš mėnesį, prieš du ar tris atvyko gi jie visi sveiki!

Naujokui arčiau prie jų ir priėti sunku, – pūvančių lavonų tvaikas. Rankos – žaizdotos, kojos – žaizdotos. Po žaizdas painiojasi įvairūs parazitai, į kuriuos tie buvę žmonės nebekreipia jokio dėmesio.

Slenka, slenka... Taip pamažu!

Kartais vienas, kartais kitas išsiskiria iš minios. Pasvirdukuliuoja, lyg galvodamas ir negalėdamas nuspręsti, kas jam dabar daryti. Žengia žingsnį į šalį. Kitą. Palinksta ant kelių. Atsiremia rankomis į žemę. Parpoja keletą žingsnių. Apsidairo pamišėlio akimis. Priglūsta krūtine, veidu prie žemės. Lyg sustingsta valandėlei. Šiurpulys jį nukrečia. Pakelia galvą. Baisiai, baisiai išsiilgusios jo akys. Nė žodžio nepratars. Nesudejuos. Lūpos net nesujudės. Šliaužia tylėdamas kur nuošaliau. Į patvorį. Į barako pasienį. Prišliaužia. Atsigula. Užmerkia akis. Dabar jam: absoliučiai visa vis tiek pat.

Kitas gi ir iš minios nė kiek nesiskiria. Krinta žemėn ir guli. Jo kaimynai neturi jėgų, neįstengia jį pakelti. Slenkantieji iš paskos užkliūva už jo. Knapsi. Vieni dar sugeba šiaip taip perkelti per jį koją, kiti – ir to nepajėgia. Knapsi ir griūva viršum.

Slenka, slenka... Kokia daugybė jų! Šimtas, kitas, trečias.

Tai – lagerio klipatų komanda. Ji – taip pat darbo komanda! „Eina“ „darbo dirbti“, „darbo“ – atitinkamo jos pajėgumą.

Tai – labai pastovi komanda. Nemažėjanti, nenykstanti.

Tai kas, kad daugelis iš tos komandos narių per dieną išmiršta – barakuose, pakelėj, „darbo“ metu!.. Vakare grįž iš darbo miško komanda. Ji duos rytdienai klipatų ne mažesnę skaičių, negu per dieną jų išmirė, – klipatų komanda skaičiaus atžvilgiu nenukentės.

Miško komanda vietoj atiduotųjų klipatų komandai gaus naujų bendradarbių, kurie po mėnesio kito savo rėžtu pereis į klipatas. Taip ir sukasi gyvenimas ratu. Kasdien į lagerį atvaromi nauji žmonės, bet lagerio gyventojų skaičius daugėja labai pamažu.

Miršta žmonės karo laukuose baisyse kančiose. Bet tenai – visi lygūs. Ten – sužeistam pagalba teikiama. Ten sužeistą net priešas pagerbia. Ten – turi ginklą. Gali gintis. Ten tavo mirtis ir kančios šiek tiek tokios prasmės turi: dėl kurios nors idėjos kariaujama, dėl tėvynės, dėl laisvės...

O čia – niekur nieko! Jokios prasmės! Niekas tau jokios pagalbos neteiks. Niekas tavęs neatjaus, nepaguos, į mirties paslaptį pakeleivingos meilės žodžiu nepalydės.

Ar ne geriau būti pasmerktam mirti ir pakartam, negu šitokiu būdu – iš bado pūvančiose žaizdose sukniubti?!

Seniau, bent kituose kraštuose, kariamajam bent paskutinį norą patenkindavo – duodavo pavalgyti, dūmą nuryti, laišką parašyti, kokią mauškę išmesti... O čia – paspiria koja – ir viskas.

Baisūs buvo kiti naikinimo lageriai, kur, būdavo, atveža kalinių ir tuojau nužudo. Bet tas pats žudymas faktinai vyko ir Dievų miško padangėj. Skirtumas buvo tik tai tasai, kad čia žmogų nukankindavo, čiulpte iščiulpdavo jo sveikatą, jo jėgas, versdavo jį mirti iš bado...

Kuri lagerių rūšis geriau atitinka mūsų amžiaus kultūros laimėjimus, dievaž, nelen-gva būtų nuspręsti. Pagaliau – tai individualaus skonio reikalas...

Slenka, slenka klipatų komanda, slenka...

Kiekvienam katorgininkui tai įtikinamas *memento mori*. Visi vienodai nori gyventi. Ir visi vienodai žino: už mėnesio, už kito – vis tiek atsidursi klipatų komandoj.

Iš čia tai ir atsiranda katorgininkuose tasai žvėriškas instinktas gyventi: bet kuria kaina išsilaikyti. Iš čia tasai hieniškas katorgininkų tarpusavio santykių žiaurumas. Tie dalykai paaiškėja daug vėliau. Naujokas, vos čionai patekęs iš gyvojo pasaulio, labai mažai tesupranta.

Naujokas, pirmą kartą savo gyvenime išvydęs klipatų komandą, lyg proto nustoja. Ne mirties jam baisu, – baisu šito išniekinto žmogaus vaizdo. Ir ne tik žmogaus, – baisu šito išniekinto, subjauroto, sudergto mirties vaizdo!

Naujokas pats nepajunta, kaip jis ima visas virpėti, o jo pabalusios lūpos, keistai trūkčiodamos, tyliai kartoja:

– O, Viešpatie, Viešpatie!

XV. „DIE ARBEIT MACHT DAS LEBEN SÜSS...“

Pirmasai mūsų sekmadienis lagery. Faktinai – pirmą mūsų oficiali darbo diena.

Šį sekmadienį lageris, apskritai imant, nedirbo, – lageris tuomet dirbo ne kiekvieną sekmadienį. Kai kurios komandos vis dėlto turėjo eiti į darbą.

– Advokatai, profesorai, kunigai, finansistai, rašytojai ir visas kitas lietuviškas mėš-las, – pasigardžiuodamas šūkalojo mūsų bloko raštvedys, padūkęs tirolietis Toni Fa-bro, – marš į rikiuotę! Greičiau, greičiau, jūs, apsidrėbusio kuilio sūnūs!

Darban, be mūsų, dar buvo išrikiuota kelios komandos lenkų, politinių kalinių, dar tebetardomų dėl priklausymo slaptom politinėm organizacijom.

Kapo, atseit darbo prižiūrėtojo, pareigom prie mūsų buvo pristatytas vokietukas Sa u t e r. Jis tikrai dviem savaitėm anksčiau už mus lageryje atsirado, bet buvo didelis

savo srities specialistas, todėl tad lageryje taip greitai tokią didelę karjerą padarė – iki *capo* padėties prisiplakė.

Tasai Sauter, kaip rodė jo dokumentai, Vokietijoje jau buvo septyniolika kartų teistas, ir baustas už vaikų kankinimą. Už tokius darbus buvo jis ir į lagerį uždarytas, o lagerio vyresnybė padarė jį mūsų viršininku darbo metui.

Pristatė mus prie vagonėčių, lageryje liorkomis vadinamų, smėliui vežioti. Viename pratiestų bėgių gale reikia kalnelis nukasti, kitame – klumpabalos duobė užversti. Tarp abiejų galų atstumo buvo apie pusantro kilometro. Prie vienos vagonetės buvo pristatyti šeši septyni žmonės. Bėgiai nutiesti per smėlį. Pakeliui – keturi bėgių pasisukimai, kur reikia vagonetę apsukti. Prie vidurinio pasisukimo stovi pats Sauteris su linksma šypsena veideliuose, prie kitų pasisukimų ir bėgių galuose susitalpino Sauterio pagalbininkai, atseit puskapiai. Mum reikia prisipilti vagonetę smėlio, nuvežti į kitą galą, išversti į duobę, išlyginti – ir vėl važiuoti atgal prisipilti...

Kovo pabaiga. Iš nakties gražiai pašalę. Saulė šviečia šildo, tarytum glostyte spindulėliais glosto.

Su vagonetėmis pasibarškinti iš vieno galo į kitą nebūtų jau tokia didelė bėda, kodėl ne – vagonetės galima pastumdėti. Bet būta čia vis dėlto labai didelės bėdos.

Stumiant vagonetę, reikia bėgti risčia ir zovada. Su tuščia vagonete ir su pilna. Klumpės – klimpstalaidame smėly, ant kojų nesilaiko. Keletas zovados šuolių – ir kojos jau kruvinos, – nuo tų prakeiktų klumpių!

Kol vagonetę smėlio prisipili – puskapis tau lazda šonus tvatija ir dėsto, kad nereikia tinginiauti. Prie kiekvieno bėgių pasisukimo, kol vagonetę pasuksi, – vėl lazda tavo šonus raižo. Pro tokį velnio puskapį taip norėtusi juo greičiau pravažiuoti, bet ta bestija liorka kaip tyčia ima ir nušoksta nuo bėgių! Užkelk tu ją dabar atgal, kad geras! Tuščią – dar šiaip taip užklibinsi, bet su pilna – visai prasti juokai. Bekeliant vagonetę, pašal nuolat atsiranda pats Sauteris. Jo rankose – storas vėzdas. Jis ima sąžiningai tau nugarą velėti. Smogia lazda ir liežuviu vis pritaria kaip gramofonas:

– *Die Arbeit macht das Leben süß! Die Arbeit macht...* – Darbas daro gyvenimą saldų!

Sauterio stovimojoj vietoj pasisukimas toks staigus ir kreivas, atkalnėje tokioje, kad tenai liorka visuomet nušoka nuo bėgių.

Sauteris šypsos. Sauteris patenkintas. Sauteris darbuojas su vėzdu ir, meilingai šypsodamasis, kartoja:

– *Die Arbeit macht das Leben süß!*

Po tokios darbo dienos grįžęs į baraką su kruvinomis, sutinusiomis kojomis, su sudaužytomis pečiais, nugarą, šonais, šlaunimis, su pervarginta širdimi, su svaigstančia galva, alkanas išspraudęs silkių pavyzdžiu į utėlyną, veikiai žmogus imi suprasti, iš kur ir kaip atsiranda lagery nesialoma klipatų komanda...

Mes, kaip žmonės be lagerinės darbo specialybės, apie porą savaičių neturėjome pastovaus darbo. Kasdien mus tampė po įvairiausias darbo komandas, panaudodami įvairiausiam darbui. Visur buvome naujokai. Pas kiekvieną kapą – savo tvarka, savo būdas, savi mušimo metodai. Nieko nežinojome, nieko nepažinojome. Nežinojome, nei kaip reikia lagerinis darbas dirbti, nei kaip ilsėtis. Kasdien, kas valandą mum buvo pirtis ir pirtis, kartais – sausa, kartais kruvina.

Senieji katorgininkai puikiai žinojo, kad lageryje darbo vaisiai visiškai nesvarbu, – svarbu tiksliai, kad visą laiką judėtum, vargtum, kankintumeis, – kad greičiau kinkas nukratytum. Svarbu, kad judėtum, ypač kai viršininkai mato. Senieji katorgininkai visą

laiką juda kruta, bet darbo vaisiai – niekaniekis vienas. Ir vis dėlto jų darbas – visiškai geras – jie gi juda kruta!

Mes tos išminties nežinojome. Atrodė: duotas darbas – reikia jis padirbti. Atrodė: padirbsi – valdžia įvertins, leis atsikvėpti. Ir pluši, būdavo, dirbi. Visą gyvenimą įpratęs dirbti sąžiningai, kaipgi čia dabar vienu metu apsimetėlis pasidarysi!

Dirbi sąžiningai. Per valandą padarai daugiau, negu senas katorgininkas padaro per dieną. Nuo darbo uždusęs, stabteli kiek atsikvėpti, – tučtuojau į tavo galvą lekia koliojimas, prakeikimas, lazda ar plytgalis. Atseit:

– Tu, tinginy, mėšlinas lietuviškas inteligente, nususęs driskiau – *Verkommener Lump* – nusidėvėjęs maita, – taip ir toliau, taip ir toliau.

Juo sąžiningiau dirbi – juo didesniu darbo kiekiu tave apkrauna, juo daugiau iš tavęs reikalauja, juo daugiau muša. Senieji katorgininkai, tursuodami pašal, žiūri į tave iš padilbų, krizena dantimis ir savo darbo dalį tau vis pakiša ir pakiša:

– Še, pašvinkęs rupūže, dirbk, kad toks mandras!

Pabandyk nepaimti iš jo darbo! Jis iškeiks tave ne blogiau už kapą, išdergs, o tai ir kastuvu į tave užsimos.

Iš kur gali žinoti, kas jisai toks, tasai senas katorgininkas? O ką, jei ir jis turi teisę mušti? Lageryje visi turi teisę mušti, ypač naujoką, – visi, kas tik netingi.

Senieji katorgininkai kiša savo darbo dalį, koliojas, keikias, o jų akys klastingai blizga, lyg sakyte sakydamos: „O! Kokie kvailiai jūs, kvailiai!“

Kitas koks senas katorgininkas, žiūrėk, ima ir nebesuvaldo savo pašiepiamos šypsenos. Prieina prie tavęs, patapnoja per petį, bičiuliškai prašneka:

– Nebūk gi toks padūkęs asilas, nesitampyk ir skerdziamas! Šitai besitampydamas, tu ir savaitės neišlaikysi. Nekreipk dėmesio, kad keikia. Čia visi keikia. Čia būtinai reikia keiktis, kitaip – negyvensi. Keiktis svarbiau už duoną. Bet tai nieko nereiškia. Žiūrėk, kaip aš dirbu: judu krutu – ir viskas. Ir šandie manęs dar niekas nekeikė...

Ir tikrai jo niekas nekeikia. Jis juda kruta, bet padirbti – nieko nepadirba. Ką jis per dieną, per dvylika valandų nuknibinėja, galima per valandą, per pusvalandį padaryti.

Tai labai didelis mokslas: išmokti judėti – ir kad nieko nepadarytum, neįtemptum jėgų, savęs nevargintum – ir mušti negautum! Kai tą išmintį suvoki, jau gali lageryje šiaip taip verstis, bet kol ją suvoksi – šonkauliai bus gerokai nutašyti ar inkstai iš savo vietos ištarabanyti.

Sunkiai, labai sunkiai vyko man šitas mokslas!

Mėčiojo mus po įvairiausių darbus.

Pavyzdžiui, tolio ritinius nešioti. Visą gyvenimą dirbusiam fizinį darbą, mokačiam lageriškai judėti krutėti šis darbas gal ir visai nesunkus. Bet žmogui, tris dešimtis metų pratūnojusiam prie rašomojo stalo, prie mokslo knygų, prie literatūros darbo, žmogui alkanam, nemigusiam, mušeikų ir utėlių nukankintam, šis darbas sunkiai pakeliamas. Šiaip taip tą ritinį užsiverti ant nugaros, bet po keliolikos žingsnių jau griūni su visa našta. Atsikelk dabar, kad geras, su ja! Atsikelk, kai tave šuniškai rieja, batais būgnija, pagaliu tvatija! Atsikelk, kad po keliolikos žingsnių vėl griūtum! Ir taip – per visą kiaurą dienele, per dvylika valandų.

Ne ką geriau sekėsi ir plytų fabrike – molį kasant ir minkant, plytas nešiojant ir kraunant, arba miške – rąstus tąsant, pjaustant, vežimuosna keliant arba prie statybos akmenis skaldant ir „tačką“ vežiojant, plytas, žvyrą, cementą, vandenį tempiant.

Balandžio mėnesio pirmomis dienomis bloko raštvedys, čigoniškos veislės padūkęs tirolietis, Toni Fabro, liežuviumi iš šuva uodega po kiemą grajina:

– Profesoriai, kunigai, teisininkai, rašytojai! Rikiuokitės patvory kairėj – važiuosite į Gdanską!

Iš jūros vėjas dūkta dūksta. Švilpia, rėkia, staugia. Į akis verčia šlapią sniegą, suledėjusius lietaus lašus ir velniai žino dar kokį jovalą.

Važiuoti reikia atviraime sunkvežimiu, be jokio apsiausto, su sudriskusiu, be pamušalo, vasariniu švarkpalaikiu, su lopsančiom, it šunų dalytosiom ir nepasidalytom kelnėm.

Važiuoti reikia iki Gdansko keturios dešimtys penki kilometrai ir už Gdansko dar dvidešimt ar daugiau, persikeliant keltu per abidvi didžiules Vyslos šakas. Kelionės tikslas – pasiimti iš tenai plytų. Prisikrauti sunkvežimiu ir grįžti atgal. Visą dieną nevalgus, net be lageriškų pietų.

Važiuotojai – šlapi iki paskutinio siūlelio, vėjo iki kaulų perpučiami, pamėlynavę, sustirę, sustingę. Vieni dar bando dantimis kalenti, tik nieko gera jiems iš tų pastangų nebeišeina – dantis į dantį nebepataiko. Kiti gi jau šiaip sau užsimerkę, prasižioję ant plikų plytų barška it pūzdrai kokie. Atrodo jie taip, kad jau dabar būtų galima drąsiai jiems pieštuku ant pilvo numeris rašyti.

Taip, didžią tiesą skelbė talentingasai galvažudys Sauteris:

– *Die Arbeit macht das Leben süß!*

XVI. WACEK KOZŁOWSKI

Maždaug po dviejų savaitių mes buvome į inteligentus jau visiškai nebepanašūs. Aš su savo ūgiu 1,90 m nuo 96 kilogramų svorio nuvažiauvau iki 67 kilogramų. Kiti iš mūsų vaikščiojo jau su praskeltomis galvomis, sutinusiomis blauzdomis, žaizdotomis šlaunimis, nuo mušimų pamėlynavusia nugara, nuolat spingsinčiomis nuo antausių ausimis, suraizytais veidais. Kojos visų buvo žaizdotos, kruvinos. Retas kuris vaikščiojo be pakeltos temperatūros.

Buvome jau įsigyvenę katorganinkai, utėlių nugrauzti ir išmokę keiktis ne blogiau už senąją gvardiją. Tuomet pradėjo mus skirstyti į pastovias darbo komandas, – į nuolatinį darbą.

Dviem iš mūsų jau pirmomis dienomis laimė šyptelėjo – pateko buhalteriais ir skaičiuotojais į įstaigų raštines, kitu du – po dešimties dienų, – jie buvo išgelbėti jau. Ir tai dar ne visai. Vieną iš jų po mėnesio, baigiantį gyti iš dėmėtosios šiltinės, ligoninėje užmušė su taburete.

Visi kiti liko juodadarbiai. Kas pateko į plytų fabriką, kas – akmenų skaldyti, kas – prie tiesiamo plento su „tačka“ žemių vežioti, kas – griovių kasti, kas – prie statybos žvyro ir plytų nešioti. Šiuose ir panašiuose darbuose buvo visi lygūs – ir profesoriai, ir rašytojai, ir kunigai, ir gydytojai, ir teisininkai...

Tuo pat metu mus gana iškilmingai iš II bloko perkėlė gyventi į šeštąjį, kurio viršininkas buvo Wacek Kozłowski, lagerio garsenybė ir pažiba, o raštvedys – Karaliaučiaus pirklys juvelyras Hans Saenger, susipykęs su gestapininku dėl kažkokio žiedo ir už tai atsідūręs lageryje ir gavęs net žalią trikampį – profesionalo kriminalisto ženklą, pavadintas *Berufsverbrecher*.

Šeštajame bloke mum, kaip įsisenėjusiem katorganinkam, davė vietos jau miegamajame ruime, kuris buvo sausakimšai prikimštas lovų.

Kiekviena lova, 80 centimetrų pločio, turėjo tris aukštus. Kiekviename aukšte gulėjo po du žmones. Kartais tenai turėdavo sutilpti trys, keturi, net penki. Dažniausia gi gulėdavo po du.

Kiekvienoje lovoje buvo čiužinys ir mažas čiužinelis, drožlių prikimštas, pagalviui. Buvo tenai dar nepastovus, besikaitaliojantis, niekuomet neaprėžtas blusų ir utėlių kiekis, kaip atrodė, nuolat augantis. Ir dvi antklodės buvo! Tai buvo jau be galo didelis daiktas!

Patekę į šitokias lovas, pasijutome lyg garbingi lagerio piliečiai, lygiateisiai su tais, kurie muša. Juo labiau kad mus, jau suspėjusius sugulti be jokių kelnių, tučtuojau pašaukė į dienos ruimą, kur mūsų jau laukė Wacek Kozłowski ir patsai pirmas lagerio seniūnas, Arno Lehman, – tas pats, kuris pirmą naktį, vos mum atvykus į lagerį, išvadino mus senais kupranugariais ir pradėjo mušti su pagaliu.

Arno Lehmanas tuojau padalino mum po cigaretę, pasakė prakalbą apie reikalingumą gyventi lageryje visiems vienybingai, nes čia esą visi kaliniai lygūs. Be to, dar jis esąs girdėjęs, kad mes atsivežę daug pinigų, kurie esą dabar deponuoti ir gulį raštinėje be jokios naudos. Todėl jis kviečias mus paaukoti, kiek kas galįs, katorgininkų orkestrui – instrumentam pirkti. Tučtuojau atsiradęs orkestro dirigentas, iš profesijos – barzdaskutys, išdėstė mum aiškiai ir įtikinamai visą muzikos būtinumo reikalą. Arno Lehmanas padalino mum dar po cigaretę. Mes ėmėm pasirašinėti aukas – kas 50 RMarkių, kas 100, kas – net iki 200 prisivarė. Drauge pasakė mum pamokslą ir patsai Wacekas Kozłowski.

Jis esąs griežtas, bet teisingas. Kas gražiai gyvensiąs, jo klausysiąs, tam nieko nebūsią bloga. Bet kas drįsiąs būti nepaklusnus ir riaušes kelti – tam būsią – oho! – parodė jis čionai savo kumštį, tikrai didelio dėmesio vertą. Juo labiau kad jo nervai esą jau visiškai sukirmiję.

Vėliau, arčiau su juo susipažinęs, išmokiau jį biržėnų lietuvišką dainelę, kuri jam labai patiko, – jis įtarė net, kad aš ją jam specialiai būsiąs sudėjęs:

Mano rankos nepapeiksi, –
Kad suduosiu – nusibaigsi.
Mano ranka pamačlyva –
Kad suduodu: nebegyva!

Baisiai jam patiko ši dainuškėlė, tokios jam tiktai ir reikėję, – ji būsianti jo himnas.

Kilęs jis buvo iš lenkiško pajūrio, iš profesijos – mėsininkas. Nešiojo jisai šalia numerio raudoną trikampį – politinio kalinio ženklą. Tačiau už kokius politinius reikalus pateko jis čionai – niekas lageryje nežinojo. Senieji katorgininkai pasakojo, kad jis čia pat lageryje užpumpino savo nuosavą brolelį. Kalinių jis buvo nudobęs kelias dešimtis, o kiek šonkaulių ir blauzdikaulių sulaužė, kiek pakaušių praskėlė – niekas neskaičiavo.

Tai buvo mušeika specialistas, budelis mėgėjas.

Tai buvo vidutinio ūgio, kresnas, plačiaapetis vyrukas. Kadaisė buvęs juodbruvus, dabar – šiek tiek pražilęs ir praplikęs, – keturių dešimčių metų vyras. Balsą turėjo visuomet užkimusį – pragertą, prarėktą balsą, šnypščiantį, gyvatišką tokį. Ranką jisai turėjo tikrai „pamačlyvą“. Nuo jo antausio retas kuris kalinys nenuvirsdavo. Antausius dalino jisai nesigailėdamas. Nesigailėjo jisai ir bato, smogdamas į užpakalį ar į priešakį. Dar labiau mėgdavo jisai pagalį. Einančius valgyti ar pavalgiusius, einančius į darbą ar grįžtančius,

ar šiaip einančius į baraką ir išeinančius – jis paprastai, būdavo, savo vergus vis lazdos smūgiais pasitinka ir išlydi. Dar įdomiau jam išeidavo, kai jis su lazda išokdavo į kalinių tarpą ir imdavo tarškinti į visas puses, nelyginant senųjų rusų bylinių koks bogatyrius, įsisukęs į nekrikštų tarpą.

Kartais jį lyg apatija apimdavo. Pristigdavo energijos bogatyriškai su lazda švaisitytis. Tuomet liepdavo jisai katorgininkam sugulti kieme, vienam šalia kito, sausa ar purvas, – vis tiek. Tuomet jis, būdavo, vaikščioja per sugulčius ir drėbčioja lazda, kur kam pataikys. Kartais gi jisai ir šitokiam palyginti lengvam darbui karingos nuotaikos nebeturėdavo. Tuomet jis, būdavo, atsistoja šalia sugulusių ir laido į juos akmenis bei plytgalius. Kur kam akmuo pataikys, tas jį ir turi.

Kartais kalinius jisai paversdavo driežais, – liepdavo pilvu šliaužti per kiemą. Kartais – varlėmis: reikėdavo šokinėti. Kartais – fakyrais: reikėdavo ant vienos kojos tupėti. Šiuo atžvilgiu Vacelis buvo išradingas, – turėjo puikią fantaziją.

Iškilingais gi atvejais Vacelis panaudodavo dar vieną ypatingą, lageryje gana populiarių, mušimo būdą, – juo naudojosi ir kiti galvažudžiai. Staigiu, stipriu, dažniausiai netikėtu smūgiu per galvą katorgininką parmuša žemėn, liuoktelėja jam su kojomis ant krūtinės ir ima tenai šokinėti it ožys prieš kumelę. Rezultatas paprastai būdavo – keli šonkauliai vis sukiurkinti.

Pradedant 1944 metais, lagerio valdžia, matyti, nujausdama būsimą atsakomybę, kartkartėmis sudarinėdavo įvairius dokumentus, įrodančius, kad lagery kaliniam nebuvo jau taip bloga. Kartas nuo karto duodavo kapam ir blokų viršininkam pasirašyti popierių, kuriame jie paliudydavo, kad jiems žinoma, jog lageryje kalinius mušti griežtai draudžiama! Pasirašyti kapai ir blokų viršininkai tai pasirašydavo, bet mušti – ir toliau rūpestingai mušė.

Kartą po tokio popiergalio pasirašymo garsus lageryje kapas *Lukasik*, mušeika iš pusbernių, sugniužino vienam latviui kelis šonkaulius ir galvą praskėlė, jis buvo pristatytas prie latvių komandos, sudarytos iš buvusių latvių SS vyrų ir dabar patekusių į vokiečių katorgą, SS išlaikoma. *Lukasikas* turėjo tuos latvius drausmės pamokyti ir į paklusnumą vokiečių valdžiai gražinti.

Lukasiko pamokyta latvį atnešė į ligoninę. Į ligoninės prausyklą, nieko pikta nemanydamas, užėjo ir pats mokytojas, *Lukasikas*. Susirinko tenai keletas kalinių-sanitarų ir ėmė olbyti *Lukasiką*, kaip jam ne gėda būti tokiu galvažudžiu. Atsirado tenai kažkaip ir *Wacekas Kozłowski*, – užuosdavo jisai, kur muštynėm dvokia, nepraleisdavo progos. Tad ir dabar *Vacius* – kad kibs vargšui *Lukasikui* į sprandą!

– Ar tu nežinai, šunsnuki, kad mušti negalima? – gargaliuoja *Vacius* apsiputodamas. – Aš tau parodysiu, šunų išjoda, kaip reikia mušti!

Na, ir parodė jis jam, kaip reikia mušti, – nepalyginamas meisteris gi jis buvo!

Taip kūlė jis tą vargšą, kad ligoninės sienos drebėjo!

Po to *Lukasikas* dvi savaiti kreivas vaikščiojo, kol išsilaižė, o išsilaižęs ėmė latvius mušti pagal *Vaciaus* pavyzdį...

Budelis *Vacius* buvo mėgėjas tikra to žodžio prasme.

Kai lagerio oficialūs budeliai turėjo per daug darbo, *Vacius* mielu noru eidavo jiems padėti ar juos pavaduoti, – pagal savo tarnybinę padėtį *Vacius* neprivalėjo tai daryti. Bet jis labai mėgo tą darbą. Kartais lagerio budeliai turėdavo „išvažiuojamąją sesiją“, – kviesdavo juos kur į provinciją vokiečių piliečiam paklusnumo pamokyti – ką nors vie-

šai pakarti. Vacius visuomet važiuodavo savanoriu ir su savo instrumentais, – lagerio kartuves pats į vežimą pakraudavo.

1944 metais, pavasarį, lagerio valdžiai atsitiko kartą toks reikalas vieną merginą pakarti, – pakarti liepė gestapas, ją į lagerį pristatęs. Iki tol lageryje moterų nekardavo, tik vyrus. Prieš tokią naujieną net oficialūs budeliai susvyravo. Juo labiau kad pakarti pasmerktoji lenkaitė buvo jauna ir graži, toks mielas sutvėrimėlis.

Tokiu gestapo nutarimu pasipiktinęs, pirmasis lagerio budelis, seniūnas Arno Lehmanas pareiškė: jis esąs garbingas budelis, jis mergų nekores ir nekarsiąs!

Ir nėjo, latras, karti, – nieko jam valdžia nepadare.

Antrasis lagerio budelis – antrasai seniūnas, Fritz Selonke, vienas pačių gabiausių lagerio galvažudžių, suktas ir gudrus, jau prieš kelias dienas kažkur nusiraižė ranką, pririšo prie jos lentgalį ir pakabino viską po savo kaklu.

– Ranka, – sako, – skauda, negaliu karti, – virvės nepatempsiu!

Trečias budelis, oficialiai vadinamas pirmuoju lagerio darbininku – *erster Vorarbeiter*, nors faktinai visiškai nieko nedirbo, guli lovoje beviltiškai girtas. Trečią parą jis be paliovos samagoną laka. Laka ir vaitoja: esą jam pilvas galvažūdiškai skauda, – merginos karti jis negalįs!

Streikuoja visi trys budeliai, niekas neina merginos karti.

Visiškai nežinia, kaip valdžia būtų iš tokios bėdos išbridusi, jeigu Vaciaus nebūtų buvę pasaulyje.

Lenkaitę merginą vokiečių budeliai atsisakė karti, o Vacius – pakorė. Savo noru. Iš meilės tam darbui. Smagu jam buvo.

Vaciaus pavyzdžio paskatinti, vėliau moteris karti ėmė ir oficialieji budeliai.

Patys lenkai, pasikeitus politinėm aplinkybėm, Vaciaus karti neketino. Jie ketino jį gyvą į gabalėlius suplėšyti ir eksportinėm kiaulėm suliuobti. O Vacius patsai svajojo į tuomet dar būsimą nepriklausomą Lenkiją sugrįžti garbingu piliečiu. Jis buvo įsitikinęs esąs didelis lenkų patriotas.

1943 metų Velykų naktį, pačiame vidunakty, į miegamąjį ruimą, kur mes visi dūsavome ir kasėmės, atėjo Vacius, su šventėmis pasveikino. Jis esąs nutaręs, kad mum Velykų proga kambaryje oro per maža, jis ėleisiąs daugiau. Įsakė atidaryti langus.

Oro tikrai buvo mažoka. Be bloko viršininko žinios langai atidarinti nebuvo galima.

Kol patalpa vėdinasi, Vacius stovi prie durų. Stovi ir pragertu, prarėktu balsu gieda lenkų patriotines giesmes, – jis buvo tuomet visiškai girtas.

– Ar jūs, kiauliasnukiai, įvertinat mano gerą širdį? – kreipiasi jisai į besikasančius katorgininkus. – Oro jum maža, aš jum langus atidariau. Aš kambarį vėdinu... Aš rūpinuos jūsų sveikata... Tiktai dėl jūsų aš čia stoviu, o jūs nesuprantat...

– Suprantam, Vaceli, įvertinam, įvertinam! – šaukiame mes jam iš lovų, – drožk toliau!

Vacius pro lovas nusibraškino kažkur į kambario galą. Patamsy surado, pažadino, ištempė iš lovos vieną kalinį, – jauną, gražų bernelį, ukrainietį nuo Lvovo. Vienmarškinį atsivedė prie durų. Baisiai Vaciuui pagailo to bernelio. Ašarodamas glaudžia jis jį prie savo krūtinės:

– Toks tu jaunas ir į tokį lagerį, į tokį pragarą patekai! Kas iš tavęs, vargšeli, beliks! Bet aš tave globosiu! Aš tave išgelbėsiu. Aš tave išsaugosiu! Še, atnešiau tau pyrago. Va, čia dar kumpio yra. Ir saldinių dar...

Visi gulėdami pavydime tam berneliui, – kurgi: tokia laimė! Pyragas, kumpis, – oho! Kad ir sekasi, žvirbliagalviui tokiam!

O bernelis – kad valgo, kad purkoja!

Vienas kalinys, gal alkano pavydo nebesuvaldydamas, sumanė naktiniais reikalais pasivaikščioti. Reikia jam eiti pro Vacių su tuo laimingiausiuoju berneliu.

– Duok jam į snukį, – sako Vacius berneliui, – ko jis čia valkiojas naktį!

Bernelis neatkreipė dėmesio į Vaciaus žodžius. Vacius supyko:

– Negirdėjai, maita, sakiau, kad duotum jam į snukį?!

– Kaip aš jį mušiu? Jis nieko bloga... man nepadarė!

– Ne tavo reikalas. Sakau, duok – tai ir duok!

– Kad jo jau nebėra... Nežinau, kas buvo...

– O! Tai tu šitoks! – staiga įsiuto Vacius, – tai tu šitaip manęs klausai? Aš tau saldainių daviau, o tu taip man atsidėkoji?! Mano pyragą ryji, o įsakymų nepildai?! Tai tu šitoks?.. Aš tau...

Besikarščiuodamas Vacius dar labiau supyko, – jam jau savęs paties pagailo. Jis ėmė kulti tą bernuželį neklaužadą. Ir taip prikūlė jis tą vargšelį, kad šis bliaudamas ir staugdamas vos į savo guolį iširepečkino.

Kas teisybė – tai teisybė: Vaciaus nervai buvo visiškai sukirmiję.

Mes, apsigyvenę Vaciaus vadovaujamame bloke, buvome atiduoti neaprėžtai jo valiai ir nuožiūrai. Valiai ir nuožiūrai Vaciaus, lietuviškai dainavusio:

Mano rankos nepapeiksi:

Kai suduosiu – nusibaigsi!

ICCHOKAS MERAS

Icchokas Meras (g. 1934 m. Kelmėje) – prozininkas ir scenarijų autorius, diplomuotas radijo ir televizijos inžinierius. Vaikystėje per holokaustą neteko tėvų ir pats per stebuklą likęs gyvas buvo priglobtas ir užaugintas lietuvių kumečių šeimoje. Vaikystės išgyvenimai iš dalies atsipindi pirmojoje apsakymų knygoje *Geltonas lopas* (1960).

Pirmieji Mero kūriniai pasirodė septintajame dešimtmetyje, tačiau jo vieta lietuvių literatūroje, jo novatoriška proza buvo pripažinta ir įtvirtinta ne taip jau seniai. Pirmosios knygos *Getonas lopas* (1960), *Lygiosios trunka akimirka* (1963), *Žemė visada gyva* (1963), *Ant ko laikosi pasaulis* (1965) Lietuvoje buvo sutiktos gana neutraliai – nei pergirtos, nei per daug sukritikuotos. Tuo metu kritikai neturėjo teisės įvardyti Mero išskirtinės vietos lietuvių prozoje, nes autorius buvo žydas, be to, oficialioje literatūrinėje hierarchijoje dominuoti

turėjo valdžiai lojalūs rašytojai, besilaikantys socialistinio realizmo kanono. 1965 m. už romaną *Lygiosios trunka akimirka* Meras buvo pristatytas Respublikinei premijai gauti, bet, žinoma, jos negavo. Rašytojams ir skaitytojams Mero pavardė įsiminė, o žydų gelbėtoja Ona Šimaitė iš Paryžiaus siuntė laiškus, kuriuose su neslepiamu jauduliu ragino rašytoją toliau rašyti žydiška tematika: „Man labai sunku kalbėti apie šį romaną, kuris mane taip giliai jaudina ir sukelia tiek daug prisiminimų. Norisi nuo pradžios iki galo apie jį pasakoti. Ir turiniui rasta atitinkama mozaikos, miniatiūrų forma. Sveikinu karštą Rašytoją, išplaukusį į didelius kūrybos kelius. Daug ir gerai iš širdies pasakyta apie kasdienišką geto žmonių herojiškumą. Bet dar toli gražu ne viskas. Ir toliau rašykite apie tai – maldauju Jūsų“.

Daug daugiau entuziazmo Mero knygos sukėlė Rusijoje, Rytų Vokietijoje, kai kuriose Sovietų Sąjungos respublikose. Tačiau rašytojas nepateko į privilegijuotųjų luomą, buvo varžomos jo išvykos į užsienį, teko ne kartą perrašinėti kino scenarijus, ne visi filmai patekdavo į Sovietų Sąjungos ekranus (pagal Mero scenarijus pastatyti kino filmai *Kai aš mažas buvau*, rež. Algirdas Araminas, 1968; *Birželis, vasaros pradžia*, rež. Raimondas Vabalas, 1969; *Maža išpažintis*, rež. Algirdas Araminas, 1971).

Mero santykių su valdžia aukščiausiu įtampos tašku tapo 1971-ieji, kai *Pergalės* žurnale pasirodė jo romanas *Striptizas, arba Paryžius–Roma–Paryžius*. Romanas buvo publikuojamas iš anksto žinant, kad atskira knyga jis nebus leidžiamas, kad susilauks griežtos ideologinės kritikos. Meras vis tiek teikė romano rankraštį ir leidyklai, tačiau anoniminis recenzentas pareiškė, kad rankraščio neįmanoma pataisyti, jis iš principo yra antisovietinis. Nematydamas galimybių toliau laisvai dirbti, Meras apsiprendė emigruoti ir gavo tam leidimą. Šis apsiprendimas sutapo ir su žydų emigracijos iš Sovietų Sąjungos banga.

Po tokių įvykių Sovietų Sąjungoje buvo įprasta, kad rašytojo vardas dingsta iš literatūros kritikų straipsnių, literatūros istorijos, o knygos – iš bibliotekų. Per tuos metus, kai rašytojo vardas sovietų imperijoje buvo tabu, Meras užsienyje pelnė vis didesnį populiarumą ir pripažinimą, ne vieną premiją, jo knygos, išverstos į daugybę kalbų, sulaukė

įvairių tautų kritikų komplimentų ir kai kada net būdavo vadinamos genialiomis. Visą laiką Meras rašė lietuviškai, o jo naujos knygos (romanai *Strip-tizas*, 1976, *Sara*, 1982, apsakymų knyga *Apverstas pasaulis*, 1995) pasirodydavo JAV. Nors Amerikos lietuvių rašytojas apdovanotas premijomis ir labai vertintas, tačiau dalis konservatyvios publikos ir kritikų Merą vis dėlto atmetė, apkaltinę jį pornografija, rašymu „pagal mini sijonėlio madą“.

Ir štai po tokios pauzės lietuviai atrado prozininką, kuris žinomas pasaulyje, bet dažnam Lietuvoje negirdėtas. Šiandien jau galima drąsiai teigti, kad lietuvių literatūrai atsinaujinant, vaduojantis iš socialistinio realizmo kanono Mero proza septintajame dešimtmetyje buvo viena pirmųjų kregždžių. Dar daugiau – šiandien ją galime skaityti be jokių nuolaidų politinėms aplinkybėms, o tokių pavyzdžių iš to meto turime labai mažai.

1963 m. pasirodęs Mero romanas *Lygiosios trunka akimirka* atrodo tarsi iš kito laiko. Savo minimalistine, lakoniška, švaria kalba jis neabejotinai išsiskiria to meto liaudiškos, plepančios, buitinės prozos kontekste. Romano kalbos simbolinį kodą visų pirma išduoda kalbos ritmas, artimas poezijai. Romano struktūra – šachmatų partija, kurią geto viršininkas Šogeris pasikviečia žaisti talentingą žydų berniuką Izaoką Lipmaną. Žaidimo sąlygas, kurios leistų pagaliau nugalėti jauną šachmatų genijų, nustatė Šogeris – jeigu Izaokas pralaimi, pasmerkia žūti geto vaikus, tačiau pats lieka gyvas; jeigu Izaokas laimi, vaikai lieka gyvi, o jis ir jo mylimoji Estera žūva. Su kiekvienu ėjimu Izaokas Lipmanas apmąsto ir savo pasirinkimo situaciją. Savęs apmąstymas tampa brandos keliu, nueinamu per vieną partiją – nuo pirmos instinktyvios minties, kad nėra pasaulyje žmogaus, kuris norėtų žūti, iki minties apie lygiąsias. Bet galiausiai pasirenkama pergalė, o kartu ir mirtis, turinti išgelbėti geto vaikų gyvybę ir nesileidžianti į kompromisus su blogiu. Romane matome tapimo savimi procesą, savęs paties kūrimą, egzistencialistų pabrėžtą mąstymo, jausmų ir veiksmų vienovės būtinumą. Nežmoniškos žaidimo sąlygos yra ir totalitarinių režimų metafora. Jaunasis Izaokas parodo, kad ir nežmoniškiausiomis sąlygomis galima išlaikyti orumą, kad visuomet yra laisvė rinktis.

Visa šita pasirinkimo situacija, sudaranti romano karkasą, apima daug kitų išraiškingų istorijų, kurios pasakojamos atskirais šachmatų partijos ėjimais. Viena jų – to paties Izaoko Lipmano ir Esteros meilės istorija, pasakojama kaip Giesmių giesmės variacija ciniškos galios akivaizdoje. Istorija modeliuojama ne pagal faktus, įvykius, o pagal biblinį tekstą, kuris tampa vaizduotės žaismės erdve: „Tai netiesa. Aš tik norėčiau, kad taip būtų. Taip parašyta Giesmių giesmėj“. Kitais ėjimais pasakojami visų Abraomo Lipmano vaikų (Inos, Rachilės, Basios, Kasrielio, Rivos, Taibalės ir jaunėlio Izaoko) likimai, kuriuose susipina pasirinkimo dilema, atsakomybė, jaunatviška meilė, ciniška galia.

Lygiosios trunka akimirka – pirmasis romanas lietuvių literatūroje, taip skaudžiai ir sykiu subtiliai prabilęs apie holokausto problemą. Vaizduodamas tragišką žydų tautos likimą Meras žiūri ne tik į tautybes, bet ir į atskirus žmones. Gėrio ir blogio jėgoms ats-

Tai, kad I. Mero romanai („Lygiosios trunka akimirka“, „Antko laikosi pasaulis“, „Mėnulio savaitė“) buvo net tik parašyti, bet ir išleisti (tada juk abu aspektai buvo vienodai svarbūs), manajai jaunajai literatūrai kartais buvo dangaus ženklas (gal ir atsitiktinis), atskleidęs naujovišką, XX a. literatūrinėms pasaulinėms paradigmoms atstovaujantį tekstą.

Vytautas Martinkus

...kai rašau apie žydą, galvoju apie rusą, latvij ar čeką, o kai rašau apie žydą ir lietuvį, galvoju apie žmogų.

ICCHOKAS MERAS

točiau ne tautybės savaime, o žmonės. Žydai, vokiečiai, lietuviai, lenkai ir kiti gali rinktis vieną arba kitą pusę nepriklausomai nuo tautybės. Lenkas Janekas, patekęs į getą, užmuša vokiečių, kai tas bando išprievartauti Esterą. Lietuvis Antanas Jankauskas gelbėja Rivą Lipman, o jo brolis kolaboruoja su vokiečiais ir šaudo žydus Paneriuose. Bizūnų meistras žydas Jaška Feleris, „įpratęs mušti kitus, kad jo nemuštu“, elgiasi tik taip, kaip jam asmeniškai patogiau. Geto taisyklės pažeidinėja ne tik čekas, leidžiantis

išeiti iš geto Inai Lipman, bet ir vokiečių vairuotojas, paslapčia iš geto išvežantis Izaoką ir Esterą, norinčius surasti Janeką.

Kai skurdžioje kultūrinėje sovietmečio aplinkoje modernioji literatūra vis dar buvo draudžiamas vaisius, Meras jau rašė kalba, primenančia Hemingvėjaus (Hemingway), Kafkos ar Beketo (Beckett) prozą. Temoms, apie kurias sunku kalbėti, pasirinkta kondensuota, lakoniška ir tiksli kalba, įtikinanti savo autentiškumu ir veikianti skaitytojo emocijas. Kalbos santūrumas tarsi pagrindžia jos tikrumą, estetika ir etika čia pasirodo kaip vienas aktas. Mero romane, skirtingai negu kai kuriuose XX a. moderniosios prozos kūriniuose, nesuabejojama žmogaus orumu, reiškiamas gyvenimo geismas. Kaip sako Rimvydas Šilbajoris, „Meras, rašydamas apie žmogų, išmoko absurdo logiką ir išstudijavo įvairius beprasmybės atspalvius. Bet ir vėl: jis nesutinka su tuo, kad esminės mūsų vertybės arba yra, arba turėtų būti absurdiškos“.

Modernios ir kartu skaidrios formos Mero romanas *Lygiosios trunks akimirka* sukrečia pasakojama geto istorija, pakylėjama iki universaliausių filosofinių ir etinių klausimų. Romanas, peržengęs savo meto istorinį kontekstą, iki šiol vis iš naujo ir iš naujo atrandamas Lietuvos ir užsienio skaitytojų. Kaip rašė vienas šveicarų kritikas, „Icchokas Meras sukrečia maksimaliai išgrynindamas savo prozą: čia nėra literatūrinių efektų – tik įtaigus griežtumas. Žodžių nedaug, viskas numanoma, jokių ilgų nukrypimų. Tai daugiau negu liudijimas – tai labai gražus, patetiškas, gilus romanas, kurį būtina perskaityti“.

Siūloma literatūra: Icchokas Meras, *Lygiosios trunks akimirka* (1963); Elena Nijolė Bukelienė, *Tarp rašytojo ir skaitytojo*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2006, p. 61–71; Rimvydas Šilbajoris, *Netekties ženklai*, Vilnius: Vaga, 1992, p. 344–353.

Icchokas Meras

LYGIOSIOS TRUNKA AKIMIRKĄ

Pirmas skyrius

PRADŽIA

1

Kai visos figūros stovėjo savo vietose, Šogeris prisimerkė ir luktelėjo. Tik po to jis paėmė vieną baltą pėstininką ir vieną juodą, aklinau uždarė juos abiem saujom ir ėmė stipriai kratyti.

– Kurio bus pirmas ėjimas? Mano ar tavo? – paklausė.

Šogerio ausys ir galvos oda trūkčiojo.

Jis jaudinosi.

„Jeigu būčiau indėnas, – galvojo Izaokas, žiūrėdamas į slankiojančius plaukus, – labai norėčiau nuimti šį judantį skalpą.“

– Nežinai? – klausė Šogeris.

Jis jau buvo ištiesęs rankas.

– Jeigu nežinai, aš tau pasakysiu. Viskas yra loterija. Šachmatai – loterija, pasaulis – loterija, ir tavo gyvenimas – loterija.

„Jis sėdi aukštai, bet jaudinasi“, – galvojo Izaokas.

– Žinai ką? Gali pasirinkti. Aš tau duosiu juoduosius. Loterijoje žmonės dažniausiai pralošia.

– Iš kairės, – atsakė Izaokas.

– Kaip sau nori.

Šogeris atgniauzė kairės rankos pirštus. Iš saujos išslydo baltas pėstininkas.

– Žydiška laimė, – piktai nusijuokė jisai. – Aš nekaltas, pats pasirinkai.

„Nejaugi aš turiu mirti? – pagalvojo Izaokas. – Aš nenoriu mirti. Ar yra pasaulyje bent vienas žmogus, kurs norėtų mirti?“

Tačiau baltosios figūros buvo jo.

Jis apsuko šachmatų lentą, permetė ją akimis ir padarė pirmąjį ėjimą.

2

Ar žinote, kaip šviečia pavasario saulė? Jūs turbūt nežinote, kaip jinai šviečia. Iš kur jūs žinosite, jeigu nematėte šypsenos, kuria šypsosi Buzia.

Pavasario saulė šviečia kaip Buzios šypsena, o jos šypsena tokia pat šviesi kaip pavasario saulė.

Aš žinau, aš ją pamačiau vakar, kai diena dar nebuvo pasibaigusi. Man buvo baisu, kad pastebėjau ją tik dabar, pirmą kartą. Ji gyvena pačiame tamsios gatvės gale, kitoje geto pusėje.

Aš buvau kvailas visą tą laiką. Aš nežinojau, kad kitame geto pakraštyje gyvena Buzia.

Ji ėjo su draugėmis.

Nustebęs pažvelgiau į ją, o paskui sustojau ir nebegalėjau atplėšti akių. Tada jinai nusijuokė. Ji truktelėjo savo lengvais pečiais, lyg nesuprasdama, kodėl aš jai pastojau kelią. Ji nusijuokė ir nuėjo toliau.

Paskui ji atsigrėžė, ir aš vėl pamačiau jos šypseną.

Dabar žinau, kaip šviečia pavasario saulė. Ji spindi taip kaip Buzios šypseną, o Buzios šypseną – tai pavasario saulė.

*

Vakar aš dar nežinojau jos vardo. Bet aš pamačiau ją ir prisiminiau žodžius iš Šolom-Aleichemo „Giesmių giesmės“.

Prisiminiau pirmąją knygą, kurią perskaičiau vaikystėje, ir nepažįstamajai daviau „Giesmių giesmės“ mergaitės vardą – Buzia, o sau pasiėmiau ano berniuko vardą – Šimekas.

Panorau būti Šimekas, o jinai kad būtų Buzia.

Panorau, kad nebūtų aplinkui siaurų gatvelių, aptvertų aukšta geto tvora.

Panorau, kad nebūtų aplinkui tiek daug žmonių su geltonomis žvaigždėmis.

Aš norėjau, kad mes būtume maži ir tikrai dviese. Šimekas ir Buzia. Kad mes sėdėtume plačioje pievoje be galo be krašto, sėdėtume ant minkštos žolės ir kad aš galėčiau pasakoti...

*

„... Buzia – sutrumpintas vardas: Ester Liba, Libuzia, Buzia. Ji vyresnė už mane metais ar dvejais, o abiem kartu mums nėra ir dvidešimties. Dabar malonėkite suskaičiuoti, kiek man metų ir kiek Buziai. Bet aš manau, kad tai nesvarbu. Geriau aš jums papasakosiu trumpai jos biografiją.

Mano vyresnysis brolis Benia gyveno kaime ir nuomojo malūną. Jis puikiai šaudė iš šautuvo, jojo kaip kavaleristas ir plaukiojo kaip žuvis. Vieną kartą vasarą jis maudėsi upėje ir nuskendo. Išsipildė patarlė: „Visi geri plaukikai skęsta“.

Jis mums paliko malūną, porą arkliukų, jauną našlę ir kūdikį. Malūno mes atsisakėme, arklius pardavėm, jaunoji našlė ištekėjo ir išvažiavo kažkur toli, o kūdikį atidavė mums.

Tai ir buvo Buzia.”

*

Žinote, kur aš dabar?

Aš dabar kitame geto pakrašty, siauros gatvelės gale, ten, kur gyvena Buzia. Aš sėdžiu ant lygaus akmeninio slenksčio. Keista vėsuma liejasi iš jo ir apima visą kūną, bet aš nesikeliu. Galbūt tai pašalas, likęs iš žiemos ir nespėjęs ištirpti pavasario šilumoje, bet aš sėdžiu. Man šilta. Jeigu būtų gyva mano motina, ji pasitaisytų skarelę, glotniai gulintį ant galvos, ir suplotų rankomis.

– Izia! – sušuktų jinai. – Izia, tu jau vaikinai, tu jau, galima sakyti, jaunikas, o sėdi ant šalto akmens kaip berniukštis. Izia! Tu jau beveik vyras, kad neprasitarus, o žiūrėk, pareisi namo su gatava liga, neduok tu Dieve!

Aš sėdžiu. Man šilta.

Mes ką tik grįžome iš darbo. Aš tuoj nusiprausiau, čiupau savo geruosius melsvuosius marškinius, apsilvilkau ir atbėgau čia, ant šito akmeninio slenksčio.

Aš laukiau jos. Aš laukiau, kol pasirodys Buzia.

*

Kai sėdi prie namo, ant jo akmeninio slenksčio, gali išgirsti viską: kiekvieną žingsnį, kiekvieną krebžtelėjimą, mažiausią garsą. Kai trinkteli durys, man atrodo, kad tai Buzia. Kai sušlama žingsniai, aš manau, kad tai Buzia. Kai cypteli mediniai laiptai, aš laukiu – tuoj pasirodys Buzia.

Jos nėra, ji neišeina. Gal iš viso nėra Buzios? Gal man pasivaideno „Giesmių giesmė“, pirmoji knyga, kurią aš perskaičiau vaikystėje?

Vėl sugirgžda durys, vėl sušlama žingsniai ir cypтели seni mediniai laiptai. Dabar jinai turi išeiti. Negali būti kitaip.

Taip, tai Buzia.

Pašoku, žiūriu į ją ir nežinau, ką sakyti. Visi žodžiai susimaišė, susipynė galvoj, ir aš negaliu rasti nė vieno. Jos plaukai pelenų spalvos. Jos akys, didelės, mėlynos, žiūri į mane tylios ir nustebusios.

Aš turiu ištarti nors vieną žodį.

Ir ištariu jį.

– Buzia... – sakau aš ir pats noriu juoktis iš savęs.

Jinai juokiasi.

Žvilga jos balti žemčiūginiai dantukai. Žėri jos lūpos kaip raudoni kaspiniai, o skruostai žydi kaip gėlės.

– Kas tu toks esi, jaunikaiti? – klausia ji.

Ir vėl juokiasi.

– Aš – Izia, – sakau jai skubėdamas. – Aš – Izaokas Lipmanas, bet tu vadink mane Izia.

Ji nebesijuokia. Klausosi.

– Einam, mergaite Buzia, – sakau jai, – aš tau papasakosiu, kas aš per vienas.

– Kodėl tu mane vadini Buzia?

– Einam, aš tau viską papasakosiu.

*

Ji eina su manim.

Aš norėčiau, kad mes išeitume toli toli. Aš noriu, kad mes nueitume į plačią pievą, susėstume ant minkštos žolės, vienas priešais kitą. Aš jai pasakočiau viską, ko ji norėtų. Bet pas mus pievos nėra. Prie vartų stovi sargybiniai.

Na ir tegul. Mes galime atsisėsti ir šitame kieme. Čia nėra žmonių, guli ilgas rąstas ir kažkokia medinė dėžė. Galime sėdėti bet kur, vis tiek tarsimės esą plačioje, kvepiančioje, žydinčioje pievoje.

Tiesa, Buzia?

Ji tyli.

*

Mes einame į kiemą ir susėdame. Aš – ant rąsto, ji – ant dėžės. Ji užsirioglina ant dėžės, suima rankomis kelius ir padeda ant jų smakrą. Aš šypsausi. Aš norėjau, kad ji taip atsisėstų, pritraukusi kelius. Plati suknia uždengia jos kojas, pelenų spalvos plaukai pabirę ant pečių. Aš taip galėčiau sėdėti labai ilgai ir žiūrėti į Buzią. Pasakoti nebenoriu. Kam pasakoti, jeigu galima taip sėdėti ir žiūrėti vienam į kitą.

Bet ji nori kalbėti, nori žinoti, kas aš.

– Kas gi tu toks, jaunikaiti Izia? – klausia jinai, ir didelėse mėlynose akyse pasirodo du išsišiepę kipšiukai.

– Aš – Izia, – sakau. – Lipmanas. Aš gimiau čia, šiame mieste, o mano tėvas siuvėjas, ir jo pirštuose tiek adatos dūrių, kiek smilčių jūroje.

Žinoma, galėčiau pasakyti, kad mano brolis beveik filosofas, kad jis mokėsi universitete, tik nespėjo baigti, prasidėjo karas.

Žinoma, galėčiau pridurti, kad mano sesuo – Ina Lipman, kuri labai puikiai dainuoja ir anksčiau, prieš karą, išvažinėjo beveik visą pasaulį.

Aš galėčiau dar šį tą papasakoti ir dar šį tą.

Geriau nepasakosiu. Ji pamanyt, kad aš didžiuojuosi savo broliais ir seserimis, kad riečiu nosį. Ji dar supyks, atsistos ir nueis, paliks mane vieną. Ir aš vėl galvosiu, kad visai nėra pasaulyje Buzios, kad man pasivaideno „Giesmių giesmė“, pirmoji knyga, kurią perskaičiau vaikystėje.

- Ina Lipman tavo sesuo? - klausia Buzia.

- Sesuo...

- Ta garsioji dainininkė?

- Taip, - skubėdamas sakau Buziai, - bet juk tai nesvarbu, tiesa? Ji yra ji, - mano sesuo, o aš esu aš, - Izia.

Ji pritariamai linguoja galvą, ir aš patenkintas. Ji linguoja galvą greitai greitai, ir jos pilki plaukai banguoja kaip vandens vilnelės, kaip prinokusių javų laukas.

*

Nesupykite. Aš pamelavau.

Aš nenorėjau.

Aš sakiau, kad ji vyresnė už mane metais ar dviem, o abiem mums kartu nėra ir dvidešimties.

Tai netiesa. Aš tik norėčiau, kad taip būtų. Taip parašyta „Giesmių giesmė“.

Iš tikrųjų mums abiem jau daug metų. Ir vyresnė ne Buzia, o aš. Jai - šešiolika, man - septyniolika ir pusė. Dabar lengva suskaičiuoti, kiek mums abiem. Mums jau trisdešimt treji su puse metų. Daug, tiesa?

Mes skaičiuojame abu.

Aš iš pradžių užlenkiu vieną, kitą ir visus dešinėsios rankos pirštus, paskui greitai lankstau kairiosios, bet pirštų per mažą. Tada atsargiai imu už rankos Buzią ir lankstau jos pirštukus, bet vis tiek jų trūksta, nes metų labai daug.

Mes juokiamės, kad metų daug, o pirštų trūksta.

Ir jinai sako;

- Jeigu jų užtektų, vis tiek nesuskaičiuotum. Vienas pirštas - vieneri metai. Iš kur paimsi pusę?

Nebesijuokiu. Tyliau.

Mes suskaičiuotume savo metus.

Aš turiu pusę piršto, tik ji, Buzia, nepastebėjo.

Tai buvo seniai, prieš metus. Prie geto vartų gulėjo didelė geležinė plyta. Šogeris pašaukė mane ir liepė ją pakelti. Kilstelėjau vieną galą nuo akmeninio grindinio. Jau norėjau pakišti abi rankas, bet Šogeris kažką riktelėjo ir užsoko ant plytos. Aš nespėjau ištraukti kairės rankos didžiojo piršto, ir Šogeris pusę nugnybo.

Mes suskaičiuotume savo metus, bet aš nenoriu. Aš laikysiu kairės pirštus sulenktus į kumštį, ir Buzia nežinos, kad galima suskaičiuoti pusę metų.

*

Aš vėl juokiuosi. Paskui klausiu:

- Kuo tu vardu, Buzia?

- Mano vardas Estera.

Ji vėl apglėbia rankomis kelius ir atremia į juos smakrą.

- Aš gimiau čia, šiame mieste. Aš neturiu brolių ir seserų. Turėjau vyresnį brolių, bet jo nebėra. Mano tėvas - gydytojas, o mama - medicinos sesuo. Jie dirba labai daug, dieną ir naktį. Jie dirba geto ligoninėje, ir jiems labai sunku. Tu juk žinai, kad žydams uždrausta

sirgti užkrečiama liga. Bet tokių ligų labai daug, todėl mama ir tėvas, ir visi kiti ten gydo žmones, užrašydami neteisingą diagnozę.

Ji pasakoja, bet aš nieko negirdžiu.

- Kuo tu vardu? - vėl klausiu. - Kuo?

- Estera.

Aš nustebeš.

- Liba irgi?

- Ne, tiktai Estera.

- Nesvarbu! - šaukiu aš. - Nesvarbu! Tavo vardas Ester Liba.

Jos akyse vėl du išsišiepę kipšiukai.

- Tu nori, kad būčiau Buzia? - klausia ji ir prisimerkia.

- Noriu, kad tu būtum Ester Liba, Libuzia, Buzia... O aš tau pasakočiau visada tą pačią pasaką iš „Giesmių giesmės“.

- Bet tada tu turėsi būti Šimekas?

- Aš būsiu Šimekas... Tu nori pasiklausyti?

*

„... Aš, Šimekas, turėjau vyresnįjį brolių Benią. Jis puikiai šaudė iš šautuvo ir plaukiojo kaip žuvis. Vieną kartą vasarą jis maudėsi ir nuskendo. Išsipildė patarlė: „Visi geri plaukikai skęsta“. Jis paliko vandens malūną, porą arkliukų, jauną našlę ir kūdikį. Malūno atsisakėme. Arklius pardavėm. Našlė ištekėjo ir išvažiavo kažkur toli. Vaiką mes pasiėmėm. Tai ir buvo Buzia.“ Tu girdi, Buzia?

Tuo metu išgirstu svetimą balsą.

- Iš kur čia dabar atsirado tas jaunas Šolom Aleichemas? - klausia balsas.

Priešais stovi vaikinai lygiais plaukais su geltona žvaigžde ant krūtinės. Stovi ir gudriai, kaip senis, žiūri man į akis.

- Iš kur čia dabar Šolom Aleichemas? - klausia jis.

Aš pakylu, einu arčiau ir sakau jam:

- Aš - Izia, Izaokas Lipmanas. Aš ne Šolom Aleichemas. Pats matai, mano plaukai trumpi, ir akinių visai neturiu. O kas tu toks?

- Aš - Janekas.

Taip jis atsako ir išsišiepia.

- Tai sutrumpintas vardas? - klausiu.

- Ho! - atsako jis.

- Tu turbūt Jankelis ir todėl - Janekas?

- Ho ho ho!

- Koks gi tavo pilnas vardas?

- Janekas, - atsako jis.

- Negirdėjau tokio keisto vardo...

- Žinai, kas yra psiakrev? Tai aš, - kvatoja jisai. - Aš lenkas, ir mano vardas - Janekas.

Iš tikrųjų jo plaukai labai šviesūs, nosis trumpa, tiesi ir akys mėlynos. Jis kalba ne visai kaip mes. Jis galėtų būti lenkas... Bet kodėl jis gete?

Jie abu juokiasi. Jie patenkinti, o aš nieko nesuprantu.

Tuo metu į kiemą įeina tėvas. Mano tėvas susirūpinęs.

- Štai kur tu, - sako jis, - Visą getą apvaikščiojau. Padėk man surasti Iną. Kur ji galėjo prazūti? Einam, Izia, einam.

Mano naujieji draugai nebesijuokia, žiūri įkandin. Aš jiems moju ranka ir einu su savo tėvu ieškoti Inos.

Iš tikrųjų, kur ji galėjo pražūti?

Trečias skyrius

AŠTUNTAS ĖJIMAS

1

„Jeigu pralošiu, bus blogai kitiems, o aš liksiu gyvas... Jeigu išlošiu, nebebus blogai kitiems, o aš turėsiu mirti... Jeigu bus lygiosios – visi bus patenkinti.“

– Klausyk, – pertraukė jo mintį Šogeris. – Tu man dėkingas? Tu niekuomet nebūtum turėjęs progos lošti tokios auditorijos akivaizdoje.

Aplinkui dideliu ratu buvo susirinkęs visas getas.

Taip įsakė Šogeris.

Didžiulė minia užtvindė didžiulę aikštę, stovėjo tykiai, vos vos siūbuodama, įbedusi šimtus akių į lošėjus.

Izaokas pastūmė pėstininką.

Šogeris atsakė greitai. Jis nenorėjo gaišti.

„Apie ką jis dabar galvoja? – klausė save Izaokas. – Apie tai, kad bus jo viršus, ar ne apie tai? Jis patenkintas, kad aplinkui tiek žmonių – jis turi laimėti. O aš visu kūnu jaučiu jų akis, šimtus akių. Jos bado mane. Jos žino, kodėl aš lošiu ir iš ko. Jos nori lygiųjų. Lygiųjų... O aš?“

Aš bijau apsižvalgyti... Žmonės man trukdo. Jie užtvindė aikštę... Taip kaip kitados tiltą, kai jie slinko į getą, įbedę akis į grindinį.

Aš nenoriu, kad aplinkui būtų žmonės...“

2

Jau praėjo mėnuo, visas mėnuo nuo tos dienos, kai aš pirmą kartą pamačiau Esterą. Tikriausiai aš ir anksčiau matydavau. Man tik neateidavo į galvą, kad tai – ji. Kad ta mergaitė ir yra Ester Liba, Libuzia, Buzia.

Praėjo mėnuo, kai aš ją pamačiau iš tikrųjų ir kai daviau jai savo vardą. Mėnuo – nelgas laiko tarpas, tiesa? Laikas – metai, metų metai, šimtmečiai.

Taip tik atrodo.

Iš tikrųjų yra kitaip.

Mėnuo – labai didelis laiko tarpas. Jeigu mane sukapotų į mažiausias daleles, vis tiek jų būtų per maža suskaičiuoti to mėnesio dienoms, valandoms, minutėms ir sekundėms.

Aš kalbu apie laiką.

Žinau, kad galėčiau pasakoti apie kitką, apie geto gyvenimą, kuris, sako, yra sunkus gyvenimas. Galėčiau pasakoti apie mūsų darbą. Tai sunkus darbas. Galėčiau apie tai, ką valgome ir ką galvojame.

Nenoriu.

Kiekvienas daro tai, kas jam paskirta. Kam skirta – eina į lagerius dirbti. Ten dirbu ir aš. Kas lieka gete – irgi dirba. Jie nori, kad visi būtų pavalgę, apsirengę ir kad galėtų eiti į lagerius. Kiekvienas užsiėmęs ir dirba, ką turi dirbti.

– Aš – toks pat kaip kiti.

Bet niekas negali man uždrausti prisiminti žodžius iš „Giesmių giesmės“ ir galvoti apie savo Buzią, apie Esterą.

*

Kas vakarą, jei nėra skubių darbų, aš nusiprausiu, užsivelku geruosius melsvuosius marškinius. Aš skubu prie didelio lygaus akmeninio slenksčio, laukiu. Paskui mes kartu einame į kiemą, kur guli ilgas rąstas ir medinė dėžė. Aš sėdu ant rąsto, Estera užsiriogli-
na ant dėžės. Ji prisitraukia kojas, apglėbia rankomis kelius, padeda ant jų smakrą, ir aš patenkintas, aš laimingas, kad mes sėdime kartu ir kad ji sėdi taip, o ne kitaip.

Aš užsimerkiu.

Aš viską užmirštu.

Aš labai noriu, kad mes išeitume į plačią žydinčią pievą, susėstume ant minkštos žolės ir aplinkui nieko daugiau nebūtų.

Negalima.

Getas aptvertas.

Yra vartai.

Prie vartų stovi sargybiniai.

Negalima.

*

– Izia, – klausia Estera. – Ar visuomet taip bus?

Ji pati žino, bet vis tiek klausia, nori, kad aš pasakycčiau.

– Ne, – atsakau aš. – Žmonių negalima aptverti. Kiekvieną naktį, kai viskas aplinkui nutyla, man atrodo, kad girdžiu patrankų griausmą. Iš Rytų ir Vakarų, iš Pietų ir iš Šiaurės. Vokiečius sumuš, ir atsidarys geto vartai.

Estera tyli.

– Ar greitai? – klausia ji po valandėlės.

Aš nežinau, bet atsakau taip kaip noriu:

– Greitai.

*

Taip mes nuolat kalbamės.

O Janekas nepatenkintas.

Aš matau, kad jis nori pakalbėti su manim vienu.

Jis nori, bet vis nėra progos. Aš nežinau, ar aš noriu. Bet jeigu reikia, galima pakalbėti. Šiandien jis laukė rnanęs.

Mes dabar einame vieni, bet Janekas tyli. Mes galvojame apie kažką, jis ir aš.

– Tu tas pats Lipmanas, kuris žaidžia šachmatais?

– Tas pats.

– Su Šogerių?

– Su...

– Taip ir maniau, – sako Janekas. – Kodėl tu žaidi su juo?

– Jis liepia.

– Tik dėl to?

– Ne. Aš jį priverčiu pasiduoti.

– Jis nė karto nelaimėjo?

– Ne.

– Ir lygiųjų nepadare?

– Ne.

– Aš žinau, kad tu šaunus vaikas, Izia.

– Aš?

- Tu. Bet vis tiek mums reikia pakalbėti.

- Aš nemėgstu apie šachmatus. Galiu užsidaryti vienas ir lošti pats su savim, - sakau aš Janekui. - Dar įstengiu priversti Šogerį pasiduoti, nors kasdien man sunkiau ir sunkiau. Anksčiau buvo lengva. O dabar kiekvieną kartą aš bijau pralošti. Bet vis tiek nemėgstu apie šachmatus.

Janekas žiūri man į akis.

- Ne, ne apie šachmatus. Mums vis tiek reikia pakalbėti.

*

- Apie ką kalbėsime, Janekai?

- Apie mane.

Jis nuleidžia galvą.

- Ne visai apie mane. Apie mane tik truputį.

Aš nežinau, ar aš to noriu. Bet sakau:

- Kalbėk, Janekai.

- Matai... - sako jis.

Ir sustojęs spardo akmenuką. Tas akmenukas apvalus, nuzulintas. Mes tikrai galėtume įsivaizduoti, kad tai kamuolys, ir pažaisiti futbolą. Aš stovėčiau vartuose, o Janekas stengtųsi prasiveržti. Arba jis pasilenktų vartuose ir lauktų.

- Matai, - vėl sako Janekas, ir aš suprantu, apie ką bus kalba.

Gal jis pasakos apie save, aš nežinau.

Gal jis pasakos apie kitus.

Gal jis pasakos apie tokius dalykus, kurių aš visai nenumanau.

Ir vis tiek jis kalbės apie Esterą.

Aš nežinau, ar aš to noriu, ir sakau jam:

- Ko tyli?

- Matai, - sako jis.

Jau trečią kartą Janekas kartoja tą patį žodį.

*

- Jos brolis, - sako Janekas, - o jo vardas Mejeris, ir mes jį visi vadinome Meika, buvo geriausias mano draugas. Mes vienmečiai ir užaugome viename kieme. Jis mokėjo lenkiškai kaip lenkas, o aš žydiškai ne blogiau už jį. Tu pats matai, tiesa? Mes buvome geriausi draugai. Aš tau neaiškinsiu, tu pats turi suprasti.

- Neaiškink, - sakau jam. - Tokius dalykus kiekvienas suprastų.

- Aš taip ir maniau, - sako jis.

Ir nutyla.

- Tu prisimeni tą dieną, kai atvarė visus į getą? - klausia Janekas.

Klausia ir tyli; ir vėl klausia - akimis.

Aš prisimenu tą dieną. Norėčiau užmiršti, bet prisimenu. Ta diena stovi mano akyse kaip sugriautas tiltas. Tas tiltas ir yra ta diena. Aš ir dabar matau išverstas atramas. Matau skyles jo grindiny. Tiltas pilnas einančių žmonių. O apačioj, prie pat vandens, galva žemyn pakibęs vokietis. O viršuj, atsirėmęs į geležinę siją, sėdi vyras, lyg gyvas.

Aš gerai prisimenu tą dieną. Ji stovi mano akyse kaip sugriautas tiltas.

- Aš prisimenu tiltą tą dieną, - sakau Janekui. - O tu?

- Man akyse stovi siaura gatvelė, - sako Janekas. - Ir ta gatvelė pritvinusi kaip tiltas, iki pat turėklų.

- Janekai, ar tada jau buvo geltoni lopai?

– Buvo. Kaip galima užmiršti tokius dalykus?
Aš nuleidžiu galvą.

*

– Tą dieną... – sako Janekas.

Jis, rodos, kalba paprastai, bet skruostai įkrinta, kakta darosi pilka, o dantys griekši. Man atrodo, kad Janekas įkanda kiekvieną žodį, ir todėl jam sunku pasakoti.

Jo tėvų jau nebuvo. Taip pasakoja Janekas. Jie trisdešimt devintais išvažiavo į Varšuvą, į svečius, ir nebegrižo. Jis gyveno pas dėdę, bet ištisas dienas praleisdavo kartu su Meika ir Estera.

Visi žinojo, kad bus getas. Visi buvo pasiruošę.

– Tu žinai, kad uždrausta kalbėti su žydais? Tave nutvers ir išves į Vokietiją.

Taip sakė Janekui dėdė.

Janekas buvo nuliūdęs. Janekas vaikščiojo nuleidęs galvą, kad Meika su žvaigždėmis, Estera su žvaigždėmis, o jis pats be niekur nieko. Tada Janekas susirado geltonos medžiagos ir užsiuvo ant savo rūbų geltonus lopus. Tai buvo tą dieną, iš ryto.

– Tą dieną... – vėl sako Janekas. – Aš vis netikėjau, kad bus getas ir kad mus su Meika ir Estera išskirs.

– Tą dieną...

Taip sako Janekas. Jis, rodos, kalba paprastai, bet kakta pilka ir dantys griekši.

*

Tą dieną į kiemą įėjo vokietis. Ten, kieme, jis pamatė Esterą. Jis pradėjo artintis. Jis šypsojosi ir mojo jai pirštu. Ji traukėsi atbula, atbula, ji norėjo pasprukti. Tada vokietis riktelėjo, ir ji sustojo.

– Komm hier, komm hier, kleine Jüdin, – pasakė vokietis.

Jis sugriebė ją už rankos ir nusitempė į malkinę.

Estera šaukėsi pagalbos.

Janekas ieškojo ko nors, bet nieko nebuvo po ranka. Tada jis išsoko į virtuvę ir sugriebė kirvį. Bet Meika jau nuėjo į malkinę. Nuėjo be niekur nieko, plikomis rankomis ir sugniaužtais kumščiais. Jis norėjo pasmaugti vokietį. Jis pats nežinojo, ką jis norėjo padaryti.

Kai Janekas išbėgo su kirviu, išgirdo tris šūvius. Vokietis išstūmė iš malkinės negyvą Meiką.

Janekas buvo atsargesnis.

Jis apėjo aplinkui.

Jis ėjo atsargiai, pirštų galais, ir vokietis jo nepamatė.

Vokietis prie pat durų, tuoj už slenksčio, pargriovė Esterą ir plėšė jos drabužius. Viena ranka jis laikė užčiaupęs burną, o kita plėšė. Jis buvo užsėdęs ant Esteros kojų ir pasilenkęs.

Vokietis buvo labai patogiai pasilenkęs, Janekas užsimojo ir iš visų jėgų kirto vokiečiui į pakaušį.

Aš tyliu.

Ką aš galiu pasakyti?

Aš noriu šaukti: Estera, mano Buzia! Bet dabar kalbėti negalima. Dabar reikia tylėti.

– Tą dieną... – sako Janekas.

*

Mes einame toliau. Janekas ir aš. Apvalaus akmenuko nebėra. Ir gerai. Jis visai ne kamuolys, o mes ne futbolininkai. Nei aš stoviu vartuose, nei Janekas. Jis nesiveržia į mano vartus, o aš nesiveržiu į jo. Nėra vartų.

– Tą dieną kartu su visais tu atėjai į getą, – sakau Janekui.

– Taip, – sako jis, – atėjau. Aš negalėjau palikti vienos Esteros, negalėjau palikti jos tėvo ir motinos. Ir negalėjau palikti Meikos. Mes jį suvyniojome į paklodę, ir aš atnešiau jį į getą. Aš negalėjau jo palikti. Norėjau, kad jis būtų ten, kur visi žmonės. Norėjau, kad jis visada būtų su manim, Meika. Matai, kas buvo tą dieną.

Jo kakta dar pilka, o skruostai įkrite.

Aš nenoriu, kad jo kakta būtų pilka ir grikšėtų dantys.

Aš ieškau, ką pasakyti Janekui, bet nerandu žodžių.

– Tu didelis žmogus, Janekai, – pagaliau ištariu.

Bet jis net nenusišypso.

Tada aš pagalvoju, kad Janekui visai nebūtina gyventi gete. Jis galėtų būti laisvas. Galėtų vaikščioti visomis miesto gatvėmis, net šaligatviu, galėtų gauti dokumentus savo vardu. Galėtų išeiti už miesto, į mišką. Galėtų nueiti į laukus, į didelę plačią pievą. Jis sėdėtų toje pievoje ant minkštos žolės, skintų gėles, o paskui, nuvirtęs ant nugaros, žiūrėtų į dangų. Dangus būtų mėlynas mėlynas, pabaltintas debesimis – laivais. O aplinkui žolė kvėpėtų, kvėpėtų viskas aplinkui.

Pats nepajuntu, kaip paliečiu Janeko žvaigždę ant krūtinės. Visi kampukai stipriai pritvirtinti, pagal instrukciją. O medžiaga paprasta, tik kad spalva geltona. Iš tokios medžiagos turbūt galima pasiūti skarelę, marškinius arba dar ką nors.

Janekas žiūri į mane savo giliomis akimis. Jis žiūri gudriai, kaip senis.

– Tu keistas vaikinasis.

Taip sako Janekas.

– Tu didelis šachmatininkas.

Taip po valandėlės sako Janekas.

– Bet daug ko tu dar nežinai, – kalba jis ir šypsosi.

Aš klausau ir nenuleidžiu akių nuo Janeko veido.

– Tu galvoji, kad tiktai getas yra getas, – sako man Janekas. – Neteisingai galvoji, Izia. Ten, toliau, – irgi getas. Visas skirtumas tik tas, kad mūsų getas aptvertas, o anas be tvoros.

Aš vėl noriu sakyti:

– Tu didelis žmogus, Janekai.

Bet aš tyliu.

Mes tylime abu.

*

Mes einame ir einame.

Aš pats nežinau kur.

Pirmasis dabar prabyla Janekas.

– Mums reikia pakalbėti, Izia, – sako jis.

Dabar aš nieko nesuprantu.

– Mes jau kalbėjome, – sakau aš. – Ką tu dar pasakysi?

– Aš dar nieko nepasakiau, Izia. Matai...

Vėl – matai. Kelintą kartą šį vakarą?

– Matai, – sako Janekas ir nuleidžia akis. – Aš tau noriu pasakyti... Aš noriu paprašyti tavęs... Tu nenuskriausi Esteros? Meikos nėra, ir aš dabar jos brolis.

Aš nežinau, ką atsakyti. Aš netekau žado.

– Aš galiu gyvybę už ją atiduoti, – sako Janekas. – Tu nenuskriausk jos, Izia. Ji tyra tyra mergaitė.

Ką jis kalba? Ką jis čia kalba dabar, Janekas? Aš galėčiau jam pasakyti, kad aš juk Šimekas, o Estera – Buzia. Mes abu – Šimekas ir Buzia. Argi Šimekas gali nuskriausti Buzią?

Aš galėčiau jam tai pasakyti, bet sakau visai ką kita.

– Aš galėčiau supykėti, Janekai, – sakau jam. – Galėčiau net susimušti su tavim, jeigu tu nebūtum jos brolis, Janekai. Kaip tu gali pagalvoti apie tokius dalykus? Ar tau ne gėda, Janekai?

Jis dar labiau panarina akis ir nuleidžia galvą.

Janekas šypsosi plačiai, vaikiškai.

Paskui Janekas pakelia galvą. Jis nežiūri į mane, bet aš matau, kaip juda jo blakstienos – jo akys markstosi, lyg jis būtų nusikaltęs ir dabar atsiprašinėtų.

– Žinoma, – sako Janekas. – Aš seniai žinojau, kad tu geras draugas ir kad tu niekada nieko bloga nepadarysi. Bet vis tiek aš turėjau pasikalbėti su tavim. Tiesa, Izia? Juk mes turėjome pasikalbėti, a?

– Pasikalbėti reikėjo, – patvirtinu aš.

– Matai...

Taip sako Janekas.

Aš tikrai nebežinau, kelintą kartą šįvakar jis taria tą žodį.

*

– Gerai, – sakau Janekui. – Dabar man reikia bėgti. Man reikia labai skubėti.

– Skubėk, – sako jis.

– Man tikrai labai reikia.

– Skubėk, skubėk.

– Rytoj susitiksimė vėl.

– Gerai, rytoj. Skubėk, skubėk. Ji seniai laukia ir negali sulaukti tavęs. Aš žinau... Skubėk, skubėk.

Janekas gudriai žiūri į mane savo giliomis mėlynomis akimis. Jo veidas nuliūdęs? Ne, negali būti. Man tik taip atrodo. Juk jis žino, kad aš niekada nenuskriausiu jo sesers.

Buzia...

Taip šaukiu aš pats sau mintyse ir bėgu.

Aš skubu, labai skubu.

Man iš tikrųjų reikia labai labai skubėti.

Ketvirtas skyrius

DVYLIK TAS ĖJIMAS

1

„Aš turiu siekti lygiųjų...“ – galvojo Izaokas.

Šogeris prisitraukė kėdę arčiau, kad būtų patogiau sėdėti. Pasirėmė alkūnėmis ant staliuko ir sunėrė pirštus.

Ėjimas buvo ne jo.

– Klausyk, – prabilo jis ir prisimerkė kaip partijos pradžioj. – Tu visai nesijaudini?

Izaokas neatsakė.

– Aš negaliu įsivaizduoti, kad žmogus nesijaudintų, kai jis gali pralošti pats save.

Izaokas tylėjo.

– Tu verti mane žaisti labai atsargiai. Įsivaizduok, kas bus, jeigu aš netyčia pražioplinsiu, o tu nepastebėjęs man duosi matą. Tu supranti, kas tada bus?

„Jis neleidžia man galvoti, bet aš matau... Jeigu paaukosiu pėstininką, išeisiu su žirgu į aną kampą, žirgas stovės kaip tvirtovė, niekas negalės jo pajudinti. Aš dar žaidžiu blogai... Aš turiu siekti lygiųjų...”

Šogeris staiga prakalbo tyliai, vos ne pašnibždom:

– Kas būtų, jeigu aš sėdėčiau tavo vietoje, o tu ant mano kėdės?.. Prisipažinsiu, aš turbūt labai jaudinčiausi. O! Dieve mano... Visa laimė, kad to negali būti. Tiesa?

„To iš tikrųjų negali būti, bet aš turiu galvoti ne apie tai. Turiu užmiršti viską. Kodėl aš negaliu užmiršti viso pasaulio? Todėl, kad Šogeris sėdi savo kėdėj ir galvoja, kad visas pasaulis – jo? Ar jo pasaulis? Ar jis gali daryti su juo, visu pasauliu, ką tik nori?”

2

Aš pagimdžiau dukterį Rachilę, – tarė Abraomas Lipmanas.

3

Langas buvo praviras. Lengvas vėjukas, prasmukęs pro matinę užuolaidą, pasklido kambaryje. Jo daugiapirštė ranka atėjo prie lovų. Vienas vėsus pirštas palietė karštą Rachilės kaktą.

Gerai, kad lengvas vėjas tvankų vasaros vidudienį užbėga į palatą, išsklaido eterio kvapą ir gaivina moterį, kuri prieš penkias dienas pagimdė sūnų.

Kūdikis buvo besotis. Jis iščiulpė vieną krūtį, didelę, standžią, ir dar jam buvo maža. Rachilė iškėlė antrąją ir išspraudė jam burnon išbrinkusį speniuką, parodusi, sodrų kaip prinokęs vaisius. Vaikas jį suspaudė ir užmerkė siauras pilkas akis. Jis valgė skubėdamas, skaudžiai kramtydamas, tarytum gnaibytų atšipusiomis replėmis, bet Rachilė nesudejavo, nė nekrustelėjo.

Jo veidukas buvo raukšlėtas kaip senio, nosikė siaura, plaukai ir blakstienos balti. Ant rausvos odos jie atrodė pražilę.

Rachilė užsimerkė. Ji norėjo, kad jau būtų praėjęs mėnuo ar du, kad būtų galima išlaisvinti sūnaus rankas, kad tos rankos pačios ieškotų motinos krūtinės ir spaustų, ir grabaliojūt ją mažais rausvais pirščiukais.

„Nesvarbu, ką žmonės šneka, jie nieko nežino”, – galvojo Rachilė.

Ji pasilenkė, švelniai priglaudė lūpas prie mažos raukšlėtos vaiko kaktos. Prie smilkinio ji pamatė mėlyną gysliukę, kuri greitai greitai kilojosi, krūpčiojo, lyg skubėtų kažkur.

„Mano kūnas ir mano kraujas, – galvojo Rachilė. – Ateis laikas, baigsis karas, liksime gyvi, ir užauginsiu sūnų. Sūnų!

Mano sūnaus jie nepalies. Niekas nepalies. Jie patys leido gimdyti, jie nepalies.”

– Dovydai, Dovydai! – šnibždėjo Rachilė. – Tu norėjai sūnaus, tiesa?

– Taip, Rachile, aš norėjau sūnaus.

– Tu norėjai, kad liktų pasaulyje žmogus, kuris turėtų tavo pavardę?

– Ne, Rachile.

– Tu norėjai sūnaus, nes tavo tėvai turėjo sūnų, nes tavo tėvų tėvai turėjo sūnų ir jų tėvų tėvai taip pat?

– Ne, Rachile.

– Aš žinau, Dovydai, kiekviena duktė labiau glaudžiasi prie motinos, o sūnus prie tėvo. Tu norėjai, kad mūsų vaikas labiau glaustųsi prie tavęs.

Tyla.

– Dovydai, tai kodėl tu norėjai sūnaus? Todėl, kad išvežė į Panerius mūsų Meišalę?

Tyla.

- Pasakyk, Dovydai, aš ir pati nebežinau kodėl. Nors ir aš norėjau sūnaus. Sakyk, Dovydai.

- Aš norėjau, kad iš mūsų abiejų meilės gimtų sūnus. Mes labai mylėjome vienas kitą, Rachilė, todėl turėjo gimti sūnus, argi tu nesupranti?

- Aš suprantu, aš tą patį sakau, Dovydai. Bet kodėl tu negali ateiti ir paimti ant savo stiprių rankų savo mažo sūnaus?

Tyla.

- Tu nepyksti, kad jo nosis tokia siaura ir nepanaši nei į mano, nei į tavo? O akys pilkos. Tavo rudos, mano mėlynos, o jo pilkos, Dovydai?

Tyla.

Langas buvo praviras. Dar vienas vėsus vėjo pirštas atėjo ir prisiglaudė prie drėgnos, degančios Rachilės kaktos. Gyvas raudonas gniužuliukas užsimerkęs, kietai surištas vystyklusose, skaudžiai karpė krūtį nedidelėm atšipusiom replėm.

Rachilė atsišliejo į pagalvį. Ji norėjo verkti, bet akys buvo sausos, be ašarų. Sunku verkti be ašarų, tuo labiau – moteriai, pagimdžiusiai prieš penkias dienas. Burnoje buvo sausa, gerklėje buvo sausa, gomuryje, nosyje, kaip ir akyse, buvo sausa.

Ji spaudė prie krūtinės suvystytą kūdikį ir šnibždėjo tyliai tyliai, kaip ir lengvas dau-giapirštis vėjas marlinėj užuolaidoj.

Mano kūnas, mano kraujas... Mano kūnas ir mano kraujas.

Ši geto ligoninės palata buvo mažytė, du žingsniai taip ir du taip. Čia ir lovos tik dvi stovėjo. Kitoje gulėjo Liza, aštuoniolikos metų mergaitė. Ji tyliai dejavo. Ji sunkiai gim-dė. Ji sirgo prieš tai, tebesirgo ir dabar.

Jas abi paguldė į šią palatą prieš savaitę. Anksčiau jos nepažinojo viena kitos. Rachilė gyveno gete, o Liza buvo iš lagerio, kuris vadinamas „Kailiu“. Liza pagimdė vakar ir dar nematė savo vaiko. Ji buvo labai silpna, visai nekalbėjo, tik tyliai dejavo. Ji ir anksčiau nekalbėdavo, miegodavo ar apsimėdavo miegančia. Ji tik pasakė, kad jos vardas Liza, kad ji iš lagerio, kuris vadinamas „Kailiu“, ir kad ten žydai gyvena visai taip pat kaip ir čia, gete.

Rachilė tada paklausė:

- Iš jūsų lagerio irgi vežė vaikus skiepyti?

Liza linktelėjo.

- Tada išvežė mano Meišalę. Iš kur aš galėjau žinoti?

Taip, tuomet dar niekas nežinojo.

Atvažiavo didelis autobusas, geltonas, su raudona juosta, šviesiais langais. Gete to-kio dar niekada nebuvo. Jei atvažiuodavo, tai juodas uždaras belangis sunkvežimis.

Iš autobuso išlipo Šogeris.

- Motinos! Klausykite, motinos! – sušuko jisai. – Mieste difterito epidemija. Neškite savo vaikus, mes juos nuvešime į karišką ligoninę ir įskiepyšime. Jūs gerai dirbate, ir aš nenoriu, kad jūsų vaikai išmirtų. Motinos, neškite savo vaikus!

Tas autobusas buvo gražus, geltonas, su raudona juosta, visai nepanašus į juodąjį belangį sunkvežimį.

Kai Dovydas grįžo iš darbo, jie neberado sūnaus.

Liza klausėsi tylėdama, tik akys degė.

- Matai, – tarė tuomet Rachilė, – dabar aš vėl gimdysiu. Jeigu bus sūnus, aš jam vėl duosiu vardą – Meišalė.

- Meišalė, – šnibždėjo dabar Rachilė, glausdama lūpas prie raukšlėtos kūdikio kaktos.

Po to ji atsigrėžė į Lizą, pažiūrėjo į jos sukepusias lūpas ir tarė:

- Pakenték. Pakenték truputį. Aš juk antrą kartą, man lengviau. O tau - pirmas tiktai. Pirmas gimdymas visada sunkus.

Liza tyliai dejavo.

- Tu turi būti laiminga, - pasakė Rachilė. - Gete juk uždrausta gimdyti. Visi vaikai, gimę gete, turi būti nužudyti, juk tu žinai. O mums leido. Tu supranti? Tik dešimčiai moterų visame mieste, taip sakė tada. Tu turi būti laiminga. Pakentėsi, padejuosi, o paskui bus gerai. Jie nelies mūsų vaikų, jeigu leido gimdyti. Frontas artėja, ir jie nori būti geri.

- Aš nenoriu vaiko, - atsiliepė Liza. - Aš noriu, kad jis būtų gimęs negyvas. Aš noriu, kad jis būtų negyvas.

Ji nusišypsojo, lūpos praplyšo:

- Matai, kaip ilgai jo neatneša, jis tikriausiai mirė. Aš žemę bučiuosiu, jeigu jis bus negyvas.

- Tylėk, - nusigando Rachilė. - Tu užkeiksi tikrą savo vaiką. Dabar juk tau lengviau. Ar gali palyginti savo skausmus dabar su tais, kurie buvo gimdant? Tu turi būti laiminga, o tu... Tavęs neišklausys nei Dievas, nei likimas.

Jos Meišalė, paleidęs krūtį, užmigo.

Vienodai klapsėjo kablys ant lango rėmo. Marlės užuolaida bangavo kaip burė, o dangus buvo mėlynas kaip jūra Palangoj. Reikėjo tik pakilti, pasileisti smėlėta pakrante, tvirtai laikant Meišalę už rankos, paskui sustoti prie pat vandens, kapstyti išmestą dumblą ir ieškoti mažų auksinių gintaro akučių.

- Dovydai, - tyliai šnibždėjo Rachilė, - mes vėl turime sūnų. Jis guli ant mano krūtinių ir kvėpuoja kaip gulgės pūkas. Tu matai?

Tyla.

- Jis gyvens ilgai, daug geriau kaip mes. Ir Lizos kūdikis gyvens. Ji jauna ir pati nežino, ką kalba. Žmogus, taip skausmingai atėjęs į pasaulį, turi gyventi.

Tyla.

- Tu nebekalbi, Dovydai. Aš žinau, kad tave irgi išvežė į Panerius. Bet aš nemačiau, kaip tave nušovė, ir tu mano akyse gyvas. Tu nori būti gyvas?

- Taip, noriu.

- Tau labai skaudėjo?

- Ne. Aš juk gyvas.

- Taip, tu tik labai toli. Už tai Dievas ar likimas padovanojo mums sūnų ir leido jį pagimdyti. Praėjo tik savaitė po to, kai tave išvežė, aš pati dar nežinojau. Tuomet Šogeris mane nuvežė į ligoninę, ten buvo kažkokių profesorių iš Berlyno, jie apžiūrėjo mane, jie tyrė mane dvi savaites. Bet tai nesvarbu. Jie pasakė, kad aš būsiu motina, o Šogeris man leido gimdyti gete. Tu patenkintas? Tik dešimčiai moterų iš viso miesto jie leido gimdyti.

Tyla.

- Aš vaikščiojau gete su dideliu pilvu ir žinojau, kad bus sūnus. Man nereikėjo slėptis, aš didžiavausi savo likimu ir bijojau jo. O žmonės, ką žmonės šneka, ne tai svarbu. Jie pavydėjo, ir aš suprantu, aš pati būčiau akiai pavydėjusi. Tiesa?

Vienodai klapsėjo kablys ant lango rėmo, vėjas pūtė užuolaidą kaip burę, o dangus be debesų mėlynavo ir mėlynavo, kaip jūra Palangoj.

Liza nebedejavo. Ji pasisuko ant kairiojo šono, žiūrėjo į Rachilę ir jos sūnų degančiomis akimis ir tyliai kalbėjo:

- Mano bus negyvas, aš žinau.

- Nepiktžodžiauk, bijok Dievo ir žmonių. Tau nebeskauda, tu nebedejuoji, ir taip kalbėti – didžiausia nuodėmė.

Prasivėrė durys, įėjo sesuo, nešina kažkuo mažu, suvystytu, tylinčiu. Ji spraudėsi prie Lizos lovos. Ji tylėjo, visos jos, trys moterys, tylėjo, tiktai kablys klapsėjo ant lango rėmo, pūtėsi užuolaida – burė, ir daugiapirštis vėjas tebevaikščiojo mažytėje palatoje, vėsindamas kaktas, apsvydamas apie kaklą, aušindamas krūtinę.

Liza lėtai atsėdo, pasistumdama rankomis, atsirėmė į pagalvį.

Iš tikrųjų ji labai jauna, Liza. Dar visai mergaitė. Veidukas smulkus, skruostai pabalę, įkritę, kaštoniniai plaukai padrikę, – kaip platus rėmas su miniatiūriniu paveiksluku. Tik lūpos sukepusios, patinusios ir akys didelės, kaip du žibintai, su aukštais nustebusiais antakių siūliukais viršuje.

Iš tikrųjų ji visai jauna, Liza. Dar visai mergaitė. Tik pro atsegtus marškinius žvelgė nebe vaikiškos ir ne mergaitiškos krūtys, sodrios, pieno pritvinkusios, su dviem standžiais parudusiais speniukais kaip prinokęs vaisius.

Ji, Liza, ištiesė rankas ir paėmė tą suvystytą gniužuliuką iš sesers rankų. Paėmė virpėdama: gyvas ar negyvas?

- Berniukas, – tarė sesuo ir išėjo.

Kaip gulbės pūkas kuteno Meišalė savo dažnu kvėpavimu Rachilės krūtinę, ir Rachilė tarė, žiūrėdama į Lizą ir jos kūdikį:

- Matai, jis gyvas. Tavo kūnas ir tavo kraujas.

Liza sudrebėjo tik dabar.

- A! Dieve! – sudejavo jinai.

Iš vystyklų dviem pilkom nematančiom akim žiūrėjo raukšlėtas kaip senio veidukas, siaura nosis, balti antakiai, baltos blakstienos ir ilgi balti plaukai, kurie ant raudonos odos atrodė kaip pražilę.

Liza atitraukė rankas, lyg būtų nudegusi. Ji skubėdama užsagstė marškinius.

- Žiūrėk, – tarė ji Rachilei, bijodama prisiliesti prie to žiūrimo suvystyto gniužulo. – Žiūrėk, jis gyvas!

- Tavo vyras buvo šviesus, tiesa? Šviesiaplaukis, taip?

Liza neigiamai purtė galvą, ilgai purtė, lyg negalėdama sustoti, paskui tyliai ištarė:

- Aš neturiu vyro. Aš dar nežinau, kas tai yra vyras. Aš tik vieną kartą esu pasibučiavusi. Bet nuo to juk negimsta vaikai.

Kraujas užtelėjo į smilkinius ir ėmė daužytis kaip atdara langinė vėjui pučiant, bet Rachilė nurijo seilę ir paklausė neskubėdama:

- Liza... Tu karščiuoji, Liza?

Liza neigiamai purtė ir purtė galvą.

- Tu galvoji, kad žmonės teisybę sakė? Liza!

Liza linktelėjo, o paskui linksėjo ir linksėjo.

- Taip, viskas dirbtina, – tarė ji. – Aš žinojau jau tada, prieš devynis mėnesius. Dabar vėl tyrinės, vėl darys bandymus – su mumis ir su tais, gimusiais. Aš moku vokiškai, aš supratau jau tada.

Išsipūtusi sustingo marlinė užuolaida ant lango. Taip sustingsta burė, kai vėjas pūsteli paskutiniu kvapu ir nutyla. Po to burė sukrinta, supliūkšta ir pakimba negyva. Sustingo dangus, toji mėlyna jūra. Ji ėmė tolti, ji galėjo visai nutolti ir pradingti, bet kablys nenurimdamas klapsėjo ir klapsėjo ant lango rėmo ir giliai krūtinėje, turbūt širdyje.

Rachilė žiūrėjo į savo vaiką ir į Lizos vaiką – ne į savo vaiką ir ne į Lizos vaiką. Iš tikro jie buvo kaip dvyniai. Tokie pat baltaplaukiai, tokiom pat bereikšmėm pilkom akim, siaurom aštriom nosim ir senatviškom raudonom raukšlėm. Kaip viščiukai iš inkubatoriaus – jie visi balti.

– Svetima sėkla ir svetimas vaisius, – tarė Rachilė. – Svetima sėkla, svetimas vaisius. Cha, cha, cha! Jie mums leido gimdyti!

Ji ištiesė rankas, abiem saujom apkabino to gyvo gniužulo kaklą ir spustelėjo. Vaikas sukriokė, ir Rachilė atitraukė rankas. Jai buvo šlykštu.

Tuomet ji ištiesė kojas, šalia padėjo vaiką, užmetė ant jo pagalvį ir užgulė visa krūtine, prinokusia, tvinksinčia pienu, su sodriais kietais speniukais, parudusiais aplinkui kaip pribrendęs vaisius.

– Svetima sėkla ir svetimas vaisius, Liza. Cha, cha, cha. Tu girdi, Liza?

– Girdžiu, – atsakė mergaitė, aštuoniolikmetė, kurią tik vieną kartą pabučiavo.

O paskui Rachilė šnibždėjo. Taip tyliai kaip lengvas daugiapirštis vėjukas užuolaidoj, kaip minkštas pūkas, kaip gulbės pūkas.

– Dovydai, tu girdi mane?

– Girdžiu, Rachile.

– Tu nenorėjai sūnaus, tiesa, Dovydai?

– Nenorėjau, Rachile.

– Tokio tu nenorėjai, aš žinau.

– Taip, nenorėjau.

– Palauk... Palauk, Dovydai... O jeigu tai iš tikrųjų mūsų vaikas?! O jeigu tai mūsų vaikas, Dovydai? Tu tyli... Juk matai, aš dar labiau užguliau pagalvį. Matai?

– Taip, aš matau.

– Aš žinau, tu patenkintas.

– Aš patenkintas.

– Tu dar ateisi kada pas mane, sakyk?

Tyla.

– Dovydai! Ateik, Dovydai... Ateik!

Tyla.

Šešioliktas skyrius

PASKUTINIS ĖJIMAS

Baltieji turėjo du paskutinius ėjimus.

„Jeigu aš užsimerkčiau, o kas nors kitas, nematomas, koks nors mano angelas sargas, pakeltų tą figūrą, kurią iš tikrųjų reikia pakelti... Šį kartą suklysti aš neturiu teisės. Aš galiu neskubėti. Aš galiu ramiai galvoti ir rinktis: lygiąsias ar laimėjimą. Aš neskubėsiu. Tas tik dabar suprato, kad aš galiu laimėti...“

Šogeris pažiūrėjo savo priešininkui į akis, pašoko nuo kėdės ir suriko visiems:

– Padėkite lempas ir pasitraukite! Pasitraukite toliau! Toliau!

Žmonės nejudėjo, ir ratas aplink šviečiančias karbidines dėmes nepasidarė didesnis. Žmonės tylėjo ir nenuleido akių nuo tų dviejų gyvų figūrų.

Šogeris skubėdamas prisitraukė arčiau savo kėdę, užgulė staliuką ir prakalbo tyliai, kad jį girdėtų tiktai Izaokas:

– Čia nebe loterija... Čia viskas aišku, ir tau nėra ko rinktis, duok amžiną šachą.

Šogerio ausys, kaktos oda ir visas skalpas trūkčiojo.

„Aš dabar galėčiau atsistoti ir spjauti į tave, – galvojo Izaokas Lipmanas. – Aš galėčiau apspjaudyti visą tavo arijo veidą ir tuos rusvus, slankiojančius plaukus. Bet spjaudytis lengva. Aš norėčiau būti indėnas ir nuimti tavo judantį skalpą, tada būčiau patenkintas. Nebijok, aš nesispjaudysiu. Svarbu, kad šiandien, kaip visada, mano viršus. Aš turiu du ėjimus ir galiu pasirinkti, kurį tik noriu. Aš tik negaliu suklysti – šį kartą neturiu teisės.“

Šogeris sėdėjo, užgulęs staliuką.

Šogerio veidas iki antakių linijos buvo ramus, sustingęs. Nevirpėjo lūpų kampai, nedrebėjo skruostai, nekrustelėjo blakstienos, o akys žibėjo šaltai, kaip žiemą kapo duobė. Tik skalpas trūkčiojo be paliovos.

„Nežinojau, kad taip sunku pasirinkti vieną ėjimą iš dviejų...“ – galvojo Izaokas.

Jis matė priešais krutancias Šogerio ausis.

Jis nususuko. Bet atsigręžęs vėl pamatė nervingai slankiojančią kaktos odą.

– Aš tau pasakysiu teisybę... – iškilmingai prabilo Šogeris, užmiršęs, kad aplinkui žmonės. – Vaikų vis tiek neišgelbėsi, tu gali išgelbėti tiktai save.

Izaokas užsimerkė.

Uždarų akių vyzdžiuose judėjo viskas atskirai: ausys, plaukai, kaktos oda.

Jis atsimerkė, vėl pamatė priešais trūkčiojantį skalpą, o aplinkui – vyrus, palinkusius į priekį, laukiančius ir pamažu slenkančius artyn.

Jis suprato, kad yra tik vienas teisingas ėjimas.

Kanka, kuri svyravo tarp dviejų figūrų, paėmė arklį – baltą arkliuką, negyvą šachmatų figūrą, suspaudė pirštais ir pastatė kairėj, į tuščią langelį. Jis turėjo pasakyti Šogeriiui – „šachas ir matas“, bet gerklė išdžiūvo, joje įstrigo kiti žodžiai, kuriuos būtinai reikėjo pasakyti.

Izaokas Lipmanas atsistojo, išsitiesė ir ištara labai ramiai:

– Tu pralaimėjai.

Šogeris pašoko ir niekaip negalėjo rasti savo dėklo.

Kai jis pagaliau surado dėklą ir atsegė jį, baisi tyla užgriuvo miestą ir visą pasaulį.

Tuomet Šogeris pajuto esąs rato vidury. Aplinkui buvo siena. Gyva, žmogus prie žmogaus. Pro tokią sieną niekas negali praeiti.

Jis užsimerkė, vėl atsimerkė ir pamatė, kad ratas mažėja. Cirko arena staiga išslydo iš po kojų. Dingo fokusininkas ir mirtininko lazdelė. Gyvoji siena artėjo, niekas nebegalėjo jos sustabdyti, ir tai buvo nebe ratas, o kilpa, kuri tuoj turėjo užsitraukti.

Viduryje tebestovėjo šachmatų staliukas, du ryškūs karbidiniai žibintai...

Šogeris dar spėjo paliesti savo kaklą.

Po to neliko staliuko, žibintų, žmonių siena susijungė.

Ratas dingo.

*

Pabaiga – liūdnas akordas?

Pradžia, net liūdna, – geriau už džiaugsmingiausią pabaigą?

Kartais pradžia gali būti pabaiga, o pabaiga – tiktai pradžia.

Ar žinote, kaip šviečia pavasario saulė? Jūs turbūt nežinote, kaip jinai šviečia. Jūs nematėte, kaip šypsosi Estera.

Pavasario saulė šviečia kaip Esteros šypsena, o jos šypsena tokia pat šviesi kaip pavasario saulė.

Dalia Grinkevičiūtė

Dalia Grinkevičiūtė (1927–1987) – tremtinė, gydytoja, disidentė, rašytoja. Memuarinėse apysakose *Atsiminimai* (1949–1950), *Lietuviai prie Laptevų jūros* (1974) įamžino tremtinių į Sibirą kančias, paviešino pasauliui stalinizmo nusikaltimus žmoniškumui.

Gimusi nepriklausomoje Lietuvoje, keturiolikos metų su šeima buvo išvežta į Sibirą. Praėjusi tremties išbandymus, grįžusi į Lietuvą, Grinkevičiūtė patyrė sovietinio saugumo spaudimą, kurio tikslas buvo palaužti kiekvieną laisvai mąstantį žmogų. Grinkevičiūtė taikliai pavadinta lietuviškąja Antigone – ji visą gyvenimą atkakliai gynė teisę pasirinkti tiesos ir sąžinės sprendimus, nepakluso jos įsitikinimams prieštaravusiems valdžios įsakymams. Esminis Grinkevičiūtės pasaulėžiūros žodis yra *pasipriešinimas* (Viktorija Daujotytė).

Grinkevičiūtės pasipriešinimą įprasmina memuarinės apysakos – jose atskleidžiami kraupūs istorijos puslapiai, kuriuos sovietinė sistema siekė nuslėpti, ištrinti iš įbaugintų žmonių atminties. Sovietmečiu aukštiems komunistų partijos pareigūnams kalbantis su buvusią tremtinę, buvo natūralu piktintis drąsiai į akis sakoma tiesa – šis būdo bruožas taip pat teikia Grinkevičiūtei išskirtinės epochos asmenybės bruožų. „Kaip jums negėda kalbėti man, kad buvote Šiaurėj?“ – šiandien sunkiai suvokiamas, bet sovietinėje Lietuvoje savaime suprantamas priekaištas. Grinkevičiūtė manė priešingai: „Gėda – keliaklupsčiauti prieš jus, išsižadėti visko, bijoti pasakyti net savo vaikams, kad esi gimęs Nepriklausomoj Lietuvoje ar kad tavo tėvas – savanoris; kad tu niekuo neprasikaltęs praleidai jaunystę kalėjime ar Sibire...“ Tačiau už tokį galvojimą, juolab rašymą, buvo baudžiama.

Dalia Grinkevičiūtė gimė 1927 m. gegužės 28 d. Kaune, inteligentų Pranės ir Juozo Grinkevičių šeimoje. Mokėsi Kauno „Aušros“ mergaičių gimnazijoje, kurioje dirbo puikūs pedagogai, išugdę daug šviesių asmenybių. Gimnaziją 1938 m. buvo baigusios skirtingų likimų būsimosios archeologės – Lietuvos vardą pasaulyje išgarsinusi Marija Alseikaitė-Gimbutienė ir Ramutė Rimantienė, tarptautinį pripažinimą pelnusi tik Lietuvai atgavus Nepriklausomybę. Gimnazijoje mokėsi pora metų už Dalią jaunesnė Birutė Ciplijauskaitė, kuri tapo pasaulyje žinoma ispanų literatūros tyrinėtoja, Viskonsino (JAV) universiteto profesore, mokslininke, literatūros kritike, vertėja, aktyvia lietuvių literatūros vertintoja ir propaguotoja. Nepriklausomos Lietuvos mokykloje diegiamos etinės vertybės formavo Dalios asmenybę. Pavyzdys buvo ir tėvas Juozas Grinkevičius – inžinierius ekonomistas, Lietuvos banko valiutų komisijos reikalų vedėjas, ištikimas valstybės interesų gynėjas, mokytojas.

1941 m. birželio 14 d., trečią valandą nakties visa Grinkevičių šeima: motina, tėvas, keturiolikmetė duktė Dalia, šešiolikmetis brolis Juozas, buvo suimti ir išstremti iš Lietuvos. Pavilnyje tėvas buvo atskirtas nuo šeimos ir 1942 m. mirė Sverdlovsko srityje esančiame Gario lageryje išsekintas bado. Tėvo kapas nesurastas.

Motina su sūnumi Juozu ir dukterimi Dalia buvo ištremti į Altajaus kraštą, po metų, 1942-aisiais, dar šiauriau – į Jakutijos Arkties Trofimovsko salą prie Laptevų jūros. 450 lietuvių, daugiausia moterys ir vaikai, rugpjūčio 28-ąją, prieš pat poliarinę žiemą, išlaipinami saloje, kurioje kiek akys matė driekėsi plyna, samanomis apaugusi tundra. Pasistatę iš plytų, samanų, lentų didžiulį baraką, visi vagono bendrakeleiviai apsigyveno dideliame kambaryje – apie 8 m pločio ir 25 m ilgio. Pastate buvo apie 20 tokių „kambarių“, kuriuose gyveno suomia, lietuviai, jakutai. Nuo poliarinės nakties speigo mėgino gintis kūrendami viduryje barako pastatytą metalinę statinę-krosnelę. Tačiau kova buvo nelygi – Grinkevičiūtės liudijimu, lageryje mirė kas antras tremtinys.

Badas, šaltis, utėlės, skorbutas, negalintys pakilti nuo gultų ligoniai, mirštantys ar mirę žmonės (būdavo, kad neatsirasdavo, kas turėtų jėgų mirusiųosius išnešti) – sunkiai įsivaizduojamos gyvenimo sąlygos nenuslopino troškimo mokytis. Į atmintį įstrigo džiugi žinia – gruodžio 1-ąją atidaryta septynmetė mokykla. Dalia iki pietų kartu su suaugusiais vilkdavo iš užšalusios upės rąstus, nuo pirmos valandos mokydavosi.

Klasė mažiukė, telpa vos keturi suolai ir staliukas mokytojai. Skambutis, sėdam į suolus. Mūsų šeši. [...] Mokytoja kažką kalba, kvepia šviežiu medžiu, mišku ar dar kažkuo, maloni šiluma liejasi po kūną – Dieve, kad taip niekad nesibaigtų pamoka ir nereiktų eiti į tą tamsųjį urvą. [...] Pamokos baigiasi. Mes tingiai, kad užtęstume dar nors akimirką šitam rojui, džiovinam prie krosnelės ausis ir vyniojam iš lėto skudurus ant kojų, rišamės antsnukius. Tai skuduras arba skarelė ant veido iki akių. Neuždengtos lieka tik akys. Ant mokyklos slenkščio pūga pagriebia Pticevos sąsiuvinius ir išplėšus iš rankų kaukdama bematant nuėša į padanges. Mes bėgam per pusnis, klumpam, pūga verčia iš kojų.

(*Atsiminimai*, p. 49–50.)

Dalia trokšta mokytis, kad ištrūktų į Jakutską tęsti studijų technikume ir kad galėtų išvežti iš lagerio sunkiai sergančią motiną. Mokymuisi sąlygų nebuvo, poliarinę naktį barako gyventojai pasišviesdavo tik balanomis. Pavogusi iš mokyklos žvakę, Dalia sprendžia algebros uždavinius: „Galvoj kaip tolimas miražas švysteli gimnazija, draugės, mokytojai. Žvakutė gęsta jau, galva linksta ant kelių. Ledinis barakas su utėlėmis, alkiu, šalčiu ir išmatų kvapu paskęsta tamsoj. Lendu į siaurą tarpą tarp dviejų kūnų, ir vaikystės vaizdai slenka lyg filme.“ Mokymuisi išnaudojama kiekviena „šviesesnė“ akimirka:

Mūsų barake iliuminacija. Iš abiejų Atkočaitienės lavono šonų dega po žvakę, po visą žvakę, – vadinasi, kažkuris buvo pavogęs iš kontoros ir taupė. Naudojuosi proga ir prie žvaklių šviesos stovėdama skaitau viduramžių istoriją.

Yra įvairūs pasipriešinimo būdai:

Išgyventi, kai tu turi numirti.

Atsiminti, kai privalai užmiršti.

Mąstyti, kai privalai nemąstyti.

Pastebėti, kai privalai nepastebėti.

Stengtis sužinoti, kai liepiama nieko nežinoti.

Dalia Grinkevičiūtė, 1974

Vakar sėdėjau priešais krosnelės dureles ir mokiausi – niekas negalėjo manęs nuvaryti, nes degė mano vogtos lentos, ir visi pagarbiai tylėjo.

(*Atsiminimai*, p. 56.)

Gavusi leidimą mokytis, 1947 m. Dalia su motina ir broliu atvyko į Jakutską. Paaiškėjus, kad sunkiai sergančią motiną išvežė iš lagerio be leidimo, Dalia buvo nubausta – atimtas leidimas mokytis, priversta dirbti Kangalaso anglies kasyklose. 1949 m. vasarį Dalia su motina pabėgo į Lietuvą. Slapstėsi pas gimines ir pažįstamus, galiausiai apsigyveno tėvo pastatytuose namuose Kaune. 1950 m. gegužės 5 d. motina mirė. Duktė įvykdė motinos valią – palaidojo ją Lietuvoje; negalėdama legaliai to padaryti kapinėse, slapčia palaidojo tėvų namo rūsyje.

1949–1950 m. Grinkevičiūtė rašė tremties atsiminimus. Nujausdama pavojų, rankraščius užkasė sode po krūmu (grįžusi iš tremties, atsiminimų rankraščių nerado, jie buvo surasti ir restauruoti tik 1991 m.). 1950-ųjų rudenį buvo saugumo suimta ir kalinama Gorkio srities Unžlago kalėjime. Lageris nustebino gausybe puikių ir šviesių žmonių. Grinkevičiūtei atrodė, kad Stalinas čia uždarė šalies protą, garbę ir sąžinę. Kalėjo mokslininkai, konstruktoriai, kino ir teatro aktoriai, dėstytojai, gydytojai, studentai. Po Stalino mirties 1953 m. Grinkevičiūtė paleista iš kalėjimo ir pakartotinai ištremta į Jakutską. Po metų gavo leidimą stoti į Omsko medicinos institutą. Rinkosi mediciną, o ne literatūrą, manydama, kad taip išvengs politikos moksle bei darbe. 1957 m. grįžo į Lietuvą ir tęsė studijas Kauno medicinos institute. 1960-aisiais baigusi studijas su pagyrimu įsidarbino gydytoja Žemaitijos miestelio Laukuvos ligoninėje (Šilalės r.), pacientų ir kolegų švelniai vadinta „daktare Dalyte“.

1970 m. Grinkevičių šeima buvo reabilituota. Tačiau saugumo ir komunistų partijos veikėjų persekiojimai nesibaigė, atvirksčiai, tapo dar ciniškesni. 1972 m. gegužės 15 d. sušaudė Romui Kalantai, prasidėjus neramumams Kaune, sugriežtėjo sovietinio saugumo struktūrų – KGB veikla. Rajono partijos komitetas įsakė vyriausiajam rajono gydytojui atleisti Grinkevičiūtę. Kova tęsėsi dvejus metus – 1974 m. saugumo organų reikalavimu neprikaištingai dirbusi daktarė buvo atleista iš darbo. Likusi be pastogės ir pragyvenimo šaltinio, apsigyveno pas Aldoną Šulskytę. Bičiulės poelgis tuo metu buvo labai drąsus, nes už bendravimą su tremtiniais, valdžiai nepaklususiais asmenimis, juolab už pagalbą grėsi dideli nemalonumai.

1974 m. iš naujo parašytus atsiminimus Grinkevičiūtė slapta perdavė pirmiesiems vertintojams – Rusijos disidentams, žmogaus teisių gynėjams Jelenai Boner ir akademikui, Nobelio premijos laureatui Andrejui Sacharovui. Sukrėstas žiaurios tikrovės, Sacharovas pareiškė, kad apie tai turi žinoti pasaulis. Atsiminimai pirmą kartą išspausdinti 1979 m. Paryžiuje leistame rusų disidentų leidinyje *Pamiat (Atmintis)*. Įvade leidinio redaktorius rašė: „Santūrumas, netgi lakoniškumas aprašant tikrai siaubą keliančius Lietuvos žmonių trėmimo epizodus paverčia šiuos užrašus beveik juridiniu dokumentu. Grinkevičiūtės užrašai yra ir nuostabus žmoniškumo dokumentas“. 1981 m. atsiminimai, pavadinimu *Lietuviai tremtiniai Jakutijoje*, išspausdinti JAV, Juozo Prunskio sudarytame leidinyje *Lietuviai Sibire*. Išspausdinus atsiminimus Vakaruose, prasidėjo tardymai. Grinkevičiūtės gyvenimas Lietuvoje, Šulskytės žodžiais tariant, „tapo antru Sibiru, o mažas mūsų miestelis – lagerio zona“.

Užrašuose užfiksuotas tardymo epizodas atskleidžia Grinkevičiūtės moralinės laikysenos tvirtumą:

– Kam jūs tai parašėt? [...] Jūs davėt medžiagą užsienio propagandai, radijui! [...] Jūs nekenčiat tarybų valdžios! [...] Jūs kaltinat mus genocidu! Trofimovskas – naikinimo stovykla!

– Trofimovsko saloje buvo genocidas! Procentais žuvo daugiau kaip Leningrade. Leningrade žuvo 25 proc., Trofimovske – pusė. [...] Visada turi atsirasti vienas žmogus, į kurio širdį belsis nukankintieji. Iš tūkstančio vienas toks turi būti! Negalėjau neparašyti. Aš nelaikau to nusikaltimu, o pareišką pastatyti jiems paminklą.

– Mišką kerta – skiedros lekia...

– Ar vaikai tos skiedros? Jūs visus medžius skiedrom varėt! Aš neturėjau ramybės visą tą laiką. Mirusieji šaukėsi, kad aš papasakočiau apie jų kančias ir beprasme mirtį... O dabar, kai jau parašiau, kai kiti skaito, užjaučia, jaudinasi, kai kiti perėmė mano skausmą, aš pasidariau laisva, [...].

– Jūs nustatėt prieš mus žmones, sukretėt išėiviją! [...] Nusičiupo priešiškos radijo stotys! Verčia į kitas kalbas! [...] Kodėl, kam visa tai rašėt?

– [...] kas nors turi atsiliepti į jų šauksmą ir perduoti visiems žinią apie juos, nekaltai nužudytuosius...

– Bet jūs tai išspausdinot pas kapitalistus!

– O jūs išspausdinkit pas socialistus!

– Kaip tai?!

(„Iš Dalios Grinkevičiūtės užrašų“. Aldona Šulskytė, *Dangus niekada nėra tuščias*, p. 165–171)

Grinkevičiūtė patyrė nuolatinį žmogų alinantį spaudimą. Tyčiotasi net iš pačių švenčiausių dalykų. Faktas, kad ji slapta po betoninėmis namų rūsio grindimis palaidojo savo motiną, paverstas bauginančiu paskvilium, kuris buvo viešai skelbiamas apstulbusiems žmonėms ligoninės susirinkime, bibliotekoje, Šilalės rajono poliklinikos laukiamuosiuose, – tokia moteris negali dirbti gydytoja, nes užmūrijo sienoje gabalais savo motinos lavoną... Grinkevičiūtė rašė gyvenimo sovietiniame absurde metraštį: miniatiūras, užrašus, memuarinę apysaką *Gimtojoj žemėj*. 1977 m. apysakos rankraštį įdavė pusbroliui dailininkui Vitalijui Stacinskiui, tais pat metais emigravusiam iš SSRS į Prancūziją, ir žurnalo *Družba narodov (Tautų draugystė)* redaktoriui.

1987 m. vasarą Grinkevičiūtė atsiminimus apie Sibirą atvežė į Vilnių didžiausiam autoritetui – Justinui Marcinkevičiui. Tačiau laikas pasirodyti tokiam tekstui Lietuvoje dar nebuvo atėjęs. Labai sužadintas poetas rankraštį perskaitė, daug ką išsirašė ir... gražino autorei. 1987 m. gruodžio 25 d. Grinkevičiūtė mirė, palaidota Kauno Eigulių kapinėse.

1988 m. atsiminimų rankraštis antrą kartą atkeliavo į Vilnių. Šį kartą Marcinkevičiaus iniciatyva. Jis parengė dirvą rankraščio publikavimui. Gegužės mėnesį *Literatūra ir me-*

Man labai lengva kvėpuoti nuo minties, kad aš, kiek leido mano jėgos, protas, sugebėjimai – pastačiau šiokių tokių paminklą Šiaurės aukoms, pasaulis sužinojo apie tūkstančius bevardžių kankinių broliškuose lediniuose kapuose. To negalima nei sunaikinti, nei ištrinti. Tai i s t o r i j a.

Dalia Grinkevičiūtė, 1987

nas išspausdino poeto straipsnį „Reabilituota – 1970 metais“. Skaitytojai supažindinti su daugeliu atsiminimų fragmentų, siekiant panaikinti galimus kaltinimus, tremtinių nekaltnumas pagrįstas stropiai surankiotomis citatomis iš *Mažosios tarybinės enciklopedijos*, *Lietuviškos tarybinės enciklopedijos*, *Lietuvos TSR istorijos* ir kt. Išvada parašyta didžiosiomis raidėmis:

„Vadinasi, IŠVEŽIMUS REIKIA LAIKYTI NETEISĖTOMIS, ANTIKONSTITUCINĖMIS AKCIJOMIS IR KVALIFIKUOTI JUOS KAIP STALINIZMO NUSIKALTIMUS LIETUVIŲ TAUTAI.“

Liepos mėnesį žurnalo *Pergalė* (dab. *Metai*) skaitytojus sukrėtė publikacija *Lietuviai prie Laptevų jūros* (pavadinimą pasiūlė Kazys Saja). „Nieko baisnesnio šia tema iki šiol mes nežinojom“, – *Literatūroje ir mene* rašė Vytautas Martinkus. Poetas Tomas Venclova per Amerikos balso radiją pripažino: „Šie atsiminimai yra svarbiau už visus iki šiol parašytus romanus ir eilėraščius“. Kiek vėliau Grinkevičiūtės atsiminimai rusų kalba buvo išspausdinti žurnale *Litva literaturnaja* (*Literatūrinė Lietuva*, dab. *Vilnius*), Jakutske išleistoje knygoje *Lietuviai prie ledjūrio* (1995), išversti į anglų, vokiečių, rusų, italų ir kitas kalbas.

Po Grinkevičiūtės mirties rankraščių likimu ir jų autorės atminimo išsaugojimu rūpinosi Šulskytė. Ji parašė atsiminimus *Daktarė Dalytė* (išsp. 1995), iki pat savo mirties 2008 m. rūpinosi Grinkevičiūtės atminimo įamžinimu, memorialiniu butu. Pasak Daujotytės, „į istoriją šios dvi moterys turi būti įrašytos kartu“. Ir kaip asmenybės, visą sąmoningą gyvenimą nepripažinusios kompromisų su sovietine sistema, ir kaip talentingos rašytojos. Grinkevičiūtė – prozininkė, Šulskytė – poetė, nuo 1990 m. pradėjusi spausdinti eilėraščius vietos laikraštyje *Šilalės artojas*, Klaipėdoje išleidusi eilėraščių rinkinį *Vėjas nukirptais plaukais* (2001). Po mirties Lietuvos rašytojų sąjungos leidykloje išėjo Šulskytės eilėraščiai, pasakojimų, straipsnių, atsiminimų apie partizanų veiklą rinktinė *Dangus niekada nėra tuščias* (2010).

Grinkevičiūtės atsiminimai apie tremtinių kančias greta Balio Sruogos *Dievų miško* atskleidžia tiesą apie baisiosioms totalitarinėms sistemoms priklausiusius lagerius. Išskirtinis abiejų kūrinių bruožas ne tik lietuvių, bet ir pasaulio literatūroje – pasakojimas apie įvairių tautybių žmonių likimus, išvengiama vienai tautai tekusių skriaudų akcentavimo. Sruogos *Dievų miškui* artimas ir Grinkevičiūtės stilius:

Duobė solidi – 20/15 metrų ir 2 metrai gilumo. Kazokai skuba. Jei laiku suspės sukišti į duobę visą štabelį styrančių lavonų, gaus po 30 rublių už parą. Tai laimikis. Grūsti į duobę lavonus lengviau, nei malkas vežti. Pagaliau iškala. Lavonai švilpdami skrenda į duobę. Švytruoja rankos, kojos, liesi kūnai. Rankos šlykščiai styro. Alkanų baltųjų lapių apgraužtos kojos, rankos, veidai be nosių. Lavonai balti, kiaurai peršalę, taukši kaip pagaliai. Kai kurie stovi atsirėmę į gulinčius krūvoj. Pianistas Ah., Lėjos Charašaitės sužieduotinis, stovi nuogas, atsirėmęs į kažkieno plikas kojas. Klingmanienei pragrauztas pilvas, matyti sušalusios žarnos, bet baltosioms lapėms apetito ji aiškiai nesukėlė. Jos rankos išskėstos į šalis, akys išverstos, blizga mėnulio šviesoje.

(*Atsiminimai*, p. 103.)

Grinkevičiūtės kūriniai įsirašo į egzistencialistinio absurdo literatūros kontekstą. Dydysis absurdo filosofijos kūrėjas Alberas Kamiu (Albert Camus) okupuotoje Prancūzijoje

1940–1941 m. rašė *Sizifo mitą*, romaną *Svetimas* (1942). Absurdo žmogus jam atrodė tarsi nežmoniško vaidinimo žiūrovas. Žmogaus, ne savo noru atsidūrusio svetimame pasaulyje, tema, rašymo stiliui būdingos ironijos ir absurdo grimasos, slepiančios rašančiojo liūdesį ir trapumą, gyvenimo – nežmoniško vaidinimo metafora yra būdinga daugeliui XX a. vidurio katastrofas išgyvenusių rašytojų kūrinių. Lietuvių literatūroje – Kazio Binkio dramai *Generalinė repeticija* (1940), išėivijoje sukurtam Antano Škėmos novelių rinkiniui *Šventoji Inga* (1952), romanui *Balta drobulė* (1958).

Siūloma literatūra: Dalia Grinkevičiūtė, *Lietuviai prie Laptevų jūros: atsiminimai, miniatiūros*, sudarė Aldona Šulskytė, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005; Aldona Šulskytė, *Dangus niekada nėra tuščias: eilėraščiai, pasakojimai, straipsniai*, sudarė Vytenė Muschick, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2010.

Dalia Grinkevičiūtė

LIETUVIAI PRIE LAPTEVŲ JŪROS

I

1941 m. birželio 14 d. trečią valandą nakties Maskvos įsakymu visame Pabaltijyje – Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje – vienu metu prasidėjo masiniai areštai ir žmonių deportacija į Sibirą. Tam tikslui buvo mobilizuoti čekistai iš Baltarusijos, Smolensko, Pskovo ir kitų vietų.

Perpildyti ešelonai vienas po kito ėjo į Rytus, išveždami tuos, kurių didžiajai daliai niekada nebuvo lemta sugrįžti.

Vežė liaudies mokytojus, gimnazijų ir aukštųjų mokyklų dėstytojus, teisininkus, žurnalistus, Lietuvos kariuomenės karininkų šeimas, diplomatus, įvairių įstaigų tarnautojus, ūkininkus, agronomus, gydytojus, verslininkus ir t.t.

Vežė iš miestelių, vežė iš miestų, vežė iš kaimų. Sunkvežimiai nenutrūkstama srove slinko link geležinkelio stočių, kur vyrus, šeimų galvas, čekistai atskirdavo į kitus, prekinius vagonus, sakydami, kad atskiria laikinai, tik kelionės laikui. O iš tikrųjų jų likimas jau buvo iš anksto nuspręstas – į Krasnojarsko ir Šiaurės Uralo lagerius likvidacijai, nors jie nebuvo nei tardyti, nei nuteisti.

Niekuo nekalti jie ėjo į tuos vagonus, nežinodami, kad yra jau mirtininkai, kad šią akimirką jiems reikia atsiveikinti ir paskutinį kartą apkabinti savo vaikus, žmonas, tėvus.

Jie buvo apgauti.

Jų šeimos narius, nuo kūdikių iki vos krutančių senelių, užkaltauose gyvuliniuose vagonuose kitais ešelonais vežė į Sibiro gilumą, dažnai neleidę pasiimti net būtiniausių daiktų. Giminių, kurie bandė perduoti į vagonus maisto produktus ar šiltus rūbus, sargybiniai neprileido ir mušė juos šautuvų buožėmis.

Vien tik iš Lietuvos per tą baisiąją savaitę buvo išvežta dešimtys tūkstančių žmonių.

Koks iš tikrųjų buvo šios deportacijos dydis ir užmojis, iki šiol nežinoma – ją netikėtai nutraukė karas. Tik birželio 22 d., prasidėjus karui, NKVD organai buvo priversti nuraukti masinius areštus ir niekuo nenusikaltusių žmonių vežimą į Sibirą.

Birželio 14 d. naktį čekistai ėmė daužyti ir mūsų namų duris. Suėmė mano tėvą, Grinkevičių Juozą, Lietuvos banko valiutų komisijos reikalų vedėją, o nuo 1940 m. – matematikos mokytoją gimnazijoje.

Lygiai prieš metus, 1940 m. birželio mėn., kai Raudonoji Armija peržengė Lietuvos valstybės sienas, mano Tėvas atsisakė išvykti iš Lietuvos, sakydamas, kad Jis visą savo gyvenimą dirbo Lietuvai, savo tautai, kaltės dėl to nejaučia ir jokio teismo nebijo. Blogiausiu atveju nors mirs Lietuvoje. Bet ir tai Jam nebuvo lemta. Jis mirė nukankintas Šiaurės Uralo lageryje 1943 m. spalio 10 d. Ir guli Jis svetimoj žemėj, nežinomam kape kartu su kitais kankiniais. Paskutiniame savo laiške ant beržo tošies jis parašė: „Aš mirštu iš bado...“

Tėvas ir nepagalvojo, kad jo nužudymui ir teismo neprireiks, kad ir jo šeimai jau užprogramuota pražūtis.

Aš didžiuojuosi savo Tėvu. Jis ištikimai ir nepaperkamai stovėjo nepriklausomos Lietuvos interesų sargyboj, stengdamasis, kad tokios reikalingos jaunai valstybei lėšos

neišplauktų be reikalo į užsienį, o už jas būtų statomos ligoninės, mokyklos, tiesiami keliai. Aš didžiuojuosi Jo principingumu ir sąžiningumu, kurį net Jo politiniai priešai, praėjus 25 metams po Jo mirties, buvo priversti oficialiai pripažinti.

Tą pačią birželio 14-osios naktį suėmė ir mano motiną, Grinkevičienę Pranę, namų šeimininkę, 17 metų brolių abiturientą ir mane, 14 metų moksleivę. Čekistas iš Smolensko perskaitė dokumentą, kad mes ištremiami visam gyvenimui į tolimuosius Sibiro rajonus.

Metus mes pragyvenome Altajaus krašte dirbdami tarybiniam ūkyje, o 1942 m. vasarą kartu su keletu tūkstančių kitų tremtinių mus išvežė dar toliau – į Jakutijos šiaurę, toli už poliarinio rato. Išvežė tada, kai tremtiniai lietuviai jau pradėjo priprasti prie naujos vietos sąlygų ir klimato, kai, iškeitę daiktus į bulves, pasisodino daržus ir bulvės jau ėmė žydėti, teikdamos viltį, kad kitą žiemą neteks badauti.

Į Šiaurę mus vežė apie tris mėnesius. Iš pradžių perpildytuose vagonuose, kur ne tik atsisėsti, bet ir pakeisti kūno padėtį buvo neįmanoma. Paskui baržomis Angaros upe, vėliau sunkvežimiais per negyvenamus miškus nuo Angaros iki Lenos. Vėl baržomis, jau Lenos upe tiesiai į Šiaurę. Ust Kutas, Kirenskas, Oliokminskas, Jakutskas, Kiusiūras, Stolbai. Ir vis tolyn ir tolyn į Šiaurę. Jau esame apie 800 km į šiaurę nuo poliarinio rato.

Retėjo, retėjo ir visai dingo miškai, paskui ir krūmai, nebėra gyvenviečių pakrantėse. Tai kurgi mus veža? Jau ir krantų nebesimato, kiek akys aprėpia – vanduo ir vanduo... Bangos didelės kaip jūroj.

Lenos žiotys. Laptevų jūra. Jaučiasi ledinis vandenyno alsavimas. Rūgpiūčio pabaiška, o šalta tartum gilų rudenį.

Pagaliau sustojome. Prieš mus – negyvenama sala. Nieko nėra. Jokių žmogaus pėdsakų: nei namo, nei jurtos, nei medžių, nei krūmų, nei žolės – vien amžinu išalu sukaustyta tundra, pasidengusi plonu samanų sluoksniu. Ir kažkokios arktinės ekspedicijos įkalta medinė lentelė su užrašu, kad sala pavadinta Trofimovsku.

Nutiesė į aukštą salos krantą medinį lieptą ir liepė mums čia išsilaipinti: keturiems šimtams lietuvių moterų, vaikų, senelių ir nedaugeliui vyrų.

Paskui iškrovėm iš baržos lentas, plytas, ir garlaisvis apsisukęs skubiai nuplaukė atgal, nes artinosi žiema.

O mes pasilikome negyvenamoje saloje be pastogės, be šiltų rūbų, be maisto, visiškai nepasiruošę žiemojimui Arktikoje.

Beveik tuo pačiu metu į salą atvežė keletą šimtų suomių iš Leningrado apylinkių. Juos išvežė pagal tautinį požymį, nors jų tėvai ir protėviai gyveno tose vietose nuo neatmenamų laikų. Mirtis juos ėmė skinti pirmuosius.

Reikėjo skubiai pradėti statyti žemines, jurtas, barakus, nes žiema buvo čia pat.

Bet viršinininkai, surinkę darbingesnius vaikus ir vyrus, neleido jiems ruošti pastogių, o išvežė į kitą salą žvejoti valstybei.

Tada mes, moterys ir vaikai, skubėdami ir kaip išmanydami ėmėme statyti iš plytų ir samanų barakus. Plėšėme rankomis nuo tundros amžino išalo samanų ir dėjome jas tarp plytų vietoj betono: sluoksnis plytų, sluoksnis samanų. Stogo barakas neturėjo – jį atstojė lentinės lubos, apdėtos samanomis su smėliu. Pro lubų plyšius pūgos metu pripustydavo sniego ir apnešdavo gulinius ant narų žmones. Vienam žmogui ant narų buvo skirta 50 cm.

Tai buvo didžiulis ledo kapas: lubos apledijusios, sienos apledijusios, grindys – taip pat. Gulintiems ant narų dažnai prišaldavo prie sienos plaukai.

Lapkričio mėnesį prasidėjo poliarinė naktis. Nuo bado, šalčio, skorbuto ir kitų ligų ėmė mirti žmonės. Tada dar buvo galima išgelbėti visus. Lenos žiotyse, Laptevų jūros pakrantėse, Tumato, Bobrovsko, Sasylacko salose, už 100–120 km gyveno evenkai, kurie vertėsi žvejyba ir poliarinių lapių medžiokle. Jie turėjo žuvies atsargų, pakankamai šunų nartų, galėjo ir norėjo išsivežti žmones pas save į apšildomas jurtas, trokšdami padėti. Bet viršininkai neleido ir taip pasmerkė mus pražūčiai.

Grupė jaunuolių, suomių ir lietuvių, apie penkiolika žmonių, bandė pėsti per ledynus išsiveržti iš Trofimovsko pas evenkus, bet kelyje visi iki vieno žuvo: pasiklydo pūgoje ir sušalo. Iš jų atsimenu tik vieno jaunuolio pavardę – Zobiela.

Įpusėjęs poliarinei nakčiai, mūsų barake Nr. 10 iš trisdešimties žmonių ant kojų laikėsi ir į darbą išeidavo tik kelios moterys ir aš.

Mus siūsdavo už 7–10 km ieškoti tundroj užneštų iš Lenos aukštupio rąstų. Iškirsdavome juos iš ledo ir įsikinkiusios į virvių pavalkus, veždavome į Trofimovską viršininkų butams ir kontorai apšildyti. Pasiimti į barakus nors vieną rąstgalį neturėjome teisės.

Sunkiausia būdavo užtempti roges su rąstais į aukštą ir apledijusį Trofimovsko salos krantą. Jėgų mes neturėjome, slydo kojos, apmuturiuotos apledijusiais maišais ir virvėmis. Nuo virvinių pavalkų ant pečių atsirasdavo iš pradžių kraujosrūvos, vėliau – žaizdos.

Kiti gulėjo ant narų sutinę iš bado arba jau nebegalėjo atsikelti dėl išsekimo ir skorbuto. Skorbutu sirgo visi be išimties. Jokių vitaminų mes negaudavome. Be skausmo trupėjo dantys, iš dantenų bėgo kraujas. Blauzdose atsiverdavo neskausmingos negyjančios trofinės opos. Vaikščioti kaskart būdavo vis sunkiau dėl bendro silpnumo ir kraujo išsiliejimų į raumenis ir sąnarius. Atrodė, kad dešimtys peiliukų ar adatų susmaigstyta į blauzdas, kiekvienas žingsnis kėlė skausmą, o iš ryto ir atsistoti būdavo sunku. Tik ant pirštų galų. Dažniausiai skorbutas paliesdavo kelio sąnarius. Dėl smarkių kraujo išsiliejimų į juos kojų jau nebeįmanoma būdavo ištiesti.

Tad ir likdavo žmogus gulėti ant narų sulenktomis kojomis, didžiuliais pamėlynavusiais fluktuojančiais sąnariais. Po to dažnai sekdavo viduriavimas.

Kartą, kai atvilkome roges su rąstais, mus pašaukė į kontorą. Išsikinkėme iš virvių ir suėjome į vidų. Mums pasakė, kad gausime atlyginimą už pusę mėnesio. Visos gavome po vieną trijų rublių banknotėlį (dabartiniais pinigais 30 kp). Čia pat viršininkas Travkinas pradėjo mums prakalbą: „... reikia prisidėti prie šalies gynybos, reikia aukoti ginklams...“

Iš anksto jau buvo sudarytas sąrašas ir prie kiekvienos pavardės buvo nurodyta suma – 3 rb. Beliko tik pasirašyti.

Prieš mus stovėjo sotus ir išpuoselėtas ponas, elegantišku kiteliu iš amerikoniško diagonalo, šiltu ir lengvu kailiniu apavu, išsiilsėjęs, švariai nusiskutęs, kvepiantis odekolonu, rausva veido spalva.

Jis kalbėjo lengvai ir sklandžiai, kaip apie menkniekį, kalbėjo tarsi nematydamas prieš save vos besilaikančių ant kojų leisgyvių žmogystų vaško geltonumo veidais, įdubusiomis akimis, skaraluotų ir utėlėtų, laikančių rankose tuos nelaimingus 3 rb., taip sunkiai uždirbtus. Kalbėjo lyg nesuprasdamas, kad be jų nenupirksim net duonos davinio. Mes pasirašėm ir kiekviena padėjom atgal savo banknotėlį.

Barakų ligoniai prašė vandens. Reikėjo tirpinti ledą ir sniegą. Malkų nebuvo. Todėl dažną vakarą aš sėlindavau į lentų sandėlių, pavogdavau porą lentų ir šliauždama vilkdavau jas į baraką. Sukapodavau. Užkurdavome „barabaną“ (pusė geležinės statinės),

užvirindavome vandenį, pašildydavome ligoniams plytas prie kojų, džiovindavome apavą ir veido aprišalus.

Kūrenant kartais nuo lubų imdavo varvėti, ir paskui ant apklotų susidarydavo ledinė plutelė.

Buvo 1942 m. Kūčios. Ant narų sutinusiom kojom ir veidu, net akių nesimatė, gulėjo be sąmonės mano Motina. Šlapinosi Ji beveik vienu krauju. Tai buvo grėsmingas, ūmus inkstų uždegimas. Gulėjo ant maišo, prikimšto medžio drožlių. Apkabinusi Ją, šildžiau savo kūnu, maldavau nemirti, prisiekiau, kad parvešiu Ją į Lietuvą. Visomis savo dvasios jėgomis meldžiau Dievą padaryti stebuklą, neleisti Jai čia numirti. Ji negirdėjo, kaip į užpustytą mūsų baraką pralindo lavonų vežiotojai ir paklausė, kur Grinkevičienės lavonas.

Paskui mane nuvedė į teismą.

Prieš dvi dienas, kai aš atsivilkau dvi pavogtas lentas, jas sukapojau ir užkūriau ugnį, į baraką įlindo du viršininkai: Sventickis ir Antonovas. Pagal lentų pėdsakus sniege jie lengvai surado vagį. Surašė aktą ir perdavė mane teismui.

Teismas vyko gretimam barake. Buvo stalas, uždengtas raudona medžiaga. Ant jo degė žvakės. Kaltinamųjų suole sėdėjome septyni. Penki už lentas, du – už duoną: vienas – Platinskas, antras – Albertas Janonis, Kauno dramos studijos studentas iš Šiaulių.

Alberto motina Janonienė, mirdama iš bado, maldavo sūnų nors trupinėlio duonos, ir Albertas su Platinsku naktį įlindo į kepyklą. Viskas būtų pasibaigę laimingai, jeigu jie, paėmę kiek duonos, būtų grįžę į baraką. Gal ir motina nebūtų mirusi iš bado. Bet pajutę duonos kvapą, vaikinai neišlaikė ir puolė prie jos. Bevalgydami nusilpo ir neteko sąmonės. Ten juos rytą ir atrado begulinčius.

Dėl lentų kaltinamieji aiškinosi įvairiai. Pirmasis sakė, kad ją nešė mirusio vaiko karsteliui padaryti, kiti tvirtino jas radę. Aš kaltinamųjų suole sėdėjau paskutinė.

Karo meto teismas greitas. Per pusvalandį teisėjas apklausė šešis ir kreipėsi į mane, ar prisipažįstu vogusi lentas, t. y. socialistinę nuosavybę.

– Taip vogiau.

– Galbūt jus kas iš suaugusiųjų pasiuntė? Pasakykit – kas, ir jūsų neteisime.

– Manęs niekas nesiuntė.

Teismas išeina pasitarti. Mes, septynetas, laukiame nuosprendžio. Niekas negalvoja apie bausmės dydį, nes tai neturi jokios reikšmės. Metai ar dešimt metų – vienas ir tas pats. Į lagerį Stolbuose varys per sniegynus 50 km. Visiems aišku, ir teisėjams taip pat – nė vienas iki ten nenueis. Bet kokia bausmė – mirties bausmė. Mamytė turbūt jau mirusi. Galas kančioms visai arti.

Nuosprendis: už duoną Albertui Janoniui ir Platinskui – po trejus metus. Už lentas – visiems po metus. Mane išteisinti už prisipažinimą. Kodėl taip? Jie gynėsi, norėjo dar išlikti, bet eis mirti, o mane paliko. Kam? Grįžtu į baraką. Šalta, tamsu. Žukienė uždega balaną, pamatau stebuklą: Mamytė pradeda atgauti sąmonę. Nėra vandens. Vėl išeinu į sandėlį vogti lentų. Šviesi, nuostabi Kalėdų naktis.

Po keleto dienų visus nuteistuosius ir tuos, kuriuos dar teisė kitą dieną, išvarė ginkluoti sargybiniai. Netrukus pakilo ir įsisiautėjo pūga. Laikėme juos žuvusiais. Bet kitą dieną du grįžo: Riekus (ūkininkas iš Seirijų) ir šešiolikmetis berniukas Beria Charašas iš Kauno su nušalusia ranka. Abu buvo nuteisti už lentą. Riekus visas apledėjęs, vos gyvas krito barake ant grindų ir ėmė raudoti: „O Kristau, Kristau, nejaugi tavo kryžius buvo toks sunkus?..“

Jis papasakojo, kai pakilo pūga, žmonės neteko orientacijos. Sargybiniai numetė šautuvus ir ėmė glaustis prie suimtųjų. Nusprendė grįžti, bet nesusigaudė, kurioj pusėj Trofimovskas. Kiekvienas rodė vis kitą kryptį. Taip ir nuėjo per pūgą kiekvienas savo kryptimi. Žuvo visi vienuolika nuteistųjų ir sargybiniai. Pavasarį, kai nešė ledus, pamatėme jų lavonus, plaukiančius ant ledo lyčių į Laptevų jūrą.

Tarp šių žuvusiųjų buvo jaunuoliai Dzikas ir Lukminas Bronius nuo Kėdainių. Jie taip pat, kaip ir Janonis su Platinsku buvo nuteisti už duoną, tik tai kitą dieną. Jų istorijos panašios, tragiški likimai vienodi. Išbadėję jaunuoliai Dzikas ir Bronius Lukminas bandė gauti parduotuvėje antrą kartą keletą šimtų gramų duonos. Duonos jiems nedavė, tik stipriai sumušė ir perdavė teismui. Ir sumokėjo jie už tą NESUVALGYTĄ duoną savo gyvybėmis...

Nušalusi Bėrios ranka pajuodo, audiniai nekrozavo. Jis kankinosi kelias paras ir verkė: „Už ką man nupjaus ranką?..“ Kai pūga nurimo, su šunimis jį išvežė į Tiksio uostą. Ten jam ir amputavo ranką iki peties. Tokia buvo lentos kaina...

Nuo 1942 m. gruodžio lavonams vežti jau prireikė dviejų brigadų. Kiekvienoje dirbo po du žmones: Abromaitienė Malvina, mokytojo žmona nuo Merkinės, Marcinkevičienė Alina, Petrauskas, mokytojas nuo Šiaulių, Dundulienė, Lietuvos kariuomenės pulkininko žmona, Abromaitis Jonas, mokytojas, Vitkevičius Steponas iš Šiaulių (mirė iš bado), Tamulionienė Teofilė, Tamulevičius, Lietuvos kariuomenės kapitonas iš Marijampolės, Tautvaišienė, švedė (apie 1956–1957 m. išvyko į Švediją). Patys vežiotojai buvo labai išbadėję ir nusilpę, todėl pririšdavo prie lavonų kojų virvę ir bendromis jėgomis traukdavo jį iš barako. Paskui mirusiuosius dėdavo ant rogių ir, įsikinkę į virves, veždavo keletą šimtų metrų toliau nuo barako. Ten lavonus išversdavo į bendrą krūvą. Sienų leduose likdavo prišalę mirusiųjų plaukai.

Kai mirė Gamzienė, pas ją po rūbais, ant krūtinės, buvo likęs nedidelis duonos gabalėlis. Traukiant mirusiąją nuo narų, vienas žmogus jį pastebėjo, išsitraukė duoną ir, skubiai apibraukęs utėles, ją čia pat suvalgė. Tebūna pasmerkti ir tesulaukia savo teismo budeliai, privedę žmones iki tokio stovio.

Kartą viena moteris, mokytojo žmona, rado prie viršininko Sventickio namų išpiltą jų naktinį kibirą. Tarp mėšlų ji pastebėjo duonos gabalėlį. Moteris atsiklaupusi išsikrapštė išalusią į išmatas duonelę ir ją suvalgė.

Jei siausdavo pūga, mirusieji po keletą dienų išgulėdavo ant narų šalia gyvųjų.

Daniliauskienė, Marijampolės gimnazijos direktoriaus žmona, mirusi tris paras gulėjo šalia savo sūnaus Antano ir kitų, kurie jau nesikėlė. Vienas barakas buvo po sniegu. Į jį patekti buvo galima tik šliaužiant siauru sniego urvu žemyn. Abromaitienė M. paprašė sūnaus Antano paieškoti kokios nors skarytės parišti mirusiai Mamytei veidą. Bet jis pats gulėjo sutrauktomis kojomis dėl gausių kraujo išsiliejimų į kelio sąnarius ir negalėjo atsikelti. Kai mirusią Daniliauskienę virve už kojų traukė iš barako pro siaurą sniego skylę į viršų, Antanas šaukė iš paskos: „Dovanok, brangi Mamyte, kad negalium tavęs palydėti...“

Mūsų barake mirusi Atkočaitienė, spaustuvinininko žmona iš Kauno, taip pat išgulėjo ant narų šalia gyvųjų keletą dienų.

Kai Tit Aruose mirė Matulis (iš Kauno), žmona savaitę tai slėpė, gulėjo šalia vyro lavono, kad gautų jo duonos davinį. Bet netrukus ir ji mirė iš bado.

Lietuvos žemės ūkio akademijos rektorius profesorius Vilkaitis buvo paskirtas sargu.

Išsekęs nuo bado, profesorius susmuko ant statinių ir numirė. Žmonės, gerbdami profesorių, kurio vardas buvo žinomas ir už Lietuvos ribų, padarė jam karstą. Bet po savaitės karstas dingo, ir profesorius gulėjo su visais bendroji krūvoj. Profesoriaus žmona p. Vilkaitienė dėl sunkių dvasinių išgyvenimų susirgo. Mirė vėliau. Sūnus ir duktė liko gyvi.

70 metų senelis Marcinkevičius (nuo Verstainių), jausdamas artėjančią mirtį, prašė: „Abromaitiene, dukrele mano, palaidok mane kaip nors, kad šunes ir baltosios lapės netąsytų mano kaulų, o jei grįši į Lietuvą, pasakyk, kad mirėme mes čia iš bado...“

Bobrovske buvo keliasdešimt tonų šaldytos žuvies. Ji būtų išgelbėjusi nuo bado mirties visus Trofimovsko tremtinius lietuvius ir suomius. Bet viršininkai jos žmonėms nedavė, geriau supūdė. 1943 m. vasarą ją visą suvertė į Laptevų jūrą.

Kartą į mūsų baraką atėjo du žmonės: vyras ir moteris. Rankose kiekvienas turėjo ryšulėlį. Buvo tamsu, ir jie paklausė, ar yra barake vaikų. Vaikų buvo. Kai jų akys priprato prie tamsos, jie pamatė pirmąjį: ant grindų gulėjo miręs iš bado ir skorbuto dešimties metų Jonukas Barniškis iš Marijampolės. Pasisakė, kad jie leningradiečiai. Leningrade iš bado mirė jų vienintelis sūnelis. Šiandien jo mirties metinės. Prisimindami jį, nelaimingieji tėvai surinko savo 3 dienų duonos davinį ir atnešė badaujantiems lietuvių vaikams.

Iš po skudurų krūvos tiesėsi išdžiūvusios nuo bado vaikų rankutės, ir leningradiečiai į kiekvieną dėjo po gabalėlį duonos. Mažasis Leningrado blokados kankinėlis po mirties tiesė pagalbos rankutę savo žūstantiems bendraamžiams.

Kai mirdavo tėvai, vaikus paimdavo į atskirą našlaičių baraką tame pačiame lediniame kape. Sąlygos buvo tokios pat baisios, mirtingumas vaikų dar didesnis. Išbadėję vaikai grandydavo rankutėmis nuo ledinių langų sniegą ir valgydavo jį. Vaikai mirė vienas po kito. Lavonų vežiotojai dažnai rasdavo ant sniego prie vaikų barako durų padėtus maišus su vaikų lavonėliais-skeletėliais. Po kiek jų buvo maiše, nežinoma, nes nuvežę maišus dėdavo į bendrą krūvą jų neatrėdami.

Du berniukai suomiai, 12 ir 13 metų, tame našlaičių barake pasikorė. Tai matė 13 metų Lukminaitė Juzė nuo Kėdainių, kurią ten patalpino po tėvų ir dviejų vyresnių brolių mirties. Mažoji Juzė vis verkė, prisimindama tėvų ir ypač paskutinio, 16 metų brolio mirtį. Mirdamas badu broliukas vis laukė pažadėtos duonelės. Bet taip ir mirė nesulaukęs, ištiesęs rankutę. O duonelę jam įdėjo jau į mirusią rankutę.

Juzė vis prašinėjo žmonių nuvesti ją prie broliuko kapo. Kartą viena moteris ją navedė. Bet lavonų krūvoje ji broliuko nepamatė, tik visam gyvenimui įstrigo atmintin poliarinių lapių nugrauztos rankos ir kojos, balti kaulai, taip pat vėjo ridenama kažkienu galva.

Kartą ji su berniuku Stasiūnu išėjo iš našlaičių barako. Jie tikėjosi rasti kokio nors maisto. Sąslavyuose prie viršininkų namų pavykdavo kartais rasti žuvų žarnų. Išsekusi mergaitė suklypo, ji nušalo rankas ir krūtinę, nes pridengti neturėjo jėgų. Gydamas jos buvo neįmanoma paguldyti: krūtinė nušalus – viena žaizda, ant menčių, stuburo ir dubens srityse, kur atsikišę kauliukai, pragulos, trofinės opos nuo išsekimo ir skorbuto. Tada ją medžiaginėmis kilpomis pakabino už pažastų. Kojytes įrėmė į patalą, o kilpas pritvirtino prie lubų. Tokioj padėty Juzė Lukminaitė prakabojo keletą mėnesių. Kokią kaltę turėjo išpirkti šis nukryžiuotas vaikas? Randai nuo žaizdų išliko iki šiol.

1943 m. vasary supratom, kad žūsim visi. Mirtingumas pasiekė savo apogėjų. Laikėsi žiaurūs šalčiai, siautė pūgos, ypač įnirtingos prieš poliarinės nakties pabaigą ir saulės pasirodymą.

Barakai buvo visiškai nekūrenami, ir mirštantieji nušaldavo rankas ir kojas. Galutinai išsekę, gulėjo jau beveik visi ir viduriavo nuo skorbuto tiesiog ant narų. Žmonės apsidėjo utėlės. Jos laikėsi net antakiuose ir blakstienose. Artėjo finalas.

Ir kada jokios vilties jau nebeturėjo, į Trofimovską atvyko žmogus, kuris išgelbėjo nuo mirties likusius. Tai buvo gydytojas Samodurovas Lazaris Solomonovičius.

Jis prasigavo į kiekvieną baraką, pamatė visą padėtį, pusgyvius žmones ir pradėjo labai energingai veikti. Drašiai susirėmė su Trofimovsko viršininkais, kurie gyveno šiltuose, mūsų iš rąstų pastatytuose namuose, buvo nuo galvos iki kojų apsirengę kailiniais, apsiavę kailiniais untais arba veltiniais, valgė iki soties sąjungininkų siunčiamą iš Amerikos duoną, sviestą, cukrų ir kiaulienos konservus (visi produktai, išskyrus druską, buvo per Tikso uostą atvežti iš Amerikos). Pagrindinis užsiėmimas buvo greitais tempais siųsti lietuvius ir suomius į aną pasaulį. Dėl šio svarbaus „darbo“ Mavrinas, Sventickis, Travkinas, Guliajevas, Anošinas ir kiti išvengė fronto.

Jau kitą dieną mes gavome po dubenėlį karštos žirnių sriubos, po pusę kilogramo šaldytos žuvies, kurią gydytojo patarimu suvalgėm žalią, kad nežūtų askorbininė rūgštis. Jis pareikalavo iš sandėlio keletą maišų žirnių, sudaigino juos, ir netrukus į kiekvieną baraką buvo atnešami sudygę žirniai. Kiekvienas gaudavome ir po nedidelį saikelį – pusę stiklinaitės. Davė žmogui ir po keletą kilogramų Kanados miltų. Badas ir skorbutas pamažu ėmė trauktis. Atsitraukė ir mirtis. Tie, kurie sulaukė daktaro Samodurovo, liko gyvi.

Ėmė dirbti pirtis. Lavonų vežiotojai persikvalifikavo į sanitarus ir ėmė vežioti gyvus lavonus į pirtį. Kiekvieną dieną maudė po vieną baraką. Prausėsi visi kartu: vyrai ir moterys. Žmonių būklė buvo tokia, kad lytis nebeegzistavo. Skeletai su iškritusiais dantimis, tropinėmis opomis ir kaulinėmis uodegytėmis.

Rūbus kaitindavo dezkamerose. Kiekvieną kartą kameros dugne likdavo juoduoti didžiulės suspirgusių utėlių kekės.

Vasaros viduryje virš horizonto pamatėme mažytį kraštelį Saulės. Poliarinė naktis baigėsi. Patikėjome, kad likome gyvi.

Po mėnesio daktaras Samodurovas išvyko. Girdėjome, kad jis žuvo fronte. Bet galbūt tai netiesa? Žemai lenkiamės Jums, daktare Samodurovai.

Balandžio mėnesį viršininkai nusprendė sutvarkyti lavonų krūvas. Tam tikslui buvo atvežti darbingi kaliniai iš Stolbų lagerio, nes Trofimovske nebuvo žmonių, kurie pagal fizines jėgas būtų galėję atlikti tą darbą. Kiekvieną dieną, prieš pradėdant darbą, jie gaudavo spirito davinį ir dirbo pusiau girti. Iškirto amžiname įšale didžiulę duobę, kuri ir tapo brolišku kapu Trofimovsko aukoms – lietuviams ir suomiams.

1942–1943 m. žiemą mirtingumas saloje buvo didesnis negu blokadiniame Leningrade: mirė kas antras tremtinys, išvežtas be kaltės ir teismo.

Išmirė ištisos šeimos.

Liaudies mokytojo Baranausko šeima iš 6 asmenų išmirė visa.

Drūčių šeima (nuo Kalvarijos) – tėvai ir du sūnūs – išmirė visa.

Žygelių keturių asmenų šeima – tėvai, duktė Danutė 18 metų, sūnus Eimutis 12 metų – mirė visa.

Girininko Šiūpelio šeima – taip pat visa.

Iš 6 Augustinaičių šeimos narių liko tik vienas berniukas.

Iš 7 Gedonių šeimos narių – tik viena Gedonienė.

Liaudies mokytojo iš Dzūkijos Markevičiaus šeimoje iš 6 žmonių liko žmona ir viena dukrelė – Markevičius ir trys dukrelės mirė.

Šurkų šeima... Mirė motina, du sūnūs, Jonas ir Adolfas, duktė Emiliutė. Iš 5 žmonių liko dukrelė Irutė. Tėvas buvo likęs Lietuvoje. Po karo jis atsišaukė, klausdamas dukters, kodėl gi jam nerašo kiti šeimos nariai, kokie jų adresai?..

Lukminų šeima nuo Kėdainių... Iš 7 žmonių keturi: tėvas, motina ir abudu sūnūs.

Dzikų šeimoj iš 6 žmonių žuvo trys.

Pulkininkas Dundulis žuvo lageryje. Mažasis sūnelis Altajuj, 16 metų dukrelė mirė iš bado Trofimovske, sūnus nuskendo Lenoj. Liko tik žmona, gyvena Anykščiuose.

Marijampolės gimnazijos direktorius Daniliauskas mirė iš bado lageryje, žmona iš bado – Trofimovske. Sūnus Antanas šiuo metu po insulto, pirmos grupės invalidas.

Mokytojas Totoraitis iš Marijampolės mirė iš bado lageryje, žmona – Trofimovske, vyriausias sūnus sudentas Vytautas mirė Jakutske.

Vidoklerienė iš Kauno, kai mirė jos vienintelis sūnus, pianistas, kiekvieną dieną eidavo prie lavonų krūvos. Ir vieną kartą negrįžo – ten ir rado ją sušalusią.

Prisimenu Trofimovske mirusius: mokytoją Staniškį nuo Kauno, mokytoją Gediminą Balčių nuo Daugų, Ašmontienę, Lukoševičienę iš Šiaulių, Raibikienę nuo Kalvarijos, Belazarienę nuo Kėdainių, 25 metų milžiną galiūną Zabuką, mirusį iš bado, 12 metų Jonuką Giedrikį iš Marijampolės, Barniškienę, Mikoliūnienę, jaunuolį Baltoką, Volungevičių, Gelerį, Klingmanienę, Krikštanį iš Kauno. Krikštanis nebuvo išvežtas. Prasidėjus karui, jis pabėgo iš Lietuvos. Nenorėdamas eiti į frontą ir nežinodamas, kas laimės karą, jis su šeima prisijungė prie lietuvių tremtinių ir pateko į Trofimovską. Už komunistinę pogrindinę veiklą jis buvo sėdėjęs Lietuvos kalėjime. Trofimovske, mirdamas iš bado, jis susigraudinęs sakydavo: „O jeigu mus taip maitintų, kaip Kauno sunkiujų darbų kalėjime...“ Jo lavoną vargšė žmona pasidėjo ant rogučių ir išvežė į bendrą krūvą.

Visi jie ir daug kitų, lietuvių ir suomių, kurių pavardžių nebeatmenu ar visai nežinojau, sugulė į vieną brolišką kapą, ant kurio niekada nebuvo padėta nė viena gyva gėlė, prie kurio niekada neskambėjo gedulinga muzika.

Mirties pažymėjimai nebuvo rašomi. Mokytojas Petrauskas nuo Šiaulių vežiojo lavonus ir kasdien rašė dienoraštį, taip pat vedė mirusiųjų sąrašus. Viršininkai apie tai suuodė. 1946 m. jį ėmė tardyti. Tada dienoraštį ir sąrašus jis skubiai sudegino. Kada NK darbuotojai atėjo pas jį į žeminę daryti kratos, dienoraštis ir sąrašai buvo sunaikinti.

Lietuvos Mokytojai... Jų tragiškas likimas ypač skaudina širdį. Tautos švietėjai. Dauguma jų dirbo kaimo mokyklose nelengvomis sąlygomis. Jie pirmieji mokė vaikus iš skiemėnų sudėti žodį Lie-tu-va. Iš jų vaikai sužinodavo apie didvyrišką Lietuvos praeitį, apie protėvius, kurie šimtmečiais gynė Tėvynę nuo užkariautojų iš Rytų ir iš Vakarų. Jie mokė vaikus mylėti gimtąją kalbą, vieną seniausių pasaulio kalbų, kuri keturis dešimtmečius buvo caro draudžiama.

Jie pirmieji pasakojo vaikams apie žiauriai numalšintus 1831 m. ir 1863 m. sukilimus, po kurių ištisi kaimai buvo ištremti į Sibirą. Lietuvos Mokytojai... Jie ištikimai ir pasiaukojamai dirbo Lietuvai.

1940 m. vasarą, po Lietuvos inkorporacijos į Tarybų Sąjungą, naujoji valdžia sukvietė visus Lietuvos mokytojus į suvažiavimą Kaune ir pareikalavo iš jų auklėti jaunimą kita dvasia. Po visų oficialių vyriausybės atstovų kalbų ir nurodymų 10 000 mokytojų kaip vienas atsistojo ir iškilmingai sugiedojo Lietuvos himną, priversdami atsistoti ir naująją vyriausybę. Tai buvo atviras pareiškimas, kad Lietuvos mokytojai lieka ištikimi nepriklausomos Lietuvos idealams. Tuo jie pasirašė nuosprendį sau ir savo vaikams. Valdžia to nepamiršo ir nedovanojo: jų ir jų vaikų kapai išbarstyti ne tik po Jakutiją, bet ir po visą Sibirą.

Žuvusieji tebegyvena mano širdyje. Praėjo daug metų, o aš vis dar matau juos, bėgius ir pasmerktus, jaunos ir pagyvenusius, vaikus ir jaunuolius, taip sunkiai mirusius ir taip troškusių kada nors sugrįžti į Lietuvą... Mano pareiga papasakoti apie juos. Tegul jų nedaug – keletas šimtų žmonių, bet dėl to jų kančios nebuvo mažesnės. Ir jie norėjo gyventi, ir jų negalima pamiršti tarp milijonų kitų baisaus žiaurumo aukų. Tuo labiau, kad jų budeliai liko nenubausti. Nuo jų galvos ir plaukas nenukrito.

Trofimovskas nebuvo išimtis: Jakutijos šiaurėje, toli už poliarinio rato – Bykovo kyšulyje, Olenioko upės žiotyse, Verchojanske, – šalčio poliujė, – visur buvo lietuvių tremtinių. Ir visur buvo daug aukų. Pavyzdžiui, Bykovo kyšulyje išmirė visa Pakščių šeima: tėvas, motina, du sūnūs, sesuo Merkelienė ir jos mažas sūnelis... Taip pat mokytojo Hario Perelšteino motina. Jakutijos amžinajam įšale guli keletas tūkstančių tremtinių.

Caras Nikolajus neišdrįso į tas vietas ištremti sukilusių prieš monarchiją ir monarchą dekabristų. Stalinas gi ledjūrio pakraščius laikė tinkamiausia vieta Pabaltijo moterims, vaikams ir išsekusiems suomiams.

Trofimovsko sala dabar vėl tuščia ir negyvenama. Laptevų jūros bangos audrų metu su didele jėga daužosi į krantą ir nuolat jį ardo.

Kai 1949 m. paskutinius tremtinius išvežė žvejoti į kitas vietas, bangos jau pradėjo griauti broliško kapo kraštą, ir jis ėmė irti. Nėra jokios abejonės, kad visus lavonus bangos seniai išplovė.

Kokiomis jūromis ir vandenynais tebeklajoja jie, ieškodami kelių į Tėvynę?

II

1943 m. poliarinę vasarą visus tremtinius išvežiojo žvejoti į kitas negyvenamas salas, kurių milžiniškuose Lenos žiočių plotuose yra nesuskaičiuojama daugybė. Brigados išplaukdavo kungasais (didžiulė irkluojama valtis) ir užmesdavo didžiulius ilgus tinklus. Paskui stovėdavo iki kelių ar juosmens lediniame vandenyje, iš visų jėgų traukdavo juos į krantą. Tad dirbavo 10–12 valandų. Kiaurai peršlapę, nusikamavę ir sušalę, bėgdavo į palapines, nusimesdavo peršlapusius drabužius. Pamiegodavo. Paskui liūdavo į tuos pačius šlapius rūbus (juos džiovinti nebuvo nei laiko, nei prasmės) ir vėl žvejojė. Kartais bangos užpildavo kungasą ir išplaudavo sugautą žuvį atgal į jūrą. Šviesu buvo ištisą parą – poliarinę dieną saulė nenusileidžia. Sunku buvo suvokti paros laiką – diena dabar ar naktis, todėl kartais užbėgdavo pirmyn ir susimaišydavo kalendorinės dienos.

Žiemą statėme tinklus po ledu, iškirsdami vienoj eilėj, kas 25 metrai, daugybę ekečių. Ledo storis gale žiemos jau siekdavo 1,5–2 metrus. Kiekvieną dieną reikėjo užšalusias eketes tikrinti, išgraibyti iš jų ledus ir, numetus pirštines, nuogomis rankomis ištraukti tinklą ir išnarplioti žuvį. Šaltis buvo baisus. Tinklas akimirksniu apledėdavo. Išmestos žuvis bematant sušaldavo kaip malkos. Pirštai pabalėdavo. Kai, įmetus tinklą atgal, iš visų jėgų daužomos rankos pradėdavo atsigauti, skausmas užgniauždavo kvapą. Paskui viską reikėjo kartoti – tikrinti kitą tinklą. Ir taip 15 kartų per dieną – tokia buvo mažiausia tinklų norma dviem žmonėms.

Žalia sušalusi žuvis, kurią kasdien valgėme, mus gelbėjo nuo skorbuto, tačiau niekas negalėjo apsaugoti rankų. Pirštai neišvengiamai nušaldavo, atsirasdavo pūslės ir žaizdos. Ir kai per kitas dienas reikėdavo jau žaizdotomis rankomis, pučiant lediniam vėjui ir spaudžiant šalčiui, vėl traukti tinklus ir narplioti žuvį, atrodydavo, kad rankas kiši į verdantį vandenį. Nuo skausmo aptemdavo akys, darydavosi silpna. Kokia tai

buvo kasdieninė kankynė! Tris ar keturias dienas nepatikrintas tinklas prišąla po ledu. O kuo tada žvejoti? Ką valgyti? Žuvis buvo pagrindinis maistas, vitaminai, vaistai. Ir ėjome žvejoti niekieno nevaromi ir neprižiūrimi, net ir per pūgą, jeigu tik galima buvo išsilaikyti ant kojų.

Ieškodami žuvies, keldavomės žiemą iš vienos negyvenamos salos į kitą. Atvykę šunų kinkiniu į naują salą, statydavome jurtas iš sniego ir rąstgalių, kažkada atplaukusių į krantą. Langus atstodavo stori ledo luitai. Statydavome tinklus, gaudydavome žuvį ir vėl apleisdavome salą ir apgyventas jurtas, kai žuvis toje vietoje dingdavo.

Taip ir klajojome šunų nartomis Laptevo jūros pakraščiais, kartais aptikdami buvusių ekspedicijų pėdsakus, žuvusių Šiaurės tyrinėtojų kapus.

Kelionių metu pasitaikydavo patekti ir į pūgą. Tada išskindydavome šunis, įsikasdavome į sniegą ir laukdavome savo lemties: pūgos pabaigos ar mirties.

Pūgų pasiklydę sušalo ir žuvo: Jonas Kazlauskas, broliai Petrikai iš Kėdainių, gimnazistas Ernestas Vanagas iš Panevėžio ir Algis Apanavičius, Kalnaberžės mokytojo sūnus. Jų lavonai niekada nebuvo surasti bekraščiuose sniegynuose.

Mokytoja Baltrukonienė Ona sušalo Trofimovske eidama į darbą. Buvo pūga, nieko nesimatė per žingsnį į priekį. Taip ir nunešė ją pro šalį paskutinio barako į amžinybę. Gegužės mėnesį, kai tundroje ėmė tirpti sniegas, ją rado už 6 km medžiotojai. Liko 4 metų sūnelis Jaunutis. Jos vyras, kaip ir daugumos kitų, buvo lageryje.

Stankevičius, mokytojas nuo Marijampolės, ir viršininkas Smelcovas kelyje pateko į pūgą. Dvylika parų išgulėjo jie po sniegu su šunimis. Kai vienas užsnūdavo, kitas jį purtydavo ir kumščiuodavo, kad užmigęs nesušaltų. Netekęs vilties Smelcovas nuoširdžiai atgailavo ir meldė Dievą stebuklo – išsigelbėjimo.

Tryliką parą pūga nurimo. Šunų jau beveik nebeturėjo. Sniego urve nuo kvėpavimo sudrėko rūbai. Kai jiedu išlindo į paviršių, drabužiai akimirksniu pavirto lediniais šarvais, atkerusiais nuo kūno. Abu pradėjo stingti. Išsigelbėti nebuvo nė mažiausios vilties. Aplinkui šimtus kilometrų – nė gyvos dvasios. Kiekvieną minutę artinosi mirtis.

Ir tomis paskutinėmis minutėmis juos, du taškučius bekraščiuose sniegynuose, pamatė evenkas, poliariinių lapių medžiotojas, važiuavęs šunimis tikrinti spąstų. Ir išgelbėjo. Be galo maža tokio susitikimo Arkties plotuose tikimybė. Visi juos laikė žuvusiais.

Pasveikęs ir atsigavęs Smelcovas mėgdavo pasakoti, kad tik Stalino žodžiai – „Nėra tokių tvirtovių, kurių neišveiktų bolševikai“ – palaikėje dvasios tvirtumą ir padėjo išsigelbėti. Apie savo karštas maldas, atgailą ir apžadus Dievui jis kukliai nutylėdavo.

1944 m. vasarą mus siuntė žvejoti į Tumatą. Mamytė gulėjo Trofimovsko ligoninėj dėl chroninio inkstų uždegimo. Viršininukų įsakymu gydytoja Griko išrašė Ją iš ligoninės sunkiai sergančia. Į baržą Ją įnešėme. Čia buvo labai šalta ir drėgna, nes ir vasarą šiose vietose negalima be vatinių rūbų. Triume po gultais teliūškavo ledinis vanduo. Jis taškė Jai rūbus ir veidą.

150 km Lenos žiotyse mes plaukėm septynias paras. Visą šią savaitę negalėjau Jai gauti nė lašo karšto vandens. Veidas ir kojos vėl sutino. Man atrodė, kad Ji vyksta į paskutinę savo kelionę. Bet paskutinioji kelionė buvo dar ateityje.

1947–1948 m. dalis tremtinių įvairiais būdais po truputį persikėlė į Kiusiūrą ir Jakutską. Leido ir man važiuoti į Jakutską mokyti. Mamytei vykti kartu su manimi NKVD viršininkas Kosenkovas leidimo nedavė. Kai atplaukė garlaivis, Ją slapta įsodinau ir paslėpiau. Ilgos buvo tos dvi stovėjimo valandos. Pagaliau išplaukėm, kas bus – tebūna: atgal už speigračio Jos jau nebeišsiųs.

Kelyje NKVD darbuotojai susigaudę, kad Mamytė plaukia be leidimo ir atėmė iš manęs dokumentus.

Tik atvykus į Jakutską, Ją teko skubiai paguldyti į ligoninę. Vidaus reikalų ministerijos skyriuje man dokumentų nebegražino ir įnirtingai puolė už tai, kad išvežiau Motiną. Nežmoniški išvedžiojimai mane stulbino: palikti sunkiai sergančią Motiną šiaurėj, tikrai žinant, kad Jos daugiau nebematysi – normalus poelgis, kuriuo aš būčiau įrodžiusi savo sąmoningumą, o neapleisti Jos – niekuo nepateisinamas nusikaltimas. Ir aš negaliu likti nenubausta. Pasakė, kad mokytis man neleis, ir, nedavę atsisveikinti su Mamyte, išvežė į Kandalaso anglies kasyklas.

Šachtoj nebuvo jokios technikos. Dirbome lygiai taip, kaip buvo dirbama prieš 150 metų: kirtikliu ir karučiu. Net vagonėlių nebuvo. Įtvirtinimų taip pat. Apytamsiais labirintais karučius su anglimis stumdavome siaura lenta. Visai kaip katorgoj.

Čia dirbo ir daugiau lietuvių: visur, kur tik buvo sunkiausias ir pavojingiausias darbas, blogiausios sąlygos, menkiausias atlyginimas, kurio neužtekdavo net prasimaitinti, nekalbant jau apie plėšiamus drabužius – visur ten buvo verčiami dirbti lietuviai tremtiniai, kaip nemokama vergų darbo jėga.

Pokrovske, apie 100 km nuo Jakutsko, plytų gamykloje taip pat dirbo daug lietuvių. Darbo ir gyvenimo sąlygos čia buvo ypač sunkios. Žmonės sunkiai dirbo kartais negaudami duonos net po kelias dienas. Kortelės jau buvo panaikintos, ir niekas negarantavo duonos davinio. Jos atveždavo mažai, ir ją gaudavo kas pritilpdavo ir kas tuo metu nebūdavo darbe.

Pasibaigus navigacijai, anglių išvežti nebuvo galima, darbai Kandalaso šachtoje buvo nutraukti. Mums leido grįžti į Jakutską.

Mamytė ne kartą kreipėsi su prašymu dėl sunkios ligos pakeisti ištrėmimo vietą, leisti gyventi Jakutsko srityje ar Altajaus krašte. Tų sričių klimatas mums atrodė gana švelnus. Bet prašymai būdavo atmetami. O sveikata vis blogėjo, ir Ji suprato, kad mirs Jakutijoje. Ji troško pamatyti Lietuvą, norėjo būti palaidota gimtojoje žemėj.

1949 m. vasario mėnesį lėktuvu pabėgome iš Jakutijos ir laimingai pasiekėme Lietuvą.

Netrukus pradėjo mūsų ieškoti. Dokumentų jokių neturėjome. Slapstėmės pas gimines ir pažįstamus. Ne kartą teko su sergančia Motina skubiai keisti pastogę, kai kildavo įtarimas, kad mūsų buvimas jau pastebėtas.

Sugrįžus į Lietuvą, Mamytės sveikata pastebimai pagerėjo. Didžiulis sugrįžimo džiaugsmas, daržovės, vaisiai, taip reikalingi sergant šia liga, gydytojų priežiūra – visa tai padėjo Jai sustiprėti. Ji tiesiog atgijo. Kaip džiaugėsi kiekvienu saulės spinduliu, kiekviena žolyte, gėle, medžiu, kurių tiek metų Šiaurėj nematė! Ji ištisas valandas kaip paukštelis sėdėdavo prisiglaudusi kokiam nors krūme tai nuskindama uoga, tai įsiklausydama į gimtosios žemės balsus... Neturėjo Stalinas tokios bausmės, kuri būtų priverčiusi mane gailėtis šių akimirklų.

Bet po aštuonių mėnesių liga vėl ėmė progresuoti. Atsirado grėsmingi uremijos simptomai. 1950 m. pavasarį Jos sveikatos būklė jau buvo beviltiška. Ji paprašė pervežti Ją į mūsų butą Kaune. Tai buvo be galo rizikinga, bet prašymą išpildėme.

Gydytojai pas Ją atvykdavo dažniausiai sutemus. Kartą Ji manęs netikėtai paklausė: „O kaip tu mane palaidosi? Tavęs laukia kalėjimas. Nuleisk mane į Nemuną...“

Ir į aną pasaulį Ji išėjo suprasdama, kad gimtojoje žemėj Jai ir mirusiai nebus vietos. Mirė Ji sunkiai 1950 m. gegužės 5 d. Paskutiniai jos žodžiai buvo: „Kodėl mūsų visų nesusaudė tada prie vagono durų?..“

Guli Ji lovoje pašarvota tarp gėlių. O veide – palaima ir ramybė. Galas kančioms. Atidarau langą. Tegul Lietuvos vėjelis paskutinį kartą paglosto Jos veidą... Mano geroji, mano romioji Mamyte, nenuskriaudusi gyvenime nė vienos gyvos būtybės. Kodėl Tavo daliai teko tiek kančių? Tu anksčiau už kitus pastebėdavai žmogaus skausmą ir nelaimę. Nepastebimai ir tyliai ateidavai į pagalbą. Išsipildė tavo didžiausias paskutinis noras. Tu numirei Lietuvoj. Tave priglaus gimtoji žemė. Paskutinėmis jėgomis Tu pasiekei ją. Silpna, mirštanti, persekiojama Tu nugalėjai.

Tik kur ta vieta? Kur ir kaip palaidoti?

Vienas kunigas sutiko palaidoti be dokumentų, kita pavarde, kaimo kapinėse 18 km už Kauno. Bet kaip išnešti iš namų? Kaip išvežti už miesto? Karsto išvežimas ir išnešimas nustebins kaimynus... Palaidoti po langais sodelyje? Bet gegužės naktys šviesios, neįmanoma nepastebimai iškasti duobę.

Teta siūlo: ji nueis į NKVD ir pasakys, kad naktį pasibeldė serganti sesuo, neįleisti jos negalėjo, o dieną ji numirė. Man teks pasišalinti. Turbūt atliks reikiamus formalumus asmens tapatybei nustatyti ir leis palaidoti. Bet juk tada aš negalėsiu nei į laidotuves ateiti, nei vėliau prie karsto: be jokios abejonės, jis bus stebimas – ten manęs lauks. Be to, jie tuo nepatikės, ir kai kas nukentės.

Bet labiausiai nepakeliama buvo mintis, kad Ją, mirusią, atėję žiūrės Jos budeliai, o aš ir tas paskutines valandas negalėsiu prie Jos pabūti.

Tai ką daryti? Nejaugi iš tikrųjų mano mirusiai Motinai Tėvynės žemėje nėra vietos? Rūsijoje yra maža patalpėlė, kuri buvo numatyta karo atveju slėptuvei. Laidosiu čia.

Kaltu ir kirviu pradėdu laužti grindų betoną. Jis labai kietas, sluoksnis storas. Nepalvojo Tėtė, kai statė namus, kaip bus sunku iškalti čia Mamytei kapą. Kad nepastebėtų iš lauko, pasišviečiu žvake. Stengiuosi iš visų jėgų, bet darbas į priekį juda lėtai. Jei kas lipa į antrą aukštą, darbą reikia tuoju nutraukti. Pagaliau betonas išlaužtas. Toliau molis. Antrą parą baigiu darbą. Prieš mane žiojėja duobė. Rytoj pirmasis gegužės sekmadienis – Motinos diena. Tai štai kokia mano paskutinė dovana Tau, Mama... Su teta perpjaujam spintą, darom karstą. Durelės bus karsto dangtis. Švintant karstą nunešam ir nuleidžiam į duobę. Išklojam jį. Paskui reikia nešti Ją ten. Keletą kartų prieinu prie Jos, bet man pakerta kojas, darosi silpna. To aš niekaip nepadarysiu. Tada ateina patikimas žmogus, žymaus kunigo misionieriaus Paukščio brolis. Jis paima Ją ant rankų ir išneša.

Visą kitą savaitę naktimis nešioju iš rūsio betono gabalus ir molį. Paskui gaunu cemento ir vėl užlyginu grindis. Jokių kapo žymių nelieka.

Patalpoje buvo vandentiekio skaitiklis. Jį tikrinęs žmogus ne kartą ten pastebėjo gėles, žvakę, bet niekam apie tai neprasitarė.

Nežinomi kapai... Kiek jų buvo ir kiek jų dar tebėra Lietuvoj...

III

1950 m. spalio mėnesį mane susekė ir suėmė. Uždarė į Kauno tardomąjį kalėjimą ir pateikė kaltinimą pagal Baudžiamojo kodekso 82 str. – pabėgimas iš ištrėmimo. Tardymo organus domino, kur slapstosi Motina, kas teikė prieglobstį ir materialinę pagalbą.

Nė į vieną iš šių klausimų atsakyti negalėjau neišduodama žmonių, kurie mums padėjo. Todėl iš karto pasakiau: teisybės sakyti negaliu, meluoti nenoriu. Už gerumą ir kilnumą taip neatsakoma. Kai dėl Motinos, galiu pasakyti tik tiek – mirė 1950 m. gegužės 5 d. Manimi, žinoma, nepatikėjo. Reikalavo pasakyti gydytojų pavardes, kokiose

kapinėse, kokia pavarde palaidota. Ir į šiuos klausimus atsakyti aš taip pat atsisakiau. Po poros dienų tardytojas triumfuodamas mane „demaskavo“: patikrinti visi Lietuvos CBAĮ biurai ir nustatyta, kad tą dieną tokio amžiaus moteris Lietuvoj nemirė. Mamytės mirties faktas buvo atmestas kaip melagingas. Na ir ačiū Dievui. Pastebėjau, kad jie niekada netiki teisybe. O labiausiai bijojau, kad nesužinotų, kur Mamytė palaidota, nes tada tuoj pat darytų palaikų ekshumaciją.

Kadangi tardymas visiškai nežengė į priekį, nuolat keitėsi tardytojai. Į tardymą kviesdavo beveik kiekvieną naktį, tik pradėjus miegoti. O šeštą ryto jau signalas keltis. Dieną net sėdint prisnūsti negalima – tuoj baudžia. Miego trūkumas labai vargino.

Savaitėmis su tardytojais tūpčiojome vietoje. Galų gale, išsvarginę mane ir patys save, tardymą užbaigė tuo, kuo ir pradėjo.

Gydytojai, gydę mano Motiną, žmonės, kurie mums teikė prieglobstį, slėpė, nenukentėjo. Dauguma jų tebėra gyvi ir gyvena Kaune ir Vilniuje. Saugumo įsitikinimu, Mamytė tebebuvo gyva ir Jos aktyviai ieškojo iki 1953 metų.

Kartą, apie 5 val. vakaro, man buvo liepta apsirengti ir išeiti iš kameros. Koridoriais, laiptinėmis prižiūrėtojas mane išvedė į kalėjimo kiemą. Nesupratau, kur mane veda. Priėjome kalėjimo vartus. Prie durų, vedančių tiesiai į gatvę, laukdamas manęs stovėjo elegantiškas ir gražus maždaug 27–28 metų vyriškis. Maloniai šypsodamas pasisveikino ir paprašė eiti su juo, bet rankų nelaikyti už nugaros. Paprasčiausiai stumtelėjo duris, ir mes išėjome į Mickevičiaus gatvę. Buvo rudens vakaras. Žmonės ėjo iš darbo, užsukdavo į parduotuves. Studentų būrys išbėgo iš fakulteto rūmų. Atsidūrėme tarp praeivių. Gražus ir be galo brangus buvo mano gimtasis Kaunas tą rudens vakarą. Ėjome tylėdami ir neskubėdami. Karo muziejaus sodelyje prisėdome ant suoliuko. Man vis atrodė, kad aš sapnuoju. Kas padovanojo man šį paskutinį pasivaikščiojimą po gimtąjį miestą? Paskui įėjome į patalpą Donelaičio ir Gedimino gatvių kampe. Tarnautojų nesimatė, įėjome į vieną iš kabinetų. Atsisėdome. Mano malonūs palydovas paklausė, ar aš nenorėčiau gyventi Kaune legaliai ir mokytis? Pasirodo, tai visai paprasta. Jeigu noriu, tai artimiausiomis dienomis mane paleis iš kalėjimo. Bylos į Maskvą nesiųs. Ir į Jakutiją atgal važiuoti taip pat nereikės. Aš paprasčiausiai eisiu į namus. O iš manęs reikės labai nedaug – tik nedidelės pagalbos organams.

Viskas aišku. Aš tikriausiai turėsiu įeiti į savo tėvų draugų ir pažįstamų namus. Jie atidarys duris draugui, o iš tikrųjų išliauš gyvatė, pasiruošusi be gailės paleisti juos Sibiro kančių keliais. Dabar aš supratau, kas mano malonūs palydovas.

Pasakiau, kad renkuosi savo 3 metus lagerio už pabėgimą ir grįžimą į Jakutiją. Jis santūriai šyptelėjo ir paaiškino, kad aš truputį klystu dėl bausmės: manęs laukia ne treji metai lagerio, o 20 metų katorgos, ir aš pati sau nuosprendį pasirašiau. Padavė man popieriaus lapą, kuriame iš tikrųjų buvo mano parašas. Ir aš prisiminiau: Jakutske visiems tremtiniams buvo pranešta, kad pagal naują įsaką pabėgimas iš tremties bus baudžiamas iki 20 metų katorgos. Kaip ir visi, aš taip pat pasirašiau, kad naujajį įsaką skaičiau. Netrukus pabėgome. Ir štai dokumentas čia. 20 metų katorgos... O dabar man dvidešimt treji. Galas net mintim neapčiuopiamas. Gražinau dokumentą. Pasaulis ima kažkur grimzti. Pašnekovas tylėdamas laukia.

Tai štai kas man padovanojo šį nuostabų pasivaikščiojimą. Parodė ir akimirką leido pajusti gyvenimą, kuris iš manęs atimtas visiems laikams, kurio niekada nebus, bet kuri siūlo mainais už garbę ir sąžinę.

Paprašiau nuvesti mane atgal į kalėjimą. Išbuvus pusmetį Kauno tardomajam kalėjime, atėjo iš Maskvos ypatingosios komisijos nuosprendis.

Mane nuvedė iš kameros į kabinetą. Jame buvo du saugumo karininkai. Perskaitė nuosprendį: už pabėgimą – 3 metai lagerio. Atlikus bausmę, gražinti į Jakutiją.

Po nuosprendžio pasirašyti atsisakiau. Į klausimą – kodėl? – atsakiau, kad šis nuosprendis neturi jokio juridinio pagrindo. Ištrėmimas yra bausmė. Ištrėmti gali tik teismas už nusikaltimą. Mane ištrėmė vaiką be jokios kaltės ir teismo, vien dėl to, kad gimiau toj, o ne kitoj šeimoj. Todėl ir savo išvykimo iš Jakutijos nelaikau nei pabėgimu, nei nusikaltimu. Nuosprendžio nepripažįstu.

„Mes priversim jus pasirašyti“, – pareiškė saugumo papulkininkis ir liepė pakviesti kalėjimo viršininką. Bet jiems teko surašyti aktą dėl atsisakymo pasirašyti. Netrukus per Vilniaus ir Maskvos kalėjimus mane atvežė į Gorkio sritį, Suchobezvodnojos stotį, Unžlagą, kur aš turėjau atlikti bausmę.

Lageris mane nustebino gausybe puikių ir šviesių žmonių. Atrodė, kad Stalinas čia uždarė šalies protą, garbę ir sąžinę. Kalėjo mokslininkai, konstruktoriai, kino ir teatro aktoriai, dėstytojai, gydytojai, studentai ir kt.

Marija Aleksandrovna Goldman-Želiabovskaja, Maskvos universiteto prancūzų literatūros dėstytoja (kartu su vyru – vaikų literatūros specialistu nuteisti už neišspausdintos literatūros laikymą) po darbo mums iš atminties skaitė prancūzų literatūros kursą.

Dažnai prisimenu maskvietę Borisą Vorobjovą, nuteistą 8 metams už dalyvavimą Maskvos aviacijos instituto pagrindiniame studentų būrelyje, kuriame jie nagrinėjo Rusijos istoriją ir revoliucinį judėjimą. Skaitė Belinskį, Černyševskį, Pisarevą, Lenina. Padarė išvadą, kad Stalinas neteisėtai užgrobė valdžią, yra nusikaltėlis, sunaikinęs ir tebenaikinantis milijonus geriausių šalies žmonių. MGB troško išpūsti procesą ir reikalavo iš tardomųjų studentų melagingų parodymų prieš dėstytojus. Tardant Borisą Vorobjovą, dalyvavo pats Berija. Šių tardymų prisiminimas – tuščia viena akiduobė. Ištisomis dienomis jį laikė mūrinėj „spintoj“, kurioje buvo iki kelių vandens. Bet kruvinas budelių karalius, saugumo ministras, dvikovą su 19 metų studentu pralaimėjo: melagingų parodymų neišgavo.

Lagerio zonos pakraštyje buvo viena mano labai mėgstama vieta – nedidelis plotelis, kuriame kaip niekur kitur augo nepaprastai vešli ir graži žolė. Čia ir paukščių kartais atskrisdavo, buvo tylu ir ramu. Mane stebino, kodėl čia tokia graži žolė. Vienas senas kalinys kartą man paaiškino, kad 1941–1945 m. čia buvo dar ne lagerio teritorija ir toje vietoje buvo laidojami mirę, sušaudyti ir nušauti kaliniai.

Dabar aš čia ateidavau su ypatingu jausmu. Ši vieta – kiekviena žolytė, kiekviena gėlytė – man atrodė šventa. Džiaugdavausi, kai čia atskrisdavo pačiulbėti paukštelis...

Ilsėkitės ramybėje. Nežinomi Kankiniai...

1953 m. vasarą iš lagerio mane išvežė atgal į Jakutską. Vežė etapu tris mėnesius per Sverdlovsko, Novosibirsko, Irkutsko ir Kirensko kalėjimus; Novosibirske, šalia senojo kalėjimo, buvo išmūryti pamatai ir padėtos sienos naujam persiunčiamajam kalėjimui. Iš visko matėsi, koks tai turėjo būti grandioziškas pastatas ir kiek šimtų tūkstančių žmonių būtų per jį perėję, jei ne Stalino galas. Kokie didingi buvo gulago imperijos užmojai...

Rugsėjo mėnesį atsidarė Jakutsko kalėjimo vartai ir mane išleido į „laisvę“. Pirmą kartąėjau be sargybos, buvo kažkaip neįprasta, vis atsisukdavau. Pradėjau dirbti. Ir štai vėl netikėtas likimo posūkis: 1954 m. liepo mėnesį mane staiga iškvietė į Jakutijos vidaus reikalų ministeriją ir paklausė, ar aš kada rašiusi Berijai. Berija tada buvo jau sušaudytas.

Prisiminiau, kad prieš metus, važiuojant etapu, kažkurioj stotyje paprašiau kalinių vagono sargybos kareivėlį įmesti laišką į pašto dėžutę. Jame aš prašiau Beriją, tada dar saugumo ministrą, pakeisti mano ištrėmimo vietą ir leisti gyventi kuriame nors Sibiro mieste, kur yra medicinos institutas.

Reikia tik stebėtis, kaip stropiai po Berijos arešto buvo patikrinta visa jo galima kanceliarija, jei atrado net mano popierėlių.

„Jūsų prašymas buvo atmetas, – pasakė man specskyriuje, – o mes jums leisime važiuoti mokytis. Pasirinkite miestą iki Uralo.“ Po valandos išėjau iš ministerijos jau su leidimu išvykti.

Į Omską atvykau, kai iki stojamųjų egzaminų buvo likusios devynios dienos. Spec-komendantūroj, kur prisistačiau, man pasakė, kad įskaiton mane ima laikinai ir jeigu aš nepraeisiu konkurso į institutą, tai mane išsiųs atgal į Jakutiją. Kadangi pinigų neturėjau, tai grįžimo perspektyva vėl buvo etapas.

Pirmojo egzamino išvakarėse nuėjau į teatrą. Tuo metu Omske gastroliavo Sverdlovs-ko operos ir baleto teatras.

Opera... Kokį didžiulį poveikį ji turėjo man. Pamėgau ją labai anksti, o nuo 13 metų ji išstūmė visus vaikiškus žaidimus ir pramogas. Retą spektaklį praleisdvau.

Teatras... Nepamiršamos, gražiausios mano vaikystės valandos. Didžulio džiaugsmo valandos.

Prieš mane atsivėrė įstabus Grožio ir Gėrio pasaulis, apkerejęs mane ir tapęs vėliau didele dvasios atsvara mano gyvenime.

Teatras... Jis uždega žmogaus širdyje fakelą, kurio jau niekas nebeužgesins; gali daryti ką nori: žeminti, kankinti, stumti į purvyną – žmogaus širdyje vis tiek jau skamba kita muzika – tikėjimo Gėriu muzika. Ir niekada tu jau negalėsi būti skriaudėjų pusėje, tavęs nepadarys jų įrankiu.

Kai 1941 m. birželio 14 d. mus vežė į Sibirą, man liepė pasiimti būtiniausius daiktus, aš rūpestingai sudėjau į du pundelius visas spektaklių programas ir išėjau iš namų tvirtai tikėdama, kad nešuosiu su savimi visa, kas brangiausia ir vertingiausia.

Tą vakarą ėjo „Traviata“. Kiek daug kartų mačiau ją Lietuvoj. Bet dabar, po tiekos metų, mirčių ir praradimų, viskas skambėjo nauja prasme, nepaprastai sukrečiančiai. Sukilo visa, apie ką stengiausi negalvoti, neprisiminti, kad galima būtų gyventi. Ir aš verkiau. Bet kartu įgavau naujų jėgų ir pasirengiau egzaminams kaip šturmui.

Nors juos išlaikiau penketais, bet žinojau, kad mano likimą spręs mandatinė komisija, kuri, be abejonės, pasidomės kai kuriais biografijos momentais, kuriuos aš nusiėpiau.

Antanas Miškinis

Antanas Miškinis (1905–1983), poetas, literatūros kritikos ir radiofono darbuotojas, staiga prasidėjusią Lietuvos sovietizaciją 1940 m. sutiko pakiliai, skyrė jai keletą entuziastingų eilėraščių. Demokratinių pokyčių viltys greit išblėso, jas pakeitė gresiančių represijų siaubas. 1941–1944 m. poetas skelbė eilėraščius vokiečių okupacinės valdžios kontroliuojamoje lietuvių spaudoje: jo tuometė poezija daugiausia proginė, „kalendorinė“, susieta su religinių švenčių ciklais, kviečianti neramiais laikais gyvenantį skaitytoją grįžti prie to, kas pastovu, atspindinti rūpestį tautinių tradicijų išsaugojimu. Artėjant antrajai sovietinės okupacijos bangai, jis nesvarstė apie pasitraukimą, jautėsi įsipareigojęs savo gimtinei. Matydamas, kas vyksta „išvaduotoje“ Lietuvoje, atėjo į pagalbą partizanams – redagavo *Laisvės žvalgo* laikraštį, tačiau nesistengė slapstyti ar konspiruoti. Tai buvo baisūs laikai, kai į miškus pasitraukė net tie, kuriuos sunkiai įsivaizduotume galinčius pakelti ginklą: mokytojai, universiteto studentai, intelektualai. Miške partizanaudami nuo sovietinių baudėjų rankų tais metais žuvo jauni ir talentingi žemininkų kartos literatai – Mamertas Indriliūnas ir Bronius Krivickas.

Už paramą pogrindžio rezistentams poetas 1948 m. buvo suimtas, atsidūrė Kauno kalėjime, ištremtas į Mordoviją, vėliau kalėjo Olžeraso, Omsko lageriuose. Sunkiausiomis sąlygomis ant beržo tošies ir cemento maišų rašė „Psalmes“ – visuotiniam nužmogėjimui nepasiduodančio žmogaus vizijas, kuriose fiksavo šurpią barakų kasdienybę, kreipėsi paguodos į Dievą, motiną, tėvynę, maironiškos poetikos posmais išraudojo gimtosios šalies ilgesį. „Psalmės“ – svarbus dokumentas, poetine kalba liudijantis sovietinių nusikaltimų žmoniškumui mastą. Asmenišką, savo emociniu gyvenimu susirūpinusį subjektą keičia kolektyvinis veikėjas „mes“ – bevardžiai, beteisiai Dievo gailėstingumo besišaukiantys ir kruvinus tironus keikiantys lagerių kaliniai, kadaise priklausę darbščiai žemdirbių tautai. Paliekama nuošalyje prieškarinio ištobulinta neoromantinė stilistika, eksperimentai ir formos paieškos – „Psalmėse“ poetas renkasi patį tiesiausią kelią į adresato sąmonę, sukrečia apokaliptiniais vaizdais ir smogiančia retorika, kurioje nebėra prasminių niuansų, atodūsių, nutylėjimų. Poeto tremtinio eilės anuomet skambėjo tik už lagerio sienų, kur kaliniai mokėsi posmus atmintinai, giedojo juos slaptuose susibūrimuose.

Itin svarbūs tremtyje rašytų „Psalmių“ religiniai motyvai. Prieškariu nepasižymėjęs dievobaimingumu, ribinėje situacijoje atsidūręs Miškinis prabilo apie Antikristo niekšybės, „žmogaus be Dievo“ pasaulėvaizdžio skurdą, smerkdamas komunistinę sistemą pirmiausia dėl to, kad ji dvasiškai luošina žmogų. Kasdienėse maldose atsispindi ir utopinė (sapnuose ir svajonėse atgijusi, tarp Vakarinės ir Rytinės žvaigždžių patekėjimo besivaidenanti) perspektyva – „Lietuva šventoji“, regėjimuose išskylanti saugį, motinos (taip pat ir Dievo Motinos) globojama erdvė. Ilgesys ir regėjimai teikia jėgų pakelti alinančių dar-

bų našta, išlaikyti žmogišką pavidalą aplink siaučiančio nužmogėjimo fone. Kai kurie lagerio vaizdai itin natūralistiniai, jie tampa kaltinimu visai totalitarinei sistemai, nevertinančiai žmogaus gyvybės: „Būk prakeikta, šėtono apgavyste!“ Poeto minties nevaržo jokios apsaugos ar sargybos, jis rūsčiai perspėja pasaulio tautas, užsimerkiančias prieš komunizmo nusikaltimus. Rašydamas „Psalmes“, Miškinis jautėsi dvasiškai ir intelektualiai laisvas, neprivalęs paisyti oficialios cenzūros. „Psalmsė“ esama ir silpnų vietų – meninę vertę smukdo atviras emociingumas, „plakatinė“ retorika, tiesmukais įvaizdžiais reiškiamas pasipiktinimas ir pasibaisėjimas.

1956 m. sugrįžęs į tėvynę, Miškinis turėjo laviruoti, prisitaikyti. Teisingumo šaukęs balsas pritrilo, poetas buvo morališka palaužtas, o gal nuoširdžiai tikėjo, kad postalininio „atlydžio“ laikotarpis atneš ramybę ir vertybių pusiausvyrą. Sovietinėje Lietuvoje pasirodę rinkiniai *Eilėraščiai* (1960), *Arti prie žemės* (1965), poema „Svajonės ir maištas“ (1967) buvo pilni deklaratyvaus optimizmo, sovietinio „laimingo gyvenimo“ butaforijos, šiomis knygomis Miškinis tarsi įteisino savo priklausymą rašytojų sąjungai, jos leido jam sugrįžti iš kultūrinio gyvenimo nuošalės. Išėivijoje dėl to buvo smerkiamas ir kartu jo gailėtasi, suprantant, kaip beatodairiškai net ir didžiausius talentus laužo sovietinis režimas. Nuoširdesniu balsu poetas prabilo vėlyvuosiuose rinkiniuose *Dienoraštis* (1972) ir *Klevai prie kelio* (1982), kur sugrįžo prie jaunystėje pamėgtos dainiškosios neoromantinės stilstikos. Senatvėje lyrinė poeto prigimtis prasiveržė atsiminimų knygoje *Žaliaduonių gegužė* (1977), kurioje autentiški atsiminimai, senojo kaimo likimo apmąstymai dera su eseistiniais svarytymais.

Kad ir kaip vertintume Miškinio sovietinio laikotarpio kūrybą, siaurame bendraminčių rate jis buvo žinomas kaip nepriklausomų pažiūrų poetas, kurio dėka pokarinėje vertybių griūtį patyrusioje lietuvių lyrikoje išliko dainiškoji neoromantinė tradicija, besiremianti autentiška tautosakine poetika.

[...] *giesmė, malda, rauda yra tie žanrai, kurie įsismelkę į kasdienę sodiečio buitį, tapę jo pasaulėjautos raiškos formomis: giesmes primenančiose psalmėse girdimos Antano Strazdo „Pulkim ant kelių“ („Giesmė prieš mišią“), Maironio „Marija, Marija“, Senojo Testamento „De Profundis“.*

Rita Tūtlytė

Siūloma literatūra: *Sulaužyti kryžiai: eilėraščiai, laiškai*, atsiminimai apie A. Miškinį, sudarė Vytautas Jakelaitis, Vilnius: 1989; Rita Tūtlytė, „Antanas Miškinis“, in: *Lietuvių literatūros istorija. XX amžiaus pirmoji pusė*, II knyga, sudarė Rimantas Skeivys, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010, p. 397–406.

Antanas Miškinis

PSALMĖS

RŪPINTOJĖLIŲ LIETUVA

O Dieve, Dieve, didis Rūpintojau,
Išniekinti mes šaukiamės Tavęs –
Parodyk mums prašvintantį rytojų
Ir iš vergijos tragiškos išvesk.

Baisus devyniagalvis mus užklupo
Ir švaistosi gaisrais, kerštu, mirtim...
Maldos neb' ištariam – sukropo lūpos,
O pragaras atsiveria arti.

Ant vieškelių krauju išmintos pėdos,
Pasruvo mūs žaliuojantys laukai.
Devyniagalvis mūsų kūną ėda,
Krauju aplaistyti visi takai.

Pažvelk, koks gedulas apėmęs laiko,
Kokia gūdi užgulusi naktis.
Devyniagalvis dar labiau paklaiko,
O pranašai vaitoja išjuokti.

Plačiai užplovė mus bedievių nerštas
Ir šaukia garbint kalinio grandis.
Tai kas žmogaus širdy sumažins kerštą?
Kas šėlstantį šėtoną sutramdys?

Dejavimuos maldų balsai apkurto,
Kai slibinai pikti užpuolė mus –
Išgrobstys mūsų paskutinį turtą,
Išniekins jie šventoves ir namus.

Nežinom, kiek likimas bus nulėmęs
Ir kiek terios mus įžūli gauja;
Kapai išniekinti bus ir emblemos,
Ir dieviškas paveikslas žmoguje.

Tu išklausk baisiausio mūsų rėksmo,
Kitaip daug sielų nekaltų pražus,
Ir atitolink paskutinę grėsmę –
Nuo išvežimų vaikeliu mažus.

Jei Dievas didis Tu bei Rūpintojas,
Kurs ir žvaigždynų apregi kelius,
Išveski mus į švintantį rytojų
Iš slibino nasrų, iš sopulių.

Nuo mūsų šauksmo skaldos kalno uolos,
Nuo verksmo verčias marių sietuva;
Nužeminta po Tavo kojų puola
Rūsti Rūpintojėlių Lietuva.

PASIBAISĖJIMAS

Ar nepabaista Tau, o Visagali,
Toks žemėj pakrikimas – kas bus ryt?
Ir kiek žmogus sugyvilulėjęs gali
Piktybių ir niekšybių pridaryt?

Valdovas Tu esi erdvės ir laiko,
Ir amžinybės, ir žmogaus minčių,
Pažvelk – jau planeta nebeišlaiko
Didžios nevalios didelių kančių.

Žmogus nupuolė taip žemai, kad gėda
Vadint jį žemėj Dievo kibirkštim –
Kaipo žuvis kad žuvį brolių ėda,
Vaikų krauju jo pirštai suteršti.

Kalėjimuosna milijonais grūda,
O rėkia – laisvė esanti vien čia...
Teisybės nēr nē per aguonos grūdą –
Vien smurtas, melas, prievarta, kančia

O kankiniai per sniegą lyg per ugnį
Praeina, dar kovoja su mirtim.
Žmogus, pasaulį stumdams į bedugnę
Didžiuojasi nudvasinta būtim.

Čia prigimtį žmogaus padaro žiauria,
Netenka jis pavidalo tauraus...
Kaip musės krinta po toliausią šiaurę
Nuo klimato ir elgesio bjauraus.

Tūli pakrinka, stačiai nužmogėja
(Išdėstyt neįmanoma raštu),
Nes jau kančia pasiekus apogėjų,
Nes liejasi kančia jau per kraštus.

Šėtonas taip išdido ir paklaiko!
Išgelbėk mus, nes pabaisa suės.
Valdovas Tu esi erdvės ir laiko,
Išgelbėk mūsų sielas – SOS!

PASIMATYMAI SU MOTINA (I)

– Motule mano, vai mielų mieloji,
Vienintelė man tu kaip Lietuva.
Ar durys brakšteri, ar šuo suloja,
Langan kaip saulė tavo švyst galva.

Tu lauki vis, kad aš namo sugrįžtau,
Bet nesulauksi niekad niekados.
O bus pavasaris, o paukščiai krykštaus,
O gegužėlės raibosios raudos!

Nakčia aš paukščių tuo keliu plačiuoju
Mintim tavęs lankyti skrendu skrendu...
Sidabro galvą tavo išbučiuoju,
Po stiklo langu rymančią randu.

Man veidą ašarom karštom aplieji,
Sušildai mano stingstančius pirštus.
Sušvinta prieš akis namai mielieji,
Ir visa, kas kur buvo, užmirštu.

Tu klausinėji, kur buvau pražuvęs,
Ko taip ilgai nesilankiau namuos.
Gerklėj apkarsta, stingsta man liežuvis,
Kaip tiek ilgai galėjau be mamos...

Mane ilgai ilgai uždare laikė,
Suraišiojo rankas vielom kietom.
Ne kartą, mama, naktuzėlę klaikią
Su giltine sėdėjau pakaitom...

Atklydau mintimi vogčiom ištrūkęs,
Kaip šešuolėlis prislinkau gatve.
Pakol žvaigždes pridengęs laiko rūkas,
Pabūsiu, motinėle, pas tave.

Mane bučiuoji, glostai ir teiraujies,
Kada visai pareisiu pagaliau.
Aš sverdėju, per burną trūksta kraujas,
Ir sukniumbu ties kojom, tolėliau.

Kad tu brangiausia, visados žinojau –
Ir džiugesy, ir ašarų klane.
Matau, kaip kryžium dideliu žegnoji,
Ranka dešniąja laimini mane.

– Dievulis geras, lengvins kraupų kelią,
Su Juo tave išleisti nebijau.
Dabar jau kelkis ir keliauk, vaikeli,
Pro rūką žvaigždės pražydės tuojau...

PASIMATYMAI SU MOTINA (II)

Dar šalta. Rankos nejučiom sugrubo.
 Drabužiai išnešioti ir menki.
 O tu šviesi, baltuos drobinuos rūbuos
 Su šypsena mane pasitinki.

Nuo tavo žvilgsnių net naktis šviesėja
 Ir atminimų sklaidosi rūkai.
 Tu klausi, iš krikštasuolio išėjus:
 – Sūneli mano, kur taip užtrukai?

Apie tave be perstojo galvoju –
 Gulu ar ankstų rytą aš keliu.
 – Man teko, mama, pereit daug pavojų,
 Lankyt neleido margu laiškeliu.

Languos pamėlę, užšautos durys.
 Žvelgiu, akis įbedęs, tolumon...
 Tu klausinėji vėl mane pridurmui –
 Kada pareisiu visiškai namo.

– Kai mėnulėlis šildys kaip saulužė,
 Vidur žiemos pražydingams medžius,
 Kai ažuolai atžels audroj palūžę,
 Kai vandenėliai ežeruos išdžius...

– Nenusitark, vaikeli, taip nereikia...
 Ar tu tiesos ieškojai vis tuščiai?
 Pažvelk, jau debesėliai pasidraikė
 Ir švinta jau danguosna pakraščiai.

– Dievulio Motina Sopulingoji
 Apveizdi visa, aš meldžiuosi Jai.
 Prigulk, saldaus miegelio nemiegojai,
 O šitokį kelelį atėjai...

– Aš pabudėsiu prie gluodnios galvelės,
 Parodyk, ar tik ne karšta kakta?
 Užtvindę galvą mintys maišos, velias...
 Mama žiedais žiedeliais apsnigta.

Mamužė kalba kalba visą laiką,
 Ir skamba skamba balsas pro ausis.
 Vis ranką ant galvos uždėjus laiko,
 Ir nyksta mano liūdesys.

– Žiūrėk, jau vyšnių burbuolytės kečias.
 Paskui ramunėm geltonuos kalva.
 Tu būsi mūsų pirmutinis svečias,
 Vienintelis, brangus kaip Lietuva.

VAKARĖ ŽVAIGŽDĖ

Žvaigždė vakarė danguje sustojo
 Ir žydi žydi šaltu sidabru.
 Po ja ir Tujen, Lietuva šventoji,
 Glaustysies šią naktelę tarp audrų.

Tave dabar visi vėjužiai pučia,
 Kaip niekad per gadyne kelias.
 Ar yr dar kas šiandieną valgo Kūčias,
 Dalija, laužo baltas plotkeles?

Tave dabar audri audružė krečia,
 Toli nubloškia brolius, sesules.
 Vaizduojamės Tave kančioj konkrečią, –
 O mums varnai akis gal čia išles...

Mums Tu kaip sužadėtinė mieliausia,
 Vienintelė tema mums intymi.
 Tavęs lankyti lekiam iš toliausia –
 Atrandam ilgesinga mintimi.

Ištroškom atsigerti Tavo vėjo,
 Pušų ir eglių užesio smagaus.
 Kur kryžius ir tėvų namai stovėjo,
 Po gaisro – gelsvas gabalas dangaus.

Išalkom Tavo kasdieninės duonos,
 Šilkinio žvilgsnio liūdinčių akių,
 Tavęs, kuklios gražuolės ir madonos,
 Po didelių klajojimų sunkių.

Tave dabar tenai nupustė pūgos,
Speigai nunuogė ant plikos kalvos.
Tačiau tvirta nenulenkei pabūgos
Sukruvintos, bet išdidžios galvos.

Paveikslas Tavo mums toli pašviečia,
Paniekinom net mirtį dėl Tavęs.
Surink mus, Dieve, iš visų pašviečių,
Gyvuosius likusius namo parvesk.

Mes apsakysim baisią Odisėją
Prie židinio susėdę šilimoj,
Kokius mes kruvinus kelius tęsėjom
Vorkutoj, Karagandoj, Kolymojo,

Norilske, Uchtojo, Solikamske, Intoj,
Mordovijos miškuos ir t. t.
Pasaulį visa juk praeina, kinta;
Kančias užmiršta tautos pagaliau.

RYTINĖ ŽVAIGŽDĖ

Žvaigždė rytinė danguje nublanko,
Išblyškusi sutirpo debesų...
Saulužė greit pradės dieninį lanką;
Kur, mielas, tu, ar gyvas tebesi?

Širdy graudingi ilgestėliai telkias,
Kad akys džiaugtis gal nebegalės.
Tave gal smaugia nuolatinis alkis,
Nušaldo šaltis baltas rankeles.

Paukštelė būčiau, neščiau gerą gandą,
Nulėkčiau lėkčiau rankos tau paduot.
Viena pati pasiekčiau Karagandą,
Kalnai nesulaikytų nei vanduo.

Bet mus vargeliai dideli suvystė...
Namų ir kryžių braška pamatai.
Ir tu ten gal kaip žolynėlis vysti,
Šviesios saulužės nebe pamatai.

- Vai ne, mieloji, nevierni žodeliai,
Tik ilgestėliai tavo tie tikri.
Vakariai vėjai saldina mums dalią
Arba paukštelė pralekia vikri.

Mėnuo tėvelis budi per naktužę,
Kai mingam įsisupę skarmaluos,
Sapnuoja – didelė audra atūžia,
Gal šėtoniją nupustys, nušluos...

Šiaurioj šalelėj saulė, mūs močiutė,
Pašviečia ir pašildo iš viršaus –
Neduoda man dar visiškai nudžiūti,
Pakol gimos šalies nepamiršau.

Tiesos ieškodami gal buvom klydę;
Dabar silpni, kad vėjas mus prapūs...
Sietyns brolelis per laukelį lydi
Į persiuntimo punktus etapus...

Aplinkui girdisi nešvankūs barniai
Praeinančių tarp kulų ir keiksmų.
Man kankinio vainiką pina darniai
Sesulės žvaigždės spindinčiu žaismu.

RŪPINTOJĖLIS

*Nebūkite kaip arklys ir mulas,
kurie neturi išminties. Žąslais ir kamanomis
suspaus žandus tu...*

Dovydo XXXI, 9

Vieniems – tik stabas tu. Kiti vežiosis,
Puoš muziejus menu iš praeities.
O tu man simbolis kančios didžiosios,
Prisikėlimo, įveiktos mirties.

Tu vis manam regėjime skausmingas,
Kančios vis pilnas, begalinės – tos,
Kuri kaip durtuvas į kūną sminga,
Tolydžio sminga, gelia nuolatos.

Ir nuolatos dėl daugelio dalykų –
Žmogaus menkystės ir baisių klaidų, –
Matai? Jau minios ir Tave paliko –
Ieškot nueina latrų pažadų.

Jos – alkanos; jos šimtąkart apviltos...
Ar išteklių ir laisvę susiras?
Jos blaškos kaip migloj, kaip vėtroj smiltys,
Instinktus tenkindamos ir aistras.

Kas bus, jei vėl apgautos įsisiautės?
Ar išlaikys tat žmogiška širdis?
Ir gobšai paskiri, ir plėšrios tautos
Suiminės, išdavinės, žudys...

Aš – kalinys, aš – tremtinys išsekęs,
Aš išvežtas, išduotas artimų.
Jau gęstančios, o ilgesingos akys
Dar ieško saulės ir gimtų namų.

Vaidenas man, kad miglos išsisklaido...
Drebėdamas, čia užkrėstas drugiu,
Nužemintą, bet gerą ir atlaidų
Iš tolumų nykių tavo regiu.

Iš tolumų... Atsiveria arimai,
Daigai ten ima keltis iš vagos.
Tu vis vienodai liūdnas rymai rymai...

Ar taip ir ligi amžių pabaigos?

Ir štai išvystu aš stebuklą didį,
Kai jau gyvent man liko tiek mažai:
Tau ant gražios galvos erškėčiai žydi,
O veidu rieda ašarų lašai...

– Ko tu verki, žiūrėdams į pasaulį,
Ko ašara ant skruostų su krauju?
Juk tu valdai galaktikas ir saules –
Švytėjimus ir katastrofas jų!

– Verkiu, kad mirdamas neverktum tujai
Bei milijonai kaip ir tu kitų –
Visų pažemintųjų, nuskriaustųjų
Visuos žemynuose visų tautų.

SUNKŪS DARBAI

Su durtuvais ir šunimis mus bruka
Į darbą per pūgas kaip galvijus.
Parkrinta tūlas jau čia pat ant bruko
Ir paniekos šitos jau nebejus.

Taip šalta – per dantis ir žiaunas gelia,
Nors burną apriši ir aklina.
O varge mano, didelis vargeli,
Kada išvargsiu aš tave čionai.

Aušra tik aušta, o aš jau sušalęs,
Išvargintas ant kojų vos laikaus.
Tos neaprėpiamos atšiaurios šalys
Prižarstė sielą kraupulio klaikaus.

Dar saulė teka, o aš jau išalkęs,
Tarp triukšmo ir keiksmų vos vos valdaus.
Lig nakčiai vėl judėki, dirbki, šalki
Be maisto ir be poilsio saldaus.

Aukšta, stati niūrių kalnų pašlaitė,
 Daug žemės ir akmens čia reiks nukast.
 O rankos įnagio nebeišlaiko,
 Nes nuovargis greit pakerta rankas.

Prie laužo cinikai, blevyzgos šlykščios
 Atšaldo širdį nuo žmonių ilgam.
 O Dieve, jei čia visados palikčiau,
 Kam leidai gimt ir augt šioj žemėj man.

Nedaug nūn reikia, tik sušilt, pavalgyt,
 Kiek pailsėt be žvėriškų žmonių,
 Tada gal dar galėčiau tęst, o galgi
 Dienų galėčiau laukti šviesesnių.

Pavėjui rymau ant kastuvo koto,
 Pavargęs nuo kalnų tų nukastų.
 Pasauli iškankintas, nuniokotas,
 Žmogau suniekintas, šiandien kas Tu?

Galvoju, kam žmogus iš viso gimęs
 Ir kas jisai? Koks tikslas, ko sulauks?
 Juk laiko nesulaikomas bėgimas
 Kaip vėtra dulkes nuo akmens nuplaus.

Maištaujančios dar skraido mintys,
 Suvokiamu sušvinta aiškumu,
 Kitaip nebežinotum kuo ramintis –
 Malda, prakeikimu ar tik nuolankumu.

Lėtai taip saulė slenka vakaropi,
 Kad, rodos, vakaras nė neateis,
 Kol gausi mėlynų su vobla kruopų,
 Tikrovę nuovargūs sapnai pakeis.

Kol gyvas, reikia dar kaip nors manytis
 Ir grumtis su tikrove atkakliai.
 Imu pagrauzt sušalusios duonytės,
 Bet pirštai grumba, daros kaip kabliai.

Vytautas Mačernis

Vytautas Mačernis (1921–1944) – poetas, pagarsėjęs intelektualia, vidinės egzistencijos nerimą išreiškiančia kūryba, siekęs išsaugoti minties ir žodžio vienovę gyvenimo „dūžtančiose formose“, „praeinančiame pasaulyje“, kurio laikinumas tapo dar tragiškesnis Antrojo pasaulinio karo audroms užslinkus. Mačernis jautėsi pajėgus rašyti įspūdingo užmojo epines poetas, filosofinę pasaulio sandarą aiškinančius eilėraščių ciklus, gyvenimo dramą nuo gimimo iki mirties aprėpiančią „Žmogiškąją komediją“, tačiau iš visų sumanytų kūrybos ciklų jam pavyko baigti tik „Vizijas“. Kiti jo kūriniai fragmentiški, nors ir rodantys nemenkus poeto kūrybinius užmojus. Kūryba kaip vizija tiesiog sprogdino Mačernį iš vidaus – jis gyveno ypatingo dvasinio intensyvumo gyvenimą, rinkosi šviesą nešančio genijaus kelią, kuris jam buvo per sunkus, psichologiškai alinantis: „Tačiau aš norėčiau, norėčiau visiems nušviesti kelius. Aš norėčiau, kad kas nors mane lyg degantį ugnies kamuolį išspjautų dangaus gelmėn. Ir aš tada šviesčiau virš jūsų galvų per visas dienas lyg nepasiekiamą saulė“ (iš laiško Bronei Vildžiūnaitei).

Trumpas poeto gyvenimas, kurio kūrybingiausi metai sutapo su Antrojo pasaulinio karo katastrofų laikotarpiu, apipintas amžininkų sukurtomis legendomis. Prie Mačernio „mito“ kūrimo prisidėjo išeivijoje savo kūrybos kelią tęsusi „žemininkų“ karta. Jo amžininkai žuvusio draugo atminimui sukūrė eilėraščių, kuriuose kalbėjo apie prometėjišką kūrybos prigimtį, dvasinę skirtingų epochų ir kultūrų poetų giminybę:

O tu ištrykši tarp galingųjų šviesos fontanų –
Arthur Rimbaud, Lautréamont, John Keats –
Ir sups tave ironiškos būties lopšinėmis gimtoji žemė,
Neramiai amžių valandai paguldžiusi akis.

(Alfonso Nyka-Niliūnas, „Marche funèbre Vytautui Mačerniui“)

Mačernis gimė 1921 m. birželio 5 d. Šarnelės kaime – šiauriniame Šiaurės Lietuvos pakraštyje, netoli Žemaičių Kalvarijos. Viktorija Daujotytė jį metaforiškai įvardijo kaip „karalių gėlę iš Žemaitijos pelkių“, perfrazuodama vieną iš „Vizijų“. Žemaitiškumas, šiaurietiškas – ypatingas kodas, padedantis geriau suvokti Mačernio estetinius orientyrus: skurdus ir atšiaurus lietaus merkiamo gimtojo vienkiemio peizažas, nepalankus metų ar paros laikas (dažnai vėlyvas ruduo, tamsus vidurnaktis) – magiškas jo poezijos scenovaizdis. Tėvas turėjo nemažą ūkį, tačiau, nepaisydamas slegiančių skolų, mėgo patogų gyvenimą ir triukšmingas puotas. Apie save poetas buvo sukūręs bajoriškos kilmės legendą

ir daugelis tų, kurie susidūrė su juo iš arti, pažymėdavo išoriškai atpažįstamą aristokratizmą, skvarbų ir švytintį žvilgsnį (kuris galėjo būti ir vaikystėje persirgtos džiovos požymis). Jo vieta šeimos namuose buvusi komplikauta: motina ne itin mylėjo mažąjį Vytautą, antrąjį sūnų, – tikėjosi, kad tuokart gims duktė. Berniuku labai rūpinosi močiutė, kurią jis vėliau prisiminė ir kaip savo kūrybinių galių ugdytoją: nuo mažumės diskutuodavo abstrakčiomis intelektualinėmis temomis apie religiją ir tai, kas nematoma kasdienybės žvilgsniu. Senolės, veikiančios mitiniame laike, paveikslas kaip prarasto vaikystės rojaus ryškiausias ženklas iškyla „Vizijoje“. Kiti namiškiai juo stebėjosi, jiems būsimasis poetas atrodė kaip „ne šio pasaulio“ vaikas. Gana anksti berniuką patraukė knygos, ugdžiusios fantaziją, supažindinusios su pasaulio kultūros turtais.

1935 m. baigęs Sedos progimnaziją Vytautas įstojo į Telšių Motiejaus Valančiaus gimnaziją, kurioje jau būrėsi pradedantieji literatai, vadovaujami reiklaus mokytojo Felikso Kudirkos. Dar mokydamasis Sedoje būsimąjį pranciškonų vienuolio ir poeto Leonardo Andriekaus paragintas įsitraukė į jaunųjų ateitininkų veiklą – tam turėjo įtakos kontempliatyvus charakteris, senolės įskiepytas nuoširdus pamaldumas, kurį jau vaikystėje buvo palietusios klausimų ir abejonių žymės, taip pat gebėjimas telkti apie save bendraminčius. Nors kai kurių amžininkų atsiminimuose Mačernis apibūdinamas kaip uždara, intravertiška asmenybė, draugų jam netrūko. Buvo aktyvus ateitininkas, gebėjo ne tik pats kurti, bet ir kitus skatino kūrybai. Poezija jam buvo ir bendravimo būdas – minėtini eilėmis rašyti laiškai jaunų dienų draugei. Greitai rado bendrą kalbą su Pauliumi ir Juozu Jurkais – žemaičių literatais, vėliau besirūpinusiais Mačernio atminimo išsaugojimu (Juozas Jurkus ketino išleisti poeto raštus sovietų okupuotoje Lietuvoje, tačiau parengiamuosius darbus sustabdė tremtis; Paulius Jurkus rūpinosi Mačernio kūrybos leidimu anapus Atlanto).

Nors gimnazijos baigimo atestate Vytauto užsienio kalbų žinios tebuvo įvertintos patenkinamai, 1939 m. pasirinko anglų kalbos ir literatūros studijas Vytauto Didžiojo universitete – jį itin traukė anglų kultūros konservatizmas, pagarba viskam, kas archajiška, patiko Edgaro Alano Po (Edgar Allan Poe) poezija. 1939–1942 m. – „Vizijų“ rašymo laikotarpis, tačiau taip pat ir politinės sumaištys, perversmų ir lūžio laikas. Pirmosios sovietinės okupacijos metais Mačernį sutikęs poetas Henrikas Nagys stebėjęsis, kaip šis gali ramiai rašyti poeziją tokiu dramatišku laiku, kai aplinkui karaliauja stalinistinių agitatorių skleidžiami melas ir baimė. Mačernis jam atsakęs ramiu išminčiaus tonu: „Reikia užmiršt viską ir rašyt. Būt savo pasauli. Vis tiek juk jie negali įeit į mano pasaulį. Aš rašau, ir baigta. Ir man visai nesvarbu – gali būti ir viena armija, ir kita“ (iš Nagio atsiminimų).

Mačernis „Vizijas“ kūrė veikiamas Oskaro Milašiaus simfoninės struktūros eilėraščių, kuriuose jį stebino intelektualinė plotmės daugiasluoksniškumas, dėmesys detalėms, epinio ir filosofinio stiliaus intarpai, leidžiantys asmeninę subjekto problemiką pakylėti iki visuotinio matmens (beje, tuo metu, kai spaudoje pasirodė pirmieji Mačernio eilėraščiai, Lietuvoje dar dominavo neoromantikų karta, poeziją suvokusi tik kaip lyrinę išpažintį). Jaunojo kūrėjo susidomėjimas egzistencializmo filosofija turbūt prasidėjo nuo

*Jeigu kas nors vertingo yra
tiek šiapus, tiek anapus, – tai
aukštosios akimirkos, kurių
metu žmogus išsiskleidžia
Visatos pilnatvėje.*

Vytautas Mačernis, 1942

atidaus Fiodoro Dostojevskio romanų skaitymo – jį itin traukė Didžiojo Inkvizitoriaus legenda, kurią vertė į lietuvių kalbą ir interpretavo pasitelkdamas modernaus krikščionio argumentus.

„Vizijos“ – poetinė utopija, kurioje aprėpiama asmeninė istorija ir mistinė bendruomenės dvasia, susiejami vaikystės įspūdžiai, kilę iš atidaus aplinkos stebėjimo, ir namų erdvėje užkoduotos konservatyviosios, epochų sumaištyje padedančios išlikti vertybės: ištikimybė „tolimųjų vakarų, šaltosios šiaurės genčių“ tradicijoms, pagarba darbui, idealų ir savo žemės gynimas ir saugojimas. Lyrinis subjektas jaučia, kad namuose yra ne vienas – juk jam aukštesnės jėgos gimtosios žemės balsu nurodė: „Gyvenk per mus, kad mes galėtume amžinai gyventi per tave“. Kartu akivaizdus kontrastas tarp vizijų ir dabarties plotmių: tik vaizduotės akimis pasiekiamame, magiškos nostalgijos šviesos nuviektame pasaulyje subjektas gali atsiverti būties harmonijai, o dabartis pilna nerimo, netikrumo, ji skendi naktyje: „Tik pas mane tamsus vidurnaktis, tik pelenuos maža ugnelė gūri, / Ir baisiai daužosi širdis“. Tai „baimės ir drebėjimo“ atmosfera, perfrazuojant egzistencialistinės krypties danų filosofą Soreną Kirkegorą (Søren Kierkegaard), kurią patyrė daugelis „žeminkų“ kartos poetų („Nušvinta sienos. Alkana naktis pro langą žiūri, / O aš, kažką atminęs, vėl iš nerimo drebu“, Nyka-Niliūnas, eil. „Nami“, 1939).

1941 m. rudenį Mačernis persikėlė į Vilniaus universitetą studijuoti filosofijos, susipažino su čia veikiančių studentiškų draugijų nariais ir pasinėrė į miesto, apie kurį tiek svajota vaikystėje, gatvių labirintus – Vilnių pažino taip gerai, kad net įsidarbino senamiesčio gidu. Tarp dėstytojų didžiausiu autoritetu laikė eruditą, Vakarų ir Rytų kultūrų žinovą Vosylių Sezemaną. Iš oficialių studentiškų bendruomenių poetą labiausiai traukė katalikiškoji „Šatrija“, tačiau jos hierarchinė struktūra, kur visa valdžia atiduota vyresniesiems, jo netenkino. Mačernis lankėsi ir neformaliuose, kiek bohemiškuose studentų susirinkimuose, kuriuose aidėjo Frydricho Nyčės (Friedrich Nietzsche) kadaise ištartas, o Balio Sruogos karo metais primintas priesakas: „Statykite namus ant ugnikalnio ir mokinitės gyventi pavojuje“. Netrukus (1943) universitetas buvo uždarytas, Sruoga ištremtas į Štuthofą, o Mačernis, kuriam tereikėjo išlaikyti baigiamuosius egzaminus, baimindamasis, kad nacių okupacinė valdžia neišsiųstų jo priverstiniais darbams, grįžo į atokiąją Šarnelę, tolyn nuo karo siaubo. Čia, senojo namų sodo paunksmėje jis rašė „Metų“ sonetus, derindamas filosofinius ir poetinius savo asmenybės pradus, metų laikų kaitą išgyvendamas kaip kosminių ir metafizinių dėsnių, kultūros istorijos svarbiausių momentų pasikartojimą asmeninėje vizijoje.

Pasilikęs vienuoje, stebėdamas, kaip už lango draskosi vėjas, poetas per trumpą laiką išgyveno savo antiką, viduramžius ir Renesansą, persikūnydamas į filosofą, alchemiką arba karalių ir kartu nepamiršdamas, kad yra savo laiko augintinis („Jaučiuos pavargęs ir pasenęs Vakarų žmogus“). Sonetų žmogus – prieštaringas, besiblaškantis tarp palaidumo ir askezės, keliantis opiausius egzistencinius klausimus ir čia pat ironiškai besišaipantis, neriantis į hedonistinį svaigulį. Žmogaus gyvenimą lemiančios jėgos čia pasirodo pridengtos kultūrinėmis kaukėmis: po sceną išdidžiai žingsniuoja „Garsus Toreador, Mirtis baisioji“, idealiosios ir žemiškosios meilės aistrą įkūnija tragiški Don Žuano ir Don Kichoto personažai. Būdamas modernistas, Mačernis neslėpė susižavėjimo klasikos kūriniais, kvietė skaitytoją šviestis, lavintis, susipažinti su vertingiausiais kultūros pavyzdžiais: jo

subjektas teigia savo sielą, „alkaną kaip žvėrį“, maitinąs mokslu ir menu – „geriausiais žemės vaisiais“. Griežta ir lakoniška soneto forma (savaip priešinga simfonikiems, išstętiems „Vizijų“ periodams) neribojo poeto vaizduotės, leido jam susitelkti ties būties priešybėmis: čia mezgasi dialogai tarp asketo ir šokėjos, Don Kichoto ir Sanča Pansos, prabylama nirvaną pasiekusio budistų vienuolio ir smuklėje snaudžiančio seno palaidūno balsu. Gyvenimas išskyla įvairiabriauniais pavidalais. Dažnas sonetų subjektas – poeto amžininkas, gyvenantis monotoniškos būties ritmu, užduodantis klausimus, į kuriuos nerandama atsakymo (eil. „Einu, bet nežinau, į kur nueisiu“). Vis dėlto paskutiniai sonetai atskleidžia vis gilėjančią vidinę dramą ir nusivylimą: „Atleisk, režisieriau, aš taip esu išsekęs... / Mane nuvargino kasdien vis rolės naujos“.

1943 m. Mačernis antologijoje *Kas girdėti kalnuose* paskelbė prozos kūrinį, dalyvavo literatūriniame vakare Vilniuje, kur dėl įtaigios intonacijos sulaukė netikėto pasisekimo. Jaunąjį poetą ypač gyrė Vincas Mykolaitis-Putinas, atpažinęs jo kūryboje kai kuriuos savo paties motyvus. Mačernio kūryba to laiko skaitytojams iš tiesų atrodė lyg savotiškas klasicizmas, ji artimesnė Balio Sruogos, Mykolaičio-Putino ir Fausto Kiršos, o ne jaunesnės neoromantikų kartos atstovams. Studentiško sambūrio kolega Kazys Bradūnas prisiminė, kaip nepalankiai apie tokią poeziją atsiliepė Bernardas Brazdžionis, laikęs Mačernio „Vizijas“ negrabiai surimuota proza. Literatūros padangėje karo išvakarėse pasirodė nauja karta, kuriai buvo lemta kūrybiškai išsiskleisti tik išėivijoje. Šios kartos ideologija – krikščioniškasis egzistencializmas, ji orientuojasi į modernistinę Vakarų literatūrą, sugeria į save prieštaringas Nyčės, Dostojevskio, Martino Haidegerio (Martin Heidegger) idėjas. Mačernis daug mąstė rengdamasis diplominiam darbui tema „Nyčė ir Kristus“, ieškodamas pusiausvyros tarp autoritetingo teologinio požiūrio ir katastrofų amžiaus neigimo dvasios.

Atokvėpiui nuo sonetų poetas rašė kitus ciklus, apie kurių tikslesnį kompozicijos planą galima tik spėlioti. Juose galima pajusti geliančią ironiją ir sarkazmą – reakciją į idealistinių vilčių žlugimą. Lyrinis subjektas, nusivylęs pasauliu ir savimi, ironizuoja pasakodamas apie savo paties gimimą ir vaikystę (ciklas „Žmogaus apnuoginta širdis“), pašiepia mechanizmais ir mašinomis apsistačiusią, o iš tiesų pražūtin riedančią Vakarų civilizaciją („Žmogiškoji komedija“), keliomis pabrėžtinomis frazėmis išryškina karikatūrišką žmogaus prigimtį („Trioletai“). Ironijos nėra cikle „Songs of Myself“, kuriame galbūt ieškota naujų raiškos priemonių: atsakyta ritmiškai organizuotos poetinės kalbos iliuzijos (rašoma verlibru), dienoraščio fragmentų forma bandyta perteikti intensyvią sąmonės veiklą.

Vis gilėjantį pesimizmą ir besismelkiantį nuovargį lėmė nepavykusios sužadėtuovės su Brone Vildžiūnaite – išsigandusi neigiamos Mačernio motinos reakcijos, sužadėtinė prašė atidėti vestuves. Nerimą sėjo ir sovietų pajėgų nepalaujamas artėjimas prie Lietuvos sienų. 1944 m. vasarą poeto namai ir Šarnelės apylinkės tapo iš miestų pabėgusių intelektualų ir menininkų prieglobsčio vieta. Čia kuriam laikui apsistojo dailininkas Telesforas Valius, režisierius Juozas Miltinis, jauni aktoriai Vaclovas Blėdis ir Donatas Banionis. Dis-

*[...] mokėkime gyventi nors
dūžtančiose formose. Mes
patys esame šviesa, mes
patys esame saulė, todėl
neaimanuokime, jei aplinkui
tamsu, mes nemokame sau
kelio nušviest. Kiekvienas
nešam sielą lyg žibintą.*

Vytautas Mačernis, 1942

kusijos apie meną aplinkui griaudint fronto pabūklams tęsėsi per naktis. Galų gale rude-niop poetas, jausdamas, kad sovietinio režimo sąlygomis kurti literatūros jis nebegalės, apsisprendė trauktis, tačiau nespėjo. 1944 m. spalio 7 d. žuvo pataikius artilerijos sviedinio skeveldrai. Palaidotas be bažnytinių apeigų, nešventintoje žemėje – ant tėviškės kalnelio. Lyg būtų paskutinį kartą atskirtas nuo giminės ir bendruomenės. Jam buvo lemta visiems laikams susilieti su savuoju gamtovaizdžiu, su Žemaitija, kurios gaivališką ir kultūriškai sunkiai apipavidalinamą prigimtį buvo nuodugnai apmąstęs (straipsnis „Žemaitiškas charakteris mene“). Netrukus pražuvo jo rankraščiai – sesuo juos užkasė daržinėje, kur vėliau buvo įrengta sovietų kariuomenės lauko virtuvė. Nuo drėgmės prirašyti lapai sulipo, susiliejo rašalas.

Mačernio kūrybinis palikimas mums žinomas iš nuorašų, kuriuos surinko ir į vientisą archyvą sutelkė draugai. Jo kelias pas skaitytojus buvo nelengvas: stalinizmo laikotarpiu eilėraščiai slapta perrašinėti, paties poeto net vardo negalima buvo minėti. Atlydys įvyko XX a. septintajame dešimtmetyje, kai literatūrologo Vytauto Kubiliaus pastangomis pasirodė pirmosios nedrąšios publikacijos. Net ir išleidus rinktinę *Žmogaus apnuoginta širdis* (1970) į poetą skersakiavo budrūs cenzoriai: netiko jo skaityti ir versti autoriai, aplinka, kurioje formavosi jo talentas, gąsdino šeimos istorija (brolis – miške žuvęs partizanas, motina su kitais vaikais buvo išstremta į Sibirą). Išeivijoje Mačernio kūrybai sklisti kliūčių nebuvo – 1947 m. Romoje išleistos „Vizijos“, kur greta didžiojo ciklo įtraukta ir keletas sonetų, 1961 m. Čikagoje – dar išsamesnė kūrybos rinktinė *Poezija*, kuriai eilėraščių nuorašus iš Lietuvos slapta atsiuntė Mačernio draugas poetas Eugenijus Matuzevičius. Mačernio kūrybos pavyzdžių įtraukta į „naujosios lietuvių poezijos antologiją“ *Žemė* (1951) – taip ilgiems dešimtmečiams nusistovėjo išėivijoje puoselėtas mitas apie „niekada neemigravusį emigrantą“, kurio autoritetu žemininkai pasiremmdavo ginčydamiesi su vyresniąja Bernardo Brazdžionio ir Jono Aisčio karta. Įvardiniame *Žemės* antologijos straipsnyje filosofas Juozas Girnius teigė, kad Mačernis esąs savotiškas atskaitos taškas, parodantis naujosios poetų kartos estetinės raidos kryptis. Poetą kaip klasiką įteisino 1990 m. Vilniuje išleista iki šiol pilniausia jo kūrybos rinktinė *Po ūkanotu nežinios dangum*. Mačernio kūryba ir šiandien kreipiasi į klausiančius ir ieškančius, kviečia apmąstyti ir suprasti būties stebuklą, patirti jį kaip viziją.

Siūloma literatūra: Vytautas Mačernis, *Praeinančiam pasaulyje praeisui*, sudarė Valentinas Sventickas, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2006; Virginija Balsevičiūtė, *Vytautas Mačernis ir jo karta*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001; Virginija Balsevičiūtė, „Vytautas Mačernis“, in: *Lietuvių literatūros istorija. XX amžiaus pirmoji pusė*, II knyga, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010, p. 561–570; Viktorija Daujotytė, *Karalių gėlė iš Žemaitijos pelkių*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2006; Vaiva Narušienė, „Keli štrichai jaunojo genijaus portretui“, in: *Darbai ir dienos*, Nr. 52, 2009, p. 39–72; Alfonsas Nyka-Niliūnas, „Nevermore“, „Vytautas Mačernis“, in: *Temos ir variacijos*, Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 105–124.

Vytautas Mačernis

RUDENS SONETAI

4

Ruduo. Jau ilgesio gėlė
 Auksiniais lapų tonais žydi,
 Kaip paskutinis vasaros sudie
 Prieš atsisveikinimą didį.

O melsvuma dangaus švelni,
 Liūdna kaip Dieviškasis Niekas,
 Neradusioj kažko širdy
 Kaip atminimas lieka.

Dabar kiekvienas daiktas
 Nurodo Begalinį.
 Kūrybos metas baigtas.

Lengviau pulsuoja jau visi šaltiniai...
 Tik žydi ilgesio gėlė.
 Ir vėjas dvelkia kvepiančiu sudie.

[Šarnelė, 1943. X. 2]

7

Vidunaktį dažnai
 Aš pabundu,
 Kada keistai, keistai
 Visuos namuos tylu,

Ir aš nebežinau,
 Kas daros su manim,
 Bet man kaskart sunkiau
 Tokiom naktim

Išspręst gyvybės ir mirties lygtis
 Su begale nežinomųjų.
 Veltui aš laukiu: niekas man nepasakys,

Atėjęs iš erdvių giliųjų,
 Kodėl kas nors yra? Kodėl aš pats esu
 Didžiausia paslaptis visatos slėpinių?

[Šarnelė, 1943. X. 17]

12

Savo sielą, alkaną kaip žvėrį,
 Maitinu geriausiais žemės vaisiais:
 Mokslu ir menu; tegu ji gėris
 Spalvomis ir tonais įkvėptaisiais.

Leidžiu jai ištvirkť ir atgailoti,
 Užsivilkus aštrią ašutinę,
 Bet aš negaliu niekuo pasotint
 Tos panteros, alkanos, laukinės.

Kūno narve ji nervingai vaikšto,
 Amžinybės sau kaip grobio geisdama.
 Ilgis saulės nužertųjų aikščių,

Kur gulėtų nemirtinga ir laisva,
 Meilės šoky suktis su dievais kartu,
 Trypiant žiedus anemonų geltonų.

[Šarnelė, 1943. X. 27]

13

Mes nežinome kam, bet gyventi,
 Kurt ir juoktis pasauly – puiku;
 Nes ir tai, ką mes esam iškentę,
 Vienąsyk prasiveržia džiaugsmu.

Mes nežinom kodėl, bet darbuotis
 Per šešias įtempimo dienas
 Tenka mums. Ir tada vainikuoti
 Galim švęsti šventes prabangias.

Mes nežinome kaip, kuo būdu:
 Bet vien ieškantį glosto švelniai
 Po gilių abejonės naktų

Purpuriniai tiesos spinduliai,
 Ir pro ašarų tyrus lašus
 Šviečia aukštas ramybės dangus.

Šarnelė, 1943. XI. 1

19

Ateik, naktie, ir būki mano mylima!
Ateik, pečius apskleidusi tamsiais plaukais,
Palikę vienu du pasaulyje tada,
Žavingomis svajonėmis galėsime žaist.

Pasekdamas tavos širdies plakimą lėtą,
Aš savo liūdesį neramų surimuosiu
Ir skęsdamas gelmėj tavų akių žvaigždėtą,
Skaitysiu knygą ateities nežinomosios

Ir, tavo mistiniu grožiu apsisvaiginęs,
Klausydamas erdvių simfoninės lopšinės,
Užmigsiu lyg ant sužieduotinės krūtinės.

Ateik, naktie, ir būki mano mylima!
Ateik lengvu žingsniu, ritminga eisena,
Slaptų vestuvių guolinį džiaugsmą nešdama.

[Šarnelė, 1943. IX. 21]

21

Mano siela šiandien sunkiai serga,
Degdama vienatvės liūdesio karščiu.
Aš nemoku jai palengvinti vargo,
Ką ji kliedi, aš suprasti negaliu.

Aš sekiau jai pasakas gražiausias,
Sugalvojau malonumų daug naujų,
O jos akys nežinia ko klausia,
Tokios liūdnos, net pažvelgti į jas baugu...

Ir pabūgęs, jog pamišusi kada
Nesuplėšytų į skiautelius mane,
Kai ištroškus atsigert paprašė,

Padaviau jai taurę žudančių nuodų,
Bet, išsiurbus paskutinį lašą,
Ji sušuko: trokštu, duoki stipresnių!

[Šarnelė, 1943. XI. 29]

25

Einu, bet nežinau, į kur nueisiu,
Ir gyvenu, bet palaidai ir be prasmės:
Ragaudamas gyvenimą kaip vaisių
Ir vėl jį nešdamas kaip našą ant peties.

Aš klausiau kunigų ir filosofų –
Atsakė jie, išdėstė viską išsamiai.
Bet man širdis ir šiandien lygiai sopa:
Kodėl pasaulis ir žmogus, ir visa tai?

Ir taip einu tolyn šio klausimo keliu
Po nežinios dangum, pavargusiu žingsniu.
Bet jei randu užsimiršimo smuklę pakely, –

Tai linksmas per dienas naktis puotauju,
Kol nuobodžio tarnai, rimtuoliai rūškani,
Vėl išmeta į klausimo kelius iš naujo.

[Šarnelė, 1943. XI. 17]

ŽIEMOS SONETAI

2

Pasiilgau savo mylimos dukrytės,
Ji vadinasi Naktis,
Jos plaukučiai tamsūs, ant akių užkritę,
Kaspiniukais papuošti.

Mano kambarinį jinai ateina tyliai,
Nusiteikusi rimtai...

– Tėte, – sako ji, – tave be galo myliu.
Tiek, – ir išskečia rankas. – Matai?

Pabučiavusi veidan,
Žiūri į mane. Staiga sušunka:
– Ką? Skaitysi knygą man?..

Mylimos dukrelės nematai?..
Ir, sumaišiusi knygas, pasprunka,
Krykšdama ir sukdamas linksmai.

[Šarnelė, 1943. XII. 12]

4

Aš buvau visada per daug rimtas,
Man patiko tik vandenys gilūs.
Buvo siela dažnai susikrimtus:
Savimi ir viskuo nusivylus.

Nepabūgęs gelmėn pasinerti
(Šito niekad lengvai nepamiršiu),
Iš gilių vandenių vieną kartą
Iškilau vėl į patį paviršių.

Vėl niekingi dalykai patinka,
Greit sudūžtančių stiklo žaislų
Ieško blizgančios akys aplinkui.

Vėl šiandien lengvapėdiškai myliu...
Nors tikrai, nemeluotai turiu
Sielą liūdną, skausmingą ir gilią.

[Šarnelė, 1943. XII. 15]

9

Garsus Toreador, Mirtis baisioji,
Gyvenimo arenoj vaikšto išdidi
Ir pergalem naujom kasdien triumfuoja –
Jai turi pralaimėt sunkioj kovoj visi.

Ji rodo mums raudoną laimės skarą.
Mes puolam ją tartum įsiutę gyvuliai,
Kol aštrų durklą ji širdin suvaro,
Iš mūsų narso pasijuokus įžūliai.

Dievams žaidimas tas žiaurus patinka:
Aukštai susėdę danguose aplinkui,
Šauniam Toreador triukšmingai ploja

Ir gyvulių būrius kasdien naujus
Išleidžia per gyvenimo vartus. –
Težudo juos Toreador, Mirtis baisioji.

Šarnelė, 1944. I. 4

10

DON JUAN

Kaip poilsio šalies moters ieškojau žemėj.
Aš vergas nerimo sunkaus ir nuolatinio,
Ją vaizdavaus kaip versmę, kur paguodą semia
Klajūnai, neturį pastogės ir tėvynės.

O moterys! Jūs gundančios kaip miestai naktį,
Svaiginančių iliuzijų šviesoje paskendę,
Kur siela skuba nuodėmių džiaugsmu sudegti
Anapus žemės rūpesčių, vargų, negando.

Bet rytą: prieš akis tuščia, nurimus gatvė,
Šalia – paniekintos moters veidai išpurte,
Ir sielon grįžus kaip vagis urvan vienatvė...

O meilė begalinė, guodžianti, švelni,
Kaip pasakoj kadais giliai paskendę turtai,
Taip tolimal! Taip nepasiekiamai toli!

Šarnelė, 1944. I. 8

24

Būk, gyvenime, man neteisingas,
Būk versmė patyrimų karčių
Ir sunkių pralaimėjimų ringas,
Iš kurio grįžčiau pilnas žaizdų, –

Bet būk didelis ir vienkartinis,
Pažymėtas didžiųjų kančių, –
Skausmo platumos – mano tėvynė:
Jas išplėsk begalybėn, meldžiu!

Sūkury nuolatinės kovos
Niekada palankiai nešypsoki
Ir nuo laimės laikyki atokiai.

Man neduoki draugų, mylimos –
Švelnumu jie mane pražudys –
Mirsiu aš, mirs kovos troškulys.

Šarnelė, 1944. II. 10

25

Man neramu. Aš savo nerimą bandau
Išreikšti žodžiais ir poezijos vaizdais,
Bet neišreikštas nerimas nešt dar sunkiau –
Be žodžių man sunku, bet dar sunkiau su jais.

Žinau, kad vakar mintys niekad nebegriš
Ir miręs jausmas antrą kartą nepabus,
Todėl ir skubinu, kad žody praeitis
Surastų rimų kryžiais ženklintus kapus.

Bet aš jau pavargau, ir mano nuotaika nupuolė,
Many viskas taip greitai miršta, kinta, bėga –
Gražiai palaidot praeitį ne mano jėgai;

Ir apšodint kapus poezijos neužmirštuolėm
Aš nebemoku, nebespėju, negaliu...
Ir man dažnai taip neramu, taip neramu.

Šarnelė, 1944. II. 10

28

Norėčiau jums kaip knygą nuo pradžios atskleisti
Savę ir visą perskaityti ištisai.
Bet mano knygos puslapiai taip išsisklaistę:
Jos galo ir pradžios neberandu patsai.

Negaila jos... Ji nuobodi kaip visos knygos,
Gyvenimo rašytos žmogiškon širdin,
Ir ką paaiškins tie periodai nelygūs,
Ta jų gaida, kaskart vis krintanti žemyn.

Bet kas gi aš esu?.. Jūs norite žinoti...
– Turbūt kažkoks keistų troškimų lydinys, –
Ne vienas, į mane pažvelgęs, pasakys.

Taip! Trokštu – nes esu gyvenimo besotis –
Gyvent, gyvent, visus kaskart mylėt labiau,
Galbūt ir dar ko nors... Argi aš pats žinau...

Šarnelė, 1944. II. 13

29

Neatimki, Dieve, iš manęs klydimo teisės,
 Noriu pats surasti tavo kelią.
 Lig tavęs gal taip ir niekad neateisiu,
 Bet aš trokštu pats patirt, kaip gelia

Klaidoje širdis... Aš baisiai noriu nusidėti
 Ir palikti tuščią tavo rojų.
 Tik patyręs nupuolimo vargą kietą,
 Vėlei imsiu sekt patarimu tavuoju.

Kai sugrįšiu pas tave, koks džiaugsmas didis
 Tėviškame tavo veide suspindės,
 Tu sušuksi: - Grįžo štai sūnus paklydęs -

Ir ilgai, saldžiai priglausi prie širdies.
 Bet dabar man duoki mano dalią - laisvės turta,
 Aš jau pats, aš pats bandysiu savo laimę kurti.

Šarnelė, 1944. II. 14

31

O buvo metai, gyvenau kaip neregys,
 Gyvenimui sakiau palenkęs galvą: Taip!
 Buvau bevardis, savo veido neturįs,
 Nei vieno žodžio nemokąs ištart savaip.

Bet kartą pabudau ir, didelėm akim
 Save ir visą svietą niūriame fone
 Staiga išvydęs, siaubo suspausta širdim
 Tariau gyvenimo aklam žaidimui: Ne!

Nenoriu aš gyvent, jeigu neaišku,
 Kodėl liūstu, verkiu, juokauju ir šypsaus;
 Kodėl naktis ir Paukščių Takas ant dangaus,

O sieloj keistas noras išsiaiškint,
 Kodėl gyvenimui aš trokštu tarti: Taip!
 Ir visada tik šitaip, ne kitaip?

Šarnelė, 1944. II. 17

34

Kiekvieną rytą mylima, praeidama pro mano langą,
Praverus jį, numesdavo ant stalo puokštę vasaros gėlių,
Kaip saulės ir pabudusių laukų pasveikinimą brangų, –
Ir, ilgu žvilgsniu pažiūrėjus į mane, nueidavo keliu.

O aš palikdavau sėdėt per dieną tarp knygų pasislėpęs.
Tarp knygų, kambario niūriam šešėly, vyto gėlės ir širdis.
Sode krepštelio paukščiai, dūzgė bitės ir šlamėjo liepos –
Tik aš sėdėjau susimąstęs, šlamesio ir paukščių negirdįs.

Bet vieną rytmetį prie mano lango nesustojo mylima,
Negrižo paukščiai... Pajutau, kad vasara praėjo...
Susidrumstė širdis lyg vandenų paviršius bėgant vėjui.

Dabar, kai sėdžiu ir maštau, lauke pasnigusi žiema...
Man šalta... Aš rausiuos tarp knygų... Kiek iš vasaros gėlių!
Suvytę jos. Ir žydinčios tarp jų surasti negaliu.

Šarnelė, 1944. II. 21

PAVASARIO SONETAI

1

Dideli ir monotoniški, ir abejingi
Upių vandenys tekėjimu masyvišku, plačiu
Liejasi per lygumas. Nuo jų šnerėjimo sultingo
Svaigsta žemė lyg moteris nuo mylimojo kuždesių.

Ir jos iščius, juodas, supelijęs, išdraskytas,
Susimaišo su derlingu, atneštu dumbliu;
O paskui ateina šiltas, ūkanotas rytas,
Ir iš vandenų ir žemės dulkių sumišų

Gimsta vėl Pavasaris. Gražus kaip Dievas jaunas:
Jojo kūną pirmas kvepiantis lietus nuplauna
Ir pribarsto plaukus vos pražydusių žiedų.

Užsimetęs ant pečių plačiųjų skraistę žalią,
Eina jis per žemę. Jam žaibai nušviečia kelią,
Naktimis nupuldami iš debesų juodų.

Šarnelė, 1944. IV. 14

3

Praeinančiam pasaulyje praeisiu,
Kasdien suduždamas, bet išdidus:
Mylėdamas skurdžiosios žemės vaisių
Ir moteris, ir saulę, ir sapnus.

Kaip svečias, pakviestas į šventę šviesią,
Aš paragausiu, vynas ar svaigus,
Aš tik gėlių spalvom pasigėrėsiu,
Savin giliai įkvėpsiu jų kvapus;

Ir mylimos nerūpestingą veidą
Lengvai palietęs pirštais virpančiais,
Triukšmingai muzikai aplinkui aidint

Ir atsisveikinęs mostu tik su svečiais,
Palikęs žiburius toliau jų šventei degti,
Išeisiu vienišas į amžinąją naktį.

Šarnelė, 1944. IV. 20

VASAROS SONETAI

1

Atleisk, režisieriau, aš taip esu išsekęs...
Mane nuvargino kasdien vis rolės naujos.
Tu pažiūrėki: kokios mano tuščios ir negyvos akys,
Ir jau širdies seniai nebepasiekia kraujas.

Aš kažkada tikėjau rasti personažą,
Kuriuo galėčiau savo sielą išsakyti,
Bet ką radau, tebuvo gestai, mimikos ir žodžiai gražūs,
Ir tas betikslis, blaškymasis scenoje mažytėj.

Veltui, režisieriau, kažko vaidinime ieškojome...
Dabar aš eisiu ir vaidinsiu, rolės nepaskaitęs,
Ir paskutinėj scenoj taip suriksiu: „Mano siela mirė“,

Pratrūksiu tokiu širdį draskančiu raudojimu,
Kad ložėj kažin kur nualps išbalusi mergaitė
Ir salėje žiūrovai bus ilgai nuo išgąščio pastirę.

Šarnelė, 1944. VII. 13

2

Iš varginančio triukšmo, gatvių, dulkinų ir saulės
Aš vėl grįžau į šešėliuotus, pamirštus namus,
Ir lyg spalvotas sapnas dar vaidenasi pasaulis,
Dar matos gatvėmis žmonių plaukimas neramus.

Aš sėdžiu, ugnyje burna, liguistai spindi akys...
Už sienos girdisi dainavimas kurtus, tylus
Jaunos sesers... Į langus atsimušdamos plaštakės
Gelsvais milteliais nuberia įtrūkusius stiklus.

Toli už lango pievom vaikšto saulė ir šešėliai,
O dar toliau ant kalno snaudžia ramūs tvenkiniai...
Užmik ir tu, širdie, kuri tiek liūdesio pakėlei,

Kurią praeivių smalsūs žvilgsniai įžeidė giliai...
Ant stalo miega pasmerktos mažytės lauko gėlės,
Už lango dūzgia medumi apsunkę bitės ir vabzdžiai.

Šarnelė, 1944. VII. 14

PAVARGIMAS

Nepasisekęs eilėraštis

Mokėkime gyventi ir dūžtančiose formose

Aš taip skubėjau jau visada kažkur,
bet kartą... pavargau.
Atrodė, lyg laimėjimui pasaulin
būsiu aš atėjęs

Dar saulėn akys žvelgs ne kartą,
Tačiau ir ten jos ras dėmių...
Todėl norėtūsi visai
Be pėdsako išnykt, pražūt.

Aš nežinau, kodėl šiandien toks pavargimas
Sukaustė protą ir jausmus.
Ak, būki dar, nors dūžtančiose formose,
Pasauli, man prasmingas ir gražus.

Šarnelė, 1942. VII. 6

Bronius Krivickas

Bronius Krivickas (1919–1952), nors ir gavęs solidų filologinį išsilavinimą, atstovauja mūsų literatūros istorijoje retai poeto kario paradigmai. Apsisprendimas stoti į partizanų gretas rašytoją padarė vienu svarbiausių antisovietinio pasipriešinimo balsų.

Krivickas gimė 1919 m. lapkričio 17 d. Dar mokydamasis Biržuose jis pasižymėjo kaip literatas. Studijuodamas Vytauto Didžiojo universitete, „Šatrijos“ meno kuopoje, kur būrėsi krikščioniškų pažiūrų jaunieji rašytojai, Krivickas susidraugavo su bendraamžiais kūrėjais, kuriems vėliau prigijo žeminių vardas.

Prasidėjęs antrajai tarybinei okupacijai Krivickas dar bandė mokytojauti Biržuose, bet gresiant suėmimui 1945 m. pradžioje pasitraukė į mišką. Iki dešimtmečio pabaigos jis laikėsi netoli gimtųjų vietų, ilgesnį laiką – pas žmonos, su kuria slapta susituokė ir susilaukė sūnaus, tėvus. Kaip pasakojama, ėjo ryšininko tarp partizanų būrių pareigas, buvo jų labai gerbiamas, vadinamas „profesoriumi“.

1951 m. Krivickas, paskirtas LLKS Rytų Lietuvos srities visuomeninės dalies viršininku, aktyviai ėmėsi partizanų spaudos leidybos.

1952 m. rugsėjo 21 d. pagal suimto ir palūžusio Rytų Lietuvos partizanų vado Kimšto parodymus saugumo kariuomenė aptiko bunkerį, kuriame slėpėsi Krivickas. Nušauti partizanai užkasti čia pat miške. Tik po metų (anot liudininkų, susapnavus pranašišką sapną) Krivicko ir jo bendražygio kūnai buvo rasti ir slapčia perlaidoti Putiliškių (Panevėžio r.) kapinėse. Atgavus Nepriklausomybę, čia pastatytas paminklas.

Pirmasis partizanavimo laikų Krivicko eilėraštis datuotas 1945 m. vasario 21 d. – tai geriausio jo bičiulio Mamerto Indriūno žūties diena. Iš pradžių Krivicko eilės plito tik žodžiu arba nuorašais tarp kovotojų ir jų rėmėjų. Į viešumą Krivicko kūryba, kurią pats poetas prilygino žinutei butelyje, išplaukė beveik po pusės amžiaus, Atgimimo laikais.

Krivicko poezijai būdinga minties įtampa, atsigręžimas į klasikinės vertybes ir formas yra visai 1939-ųjų kartai bendri poetikos bruožai. Tačiau ši poetika realizuojama tragiškoje stalininio teroro situacijoje. Iš absurdo pojūčio, gerai pažįstamo amžiaus vidurio literatūrai, Krivickas vaduojasi ne tik išpažindamas vertybes, bet ir stodamas į kovą už jas. Mirties baimę įveikia garbės ir gėdos jausmai.

Eilėraščiuose randame nemažai žiauraus partizaninio karo realijų: slapstymasis bunkeriuose, bendražygių netektys („mūsų liko gal iš šimto vienas“), žuvusių partizanų kūnų niekinimas ir sau pasiliekamasis paskutinis šovinyš. Kartu ne mažiau ryški istorinė ar net mitinė projekcija: prieš daug stipresnį priešininką stojusių vyrų ir moterų didvyriškumas partizaninį karą susieja su izraelitų kova dėl Pažadėtosios žemės arba viduramžių herojinėje poezijoje apdainuojamomis „kovos ir žygių“ legendomis. Tokiame fone išskylančios

Krivicko poezijos subjektas pasižymi rūsčiu monumentalumu. Jis suvokia, kad „laimėjimo viltis“ yra labai menka: su stojišku santūrumu tai bylojantys eilėraščiai („Pralaimėjimas“, „Migla“, „Partizano mirtis“) priskiriami prie geriausiųjų poeto kūrinių. Tačiau jis neabejoja, kad auka turi prasmę.

Krivicko poezijoje esama ir švelnesnių nuotaikų, pavyzdžiui, rafinuotomis aliteracijomis ir vidiniais rimais skambanti „Rudens gitara“: „Ji suokė skundą, kad taip greitai runda / Rudens rimty rymodami šilai. / O skausmas bunda, o skaudžiai sujunda / Ir dunda didūs viesulai...“ Elegiškuose eilėraščiuose kartojasi mirties ir grožio ryšio motyvas. Nebūties „šešėlis“ nepaprastai sustiprina grožio išgyvenimą, ir rudens „mirę lapai“, puošiantys lyrinio herojaus kaktą, ima spindėti „gryniausiu auksu“; lygiai taip ir mirtis įgyja tauraus grožio (Rita Tūtlytė).

Kita vertus, tai nevirsta mėgavimusi agonija ir nykimu. Poetas vaizduoja taikų gyvenimą, atsinaujinusių šalį, kur kasdienis darbas, kūryba ir kova bus kupini „galybės ir harmonijos“, ir netgi mirtis praras savo tragizmą, „nes būsim savo pareigą atlikę / Ir sau pasiekę ribą pilnaties“. Jau šiandien tokio būvio pradmenis jis junta mylimos moters (kuriai skiriamas sonetų ciklas „Neužmirštuolei, žydinčiai nakty“) „širdy, pilnoj šventos šviesos“.

Svarbią vietą Krivicko poezijoje užima religinė tematika. Šalia intymios meditacinės lyrikos ne viename eilėraštyje kalbama apie Dievo rūstybę ir net žiaurumą („Žiaurusis Dievas“, „Karo dievui“). Lietuvą užklupusių kančių akivaizdoje tradicinis gerojo Dievulio vaizdinys subyra. Tačiau tikėjimas Dievo visagalybe neleidžia poetui manyti, jog patiriama nelaimė yra vien tik šėtoniškų galių darbas. Kad ir kaip paradoksalu atrodytų, Krivickas čia mato dievišką planą, kurį praskleidžia ilgi naratyviniai eilėraščiai „Šėtono monologai“ ir „Jo atsakymo žodis“. Pirmasis eilėraštis pasakoja apie puikybės ir pykčio išprovokuotą šėtono maištą prieš Dievą. Į šias grumtynes, kur „dreba laiko ir erdvynų toliai, / Ir mūsų galios siaučia kaip audra“, nuolatos įsijungia ir žmonės. Dievo atsakyme plėtojama mintis, kad blogis – tai ne savarankiška visatos galia, o „nebuvimas tik Manęs Paties / Tik mano mosto kuriančio silpnumas“. Skirdamas žmonėms „kovos ir bandymų rūsčiųjų dalią“ Dievas nori, kad jie patirtų „manųjų dėsnių baudžiantįjį svorį“ ir taip bręstų ir tobulėtų. Tada, „kai jie bus ugnys, vien Manim degą, – metai prieš žūtį rašo Krivickas, – Džiūgaus, gaus triumfu amžių varpas, / Kad baigtas jau didaus kūrimo tarpas, / Kad viską apsiaubė didi Vienybė, / Ribas sutirpdė dieviška Beribė“.

Satyriniai Krivicko eilėraščiai liudija, kad poetas atidžiai sekė tarybinio režimo veiksmus ir propagandą. Supriešindamos ideologines klišes su tikrove, satyros demaskuoja nužmoginančią santvarkos prigimtį: „Taip pas mus jau sutvarkyta: / Turim būti vienas kitą. // Jeigu kito tik neskūsi, / Tai tu liaudies priešas būsi. / Jeigu kito tik neėsi / Tai tu pats Vorkutoj dvėsi“. Krivickas kalba su sarkazmu, bet išlaikydamas santūrų toną, kuris tik sustiprina šiurpą ir siaubą: „Pasiekė raudonarmiečiai / Pergalę didžiulę: / Apie dvidešimt lavonų / Štai ant gatvės guli. // Tai banditai, nes, pabūgę / Bado ir kankynės, / Jie nuo Sibiro ir rūsio / Slapstėsi ir gynės“.

Siūloma literatūra: Bronius Krivickas, *Raštai*, parengė Virginijus Gasiliūnas, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1999; Rita Tūtlytė, „Bronius Krivickas: „Kad be galo jaustum globą švelnią...“, in: *Išliekanti lyrika*, Vilnius: Gimtasis žodis, 2006 p.125–125; Dalia Jakaitė, *Šatrijos draugija lietuvių literatūros istorijoje*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2003.

Bronius Krivickas

DOVYDAS PRIEŠ GALIJOTĄ

Šarvo žvynas ant manęs nešvyti
 Ir nekabo kardas prie juosmens.
 Mano rankoj tik lazda piemens
 Ir svaidyklė akmenim svaidyti.

Kalnuose palikęs savo bandą,
 Į stovyklą karo ateinu,
 Nes tenai, ganyklose kalnų,
 Aš girdėjau tą gėdingą gandą,

Kad visoj tautoj jau nēr kas gina
 Vardą vieno iš visų dievų,
 Kurs, sukūręs mus kvapu savu,
 Šviest mum siunčia saulę ir sietyną.

Iš gėdos jutau, lyg liestų veidus
 Geležis, įkaitus raudonai:
 Tik dėl Jo širdis taip mirtinai
 Tegalėjo būti išizeidus.

Ir todėl štai prieš tave aš stosiuos!
 Nors žinau: ranka man per silpna...
 Bet lyg žaibo žvilganti liepsna
 Dega pyktis sielos įžeistosios!

Miesto mūrus persmeigti įstengia
 Tavo rankoj geležis baisi.
 Tu į kalną panašus esi,
 Kurį žvynas metalinis dengia.

Bet kaip baisią tu turėtum galią,
 Nepabūgsiu jos aš niekadus,
 Nes vis viena mirčiau iš gėdos,
 Jeigu lenkčiau Jo šmeižikui kelią.

O Jehova, stiprink ranką kario,
 Kurs galingas vien Tavu vardu!
 Pulki, priešė, ietim ir kardu,
 Denkis skydu, tartum vartais vario!

Ir išdidęs milžinas pakilo,
 Saulėj šarvais žerdamas ugnis.
 Ir stambus it skydas smilkinys
 Nuo svaidyklės vieno smūgio skilo.

1951

LAUKINIŲ ROŽIŲ ŠLAMESYS

Laukinių rožių šlamesys
 Pabudino mane iš miego.
 Virpėjo aukso debesis
 Ties amžina viršūne sniego.

Laukinių rožių vainiku
 Aš savo galvą padabinęs,
 Kopiau aukštyn staigiu taku,
 Kur virpa debesis auksinis.

Ir degė rožės raudonai,
 Kai pasiekiau viršūnę kalno,
 Ir kloniuos miestai milžinai
 Atrodė kaip žaislai ant delno.

Kristalai ant aštrių klinčių
 Žėrėjo tartum lobių skrynčia.
 Lengvai plazdėjo ant pečių
 Man skraistė debesies auksinė.

Jutau: nuo rožių dygulių
 Kakta iš lėto kraujas teka.
 Ir pažvelgiau žvilgsniu tyliu
 Į savo nueitąjį taką:

Ten nuo pat kalno apačios,
 Kur aukštin mano kelias kėlės,
 Lig pat viršūnės išdidžios
 Snieguos žėrėjo kraujo gėlės.

1946

RUDENIO LYGUMOSE

Sėdėjau vieną kartą lygumoj tarp žibančių ražienų,
Tirštai apkibusių voratinkliais baltais.
Po aukštu rudenio dangum jaučiau be galo vienas.
Mačiau, kaip gervės išskrenda lėtai mojuodamos sparnais.

Miškai aplink, tartum bronzinės salos,
Spindėjo tolumoj pro mėlynus ūkus,
O saulė, vakarop palinkus ir nubalus,
Nužėrė auksu mirštančius laukus.

Tyla liūdna. Tyla gili be galo.
Tyla bekraštė rudenio rimties.
Ir jos alsavimas, toks šaltas kaip metalas,
Į mane dvelkė nuojauta mirties.

Tan nujautiman grimzdamas, iš lėto
Aš paskendau svajonėj ir sapne
Ir, rodos, pamačiau gracingą siluetą
Tuščiais laukais ateinant į mane.

Auksinių lapų spindinti karūna
Ant jo karališkos galvos,
Ir purpurinė skraistė dengia liekną kūną,
O smilkiny žėruoja spindesys šarmos.

- Kas tu esi? - paklausiau sužavėtas
Jo veido ir jo skraistės skaistumu.
- Esu Ruduo. Auksinis ir saulėtas.
Esu karalius šitų lygumų.

Aš įsakaiu miškams margai pražysti,
Paliejau žemėn daug skaidrių dažų.
Todėl šiandieną mano karalystėj
Taip liūdna ir gražu.

Beržai nusvirusiom šakom, tartum ugnies fontanai
Sustingę, šviečia vidury laukų.
Ir lapai krisdami, tartum margi drugiai, plevena
Ir kilimus nuaudžia ant takų.

Lengvi ūkai, akiratį aptraukę,
 Dūluoja toluoj kaip melsvas ilgesys,
 Ir vienišą rudens keleivį traukia
 Pakilt ir eit jau į kitas šalis.

O taip! Aš išpuošiau laukus šitai didžiulei šventei,
 Nes laikas baigias man.
 Vos keletas dienų beliko čia gyventi,
 Paskui ir purpuras, ir auksas kris purvan.

Bet stoviu išdidus aš prieš likimą
 Ir paskutinius mirksnius puošu kuo galiu:
 Geriu akim liepsnojančių spalvų žaidimą,
 Belaukdamas žiemos ateinant šiauriniu keliu.

 Ir jis nuėjo eisena ritminga
 Per auksu žibančius laukus, tačiau,
 Betolstant skraistei jo spalvingai,
 Aš ilgai ir liūdnei mažčiau.

Man rodės, iš kraštų šiaurinių
 Ateina šiton lygumon Žiema,
 Paviršium ežerų stiklinių,
 Kaip krištolo grindim, gracingai šokdama.

Ir plakasi plačiai jos skraistės sidabrinės,
 Kai lekia ji žingsniu ir lengvu, ir grakščiu,
 Ir švaistos snaigės, ir žėruoja ynys
 Ant jos blakstienų ir plaukų šviesių.

O paskui ją – su kvepiančiais vainikais
 Pavasarį ateinantį jaučiu.
 Girdžiu, kaip šlama naktimis kvapioj žolėj jo žingsniai tykūs,
 Kaip skamba paukščių džiaugsmas iš miškų plačių.

Vėliau matau aš Vasaros grįžimą:
 Apsiaučia žemę virpantys kaitros sparnai.
 Laukuos prasideda tykus brendimas.
 Miškuos išsirsta uogos kruvinai.

O Vasara, stebėdama gamtos nokimą,
 Sutingus ilsis laukuose, brunetė ir nuoga,
 Tačiau, kai girių riešutai ir sodų vaisiai kristi ima,
 Jinai pasikelia staiga

Ir, tardama sudie, liūdnei ranka pamoja
 Ir traukia į pietus tolyn,
 Nes blizga Rudenio dažai jau šiaurės tolumoje,
 Nes dieviškas Ruduo keliauja mūs šalin.

Ir taip jie visados praeina,
 Viens kitą vydami.
 Ir žėri sniegas. Skamba paukščių dainos.
 Ir dūžta vaisiai, žemėn krisdami.

Be galo, be pradžios jų kelias,
 Jų eisena čia amžina.
 O mano metai praskamba pro šalį
 Taip greitai, kaip viena diena.

Ir, rodos, lapų vystančių kritimą
 Nedaugel kartų dar mačiau,
 O smilkiniai šarmot jau ima
 Ir akys žvelgt rūsčiau.

Todėl, kada brunetė Vasara man moja
 Ar kai pavasarinis griausmas skamba už kalnų,
 Aš laukiu Rudenio dažų sublizgant lygumoje,
 Ilgiuosi jo dienų liūdnu,

Nes man Ruduo yra kaip tikras brolis,
 Nes laukiam mes likimo to paties
 Ir lapų auksu, putinų karoliais
 Puošiame dienas, netekusias vilties.

-- - Tos dienos slenka priešmirtinės, gražios,
 Be vėjo plaukia raganų plaukai.
 Ir, žvelgdamas aplink, degu ekstazėj,
 Kaip dega saulėj gelstantys miškai.

1945 II 21

RUDENS MELODIJA

Ruduo dūduot ir trimituot kas rytą
 Pradėjo lūpom viesulų.
 Ūkimą gūdų jo didingų dūdų
 Ir riksmą trykiančių trimitų
 Jau šaukia šakos ažuolų žilų.

- Žiūrėk! Regėk! Jau laikas paskutinis! -
 Taip rėkia vėtra grodama:
 - Jau žemėn purto savo didį turtą
 Ruduo rudai raudonas ir auksinis...
 Atūš, atūš tuoj iš žiemų žiema!..

Širdis jautri! Ją atdaryk! Jon rinki
 Tu turtą rudenio kerų.
 O giriom raudant, ir tą skaudžią skriaudą,
 Ir kraują brolių kritusių atminki,
 Ir sielvartą švelniųjų seserų...

Ir tvirtas būk! Vėl vieną žiemą žiaurią
 Dievų valia tu pereit privalai!
 Pro plieno speigą, mirčiai aplink laigant,
 Turėsi nešti tu tą skaudžią taurę,
 Kai skeldės stambūs, rambūs ažuolai.

1949

VIENĄ VASARĄ

Vieną vasarą aš gyvenau tarp girių.
Liūdną dainą ošė man šilai,
Ir nuo tolimo pasaulio mane skyrė
Melancholiški ir platūs ežerai.

Ir ėjau kasdien į vandenų pakrantę,
Ir aštriu žvilgsniu žiūrėjau tolumon,
Ir mačiau: ten baltos burės skrenda,
Ir šaukiau jas savo vienumon.

Kol galop manan krantan atbėgo
Laivas, šokdamas grakščiai vilnim.
Šuoliu slystančiu ištaškęs putų sniegą,
Jis siūbuodamas sustojo ties manim.

Iškopei krantan. Ir tavo rūbą vėjas
Sūpavo kaip burę. Panaši buvai
Į tą laivą, kuris, vilnim atskriejęs,
Prie krantinės sūpavos lengvai.

Vandenų krante gražiai mum slinko dienos.
Tu buvai švelni, gera viešnia.
Dryko gintaro sakai pušų kamienais,
Smilkdami po saulės degančia ugnia.

Mes klajodavom dažnai po mišką seną.
Aš tau rodžiau stirnas, skriejančias vikriai,
Ir kalbėjau: Tai samanės taip švelniai dūzgena,
O tai šviečia švento Jono žiburiai.

Ir, norėdamas tave nustebinti, aš atvėriau
Svaigią gelmę savo vienumos
Ir parodžiau, kaip skaidriai ji žėri,
Lyg žvaigždėtasai dangus žiemos.

Ir sakiau tau apie kelią kietą,
Mano eitą vidury nakties,
Apie kovą, kruvinoj kančioj laimėtą,
Po tuščiu dangum liepsnojančios minties.

Bet iš aukšto žodžiai vėl pailse
Leidos, aido neatradę tavyje.
Supratau: tu šito niekad nepamilsi,
Tu ne ta esi, ne ta, deja!

Tai netyčia tu buvai atklydus
Lig šios vienišos ir tolimos šalies.
Tai apgavo tavo lūpų midus
Ir švelni liepsna juodos akių anglies.

Telkės paukščiai, laukdami rugsejo.
Jie kalbėjo lėkti link pietų.
Paskutiniąkart tave lydėjau
Mėlynojo ežero krantu.

Vėsuma iš šiaurės jau alsavo
Ir pripildė širdis mum tylias,
O vilnis pakrantėje skalavo
Perlamutro geldeles dailias.

Įkopei laivan. Ir jis nusukrio.
Greitai nyko takas ant vandens.
O šilus ir ežerus užliejo
Melsvos ūkanos ankstyvojo rudens.

O vorai ruduojančias rugienas
Apipylė žvilgančiais šilkais.
Susimąstęs vaikštinėjau vienas
Lapų auksu nužertais takais.

Ir, lyg dyglį raudonosios rožės
Pamažu kraujuojančioj širdy,
Aš tą skaudų atminimo grožį
Vis nešiojau savo atminty,

Kol jį kartą išpuoštą ir tyrą
Nunešiau ant kranto to paties.
Įmečiau gelmėn. Ir jis paniro.
Ir taip lengva tapo ant širdies.

ŽIAURUSIS DIEVAS

Tėvų tėvai pavėsy ažuolynų
Kūreno Tau ugnis šventas.
Perkūnu ir Pikuoliu jie Tave vadino.
Aukas Tau nešė. Siuntė Tau maldas.

Sutrupo aukurai. Ir išsisklaidė dūmai.
Užgeso amžinai šventos ugnies liepsna.
Tik man širdis pirmykščio pamaldumo,
Tartum senieji amžiai, kupina.

Bet prieš mane užaugai toks didingas,
Kad aš Tavo didybėj paklydau,
Ir nežinau, kokia malda Tau tinka
Nei kokią auką reikia nešti Tau.

Tiktai, kai priešą piktąjį nukauju,
Į priekį puldamas, kovos ugnį,
Aš Tau jo karštą kraują atnašauju
Tartum senovinis dievų žynys.

Ir kai man akys lyg dvi ugnys žiba,
Skausmingai degdamos nuo neramos minties,
Ir žvilgsnis atkaklus kaskart prieina ribą,
Nesiekęs erdvėje žvaigždynų paslapties,

Kai įtampoj dar vienas žingsnis žengtas
Grasina sielai sutema rūščia
Ir, rodos, smilkinin, lyg peilis lenktas,
Įsismeigia aštri delčia,

Ir, rodos, žvaigždės ant kaktos liepsnoja
Savosios paslapties ugnim žiauria, –
Aš Tau šią kančią degančią aukuju
Ir artinuos Tavin per ją.

Mane šauki. Ir tan balsan sruvena
Gyvybės vilnys gyslose šiose,
Ir tartum žiedas ten atsilukštena
Ir švinta nuostabi dvasia.

Bet puola speigas. Siaubia vėtros grasios.
Daiktai nejautrūs sužeidžia žiauriai.
Ir įžuliai užlieja aušrą dvasios
Sukilę tamsūs kraujo sūkuriai.

Nei keikiu aš Tavęs, nei gailesčio maldauju:
Žinau, žiaurus Tu būsi amžinai,
Nes, rodos man, Tavo krūtinėj kaujas
Du priešingį ir didūs milžinai.

Lyg lašas vėtroj jūrų bekraštybėj
Aš virpu mūsųos jų didžiuos
Ir kaujuosi prieš nebūties tamsybę
Ir į Gigantą Šviesųjį veržiuos.

Nelieju kraujas iš žaizdų sravėti.
Kovoj palūžta smogianti ranka. –
Taip visada už pergalę mokėti
Turiu aš kraujo ir kančios auka.

Per šitą auką, nuoširdžią ir tyrą,
Ateis man atpirkimo valanda,
Ir tamsumos gelmė, kur sieloj tvyro,
Užgis iš lėto lyg pikta žaizda.

Užplūs mane Tavo šviesos malonė
Ir, tartum žiedas spindulių tvane,
Žėrėsiu žemės žydinčiuose kloniuos,
Kol nebūtis nukauss mane.

ŽIEMA

Žvilgėdama papuošalais iš stiklo ir kristalo,
Skambiom sidabro korpėm čiuoždama,
Graži kaip pasaka ir kaip mirtis nubalus,
Atėjo mūs šalin žiema.

Tartum bekraštes kapines, laukus apmirusius
Sukaustė milžiniška ir balta tyla.
Tik girdis duslūs šūviai giriose:
Tai pokši medžiai, nuo speigų skylą.

O miško žvėrys kailiais apšarmotais
Ir apšerkšnijusiais ragais
Klajoja po tuščius ir baltus girios plotus,
Kol juos nukauna badas ir speigai.

Žiema yra žiauri. Ir josios šaltas grožis,
Po stingstančiąja saule nuostabiai spindis,
Žėruoja deimantais ir pasakiškom rožėm
Tenai, kur viešpatauja speigas ir mirtis.

Žiema, ir man įrėmusi rankas krūtinėn
Ir dvelkdama aštriu kvapu veidan,
Sukaustyti manusius sąnarius grasina,
O kraują karštąjį sušaldyti ledan

Ir, lyg baltaisiais šermuonėlių kailiais,
Puriu švelniu sniegu mane apklot,
Ir mano kapą nuostabiai išdailint,
Kad būtų gera ir ramu miegot.

Bet plaka man širdis stipriu vienodu pulsu
Ir gyslom plaukia srovės šilumos,
Ir, rodos man, tikrai aš dar nepulsiu
Po grasančia ranka žiaurios žiemos.

Tik jei staiga, likimo burtui puolus,
Nuo kulkos tektų krist baltoj pusny,
Ateik, žiema, prie mano šalto guolio
Ir būki man švelni:

Užkalk mane į melsvo ledo karštą,
Susupus nuostabaus baltumo audiniais,
O melsvą karštą šaltis teapžarsto
Žėruojančiojo šerkšno garbiniais.

Gulėdamas švelniam melsvų ledų pavėsy,
Geroj ir amžinoj tyloj mirties,
Aš grožį nuostabios žiemos mylėt mokėsiu,
Pražydušį šešėly nebūties.

Nes kai širdin tartum atšipę ietys
Susimigdavo žiaurios kančios dygliai,
Aš įpratau su ilgesiu žiūrėti
Mirties bedugnėn, kur tyliai

Gracingos fejos patalą man kloja
Sidabro ūko ir sapnų skaisčių
Ir, kad užmigčiau amžiams, pabučiuoja
Šaltųjų lūpų bučiniu saldžiu.

Todėl dabar, kada žiema įnirtus
Pasaulį siaučia su mirtim abi,
Galiu aš smūgius jų iškęst tiesus ir tvirtas,
Galiu švelniai užmigt puošniam žiemos glėby.

Kazys Bradūnas

Vienas aktyviausių, labiausiai visuomenėje pastebimų pokario išėivijos poetų, JAV lietuvių literatūrinio ir kultūrinio gyvenimo organizatorius, neabejotinas žemininkų-lankininkų kartos lyderis **Kazys Bradūnas** gimė 1917 m. vasario 11 d. Vaikystę jis praleido tarp vaizdingų Sūduvos lygumų ir mitinius slėpinius menančio Vištyčio ežero įsikūrusiame Kiršų kaime, iš kurio kilusi ir Salomėja Nėris, kurio apylinkėse žemės sklypą kaip Nepriklausomybės kovų savanoris buvo gavęs poetas keturvėjininkas Juozas Tysliava. Į gretimo miestelio Alvito bažnyčią per šv. Onos atlaidus suplaukdavo minios net iš Kauno. Poetinį žodį ir mitologinį kasdienės kalbos podirvį dar ankstyvoje vaikystėje padėjo pajusti auklė Ona Šulinskienė, mokėjusi daug pasakų, dainų ir legendų. Jos lūpose ištartas žodis atrodė gražesnis, nekasdieniškas, o pamaldūs poteriai pynėsi su pasakojimais apie pagoniškų broožų turintį Dievulį. Būsimajam poetui Alvito, Virbalio, Vilkaviškio apylinkėse vėrėsi istorinės atodangos: beardamas vagą, valstietis aptikdavo senovinį kirvuką, plačiai sklido padavimai apie Napoleono kariuomenę, traukusią per kraštą, vaizduotę žadino dar senesni švedų karių kapai. Anksti susiformavo patriotizmas, įskiepytas tėvų ir žemdirbiškos tradicijos, organišką ir kartu mistišką ryšį su gimtąja žeme stiprino ūkininko darbų ir rūpesčių ciklas, į kurį mažasis Kaziukas buvo nuo mažumės įtrauktas. Pirmoji namų bibliotekėlės knyga buvo Maironio *Pavasario balsai*, sužavėjusi vaiką spindinčiu spalvotu viršeliu ir žodžio magija. Vėliau taip įniko į skaitymą, kad priglaudęs ausį prie puslapių verkdamo, kodėl knygos tyli. Eilėraščius pradėjo rašyti dar mokydamasis Vilkaviškio gimnazijoje, kur lietuvių literatūros pradmenis įdiegė rašytoja Petronėlė Orintaitė. Į rimtąją literatūrą įvesdino Bernardas Brazdžionis, 1935 m. išspausdinęs jo eilėraštį *Pradalgių* žurnale. Dar prieškarui Bradūnas išmėgino redaktorius darbą – rengė ateitininkų spaudą.

Lituanistinių studijų metai Kaune, vėliau Vilniuje sutapo su ideologinių sankirtų ir katastrofų laikotarpiu. Tai buvo ir ginčų apie kūrybą laikas: studentai burdavosi į neformalias stovyklas ir diskutuodavo apie naujausias iš Vakarų pasiekusias knygas, literatūrinės sroves. Bradūnas priklausė katalikiškai „Šatrijos“ draugijai, kurios narius siejo prasmingi kultūriniai įsipareigojimai. Nors bendraamžiai vėliau pažymėdavo, kad Bradūnas į poeziją atėjo iš savitos tautosakinei tradicijai artimesnės aplinkos, Vakarų literatūros įtaka neaplenkė ir jo. Skaitė daug vokiečių romantikų kūrybos, taip pat prancūzų modernistus Šarlį Bodlerą (Charles Baudelaire), Oskarą Milašį (Oscar Milosz), Polį Valeri (Paul Valéry), iš gretimų apylinkių kilęs Antanas Vaičiulaitis jį sudomino kaimo tematikos prancūzų rašytojais (pavyzdžiui, Žanu Žiono (Jean Giono)). Daile domėjosi ne mažiau nei poezija – ypač mėgo Paryžiuje studijavusius lietuvių „arsininkus“ (Antaną Gudaitį, Viktorą Vizgirdą), ekspresyvią

*O aš pats vis negaliu pamesti
minties, kad didysis šiame amžiuje
praradimas yra gyvosios ir gerosios
žemės praradimas, praradimas
tų šiltų, šeimyniškų, pagarba,
palaima ir mistika, bet ne nuogu
utilitarizmu dvelkiančių ryšių tarp
mūsų ir Jos.*

Kazys Bradūnas, iš interviu Draugo laikraščiui, 1951

Viktoro Petravičiaus grafiką, kurioje derėjo modernistiniai formos ieškojimai ir tautodailės motyvai.

Jaunieji literatai tuo metu reiškė nepasitenkinimą literatūrinėje spaudoje įsitvirtinusiems neoromantikų epigonais, pašaipiai vadino jų kūrybą „čiobrelių lyrika“. Pirmosios sovietinės okupacijos ir vokiečių nerimo atmosferoje mezgėsi draugystės, formavosi solidari ir kūrybinga karta, kurios tragizmą poetas vėliau ne sykį su kartėliu prisimins: Bradūnas pasiryžo dirbti už save ir už tuos, kurie buvo nutildyti, žuvo karo audrose (kaip Vytautas Mačernis) ar pokario miškuose, desperatiškai kovodami už nepriklausomą Lietuvą (kaip

Bronius Krivickas ir Mamertas Indriliūnas), buvo ištremti ar turėjo atsakyti jaunystės idealų (kaip sovietinio poeto kelią pasirinkęs Eugenijus Matuzevičius). Ankstyvoji Bradūno poezija, patyrusi neabejotiną Bernardo Brazdžionio ir Jono Aisčio įtaką, vis dėlto skambėjo savitai. Ji traukė skaitytoją ne svaiginančia žvaigždynų ir bedugnių retorika ar lyrinės išpažinties grauduliu, o subtiliu žemdirbio kasdienybės poetizavimu, kilniais šūkiškais nedangstoma istorine savimone. Jo kūryboje atsispindėjo neoficiali, vadovėliuose neaprašyta, iš aplinkos stebėjimo ir bendruomenės atminties gimusi Lietuvos istorija.

Kartos poetai vėliau buvo kaltinami perdėtu filosofavimu, o patį Bradūną šie priekaištai aplenkė: jo lyrikos „išorinis rūbas yra paprastas, tiesus ir kuklus“ (pasak Vaičiulaičio). Filosofas Juozas Girnius pavadino Bradūną ne gamtos, o žemės poetu, pabrėždamas, kad jis žemę suvokia kaip kultūros, tradicijos, mitinių pasakojimų pirmą šaltinį. Žemė jo kūryboje ilgainiui tapo daugiaprasmiu simboliu, istorinio laiko ir metafizinės amžinybės sankirtos vieta. Didysis egzistencinis praradimas, išstingantis Bradūno subjektą – gyvosios ir gerosios žemės praradimas.

Pirmoji Bradūno eilėraščių knyga *Vilniaus varpai* (1943) – lyg kelionės atvirukų rinkinys, pasakojantis apie kiekvienam lietuviui brangaus, tačiau tarsi iš naujo atpažįstamo „pažadėtojo miesto“ įžmybes. Nuo proginės poezijos nutolstama rinkinyje *Pėdos arimuose* (1944), kurio subjektas vaizduojamas palinkęs „prie alsuojančios žemės“, atrandantis džiugų ir prasmingą darbo ritmą, susiliejančią su ankstesnėmis ūkininkų kartomis ir patikliai žvelgiantis į ateitį, kurią globoja dieviškoji Apvaizda. Eilėraščiuose, rašytuose karo audrose, neatsispindi epochos žiaurumai – Bradūno regėtoji „tauta ramių žemdirbių“, darniai triūsianti piliakalnių šešėlyje, įkurdinama iliuziniame šiltadaržyje, kurį aplenkia naikinančios istorijos vėtrės. Anot Viktorijos Skrupskelytės, „kur nesrūva žemės gyvybinė jėga, ten poeto vaizduotė nepasiekia. [...] Žemė yra tikrovė, kurioje laikosi žmogaus būtis“. Literatūros atsinaujinimo siekusi žemininkų karta aukštino Bradūno kūrybą kaip kylančią iš natūralaus, prigimtinio patriotizmo, priešindami ją Stasio Santvaro ar Brazdžionio patriotinei poezijai, grįžusiai prie archajiškų, maironiškų išraiškos formų ir dėl to neišvengusiai dirbtinumo. Bradūnas pasirodė esąs autentiškas patriotas – ne tas, kuris siekia bet kokia kaina mobilizuoti tautines pajėgas, bet tas, kuris atsiliepia į gimtosios žemės alsavimą, kad ir kur jį nublokštų istorijos srautas. Deja, *Pėdos arimuose* nepasiekė platesnių skaitytojų sluoksnių – rinkinio tiražą sunaikino grįžtantys sovietiniai okupantai.

Po 1944 m. Bradūnai buvo lemta gyventi toli nuo tėvynės, mėginant ją atkurti poetinėje utopijoje. Pabėgėlių stovyklose Vokietijoje, kur susitelkė didelė dalis lietuvių rašytojų ir menininkų, susidarė gana palankios sąlygos kultūrinei veiklai. Bradūnas ilgesniam laikui apsistojo Miunchene, kur redagavo *Aidus* ir pavertė juos solidžiu kultūrinio gyvenimo žurnalu. *Aiduose* buvo skelbiami akademinio lygio straipsniai, modernistinės Vakarų literatūros apžvalgos ir žymiausių rašytojų kūryba. Svarbiausiame kultūros žurnale Bradūnas suteikė galimybes reikštis bendraamžiams Alfonsui Nykai-Niliūnui, Henrikui Nagiui, stengdamasis kils-telėti bendrą išeivijos literatūros lygį, atpažindamas ir įvertindamas gero skonio kriterijus atitinkančią kūrybą, populiarindamas modernistinę estetiką ir egzistencinę filosofiją.

Pokario stovyklų laikotarpiu pasirodė net trys poeto knygos: *Svetimoji duona* (1945), *Maras* (1947), *Apeigos* (1948). Pirmoji pilna skaudžios nostalgijos ir benamių klajonių po Austrijos ir Vokietijos miestelius realijų – savo nuotaika ji nedaug skiriasi nuo kitų karo pabėgėlių kūrybos. Tėvynės kvapas ir vaizdai Bradūno subjekto neapleido net ir gamtos bei kultūros stebuklų akivaizdoje – namų praradimo nuoskaudos jis negalėjo pamiršti nei Alpių viršūnėse, nei Vienos katedroje ar Miuncheno paveikslų galerijoje. „Maras“ – egzistencinių konfliktų poema apie vieną tragiškiausių Lietuvos istorijos tarpinių, kurioje beveik nėra konkretaus laiko ženklų, pasaulis apmąstomas kaip priešingų jėgų, simbolinių gyvybę ir nykimą žyminčių figūrų konflikto arena.

Nuo *Apeigų* rinkinio keitėsi Bradūno poezijos tonas, plėtėsi prasmų laukas. Vis drąsiau į poetinių figūrų arsenalą įtraukiama baltiškoji mitologija, jos motyvus išsaugojusioje tautosakoje ieškoma lietuvių poeziją atnaujinančio žodžio, simbolio, savito ritminio skambesio. Vis dažniau pabrėžiami ribiniai žmogiškosios istorijos momentai, su kuriais susijusios šventojo laiko matmenį sugrąžinančios apeigos, – gimimas, vedybos, įvairios iniciacijos (įvesdinimai į naują būties pakopą), mirtis. Netekus savo žemės išlieka jos šventumą įprasminančios apeigos, simboliškai atkuriančios pažeistą pasaulio pusiausvyrą. Virsmas, kaita, metamorfozė – dažni to laikotarpio Bradūno poezijos motyvai. „Kaita Bradūno mitologinėj tautoj nėra pakeitimas seno nauju, bet nuolatinis augimas, nieko neprarandant, tik suteikiant senoms vertybėms naują dvasinį turinį“ (Kęstutis Keblys). Tikima nuolatinio žemės atsinaujinimu, gaivinančiu atgimimo ir sugrįžimo viltį pailsusiems išeiviams. Subjektas įgyja antžmogiškų, magiškų pranašo ir žynio galių, nors ir neįlygintinas su retorišku Brazdžionio vaidila Valiūnu.

Pasibaigus stovyklų laikotarpiui, kultūrinės veiklos sąlygos pasunkėjo, bendruomenė išsibarstė. Pats Bradūnas prisipažino, kad jo pirmas darbas JAV buvo duobių kasimas kapinėse, paskui teko pjaustyti ir šlifuoti statybinius akmenis, dirbti fabrike, lietuviško žodžio kūrybai aukojant skurdų laisvalaikį. Nuo 1949 m. gyveno Baltimorėje, vėliau persikėlė į Čikagą. Svarbiu, manifestinės reikšmės įvykiu tapo naujosios lietuvių poezijos antologijos *Žemė* pasirodymas 1951 m. Daug lėmė asmeninis Bradūno autoritetas, jo gebėjimas ieškoti kompromiso, nesitaikstant su kokybinių kriterijų infliacija, kuri buvo

Kazys Bradūnas, tiesa, atėjo į savo literatūrinių draugų būrį iš kiek skirtingesnio tereno, atsinešdamas, pradžioje, beveik išimtinai lietuviškąją tradiciją, bet labai greitai jo žodis ir laikysena rado intymų ryši, vieno likimo ir kraujo giminystę.

Henrikas Nagys, *Literatūros lankai*, Nr. 7, 1957

*Aš manau, kad mūsų literatūroje
(tiesa, dar labai sunku kalbėti,
nes nėra pakankamos laiko
perspektyvos) bus galima kada
nors sudaryti tokia schema,
vaizduojanti poetus, nešančius tai,
kas mūsų kraujuje yra lietuviška:
Vienažindys – Miškinis –
Bradūnas...*

Alfonso Nykos-Niliūno laiškas Kaziiui Bradūnui,
Tiubingenas, 1946 01 16

išsikerojusi išeivių spaudoje, gebant įtikinti abejojančius, kad net ir nedėkingomis egzodo sąlygomis įmanomas literatūrinis tautos renesansas, jei vienam reikalui susitelkia reikšminga literatų grupė. Žemė buvo entuziastingai sutikta liberaliosios pakraipos išeivių, kuriems darė įspūdį idėjinis kartos solidarumas, egzistencializmo motyvai, priskirti jų kūrybai filosofinėje Juozo Girniaus įvadinio straipsnio interpretacijoje. Kita vertus, būtent Bradūno poezija sunkiausiai pasidavė filosofiniams apibendrinimams, joje nesvarstoma būties prasmės ar apsisprendimo problema – subjektas, nejausdamas prieštaravimų ar vidinių konfliktų, per pagoniškų apeigų simboliką prieina iki krikščioniškų vertybių.

Pasunkėjusios leidybos ir kūrybinės raiškos sąlygos skatino rašytojus mobilizuotis kolektyviniams darbams. Bradūnas atsidūrė daugelio svarbiausių išeivijos literatūros gyvybingumą liudijusių leidinių redkolegijose, rūpinosi išliekamosios vertės leidiniais. 1952–1958 m. jis buvo vienas svarbiausių *Literatūros lankų* redaktorių. Tai aukščiausios meninės kokybės literatūrai skirtas žurnalas, kuriam būdinga pastanga drąsiai atsigręžti į vakarietišką modernizmą, aukšti vertybiniai standartai (kritikos skyriuje nesidrovint triuškinamos net ir didžiausių autoritetų silpnos knygos). Svarbi Bradūno veikla, atskleidžianti norą grąžinti išeivių rašytojams literatūros istorijoje jiems priklausančią vietą, – jis jamžino jaunystės bičiulio Mačernio atminimą ne vien įtraukdamas eilėraščių pluoštą į *Žemės antologiją*, bet ir išleisdamas rinktinę *Poezija* (1961), redagavo solidų straipsnių rinkinį *Lietuvių literatūra svetur 1944–1967* (1968), antologiją *Lietuvių poezija išeivijoje 1945–1971* (1971), buvo visą išeivių pokarinės bangos literatūrinį fenomeną apibendrinančios *Lietuvių egzodo literatūros 1945–1990* (1992) vienas redaktorių. Ilgainiui įgijo autoritetą kaip skirtingų pažiūrų kultūros veikėjų vienytojas. Nuo 1961 m. redagavo įtakingiausio JAV lietuvių dienraščio *Draugas* savaitgalio kultūrinį priedą ir itin pakėlė intelektualinį jo lygį.

Poetinėje kūryboje jis toliau žengė mitologinių archetipų rekonstrukcijos keliu: rinkniuose *Devynios baladės* (1955), *Morenų ugnys* (1958), *Sidabrinės kamanos* (1964) reiškiamas modernaus žmogaus santykis su įkapėse palaidotu tautos kultūros lobiu, kone archeologiniais metodais atkuriant pirmaprades ritmines struktūras. Itin svarbūs mirties ir nenutrūkstančio gyvybės ciklo motyvai. Iš naujo gilinantis į liaudies dainų ir raudų prasmes atrandamos universalios tiesos, galiojančios ir atominio amžiaus žmogui. Apeiginės burtazodžių formulės įtraukiamos į naują kontekstą – jomis interpretuojama totalitarinės cenzūros gniuždomo gimtojo krašto istorija, dainų nuotrupos lyg pranašingi, jau senovės baltų pasaulėvaizdyje įrašyti lemties ženklai įrėmina pasakojimą apie partizanų žūtį ar Sibiro kalinių kapines. Eilėraščiuose nuolat minimi milžinkapiai, kapas, įkapės ir mirtis anaip tol nėra neigiamos vertės – pats Bradūnas prisipažino, kad kapas jam gyvensnis dalykas negu gyvenimas, nes jis saugo atmintį.

Dar vieną poetinių knygų grupę sudaro pokalbių su meno, poezijos ir valstybės formuotojais trilogija: *Sonatos ir fugos. Susitikimai su Čiurlioniu* (1967), *Donelaičio kapas* (1970), *Pokalbiai su karalium* (1973). Bradūnas perfrazavo tapybos vizijas, kalbino Tol-

minkiemio poetą, tvirtindamas, kad tarp jų esanti ne vien dvasinė giminystė („Ten mūsų tėviškės tiktai per paukščio skrydį“), tapo lygiaverčiu Gedimino pašnekovu, poezijos kalba atsiliepdamas į viduramžiškų kronikų parašėse aidintį nekarūnuoto Lietuvos karaliaus balsą. Šios trys knygos – tarsi patvirtinimas, kad Bradūnui savo kūryboje pavykdavo nuolat atsinaujinti, nors jo poezija, besikreipianti į iškilus adresatus, neatitruko nuo pagrindinio savo tikslo – Lietuvos likimo apmąstymo.

Istorinio ir asmeninio laiko sampyna buvo aktuali ir vėlyvojoje Bradūno kūryboje. Ne-sivaikydamas ypatingų efektų, kalbėdamas nuosaikiu tonu ir paprastais žodžiais, poetas fiksavo stebuklingas kasdienybės akimirkas, kelionių po pasaulį įspūdžius, kaskart mintimis sugrįždamas į Lietuvą, ypač į vaikystėje pažintą Sūduvos kraštą. Vienas svarbesnių vėlyvojo laikotarpio rinkinių – *Užeigoje prie Vilniaus vieškelio* (1981), kurio pavadinime užkoduotos sankirtos ir jungties temos: vieškelis ir išskiria, ir padeda susitikti pasaulyje paklydusiems išeiviams. Eilėraščiai darėsi vis trumpesni, juose taupia kalba apibendrinta tai, kas anksčiau buvo apmąstoma ilguose cikluose. Eilėraščio, komentuojančio kitą autoritetinę tekstą, samprata išsiskyrė *Prierašai* (1983), leidę permąstyti Šventraščio eilutes ir žinutes iš sovietmečiu persekiotos *Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronikos*. Lietuvos krikšto jubiliejaus proga rinkinyje *Krikšto vanduo Joninių naktį* (1987) prabilta apie lietuvio sieloje harmoningai darančius (o kartais įnirtingai besikaunančius) priešingų tikėjimų ir vertybinių sistemų pradus. Poetas-subjektas atsiveria aukščiausiajam adresatui, poezijos dovaną siedamas su tikėjimu, kurį, nenusikalsdamas savo sąžinei, vengia tiksliau apibrėžti: „Nei kunigas, nei žynys nesu, Viešpatie, / O semiu krikšto vandenį giesmei. // Mėnulis ir saulė tebūna / Krikšto tėvai mano žodžiams“. Lietuvos krikštas, konkretus ir kartu metafizine prasme dvelkiantis istorinis įvykis, Bradūno poetinėje sąmonėje virto susitaikymo simboliu.

Eilėraščiuose, rašytuose jau po Nepriklausomybės atkūrimo, apmąstytas nueitas gyvenimo ir kūrybos kelias, atsigręžta į pradingusį vaikystės pasaulį, prisimenamas arklų maudyti į širvintos upę atjodavęs „šaunus poetas Tysliava“, liūdima prie gimtųjų namų ar senosios Vilkaviškio seminarijos griuvėsių, kurį laiką Čikagoje dar klausoma iš tolo ataidinčių nuskendusių Alvito varpų ir ilgimasi Vilniuje krintančio sniego. Poetas netrukus apsisprendė visam laikui grįžti į Lietuvą, čia pasirodė jo paskutiniai rinkiniai ir rinktinės, galų gale visa pusė šimtmečio rašyta poezija sugulė į dvitomį *Sutelktinė* (2001). Bradūno pradėta modernistinės ir folklorinės poetikos sintezė Lietuvoje rasdavo sekėjų nuo pat XX a. septintojo dešimtmečio, kai prasidėjo literatūros laisvėjimas. Jis neabejotinai darė įtaką Vytautui Bložei, Justinui Marcinkevičiui, Marcelijui Martinaičiui, Sigitui Gedai. Poetas Lietuvoje buvo pagerbtas Nacionaline kultūros ir meno premija (1992), tapo „Poezijos pavasario“ laureatu (2002). Nugyvenęs gražų ir turiningą gyvenimą, Bradūnas mirė 2009 m. vasario 9 d. Vilniuje.

Siūloma literatūra: Kazys Bradūnas, *Sutelktinė*, Vilnius: Aidai, 2001; Kazys Bradūnas, *Paberti grūdai*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2007; Kęstutis Keblys, „Nei žynys, nei kunigas. Tik poetas“, in: *Smulki kritikos rasa*, Vilnius: Versus aureus, 2011, p. 366-375; Alfonsas Nyka-Niliūnas, „Žemę praradusio žemdirbio poezija“, in: *Temos ir variacijos*, Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 175-180; Viktorija Skrupskelytė, „Kazys Bradūnas“, in: *Lietuvių egzodo literatūra 1945-1990*, Vilnius: Vaga, 1997, p. 345-367; Rimvydas Šilbajoris, „Kazio Bradūno poezija: gyvenimo aukos atnašavimas“, in: *Netekties ženklai: Lietuvių literatūra namuose ir svetur*, Vilnius: Vaga, 1992, p. 133-152; Antanas Vaičiulaitis, „Naujoji generacija. I“, in: *Knygos ir žmonės*, Vilnius: Vaga, 1992, p. 239-250.

Kazys Bradūnas

ANT PILIAKALNIO

Mes tauta tik ramių žemdirbių,
O kur barsčiusi kaulus šventus,
Kiek išklausiusi žodžių grubių,
Gindama panemunių krantus!

Čia piliakalniu slenka žemyn
Akmenėlis sunkus pamažu,
Ir jaučiu, skęsta mano širdin
Gyvo kraujo lašu.

Skęsta dirvon, kur grūdas išaugo,
Į tą rasą sidabro žiedų,
Į kalnelį, mane kur pašauks
Stebuklingąją naktį vardu.

Kur pašauks, kaip šimtus žemdirbių...
Epopėjos jų knygoj nerast,
Neatskirti, nors metais stebiu,
Kur čia žemė, miškai, kur aš pats.

APEIGOS PILKAPY

Žirgų ir žmonių kapinyne,
Prie pat vėlių vartų,
Paduok man pieno puodynę,
Kad mirtis neišgertų,

Kad visiem lašas būtų,
Kad gyvata nesopėtų.
Žalia šakelė rūtų.
Karti šaknis mėtų.

Sudaužau ašaruvę,
Šaltiny skalauju puodynę –
Keliasi žygyje žuvę,
Žvengia žirgai kapinyne.

DUONA

Jaunas mėnuo... ramu...
Tiktai pulsą girdi.
Prie ugniakuro valgoma duona.
Duonos nemarumu
Tu tikėti imi,
Įsikniaubus į liepsną raudoną.

Tokią naktį giliai
Pašvesti paseliai
Venų vingiuose brinko ir dygo.
Niekados, niekados
Nepamiršiu maldos,
Grūdo runom širdy iškaltos.

ĮKAPĖS

Šaltoj mėnesienos ugnį
Žėruoja įkapių lobis:
Sunkios vario apyrankės,
Pasidabruotos kamanos.

Kodėl mes drauge negulėjom
Pilkapių smėly,
Po akmenų vainikais,
Po skroblo vėsa.

Šaltoj mėnesienos ugnį
Dabar neramios akys
Gęsta, žvaigždėm užpiltos,
Blizga Sietynas
Kaip sidabrinės kamanos,
Kaip sidabrinės kamanos...

IR NEBIJOK

Pilnos pakalnės vėlių,
 O liūnai vaiduoklių,
 Piktos ir geros laumės
 Baigia verpimą...
 Įpūsk ugnelę
 Ir nebijok –
 Ugnelė šventa.

Pilnos padangės žvaigždžių,
 Kaip žemė ašarų.
 Balti ir juodi paukščiai
 Tarp jų keliauja...
 Pakurk ugnelę
 Ir nebijok –
 Ugnelė šventa.

Pilnos viršūnės aušros,
 O slėniai tamsybių.
 Gyvųjų ir mirusių angelai
 Atkelia kalno vartus...
 Užkask ugnelę
 Ir nebijok –
 Ugnelė šventa.

KAIP MAN DABAR

Iš begalinių girių,
 Nepereitų palių
 Bado išginti
 Ėjom ieškoti
 Žydinčios daubos,
 Sidabrinio rugių,
 Auksinio kviečių lauko.

Ir numynėme kelią,
 Aiškų kaip mėnuo.
 Pagal jį lėkė pulkai balandžių,
 Baltų, moliūgų ir deimantųjų.

Balandžiai sutūpė liepynuose.
 Ir mes,
 Prieš atidarydami avilius,
 Visi drauge pasimeldėm,
 O mirdami kalbėjom:
 Išneškite sėklas, kad nenustotų daigumo,
 Stuobrinę midaus įdėkite į grabą
 Ir pasikvieskite į pirtį, į puotą ir į šermenis.

Kaip man dabar sugrįžti
 Į tą pačią mirtį
 Prie žydinčios daubos,
 Prie sidabrinio rugių,
 Auksinio kviečių lauko?..

KRAUJU KRIKŠTYTI

Mano genties
 Pirmajam pilkapy guli
 Visi jauni,
 Visi gražūs,
 Su rūtom prie kepurių,
 Susižiedavę su mirtimi.

Kas juos paguldė?
 Kam juos užklojo
 Ten,
 Kur sauso šaltinio dugne
 Plyšta žemės širdis...

Imk ir laikyki
 Balto kaulo žvakidę –
 Nekvėpuok... Neužpūski
 Mėlyno lino liepsnos...

Dabar
 Mano tautos
 Paskutiniam pilkapy brinksta
 Legendos grūdas,
 Sėkla dainos,
 Ir krauju krikštyti
 Tampa vėl gyvybe.

MILŽINKAPIAI

*Mes dantimis įsikandę laikomės Tėvų Žemės.
Laiškas iš tėvynės 1947 metais*

Mano kaulai nubalo kaip sniegas,
Mano žirgas prie šono ramus,
Mano vardo neatmena niekas
Mediniuose šiaurės kaimuos.

Bėga žmonės, ieškodami pelno.
Aš be lobių genties vienturys,
Tiktai varputį laikančiam delne
Suka lizdą laukų vyturys.

Čia velėna perkošta sūrumo –
Ji negenda,
Spindi kaip kristalas.
Čia renkasi velės prie stalo
Į pokylį šventą –
Tai prakaitas tėvų.

Šitie akmens persunkti spalvų –
Jos neblunka,
Jos ryškėja, dega
Vėliavom likiminių kovų –
Tai brolių kraujas.

Šitie klodai plaujami šaltinių –
Jie nesenka,
Niekad neužšąla.
Jų vandeniui velės prie stalo
Šlakstosi, baigdamos apeigas –
Tai motinų ašaros.

Ant kalnelio galvą pasidėjus,
Ilsis balto milžino dvasia,
Klauso – ošia požeminiai vėjai
Smilkstančių pušynų šaknyse.

O po skruostu, jaučia, ima kaisti
Aukuro nevėstantis akmuo.
Ir kaip vakaro liepsnojanti pašvaistė
Sužėruoja ąžuolo liemu.

Išgirstu ir aš pro gūdžią tylą,
Kaip suploja kunigas delnais – – –
Ir gulėjęs milžinas pakyla
Ir krivūlę nuneša kalnais.

Baigiant sėją – vyrų sueiga;
Jų kalba kapota ir šiurpi.
Ir krauju rasojanti rugių daga,
Į kurią prisiekdamas klaupi,
O nežinomas, neatžymėtas
Nei garbe, nei auksu, nei daina –
Bet kaip medis tavo siluetas
Šlama vėsa degančia diena
Kritusių už laisvę akyse.

Dirvonuose žagrės rūdija
Ir girios garuoja krauju –
Krinta byra ant jų
Našlaičių ašaros grynos.
Jose skęsta kalnai,
Jos užlieja duobes ten smėlynuos
Sklidinai sklidinai.
Kai kapams vidurnaktį lenkiesi,
Apsigobus gedulo skara,
Mano žeme, man tu vaidiniesi
Burtininke dieviška, gera,

Kalbančia prisikėlimo žodį
Kapinynų vidury slaptai...
Ir pro tavo veido liūdną grožį
Plaukia sunkūs Nemuno krantai.

Žėruoja rubinu žvaigždynas
Anta milžinkapių naujų,
Šaknis piliakalnio maitinas
Šiltu kovotojų krauju.

Jis renkas ten į vario urną –
Lyg lobį degantį matai.
Ir godžiai godžiai pilna burna
Jį geria kalno pamatai.

Ir atžalas iš kelmo leidžia
Šventi sausieji ąžuolai,
Ir klūpo prieš aušrinę žvaigždę
Maldos ekstazėje šilai.

Mano kaulai dūlėdami dega –
Siurbias kančios žarijom giliai.
Mano žirgo nasruos klaikiai žlega
Žalvario brizgilai.

Mano balno suklopsi kilpos –
Tampirų lanką tempiu.
Mano kerštas, po žemėm netilpęs,
Veržiasi šaltupiu.

Rūkstantį laužą iškėlęs,
Kalnas ateina.
Girdžiu prašvilpiančią strėlę,
Vėjas neša pagonišką dainą.

Pajuda girios iš vietos
Ir paupiu ošdamos brenda.
Skersai padangės žvaigždėtos
Varnas krankdamas skrenda.

Miško brolių veidai žemėti
Pro velėną į pilnatį žiūri –
Plienas, paguldęs jų būrį,
Krūtinėse ima trupėti...

Į tą kraštą aš kryžium puolu.
Molį gniaužia įkaitę nagai –
O, kaip dunda raitelių šuoliai!
O, kaip žvengia žirgai!..

MIŠKO BROLIŲ KAPAI

Jų kapų papėdėje laukinės
Uogos sirpsta ašarų lašais –
Tik pridėki pirštą prie tėvynės,
Kad pajustum, kiek jos daug, o tau mažai.

Tik priglauski širdį prie jos ilgesio,
Išplėstų akių nedenk ranka,
Kad apaktum nuo to grumsto spindesio,
Sutrupėjusio po kadugio šaka,

Kad ir vėl stebuklu praregėtum,
Vos palietęs jų akių duobes...
Štai – skaičiuok mirties delne kaulėtam
Tūkstančio vardų amžinybes.

N A M A I

Tūkstantmetį
Gyvą medį
Paguldau ant pamatų –

Angis
Atgis
Duobės dugne
Balta ugnia
Ir drabužiais
Gražiais
Pagiružiais
Pareis
Vėlelė klajūnelė.

NEBAIGTOJI ODĖ ŽALČIUI

Tavo kūnu dieviškai lanksčiu
Brangakmeniu žybčioja žvynai.
Tu, kursai ties protėvių slenkščiu
Įnamiu tiek amžių gyvenai,

Kurs Čiurlionio drobėje žalsvoj
Virš pasaulio rutulio skrendi,
Kol galva saulėleidžio liepsnoj
Prie pat aukuro pakyla išdidi...

Žilvine, valdove gilumų,
Su šviesia gyvybės karūna,
Tavo žvilgsnio paslaptینگumu
Perverta nutyla man daina...

München, 1948 01 29

PAGONIŲ UGNIS

Ją radom gruzdant prie Veliuonos
Ugnis, kaip žmogus, alkana –
Jai davėme ruginės duonos,
Jai duonos buvo negana.

Tada užkūrėm ją Pilėnuos
Ir šokom patys į liepsnas.
Dar ir dabar tos pilkos plėnys
Užkrinta motinų kasas,

Kada sūnus, pajutęs ugnį,
Atūžiančią jauna dvasia,
Į žygių metasi bedugnė
Ir dingsta liepsnose.

PĖDOS ARIMUOS

Aš, pravertęs dobilienos plutą,
Tūkstančius pėdų po ja randu,
Kiekvienoj vagoj senolių būta,
Neišplovė jų nei laikas, nei vanduo.

Ir tėvai jom eidami neklydo,
Nepaklydo tarpe džiaugsmo ir kančių.
O dabar ir aš savąsias pėdas,
Ainių kelrodį, velėna užverčiu.

Prie stebuklingo medžio
Visi čia esame iš grumsto ir iš dvasios,
Visų vienoda pabaigos dalia,
Bet aš renku dar tavo pabertąsias
Lietuviškojo žodžio uogeles,

Prinokusias ant stebuklingo medžio
Nulaužytų, nuplėšytų šakų,
Aš net girdžiu žvangėjimą retežių,
Jaučiu net kirvį prie šaknų,

Matau, kaip ūgiai jau ledu apšąla –
Kada saulelė vėl atkopdama pašvies?
Argi nebūtume iš grumsto, dvasios ir metalo,
Kurio dar nesulydė nieks?

Ir klausimas po klausimo didėja –
Vos bepasiekiu, vos nešu,
Iškeldamas, kaip vėliavą prieš vėją,
Kas mirtina, bet amžinai gražu.

PRIE ŽEMĖS

Mes tauta tik ramių žemdirbių,
O kur barsčiusi kaulus šventus,
Kiek išklausiusi žodžių grubių.
Gindama panemunių krantus!

Ten piliakalniu slenka žemyn
Akmenėlis sunkus pamažu,
Ir jaučiu – skęsta mano širdin
Gyvo kraujo lašu.

Skęsta dirvon, kur grūdas išaugs,
Į tą rasą sidabro žiedų,
Į kalnelį, mane kur pašauks
Stebuklingąją naktį vardu.

Kur pašauks, kaip šimtus žemdirbių...
Epopėjos jų knygoj nerast,
Neatskirti, nors metais stebiu,
Kur ten žemė, miškai, kur aš pats.

PROTĖVIO MALDA

Žemynėle-motinėle rūpestinga,
Sušukuok javų lygiuosius laukelius
Motinėle-Žemynėlė rinko rinko
Saulės klėty aukso grūdėlius.

Rinko, sėjo, laistė ir augino,
Želė želmens rugio kaip rūta,
Žemynėlė-motinėlė žino,
Kokia mūsų duona, kaip šventa.

Nuo vėjelio varpos lingu lingu,
Plaukia plaukia saulės upeliu,
Motinėle-Žemynėle rūpestinga,
Sušukuok javų lygiuosius laukelius.

SAULĖS APEIGA

Tu įnešei man saulelę
 Pro durų aprūkusią staktą –
 Dabar vos atminti galiu,
 Kai pabeldei akmenėliu
 Mano lopšįn –
 O aplinkui kaip sapnas, kurio netekai,
 Jau budo Romintos miškai.

Padėjai tada man saulelę
 Lyg perkeistą duoną ant stalo –
 Ir drobė išbalo.
 Paskui prasidėjo ilga
 Gyvenimo apeiga,
 Kurioje kaip kodylo grūdai
 Kvepėjo Romintos žiedai.

Kur tu dabar, saulele,
 Užpūsta, išnešta, užkasta?
 Ar paliesiu ten žemę kakta
 Klausdamas, ar galiu
 Pasibelsti akmenėliu
 Tavo karstan
 Tenai, kur vėlai vakare
 Šlama Romintos giria.

SKALBĖJOS

Kadais prie jauno
 Ir amžino šaltinio
 Vasaros vakarą
 Velėdavo laumės.
 Susėsdavom priešpiliuos
 Pasiklausyti,
 Kaip gražiausios dainos,
 Vandenių teliūškavimo.

Paskui jau seserys
 Ištiesė upėje
 Daugianytį rietimą.
 Sustodavo mėnuo ir žvaigždės
 Šiaurės padangėje
 Ir prieš drobių baltumą
 Nublanko.

Dabar ten tik motina
 Skalbia, skalbia ir skalbia
 Kultuve klevo
 Sūrų nuo ašarų vandenį,
 Nužudytų sūnų
 Kruvinus marškinius...

Ir nei laumės,
 Nei drobių audėjos
 Neateina talkon.

SVETIMOJI DUONA

Man svetimą duoną valgant,
 Kąsnį baisiai nuryti sunku,
 Kai aš ją, kaip šventąją algą,
 Ne iš žemės – iš rankų imu.

Ir akyse vis vakaro vaizdas –
 Saulė leidžias... sodyba... kerčia...
 Krosnies dūmai dar palube sklaidos,
 Kvepia duona, šilta ir šviežia...

O dabar, man svetimą valgant,
 Kąsnį baisiai nuryti sunku,
 Kai aš jį, kaip šventąją algą,
 Ne iš žemės – iš rankų imu.

Furthof bei Hohenberg, 1944 10 07

TIKTAI PER PAUKŠČIO
SKRYDĮ

Ten mūsų tėviškės tiktai per paukščio skrydį,
Tie patys debesys ir ta pati tarmė.
Aš tik seku didžiulę tavo brydę,
Ieškodamas, kur viso to versmė.

Kur pabaiga, kuri visus išbarsto,
Kaip smiltis prie neperžengtos varčios.
Aš ateinu prie užmuštojo Pričkaus karsto
Ir būro lūpomis meldžiuos...

Ne. Aš nesimeldžiu – aš melstis negaliu,
Aš tik atsiklaupiu ir kaip žemė tyliu...

Klausydamas pavasario skambėjimo
Ir svaigdamas nuo vasaros žolynų kvapo,
Aš ieškau Donelaičio kapo –
Jis turi būti čia – o rasti negaliu,
Todėl atsiklaupiu ir kaip žemė tyliu...

Ir kai jau vėju atūžia ruduo,
Kada pusnynuos ima stūgauti vilkai,
Kai po žole ir mano palaikai,
Aš jų randu, jau nesusietą
Nei su laiku, nei su erdve,
Ne užkastą Tolminkiemy poetą,
O žemę, gimdančią save.

TOLMINKIEMIO VAKARO
ATODŪSIS

Jau lapai sugulė – viršūnės nori miego.
Antra diena jas daužė vėtrų spragilai.
Dabar vėl žvaigždės debesų briaunom
atbėgo

Kaip švytintys sidabro vabalai,

Kurių nesurenka čiulbėdama lakštingala,
Kurių ranka nubraukti negali –
Laiminga tik ir nelaiminga,
Širdie poeto, ko tyli,

Klausydama, kaip kalnan kopia rūkas,
Netilpdamas upelio daubose,
Kaip virpteliai pabudęs vyturiukas
Ir medžiai atsidūsta sapnuose.

V A S A R A

Pilna krykštavimų aido
Virpi, alsuoji, degi –
Mėnuo ir saulužė braido
Sieloj, kaip upėj, nuogi.

Aš nenoriu nenoriu ištirpti,
Pavirsti smėly dėme –
Aš vežu, kaip nuotaką, mirtį
Vasaros vežime.

Aš pridėdu degančią kaktą
Prie karsto lentos
Ir girdžiu dundantį taktą
Širdies visai kitos.

Kieno mintys skverbias, kaip šaknys,
Į grumsto gemalą juodą?..
Atsiveria akys,
Valia pasiduoda...

O, kaip visa man aišku –
Būtis ir mirtis nebaugi...
Mėnuo ir saulužė vaikšto
Upėj, kaip sieloj, nuogi.

VIENUMOJ

Pro langus nieko – tik miškai, miškai
Ligi Dunojaus ir ligi Alpių pietuose.
Žaliuoja lygumos ir baltuoja kalnai.
Kaip nepabosta tau vienų vienai
Tu mano vieniša, ramybės ieškanti dvasia.

Samanių avilį, lizdelį vyturių
Ir jauno daržo daigą ir gėles,
Tai džiaugsmą didelį dienų dienom turiu,
Akimirkas prasmingas ir galias.

Pro langus nieko – tik miškai, miškai
Ligi Dunojaus ir ligi Alpių pietuose.
Žaliuoja lygumos ir baltuoja kalnai.
O ar norėtumei čia likti amžinai
Tu, mano vieniša, ramybės ieškanti dvasia?

KRIKŠTASUOLĖ

Pirmoji čia dygo žolė.
Augo giria.
Paskui atklydo laukai,
Atbėgo rugiai,
Ir stebuklas pavirto duona.

Buvo namai.
Stovėjo stalias.
Paskutiniai atėjo
Knyga ir kryžius
Į krikštasuolės kertę.

Jeigu esi
Dievo sūnus,
Dabar viską atpirk.

LIETUVIŠKASIS EMAUS

Skaudžiai pamuštos jau kojos,
Ir kelionėje praalkai,
Vakarop saulelė gula –
Pasilik pas mus.

Tėvas raugia rūgštų pieną,
Motė kepa šviežią duoną,
Ašai slėgiu saldų sūrį –
Pasilik pas mus.

Ir padėk rankas ant stalo,
Kad matytų ir aklieji,
Stalo lentos tegu kalba:
Pasilik pas mus.

Pasilik pas mus...

Alfonsas Nyka-Niliūnas

Alfonsas Nyka-Niliūnas (tikr. Čipkus, g. 1919) – poetas, kritikas, vertėjas – ne tik vienas svarbiausių lietuvių emigracijos rašytojų, bet ir simbolinė figūra, kuri bene geriausiai atstovauja pokario išeivijos egzistencinėms ir intelektualinėms dilemoms. Gimęs ir augęs Aukštaitijoje netoli Utenos, Niliūnas studijavo humanitarinius mokslus Kauno, vėliau Vilniaus universitetuose. 1944 m. frontui priartėjus prie Lietuvos, po avantiūriškos kelionės jis atsидūrė Vokietijoje. Čia Niliūnas tęsė studijas Berlyno, Tiubingeno ir Friburgo universitetuose, mokytojavo lietuvių gimnazijoje, išspausdino pirmąjį eilėraščių rinkinį ir pirmuosius kritinius straipsnius. 1949 m. kartu su dauguma kitų lietuvių emigrantų persikėlė į JAV, ilgus metus dirbo didžiausioje pasaulyje Kongreso bibliotekoje Vašingtone.

Kaip ir anksti žuvę Vytautas Mačernis ir Bronius Krivickas, Niliūnas priklauso literatūroje ryškų pėdsaką palikusiai šatrijiečių-žemininkų kartai, kuri gimė ir subrendo nepriklausomoje Lietuvoje, o kūrė karo, okupacijų ir emigracijos sąlygomis. Išeivijoje Niliūnas, Henrikas Nagys, Kazys Bradūnas ir kiti tęsė kartos tradicijas, burdamiesi apie poezijos antologiją *Žemė* (1951) ir bene svarbiausią išeivijos literatūrinį žurnalą *Literatūros lankai* (1952–1959).

Ankstyvojoje Lietuvoje ir Vokietijoje rašytoje lyrikoje išsiskiria didelės apimties, ilgų eilučių eilėraščiai, paties poeto vadinami „simfonijomis“ arba „improvizacijomis“. Juose vis grįžtama į gimtuosius namus, suvokiant, kad namai nesugrąžinamai prarasti, kad „pašarvota šviesa, išauginusi mus“.

Gimtinėje tarp žmogaus ir aplinkos užsimezgęs nepaprastai glaudus ir abipusis ryšys – čia visa yra gyva ir apdovanota gebėjimu atsiliepti; kaip sakoma viename eilėraštyje, „tenai aš paimu ranka saulėlydį / Ir slėnio gluosnį su savim veduos; / Ir bokšto laikrodį ten vėl glaudžiu kaip lėlę, / žadėdamas jų neapleisti niekad“. Ši „bekraščio džiaugsmo“ vieta vaizduojama su daugybe konkrečių ir savitų detalių: tai ir artimieji (ypač poetui reikšmingas motinos atminimas), katė ir mėlynos langinės, beržai ir juose tupinčios varnos, dvaro parko alėja ir Utenos bažnyčia.

Skausmingai prarasta vieta ir žmonės prisikelia naujam gyvenimui poetiniame žodyje. Ar toks gyvas ir įšimenantis jų paveikslas būtų atsiradęs pasilikus Lietuvoje? Ko gero, ne. Šį paradoksą eilėraštyje „Jėzaus atsiveiklinimas“ poetas išreiškia taip: „Praradimas sukuria pasaulį“. Gimtinės netektis poetui regisi neišvengiama dar ir dėl to, kad jis negali „nustelbt savy / Galingo pažinimo medžio balso“, o tam, kad pažintum pasaulį, reikia palikti namus.

Taigi niliūniškasis benamis patraukia į plačius europinės klasikos ir moderniosios kultūros laukus, teikiančius stiprių impulsų kūrybai – joje girdimi egzistencialistinės literatūros ir filosofijos atgarsiai. Poetas dažnai naudoja dailės motyvus, susižavėjimą baroko ir rokoko tapyba perteikia spalvingais ir rafinuotais įvaizdžiais: „Atbėga ragana, liekna ir

pusnuogė – / Jos kūnas į porfyro vazą panašus – / Ir maudosi, panirusi į rūko pusnį / Ir į romantiškos dainos lašus“ („Fragonard“). Ir viduramžių, ir modernioji vaizdinija pasitelkiama dramatiškuose eilėraščiuose, kalbančiuose apie menamą sugrįžimą į gimtinę, kuri pasirodo esanti kraupi mirusiųjų žemė („Septintoji arba agnostiškoji elegija“, „Inferno“).

Vėlyvojoje Niliūno poezijoje ryškiausia pasidaro tremties beprasmybės ir išnykimo tema. Permainą iš dalies paaiškina istorinės aplinkybės: besitęsianti Lietuvos okupacija, užkertanti kelią grįžti į tėvynę ne tik fiziškai, bet ir savo kūriniams, išeivių bendruomenės amerikonėjimas, bičiulių ir bendražygių mirtys, žinoma, ir laikas, blukinantis prisiminimus. Poetas neslepia kritiško požiūrio ir į savo gyvenamąją vietą – dabartinius Vakarus, kuriuose įsigali neautentiškas menas ir primityvus pasilinksminimas. Kita vertus, vėlyvojoje poezijoje „tremtis gal aiškiau negu kitur atsiveria kaip metafizinė kategorija. Žmogus [...] pačiu savo buvimu pasaulyje yra ištremtas, atskirtas nuo ontologinės pilnatvės, į kurią jis gali ir privalo veržtis, neturėdamas garantijų, kad ją pasieks“ (Tomas Venclova).

Šias pasaulėžiūrines permainas atitinka formos pokyčiai. Kalba tampa tikslesnė, nuo jos nuvalytos puošmenos ir nebūtini žodžiai (tokia kalba, anot poeto, „nuoga“). Atsiskoma rimo ir dainingo tono. Eilėraščiai sutrumpėja, panašėdami tai į senovinės istorinės kronikos ištrauką, tai į japonišką haiku; juose itin svarbios aliuzijos ir užuominos. Atvirą subjekto pojūčių ir jausmų išsakymą keičia kalbėjimas daiktiškais, bet daugiaprasmiai įvaizdžiais („Už suolo užkištas kirvis, / Atšipęs iš ilgesio“).

Nykos-Niliūno poezija individualistinė, kultūrinė, filosofinė, jai suprasti reikia erudicijos ir minties darbo. Tačiau stengtis verta, nes tada atsiveria „pojūčių jautrumas, emocijų subtilumas, rafinuoti, neklystančio skonio ir raiškumo įvaizdžiai, nerimstanti, lengvus atsakymus atmetanti mintis“ (Jurgis Blekaitis).

Nyka-Niliūnas yra vienas didžiausių išeivijos, o gal ir viso XX a. lietuvių literatūros kritikų. Savo recenzijose ir esė jis nuosekliai pasisako prieš literatūros angažavimąsi politinėms ir visuomeninėms problemoms spręsti. Vienintelis būdas išsaugoti lietuvių kultūrą (sykiu ir tautą) nuo okupacijos, tremties ir kitų keliamų grėsmių – tai siekis „kultūrinėje plotmėje atsistoti lygiomis su kitomis Vakarų Europos tautomis“. Todėl vertindamas lietuvių literatūros kūrinius, Niliūnas kelia jiems aukščiausius estetinius reikalavimus. Niliūno kritika pasižymi aiškiais vertinimais, nepaprastai plačiu literatūriniu akiračiu, netikėtomis paralelėmis tarp pasaulio ir lietuvių rašytojų. Tekstai žavi ironišku sąmoju ir vaizdingais palyginimais kaip, pavyzdžiui, šiame dviejų literatūrinių kartų paveiksle: „Senieji sėdėjo aukštuose sunkaus aukso sostuose, šarvuoti geležiniais nuopelnų šarvais, ginkluoti nepakeliamo sunkumo kalavijais. Patricijų pozomis jie žiūrėjo liūdnei sudulkėjusios didybės pilni ir be galo nejudrūs, o už jų pečių ir skydų slėpėsi mažesnio kalibro jaunų senukų figūrėlės. O prieš juos, kaip Mykolo Angelo Dovydas Galijoto akivaizdoje, stovėjo jaunieji“.

Jau po Nepriklausomybės atgavimo Niliūnas išleido tris didžiulius dienoraščio tomus, susilaukusius didelio kritikų ir skaitytojų dėmesio. Nušviečiantys gyvenimišką ir intelektualinę poeto odisėją, dienoraščiai yra neįkainojamas jo kartos bei visos išeivijos likimo dokumentas.

Siūloma literatūra: Alfonsas Nyka-Niliūnas, *Eilėraščiai*, 1937–1996, Vilnius: Baltos lankos, 1996; Alfonsas Nyka-Niliūnas: *kūrybos studijos ir interpretacijos*, Vilnius: Baltos lankos, 2000; Manfredas Žvirgždas, *Regimybės atspindžiai: vizualumo poetika Alfonso Nykos-Niliūno kūryboje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009; Laurynas Katkus, *Tarp Arkadijos ir Inferno: tremtis Johanneso Bobrowskio ir Alfonso Nykos-Niliūno lyrikoje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010.

Alfonsas Nyka-Niliūnas

Barbarai

Raudonos aušros kraujo upėmis nudažo
 Sapnų akis. Greiti kaip strėlės Azijos žirgai
 Ant karčių išneša laukinę kontinento saulę,
 Apspjaudytą ir kirviais sukapotą. Jos šviesos
 Apakintų beveidžių demonų būriai
 Ir protėvių benamės dvasios,
 Su gaujomis išalkusių vilkų
 Atsekę mus iš paslaptingo Oriento,
 Ištirpsta su tamsa. Prieš mus, žaliai slėny,
 Rubiniais spindi išsvajotas miestas.

Nuo mūsų klyksmo ir žirgų žvengimo
 Suaižėja dangaus kristalas, ir eiklus
 Baltais sparnais Pegasas krinta ant žolės.
 Pomegranatai ir Pomonos krūtys
 Apsipila krauju. Prie miesto vartų
 Mus pasitinka Princas. Jo baugščios akys
 Suaižėję nuo mūsų klyksmo ir žirgų žvengimo.
 Nuplėšę purpuro apsiaustą ir vainiką,
 Užmetame gatvėj mirusiojo rūbą,
 Ir dingsta jis minioj, pilkesnis už visus.

Liepsnojančiomis naktimis mus lydi
 Vilkai ir girtos moterys (kurios suteps mus),
 Ir nukankinto Pranašo užkimęs balsas,
 Grėsmingai skambąs tyloje: –
 Kas man padės nuplauti tavo
 Ir mūsų gėdą, o Kolona! –

Bet greitai neaprėpiamą pasaulio alkį
 Nužudo pragaištingas ilgesys
 Išlikti ir išsaugoti svajonių lobį.
 Mus apima aistra
 Įforminti ir pavadinti savo būtį,
 Užmegzti dialogą su dievais:
 Mes pradedam statyti miestą, savo sapną
 Paversdami istorija. Jo žemė,
 Užnuodijusi mūsų dulkes, išaugins žlugimo medį:
 Barbarai ateis pas mus.

EMMAUS KELEIVIAI

Didžiulis medis, linkdamas į slėnį,
 Gelsvais žiedais dabino kelio dulkes
 Ir bronzinius tylių keleivių veidus.
 Kaip laivas vakaras be garso plaukė;
 Raudonos burės, išskleistos virš sodų,
 Lyg tunika saulėleidžio auksinė,
 Į sunkų santėmio aksomą supo
 Ežia pareinančios namo merginos
 Nepaliestas karališkas krūtis.

Ir namą apgaubė tamsa. Ant stalo
 Spindėjo duona ir rūsčių keleivių
 Veidai ir surambėję kietos rankos.
 Jisai sėdėjo vidury, pavargęs;
 Bet nieks nesuvokė ir nesuprato,
 Kodėl Jis šypsosi. Kažkur toli
 Skambėjo paskutiniai kimūs žodžiai
 Senos kaip vėjas, kaip akmuo dainos.

Ant delno pasirėmęs storas vaikas,
 Šiurkštus kaimietis – vyras ir švelni
 Kaip nedažytas rausvo molio indas
 Nutukus moteriškė – jo žmona,
 Žiūrėjo Jam į veidą, ir visi
 Tikrai žinojo, kas yra ramybė.

Heidelberg, 1946

MERGAITĖS DAINA

Sodai. Buvo be galo sunku
 Juos nešti (bet kas yra sodai?),
 Ir tavo rankos
 Greit tapo nebepakeliamos.
 (Bet kas yra rankos
 Ir kaip atskirti jas nuo liūdesio?)

Takas buvo šaltas. Ėjom
 Nežinodami, jog tai tik sapnas,
 Nežinodami, kad einame abu, –
 Ir tu prispaudei savo šaltas lūpas,
 Išsunkdamas
 Jau paskutinį saulės lašą

Iš mano nesuvokiamo tikrovėj kūno.
(Bet kas yra kūnas?)

Aš dar tebebuva žolė
(Bet kas yra žolė?),
Aš dar norėjau būti tik žolė, tik ženklas,
Tik klausimas ir nesuvokti
Savo kūno prasmės. Ir tu
Turėjai net sapne manęs neliesti,
Nes kūnas yra būti.

Baltimore, 1956

PAVASARIS WASHINGTONE

Einant gatve staiga pakilęs vėjas
Sušiaušė juodus tulpės plaukus,
Ir aš dar kartą pajutau,
Kad gyvenu svetimame krašte.

Washington, 1978

PRARADIMO SIMFONIJA

Varnų kranksėjime vėl skendi mistiški rudens laukai – prigęsę, nykūs,
Keistos tamsos, kuri taip širdį spaudžia, kupini.
Pavirtę jų dalim padangėj blaškosi sėjikai
Ir sunkūs tartum akmenys lašai atsimuša many.

Tenai, pačiam gale laukų, ant mano kraujo žemės, stovi didelė beržų šeima,
Pasaulyje vienintelė man artima palikusi, –
Būrys vienuolių, raudonais apsiaustais apsigobusių nuo vėjo ir lietaus.
Sušalęs paukštis girdi, kad laukai yra bekraštis klyksmas,
Kurį aš vėl po daugel metų pajutau.

O buvo toks tamsus pavakarys. Šaltai geltoni medžiai, virš galvos šakas išskleidę...
Arba gilus vidudienis. Ugnis. Ir aš, sulytas ant žemėtų akmenų...
Bet žemė tąsyk savo maudžiančios aistros pajusti dar neleido, –
Ir man prisiminė viena skaidri rudens diena tartum taurė prikritusi
Namų, dangaus ir saulės kryžių mėlynų.

Aš ten miegojau dirvų sidabre, su vėjais susijungęs, vienišas...
Sapne kalbėjo žemė: – Nieks tavęs man neatims. –
Ir grįžusį namo pradėjo šaukti sienos
Ir durys vesti iš namų naktin,

Kur metafizinėje nevilty apleistos geso akys
 Ir bėgo alkani vaikai su knygomis, lyg su žibintais, nužudyti sutemų...
 Bet jie, herojiškai kovoję su tamsa, apako, –
 Ir parvedė juos ištikimas brolis skurdas į namus.

Tik aš pabėgau, juos išdavęs ir palikęs
 Su lapkričiu ir smilkstančia ražienose ugnim, –
 Ir taip blaškausi, kaip netekęs rudenio laukų sėjikas,
 Nes nepabėgau iš savęs ir ilgesio, kurs gimė su manim.

Kažką man jau nebesuprantamai vėl kalba takas
 (Kuriuo aš eidavau kadais, skaičiuodamas medžius),
 Kuriuo mane lydėjo tėvas, motina ir liūdesys, kaip šuo pėdom atsekęs,
 Kalbėdami padrašinimo ir vilties žodžius.

Aklam akiraty – vaiduoklis miestas, toks išblukęs, tartum motinos plaukai, toks artimas
 (Pirmuosius išdidžius žingsnius žengiau jo sužeista žeme).
 Aš ten buvau Kolumbas. Buvau karalius Spartos.
 Ir imperatorius triumfo vežime.

Prie varpinės tebėr suglaudę galvas senosios Septynios liepos
 Ir gluosniai palaidais plaukais, subridę vandenin.
 Apakęs šulinys, po guobom pasislėpęs,
 Ir graudūs alksniai, amžinai vieni.

Už upės vingio tiesiasi bekraštės kapinės,
 Žiūrėdamos kažko į drebančius laukus vogčia
 Ir laukdamos, kol tau, sūnau, kris ant krūtinės lapai
 Ir juoda lopšine migdys nakčia.

Šventoriuje gigantiški kaštanai tūno,
 Sustingę šaltoje vidudienio ugny,
 Ir švelniai, kaip antrojoje simfonijoje Schumannas,
 Prikandę ašaras, man rauda: – Tik dabar tu pareini... –

Namai, smėlėtos gatvės, nuryti lietaus ir saulės laiptai...
 Tik Marc Chagallio smuikininkas, grieždavęs debesyse kasdien,
 Jau miega po žeme. (Bet mano dvasioje tebedega jo akys klaiķios
 Ir slegia lapas, dar vaikystėje nukritęs ant širdies.)

Atėjus vakarui, žiūrėdavau, kaip dega žiburiai pro sunkų šydą, –
 Svajonėse sužibęs Eldorado nuostabiu regėjimu skaisčiu...
 Tuomet keliu sulytas vilkosi namo išgesęs senas žydas
 Su duona, liūdesiu ir panieka ant palenktų pečių.

Kas pasakys, kas man išaiškins, kam su knygomis nešiausi liūdesį
 Ir alkį iš tamsos į šviesą prasimušt?
 (Dabar aš teįjuntu tiktai aną beprasmį kūno judesį,
 Klajojantį po smilkstančius jausmus.)

Man šaukia dar kažkas: – Dainuoja saulė! Netikėk! Iliuzija! –
 Jei aš esu galingas švyturys – žinau, kodėl beviltiškon tamson krentu.
 Dainuoja saulė! Taip! Tai jos daina – ne jūsų!
 (Nes aš esu šviesa – be tikslo, be krantų!)

Kas prigesins many tą troškulį ir džiaugsmą,
 Kurį aš pajutau kadais gimtam name,
 Kuriam per nesibaigiančias košmariškų sapnų naktis meldžiausi
 Su pasigirdusios būties melodija ramia?

Kas man neleis dabar, išdavus juos, kaip kirminui į žievę grįžti?
 (Nes jai ant kelių liko mano atnešti sapnai šilti.)
 Parėjus bus ugnis. Asla. Nedraugiška ir svetima. Kaip mirus motina išblyškus.
 Ir praradimo šviesoje kaip ažuolas šlamės galinga neviltis.

Kaunas–Tauragė, 1944

VYNO STEBUKLAS

Vanduo žinojo visa, bet tylėjo;
 Sunku jam buvo išlaikyti
 Beprasmio džiaugsmo paslaptį,
 Neleidusią atskleisti
 Savęs, tik būti savimi: ištikimybė gamtai
 Ir prieblandai, ir tylai,
 Ir išsipildymo šviesos pilniems namams.

Patriarchalinėj tamsoj,
 Ant apverstos amforos,
 Virpėjo žvakė, pridengta šiurkščiais delnais,
 Ir šypsena, norėjusi paslėpti
 Smaragdą, degantį ant rankos,
 Užmiršusios krūtis, ir lūpas,
 Nebeatsimenančias lūpų:
 Ir ji žinojo visa, bet tylėjo,
 Tiktai vestuvių eisenos ir ženkle
 Dar tebelaukiančiai šokėjai,
 Nežinančiai ir nenorėjusiai žinoti, bet gyventi,
 Prisiminė lankstus liemuo,

Šilta kaip žemė drobė ir ugnies
Įkaitinta keista daina.

Staiga vanduo užsidegė vynu,
Ir sutemos, išsišakoję milžiniškais medžiais,
Apraizgė kūnus; dantyse ir gomury
Nubudo prarastojo rojaus atminimas; rankos
Prisiminė krūtis stangrumą; lūpos
Pajuto vynuoges, ir kaip nuvytęs žiedas
Į dulkes krito amžinybės ilgesys.

New York, 1960

ŽIEMOS PEIZAŽAS

Miestas, išraižytas juodame saulėleidžio metale,
vadinasi Prisikėlimas, gimtasis mano miestas.
Didžiulis skurdo ir neapykantos nimbas supa jį
magnetiniu ratu, kuris tarytum planeta sukasi kietai
užspaustos mano motinos akies orbitoje.
Mirštantis badu gyvybės medis sustingusiom rankom gaudo
praskrendančius paukščius, kurie tačiau išsprūsta ir krinta
negyvi ant žemės. Ir medis miršta.
Saulė – anemonas prie suvytusios kaktos – praslenka pro
violetinį šulinį. Kraujo dėmės ant žemėto slenksčio; sniegas
ant blakstienų; langas be veidų. Pamišę durys tyliai dainuoja
prie sienos gulėjusios mergaitės plaukus ir krūtis.
Miestas, išraižytas juodame saulėleidžio metale,
vadinasi Išnykimas.

Washington, 1954

Ona Šimaitė

Ona Šimaitė (1894–1970) – svarbi lietuvių kultūros asmenybė, Pasaulio tautų teisuolė, Vilniaus geto „gailastingoji motina“, laikoma viena didžiausių žydų gelbėtojų visoje Europos holokausto istorijoje. Gimė Akmenėje, neturtingoje bežemių šeimoje – iš septynių vaikų išgyveno tik keturi. Pirmus aštuonerius vaikystės metus praleido pas senelį žveją Daujotą, draugavusį su žydais ir labai jų gerbtą, tad žydų kaip savų žmonių, draugų ir kaimynų supratimą atsinešė iš vaikystės Žemaitijos kaime. Tuos metus vėliau atsiminė kaip laimę tarp miškų, ežerų ir upių, kai buvo panirusi į pasakų apie laumes ir kipšus, vaikiško tikėjimo ir vaizduotės pasaulį. Deja, tėvai dėl kamuojančių nepriteklių nusprendė keltis į Rygą ir tapti didmiesčio fabrikų darbininkais. Daugiatautėje Rygoje Ona baigė katalikišką pradžios mokyklą ir gimnaziją, išmoko net keturias kalbas: su katalikų tikyba anuomet susietą lenkų, valstybinę rusų, vietines latvių ir vokiečių. Vasarą pati

pelnėsi duoną dirbdama kartono, muilo fabrikuose, mokytojaudama Latvijos dvaruose.

Nors tolesniam mokslui tėvai negalėjo teikti jokios paramos, 1914 m. mergina ryžosi studijuoti Maskvos universitete, iš pradžių dirbo tarnaitė turtingose šeimose, vėliau – moteriškos avalynės dirbtuvėje. Tais pat metais prasidėjo Pirmasis pasaulinis karas, gyvenimo suirutė, nepritekliai, Rusijoje didėjo politiniai neramumai. Neturėdama nieko, kas galėtų padėti įveikti sunkumus, išskyrus valią, Šimaitė studijavo toliau, linko į pedagogiką – jau suvokė savo gyvenimo pašaukimą tarnauti žmonėms, veikti kitų labui. Rinkosi sunkiausius specialybės kelius – baigusi kursus, dirbo žymaus rusų pedagogo Vsevolodo Kaščenkos įsteigtuose pirmuosiuose neįgalių vaikų namuose, vėliau – Maskvos beglobių paauglių kolonijoje. Galima tik spėti, kokią patirtį karo, revoliucijos metais Šimaitė įgijo tokiam darbe, bet tai neabejotinai brandino ją kaip altruistę. Maskvoje ji ypač pamilo ir meno pasaulį, pradėjo aistringai lankyti žymiausias dailės galerijas (žavėjosi Michailo Vrubelio, Viktoro Vasnecovo ir kitų rusų romantikų bei simbolistų paveiksais, pirmą kartą ten pamatytais Mikalojaus Konstantino Čiurlionio kūriniais), skaityti poeziją, ypač simbolistus, pamėgo Jurgį Baltrušaitį, iš jaunesnės kartos – Borisą Pasternaką, būsimąjį Nobelio premijos laureatą („kiek daug man yra davusi jo poezija“), nepraleido nė vieno moderniojo baletų žvaigždės Izadoros Dankan (Isadora Duncan) pasirodymo, lankėsi jos šokių studijoje. Vėrėsi be galo plati sąmonė, siekianti aprėpti viską – nuo aukštojo meno viršūnių iki neįgalaus vaiko reikmių, jautriai atsiliepianti ir į viena, ir į kita, kartu valinga, principinga, maištinga, nenorinti kompromisų.

1917 m. vokiečių armijai užėmus Rygą kartu su karo pabėgėlių srautais į Rusiją, Caricyną, pakliuvo ir Šimaitės šeima. Tų metų gale, ką tik praūžus Spalio revoliucijai, Ona

iš Maskvos atvyko pas ilgai nematytus tėvus švęsti Kūčių, bet pakviesta sėsti prie stalo atsisakė persižegnoti – jau buvo apsisprendusi kaip laisvamanė. Religinga mama griežtai pareikalavo: „Jei ne – važiuok ten, iš kur atvažiavai!“ Duktė atsistojo, apsilviko paltą ir išėjo į gruodžio speigą. Tas Kūčių vakaras su tėvais buvo paskutinis. Kitąmet nuo šiltinės mirė tėvas, o per pilietinį karą Caricyne prasidėjus baisiam badmečiui – ir motina. Nunio-kotame mieste vaikai tik per stebuklą gavo karstą jai palaidoti (Onos sesuo verkdamas sėdėjo ant duobės, kai priėjo nepažįstama moteris ir pasiūlė atiduoti savąjį, nes turinti tris – sau ir dviem savo sūnums). Dėl tokio išsiskyrimo prieš tėvų mirtį Šimaitei liko gili vidinė žaizda, lyg baismė už maištą ir nuogus principus. Mintyse ir sapnuose ji nuolat kalbėdavosi su motina. „Koks trumpas yra Žmogaus gyvenimas. O kartais ir nenorėdamas įskaudini savo Brangiausius.“

Pasibaigus karui, painiais ir pavojingais keliais Šimų vaikai sugrįžo į Lietuvą. Seserys atsimena, kad grįžtant iš Rusijos Onos bagažas tebuvo maišas mėgstamų knygų. Pagal specialybę pradėjo mokytojauti – dirbo vienoje Kauno žydų pradžios mokykloje, tad vėl tapo sava žydų bendruomenei. Nuo 1924 m. studijavo Lietuvos universiteto (nuo 1930 m. – Vytauto Didžiojo universitetas) Humanitarinių mokslų fakultete, pradėjo megztis įdomūs ryšiai su lietuvių rašytojais, dailininkais, kultūros žmonėmis, kuriuos labai vertino, laikė šią erdvę būtina tobulėjimui. Tarp svarbiausių pažinčių – išskirtinės kultūros moterys: rašytoja Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė, dailininkė Marcė Katiliūtė, istorikė Marija Mašiotaitė-Urbšienė („daug man yra davusios tos trys asmenybės“). Galbūt išgyventa karo ir revoliucijos patirtis, daiktų trapumo ir paprastų dalykų vertės suvokimas, gilaus vidinio gyvenimo poreikis darė Šimaiteį abejingą išorinei gerovei. „Ji niekino pinigus, karjerą, nepripažino jokios nuosavybės. Protarpiais gyvendavo su vienu lagaminu. [...] Jai buvo svarbiausia, kad žmones sietų ne materialiniai interesai, o dvasiniai, nes jie pastovesni“, – liudija ją pažinojęs bičiulis. Niekuo nepakeičiamas jai buvo menas, aukštesnė pilnatvė – galėdavusi parduoti gražų naują drabužį, jeigu Kaune vykdavo operos, baleto ar dramos žymybių gastrolės, o ji sau ir bičiulei pritrūkdavo pinigų bilietams. Kita vertus, jautrumas socialiniam blogiui, moralinė reakcija į brutalią jėgą, noras padėti silpniausiems, pažeidžiamiausiems, kad ir kas jie būtų – vaikai, vargetos, kaliniai, labiausiai artino Šimaiteį su kairiųjų pažiūrų veikėjais ir literatais.

Nuo studijų metų Šimaiteį pažino tada dar į katalikišką ateitinių veiklą įsitraukusią ir kitokių pažiūrų žmonių nevengusią Salomėją Nėrį, o pasirodžius poetės rinkiniui *Pėdos smėly* (1931), kurį išgyveno kaip didelį asmeninį įvykį, su poete užmezgė tikrą draugystę. Šis laikas Kaune Nėriai buvo vienas sunkiausių, nes dėl savo anksčiau paskelbto „posūkio kairėn“ ji neteko mokytojos darbo, nutrūko ryšiai su sustabdyto žurnalo *Trečias frontas* pabirusia grupe – atsidūrė tartum „niekieno žemėje“, tad draugiška parama jai buvo labai reikalinga. Su Šimaite jautėsi artimos sielos. Dovanodama rinkinį *Per lūžtantį ledą*, Aleksandro Kuprino *Sulamitos* vertimą Nėris savo bičiulei dukart įrašė dedikaciją „Gražiai sielai“. Kurį laiką Šimaite buvo tartum poetės sekretorė – eidavo į spaustuves dėl jos raštų, skaitydavo korektūras, palaikė ryšius su redakcijomis, diskutavo dėl naujų kūrinių ir vertimų technikos. Tai ji 1937 m. gruodį „Sakalo“ leidyklai atnešė Nėries rinkinio *Diemedžiu žydėsiu* rankraštį, už kurį poetei buvo paskirta Valstybinė premija. Viešėjo su Nėrimi jos tėviškėje Kiršuose („neužmirštama mano gyvenimo diena“), buvo labai laukiama viešnia jos namuose Palemone. Bičiulei iš rankraščio Nėris skaitė savo poemą

*Tvirtai žinokite ir giliai jauskite,
kad kiekvieną gyvenimo dieną turite
skirti kitų gėriui, darydami viską, ką
galite. Darydami, bet ne plepėdami.*

Ona Šimaitė, Dienoraštis

„Eglė žalčių karalienė“. Po karo gyvendama Paryžiuje Šimaitė nuoširdžiai jaudinosi dėl kategoriškų poetės pasmerkimų išeivių spaudoje: „O žmonės, žmonės! Atsiminkite: kas didinga, gera, talentinga ir gražu – niekada nežus, nors ne visų bus suprasta ir įvertinta“.

Apie 1930-uosius, įsitraukusi į lėšų rinkimą Kauno politiniams kaliniams šelpti, susipažino su rašytoju Kaziu Boruta, kuris tuo metu rūpinosi kito

kairiojo poeto Kazio Jakubėno paleidimu iš kalėjimo. Susitiko trys artimos pasaulėvokos žmonės – moraliniai maištininkai, netipiški, nepaklusnūs, iš dalies anarchistai, nesusitinkantys su visuomenės neteisybėmis ir galios (kad ir kam ji priklausytų) diktatu. Revoliucingų pažiūrų Boruta ir Jakubėnas netilpo į doktrinos rėmus – per daug nepriklausomi, pasitraukę iš *Trečio fronto*, kai šis pasuko sovietinio marksizmo kryptimi, nekūrę stabo iš Sovietų Sąjungos, atmetinėję visokią prievartą, todėl kalinti ir prieš karą, ir po jo. Kaip tik šie nepaklusnieji, „nepatogios asmenybės“ tapo Šimaitės artimiausiais bičiuliais – su jais aistringai diskutuodavo apie literatūrą, užsienio vertimus, rūpinosi jų pačių ir jų aplinkos žmonių likimais teismuose, kalėjimuose, buvo drauge ligų ir krizių periodais. Regis, su Jakubėnu siejo ir meilės ryšys. Kartu rinko lėšas lietuvių kovotojams Respublikos armijoje Ispanijos pilietiniame kare, rūpinosi belaisvių, uždarytų koncentracijos stovykloje, grąžinimu į Lietuvą, siuntė jiems knygas dvasiai palaikyti (tai pirmoji tokia Šimaitės akcija). Dėl to pati buvo sekama policijos ir valstybės saugumo, įtarta priklausymu komunistų, socialistų revoliucionierių (eserų) partijoms. Šimaitės namuose keliskart darytos kratos ir nors nieko nerasta, nuotrauka vis tiek įtraukta į „politinių nusikaltėlių albumus“. Valdžiai buvo įtarti na iš principo, tartum Merso iš Albero Kamiu (Albert Camus) romano *Svetimas*. Ilgametė bičiulė tautosakininkė Marija Čilvinaitė apie Šimaitę pasakojo: „Komunizmo nepripažino. [...] Svarbiausia tai, kad ji buvo nusistačiusi prieš skriaudėjus ir buvo skriaudžiamųjų ir vargstančiųjų globėja, nežiūrėdama nei į jų tautybę bei įsitikinimus. [...] Tai žmogus ne tokios natūros, kad paklustų partinei drausmei, dirbtų partijos interesams. Jai ne partija, o žmogus buvo aukščiau visko“. Pati Šimaitė 1940 m. sovietinėje anketoje į klausimą apie politinius įsitikinimus atsakė ironiškai: „Turiu įsitikinimus, bet partijoms nepriklausau“.

Iškalbingas faktas: ilgą laiką dirbusi Sovietų Sąjungos ambasadoje vertėja į rusų kalbą, 1937-aisiais metė šį pelningą darbą, kai minint Aleksandro Puškino šimtąsias mirties metines vėl apsilankė Rusijoje ir pamatė, kas iš tiesų ten vyksta, koks teroras slepiamas už propagandos. Po šio žingsnio įvyko svarbus Šimaitės gyvenimo posūkis, leidęs jai atlikti žmonių ir kultūros gelbėjimo žygdarbius karo metais. Atrodytų, dalykas visai nežymus – pradėjo dirbti bibliotekininke iš pradžių Kauno Balošerio viešojoje žydų bibliotekoje, vėliau „Lietuvos vaiko“ draugijos skaitykloje, o 1938 m. priimta į Vytauto Didžiojo universiteto biblioteką. Darbas buvo labai tinkamas Šimaitėi, mėgusiai knygas. Literatūrologės Dalios Striogaitės žodžiais tariant, ji buvo „ideali skaitytoja, visa širdimi atsiliepianti į ją sudominusias knygas, negailinti pagyrimų jų kūrėjams, pasiūlanti jiems savo kultūrinės paslaugas“. 1940-ųjų sausį kartu su kolegėmis buvo perkelta dirbti į Vilniaus universitetą ir čia iki 1944 m. buvo Senųjų spaudinių skyriaus, Lituanistikos seminario bibliotekos vedėja, bibliotekos sekretorė. Netrukus pasirodė, kad šis jos darbas buvo lemties dovana šimtams žmonių.

1941 m. vasarą prasidėjus vokiečių okupacijai ir kartu su lietuvių kolaborantais nacių vykdomoms žydų represijoms ir masinėms žudynėms, į Šimaitę pagalbos ėmė kreiptis pažįstamos šeimos. Ją susirado mįslinga Vilniaus žydų figūra, stoties nešikas ir vargeta, altruistas Geršonas Malakevičius, daugelio laikytas gyvu šventuoju (netrukus gete jis išgelbėjo 14 gyvybių, paaukojęs savąją). Malakevičius įtikino okupacijų ir karo žiaurumų sunkiai prislėgtą, depresiją išgyvenusią Šimaitę, kad dabar kaip niekada reikia jos pagalbos (per pirmąsias okupacijos savaites jai atrodė, kad iš gėdos dėl bejėgystės pasipriešinti žudynėms ji niekada negalės peržengti žydų namų slenksčio). Dar iki Vilniaus geto įsteigimo 1941 m. rugsėjo pradžioje Šimaitė ėmėsi teikti įvairią pagalbą. Perdavinėjo laiškus (per vasarą perdavė jų apie šimtą) išskirtiems, besislapstantiems nuo nacių artimiesiems, ieškojo vietų paslėpti vertingiems daiktams, kurie prireikus būdavo parduodami, rinko pinigus išpirkoms iš Lukiškių kalėjimo, kur buvo suvaryta ir kankinama dalis žydų, ieškojo būdų ir lėšų padirbtiems dokumentams gaminti. Šviesūs Vilniaus universiteto profesoriai sukūrė pagrindinį lietuvių pagalbos žydams komitetą, kurio veikloje dalyvavo rektorius Mykolas Biržiška ir jo brolis, bibliotekos direktorius Vaclovas Biržiška, profesoriai Mykolas Riomeris, Zigmas Žemaitis, Augustinas Janulaitis, Kazimieras Bieliukas, poetai Boruta ir Jakubėnas, daug kitų rėmėjų, aukojusių pinigus, maistą, slapsčius žmones. Padėti žydams stoji ne vienas dvasininkas – Šimaitė atsiminimuose ypač pabrėždavo, kad lietuvių kunigai šioje situacijoje elgėsi geriausiai, slėpdavo žydus bažnyčiose, fiktyviai krikštydavo jų vaikus, kad su krikšto metrikais apgyvendintų vaikų namuose, smerkė žudynes per pamokslus (kun. Alfonsas Lipniūnas). Būta visokių išimčių – slapta padėjusių okupacinės valdžios tarnautojų, lietuvių policininkų. Šimaitė Vilniuje tapo pagrindine šio tinklo ryšininke ir konspiratore, nuolat rizikavo savo gyvybe. Naciams įsteigus Vilniaus getą ir suvarius į jį apie 40 tūkstančių žmonių, jau po savaitės buvo rastas genialus būdas, kaip palaikyti žydų ir jų pagalbininkų ryšius, – išrūpintas oficialus leidimas Šimaitei, VU bibliotekininkei, lankytis gete ir neva tarp buvusių studentų ieškoti bibliotekai negrąžintų knygų. Dėl tokios gudrybės ji įgijo išskirtinę teisę bendrauti su geto kalininiais.

Pro didžiojo geto vartus Rūdninkų gatvėje, akylai saugomus gestapo ir policijos, Šimaitė įeidavo po drabužiais prisislėpusi surinktų pinigų, padirbtų dokumentų, medikamentų, laiškų iš išorinio pasaulio. Ir išeidavo taip pat – išsinešdama laiškus, žinias, prašymus. Taip buvo gelbstimi badaujantys ir ligoniai, susitariama dėl žydų vaikų slapstymo už geto sienų, koordinuojamas maisto ir ginklų perdavimas geto rezistentams, susisiekiama su artimaisiais ir pagalbininkais. Rinkti lėšas padėjo Alytuje nuo nacių slapstęsis Jakubėnas, su kuriuo keitėsi meilės ir ilgesio laiškais. Kone visus savo uždirbamus pinigus Šimaitė išleisdavo maisto produktams, kuriuos perduodavo žydams, varomiems į darbus mieste. Pati nuo ryto iki vakaro pasiaukojamai dirbdama gyveno pusbadžiu („kasryt tenka pasitenkinti viena šalta kava ir duona...“) žiemą nekūrentame kambaryje („malkos

*Gėda gyventi, gėda turėti pastogę,
gėda turėti galimybę nusiprausti
[...], kada tūkstančiai žmonių ne tik
tokių minimalių dalykų nebeturi,
bet kai Damoklo kardas kabo ant jų
galvų, kada kiekvienas gali tyčiotis ir
kankinti kas netingi.*

Onos Šimaitės, laiškas Kaziui Jakubėnui, 1941

pasakiškai brangios“). Tačiau prasmė buvo daug aukštesnė – išeidama iš geto, krepšyje po knygomis, neva skirtomis bibliotekai, Šimaitė išsinešdavo mažus vaikus, užmigdytus chloroformu (kad neverktų), ir atiduodavo gelbėtojams. Pati paėmė vienuolikos metų mergaitę Alę Berman, parūpino jai lietuviškus dokumentus Daujotaitės pavarde ir įdukrino prisiekusi notarui, kad tai jos sesers duktė. Mergaitė liko gyva. Mažame Šimaitės butelyje Savičiaus gatvėje buvo įrengta slėptuvė – tarpinis punktas išvestiems iš geto vaikams. Bičiulis Andrius Bulota, lankęsis pas ją karo metais, prisimena:

Mums bekalbant, prasivėrė gretimo nedidelio kambarėlio durys. Pro jas nedrąsiai išėjo 5 ar 6 metų išblyškusi mergaitė. Paskui ją įėjo tamsiaplaukė vidutinio amžiaus moteris, linktelėjo galva ir įvedė vaiką atgal į aną kambarėlį, uždarydama duris.

– Nebijai? Ar gestapas nesuuos?.. – neiškentęs paklausiau.

Užuot atsakiusi, Ona Šimaitė tik giliai atsiduso ir patylėjusi tarė:

– Pavakare jas iš čia išves... Naktį, jei pavyks, vieton jų ateis kiti. Darau, ką galiu. Tiek žmonių žūsta...

Šimaitė padėjo išgelbėti dešimtis mažų gyvybių, net suaugusiųjų, kurių slapstymas ar „legalizavimas“ buvo itin sudėtingas. Visą laiką padėjo šviesiam humanistui, VU ir VDU botanikos profesoriui Jokūbui Movšovičiui, su kuriuo geto laikais dažnai keisdavosi dvasios stiprybę palaikančiais laiškais. 1943 m. likvidavus getą, iki karo pabaigos profesorius slapstė pas skirtingus žmones, pavyzdžiui, stalius nuo pašalinių akių paslėpė Movšovičių tarp lentų („ten šis turėdavo nejudėdamas gulėti apie penkiasdešimt valandų – daugiau nei dvi paras...“). Šimaitė išgelbėjo ir jauną žydų intelektualę, rašytoją Salę Vaksman. Artėjant geto likvidavimui ir mirtinai rizikuojant, jai pavyko išvesti Vaksman pro vartus apgaubus duksliau paltu, garsiai lietuviškai kalbantis – sargybiniai turbūt pamanė, kad tai jos kolegė iš bibliotekos, ir per stebuklą nepatikrino. Jauna rašytoja buvo paslėpta VU Litanistikos seminaro spintoje, kur prižiūrima Onos ir rektoriaus Biržiškos tūnojo keturis su puse mėnesio, naktimis išeidama pamiegoti ant seminaro stalų. Kaip tik tada ji parašė dramą iš Vilniaus geto gyvenimo. Vaksman, praradusi tėvus, laikė lietuvę savo antrąja motina. Šimaitė kaltino save, kad nepavyko išgelbėti iš geto dar vienos artimos bičiulės – žymios Vilniaus operos dainininkės Liubos Levickos, baigusios Vienos konservatoriją. Ji buvo vadinama „geto lakštingala“, dainavo jo teatre, kurio neįtikėtinomis sąlygomis pastatytus spektaklius bei koncertus lankydavo Šimaitė (kartą po koncerto rado būdą dainininkei įteikti baltų alyvų šaką; nacių įsakymu, gėlės gete buvo uždraustos). Rengiantis pirmajai geto operai, Levicka buvo pagauta prie vartų su maišeliu pupų, kurias bandė įnešti savo sergančiai motinai, nukankinta ir sušaudyta Paneriuose.

Vilniaus getas visoje holokausto istorijoje garsus savo kultūrine rezistencija – čia buvo sukurtas ne tik teatras, bet ir simfoninis orkestras, biblioteka, mokykla, veikė literatų ir menininkų draugija. Šimaitė kaip pagalbininkė įsitraukė ir į šią veiklą. Vienas aktualiausių uždavinių buvo išsaugoti nacių grobstomas bei naikinamas žydų paveldo vertybes, ypač knygas, rankraščius, dailės kūrinius, kurių unikaliais rinkiniais garsėjo pasaulinis Vilniaus juodaikos institutas YIVO, Mato Strašūno ir kitos bibliotekos. Žymusis Vilniaus poetas Avromas Suckeveris, bibliotekininkas Hermanas Krukas ir kiti geto inteligentai (vadinamoji „popieriaus brigada“) buvo varomi į bibliotekas atrinkinėti naciams to, kas vertingiausia, tačiau

pradėjo gelbėti, įvairiose slėptuvėse saugoti savo naikinamos kultūros turtus. Nesyk jiems talkinusi Šimaitė slapta išnešdavo unikalias žydų knygas ir rankraščius, perduodavo patikimiems saugotojams mieste arba slėpdavo VU Lituanistikos seminaro patalpose. Kartu su Boruta Lietuvių literatūros institute paslėpė pilną portfelį žydų klasikų rankraščių ir paties poeto Suckeverio gete sukurtus eilėraščius, iš kurių vėliau sudarytas įspūdingas rinkinys buvo išleistas įvairiomis pasaulio kalbomis. Geto kaliniai rašydavo Šimaitei ne tik prašydami pagalbos, jie pasakojo apie patiriamas kančias ir būdus moraliai atsilaikyti. Vėl be galo riziikuodama, gelbėtoja tik dalį laiškų naikino, o svarbiausius liudijimus (apie 230 laiškų iš geto) paslėpė po to paties VU Lituanistikos seminaro laiptais. Deja, po karo jie nebuvo rasti.

Visą tą laiką vidinės stiprybės Šimaitė labiausiai sėmėsi iš knygų, poezijos, muzikos – net pavargusi stengėsi skaityti, lankytis simfoniniuose koncertuose, kol jie dar vyko Vilniuje. Dalyvavo lietuvių poezijos vakaruose, ypač įsiminė Vincą Mykolaitį-Putiną: „[...] savo poemą, Tegul gyvena visos tautos – didelės ir mažos“ skaitė poetas Putinas. Siaubingo zoologinio šovinizmo metu, kai tautos buvo įjudomos viena prieš kitą, šis drąsus viešas pasirodymas buvo dangaus mana iškankintoms sieloms“. Apie perskaitytas vertingas knygas, renginius, pasaulio kultūros naujienas rašydavo laiškuose geto bičiuliams. Tai suvokė kaip esminę papišrinimo dalį – neleisti sugniuždyti žmogaus iki jo fizinės egzistencijos.

Gestapas Šimaitę įtarinėjo, nors jai stebuklingai sekėsi – buvo suimta tris kartus, tačiau įkalčių neradus universiteto valdžiai pavykdavo ją išvaduoti. Paskutinį kartą 1944-ųjų balandį areštuota tiesiog VU bibliotekoje – matyt, kažkas vis dėlto išdavė, kad ji slapsto žydų vaikus. Dvylika dienų žiauriai kankinta gestapo rūsiuose nieko neprasitarė. „Mat, būnant gestapo požemiuose tardymo metu aš labai bijojau (juk žmogus vien esu), kad neištarčiau kieno pavardės. Visą laiką aš save taip treniravau, kad supainiočiau ir pamirščiau visas pavardes, visus adresus.“ Buvo nuteista mirties bausme, tačiau VU rektoriaus Biržiškos ir kitų bendradarbių lėšomis papirkti vokiečių pareigūnai bausmę pakeitė į koncentracijos stovyklą. Išvežta į Dachau. Apie tai, ką patyrė gestape, Dachau ir dar vienoje Ludelango belaisvių stovykloje Prancūzijoje, kur vėliau buvo perkelta, Šimaitė nenorėjo pasakoti, vis atidėliodavo – greičiausiai tie prisiminimai pranoko atminties savisaugos ribas. „Gal kada nors ir parašysiu apie suėmimą, tardymą, lagerio išgyvenimus. O ten buvo baisių baisiausių dalykų. [...] Kartais norėčiau manyti, kad tai buvo ne išgyvenimas, o baisus sapnas.“

1944 m. pabaigoje sąjungininkams išlaisvinus Prancūziją Šimaitei tik dėl sumanumo pavyko išvengti perdavimo į sovietų rankas – ji puikiai suprato, kad tokių neva „išvadotų SSRS piliečių“ laukia dar vienas, sovietinis lageris. Liko gyventi Paryžiuje, savo svajonių mieste, kurį lankė dar draugystės su Nėrimi metais („myliu aš Paryžių kaip gyvą žmogų“). Nelengvai pataisiusi sveikatą vėl grįžo prie bibliotekininkės darbo – dabar jau privačiose bibliotekose tvarkė, katalogavo nuostabius Paryžiaus kolekcionierių rinkinius (buvo taip vertinama dėl savo erudicijos, kad nespėdavo dirbti vieno bibliofilo rekomenduojama kitam). Jai, holokausto herojei ir nacių kankinei, po karo pensijas skyrė Vokietija, Prancūzija, Izraelis ir JAV Žydų rašytojų sąjunga, nuoširdžius ryšius palaikė ir atsidėkoti stengėsi išgelbėtųjų šeimos. 1966 m. Šimaitė tapo pirmąja lietuve, apdovanota Pasaulio tautų teisuolės vardu. Paryžiuje, kaip buvo visada svajojusi, galėjo laisvai gyventi aukštuoju menu, muzika ir literatūra. Tačiau iš Lietuvos ėjo baisios pokario žinios. Bičiulis Boruta 1946 m. vėl buvo įkalintas – dabar jau sovietų valdžios. Tragiško likimo sulaukė Jakubėnas, kuriam karo metų laiškuose Šimaitė rašė: „Tu man esi gal pats brangiausias Žmogus pasaulyje“. Pirmajame LSSR rašytojų sąjungos

suvažiavime 1945 m. išdrįsęs kritiškai pasisakyti, viešai prabilti apie sovietinį terorą, netrukus buvo suimtas ir ištremtas į Kazachstano anglies šachtas. Grįžo iš jų vis dar nepalaužtas. Matyt, neradus kito būdo „nukenksminti“, 1950 m. sausį buvo saugumo suimtas, sumuštas ir naktį pusnuogis išmestas į sniegą prie Rasų kapinių, mirtinai sušalo.

Šimaitė suvokė, kad vėl reikia pagalbos, – šįkart įkalintiems už „geležinės uždangos“. Kai tik po Stalino mirties 1953 m. prasidėjo vadinamasis „atlydis“ ir gautas laiškas iš Vakarų nebegrėsė tapti įkalčiu, ji užmezgė ryšius su senais pažįstamais, giminėmis ir naujais korespondentais. Prašoma ir savo pačios iniciatyva ėmė siųsti tai, kas Lietuvoje anuomet buvo neprieinama – Vakaruose išleistas knygas, ranka perrašytus žurnalų straipsnius, įvairias dovanas, medikamentus. Korespondentams priklausė iš kalėjimo paleistas Bortas, iš lagerių grįžęs tarpukario Lietuvos užsienio reikalų ministras Juozas Urbšys, poetė Janina Degutytė, rašytojas Iščokas Meras (Šimaitė rūpinosi skleisti jo kūrybą Vakaruose) ir dar daug kultūros žmonių. Tarp bičiuliams reikalingų knygų buvo Sovietų Sąjungoje uždraustų, jas galėjo bemat konfiskuoti (kaip ne vieną Šimaitės siuntinį). Šimaitė, patyrusi karo metų konspiratorė, surado lėtą, bet užtikrintą būdą – į savo laišką įdėdavo po porą išpjautų knygos puslapių. Per kurį laiką visa knyga būdavo persiunčiama ir gavėjo įrišama (pavyzdžiui, kokios kitos sovietinės knygos viršeliu, kad nekeltų įtarimo). Taip į Lietuvą Šimaitė atsiuntė Česlovo Milošo (Czesław Miłosz) knygą *Gimtoji Europa* (1959), pomirtinį Jurgio Baltrušaičio eilėraščių rinkinį *Lelija ir pjautuvas* (1948). Neskaičiuodama leido gautus pinigus knygoms pirkti ir siųsti. Aiškino tą savo veiklą paprastai: „Juk esu knygnešių tautos dukra“, ir iš tikrųjų tapo unikalio XX a. lietuvių knygnešė. Taip pat laiško meno meistrė, žymia epistolografe (lot. *epistula* – laiškas).

Šimaitė mirė 1970 m. Paryžiaus priemiestyje. Kūną po mirties paaukojo mokslui ir studentams medikams (kapo nėra).

Geto išgelbėtieji kreipdavosi į Šimaitę švelniu Motinėlės vardu. „Motina Šimaite“ ji pavadinta ir knygoje apie holokaustą Izraelio mokykloms. Jeruzalėje auga jos, Pasaulio tautų teisuolės, garbei pasodintas medis.

Siūloma literatūra: Kazys Kęstutis Šimas, *Ona Šimaitė - Pasaulio tautų teisuolė*, Vilnius: Verslo linija, 2006; Rimantas Stankevičius, „Vardas, tapęs legenda“, in: <http://www.genocid.lt/Leidyba/15/ATMINTIS.htm>; Dalia Striogaitė, „Ona Šimaitė: tarp žmonių ir knygų“, *Literatūra ir menas*, 2004, http://www.culture.lt/lmenas/?st_id=3893

Juozas Lukša-Daumantas

Pasipriešinimas tarybinei okupacijai Lietuvoje iškėlė daug talentingų karių ir vadų, žvalgų ir konspiratorių, ideologų ir metraštinių. Visus šiuos pavojingus užsiėmimus sėkmingai išbandė ir savo veikla suvienijo **Juozas Lukša-Daumantas** (1921–1951) – rezistencijos legenda, kuri, juoba išsamiai pagrįsta dokumentais ir liudijimais, mūsų istorijoje yra nemenkesnio svorio kaip Emilijos Pliaterytės ar Tado Blindos legendos. Pasipriešinimas sovietinei okupacijai Lietuvoje iškėlė daug talentingų karių ir vadų, žvalgų ir konspiratorių, ideologų ir metraštinių. Visus šiuos pavojingus užsiėmimus sėkmingai išbandė ir savo veikla sujungė Juozas Lukša.

Norint deramai suvokti jos prasmę, reikia turėti omenyje, kad patriotizmas ir idealizmas, kurių vedamas Juozas Lukša kovojo su okupantais, jam buvo ne romantiškos abstrakcijos, o apčiuopiama tikrovė. Lukšos luomas ir karta iš Lietuvos Nepriklausomybės dvidešimtmečio gavo daugiausia. Žemės ir kitos ūkinės reformos leido valstiečiui gyventi savarankiškiau ir labiau pasiturimai nei anksčiau. Solidi lietuviška švietimo sistema, kurią Lukša perėjo nuo pradinės mokyklos iki universiteto, suteikė šiuolaikišką išsilavinimą ir įskiepijo pasitikėjimą savimi ir savo tauta. Tikėjimo laisvė buvo savaime suprantamas dalykas, be varžymų galėjo gyvuoti ir skleisti krikščioniškoji kultūra ir šeimos tradicijos. Todėl dėsninga, kad valstiečių sūnūs, gimę pirmaisiais XX a. dešimtmečiais, kiekiausiai priešinosi krašto sovietizacijai.

Juozas Lukša gimė Juodbūdžio kaime, Veiverių valsčiuje, Sūduvoje. Iš penkių brolių Lukšų Stalino laikais žuvo trys, kiti du ilgus metus kalėjo Sibire. Tėvas Simonas, kuriam nuo šeimą ištikusių nelaimių pakriko protas, mirė 1947 m. Lukša su ypatinga meile kalba apie brolių Jurgį, kurio žuvimą itin skausmingai išgyveno, ir apie motiną Oną Lukšienę.

Lukša baigė Kauno „Aušros“ gimnaziją ir 1940 m. įstojo į Vytauto Didžiojo universitetą studijuoti architektūros. Tais pačiais metais tapo antikomunistinio Lietuvių aktyvistų fronto nariu. Todėl 1941 m. birželį sovietinis saugumas NKVD (vėliau MGB, KGB) jį suėmė ir uždarė į Kauno kalėjimą. Tik dėl karo pradžios sąmyšio jam pavyko likti gyvam ir ištrūkti į laisvę (daugelis kalinių prasidėjus karui buvo sušaudyti arba išvežti į Rusiją). Vokietmečiu Lukša tęsė studijas universitete ir dalyvavo antinaciniame pogrindyje.

1944 m. antroje pusėje vėl užėjus rusams, Lukša neskubėjo priešintis ginklu – jis grįžo studijuoti į Kauną, bandydamas rezistencinės veiklos galimybes legaliaime gyvenime. Studijas Lukša buvo beveik pabaigęs, reikėjo tik parašyti diplominį darbą. Tačiau vis stiprėjant persekiojimui ir represijoms liko tik du keliai – tremtis į Sibirą arba prisijungimas prie partizanų, į kurių gretas jis galutinai įstojo 1946 m. sausio 1 d.

Kaip žinome ne tik iš jo užrašų, bet ir iš kitų partizanų liudijimų, Lukša dalyvavo ne vienoje kautynėse ir kovinėse ekspedicijose. Pasižymėjęs narsa ir šaltakraujiškumu, Lukša greitai tapo vienu iš vadovaujančių Tauro (Suvalkijos) partizanų apygardos kovotojų. Kadangi turėjo nemažą pagrindinio darbo patirtį, daugiausia darbavosi partizanų spaudoje (*Kovos keliu*, *Laisvės žvalgas*), taip pat partizaninio sąjūdžio ryšių ir centralizacijos srityje.

Lukša kalba apie žmogaus teisių ir laisvių pažeidinėjimus, kurie prasidėjo nuo pirmųjų okupacijos dienų: „išvaduotojų“ plėšikavimą ir girtuoklystes, nuolatinius dokumentų tikrinimus ir suėmimus, tardymus ir agentų verbavimą, prievartinę mobilizaciją ir trėmimus.

Ypač intriguojantys yra du Lukšos veiklos epizodai: pagrindinis jo darbas Vilniuje ir prasibrovimas į Vakarus. Kadangi vieningos pasipriešinimo vadovybės klausimas buvo itin aktualus, tuo pasinaudoti nutarė sovietinis saugumas, į žaidimą mesdamas užverbuotus Pirmosios Respublikos elito atstovus, iš kurių aktyviausias buvo Vilniaus universiteto medicinos profesorius Juozas Markulis (slapt. Erelis, Kudirka, dr. Narutavičius ir kt.). 1946 m. pavasarį Markulis per savo studentus užmezgė ryšį su partizanais ir pasiūlė skirtingų apygardų atstovams keltis į Vilnių, dirbti organizuojamame rezistencinio sąjūdžio centre. „Tauriečių“ atstovu paskirtas Lukša ir jo brolis atvyko į Lietuvos sostinę rugsėjį ir prabuvo joje daugiau nei keturis mėnesius. Juozo Adomaičio pavarde Dailės institute jis studijavo architektūrą, gyveno Belmonte, Žvėryne, galiausiai Tuskulėnų rajone. Vilniuje Lukša dalyvavo

kuriamo generalinio štabo posėdžiuose, apygardų atstovų pasitarimuose, pats dažnai važinėjo po Lietuvą, susitikdavo su partizanų vadais arba jų ryšininkais. Markulis apie visa tai žinojo, kaip ir apie mezgamus ryšius su Vakaraais; jis dėjosi pagrindiniu pasyviosios rezistencijos veikėju su plačiais įgaliojimais, padėdamas partizanų emisarams visais klausimais. Tokiu būdu saugumas tikėjosi į savo rankas perimti vadovaujančius pasipriešinimo organus, o ilgainiui, nuginklavus ir išviliojus iš miškų, sunaikinti visą partizaninį judėjimą. Partizanų vadai turėjo būti likviduoti per rengiamą susitikimą 1947 m. sausį. Lukšai nuo pat pradžių buvo įtartina Markulio visagalybė tvarkant sudėtingus registracijos, apgyvendinimo, finansavimo, konspiracijos ir kitus reikalus, neiškūs jo pagalbininkai. Laimė, šie įtarimai pasitvirtino dar prieš KGB imantis veikti: prieš pat Naujuosius metus vaikščiodami Čiurlionio gatve juodu su broliu atsitiktinai sutiko kauniškių rezistentų atstovą, pranešęs jiems apie pagrindžio areštus, kurių „suėmimo siūlai“ ėjo iš Markulio. Lukša su bendražygiais nepuolė į paniką: paskutinį kartą susitiko su savo vadovybe, parengė klaidinantį vadų „susitikimo“ planą ir tik jį perdavę Markuliui išspruko iš Vilniaus. Po kurio laiko Lukša su keliais kitais kovotojais sugrįžo į Vilnių, kad įvykdytų Markuliui partizanų mirties nuosprendį, tačiau šį kartą atsitiktinumas buvo palankus išdavikui.

1947 m. Lukša du kartus keliavo į Lenkiją užmegzti ryšio su lietuvių išėivija Vakaruose. Padedamas Lenkijos lietuvių, jis nukeliavo į Gdanską, susitiko su ryšininku, atvykusiu iš Švedijos, ir grįžo atgal. Antrą kartą, žiemą, Lietuvos–Lenkijos sienos apsauga jau buvo taip sustiprinta, kad partizanai turėjo laužtis per Kaliningrado sritį (Rytprūsius). Jie ir vėl sėkmingai nusigavo iki Gdansko, pasislėpė Švedijos kelte ir atsidūrė laisvame pasaulyje. Iš Stokholmo Lukša iškeliavo į Paryžių, vėliau gyveno įvairiose Prancūzijos ir pietų Vokietijos vietovėse. Susitikinėdamas su išėivijos lyderiais, nušvietė padėtį okupuotame krašte ir stengėsi sustyguoti komunikaciją. Lukšai labiausiai rūpėjo vieningas išėivių organizacinis ir politinis centras, kuris galėtų palaikyti ryšį su partizanais ir užtikrinti jiems paramą iš Vakarų valstybių. Tačiau jis susidūrė ir su Vakarų atsargumu, ir su išėivių susiskaldymu – katalikų ir laicistų, senosios ir jaunosios kartos nesutarimais, intrigomis, todėl turėjo vis atidėti kelionę atgal į Lietuvą. Turėdamas laiko, Lukša ėmėsi plunksnos ir užfiksavo įspūdingą pirmųjų pokario metų Lietuvos gyvenimo panoramą.

1950 m. JAV, Čikagoje, pirmą kartą pasirodžiusi ir ne kartą perleista knyga *Partizanai už geležinės uždangos* (vėliau tiesiog *Partizanai*) turi kelis uždavinius. Pirmiausia, tai rezistencinio ir partizaninio judėjimo apžvalga. Ji pateikiama per paties Lukšos gyvenimo istoriją, taip pat pasakojant apie tuos partizanus ir jų junginius, su kuriais jam teko susidurti, – dėl Lukšos veiklos jo pažintys buvo tuo metu itin plačios. Aprašydamas partizanų atsiradimą tik įžengus Raudonajai armijai, jų kautynes su priešu, konspiraciją ir pasalas, vadovybės posėdžius ir kovotojų mokymus, Lukša naudojami ir kovotojų pasakojimais, ir įvairiais štabų dokumentais.

Ne mažiau svarbus yra kitas knygos uždavinys – atskleisti bolševikinio režimo veidą. Lukša kalba apie žmogaus teisių ir laisvių pažeidinėjimus, kurie prasidėjo nuo pirmųjų okupacijos dienų: „išvaduotojų“ plėšikavimą ir girtuoklystes, nuolatinis dokumentų tikrinimus ir suėmimus, tardymus ir agentų verbavimą, prievartinę mobilizaciją ir trėmimus. Jis pažymi, kad prievartos mašina veikė akiai – „liaudies priešui“ apšauktas galėjo būti kiekvienas, nes bolševikams „geriau dešimtis tūkstančių nužudyti nekaltų, negu palikti gyvą vieną kaltą“. Bene stipriausią poveikį Lukšai bus padaręs vaizdas, matytas Gaižiūnų geležinkelio stotyje: į grotuotus vagonus enkavedistai grūdo lietuvių rekrūtus, o jų artimieji ir net apylinkės elgetos bandė pasidalinti su jais maistu. „[...] traukinys dingo toliuose už vingio, kartu nusinešdamas ir liūdnuos, širdį veriančius dainos garsus. Kurį laiką sustojęs stebėjau stotyje besiskirstančius enkavedistus ir ašarotomis akimis žmones, kai netoli savęs išgirdau tylus, sunkiai pro dantis košiamus žodžius: – Ir vėl Sibiro šunims kaulų...“

Partizanuose nemažai dėmesio skiriama ekonominei ir socialinei Lietuvos būklei. Autorius liudija, kaip miestiečiai, gyvendami pusbadžiu, priversti užsiimti smulkia spekuliacija arba vagiliavimu, o „bolševikinė smetonėlė“ apsiperka uždarose parduotuvėse ir važinėjasi specialiais vagonais. Ypač detaliai, pateikdamas net skaičius, Lukša parodo, kokios nežmoniškos pyliavos ir diskriminacinės kainos užkrautos žemės ūkiui, mažažemius valstiečius žlugdančios net labiau nei „buožės“. Keletą kartų jis paateikia, sakytumei, sociologinį atskirų partizanų, jų rėmėjų ir ryšininkų portretą, įrodydamas valdžios teiginio, jog partizanavimas yra turtingųjų „klasių kova“ prieš neturtinguosius, melagingumą.

Neapeinama ir tarybinė ideologijos ir propagandos mašina. Lukša atskleidžia konkrečius „smegenų plovimo“ pavyzdžius, įrodančius, kad Stalino režimą siekiama pavaizduoti kaip tobuliausią ir demokratiškiausią santvarką, atveria neįgyvendinamų biurokratinių planų ir pagyrūniškų fantazijų mastą (rusų karininkas aiškina: amerikietiškos konservų dėžutės – tai ne karinė parama; jos atsirado todėl, kad Sąjungoje pagaminama tiek mėsos, jog jai sudėti nebeužtenka savų dėžučių). Išsamiai dokumentuojamas rinkimų farsas, kurį dar labiau sustiprino veiksmingas jų boikotas iš partizanų pusės.

Neenorėdamas pakenkti aprašomiems žmonėms, kurie tuo metu dar galėjo būti laisvėje, Lukša kai kuriuos faktus pakeitė ir užmaskavo, kai ką truputį pagražino (tikruosius duomenis jis iš pradžių paskelbė nespausdintame „Rakte“). Tačiau apskritai pasakojimas turi didžiulę dokumentinę vertę. Tikslūs ne tik karo veiksmų, ginklų, bet ir jų vietų (miškų, miestelių, namų, patalpų) aprašymai.

Partizanai liudija didelį Lukšos rašytojo talentą. Iš lėto rutuliodamas įvykio eigą, jis sukuria nuotykinę beletristikai prilygstančią intrigą, kuri neslūgsta net ir tuo atveju, jei istorijos pabaiga jau yra žinoma. Kitas ilgesnis Lukšos tekstas „MGB pinklės Lietuvos rezistencijoje“, pasakojantis apie jo darbą Vilniuje ir Markulio demaskavimą, savo paimomis dėlionėmis, skirtingomis versijomis, vis didėjančia įtampa niekuo nenusileidžia

šnipų romanui. Vaizdžiais palyginimais, taikliais pastebėjimais Lukša perteikia įvairius partizaniško gyvenimo epizodus – ar tai būtų tūnojimas bunkeryje per košimus, ar kautyinės („Ivanas pradėjo spirginti apie pačias ausis. [...] Tuoj savo ‚draugą‘ pasveikinau savo suomišku automatu, kuris veikė be jokių priekaištų“), ar džiaugsmas sulaukus poilsio ir pasistiprinimo akimirkos: „Nepakeldamas galvos klausiausi spirgučių čirškėjimo keptuvėse. Supratau, kad akis pravėriau pačiu laiku – pietums. Sklindą kvapai maloniai kuteno gomurį, dar labiau žadindami atsiradusį alkį. Apie palapinę gurgždėjo vyrų mindomas sniegas“. Tekste žiba šmaikštūs kalambūrai ir ironija, „apverčianti“ propagandines klišes (partizanų būriai stoja „soclenktynių“ dėl rinkimų boikoto).

Lukša atvirai, bet santūriai rašo ir apie žiauriausius dalykus – išdavystes ir kankinimus, partizanų žūtis ir kūnų išniekinimus miestelių aikštėse. Bene intensyviausiai situacijos tragizmas ir kartu nepalaužta kovos dvasia išgyvenama per Kalėdų šventes. *Partizana* ir baigiasi scena, kai Lukša su bendražygiais sutinka Kūčias Suvalkų krašte, nuo lenkų milicininkų persekiojimo slėpdamiesi tvarte. „Ir taip mus aplankė vidurnakčio valanda, kada visas krikščioniškas pasaulis, išvargintas karų ir pokario chaoso, laukė Dievulio užgimimo, atnešančio taiką ir ramybę geros valios žmonėms. Tvarto šiauduose susigūžus, ryškiau negu kitados iškilo mums mūsų tautos Golgotos kelias. Mintimis skriejome pas artimuosius, į mūsų gimtąsias pirkias, kurios dabar buvo sklidinios skausmo, besiveržiančio iš už mus besimeldžiančių motinų širdžių. [...] Prisiminėme tą dvidešimtį tūkstančių savo kovos draugų, kurių daugelis pasirinko kankinio mirtį, iškeliaudami amžinybėn sutraiškintais sąnariais, sulaužytais šonkauliais, išsukinėtais pirštais, supjaustyta ir išdeginta oda... Mintimis jungėmės ir su gyvaisiais kovojančiais draugais, kurie su ginklu rankoje žuvo Kūčių naktį savo gimtuose laukuose. O vis dėl tos Tiesos, kurią paskelbė šiąnakt gimęs Pasaulio Išganytojas...“

Iš *Partizanų* ryškėja ir paties Lukšos asmenybė. Jis pasirodo kaip ryžtingas karys, geras strategas ir psichologas, kuris, išanalizavęs savo priešininkus, užbėga jiems už akių. Jam netrūksta apsukrumo ir net aktorius talento (traukinyje jis apsimeta tarybiniu pareigūnu ir draugiškai bendrauja su saugumo majoru; kad nekristų į akis, su kareiviais kalbasi pridėdamas „matų“). Šelmiškai didžiuodamasis Lukša mini paties sėkmingai padirbtus tarybinius dokumentus. Jis išdidžiai žvelgia į priešininką, tačiau geba skirti nuoširdžiai ir per prievartą tarnaujančius režimui. Kita vertus, Lukšą taip pat matome kaip kuklų, draugus ir bendražygius gerbti ir vertinti mokantį vyrą. Jis nevaizduoja partizanų kaip nenugalimų „supermenų“, iš kitų ir iš savęs lengvai pasišaipto, pasakoja ir apie padarytas klaidas, laimingus ir nelemtus atsitiktinumus. Bet ir beviltiškiausiose situacijose jėgų jam teikia tikėjimas.

Rašydamas *Partizanus*, Lukša baigė prancūzų, paskui amerikiečių žvalgybos mokyklas. Nors konspiracijos sumetimais negalėjo atvirai rodytis net ir tarp išeivių, jis turėjo nedidelį būrelį artimų bičiulių – kai kurie iš taip pat ruošėsi desantui į Lietuvą. Per juos susipažino ir su Nijole Bražėnaite ir ją įsimylėjo. Jų draugystei trukdė ir Juozo veikla, ir Nijolės liga (tuberkuliozė), dėl kurios ji ilgai gulėjo ligoninėje. Tada prasidėjo neakivaizdinis bendravimas laiškais, kuris buvo gana sudėtingas dėl Lukšos įslaptinto būvio (Paryžiuje jis gyveno Adomo Mickevičiaus pavarde, be to, turėjo šiuos linksmus slapyvardžius: Joseph Keule, T. Skrupulas, T. Latras, J. Renault). Juozo Nijolei rašyti laišškai išliko ir buvo išspausdinti jau atgavus Nepriklausomybę knygoje *Laiškai mylimosioms*. Iš jų matyti, kad net ir išgyvendamas asmeninės laimės gražioje ir taikioje šalyje valandas, Lukša neabejojo dėl to, kad privalo grįžti į tėvynę. 1949 m. vasario 16 d. laiške jis rašė: „Ieškau ir nesurandu nei kaltininko, nei atsakymo, kodėl aš šiandien čia, o ne ten, kur jau privalau būti“.

Juozas ir Nijolė susituokė 1950 m. liepos 23-ąją. Netoli Tiubingeno su žmona praleidęs savaitę, Lukša turėjo išvykti į amerikiečių žvalgybos bazę, kur po kelių mėnesių ruošimosi sėdo į lėktuvą ir spalio 3 d. su parašiotu nusileido Lietuvoje.

Grįžęs į tėvynę, kurioje ginkluotas pasipriešinimas iš lėto slopo, Lukša išsilaiškė dar metus. Jis susitiko su partizanų vadovybe ir buvo paskirtas atsakingu už žvalgybą. Atsivežtu radijo siųstuvu pavyko užmegzti ryšį su Vakarais, tačiau vėliau siųstuvą pateko į rusų rankas. Kai 1951 m. pavasarį nusileido antrasis Julijono Būtėno ir Jono Kukauskio desantas, Lukša dėjo visas pastangas su jais susitikti ir atnaujinti radijo ryšį. Tačiau Kukauskas netrukus buvo pagautas ir sutiko bendradarbiauti su saugumu.

1951 m. rugsėjo 4 d., po kelis mėnesius susirašinėjimo, Lukša susitarė pasimatyti su Kukausku Garliavos miške. Ten jo laukė smogikų ir 600 kareivių pasala. Nors ir labai stengdamiesi, saugumiečiai nesugebėjo paimti Lukšos gyvo. Jo palaidojimo vieta nežinoma, o paskutinė jį matė suimta jo ryšininė Morta Linkaitė: „Iškart pažinau, bet neišsidaviau. Jis gulėjo pusiau aukštieilninkas, viena ranka atmesta į šalį, baltais apatiniais marškiniais, basas. Tie patys tamsūs plaukai, tik dabar suveltai, veidas pilkas, viena akis pusiau praverta, smakras su trumpa barzdele. Marškiniai ir kelnės vienoj kitoj vietoj pilkai dėmėtos, bet neatrodė, kad būtų peršautos...“

Lukšos asmenyje jungėsi trys didžiausios komunistų baimės: jaunatviška energija, katalikybė ir Amerika. Todėl, pasak istorikų Kęstučio Kasparo ir Vidmanto Vitkausko, „okupuotoje Lietuvoje Juozui Lukšai karas nesibaigė ir po mirties. Ideologiniame kare jis tapo didžiausiu sovietinės ‚liaudies priešu‘, ‚banditu‘, ‚buržuaziniu nacionalistu‘, ‚Amerikos diversantu ir šnipu““. Propagandinėse knygose (*Vanagai iš anapus* ir kt.) jis vaizduojamas kaip nacistas, godus ir žiaurus girtuoklis, žudęs ne tik taikius žmones, bet ir nebeparankius savo bendrininkus. Jo ginklai ir daiktai buvo eksponuojami net Maskvoje, uždarame KGB muziejuje.

Tikroji Lukšos gyvenimo istorija pasiekė Lietuvą tik atgavus Nepriklausomybę, dėl kurios jis padėjo galvą. Apie jį kuriami filmai (*Vienui vieni*, rež. Jonas Vaitkus, 2004; dokumentinis filmas *Nematomas frontas*, rež. Jonas Ohmanas, 2011), rašomos dokumentinės ir beletristinės knygos ne tik lietuviškai, bet ir angliškai (Antanas Šileika, *Underground*, 2011), Lukšos *Partizanai* išversti į anglų, vokiečių, švedų kalbas.

Siūloma literatūra: Juozas Daumantas, *Partizanai*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2005; Juozas Daumantas, *Laiškai mylimosioms*, Kaunas: Į laisvę fondo lietuviškai kultūrai ugdyti Lietuvos fil., 1994.

Alberas Kamiu

Alberas Kamiu (Albert Camus, 1913–1960) – prancūzų rašytojas, eseistas ir dramaturgas, Nobelio premijos laureatas. Vienas svarbiausių modernių mąstytojų. Kamiu siekė sakyti tiesą apie šiuolaikinį žmogų, sklaidyti iliuzijas, bet ir neprarasti humanistinio tikėjimo. Iki šiol populiarus ir vertinamas visame pasaulyje ne tik dėl literatūrinės kūrybos, bet ir dėl autentiško kalbėjimo, dėl to, kad ieškojo vertybių, kurios kartėlio, netikėjimo ir XX a. žiaurumų iškankintai širdžiai būtų tikros ir savos.

Kamiu gimė ir augo Alžyre, tuometėje Prancūzijos kolonijoje, neturtingoje baltųjų šeimoje – tėvas prancūzas buvo vynuogynų darbininkas, ispanų kilmės motina – tarnaitė ir skalbėja, beraštė. Alberui nesulaukus vienerių, tėvas buvo pašauktas į prancūzų kariuomenę ir žuvo dide-

lėse Pirmojo pasaulinio karo kautynėse prie Marnos, nusinešusiose daugiau kaip pusę milijono gyvybių. Motina, našlė su dviem vaikais, apsigyveno Alžyro sostinės skurdžių kvartale pas senelę, tokią pat beraštę, bet valdingą ir šurkščią – ji dėl niekniekių mušdavo savo anūkus botagu. Tame pačiame mažame butelyje dienas leido ir kurčias, paralyžiuotas motinos brolis. Vargingų žmonių gyvenimas sukosi tik apie elementariausius poreikius, santykiai dažnai buvo pikti ir bežodžiai, tačiau kaip tik iš ten Kamiu vėliau kil-dins patvariausias meilės pamokas, gautas iš nebylios, nuolankios ir nieko neturinčios motinos. Už namų sienų vaikystėje vėrėsi laisvės erdvė – Viduržemio jūra, Afrikos saulė, smėlis, kūno džiugesys ir draugystė. Keturiolikmetį užvaldė aistra futbolui – jis veržėsi į sportą ir nors už nutrintus per rungtynes batų padus namuose būdavo mušamas, pagarsėjo kaip jaunių komandos vartininkas, bet šią septyniolikmečio karjerą nutraukė skurdo liga – tuberkuliozė. Dvilypis žeminančio vargo ir pasaulio grožio patyrimas, „gyvenimo meilės ir gyvenimo nevilties sampyna“ vėliau darys Kamiu „neliteratūrišku“ rašytoju, kuriam gyvenimas buvo aukščiau už literatūrą.

Gyvenant tokioje skurdžioje aplinkoje buvo sunku iškilti, tačiau Albero gabumus dar pradinėse klasėse pastebėjo ir jį ėmė globoti puikūs mokytojai, įveikę šeimos, ypač senelės, norą, kad vaikas kuo greičiau eitų uždirbti duonos. 1957-aisiais, atsiimdamas Nobelio premiją, Kamiu savo kalbas dedikavo būtent mokytojui Lui Žermenui (Louis Germain), kuris labiausiai rūpinosi jo talento ugdymu. Kitas svarbus mokytojas – rašytojas ir filosofas Žanas Grenjė (Jean Grenier) jau licėjuje atvėrė mokiniui meno pasaulį, sužavėjo antikos graikų idėjomis ir Viduržemio jūros kultūra, užkrėtė knygų skaitymu ir galiausiai paskatino rašyti – jam Kamiu 1937 m. dedikavo pirmąją esė knygą, o paskui ir garsiąją studiją *Maištaujantis žmogus* (1951), nuolat teiraudavosi jo nuomonės apie savo kūrybą. Tokią ištikimą, tvarią draugystę, dalijimąsi mintimis Kamiu ypač brangino – net ir pasiekęs

Jau vien sunkaus kopimo į viršūnes pakanka žmogaus širdžiai užpildyti. Reikia įsivaizduoti Sizifą laimingą.

Alberas Kamiu, *Sizifo mitas*, 1942

pasaulinės šlovės viršūnę buvo su tais, kurie jį lydėjo kelio pradžioje.

Devyniolikmetį, ėmusį publikuoti esė Alžyro spaudoje, netrukus jau supo jaunų intelektualų, universiteto studentų bendrija. Su vienminčiais jis subūrė dvi teatro trupes, dalyvavo kolektyvinėje spektaklių kūryboje, pats vaidino, įsteigė leidyklą ir ėmėsi aktyvaus žurnalistinio darbo, keliavo po Europą ir gyveno savitoje jaunųjų kūrėjų kolonijoje, vadintoje „Namas priešais Pasaulį“, kur rašė pirmąjį romaną *Laiminga mirtis*. Porą metų net priklausė Alžyro komunistų partijai, tikėjosi prisidėti prie kovos už vargingųjų teises. Tačiau, anot biografo Rožė Grenjė (Roger Grenier), rašytojo veikla partijoje buvo iš anksto pasmerkta – jis iš pat pradžių nepriėmė visų marksizmo dogmų („visuomet atsisakysiu įterpti tarp gyvenimo ir žmogaus *Kapitalo* tomą“), nepaisydamas partinių ribų stėjo engiamų arabų pusėn. Su meile nerdavęs į bendruomenių veiklą (ar tai būtų žurnalistika, ar politika, ar intelektualų pasaulis), Kamiu dažnai turėdavo jas palikti, nepritapęs prie nustatytų rėmų, „klano taisyklių“. Galiausiai bendruomene, kurioje jis visą gyvenimą jautė galįs būti savimi, tapo teatras – jam sukūrė keturias dramas (ypač garsios – *Kaligula*, 1944, *Teisieji*, 1949), pats jas režisavo. „Teatras yra mano vienuolynas“, – sakė Kamiu, tarp teatro žmonių jautęsis geriau nei tarp intelektualų, kuriems, anot jo, būna sunku vieniems kitus pamilti ir atsidėti bendrai kūrybai. O 1959 m. interviu teigė: „Tą moralės trupinėlj, kurį jaučiu savyje, iš tiesų gavau futbolo aikštėse ir teatro scenose, kurie liks mano tikrieji universitetai“.

Antrojo pasaulinio karo išvakarėse Kamiu, Paryžiaus laikraščio žurnalistas, buvo vis dar nežinomas literatūros ir filosofijos pasaulyje. Bet jau 1937 m. pradėjo planuoti antrašį romaną ir didelę esė, kuriais turėjo pradėti naują gyvenimo etapą. Prasidėjus karui, mėgino stoti į kariuomenę, bet, nepriimtas dėl blogos sveikatos, kilnojosi kartu su evakuojama redakcija, galiausiai su žmona prisiglaudė Alžyro mieste Orane, dirbo mokytoju, vėl grūmėsi su atgyjančia tuberkulioze, buvo priverstas vykti gydytis į nacių pavergtą Prancūziją. Tokiomis netikrumo sąlygomis, karo suirutėje, gimė tai, kas į pasaulio literatūros istoriją įėjo kaip absurdo ir egzistencializmo idėjų koncentratas. 1942 m. Paryžiaus „Gallimard“ leidykloje išleidžiamas romanas *Svetimas* ir filosofinė esė *Sizifo mitas*. Ir publika, ir kritikai išsyk suvokė šių kūrinių svarbą – tai sukrečiantys, bet viltingi ir naujoviški tekstai apie šiuolaikinį žmogų. Laikraščių antraštės skelbė: „Ateina rašytojas Alberas Kamiu“, kritikoje užvirė audringos diskusijos, teigiamai kūrinius įvertino žymūs prancūzų egzistencializmo filosofas Žanas Polis Sartras (Jean-Paul Sartre): „Tikėtina, kad niūriame ir švariame Kamiu kūrinyje gali išryškėti ateities prancūzų literatūros bruožai“. Prasidėjus Prancūzijos išlaisvinimui iš nacių, Kamiu tapo Pasipriešinimo judėjimo pagrindinio laikraščio *Combat* (Kova) vyriausiuoju redaktoriumi, formulavo kovos už laisvę principus ir atkurtosios respublikos tikslus. Trisdešimtmetis Kamiu, provincijos vargo augintinis, pateko į Prancūzijos nacionalinio gyvenimo viršūnę, intelektualų avangardą, įgijo didžiulę įtaką ir pilną šlovę.

Kodėl tokio dėmesio nusipelnė *Svetimas* – trumpas romanas apie beprasmią gyvenimą ir beprasmią mirtį? Kodėl karo metais, tragiškai žūstant milijonams, reikėjo rašyti apie

kažkokį pilką vienišų, kuris dėl keistos atsitiktinumų virtinės nužudo visai nepažįstamą arabą, o paskui nu-teisiamas mirties bausme kaip visuomenės priešas? Ką čia žžiūrėjo prancūzų skaitytojai ir kritikai? Atrodo, isto-rijoje nėra jokio heroizmo, jokių dorybių, jokios kovos su blogiu, priešingai – abejingumas ar net amoralumas. Tačiau iš tikrųjų romano personažas Merso ir jo istorija išreiškė kur kas daugiau: Kamiu aprašė vieno nereikš-

mingo žmogaus situaciją, bet ja atskleidė tai, kas vyksta daug didesniu mastu, kas yra persmelkę modernią visuomenę, jos politiką, teisę ir karus. Tai beprasmybė ir atsitiktiniu-mas, arba, kaip ištarė pats rašytojas, akistata su absurdu. Todėl Merso dažnai vadinamas „mūsų laikų herojumi“ arba tikriau – absurdo herojumi. Tai žmogus, kuris atsisako naiviai tikėti tuo, kuo tiki visuomenės dauguma, – laimės formulėmis, ritualais, privalomais jaus-mais, padoraus piliečio elgesio normomis, nes įžvelgia jose veidmainystę. Visuomenė, praradusi aukštesnius tikslus, nebesiekia tobulumo ir iš tikrųjų nebetiki niekuo, bet to-liau vaidina tvarkingą, padorią, tikinčią ir verčia vaidinti kitus. Ji laikosi melu pačiai sau. Merso atsisako meluoti, veltis į visuomenės žaidimą, daryti kompromisus, kurių iš jo ti-kimasi. Net atsisako dirbtinai išspaustų ašarų bei tariamo jausmingumo savo motinos laidotuvėse ir pasitinka jos mirtį tokią, kokia ji ir yra, – nyki ir nereikšminga. Jis nevaidina prieš patrauklią moterį, kad ją romantiškai myli ir nori vesti, prieš viršininą – kad yra ambicingas ir ištroškęs karjeros, prieš pažįstamus – kad yra pasiturintis solidus tarnauto-jas. Nereikalingus kambarius savo bute jis palieka tuščius. Galiausiai Merso atsisako me-luoti teismui, kad nuoširdžiai atgailauja dėl atsitiktinės žmogžudystės, ir yra nuteisiamas mirties bausme – ne tiek už žmogžudystę, kiek už visą savo neva amoralų, nenormalų gyvenimą, už tai, kad buvo kitoks, „aktorius be kaukės“. Atsisakęs vaidinti visuomenės vaidmenų teatre, Merso atsiduria absurdo būklėje – nedarnoje tarp aktoriaus ir jį supan-čių dekoracijų, tarp žmogaus ir jo gyvenimo, kaip ši būklė apibūdinama esė *Sizifo mitas*, kuri filosofiskai išplėtojo absurdo idėją. Merso demaskuoja visuomenę, trokštančią vai-dinti gražų spektaklį, veidmainišką jos teisingumą, o ši gindamasi sutraiško jį, pasitelkusi anoniminę mašiną – teismą ir giljotiną. Vėliau rašytojas teigė: „Savo personažu bandžiau pavaizduoti vienintelį nukryžiuotąjį, kurio mes esame verti“. Iš tikrųjų Merso pratęsė to-kių modernių herojų kaip Fiodoro Dostojevskio Raskolnikovas (*Nusikaltimas ir bausmė*) ar Franco Kafkos (Franz Kafka) Jozefas K. (*Procesas*) gretą. Juos visus būtų galima pava-dinti moderniais „nukryžiuotaisiais“ – tais, kurie prisiima visą racionaliai nesuvokiamą šių laikų žmogaus kaltę ir dvasiškai nuogi stoja prieš teismą tam, kad jį patį išbandytų.

Kamiu ieškojo būdo, kaip pasakojimas apie šiuolaikinį žmogų galėtų tapti naujuoju mitu. Jo dėmesį traukė mitiniai personažai, asmeninio maišto ir tragizmo simboliai, kilę iš mylimos Viduržemio jūros civilizacijos ir pasaulio literatūros, – Sizifas, Prometėjas, Don Žuanas, Faustas, Hamletas. Savo tekstuose rašytojas stengėsi suteikti jiems naują gyvas-tį, sujungti senuosius Europos mitus ir tai, ką teko išgyventi XX a. – absurda, ideologijų melą, gyvenimo ir mirties nuvertinimą, blogio banalumą, buvimą kaltam be kaltės, as-mens pavertimą statistiniu vienetu, masines šių vienetų žudynes. Literatūra ir filosofija turi atsiverti šiai negatyviai patirčiai, ją be iliuzijų išsemti, bet ir rasti būdą, kaip iš jos iš-

*Tą moralės trupinėlį, kurį jaučiu
savyje, iš tiesų gavau futbolo
aikštėse ir teatro scenose, kurie
liks mano tikrieji universitetai.*

Alberas Kamiu, 1959

*1957-aisiais, vos 44-erių
sulaukusiam autoriui
aplenkus kitas dideles
prancūzų figūras, buvo
suteikta Nobelio literatūros
premija už kūrybą, kuri
išryškina problemas,
reikšmingas žmogaus sąžinei
mūsų laikais.*

auginti ne juodą neveltį, o žmogiškumo prasmes – juk tai pavykdavo seniesiems mitams. Kad pasiektų dabarties skaitytojo širdį, anot Kamiu, literatūra turi išreikšti „tragediją kasdienybėje ir absurdą logika“. Regis, prie tokio tikslo jis labiausiai priartėjo romane *Maras* (1947), kuris išsyk tapo Prancūzijos ir kone viso pasaulio literatūros „bestselleriu“, iki šiol yra dažnai verčiamas ir leidžiamas. Aiškia, objektyvia kalba pasakojamas keistas, kone fantastinis siužetas: nedidelį provincijos miestą Oraną (jame kurį laiką gyveno pats rašytojas) dabarties laikais staiga užklumpa atgijusi maro epidemija. Miestas izoliuojamas nuo pasaulio, o jo gyventojai paliekami vieni vieni kovoti arba rezignuoti ir bejėgiškai pasiduoti mirtinai ligai.

Daktaras Rijė, ateistas, netikintis nei aukštomis skambiomis frazėmis, nei pergale prieš baisią epidemiją, stoja į kovą su ja vien dėl žmogiško solidarumo. Tikroviškai parašytas romanas tampa parabole apie asmens elgesį katastrofos akivaizdoje. Tokią konkrečią istoriją galima aiškinti labai įvairiai ir taikyti skirtingoms situacijoms – kaip ir mitą. Viena galimų interpretacijų: Kamiu romane maras – tai XX a. totalitarizmo simbolis. Romane-parabolėje jam pavyko suderinti šiuolaikinių problemų gelmę ir klasikinį aiškumą, įveikti dažną moderniosios literatūros ydą – uždaramą ir tapti mylimam daugybės kraštų skaitytojui.

Jau nuo karo metų Kamiu idėjos ir kūryba buvo siejamos su egzistencializmu – filosofija, kuri buvo ypač aktuali Vakarų Europoje ir pabrėžė žmogaus gyvenimo klausimų ir individo patirties, o ne abstrakčių samprotavimų svarbą. Iš tiesų rašytojui buvo artimi šios krypties pradininkai filosofai Frydrichas Nyčė (Friedrich Nietzsche), Sorenas Kirkegoras (Søren Kierkegaard), Levas Šestovas bei žymūs to meto autoriai Karlas Jaspersas (Karl Jaspers) ir Martinas Haidegeris (Martin Heidegger), kurį laiką draugystė jį siejo su svarbiausiu prancūzų egzistencialistu Žanu Poliu Sartru. Egzistencialistai sėmėsi iš jo kūrinių idėjų, atidžiai juos sekė ir komentavo, tačiau tik iš pradžių palankiai. Pats Kamiu sąsąją neneigė, bet vengė būti priskirtas kokiam nors stovyklai ir yra nedviprasmiškai pasakęs: „Ne, aš nesu egzistencialistas“. Tą patį apie jį teigė ir Sartras: „Kamiu nėra egzistencialistas. [...] Jis – klasicistas, Viduržemio jūros žmogus. Jo pesimizmą apibūdinau kaip saulėtą, galvodamas apie tai, kokių juodulių yra saulėje“. Ypatingas plyšys atsivėrė 1951-aisiais, Kamiu paskelbus studiją *Maištaujantis žmogus* apie maištininkus Europos istorijoje. Joje iškeliami tezę „maištauju, vadinasi, esame“ (perfrazuojant Dekarto teiginį „mąstau, vadinasi, esu“), bet ir klausinama, kaip istorijoje atsitinka, kad moraliai kilnus maištas virsta nusikaltimu, valstybiniu teroru, kartuvėmis ir konclageriais? Sartras, viešai nutraukęs draugystę, ir kiti prancūzų egzistencialistai puolė šią knygą už tai, kad ji neva juodina istorinę revoliucijų kovą už teisingumą (ypač jie nenorėjo priimti kritikos, nukreiptos prieš marksizmą ir Sovietų Sąjungą, kuria, patys būdami kairieji, vis dar šventai tikėjo). Vėliau pasirodė, kad Kamiu teisingai demaskavo sovietinį terorą ir jo apaštalus. Tačiau prancūzų intelektualų elitas dar nebuvo subrendęs peržengti savo mąstymo kliūčių. Į daugybę skaudžių išpuolių Kamiu dažniausiai neatsakydavo, tik gūžtelėjęs pečiais ištardavo: „Paplavos“. Bet dėl to kentėjo.

1957-aisiais, vos 44-erių sulaukusiam autoriui aplenkus kitas dideles prancūzų figūras, buvo suteikta Nobelio literatūros premija už kūrybą, „kuri išryškina problemas, reikšmingas žmogaus sąžinei mūsų laikais“. Kamiu iki šiol yra vienas jauniausių premiją pelniusių laureatų. Su jam būdingu kuklumu priimdamas šią garbę pasakė, kad jos kur kas vertesnis buvo kitas prancūzų rašytojas André Malro (André Malraux). Prancūzijoje premija buvo sutikta su audromis ir ginčais, tačiau nebebuvo galima paneigti Kamiu pasiektos pasaulinės šlovės viršūnės.

Visus savo kūrinius jis ketino rašyti keliais ciklais: absurdo ciklas (*Svetimas, Sizifo mitas, Kaligula*), maišto ciklas (*Maras, Maištaujantis žmogus, Teisieji*), meilės ciklas. Atrodo, kad autobiografinis romanas *Pirmasis žmogus* apie skurdžią vaikystę Alžyre, ištikimybę motinai ir gyvenimo geismą jau turėjo pradėti naują meilės ir šviesos kūrinių ciklą. Deja, kūrinys liko neužbaigtas. 1960 m., būdamas tik 47-erių, rašytojas staiga žuvo automobilio avarijoje, su savo leidėju vykdamas į Paryžių. Greitai lėkęs slidžiam kelyje, leidėjo nesuvaldytas automobilis tiesiog ištiško į pakelės medį. Sudraskytas Kamiu kūnas iš automobilio nuolaužų buvo traukiamas dvi valandas. Atrodytų, gyvenimo absurdas atkeršijo prieš jį maištavusiam kūrėjui. Tačiau kelioniniame krepšyje buvo rastas paskutinio romano rankraštis – nuoširdus, išpažintinis kūrinys, kai kurių skaitytojų nuomone, geriausia Kamiu knyga, išleista tik 1994-aisiais.

Česlovas Milošas (Czesław Miłosz), draugavęs su Kamiu nelengvais emigracijos Prancūzijoje metais, taip apibūdino jo asmenybę: „Niekad negalėdavau galvoti apie Kamiu tik kaip apie rašytoją, pirmiausia jis man buvo žmogus. Geras, dosnus, priklausė tiems retiems Paryžiaus literatams, kuriais visada gali pasikliauti tikrai bėdai ištikus. Esu jam dėkingas už dėmesį, už širdingumą man sunkiais momentais, už draugystės dovaną. [...] Jeigu Kamiu ko nors negalėjo atleisti Paryžiaus intelektualai, [...] tai labiausiai kūniško džiaugsmo, atotrūkio nuo visų sistemų, kurios išblunka Afrikos pajūrio saulėje“.

Siūloma literatūra: Albert Camus, *Svetimas*: romanas; iš prancūzų kalbos vertė Laima Rapšytė, Vilnius: Baltos lankos, 2007; Albert Camus, *Sizifo mitas*: esė; iš prancūzų kalbos vertė Violeta Tauragienė, Vilnius: Baltos lankos, 2007; Albert Camus, *Maras*: romanas; iš prancūzų kalbos vertė Rožė Jankevičiūtė, Vilnius: Baltos lankos, 2007; Albert Camus, *Maištaujantis žmogus*; iš prancūzų kalbos vertė Vytautas Bikulčius, Vilnius: Kronta, 2006; Roger Grenier, *Albert Camus: saulė ir ūksmė*: intelektualinė biografija, iš prancūzų kalbos vertė Vytautas Bikulčius, Vilnius: Baltos lankos, 2010.

Alberas Kamiu

SVETIMAS

PIRMA DALIS

Šiandien mirė mama. O gal ir vakar, nežinau. Gavau iš prieglaudos telegramą: „Mirė motina. Laidotuvės rytoj. Nuoširdžiai užjaučiame“. Bet kas žino. Gal ir vakar.

Senelių prieglauda yra Marengo, aštuoniasdešimt kilometrų nuo Alžyro. Antrą valandą sėsiu į autobusą ir būsiu ten pavakare. Naktį galėsiu pabudėti prie mamos, o rytoj vakare grįšiu atgal. Paprašiau savo viršininką dviejų dienų atostogų; jis negalėjo jų neduoti, išgirdęs tokį pasiteisinimą. Tačiau neatrodė, kad būtų patenkintas. Net pasakiau jam: „Aš dėl to nekaltas“. Jis nieko neatsakė. Tada pagalvojau, kad neturėjau šito sakyti. Išvis nereikėjo atsiprašinėti. Jau greičiau jis privalėjo pareikšti man užuojautą. Bet jis, be abejo, padarys tai poryt, kai pamatys mane su gedulu. Kol kas atrodo lyg mama nebūtų mirusi. O po laidotuvių viskas bus baigta ir atrodys daug oficialiau.

Išvažiavau antrą valandą autobusu. Buvo labai karšta. Pavalgiau kaip paprastai restorane pas Selestą. Visi mane labai užjautė, o Selestas pasakė: „Motina būna tik viena“. Išeinant jie mane išlydėjo pro duris. Jaučiausi kiek nepatogiai, nes reikėjo užėiti pas Emanuelį ir pasiskolinti juodą kaklaryšį ir raištį ant rankovės. Prieš keletą mėnesių mirė jo dėdė.

Aš bėgau, bijodamas pavėluoti į autobusą. Nuo to skubėjimo, nuo bėgimo, be to, dar nuo kratymo, benzino kvapo, kelio ir dangaus raibuliavimo aš užsnūdau. Miegojau beveik visą kelią. Kai atsibudau, pastebėjau, kad sėdžiu prisispaudęs prie kažkokio kariškio; jis nusišypsojo man ir paklausė, ar iš toli važiuoju. Atsakiau „taip“, kad nereikėtų daugiau kalbėti.

Prieglauda įsikūrusi už dviejų kilometrų nuo miestelio. Iki jos nuėjau pėsčias. Mamą norėjau pamatyti tuojau pat. Bet durininkas pasakė, kad pirmiausia turiu užėiti pas direktorių. Teko kiek palaukti, direktorius buvo užsiėmęs. Visą tą laiką durininkas be perstogės šnekėjo. Paskui pamačiau ir direktorių – jis priėmė mane savo kabinete. Tai buvo mažas senučiukas su Garbės Legiono ordinu. Jis pažvelgė į mane savo giedromis akimis. Paskui paspaudė man ranką ir laikė ją taip ilgai, kad aš nežinojau, kaip ištraukti. Pasižiūrėjęs į kažkokią bylą tarė: „Ponia Merso atvyko čia prieš trejus metus. Jūs buvote jos vienintelė paspirtis“. Man pasirodė, kad jis priekaištuoja, ir aš puoliau jam aiškinti. Bet jis mane nutraukė: „Jūs neprivalote teisintis, mielas. Aš perskaičiau jūsų motinos bylą. Jūs negalėjote patenkinti jos poreikių. Jai reikėjo slaugės. Jūs mažai uždirbate. Galų gale ji čia buvo laimingesnė“. – „Taip, pone direktoriau“, – atsakiau. Jis pridūrė: „Be to, ji čia turėjo draugų, savo amžiaus žmonių. Galėjo dalintis su jais praėjusių laikų atsiminimais. Jūs esate jaunas, ir jai būtų buvę nuobodu su jumis“.

Gryna teisybė. Kai mama buvo namie, ji visą laiką tylėdavo ir sekiodavo mane akimis. Patekusi į prieglaudą, pirmomis dienomis dažnai verkdamas. Bet tai iš įpratimo. Po kelių mėnesių ji būtų verkusi, jeigu būtų atsiimta iš prieglaudos. Vėlgi iš įpratimo. Tikriausiai todėl pastaraisiais metais aš ten beveik nevažinėjau. Ir dar dėl to, kad tos kelionės atimdavo man sekmadienius, jau nekalbant apie vargą eiti į stotį, pirkti bilietus ir dvi valandas kratytis autobuse.

Direktorius dar kažką kalbėjo. Bet aš jo beveik nesiklausiau. Pagaliau jis tarė: „Manau, kad norite pamatyti motiną“. Tylėdamas pakilau ir nusekiau paskui jį pro duris. Lipant laiptais, jis paaiškino: „Mes ją perkėlėm į mažąją lavoninę. Kad kiti taip nesijaudintų. Kiekvieną kartą, kai miršta kuris prieglaudos gyventojas, visi kiti dvi tris dienas būna labai nervingi. Tada sunkiau slaugyti“. Mesėjome per kiemą, kur, susispietę į būrelius, šnekučiavo daugybė senukų. Mus išvydę, jie nutildavo. O už mūsų nugarų šnekos vėl atgydavo. Atrodė, lyg kimiai tarškėtų papūgos. Prie nedidelio pastato durų direktorius sustojo. „Aš jus palieku, pone Merso. Jeigu prireiks, mane rasite kabinete. Laidotuvės numatytos dešimtą valandą ryto. Manėme, kad tokiu būdu galėsite pabudėti prie velionės. Ir dar: jūsų motina, kalbėdamasi su savo bičiuliais, atrodo, ne sykį yra pageidavusi, kad būtų palaidota su religinėmis apeigomis. Aš pats pasirūpinau visa kuo, kas būtina, Bet norėjau, kad jūs apie tai žinotumėte“. Aš padėkojau.

Mama, nors ir nebuvo ateistė, niekuomet gyvenime nekvaršino sau galvos dėl religijos.

Aš įėjau. Patekau į labai šviesią, kalkėmis išbaltintą sale su stikliniu stogu. Joje buvo gausybė kėdžių ir kryžmai sukaltų stovų. Salės vidury ant dviejų kryžiojų stovėjo uždengtas karstas. Ant rusvai nudažytų lentų leblizgėjo vos prisukti sraigčiai. Prie karsto, apsvyturiavusi galvą ryškių spalvų skara ir pasirišusi baltą prijuostę, sėdėjo slaugė arabė.

Tą pačią akimirką už mano nugaros atsirado durininkas. Tikriausiai atbėgo tekinas. Jis sumiknojo: „Karstas uždengtas, bet aš atsuksiu sraigčius, ir jūs galėsite ją pamatyti“. Jis buvo beinašs prie karsto, bet aš jį sulaikiau. „Jūs nenorite?“ – paklausė. – „Ne“, – atsakiau. Jis sustojo, o aš suglumau, nes pajutau, kad šito nereikėjo sakyti. Po valandėlės jis žvilgtelėjo į mane ir paklausė: „Kodėl?“ Bet nepriekaištaudamas, o tarsi šiaip sau, iš smalsumo. „Nežinau“, – atsakiau. Tada, pašydamas žilą ūsą ir nežiūrėdamas į mane, tarė: „Suprantu“. Jo gražios akys buvo šviesiai mėlynos, veidai rausvi. Jis padavė man kėdę ir pats atsisėdo už manęs. Slaugė pakilo ir pasuko durų link. Tada durininkas man pasakė: „Ji serga šankeriu“. Aš nieko nesupratau, pažvelgiau į slaugę ir pamačiau, kad jos veidas aptvarstytas iki pat akių. Toje vietoje, kur turėjo pūpsoti nosis, buvo lygu. Vien tvarstis bolavo vietoj veido.

Kai ji išėjo, durininkas tarė: „Aš jus palieku vieną“. Nepamenu, kokį mostą padariau, bet jis liko stovėti už manęs. Tasai žmogus už nugaros mane varžė. Kambarys buvo sklidinąs švelnios popiečio šviesos. Dvi širšės daužėsi į stogo stiklą. Pajutau, kad mane ima miegas. Neatsigręždamas į durininką paklausiau: „Ar seniai jūs čia?“ – „Penkeri metai“, – tučiuojau atsakė, lyg visą laiką būtų laukęs mano klausimo.

Paskui įsilėjo į šnekas. Anksčiau būtų labai nustebęs, jei kas nors būtų jam pasakęs, kad savo dienas jis baigs durininku Marengo prieglaudoje. Jam šešiasdešimt ketveri metai, jis iš Paryžiaus. Aš jį pertraukiau: „O! Vadinas, jūs ne vietinis?“ Ir tik tada prisiminiau, kad prieš nuvesdamas mane pas direktorių jis kalbėjo apie mamą. Jis sakė, kad reikia greitai ją laidoti, nes lygumoje labai karšta, ypač šiame krašte. Tada ir pasipasaškojo gyvenęs Paryžiuje ir iki šiol niekaip negalys jo pamiršti. Paryžiuje šermenys trunka tris, kartais keturias dienas. Čiagi nėra laiko. Nespėji apsiprasti su mintimi, kad žmogus miręs, o jau reikia bėgti paskui katafalką. Tada jo žmona pasakė: „Liaukis, radai ką ponui pasakoti!“ Senis paraudo ir atsiprašė. Aš išiterpiau ir pasakiau: „O ne! Kalbėkite!“ Juk jis kalbėjo tiesą, ir man buvo įdomu.

Čia, mažojoje lavoninėje, jis man papasakojo patekęs į prieglaudą kaip elgeta. Tačiau jautėsis dar stiprus ir pasisiūlęs į durininko vietą. Aš pasakiau, kad jis vis vien yra prieglaudos gyventojas. Jis atsakė, kad ne. Mane stebina, kad jis sakė „jie“, „anie“, o kartais net „seneliai“, kalbėdamas apie prieglaudos gyventojus, nors daugelis jų nebuvo vyresni už jį. Bet, žinoma, jo padėtis buvo visai kitokia. Jis dirbo durininku, ir tam tikra prasme jie buvo jam pavaldūs.

Tuo metu grįžo slaugė. Nė nepastebėjau, kad jau vakaras. Anapus stiklinio stogo be mat sutirštėjo sutemos. Durininkas paspaudė mygtuką, ir mane apžlibino ūmai tvykstelėjusi šviesa. Jis pakvietė į valgyklą papietauti. Bet aš nebuvau išalkęs. Tada pasišovė atnešti puoduką baltintos kavos. Sutikau, nes labai mėgstu kavą su pienu, ir po valandėlės jis jau grįžo su padėklu. Išgėriau. Tada užsinorėjau rūkyti, bet nesiryžau, nes nežinojau, ar dera šitai daryti prie mamos. Pagalvojęs nusprendžiau, kad tai neturi jokios reikšmės. Pasiūliau cigaretę durininkui, ir mes užsirūkėm.

Po valandėlės jis pasakė: „Žinote, budėti naktį ateis ir jūsų motinos draugai. Toks paprotys. Eisiu parūpinti kėdžių ir juodos kavos“. Paklausiau, ar jis negalėtų užgesinti bent vieną lempą. Mane vargino atsispindinti nuo baltų sienų ryški šviesa. Jis pasakė, kad tai neįmanoma. Taip jau čia įrengta: viskas, arba nieko. Daugiau nebekreipiau į jį dėmesio. Jis išėjo, grįžo, sustatė kėdes. Ant vienos jų aplink kavinuką išdėliojo puodukus. Paskui atsisėdo priešais mane, kitapus karsto. Dar toliau už jo, nugara į mane, sėdėjo slaugė. Nemačiau, ką ji veikė, bet iš rankų judesių spėjau, kad mezgė. Buvo ramu, kava mane sušildė, o pro atviras duris tvino nakties ir gėlių kvapai. Tikriausiai aš mažumėlę prisnūdau.

Mane pažadino lengvas šnarėjimas. Kai atsimerkiau, kambarys, regėjosi, dar labiau tvoskė akinamu baltumu. Nė mažiausio šešėlio priešais, kiekvienas daiktas, kiekvienas kampas, kiekvienas užlinkis buvo tokie ryškūs, jog režė akis. Kaip tik tuo metu atėjo mamos draugai. Jų buvo kokia dešimt; jie tyliai slinko žilpinančioje šviesoje. Jiems sėdantis negirgžtelėjo nė viena kėdė. Aš mačiau juos taip aiškiai, kaip dar nieko niekada nebuvau matęs, neliko nepastebėta nė viena veido ar rūbų raukšlėlė. Bet negirdėjau jų balsų ir man sunku buvo patikėti, kad tai gyvi žmonės. Beveik visos moterys buvo su prijuostėmis; raiščiai standžiai veržė liemenis, dar labiau pabrėždami ir taip jau išvirtusius pilvus. Pirmą kartą pastebėjau, kad senos moterys tokios pilvotos. Beveik visi vyrai buvo baisiai liesi ir su lazdomis. Labiausiai mane nustebino jų veidai: visai nemačiau akių, o tik blausias šviesesles raukšlių mazguose. Vos susėdę, daugelis sužiuro į mane ir droviai sulingavo galvomis, jų lūpos buvo visai sukritusios į bedantes burnas, – taip ir nesupratau, ar jie sveikinasi su manimi, ar linksi iš papratimo. Tikriausiai sveikinosi. Tik tada pastebėjau, kad jie visi, kinkuodami galvas, susėdo tiesiai priešais mane abipus durininko. Akimirka mane apniko juokingas jausmas, kad jie čia susirinko manęs teisti.

Po kurio laiko viena moteris pradėjo verkti. Ji sėdėjo antroje eilėje, už vienos savo draugės nugaros, ir aš ją blogai mačiau. Ji raudėjo ilgai, monotoniškai pasikukčiodama: maniau, niekad nesiliaus. Kiti, rodės, jos negirdėjo. Sukriošę, niūrūs ir tylūs sėdėjo įsmeigę akis kas į karstą, kas į lazda ar šiaip į ką, ir daugiau nieko nematė. Moteris tebeverkė. Labai stebėjausi, nes jos visai nepažinojau. Norėjau, kad ji nutiltų. Tačiau nedrįsau to pasakyti. Durininkas pasilenkė prie jos, kažką pakuždėjo, bet ji tik papurtė galvą, kažką burbtelėjo ir vėl ėmė monotoniškai rypuoti. Tada durininkas perėjo į mano pusę ir atsisėdo šalimais. Po geros valandėlės, nežiūrėdamas į mane, paaiškino: „Ji buvo

labai prisirišusi prie jūsų motinos. Sako, tai buvusi jos vienintelė draugė čia ir dabar ji likusi vienut viena”.

Šitaip mes sėdėjome be galo ilgai. Moteris dūsavo ir kūkčiojo vis rečiau ir rečiau. Užtat garsiai šnarpštė nosimi. Pagaliau nutilo. Nebenorėjau miego, bet jaučiausi pavargęs, skaudėjo strėnas. Dabar mane jau slėgė tų žmonių tylėjimas. Tik retkarčiais pasigirsdavo keisti garsai, ir aš niekaip negalėjau suprasti, kas tai. Galiausiai suvokiau, kad kai kurie senukai čiulpsi bedantėmis burnomis, keistai cuopsėdami liežuviu. Jie buvo taip pasinėrę į savo mintis, kad patys šito nė nepastebėjo. Man netgi pasirodė, kad jiems visai nieko nereiškia ir vidury kambario pašarvota velionė. Bet dabar manau, kad tai buvo klaidingas įspūdis.

Mes visi išgėrėme kavos, kurią padavė durininkas. Kas buvo toliau, nieko nežinau. Praėjo naktis. Tik, pamenu, pramerčiau kartą akis ir pamačiau, kad visi seneliai, užsukniaubę kits ant kito, miega, išskyrus vieną, kuris, sunėręs rankas ant lazdos ir parėmęs jomis smakrą, įdėmiai žiūrėjo į mane, lyg ir laukdamas, kol aš prabusiu. Paskui vėl užmigau. Atsibudau nuo vis didėjančios gėlos strėnose. Viršum stiklinio stogo jau dienojo. Po kurio laiko vienas senelis atsibudo ir ilgai kosėjo. Jis krenkštė į didelę languotą nosinę ir kaskart atsikosėdamas, rodėsi, išspjauzdavo gabalą krūtinės. Jis pažadino kitus, ir durininkas pasakė, kad visiems jiems laikas išeiti. Jie pakilo. Ši varginanti budynė jų veidus tartum apnešė pelenais. Aš be galo nustebau, kad išeidami visi jie paspaudė man ranką – lyg ši naktis, per kurią mes nė žodeliu nepersitarėme, būtų mus suartinusi.

Jaučiausi pavargęs. Durininkas mane nusivedė į savo kambarėlį, ir aš galėjau kiek apsitvarkyti. Vėl išgėriau kavos su pienu – ji buvo labai skani. Kai išėjau į lauką, buvo jau visai šviesu. Viršum kalvų, kurios užstoja Marengo nuo jūros, dangus buvo tarsi išmuštas raudonom dėmėm. Vėjas iš anapus atpūsdavo druskos kvapą. Aušo graži diena. Jau seniai bebuvau lankęsis kaime ir jaučiau, kaip smagu būtų pasivaikščioti, jeigu ne mama.

Atsisėdau kieme po platanu ir ėmiau laukti. Kvėpavau gaivių žemės aromatu ir nė kiek nebenorėjau miego. Pagalvoju apie įstaigos bendradarbius. Dabar jie kėlėsi į darbą: man visuomet tai buvo sunkiausia valanda. Dar kiek pamaščiau apie tai, bet netrukus mano mintis išblaškė pastato viduje suskambėjęs varpas. Už lango sujudo subruzdo, paskui viskas vėl nurimo. Saulė pakopėjo dangumi dar aukščiau ir ėmė kaitinti man kojas. Per kiemą atėjo durininkas ir pasakė, kad mane kviečia direktorius. Nuėjau į jo kabinetą. Jis davė man pasirašyti aibę visokiausių popierių. Pastebėjau, kad jis buvo užsivilkęs juodą švarką ir užsitempęs dryžuotas kelnes. Direktorius pakėlė telefono ragelį ir, prieš pradėdamas kalbėti, kreipėsi į mane: „Ką tik atvyko laidotuvių biuro tarnautojai. Paprašysiu, kad užkaltų karstą. Ar nenorėtumėt paskutinį kartą žvilgtelėti į savo motiną?“ Atsakiau: „Ne“. Tuomet, jau daug tyliau, jis paliepė telefonu: „Fizikai, pasakykite vyrams, kad gali pradėti“.

Paskui pasakė, kad jis taip pat dalyvaus laidotuvėse, ir aš jam padėkojau. Jis atsisėdo už stalo, sukryžiuo savo trumpas kojeles. Perspėjo, kad velionę lydėsime tik mudu ir slaugė. Priešlaudos gyventojai paprastai laidotuvėse nedalyvauja. Jiems leidžiama tiktai budėti. „To reikalauja žmogiškumas“, – pridūrė. Tačiau jis padaręs išimtį – leidęs dalyvauti laidotuvių procesijoje vienam senam mamos draugui Toma Peresui. Tai sakydamas direktorius šyptelėjo. „Matote, – tarė jis man, – tai kiek vaikiškas jausmas. Bet jiedu su jūsų motina niekur nesiskirdavo. Priešlaudoje iš jų pasišaipydavo. „Tai jūsų

sužadėtinė“, – sakydavo Peresui. Jis juokdavusi. Jiems buvo smagu drauge. Žinoma, ponios Merso mirtis Peresą labai sukrėtė. Nemanau turįs teisę neleisti jam dalyvauti laidotuviuose. Bet, pasitaręs su gydytoju, uždraudžiau jam budėti prie velionės naktį“.

Mes ilgokai tylėjome. Direktorius atsistojo ir žvilgtelėjo pro kabineto langą. Po valandėlės tarė: „Štai ir Marengo klebonas. Ankstyvas“. Direktorius mane įspėjo, kad iki bažnyčios, kuri esanti pačiame miestelyje, mažiausiai trys ketvirčiai valandos kelio. Mudu išėjom į kiemą. Prie lavoninės stovėjo klebonas ir du klapčiukai. Vienas jų laikė smilkytuvą, o kunigas pasilenkęs reguliavo sidabrinės grandinės ilgį. Kai priėjome, kunigas atsitiesė. Jis kreipėsi į mane „mano sūnau“ ir tarė keletą paguodžiančių žodžių. Paskui įėjo į vidų, aš – iš paskos.

Iš karto pamačiau, kad karsto sraigtai jau prisukti ir kad kambaryje stovi keturi juodai apsirėngę vyrai. Tą pat akimirką išgirdau direktorių man sakant, kad katafalkas jau ant kelio. Kunigas pradėjo melstis. Dabar viskas vyko labai greitai. Vyrai, nešini užtiesalu, priėjo prie karsto. Kunigas, jo palyda, direktorius ir aš išėjome. Prie durų stovėjo moteris, kurios dar nebuvau matęs. „Ponas Merso“, – supažindino mane direktorius. Neišgirdau tos moters pavardės ir supratau tik tiek, kad ji yra vyriausioji slaugė. Nė nešyptelėjusi jinai nulenkę savo pailgą prakaulų veidą. Paskui mes išsirikiavome ir praleidome karstą. Sekdami įkandin nešėjų, išėjome iš prieglaudų. Prie vartų stovėjo katafalkas. Pailgas ir spindintis laku, jis man pasirodė panašus į penalą. Šalia stoviniavo laidotuvių tvarkytojas, nedidelis, juokingai apsitašęs žmogelis ir keistos išvaizdos nesmagus senučiukas. Aš supratau, kad tai ponas Peresas. Jis buvo su minkšta pūpsančia plačiakrašte skrybėle (kai karstą nešė pro vartus, jis ją nusiėmė), užsivilkęs kostiumą, kurio kelnės raukšlėmis krito ant batų, o pakaklėj ryšėjo juodą kaspiną, per mažą didelį baltai marškinių apykaklei. Po nosimi, nusėta juodais taškeliais, virpėjo lūpos. Iš po žilų, gana retų plaukų kyšojo keistai nukarusios, tarsi visai be kremzlių, ausys: mane nustebino jų purpurinė spalva, itin ryški blyškiam veide. Laidotuvių tvarkytojas nurodė mums vietas. Klebonas stėjo priekyje, už jo – katafalkas. Aplink katafalką – ketvertas vyriškių. Paskui direktorius, aš, o eisenos gale – vyriausioji slaugė ir ponas Peresas.

Saulė jau buvo užliejusi visą dangų. Jis tarsi ėmė slėgti žemę; kaitra beregint didėjo. Nežinau, kodėl mes dar ilgokai nepajudėjom iš vietos. Man pasidarė karšta su tamsiu kostiumu. Senukas, kuris buvo užsimaukšlinęs skrybėlę, vėl ją nusiėmė. Aš stovėjau truputį pasisukęs ir žiūrėjau į Peresą, kol direktorius man pasakojo apie jį. Direktorius pasakė, kad vakarais mano motina ir ponas Peresas, lydimi slaugės, dažnai eidavo pasivaikščioti iki pat miestelio. Aš apžvelgiau laukus. Tos kiparisių eilės, per kalvas nutįsios iki pat akiračio, ta rausva ir žalia žemė, tie reti, lyg nupiešti namukai man padėjo suprasti mamą. Šiame krašte vakaras tikriausiai buvo kaip melancholiškas atokvėpis. Bet šiandien virpantis nuo tviskančios saulės peizažas buvo kažkoks žiaurus ir gniuždantis.

Mes pajudėjom. Tik tada pastebėjau, kad Peresas truputį šlubčioja. Katafalkas važiavo vis greičiau ir greičiau, ir senukas pradėjo atsilikti. Vienas vyriškių, lydėjusių katafalką, taip pat atsilikio ir dabar ėjo greta manęs. Aš stebėjau, kaip greitai saulė kyla į dangų. Ir dar man toptelėjo, kad laukai jau seniai gaudžia nuo vabzdžių dūzgimo ir žolės šnaresio. Prakaitas žliaugė man skruostais. Skrybėlės neturėjau, tad vedavausi nosine. Laidotuvių tarnautojas man kažką pasakė, bet ką – neišgirdau. Tuo pačiu metu jis kilstelėjo dešiniąja ranka kepurę ir su nosine, kurią laikė kairėje, nusišluostė prakaitą. „Ką sakote?“ – paklausiau. Rodydamas į dangų, jis pakartojo: „Pleškina“. – „Taip“, –

atsakiau. Po kurio laiko jis paklausė: „Tai jūsų motina?“ – „Taip“, – vėl atsakiau. – „Ar ji buvo sena?“ – „Šiaip sau“, – atsakiau, nes tiksliai nežinojau, kiek jai buvo metų. Tada jis nutilo. Aš grįžtelejau atgal ir pamačiau per kokius penkiasdešimt metrų nuo mūsų atsilikusių senąjį Peresą. Jis skubėjo mosikuodamas skrybėle, kurią laikė rankoje. Pasižiūrėjau į direktorių. Šis žengė labai oriai, nedarydamas jokio nereikalingo judesio. Ant kaktos blizgėjo keli prakaito lašai, bet jis jų nešluostė.

Man atrodė, kad laidotuvių procesija juda jau truputį greičiau. Aplinkui tebesitęsė tie patys spindintys, saulės užlieti laukai. Dangaus švytėjimas buvo stačiai nepakenčiamas. Dabarėjome neseniai taisytu keliu. Nuo saulės derva praskydo. Kojos klimpo į ją, išversdamos blizgantį minkštimą. Viršum katafalko kyšanti odinė vežėjo kepurė atrodė irgi išmurdyta toje juodoje makalynė. Aš buvau truputį apkvaitęs nuo žydro ir balto dangaus ir tamsių spalvų monotonijos – glitaus dervos juodumo, blausiai juodų rūbų ir juodo katafalko žvilgesio. Viskas – saulė, odos ir arklių mėšlo, lako ir smilkalų kvapai, nemiegotos nakties nuovargis – drumstė man žvilgsnį ir mintis. Atsisukau dar kartą: Peresas atrodė labai toli, paskendęs karščio bangoje, o paskui ir visai dingo iš akių. Susieškojau jį žvilgsniu: jis buvo išsukęs iš kelio ir ėjo lauku. Pastebėjau, kad priešais kelias daro posūkį. Aš supratau, kad Peresas, gerai pažindamas vietovę, stengiasi mus prisiivyti pačiu trumpiausiu keliu. Ties posūkiu jis mus ir pasivijo. Paskui ir vėl dingo iš akių. Paskui vėl laukais – ir taip keletą sykių. Aš jutau, kaip smilkiniuose tvinkčioja kraujas.

Paskui viskas vyko taip greitai, tiksliai ir natūraliai, jog nieko gerai neišsiminiau. Tik viena: įeinant į miestelį, mane užkalbino vyriausioji slaugė. Jos balsas buvo savotiškas – melodingas, virpantis ir visai nesiderino su jos veidu. Ji pasakė: „Jei eini lėtai, gali gauti saulės smūgį. O kai eini per greitai, suprakaituoji ir bažnyčioje gali persišaldyti“. Ji sakė teisybę. Išėjimas nebuvo. Mano atminty išliko dar keli tos dienos vaizdai: pavyzdžiui, Pereso veidas, kai jis mus pavijo paskutinį kartą, prie pat miestelio. Jo skruostais sruvo didelės susijaudinimo ir nuovargio ašaros. Bet jie buvo tokie raukšlėti, kad ašaros nenutekėdavo. Jos ištrykdavo, susitvenkdavo, užliedamos jo sunykusį veidą tarsi blizgančia drėgna plėvele. Dar prisimenu bažnyčią ir miestelio gyventojus ant šaligatvių, raudonas geranijas kapinėse, apalpusį Peresą (lyg kokią išklerusią lėlę), kraujo spalvos žemę, byrančią ant mamos karsto, susiraižgiusias joje baltas šaknis, vėl žmones, balsus, miestelį, lūkuriavimą prie kavinės, nesiliaujantį motoro dūzgimą ir džiaugsmą, kai autobusas įvažiavo į šviesomis mirgantį Alžyrą ir aš pagalvojau, kad gulsiu ir miegosiu ištisas dvylika valandų.

VI

Sekmadienį niekaip negalėjau atsibusti, ir Mari ilgai mane purtė, kol prikėlė. Pusryčių nevalgėm, nes pirma norėjom nusimaudyti. Aš jaučiausi besvoris, truputį svaigo galva. Cigaretė buvo karti. Mari šaipėsi iš manęs, sakydama, kad atrodau kaip per laidotuves. Ji buvo balta drobine suknele ir palaidais plaukais. Aš jai pasakiau, kad ji graži, ir Mari patenkinta nusijuokė.

Leisdamiesi laiptais žemyn, pabeldėm į Reimono duris. Jis atsiliepė einąs. Jaučiausi pavargęs, o be to, kambary nebuvo pakėlę žaliuzi ir, išėjus į gatvę, saulėta diena trenkė man per galvą kaip antausis. Mari striksėjo iš džiaugsmo ir be perstojo kartojo, kad oras nuostabus. Aš pasijutau geriau ir tada prisiminiau, kad esu alkanas. Pasakiau tai Mari, ir ji parodė ceratinį krepšelį, į kurį buvo sudėjusi mūsų maudymosi kostiumus ir rankšluostį. Beliko laukti. Netrukus išgirdome Reimoną rakinant duris. Jis buvo su

mėlynom kelnėm ir baltais marškinėliais trumpom rankovėm, ant galvos užsidėjęs kietą šiaudinę skrybėlę – Mari tai prajuokino. Jo rankos buvo labai baltos ir apžėlusios juodais plaukais. Man jis buvo truputį atkarus. Lipdamas laiptais Reimonas švilpiniavo ir atrodė labai patenkintas. Jis man šūktelėjo: „Sveikas, bičiuli!“, o Mari pavadino „panele“.

Vakar mes buvom nuėję į policiją, ir aš paliudijau, kad mergina apgaudinėjo Reimona. Jis atsipirko perspėjimu. Mano parodymų nieks netikrino. Stovėdami prie durų pasišnekėjom apie tai su Reimonu, paskui nutarėm važiuoti autobusu. Paplūdimys buvo ne per toliausiai, bet autobusu daug greičiau. Reimonas manė, kad jo draugas bus patenkintas, išvydęs mus taip anksti. Buvom beeina, kai Reimonas staiga bakstelėjo man ir parodė į priekį. Aš išvydau grupę arabų, kurie stovėjo atsirėmę į tabako krautuvės vitriną ir žiūrėjo į mus tylėdami, bet taip, tarsi mes būtume paprasčiausi akmenys ar basliai. Reimonas pasakė, kad antrasis iš kairės – jo meilužės brolis. Reimonas atrodė susirūpinęs, tačiau pridūrė, kad dabar ta istorija baigta. Mari ne viską suprato ir paklausė, kas čia dedasi. Aš paaiškinau, kad va ten stovi arabai ir kad jie griežia dantį ant Reimono. Tada ji užsigeidė, kad mes važiuotume tuojau pat. Reimonas atsitiesė ir nusijuokęs pritarė, kad reikia skubėti.

Mes nuėjom į autobusų stotelę – ji buvo kiek atokiau, – ir Reimonas pasakė, kad arabai mūsų nebeseka. Aš atsigrėžiau. Jie stovėjo ten pat, kur ir pirma, ir vis taip pat abejingai žiūrėjo į vietą, kur mes ką tik stovėjome. Įsėdome į autobusą. Reimonas, atrodė, visiškai nusiramino ir be perstogės juokavo, linksmindamas Mari. Jutau, kad Mari jam patinka, bet ji beveik jam neatsakinėjo. Tik protarpiais žvilgtelėdavo į jį ir nusijuokdavo.

Išlipome Alžyro priemiestyje. Paplūdimys buvo netoli nuo autobusų stotelės, bet reikėjo pereiti nedidelę, viršum jūros iškilusią ir paplūdimio link žemėjančią plynaukštę. Ji buvo nusėta gelsvais akmenimis ir apaugusi lelijomis, boluojančiomis jau ryškiai mėlyno dangaus fone. Mari smagiai žingsniavo, krepšeliu sklaidydama jų žiedus. Mesėjome pro mažus, eilėmis išrikiuotus vasarnamius, aptvertus žaliois ir baltomis tvorėlėmis; vienus jų kartu su verandomis slėpė eglūnų krūmokšniai, o kiti stovėjo plynam lauke tarp akmenų. Dar nepriejęs plynaukštės krašto jau galėjai įžiūrėti sustingusią jūrą, o toliau – tyrame vandenyje snūduriuojantį masyvų kyšulio ragą. Tyliau oru iki mūsų atskriejo vos girdimas motoro gaudesys. O labai toli pamatėme mažytį žvejų laivelį, regis, vos vos plaukiantį spindinčia jūra. Mari nusiskynė kalnų irisų. Nuo šlaito, besileidžiančio į jūrą, pastebėjome, kad keletas žmonių jau maudosi.

Reimono draugas gyveno mažam mediniam namely, prie pat paplūdimio. Namas stovėjo atsirėmęs į uolas, o iš priekio jį prilaikantieji poliai jau mirko vandenyje. Reimonas mus supažindino. Jo draugo pavardė buvo Masonas. Tai buvo augalotas, apkūnus ir plačiaapetis tipas, o jo žmona – mažytė, apskrita, gražaus veido, šnekanti su paryžietišku akcentu. Jis iš karto paragino mus jaustis kaip namie ir pasakė, kad turi keptos žuvies, kurią pats šį rytą sugavo. Aš pagyriau jo namuką. Jis pasisakė čia praleidžias šeštadienius, sekmadienius ir šiaip visas laisvas dienas. „Su žmona mes puikiausiai sutariam“, – pridūrė jis. Ir iš tiesų jo žmona ir Mari linksmai juokėsi. Aš turbūt pirmą kartą rimtai pagalvojau, kad ir man reikia vesti.

Masonas norėjo maudytis, bet jo žmona ir Reimonas atsisakė. Mes visi trys nuėjom prie jūros, ir Mari tučtuojau puolė į vandenį. Mes su Masonu kiek palaukėm. Jis buvo lėtakalbis ir, kaip pastebėjau, turėjo įprotį, kad ir ką besakytų, pridurti „ir aš net pasakyčiau“ net ir tada, kai iš tiesų nieko nepridedavo prie sakinio prasmės. Apie Mari jis

man pasakė: „Ji nuostabi, ir aš net pasakyčiau, žavi“. Vėliau nebekreipiau dėmesio į tą jo įprotį ir mėgavausi saule. Smėlis ėmė kaitinti padus. Dar kiek padelsiau prieš lįsdamas į vandenį, o paskui tariu Masonui: „Eime!“ Ir pasinėriau. O jis brido į vandenį pamažu ir pradėjo plaukti tik tada, kai kojom ėmė nebesiekti dugno. Jis plaukiojo brasu ir gana prastai, todėl aš jį palikau ir nusivijau Mari. Vanduo buvo šaltas, maudytis buvo malonu. Mes su Mari plaukėme tolyn ir abu jautėme, kokie darnūs mūsų judesiai ir kaip mudviem smagu.

Išplaukę į atvirą jūrą, atsigulėm ant nugaros; nuo veido, atsukto į dangų, saulė džiovino paskutinius vandens purslelius, tekančius man į burną. Mes matėm, kaip Masonas išlipo į krantą ir išsitiesė ant smėlio. Iš tolo jis atrodė tikras milžinas. Mari užsigeidė plaukti kartu. Aš truputį atsilikau, apkabinau ją per liemenį, ir ji plaukė judindama rankas, o aš jai padėjau mušdamas vandenį kojomis. Tą rytą mes plaukiojome vandenyje ir klausėmės jo pliuškenimo tol, kol aš pajutau nuovargį. Tada palikau Mari ir giliai, ramiai kvėpuodamas nuplaukiau į krantą. Čia išsitiesiau ant pilvo šalia Masono, veidu į smėlį. „Puiku“, – pasakiau, ir jis man pritarė. Netrukus grįžo ir Mari. Aš atsisukau pažiūrėti, kaip ji artėja prie mūsų. Ji buvo visa lipni nuo sūraus vandens, plaukus atmetusi už nugaros. Ji išsitiesė šalia manęs, ir aš, sušilęs nuo jos kūno ir saulės, užsnūdau.

Mari papurtė mane ir pasakė, kad Masonas nuėjo namo – buvo pietų metas. Kaipmat stryktelėjau, nes labai norėjau valgyti, bet Mari priminė, kad nuo pat ryto nė sykio jos nepabučiavau. Tai buvo tiesa, be to, aš ir pats tą norėjau padaryti. „Eikš į vandenį“, – tarė ji. Mes nubėgom ir kritom į pirmąsias bangeles. Po keleto mostų ji prisiglaudė prie manęs. Aš pajutau, kaip jos kojos apsvijio manąsias, ir užsigeidžiau jos.

Kai išlipom į krantą, Masonas jau šaukė mus. Prisipažinau esąs labai išalkęs, ir jis čia pat pareiškė žmonai, kad aš jam patinku. Duona buvo skani, ir aš bematant sukirtau savo porciją žuvies. Paskui atnešė mėsos su keptom bulvėm. Visi valgėm tylėdami. Masonas gėrė daug vyno ir be perstogės pylė jo man. Geriant kavą man truputį apsunko galva, be to, aš daug rūkiau. Masonas, Reimonas ir aš ėmėme kurti planus, kaip susimetę pinigų praleisim rugpjūtį čia, pajūryje. Staiga Mari paklausė: „Ar jūs žinot, kelinta dabar valanda? Pusė dvyliktos“. Mes labai nustebom, bet Masonas paaiškino, kad pavalgėm labai anksti ir kad tai natūralu, nes pietaujama tada, kada norisi valgyti. Kažkodėl tai prajuokino Mari. Man atrodo, ji truputį per daug išgėrė. Tada Masonas paklausė, ar aš nenorėčiau pasivaikščioti su juo po paplūdimį. „Po pietų mano žmona visuomet gula pogulio. O aš ne, nemėgstu. Man reikia vaikščioti. Aš jai visuomet kartoju, kad tai sveikiau. Bet ji gali elgtis kaip nori“. Mari pareiškė, kad ji pasiliks ir padės poniai Mason suplauti indus. Mažoji paryžietė atsakė, kad prieš tai reikia išvaryti vyrus lauk. Mes visi trys išėjome.

Saulės spinduliai beveik vertikaliai smigo į smėlį, o jūra spindėjo tiesiog nepakenčiamai. Paplūdimyje nebuvo nė gyvos dvasios. Visu plynaukštės pakraščiu buvo išsibarstę viršum jūros pakibę vasarnamiai: juose žvangėjo lėkštės ir peiliai. Nuo įkaitintų akmenų kilo toks karštis, kad vos galėjai kvėpuoti. Iš pradžių Reimonas su Masonu kalbėjo apie man nežinomus dalykus ir nepažįstamus žmones. Supratau, kad jie seni pažįstami ir vienu metu net drauge gyveno. Mes nusileidom prie vandens ir traukėm pačiu jūros pakraščiu. Kartais kokia bangelė, pralenkusi kitas, aptėkšdavo mūsų drobinius batelius. Aš ėjau apie nieką negalvodamas, apsnūdęs nuo saulės, kuri kaitino vienplaukę galvą.

Tuo metu Reimonas kažką pasakė Masonui, tik aš nenugirdau ką. Tačiau tą pat akimirką pačiame paplūdimio gale, labai toli nuo mūsų, pamačiau du arabus su mėlynais

kombinezonais, einančius mūsų link. Aš žvilgtelėjau į Reimoną, ir jis sumurmėjo: „Tai jis“. Mes žingsniavome toliau. Masonas paklausė, koku būdu jie galėjo mus iki čia atsekti. Aš pagalvoju, kad jie tikriausiai matė, kaip mes su paplūdimio krepšiais įlipom į autobusą, bet nieko nesakiau.

Arabai ėjo neskubėdami ir jau buvo netoli mūsų. Mes nesulėtinom žingsnio, bet Reimonas pasakė: „Jeigu kils peštynės, tau, Masonai, pavedu antrąjį. Aš imuosi savojo tipo. Tau, Merso, liks trečiasis, jeigu pasirodys“. Aš atsakiau: „Gerai“. Masonas susikišo rankas į kišenes. Įkaitintas smėlis man dabar atrodė raudonas. Tuo pačiu žingsniu artinomės prie arabų. Atstumas tarp mūsų tolydžio mažėjo. Kai mus beskyrė vos keli žingsniai, arabai sustojo. Mes su Masonu sulėtinom žingsnį. Reimonas nudrožė tiesiai prie savo tipo. Aš nenugirdau, ką jis pasakė jam, bet arabas pasilenkė, tarsi ketindamas smogti galva. Tada Reimonas trenkė jam ir iškart šūktelėjo Masoną. Masonas prišoko prie antrojo tipo ir iš visų jėgų smogė jam du kartus. Arabas pliumptelėjo vandenin, veidu į smėlį, ir keletą akimirų tysojo, o apie jo galvą kilo ir sproginėjo oro burbulai. Tuo tarpu Reimonas trenkė savajam, ir arabo veidas apsipylė krauju. Reimonas atsisuko į mane ir tarė: „Tuoj pamatysi, kaip jis gaus į kailį“. Aš sušukau: „Atsargiai, jis turi peilį!“ Bet Reimonui jau buvo perdurta ranka ir perrėžta lūpa.

Masonas šoko į priekį. Bet antrasis arabas jau buvo atsikėlęs ir dabar stovėjo už arabo, kuris turėjo peilį. Mes nedrįsom pajudėti. Arabai iš lėto traukėsi, nenuleisdami nuo mūsų akių ir laikydami atkištą peilį. Įsitikinę, kad jų nebesivysim, jie greitai spruko šalin, o mes lyg įbesti likom stovėti kaitrioje saulėje. Reimonas laikė užspaudęs kraujuojančią ranką.

Tada Masonas pasakė, kad netoliese yra gydytojas, kuris paprastai leidžia sekmadienius plynaukštėje. Reimonas pasišovė eiti tuojau pat jo pakviesti. Bet, vos pravėrus burną, iš lūpos jam imdavo srūti kraujas. Prilaikydami Reimoną, mes ganėtinai greit parsigavome namo. Reimonas pasakė, kad žaizdos negilios ir kad jis gali pats nueiti pas gydytoją. Jiedu su Masonu išėjo, o aš pasilikau ir papasakojau moterims, kas nutiko. Ponia Mason verkė, Mari buvo labai išblyškusi. Bet man įgriso joms aiškinti. Aš nutilau ir, žvelgdamas į jūrą, ėmiau rūkyti.

Apie pusę pirmos Reimonas ir Masonas grįžo. Reimono ranka buvo aprišta, lūpų kamputis užklijuotas pleistru. Gydytojas pasakė, kad žaizdos nepavojingos, bet Reimonas buvo niūrus. Masonas bandė jį prajuokinti, bet jis vis tylėjo. Paskui pasakė einąs į paplūdimį. Aš paklausiau, į kurią pusę. Jis atsakė norįs pasivaikščioti grynam ore. Mudu su Masonu norėjom eiti kartu, bet Reimonas supyko ir aprėkė mus. Masonas pasakė, kad neverta jam prieštarauti. Bet aš vis tiek nuėjau drauge su juo.

Mes ilgai ėjome pajūriu. Saulė dabar svilinte svilino. Jos šviesa tiško ant smėlio ir ribuliavo jūros paviršiumi. Man pasirodė, kad Reimonas žino, kur eina, bet aš turbūt klydau. Pagaliau priėjome pačiam paplūdimio gale mažą šaltinį, kuris tryško iš už didelės uolos ir sroveno per smėlį. Čia ir radom abu arabus. Jie gulėjo, nenusivilkę savo riebaluotų kombinezonų. Atrodė visiškai ramūs ir net patenkinti. Net mums atėjus jie nė nekrustelėjo. Tas, kuris buvo sužeidęs Reimoną peiliu, tylėdamas žiūrėjo į jį. Antrasis pūtė nendrinę dūdelę ir, stebėdamas mus akies krašteliu, be perstogės kartojo tas pačias tris natas, kurias jam pavyko išgauti savo instrumentu.

Aplink mus tebuvo saulė ir tyla, švelnus šaltinio čiurlenimas ir tos trys natos. Paskui Reimonas įkišo ranką į kišenę, kurioje buvo revolveris, bet arabas nė nekrustelėjo,

ir jiedu tik žiūrėjo viens į kitą. Aš pastebėjau, kad grojančio fleita arabo kojų pirštai plačiai išsiskėtę. Nenuleisdamas nuo priešininko akių, Reimonas manęs paklausė: „Nudėti?“ Pagalvojau, kad jeigu atsakysiu neigiamai, jis susierzins ir tikrai iššaus. Aš jam tik tiek pasakiau: „Jis dar nė burnos nepravėrė. Būtų niekšiška nei iš šio, nei iš to šauti“. Tvlakioje tyloje tesigirdėjo vien švelnūs vandens ir fleitos garsai. Paskui Reimonas tarė: „Tada aš jį išplūsiu, ir kai jis atsikirs, nukepsiu jį“. Aš atsakiau: „Taip, bet jeigu jis neišsitrauks peilio, tu negali šauti“. Reimonas jau ėmė nervintis. Antrasis arabas visą laiką grojo, ir abu akimis sekė kiekvieną Reimono judesį. „Taip netinka, – tariau Reimoniui. – Susiimkite vienas prieš vieną, o revolverį atiduok man. Jeigu antrasis įsikiš arba išsitrauks peilį, aš jį nudėsiu“.

Reimonas padavė man revolverį, jo metalu blykstelėjo saulės spindulys. Mes vis dar tebestovėjom nejudėdami, lyg atsidūrę uždaram rate. Nenuleisdami akių žiūrėjom vieni į kitus, ir laikas tarsi sustojo – tebuvo vien jūra, smėlis, saulė, nuščiuvusi fleita, liovėsis čiurlenti vanduo. Tą akimirką pagalvojau, kad man vis tiek – šauti ar ne. Bet staiga arabai, traukdami atbulomis, nusirito už uolos. Tada mes su Reimonu patraukėm atgal. Jo nuotaika, regis, pasitaisė ir jis ėmė kalbėti, jog laikas grįžti į miestą.

Aš palydėjau jį iki namelio, ir kol jis lipo mediniais laiptais, likau stovėti apačioje; nuo saulės man užė galva, aš bijojau pajudėti, neturėjau jėgų nei noro lipti aukštyn, o dar labiau – kalbėtis su moterimis. Tačiau buvo taip karšta, kad negalėjau ilgiau nejudėdamas stovėti po akinamu ugniniu lietum, krintančiu iš dangaus. Man buvo vis vien – ar stovėti čia, ar eiti kur nors. Po valandėlės apsisukau ir patraukiau paplūdimio link.

Aplinkui viskas tebetvoskė akinamu raudoniui. Jūra duso smėlyje, godžiai alsuodama neramiomis, ošiančiomis bangelėmis. Iš lėto ėjau uolų link ir jaučiau, kaip nuo saulės plyšta kakta. Karštis slėgė ir trukdė eiti pirmyn. Kiekvienąkart, kai ant veido pajusdavau jo kaitrų dvelksmą, sukąsdavau dantis, sugniauždavau kišenėse kumščius, visas įsitempdavau, stengdamasis pergalėti saulę ir jos liejamą mieguistą svaigulį. Kiekvienąsyk, kai saulės blizgesys, atsispindėjęs nuo smėlio, nuo baltutės kriauklės ar nuo stiklo šukės it špagos dūris apžilpindavo mane, man nevalingai imdavo trūkčioti žandikauliai. Ėjau ilgai.

Tolumoje mačiau dunksant tamsią uolą, apsuptą žilpinančia šviesos ir vandens dulkelių aureole. Aš pagalvojau apie tą gaivų šaltinį už uolos. Norėjau vėl išgirsti švelnų jo vandens čiurlenimą, norėjau pabėgti nuo saulės, įtempimo ir moters ašarų, norėjau pagaliau rasti pavėsį ir atilsį. Bet kai priėjau arčiau, pamačiau, kad Reimono priešas grįžęs.

Jis buvo vienas. Gulėjo ant nugaros, pasidėjęs rankas po galva. Jo veidas buvo uolos paunksnėje, o visas kūnas – saulėje. Kombinezonas garavo nuo karščio. Aš kiek nustebau: maniau, kad ta istorija jau baigta, ir atėjau čia visai apie nieką nebegalvodamas.

Pamatęs mane, arabas kilstelėjo ir įkišo ranką į kišenę. Aš, suprantama, suspaudžiau Reimono revolverį švarko kišenėje. Neištraukdamas rankos iš kišenės, arabas vėl atvirto atgal. Aš buvau gana toli nuo jo, mus skyrė kokie dešimt metrų. Retkarčiais sugaudavau jo žvilgsnį, besiskverbiantį iš po primerktų blakstienų. Bet dažniausiai arabo veidas, visa jo figūra nuo įkaitusio oro tik tavaravo man akyse. Bangų pleškenimas buvo dar tingesnis ir tylesnis negu vidurdienį. Tvieskė ta pati saulė, ta pati šviesa tiško ant to paties smėlio. Jau dvi valandos, kai diena stovėjo vietoje, dvi valandos, kai buvo įmetusi inkarą į verdančio metalo okeaną. Akiratyje praplaukė nedidelis garlaivis – pamačiau tą juodą tašelį tik akies kraštelium, nes vis nenuleidau akių nuo arabo.

Pagalvojau, kad užtektų man nususukti į šalį, nueiti, ir viskas baigtųsi. Bet virpan-tis nuo saulės paplūdimys tarsi užgulė man pečius ir stūmė pirmyn. Aš žengiau kelis žingsnius prie šaltinio. Arabas nė nekrustelėjo. Vis dėlto jis buvo dar gana toli. Ant vei-do jam krito šešėliai, ir turbūt todėl atrodė, lyg jis juoktųsi. Aš palaukiau. Saulė svilino man veidą, antakiuose susitvenkė prakaito lašai. Tai buvo ta pati saulė kaip ir tą dieną, kai laidojau mamą, ir lygiai taip kaip tada man baisiausiai skaudėjo kaktą, smilkiniuose tvinkčiojo kraujas. Nebegalėdamas išverti ilgiau tokio karščio, žingtelėjau į priekį. Ži-nojau, kad tai kvaila, kad žengęs tik vieną žingsnį nenusikratysiu saule. Bet aš žengiau žingsnį, tik vieną žingsnį į priekį. Ir šį kartą arabas, net neatsistodamas, išsitraukė peilį ir iškėlė jį man prieš akis. Peilio plienas sutvisko saulėje, ir man pasiregėjo, tarsi ilgi bliz-gantys ašmenys susmigo į kaktą. Tą pačią akimirką prakaito lašai, susitvenkę antakiuo-se, staiga ėmė tekėti vokais ir apgaubė juos šiltu ir tankiu šydu. Mane apakino ašarų ir druskos uždanga. Nieko nebejaučiau, tik kaip kaktoje muša saulės cimbolai, ir neaiškiai mačiau prieš save iš peilio iššokusį šviesos kalaviją. Ši liepsnojanti špaga badė blakstie-nas ir skaudžiai žeidė akis. Ir tada viskas susiūbavo. Jūra tvokstelėjo į mane karšta oro banga. Man pasirodė, kad prakiuro dangus ir iš jo pradėjo lyti ugnimi. Aš visas įsitem-piau ir ranka mėšlungiškai sugniaužiau revolverį. Gaidukas pasidavė, pirštas slystelėjo lygia vamzdžio apačia, ir būtent tada, pasigirdus trumpam kurtinančiam trenksmui, viskas ir prasidėjo. Aš nusipurčiau prakaito lašus ir saulės tviskėjimą. Supratau, kad suardžiau dienos pusiausvyrą, neįprastą tylą paplūdimyje, kur buvau laimingas. Tada iššoviau dar keturis kartus, ir kulkos nepastebimai susmigo į nejudantį kūną. Tai buvo tarsi keturi trumpi smūgiai, kuriais aš pasibeldžiau į nelaimės duris.

ANTRA DALIS

I

Tuoju po arešto mane kvotė daugybę kartų. Bei šitai buvo daroma mano asmens ta-patybei nustatyti ir neilgai truko. Per pirmą apklausą policijos nuovadoje atrodė, kad mano byla nieko nedomina. Užtat po savaitės teismo tardytojas jau pažvelgė į mane su-sidomėjęs. Tiesa, pradžiai tepaklausė mano pavardės, adreso, profesijos, gimimo datos ir vietos. Paskui pasiteiravo, ar išsirinkau advokatą. Prisipažinau, kad ne, ir paklausiau, ar tai būtina. „Kodėl jūs klausiate?“ – nustebo jis. Atsakiau, kad manau, jog mano byla visai nesudėtinga. „Tai jūs taip manote, – tarė jis šypsodamasis, – tačiau toks įstatymas. Jeigu jūs pats neišsirinksite, mes paskirsime advokatą oficialiai“. Man pasirodė labai pa-togu, kad justicija rūpinasi tokiomis smulkmenomis. Pasakiau tai tardytojui. Jis pritarė ir užbaigė tą kalbą pasakydamas, kad teismo įstatymas apgalvotas puikiai.

Iš pradžių rimtai į tardytoją nežiūrėjau. Jis mane priėmė kambaryje su užtrauktomis užuolaidomis; ant rašomojo stalo stovėjo lempa, šviečianti krėslą, į kurį jis pasodino mane, pats likdamas šešėlyje. Buvau skaitęs panašų aprašymą knygoje, ir visa tai man atrodė kaip vaidinimas. Tačiau po mūsų pokalbio geriau išžiūrėjau į jį ir pamačiau, kad vyriškis subtilių veido bruožų, giliomis, tamsiai mėlynomis akimis, aukšto ūgio, ilgais žilais ūsais ir vešliais, beveik baltais plaukais. Jis man pasirodė labai protingas ir apskritai simpatiškas, nors jam nuolat nervingai trūkčiojo lūpos. Išeidamas net norėjau paduoti jam ranką, bet laiku prisiminiau, kad esu nužudęs žmogų.

Rytojaus dieną pas mane į kalėjimą atėjo advokatas. Jis buvo žemaūgis, rubuillis, gana jaunas, sulaižytas plaukais. Nors buvo karšta (aš sėdėjau vienmarškinis), advoka-

tas vilkėjo tamsų kostiumą, buvo su kieta apykakle ir keistu kaklaraiščiu plačiais juodais ir baltais dryžiais. Jis pasidėjo ant lovos portfeli, kurį laikė po pažastim, pasisakė kas esąs ir pareiškė išstudijavęs mano bylą. Byla kebli, bet jis neabejojąs pasisekimu, jeigu aš juo pasitikėsiu. Aš padėkojau, ir jis tarė: „Išgilinkim į esmę“.

Jis atsisėdo ant lovos ir pasakė, kad surinktos žinios apie mano asmeninį gyvenimą. Išsiaiškinta, kad prieglaudoje neseniai mirė mano motina. Tada buvo atlikta apklausa Marengo. Jos metu nustatyta, kad mamos laidotuvių dieną aš „parodęs abejingumą“. „Jūs suprantate, – pasakė advokatas, – man kiek nepatogu jus to klausti. Bet tai labai svarbu. Tai būtų labai rimtas kaltinimo argumentas, jeigu aš neturėčiau ką atsakyti“. Jis norėjo, kad aš jam padėčiau. Jis paklausė, ar aš buvau tą dieną sielvarto prislėgtas. Šis klausimas mane labai nustebino, ir pagalvojau, kad vargu ar aš pats taip būčiau galėjęs paklausti. Tačiau atsakiau, kad esu kiek atpratęs analizuoti savo jausmus, ir todėl man sunku jam atsakyti. Be abejo, aš labai mylėjau mamą, bet tai nieko nereiškia. Visi sveiki žmonės visada daugiau ar mažiau trokšta mirties tų, kuriuos myli. Čia advokatas mane nutraukė – jis atrodė labai susijaudinęs. Jis paprašė manęs pasižadėti, kad to nesakysiu nei teismo metu, nei tardytojui. Tačiau aš jam paaiškinau, kad tokia jau mano prigimtis – fiziniai poreikiai dažnai sutrikdo mano jausmus. Mamos laidotuvių dieną buvau labai pavargęs ir norėjau miego. Todėl ne visai suvokiau tai, kas vyko. Tikrai galiu pasakyti tik tiek: man atrodė, kad būtų buvę geriau, jei mama nebūtų mirusi. Bet advokatas vis tiek atrodė nepatenkintas. Jis pasakė: „To nepakanka“.

Jis kiek pamastė. Paskui paklausė, ar galėtų pasakyti, kad tą dieną aš sutramdžiau savo įgimus jausmus. Aš atsakiau: „Ne, negalėtų, nes tai netiesa“. Jis keistai pasižiūrėjo į mane, regis, net kiek bjaurėdamasis. Ir kone piktai pasakė, kad, šiaip ar taip, prieglaudos direktorius ir personalas bus išklaudyti kaip liudytojai ir kad „tai gali man labai pakenkti“. Atsakiau, kad ši istorija neturi nieko bendra su mano byla, bet advokatas tepasakė, kad iš karto matyti, jog nesu turėjęs reikalų su teismu.

Išėjo labai nepatenkintas. Norėjau jį sulaukyti ir pasakyti, kad man reikia jo užuojautos – ne tam, kad būčiau geriau ginamas, o, taip sakant, paprasčiausios žmogiškos užuojautos. Svarbiausia aš mačiau, kad gadinu jam nuotaiką. Jis manęs nesuprato ir todėl pyko. O aš norėjau jam pasakyti, kad esu toks pat kaip ir visi, absoliučiai kaip visi. Tačiau iš tikrųjų visa tai neturėjo jokios prasmės, ir aš iš tingumo nieko jam nesakiau.

Netrukus vėl buvau nuvestas pas tardytoją. Buvo antra valanda dienos, ir šį kartą jo kabinetas buvo sklidinąs šviesos, kurią truputį švelnino užuolaidos. Buvo labai karšta. Jis mane pasodino ir labai mandagiai paaiškino, kad mano advokatas negalėjo ateiti dėl „nenumatytų kliūčių“. Bet aš turįs teisę neatsakinėti ir palaukti kito karto. Pasakiau, kad galiu atsakinėti ir be advokato. Jis paspaudė pirštu mygtuką ant stalo. Atėjo jaunas teismo sekretorius ir įsitaisė kone man už nugaros.

Abu susėdom į krėslus. Pasidėjo apklausa. Pirmiausia jis pasakė, kad žmonės mane apibūdina kaip tylų ir užsidariusį, ir norėjo sužinoti, ką aš pats apie tai galvoju. Aš atsakiau: „Kad aš niekad neturiu ko svarbaus pasakyti, tai ir tyliu“. Jis nusišypsojo kaip ir pirmąjį kartą, pritarė, kad tai rimčiausia priežastis tylėti, ir pridūrė: „Pagaliau tai visai nesvarbu“. Jis nutilo, pasižiūrėjo į mane ir, gana staigiai atsitiesęs, skubiai ištare: „Mane dominate tik jūs“. Ne visai suvokiau, ką jis nori tuo pasakyti, ir tylėjau. „Jūsų poelgyje, – pridūrė jis, – daug ko nesuprantu. Esu tikras, kad jūs padėsite man tai išsiaiškinti“. Atsakiau, kad viskas buvo labai paprasta. Jis mane paragino atpasakoti tą dieną. Pakartojau

tai, ką jau buvau minėjęs: Reimonas, paplūdimys, maudymasis, arabai, vėl paplūdimys, šaltinis, saulė ir penki revolverio šūviai. Po kiekvieno sakinio jis kartojė: „Taip, taip“. Kai ėmiau kalbėti apie gulintį ant žemės kūną, jis irgi pritarė sakydamas: „Gerai“. O man nusi-bodo visą laiką kartoti tą pačią istoriją; man atrodė, kad dar niekad nebuvau tiek kalbėjęs.

Truputį patylėjęs jis atsistojo ir pasakė, kad nori man padėti, kad jis manim susidomėjo ir kad, Dievui padedant, jis galėtų ką nors padaryti mano labui. Bet prieš tai noris man užduoti dar keletą klausimų. Ir be jokios įžangos paklausė, ar aš mylėjau mamą. Aš atsakiau: „Taip, kaip visi“, ir sekretorius, kuris iki šiol ritmingai stukseno savo mašinėle, tikriausiai sumaišė klavišus, nes sustojo ir pradėjo iš naujo. Ir vėl, regis, be jokio logiško ryšio tardytojas paklausė, ar aš iš tikrųjų paleidau penkis šūvius iš eilės. Aš pagalvojau ir patikslinau, kad pirmiausia šoviau vieną kartą, o po kelių sekundžių dar keturis kartus. „Kodėl jūs palaukėte prieš šaudamas antrą sykį?“ – paklausė jis. Ir vėl man prieš akis iškilo raudonas paplūdimys ir pajutau, kad kaktą kepina saulė. Bet šį kartą nieko neatsakiau. Stoju tylą; tardytojas atrodė susijaudinęs. Jis atsisėdo, susitaršė plaukus, pasirėmė alkūnėmis į stalą, truputį pasilenkė prie manęs ir su labai keista išraiška paklausė: „Kodėl, kodėl jūs šovėte į gulintį ant žemės kūną?“ Aš vėl nieko negalėjau atsakyti. Tardytojas perbraukė ranka per kaktą ir pakartojė savo klausimą truputį pasikeitusiu balsu: „Kodėl? Jūs privalote man tai pasakyti. Kodėl?“ Aš tebetylėjau.

Staiga jis pakilo, dideliais žingsniais nuėjo į kabineto galą ir atidarė spintos stalčių. Iš ten ištraukė sidabrinį nukryžiuotąjį ir, artindamasis prie manęs, ėmė mojuoti juo. Ir visiškai pasikeitusiu, beveik drebančiu balsu suriko: „Ar jūs žinote, kas čia toks?“ Aš atsakiau: „Taip, be abejo“. Tada greitakalbe ir labai susijaudinęs pradėjo berti, kad jis tiki Dievą ir yra tikras, jog nė vienas žmogus nėra tiek kaltas, kad Dievas jam neatleistų, tik reikia, kad atgailaujantysis taptų panašus į kūdikį su tuščia ir pasirengusia viską priimti siela. Visu kūnu jis buvo palinkęs virš stalo ir mojavo kryžium beveik ties mano galva. Tiesą pasakius, aš menkai tesigilinau į jo samprotavimus pirmiausia todėl, kad man buvo karšta ir kabinete skraidė didelės musės, kurios nuolat taikėsi nutūpti man ant veido, ir dar dėl to, kad šis žmogus mane truputėlį gąsdino. Aš žinojau, kad tai juokinga, nes, šiaip ar taip, juk nusikaltėlis buvau aš. Tačiau jis tęsė toliau. Pamažu pradėjau suvokti, kad, jo nuomone, mano išpažintyje tėra viena neaiški vieta, būtent faktas, kodėl aš padariau pauzę prieš šaudamas antrą kartą. Visa kita jam buvo aišku, jis negalėjo suprasti tik šito dalyko.

Buvau beketinąs pasakyti, kad jis bergždžiai stengiasi išsiaiškinti šią aplinkybę: ji nėra jau tokia svarbi. Bet jis mane nutraukė ir, išsitiesdamas visu ūgiu, paskutinį kartą paklausė, ar aš tikiu Dievą. Atsakiau, kad ne. Jis pasipiktinęs atsisėdo. Pasakė, kad to negali būti, kad visi žmonės tiki Dievą, netgi tie, kurie nusigręžia nuo jo veido. Jis buvo tuo tvirtai įsitikinęs, ir jeigu kada jam tektų tuo suabejoti, jo gyvenimas nebeturėtų prasmės. „Ar jūs norite, – sušuko jis, – kad mano gyvenimas nebeturėtų prasmės?“ Man atrodė, kad tai neturi nieko bendra su manim, ir aš taip jam ir pasakiau. Bet per stalą jis jau kišo man Kristų prie veido ir kaip beprotis šaukė: „Aš esu krikščionis. Aš jo prašau atleisti tavo kaltes. Kaip tu gali netikėti, kad jis kentėjo už tave?“ Pastebėjau, kad jis kreipiasi į mane „tu“, bet man jau viskas buvo nusibodę. Karštis dusinte dusino. Kaip ir visuomet, kada noriu nusikratyti kalbančiuoju, kurio beveik nesiklausau, apsimetu, kad jam pritariu. Mano nuostabai, tardytojas ėmė džiūgauti: „Matai, matai, – kartojė jis. – Juk tu tiki, juk tu išpažini jam savo kaltes?“ Tikriausiai aš dar kartą pasakiau: „Ne“. Jis vėl žnektelejo į krėslą.

Jis atrodė labai pavargęs. Kiek patylėjo, tuo tarpu mašinėlė, be perstogės sekusi mūsų pokalbį, dar stukseno paskutines frazes. Paskui tardytojas įdėmiai ir truputį liūdnai pažiūrėjo į mane ir sumurmėjo: „Dar niekad nebuvau regėjęs tokios sudiržusios sielos kaip jūsų. Nusikaltėliai, kurie čia ateidavo, visuomet verkdamo, išvydę šį kančios simbolį“. Aš norėjau atsakyti: „Todėl jie ir verkdamo, kad buvo nusikaltėliai“. Bet man toptelėjo, kad ir aš esu toks kaip ir jie. Su šia mintim aš vis dar niekaip negalėjau apsiprasti. Tardytojas pakilo tarsi norėdamas pasakyti, kad tardymas baigtas. Tik su kiek nuvargusia veido išraiška paklausė, ar aš gailiuosi taip pasielgęs. Pagalvojau ir atsakiau, kad veikia jaučiu ne gailestį, o kažkokį nepasitenkinimą. Man pasirodė, kad jis manęs nesuprato. Bet tą dieną viskas tuo ir baigėsi.

Vėliau aš dažnai matydavausi su tardytoju. Tik dabar mane lydėdavo advokatas. O tardytojas tiktai patikslindavo kai kuriuos mano ankstesnius parodymus. Arba drauge su advokatu aptarinėdavo mano nusikaltimą. Bet iš tikrųjų tuo metu jie visai nesirūpino manimi. Šiaip ar taip, tardymų tonas pamažu pasikeitė. Atrodė, kad tardytojas manimi nebesidomi ir kad mano byla jam pasidarė aiški. Jis jau nebekalbėjo man apie Dievą, ir aš niekad nebemačiau jo taip susijaudinusio kaip tą pirmąją dieną. Todėl mūsų pokalbiai pasidarė nuoširdesni. Keli klausimai, trumpas pokalbis su advokatu – ir tardymas baigdavosi. Mano byla, anot tardytojo, „ėjo savo keliu“. Kartais, kai pokalbis būdavo bendro pobūdžio, įtraukdavo į jį ir mane. Aš pradėjau atitokti. Tokiom valandėlėm jie nebūdavo man priešiški. Viskas atrodė taip paprasta, taip gerai sustyguota ir taip santūriai vaidinama, jog man susidarė keistas išpūdis, tarsi būčiau tapęs „vienos šeimos nariu“. Ir, prabėgus tiems vienuolikai mėnesių, kurių metu buvau tardomas, beveik stebėdamasis galiu pasakyti, kad vargu ar kas mane taip džiugino, kaip tos retos akimirkos, kai tardytojas išlydėdavo mane pro kabineto duris ir plodamas ranka per pečių nuoširdžiu balsu ištardavo: „Šiai dienai užteks, pone Antikriste“. Ir tada mane perduodavo į žandarų rankas.

IV

Net kaltinamųjų suole visuomet įdomu pasiklausyti kalbant apie save. Galiu pasakyti, kad savo kalbose prokuroras ir advokatas daug šnekėjo apie mane, ir gal net daugiau apie mane negu apie mano nusikaltimą. Ar tos kalbos taip jau skyrėsi viena nuo kitos? Advokatas pakeldavo rankas ir atsiprašinėdamas gindavo kaltinamąjį. Prokuroras ištiesdavo rankas į publiką ir neatsiprašinėdamas kaltindavo. Vis dėlto mane trikdė vienas dalykas. Nors ir buvau labai susirūpinęs, kartais norėdavau įsikišti, bet tada mano advokatas sakydavo: „Tylėkite, nuo to jums bus tik geriau“. Kažkaip atrodė, kad jie svarsto bylą be manęs. Viskas vyko man nedalyvaujant. Mano likimas buvo sprendžiamas neatsiklausiant mano nuomonės. Tarpais norėdavau nutraukti visas kalbas ir pasakyti: „Bet kas čia kaltinamasis? Labai juk svarbu būti kaltinamuoju. Juk ir aš turiu kai ką pasakyti!“ Bet, gerai pagalvojus, aš nieko neturėjau pasakyti. Beje, turiu pripažinti, kad apskritai sudominti kitus žmones gali tik trumpam. Pavyzdžiui, prokuroro kalba man labai greit įgriso. Mane nustebino ar sudomino tiktai atskiri fragmentai, rankų mostai ar ištisos tirados, tačiau irgi tarsi iškritusios iš bendro konteksto.

Jeigu teisingai supratau, jo pagrindinė mintis buvo ta, kad mano nusikaltimas buvo apgalvotas iš anksto. Bent jis tai stengėsi įrodyti. Štai jo paties žodžiai: „Aš tai įrodysiu, ponai, įrodysiu dvigubai. Pirmiausia remdamasis nenuneigiamais faktais, o paskui at-

skleisdamas šios tamsios nusikaltėlio sielos psichologiją“. Jis trumpai išvardino visus įvykius po mamos mirties. Priminė, kad buvau abejingas, nežinojau mamos amžiaus, kitą dieną po laidotuvių maudžiausi su moterimi, priminė kiną, Fernandelį ir pagaliau tą faktą, kad grįžau namo su Mari. Ne iškart supratau, apie ką jis kalba, nes jis sakė „jo meilužė“, o man ji buvo Mari. Paskui perėjo prie Reimono istorijos. Man pasirodė, kad jo samprotavimams nestigo logikos. Tai, ką jis sakė, buvo panašu į tiesą. Susitaręs su Reimonu, aš parašiau laišką, norėdamas privilioti jo meilužę ir atiduoti ją į nagus „abejotinos moralės“ žmogui. Paplūdimy išprovokavau Reimono priešus. Reimonas buvo sužeistas. Aš paprašiau jį revolverio. Į pliažą grįžau vienas, ketindamas pasinaudoti ginklu. Buvau numatęs nušauti arabą ir nušoviau jį. Paskui kiek palaukiau ir, „norėdamas įsitikinti, kad darbas gerai atliktas“, ramiai, tiksliai ir tam tikra prasme apgalvotai iššoviau dar keturis kartus.

– Tai ir viskas, ponai prisiekusieji, – tarė valstybės gynėjas. – Atkūriau jums eiga įvykių, atvedusių šį žmogų ligi sąmoningos žmogžudystės. Pabrėžiu, tai nėra paprasta žmogžudystė arba neapgalvotas poelgis, kuriame galėtume įžvelgti švelninančių aplinkybių. Šis žmogus, ponai, šis žmogus yra protingas. Jūs girdėjot jį kalbant, ar ne tiesa? Jis moka atsakinėti. Jis žino žodžių vertę. Apie jį negalima pasakyti, kad jis pasielgė, nesuvokdamas ką daręs.

Aš klausiausi jo kalbos ir štai išgirdau, kad mane laiko protingu. Bet aš negalėjau suprasti, kaip eilinio žmogaus gerosios savybės gali pasidaryti triuškinamu jo kaltumo įrodymu. Garbės žodis, tai mane taip nustebino, kad aš daugiau nebesiklausiau prokuroro kalbos, kol vėl išgirdau sakant: „Ar jis nors parodė, jog gailisi? Ne, ponai, niekada. Nė karto per visą tardymo laiką šis žmogus netgi neatrodė susijaudinęs dėl tokios šlykščios piktadarystės“. Tuo metu jis atsisuko ir, rodydamas į mane pirštu, vėl ėmė berti kaltinimus, kurių prasmės aš, tiesą sakant, ne visai supratau. Žinoma, aš negalėjau nepripažinti, kad jo žodžiuose yra dalis tiesos. Aš ne per labiausiai gailėjausi dėl savo poelgio. Bet toks jo įtūžis mane stebino. Norėjau pamėginti jam nuoširdžiai, beveik draugiškai paaiškinti, kad aš, iš teisybės, niekad dėl nieko nesigailėjau. Aš visuomet priimdavau tai, ką man atnešdavo ši arba rytojaus diena. Bet, žinoma, dėl tokios savo būklės, kurioje buvau atsidūręs, su nieku negalėjau kalbėti tokiu tonu. Neturėjau teisės būti nuoširdus, rodyti gerą valią. Ir aš nusprendžiau klausytis toliau, nes prokuroras ėmė postringauti apie mano sielą.

Jis pasakė, kad bandęs pažvelgti į mano sielą, bet, ponai prisiekusieji, jos neradęs. Jis kalbėjo, kad aš besielis žmogus ir neturįs nieko žmogiška, ir kad bet kokie moraliniai principai, kuriais vadovaujasi žmogaus širdis, man svetimi. „Žinoma, mes negalime jam to prikišti, – pridūrė prokuroras. – Mes galime jo tik gailėtis, nes jis neturi to, kas jam ir neprieinama. Bet jei kalbėsime apie mūsų teismą, tai čia visiškai neigiama ir pasyvi tolerancijos dorybė turi būti pakeista sunkesne, bet kilnesne dorybe – teisingumu. Ypač tais atvejais, kai tuštuma, kokią mes išvydome šio žmogaus širdyje, tampa beduogne, galinčia pražudyti mūsų visuomenę“. Tada jis ir išsakė viską apie mano požiūrį į mamą. Jis pakartojo tai, ką jau buvo minėjęs anksčiau. Bet dabar jis kalbėjo apie tai daug ilgiau negu apie mano nusikaltimą, taip ilgai, kad galiausiai aš jau nieko negirdėjau, tik pajutau, koks nepakeliamas šio ryto karštis. Bent iki to momento, kai prokuroras nutilo ir po trumpos tylos tarė labai žemu ir labai skvarbiu balsu: „Mūsų teismas, ponai prisiekusieji, rytoj teis patį šlykščiausią nusikaltimą – tėvažudystę“. Jo manymu, vaiz-

duotė yra bejėgė prieš šį žiaurų nusikaltimą. Jis drįstas tikėtis, jog žmonės nepasiduos silpnai ir nubaus šį piktadarį visu griežtumu. Bet jis nebijęs pasakyti, kad siaubas, kurį jam kelia šis nusikaltimas, beveik nublanksta prieš mano abejingumą. Jo manymu, žmogus, morališkai nužudęs savo motiną, pats pasišalina iš žmonių visuomenės lygiai kaip ir tas, kuris pakėlė ranką ir nužudė savo gimdytoją. Bet kuriuo atveju pirmasis parodo kelią antrajam, tampa jo pirmtaku ir įteisina jo piktadarystę. „Esu įsitikinęs, ponai prisiekusieji, – pridūrė jis, pakeldamas balsą, – kad jums neatrodys per daug drąsus mano tvirtinimas, jeigu aš pasakysiu, kad žmogus, sėdintis ant šio suolo, yra kaltas ir dėl žmogžudystės, kurią teismas nagrinės rytoj. Todėl jis turi būti nubaustas“. Tai pasakęs prokuroras nusišluostė blizgantį nuo prakaito veidą. Paskui pridūrė, kad nors jo pareiga yra labai sunki ir skausminga, bet jis tvirtai ją atliks. Jis pareiškė, kad man nėra ko veikti visuomenėje, nes aš nepripažįstas pagrindinių jos įstatymų ir negalįs apeliuoti į žmogaus širdį, nes man nežinomi patys paprasčiausi žmogiškieji jausmai. „Aš reikalauju šio žmogaus galvos, – pasakė jis, – ir reikalauju jos lengva širdim. Nors per ilgą savo praktiką man teko ne sykį skelbti mirties bausmes, tačiau dar niekad taip aiškiai nejaučiau kaip šiandien, kad atlikti šią sunkią priedermę mane skatina visapusiškai apgalvotas, gerai išsąmonintas šventas ir įsaktus būtinumas ir siaubas, kurį patiriu žvelgdamas į šio žmogaus veidą, neišreiškiantį nieko daugiau, tik išsigimimą“.

Kai prokuroras atsisėdo, salėje gana ilgai viešpatavo tylą. Sėdėjau apkvaitęs nuo karščio ir nuostabos. Pirmininkas kostelėjo ir labai tyliai paklausė, ar aš nieko neturiu pridurti. Pakilau ir kadangi seniai ruošiausi kalbėti, pasakiau, beje, ne visai vietoje, kad aš neketinau nušauti arabo. Pirmininkas atsakė, kad tai tik žodžiai, kad iki šiol jis blogai supratęs mano gynimosi sistemą ir kad jis būtų laimingas, jeigu aš, kol dar nekalbėjo mano advokatas, patikslinčiau savo poelgio motyvus. Skubiai atsakiau, truputį painiodamas žodžius ir suvokdamas, koks esu juokingas, kad dėl to kalta saulė. Salėje pasigirdo juokas. Mano advokatas gūžtelėjo pečiais, ir pirmininkas netrukus jam suteikė žodį. Bet jis pareiškė, kad jau vėlu, kad jo kalba būsianti ilga, todėl jis siūlo ją atidėti popiečiui. Teismas sutiko.

Po pietų dideli ventilatoriai be atvangos košė tirštą salės orą, ir mažytės įvairiaspalvės teisėjų vėduoklės judėjo į vieną pusę. Mano advokato kalba, atrodo, niekada nesi- baigs. Tačiau vienu metu aš suklausau, nes jis pasakė: „Tai tiesa, aš nušoviau“. Paskui tęsė tuo pačiu tonu, sakydamas „aš“ kiekvieną kartą, kai kalbėjo apie mane. Aš labai nustebau. Pasilenkiau prie žandaro ir paklausiau, ką tai reiškia. Jis man liepė nutilti, bet po valandėlės pridūrė: „Visi advokatai taip daro“. Pagalvojau, kad taip daroma, norint dar labiau mane nušalinti nuo bylos, prilyginti mane nuliui ir tam tikra prasme pakeisti mane. Bet man atrodė, kad aš ir taip buvau jau labai toli nuo teismo salės. Be to, mano advokatas man pasirodė juokingas. Jis probėgom atsakė į kaltinimus, o paskui irgi pradėjo postringauti apie mano sielą. Bet, mano supratimu, jis nebuvo toks talentingas kaip prokuroras. „Aš taip pat, – sakė jis, – pažvelgiau į jo sielą, bet priešingai negu žymysis prokuratūros atstovas kai ką radau ir galiu pasakyti, kad ją skaičiau tarsi atverstą knygą“. Jis joje perskaitęs, kad aš esąs doras žmogus, tvarkingas, nenuilstantis, atsidaęs savo įstaigai tarnautojas, visų mylimas ir jautrus savo artimo nelaimei. Pasak jo, aš buvau pavyzdingas sūnus ir išlaikiau savo motiną, kol galėjau. Paskui aš tikėjęsis, kad senelių prieglauda suteiksianti senai moteriai visus patogumus, kurių aš, mažai uždirbdamas, nepajėgiau jai duoti. „Aš stebiuosi, ponai prisiekusieji, – pridūrė jis, – kad

buvo sukelta tiek triukšmo dėl šios prieglaudos. Juk jeigu tektų įrodinėti didelę šių įstai-gų naudą ir kilnią paskirtį, pirmiausia reiktų pasakyti, kad jas išlaiko pati valstybė“. Jis nepaminėjo tikrai laidotuvių, ir aš pajutau jo kalboje spragą. Bet dėl visų tų ilgų frazių, tų nesibaigiančių dienų ir valandų, kurių metu buvo kalbama apie mano sielą, man at-rodė, jog visas mano mintis užlieja bespalvis vanduo ir man sukasi galva.

Toliau aš prisimenu vien tai, kad, kalbant mano advokatui, iš gatvės per visas sa-les mano ausis pasiekė ledų pardavėjo ragelio garsas. Mane užplūdo prisiminimai apie gyvenimą, kuris man nebeprisiklausė, bet kuriame aš buvau patyręs pačius paprasčiausius ir pačius pastoviausius savo džiaugsmus: prisiminiau vasaros kvapus, priemiestį, kurį mylėjau, vakarėjantį dangų, Mari juoką ir sukneles. Ir tada man užgniauzė gerklę nuo beprasmybės, nuo viso to, ką aš čia veikiu, ir aš nekantraudamas tetroškau viena: kad viskas baigtųsi, aš grįžčiau į kamerą ir užmigčiau. Vos nugirdau, kaip baigdamas savo kalbą advokatas sušuko, kad prisiekusieji nepasmerksią myriop garbingo darbo žmogaus, pražudžiusio savo sielą per vieną paklydimo minutę, ir paprašė atsižvelgti į švelninančias aplinkybes teisiant nusikaltėlių, kuris ir taip jau yra skaudžiai nubaustas – jį amžinai grauš sąžinė. Teismas paskelbė pertrauką, ir nuvargęs advokatas atsisėdo. Prie jo ėjo kolegos ir spaudė jam ranką. Aš išgirdau: „Puiku, brangusis“. Vienas jų net kreipėsi į mane kaip į liudytoją: „Šauniai, ar ne?“ – paklausė jis. Aš pritariau, bet mano pagyrimas nebuvo nuoširdus – buvau per daug pavargęs.

O diena ėjo vakarop, ir karštis kiek atslūgo. Iš kelių mane pasiekusių gatvės garsų spėjau, kad artėja švelnios sutemos. Mes visi sėdėjom ir laukėm. O tai, ko mes visi lau-kėm, lietė tikrai mane. Dar kartą apžvelgiau salę. Viskas buvo taip pat kaip ir pirmąją dieną. Sugavau žurnalisto pilku švarku ir moters-automato žvilgsnius. Tada man ding-telejo, kad per visą procesą nė karto žvilgsniu nepaieškojau Mari. Aš jos neužmiršau, bet buvau per daug užsiėmęs. Pamačiau ją sėdinčią tarp Selesto ir Reimono. Ji nežymiai man linktelėjo lyg sakydama: „Pagaliau“, ir aš pamačiau jos kiek nusigandusį, tačiau besišypsantį veidą. Bet mano širdis liko uždara ir aš net negalėjau atsakyti į jos šypseną.

Teismas grįžo. Labai greitai buvo perskaitytas sąrašas klausimų prisiekusiesiems. Aš išgirdau „kaltinamas žmogžudyste“... „iš anksto, apgalvotai“... „švelninančios aplinkybės“. Prisiekusieji išėjo, o mane išvedė į kambarėlį, kuriame jau buvau pirmą-ją dieną. Prie manęs priėjo advokatas: jis buvo labai pagyvėjęs ir kalbėjo su manimi taip atvirai ir nuoširdžiai kaip niekada. Jis manęs, kad viskas būsia gerai ir kad aš išsisuksiąs keleriais kalėjimo ar katorgos metais. Paklausiau, ar yra kasacijos galimybė nepalankaus nuosprendžio atveju. Jis atsakė, kad ne. Jo taktika – viešai nedėstyti savo išvadų ir nenuteikti prieš save teisėjų. Jis man paaikškino, kad kasacinis teismas nepanaikina nuosprendžio taip sau, be priežasties. Man tai pasirodė visiškai aišku, ir aš sutikau su jo samprotavimais. Jeigu į šį reikalą pažiūrėtume šaltakraujiškai, viskas atrodytų natūralu. Juk priešingu atveju prireiktų daug nereikalingos rašliavos. „Bet kuriuo atveju, – tarė mano advokatas, – dar yra malonės prašymas. Bet esu įsitikinęs, kad viskas baigsis gerai“.

Mes laukėme labai ilgai, manau, beveik tris ketvirčius valandos. Pagaliau suskam-bėjo varpelis. Advokatas paliko mane sakydamas: „Prisiekusiųjų seniūnas perskaitys atsakymus. Jus įves tik skelbiant nuosprendį“. Sutrinkinėjo durys. Žmonės bėginėjo laip-tais, ir aš negalėjau suprasti, kur – arti ar toli. Paskui išgirdau, kad salėje kažkas dusliu balsu kažką skaito. Kai vėl suskambėjo varpelis ir atsidarė kambarėlio durys, mane visą

užliejo salės tyla, tyla ir keistas jausmas, kuris užplūdo man pastebėjus, kad jaunasis žurnalistas nusuko į šalį akis. Aš net nepasižiūrėjau į Mari. Nespėjau, nes pirmininkas – kažkaip keistai – pareiškė, kad prancūzų tautos vardu viešai aikštėje man bus nukirsta galva. Ir tada man pasirodė, jog visų veiduose aš atpažinau tą patį jausmą. Man regis, tai buvo pagarba. Žandarai su manim buvo labai mandagūs. Advokatas uždėjo delną man ant riešo. Aš daugiau nieko nebegalvoju. Bet teismo pirmininkas paklausė, ar aš neturiu ką pridurti. Aš pamąsčiau ir pasakiau: „Ne“. Ir tada mane išvedė.

V

Aš trečią kartą atsisakiau priimti kapelioną. Aš nieko neturiu jam pasakyti, aš nenoriu su juo kalbėti, aš ir taip jį gana greitai pamatysiu. Šiuo metu mane domina tik viena – ištrūkti iš to mechanizmo, sužinoti, ar neišvengiamybė gali turėti išeitį. Mane perkėlė į kitą kamerą. Dabar, gulėdamas lovoje, aš matau tiktai dangų ir nieko daugiau. Visos mano dienos praeina stebint besikeičiančias dangaus spalvas artėjant nakčiai. Išsitiesiu, susidedu rankas po galva ir laukiu. Jau nežinau kelintą kartą klausiu save, ar buvo tarp pasmerktųjų mirti tokių, kuriems būtų pavykę ištrūkti iš to nepermaldujamo mechanizmo, dingti prieš pat egzekuciją, prasiveržti pro policijos kordonus. Prikaišioju sau, kodėl anksčiau neskyriau pakankamai dėmesio egzekucijų aprašymams. Visuomet reikėtų domėtis tais klausimais. Niekomet nežinai, kas gali atsitikti. Kaip ir visi skaitydavau bylų apžvalgas laikraščiuose. Bet tikriausiai yra specialių veikalų, kuriais niekuomet nesidomėjau. Ten gal būčiau radęs aprašymų, kaip pasmerktieji pabėga. Gal būčiau sužinojęs, kad buvo bent vienas atvejis, kai ratas sustojo, kad nesulaikomą jo sukimasi bent vieną vienintelį kartą sustabdė ar pakeitė atsitiktinumas ir laimė. Nors vieną kartą! Tam tikra prasme to man būtų užtekę. Mano širdis būtų atlikusi visa kita. Laikraščiai dažnai rašo apie skolą visuomenei. Pasak jų, tą skolą reikia grąžinti. Bet tai neteikia peno vaizduotei. Visai kas kita – galimybė pabėgti, galimybė pažeisti šį negailestingą ritualą, sudėti į tą beprotišką bėgimą visą viltį. Be abejo, ta viltis savotiška – tai viltis būti nušautam ant gatvės kampo ar bėgant gauti kulka į pakaušį. Bet, gerai pasvarsčius, niekas man negalėjo duoti tokios prabangos, viskas man buvo užginta, mane glemžėsi bausmės mechanizmas.

Kad ir labai norėdamas, aš negalėjau susitaikyti su šia užgaulia tiesa. Juk galų gale atrodė absurdiškai juokingas neatitikimas tarp nuosprendžio, tą tiesą pagrindusio, ir nesutrikdomos jo eigos nuo tos akimirkos, kai nuosprendis buvo paskelbtas. Tas faktas, kad nuosprendis buvo perskaitytas aštuntą, o ne penktą valandą, faktas, kad nuosprendis galėjo būti visai kitoks, kad jį padarė žmonės, kurie keičia baltinius, kad jis paskelbtas vardu tokios netikslios sąvokos, kaip prancūzų (arba vokiečių, arba kinų) tauta, gerokai menkino, mano nuomone, tokio sprendimo rimtumą. Tačiau turiu pripažinti, kad nuo tos akimirkos, kai nuosprendis buvo priimtas, jo rezultatai tapo tokie pat rimti, tokie pat apčiuopiami kaip ir ši siena, prie kurios gulėjau prisiplojęs visu kūnu.

Tomis valandomis aš prisiminiau vieną istoriją, kurią mama man pasakojo apie tėvą. Aš jo nepažinojau. Galbūt tik tiek ir žinojau apie tą žmogų, kiek apie jį anuomet pasakojo mama: kartą jis nuėjo pasižiūrėti, kaip bus įvykdyta mirties bausmė vienam žmogžudžiui. Jam darėsi bloga vien nuo minties, kad jis eis žiūrėti to reginio. Tačiau jis vis dėlto nuėjo ir grįžęs kone visą rytą vėmė. Tada kurį laiką tėvas man kėlė pasibjaurėjimą. Dabar supratau, kad tai labai paprasta. Kaipgi aš tada nepagalvoju, kad juk nieko nėra

svarbiau už mirties bausmę ir kad žmogui apskritai ji tėra vienintelis tikrai įdomus dalykas! Jeigu kada nors man pavyktų ištrūkti iš kalėjimo, aš eičiau žiūrėti visų egzekucijų. Bet, man regis, aš be reikalo pagalvojau apie tokią galimybę. Nes vos tik įsivaizdavau save laisvą, stovintį ankstų rytą, taip sakant, kitapus policijos kordono, vos tik įsivaizdavau esąs žiūrovas, atėjęs stebėti egzekucijos, o paskui bevemiantis, širdį man užliejo nuodinga džiaugsmo banga. Bet juk tai buvo tikra beprotybė. Aš be reikalo leidau sau daryti tokias prielaidas, nes po valandėlės man pasidarė taip bjauriai šalta, kad aš susirangiau po apklotu. Kalenau dantimis, negalėdamas susivaldyti.

Bet, žinoma, žmogus ne visuomet gali būti protingas. Kitais kartais, pavyzdžiui, aš sudarinėdavau įstatymų projektus. Reformuodavau baudžiamąjį kodeksą. Aš maniau, kad svarbiausia – palikti pasmerktajam kai kurių išsigelbėjimo galimybių. Pakaktų vienos iš tūkstančio, kad daug kas pasikeistų. Man atrodo, kad galima išrasti tokį cheminį junginį, kurį prarijęs pacientas (aš taip ir pagalvojau: pacientas) mirtų devyniais atvejais iš dešimties. Jis tai žinotų iš anksto – tokia būtina sąlyga. Juk, gerai pagalvojęs, ramiai viską apsvarstęs aš konstatavau, kad giljotina turi didelį trūkumą: ji nepalieka jokios vilties, absoliučiai jokios. Žodžiu, paciento mirtis garantuota. Viskas baigta, gerai sutvarkyta, klausimas išspręstas ir prie jo nebėra ko grįžti. Jeigu giljotinos peilis užsikirstų, smūgį pakartotų iš naujo. Tokiu būdu liūdniausia yra tai, kad nuteistasis būtų priverstas norėti, kad mašina gerai veiktų. Man atrodo, kad tai giljotinos trūkumas. Tam tikra prasme tai tiesa, bet antra vertus, turėjau pripažinti, kad čia būtent ir yra gero bausmės organizavimo paslaptis. Žodžiu, nuteistasis priverstas bendradarbiauti. Jis suinteresuotas, kad viskas vyktų sklandžiai.

Aš taip pat buvau priverstas konstatuoti, kad iki šiol mano požiūris šiais klausimais buvo neteisingas. Ilgai įsivaizdavau – nežinau kodėl, – kad einant į giljotiną reikia užlipti laipteliais ant ešafoto. Manau, dėl ko kalta 1789 metų revoliucija – tai yra visa tai, ką buvau skaitęs ar matęs paveikslėliuose. Bet vieną rytą prisiminiau nuotrauką, atspausdintą laikraštyje vienos plačiai nuskambėjusios bausmės proga. Giljotina buvo paprastų paprasčiausiai pastatyta ant žemės. Ji buvo daug siauresnė, negu aš galvojau. Kaip keista, kad nežinojau to anksčiau. Nuotraukoje mane pribloškė tos mašinos išvaizda – tai buvo tikslus, tobulas ir blizgantis kūrinys. Visuomet perdėtai galvoji apie tai, ko nežinai. Turiu pasakyti, kad iš tikrųjų čia viskas labai paprasta: mechanizmas stovi tame pačiame lygyje kaip ir einantis prie jos žmogus. Jis eina prie jos taip, kaip paprastai žmogus eina prie žmogaus. Tai irgi man pasirodė labai neįdomu. Lipti ant ešafoto, kopti tarsi į atvirą dangų – štai kas gali įkaitinti vaizduotę. O čia viską padaro tas bausmės mechanizmas: nuteistajam nukerta galvą kažkaip taktiškai, tarsi kiek gėdydamasis, bet labai tiksliai.

Dar buvo du dalykai, apie kuriuos nuolat galvojau: aušra ir malonės prašymas. Tačiau stengiausi būti protingas ir apie tai negalvoti. Pasistiebdavau, žiūrėdavau į dangų, stengdavaisi juo susidomėti. Štai jis tampa žalias – vadinasi, artėja vakaras. Paskui aš stengiausi nukreipti savo mintis. Klausydavausi, kaip plaka širdis. Aš negalėjau įsivaizduoti, kad šis jau taip seniai mane lydintis garsas galėtų nutilti. Mano vaizduotė niekada nebuvo laki. Ir vis dėlto stengiausi įsivaizduoti tą akimirką, kai nebejausiu širdies dūžių tvinksint smilkiniuose. Bet veltui. Visą laiką nedavė ramybės aušra ir malonės prašymas. Galop nusprendžiau, jog protingiausia – susitaikyti.

Jie ateina auštant, aš tai žinojau. Apskritai visas naktis praleisdavau belaukdamas aušros. Niekada nemėgau būti užkluptas netikėtai. Stengiausi būti viskam pasiruošęs.

Štai kodėl visai nustojau miegojęs, tik truputį nusenūdavau dieną, o kiauras naktis kantriai laukdavau, kol aukštai, už lango, išsižiebs šviesa. Sunkiausia buvo ta baisi valanda, kai, mano žiniomis, jie paprastai darbuodavosi. Iškart po vidurnakčio imdavau laukti. Dar niekad mano ausis nebuvo pagavusi šitiek bruzdesio, šitiek tylių garsų. Tačiau galiu pasakyti, kad tam tikra prasme man sekėsi, nes per visą tą laikotarpį nė karto neišgirdau žingsnių. Mama dažnai sakydavo, kad niekuomet žmogus nėra visiškai nelaimingas. Aš tai patyriau kalėjime, kai dangus parausdavo ir į mano kamerą prasiskverbėdavo naujos dienos šviesa. O juk galėjau išgirsti žingsnius, ir mano širdis būtų galėjusi plyšti. Nuo menkiausio šnarėjimo puldavau prie durų, beprotiškai laukdavau prispaudęs ausį prie lentų tol, kol suvokdavau girdįs tik savo kvėpavimą, gąsdinantį mane kimiu, nelyginant šuns, urzgimu, ir vis dėlto mano širdis neplyšdavo ir aš išlošdavau dar dvidešimt keturias valandas.

O ištisą dieną tegalvodavau apie malonės prašymą. Man atrodo, kad iš tų minčių paėmiau viską, kas jose buvo geriausia. Aš įvairiapusiškai įvertindavau prašymą ir iš savo apmąstymų darydavau kuo palankiausias sau išvadas. Aš visada imdavau išeities tašką pačią blogiausią prielaidą: mano prašymas atmestas. „Na ką gi, vadinasi, aš mirsiu“. Ir, aišku, anksčiau už kitus. Bet visi žino, kad gyvenimas nėra vertas tų pastangų, kuriomis už jį mokama. Aš žinau, kad iš esmės mažas skirtumas – ar mirsi trisdešimties metų, ar septyniasdešimties, – šiaip ar taip, abiem atvejais kiti vyrai ir kitos moterys tebegyvens, ir taip bus tūkstančius metų. Žodžiu, čia viskas aišku kaip dieną. Mirsiu juk aš – ar dabar, ar po dvidešimties metų. Mane kiek trikdė tai, kad šioje apmąstymų vietoje imdavo pašėlusiai plakti širdis, pagalvojus apie galimybę pragyventi dar dvidešimt metų. Man belikdavo tik užgniaužti šias mintis ir įsivaizduoti, kokios mintys ateitų į galvą po tų dvidešimties metų, kai vis tiek reikėtų mirti. Kai žmogus miršta, akivaizdu, kad tada pasidaro nesvarbu, kaip ir kada tatai įvyksta. Vadinasi (svarbiausia atsiminti, ką reiškia tas „vadinasi“), vadinasi, aš turiu susitaikyti su mintim, kad prašymas bus atmestas.

Ir tada, tik tada aš turėjau, taip sakant, teisę apsvarstyti ir antrąją hipotezę: manęs bus pasigailėta. Sunku būdavo sutramdyti tą karštą kraujo bangą, kuri užtvindydavo mane beprotišku džiaugsmu. Reikėjo išmokti slopinti tą sielos riksmą, apmalšinti jį protu. Šią antrąją hipotezę reikėjo priimti paprastai, natūraliai, kad atrodytų įtikinamesnis mano susitaikymas nepasisekus pirmajai. Kai man pavykdavo įveikti save, aš laimėdavau valandą ramybės. O tai jau šis tas.

Kaip tik tokią valandą aš dar kartą atsisakiau priimti kapelioną. Gulėjau lovoje ir iš tam tikros gelsvai auksinės dangaus spalvos spėjau besitartinant vasaros vakarą. Ką tik buvau susitaikęs mintyse, jog mano malonės prašymas atmestas, ir jaučiau, kaip gyslomis ritmingai teka kraujas. Kam man reikalingas tas kapelionas? Pirmą kartą po ilgo laiko pagalvojau apie Mari. Jau seniai ji man neberašė. Šį vakarą ilgiau pasamprotavęs supratau, kad jai tikriausiai nusibodo būti nuteistojo myriop meiluže. Taip pat pagalvojau, kad ji gal serga arba numirė. Nebūtų nieko nuostabaus. Iš kur aš galėjau ką nors žinoti dabar, kai fiziškai mes buvome atskirti ir niekas daugiau mūsų nesiejo, niekas nebetraukė prie kits kito? Beje, Mari dabar aš prisiminiau visai abejingai. Mirusi ji manęs nebedomino. Man tai atrodė visai normalu, nes gerai supratau, kad po mano mirties žmonės mane pamirš. O ir kam aš jiems būsiu reikalingas? Aš netgi negalėjau tvirtinti, kad ta mintis mane būtų slėgusi. Kaip tik tą akimirką įėjo kapelionas. Jį pamatęs

krūptelėjau. Jis tai pastebėjo ir paprašė nebijoti. Aš pasakiau, kad paprastai jis ateidavo kitu laiku. Jis atsakė, kad tai draugiškas vizitas, neturįs nieko bendra su mano malonės prašymu, apie kurį jis nieko nežinaš. Jis atsisėdo ant mano lovos ir pakvietė mane sėstis šalia savęs. Aš atsisakiau. Ir vis dėlto man patiko jo lipšnus tonas.

Valandėlę jis sėdėjo, atsiremęs alkūnėmis į kelius, nuleidęs galvą, ir žiūrėjo į savo rankas. Jos buvo laibos ir raumeningos, panašios į du guvius žvėrelius. Lėtai patrynė jas vieną į kitą. Paskui vėl tarsi apmirė ir sėdėjo nuleidęs galvą taip ilgai, jog vienu metu buvau jį beveik pamiršęs.

Bet staiga jis pakėlė galvą ir pažvelgė tiesiai man į veidą. „Kodėl jūs atsisakote mane priimti?“ – paklausė jis. Atsakiau, jog netikiu Dievu. Jis pasiteiravo, ar aš tuo įsitikinęs. Atsakiau, kad nesigilinau į šį klausimą, nes man jis nėra svarbus. Tada jis atsitiesė ir atsikolė pečiais į sieną, pasidėjęs rankas ant kelių. Tarsi kalbėdamas su kuo nors kitu, o ne su manim, jis pasakė, kad dažnai mes tariamės esą kuo nors įsitikinę, o iš tikrųjų taip nėra. Aš nieko neatsakiau. Jis pažiūrėjo į mane ir paklausė: „Ką jūs apie tai galvojate?“ Atsakiau, kad tai visai galimas daiktas, kad, šiaip ar taip, jeigu aš nesu tikras, kas mane iš tikrųjų domina, tai esu visiškai tikras tuo, kas manęs nedomina. Ir būtent tai, apie ką jis kalba, manęs nedomina.

Jis nukreipė akis į šalį ir, nekeisdamas kūno padėties, paklausė, ar aš taip kalbąs iš begalinės nevilties. Paaiškinau, kad nesu nusivylęs. Tiktai bijau, o tai juk visiškai natūralu. „Dievas jums padėtų, – pridūrė jis. – Kiek tik pamenu, visi, patekę į panašią padėtį, sugriždavo prie jo“. Aš sutikau, kad tai jų teisė. Be to, vadinasi, jie turėjo tam laiko. O aš nenoriu, kad man padėtų, ir iš tikrųjų turiu per mažai laiko, kad domėčiausi tuo, kas manęs nedomina.

Tuo metu jo rankos nervingai sujudėjo, bet jis susivaldė ir ėmė lyginti sutanos raukšles. Baigęs kreipėsi į mane žodžiais „mielas drauge“; jis šitaip kalbąs ne todėl, kad aš pasmerktas mirti; jo nuomone, mes visi pasmerkti mirti. Bet aš jį nutraukiau, sakydamas, kad tai ne tas pats, ir kad tai, beje, jokių būdu negali manęs paguosti. „Tiesa, – sutiko jis. – Bet jeigu nemirsite šiandien, vis tiek mirsite vėliau. Ir tada kils tas pats klausimas.

Kaip jūs pakelsite tokį baisų išbandymą?“ Atsakiau, kad lygiai taip pat kaip ir dabar.

Sulig šiais žodžiais jis pakilo ir pažiūrėjo man tiesiai į akis. Aš puikiai moku tą žaidimą. Pats dažnai taip darydavau su Emanueliu arba Selestu, ir paprastai jie nuleisdavo akis. Kapelionas taip pat gerai mokėjo tą žaidimą, aš iš karto tai supratau: jis žiūrėjo į mane nė nemirktelėdamas. Ir be jokio virpesio balse paklausė: „Vadinas, jūs niekuo netikite ir gyvenat mintimi, jog su mirtimi viskas baigias?“ – „Taip“, – atsakiau aš.

Tada jis nuleido galvą ir vėl atsisėdo. Pasakė, kad jam manęs gaila. Jo nuomone, žmogui tokios mintys nepakeliamos. O aš pajutau, kad jis man pradeda nusibosti. Tada irgi nususikau ir nuėjęs atsistočiau po langeliu ir atsirėmiau pečiu į sieną. Aš neatidžiai klausiausi, ką jis šneka, bet išgirdau, kad vėl pradeda mane klausinėti. Jis kalbėjo susirūpinusiu, įsakmiu balsu. Supratau, kad jis jaudinasi, ir aš pradėjau atidžiau klausytis.

Jis sakė esąs įsitikinęs, kad mano prašymas bus išklaustytas, bet kad aš vis tiek jausiaš kaltės našta, kurios turiu atsikratyti. Jo manymu, žmonių teismas yra niekas, o Dievo teismas – viskas. Pasakiau, kad vis dėlto mane nuteisė pirmasis. Bet dvasininkas atsakė, kad tai nenuplovė mano nuodėmės. Atkirtau, kad nežinau, kas tai yra nuodėmė. Man tiktai buvo pareikšta, kad esu kaltas. Aš kaltas, aš ir užmokėsiu – niekas negali iš manęs

reikalauti daugiau. Tada jis vėl atsistojo, ir aš pagalvoju, kad norėdamas pajudėti tokioje siauroje vienutėje jis neturi pasirinkimo – gali tiktai sėdėti arba stovėti.

Stovėjau įbedęs akis į žemę. Jis žengė žingsnį į mano pusę ir sustojo, lyg nedrįsdamas prisitarti. Žiūrėjau pro grotas į dangų. „Jūs klystate, sūnau, – tarė jis. – Iš jūsų gali pareikalauti daugiau. Ir tikriausiai pareikalaus“. – „Ir ko gi?“ – „Gali pareikalauti, kad pamatytumėt“. – „Ką pamatytčiau?“

Kunigas apsižvalgė ir staiga atsakė pavargusiu balsu: „Visi tie akmenys alsuoja skausmu, aš tai žinau. Visuomet žiūriu į juos su liūdesiu. Bet gerai žinau, kad ir patys didžiausi varguoliai matė iš vienutės tamsos kylantį Dievo veidą. Štai iš jūsų ir reikalaujama, kad jūs išvystumėte šį veidą“.

Truputį pagyvėjau. Pasakiau, kad ištisus mėnesius matau vien šias sienas. Niekas nėra pasaulyje, ką pažinčiau geriau už jas. Gal anksčiau ir ieškojau čia kažkieno veido. Bet šis veidas švytėjo kaip saulė ir degė geismo liepsna: tai buvo Mari veidas. Veltui jo ieškojau. Dabar viskas baigta. Juk galų gale niekas taip ir nepasirodė iš tų tamsa alsuojančių akmenų.

Kapelionas pažvelgė į mane kažkaip liūdnei. Dabar stovėjau nugara atsikolęs į sieną, ir dienos šviesa krito man ant kaktos. Jis pasakė porą žodžių, kurių neišgirdau, ir skubiai paklausė, ar leisčiau jam mane pabučiuoti. „Ne“, – atsakiau. Jis nusisuko, nuėjo prie sienos ir lėtai ją perbraukė ranka. „Nejaugi jūs taip mylite šią žemę?“ – sumurmėjo. Aš nieko neatsakiau.

Jis ilgai stovėjo nusisukęs. Jo buvimas mane slėgė ir erzino. Jau ruošiausi pasakyti, kad išeitų, kad paliktų mane, bet jis staiga atsisuko ir, pagautas kažkokio įkvėpimo, susuko: „Ne, aš negaliu patikėti. Esu įsitikinęs, kad jūs kada nors troškote kito gyvenimo“. Atsakiau, kad tikrai taip ir buvo, bet tai nėra nė kiek svarbiau negu įsivaizduoti, jog tu esi turtingas, greitai plauki ar turi gražesnę nei kitų veidą. Visos tos svajonės – to paties galo. Bet jis mane nutraukė ir paklausė, kaip aš įsivaizduoju tą kitą gyvenimą. Tada aš surikau: „Tokį gyvenimą, kuriame galėčiau prisiminti šitą!“ ir tučiuojau pasakiau, kad man gana. Jis norėjo dar pakalbėti apie Dievą, bet aš priėjau prie jo ir paskutinį kartą pamėginau paaiškinti, kad man liko nedaug laiko ir aš nenoriu jo gaišinti su Dievu. Jis bandė pakeisti temą, paklausdamas, kodėl aš jam sakau „pone“ užuot sakes „tėve“. Tai mane suezino, ir aš atsakiau, kad jis nėra mano tėvas: jis – su kitais.

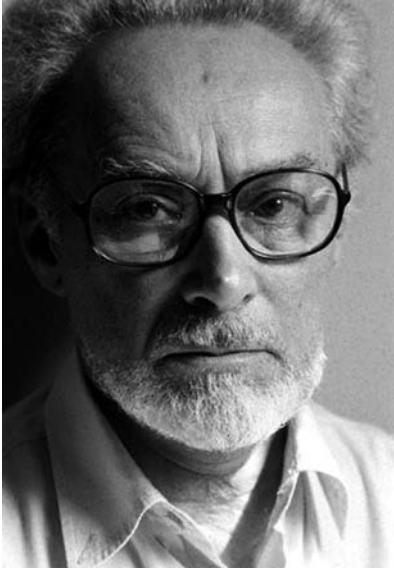
– Ne, sūnau, – tarė jis, dėdamas ranką ant peties. – Aš su jumis. Bet jūs to nežinote, nes jūsų širdis akla. Aš melsiuosi už jus.

Nežinau kodėl, bet tada mano viduje kažkas trūko. Aš ėmiau visa gerkle šaukti, plūdau jį ir draudžiau jam melstis už mane. Aš sugriebiau jį už sutanos apykaklės. Išliejau jam viską, ką turėjau širdy, peršokdamas nuo džiaugsmo prie išiučio. Koks jis atrodo teisuolis, ar ne? Tačiau jokia jo tiesa nėra verta nors vieno moters plauko. Jis netgi nėra tikras, ar gyvena, nes jis gyvena kaip numirėlis. Taip, aš jam atrodau nieko neturįs. Bet aš esu tikras savimi, tikras viskuo, tikresnis už jį, tikras tuo, kad gyvenu ir kad tuoj ateis mirtis. Taip, aš teturiu vien tai. Tačiau ši tiesa bent priklausau man, lygiai kaip ir aš jai. Aš buvau teisus, esu teisus ir visuomet būsiu teisus. Aš gyvenau taip, o galėjau gyventi ir kitaip. Dariau viena ir nedariau kita. Aš nepadariau šito, nes padariau aną. Na ir kas iš to? Atrodo, lyg visą laiką būčiau laukęs šios minutės ir šio pragiedrulio, kada būsiu išteisintas. Niekas, niekas nesvarbu, ir aš puikiai žinau kodėl. Jis taip pat tai žino. Iš mano ateities gelmių per dar neatėjusius metus visą mano absurdišką gyvenimą nuodijo tam-

sos dvelksmas ir šis dvelksmas sulygino viską, ką man siūlė metai, nerealesni už mano išgyventuosius. Ką man reiškia kitų mirtis, motinos meilė, ką man reiškia jo Dievas, vienokie ar kitokie žmonių gyvenimai ir likimai, jeigu vienintelis likimas turėjo pasirinkti mane patį, o kartu su manimi milijardus išrinktųjų, kurie kaip ir jis sakosi esą mano broliai. Ar jis supranta, ar jis pagaliau tai supranta? Visi – išrinktieji. Visi, visi – išrinktieji. Jie taip pat vieną dieną bus nuteisti. Jis taip pat bus nuteistas. Jį apkaltins žmogžudyste, bet nužudys už tai, kad neverkė per savo motinos laidotuves. Salamano šuo vertas tiek pat kiek ir jo žmona. Mažoji moteris-automatas tiek pat kalta kiek ir paryžietė, kurią buvo vedęs Masonas, arba Mari, kuri norėjo, kad aš ją vesčiau. Nesvarbu, kad Reimonas buvo mano draugas, taip pat ir Selestas, kuris buvo daug vertesnis už jį. Nesvarbu, kad Mari šiandien bučiuojasi su koku nors nauju Merso. Ar jis supranta. Šis nuteistasis, kad iš mano ateities gelmių... Pritrūkau kvapo bešaukdamas. Bet sargai jau plėšė kapelioną man iš rankų ir grasino man. Tačiau jis nuramino juos ir valandėlę tylėdamas žiūrėjo į mane. Jo akys buvo pilnos ašarų. Jis apsisuko ir dingo už durų.

Jam išėjus aš nusiraminau. Buvau išsekęs ir kritau ant lovos. Tikriausiai buvau užmigęs, nes mane pažadino žvaigždžių šviesa ant veido. Iki manęs atplaukė kaimo garsai. Nakties, žemės ir druskos kvapai gaivino mano smilkinius. Kaip vilnis užliejo nuostabi šios užmigusios vasaros ramybė. Tą akimirką kažkur toli tamsoje, baigiantis nakčiai, suūkė sirenos. Jos skelbė, kad laivai išplaukia į pasaulį, kuriam aš dabar jau abejingas. Po ilgo laiko pirmą kartą pagalvojau apie mamą. Rodos, aš supratau, kodėl gyvenimo pabaigoje ji išsirinko sau „sužadėtinį“, kodėl ji žaidė naujo gyvenimo pradžių. Ten, ten irgi, toje prieglaudoje, kurioje geso gyvenimai, vakaras buvo kaip liūdnas atokvėpis. Stovėdama ties mirties slenksčiu, mama, matyt, jautėsi išsivadavusi nuo jos ir pasiruošusi viską pergyventi iš naujo. Niekas, niekas neturėjo teisės jos apverkti. Ir aš taip pat pasijutau galįs viską vėl išgyventi iš naujo. Lyg šis didžiulis pykčio protrūkis būtų mane nuvalęs nuo blogio, išvadavęs nuo vilties, šią naktį, pilną ženklų ir žvaigždžių, aš pirmą kartą atsivėriau švelniam pasaulio abejingumui. Išvydęs jį, tokį panašų į save, tokį giminingą, pajutau, jog buvau ir dar tebesu laimingas. Kad viskas būtų baigta, kad aš jausčiausi ne toks vienišas, man belieka palinkėti sau, kad mirties bausmės įvykdymo dieną susirinktų daug žiūrovų ir kad jie sutiktų mane neapykantos šūksniais.

Primo Levis

Primo Levis (Primo Levi, 1919–1987) – italų rašytojas, vienas žymiausių holokausto liudytojų Europos literatūroje, Aušvico mirties stovyklos kronikinininkas. Gimė Turine, pasaulietiškoje, intelektualioje ir jau susiliejusioje su italų kultūra žydų šeimoje. Nuo paauglystės mylėjo Alpių kalnus, pats užsiėmė alpinizmu, buvo itin gabus ir literatūrai, ir tiksliesiems dalykams, galiausiai universitete pasirinko studijuoti chemiją, siekė tapti mokslininku. Tačiau 1938 m. diktatoriaus Benito Musolinio (Benito Mussolini) valdžiai priėmus rasistinius įstatymus, diplomą galėjo gauti tik padarius išimtį, negana to, pažymėtą diskriminuojančiu antspaudu „žydų rasė“. Nuo 1941-ųjų, pridengęs savo kilmę fiktyvia pavarde, dirbo farmacijos įmonėje. 1943 m., naciams okupavus Šiaurės Italiją, buvo slapstomas bičiulis, vėliau, ginkluotas tik mažu revolveriu, prisijungė prie Alpių kalnuose veikusios partizanų grupės, kurią netru-

kus išdavė saviškis. Levis buvo sučiuptas grupę apsupusių fašistų milicininkų. 1944 m. vasarį jis pateko į pasmerktųjų traukinį, gabenusį Italijos žydus į vieną baisiausių nacių koncentracijos stovyklų – Aušvicą (arba Osvencimą, Lenkijos teritorija), kur per karą išžudyta beveik pusantro milijono žmonių, daugiausia dujų kamerose. Stovykloje Levis išbuvo beveik metus. Išlaisvinimo sulaukė labai išsekęs, bet gyvas – kurį laiką dirbo chemiku nacių prie Aušvico statytoje gumos gamykloje ir buvo slapta maitinamas civilio italų darbininko.

Grįžęs į gimtąjį Turiną dirbti chemiku, Levis iš karto ėmė rašyti memuarus *Jeį tai žmogus*. Dar būdamas lageryje pajuto, kad juos kažkas tarsi diktuoja iš vidaus. Atrama jam buvo nuo jaunystės žavėjęs klasiškasis Dantė, kurio *Dieviškosios komedijos* eiles kartojo Aušvice, kad tikrovės pragare dar galėtų suvokti Dievo balsą ir prisiminti, kas pats esąs. 1946 m. rankraštis jau buvo baigtas, tačiau net kelių leidyklų atmetas teigiant, kad pasakojama be emocijų, kad tekstas neatitinka gero literatūrinio skonio, be to, pokario skaitytojai tokių drastiškų prisiminimų vengs. Nesuprasta, kad Levis tapo literatūros novatoriumi – jis atrado būdą, kaip perteikti brutalaus atvirumo tikrovei ir distancijos, siaubo ir gelbstinčios ironijos, nevilties ir tylaus širdies balso derinį. „Levis nerėkė, nepuolė, nekalmino todėl, kad nenorėjo rėkti. Jis norėjo kur kas daugiau: kad suriktų skaitytojas“, – teigė jo bičiulis, italų rašytojas Ferdinando Kamonas (Ferdinando Camon). Knyga pasirodė mažoje leidykloje ir iš karto nugrimzdo į užmarštį. Panašiai nebuvo pripažintas ir tuo pat metu parašytas Balio Sruogos *Dievų miškas*, kurio groteskas ir juodasis humoras stalininei cenzūrai atrodė kaip pasityčiojimas. Laikas tokiai literatūrai, kuri skonio ar ideologijos rėmus laužė pačiu tikrovės liudijimo būdu, atėjo tik po daugiau nei dešimties metų. Sruogos kūrinys pirmąkart publikuotas 1957-aisiais, Levio memuarai *Jeį tai žmogus* di-

*Monstrai egzistuoja, tačiau jų per
maža, kad jie būtų iš tikrųjų pavojingi;
pavojingesni yra eiliniai žmonės,
funkcionieriai, pasiruošę tikėti ir
paklusti be jokių diskusijų...*

Primo Levis, 1976

džiausioje Italijos leidykloje „Einaudi“ perspaudintas 1958-aisiais. Abi knygos sulaukė didžiulio populiarumo ir daugybės vertimų, tik *Dievų miškas* anuomet negalėjo pasklisti Vakaruose. Levis tapo tarptautine literatūros įžymybe, katastrofą atlaikiusio europietiškojo humanizmo simboliu. Sruoga jau buvo miręs.

Būdamas maždaug keturiasdešimties Levis pajuto atradęs tikrąjį talentą ir galutinai pasuko rašytojo keliu. Jis pradėjo vis plačiau skleisti

žinias apie lagerių tikrovę, žadinti Europos istorinę atmintį, pakartotinai paskelbęs knygą apsilankė daugybėje mokyklų, atsakinėjo į jaunų italų klausimus apie holokaustą (šie klausimai ir atsakymai publikuoti knygos *Jei tai žmogus* vertime į lietuvių kalbą). 1961 m. buvo išleistas jo memuarų tęsinys *Paliaubos* apie ilgą grįžimą iš lagerio į Italiją per nusiaubtą Vidurio Rytų Europą, taip pat virtęs dokumentinės literatūros „bestselleriu“. 1984-aisiais – romanas *Jei ne dabar, kada?* apie žydus, per holokaustą tapusius partizanais Baltarusijos miškuose, o vėliau prasiveržusius į Vakarus. Levis taip pat ėmė rašyti esė, poeziją, yra laikomas novelių meistras, sugebančiu keliuose puslapiuose labai lakoniškai sukurti ribinio žmogaus išbandymo situaciją, kurioje patikrinamas jo vidus, egzistencinė šerdis, o potekstėje lieka daugybė neatsakomų klausimų. Klasikinėje novelėje „Marinezės mirtis“ nacių kareiviai, sugavę du italų partizanus, sunkvežimiu veža juos tardyti. Pamatęs už sargybinio diržo užkištos granatos kotą, suimtas nusprendžia ištraukti žiedą ir susiprogdinti kartu su vokiečiais. Novelės veiksmas – dešimt sekundžių, per kurias žmogus turi įveikti pirmąją savo kūno baimę mirti. Novelėje „Lokio mėsa“ jauni alpinistai įstringa nepažįstamoje užsnigtoje perėjoje ir turi joje praleisti naktį. Savitvardą išlaiko tik vienas jų, kitiems mįslingai ištaręs: „Blogiausia, kas gali nutikti – kad paragausime lokio mėsos“. Kiti tik vėliau supranta, ką tai iš tiesų reiškia: reikia nenumirti per naktį likus vieniems nežmoniškame šaltyje, o grįžus išdidžiai pasakyti, kad kopimas puikiai pavyko. „Tai buvo lokio mėsa. Patikėkite manimi, ponai, praėjo daugybė metų, ir aš gailiuosi, kad suvalgiau jos tiek mažai. Tikiuosi, kad jums nusišypsojo laimė gauti iš gyvenimo tai, ką ir man, – šiek tiek malonumų, pagarbos, meilės ir sėkmės. Bet, tiesą sakant, nė vienas iš tų dalykų anei trupučio neprimena lokio mėsos skonio: tai skonis, kurį pajunti būdamas stiprus ir laisvas, vadinasi – laisvas klysti; tai skonis, kurį jaunas pajunti kalnuose, tapęs savo paties valdovu, o tai reiškia – pasaulio valdovu.“ Perėjusio per Aušvico prarają, nesugniužusio ir pelniusio pasaulinę šlovę rašytojo tekstuose tokie žodžiai toli gražu neskamba kaip tuščia patetika.

Levio išbandymai nesibaigė po karo – nepaisant didžiulės kūrybinės sėkmės, daugelio premijų ir pelnyto pasaulinio autoriteto, nuo 1963 m. jam teko kovoti su nuolat grįžtančia depresija, neleidusia pamiršti išgyventų vaizdų. Mirė 1987 m. staiga nukritęs nuo laiptų savo gimtuosiuose namuose Turine.

Primo Levis

JEI TAI ŽMOGUS

*Jūs, saugiai gyvenantys
 Savo šiltuos namuos,
 Jūs, kurie, grįžę vakare, randate
 Šiltą maistą, draugiškus veidus:
 Pagalvokite, ar tai vyras,
 Tasai, kurs pluša purvynėj,
 Kuris nežino, kas yra ramybė,
 Kurs kaunasi dėl duonos kriaukšlės,
 Kurs miršta dėl kokio taip ar ne.
 Pagalvokite, ar tai moteris,
 Be plaukų ir be vardo,
 Praradusi prisiminimų galią,
 Tuščiomis akimis, šaltomis iščiomis
 Lyg varlė žiemą.
 Neužmirškite, kad tai iš tikro buvo,
 Aš perduodu jums tuos žodžius.
 Įsirežkite sau juos į širdį,
 Namuose, gatvėje,
 Guldami ir keldamiesi,
 Kartokit juos savo vaikams.
 Nors ir namai sugriūtų,
 Nors prislėgtų liga,
 Nors nusigręžtų nuo jūsų vaikai.*

Traukinys važiavo lėtai, su ilgais, nervinančiais sustojimais. Per orlaidę regėjome, kaip pro šalį praplaukia aukštos, blyškios Adidžės slėnio uolos, paskutinių Italijos miestų vardai. Kitos dienos dvyliktą valandą pravažiavome Brenerį, visi atsistojo, bet niekas nepratarė nė žodžio. Mano širdyje glūdojo mintis apie grįžimą, ir aš kankinamai vaizdavau, koks nežmoniškas džiaugsmas turėtų užlieti mane per tą kitą kelionę – durys plačiai atvertos, nes niekas neketina bėgti, o dar tie pirmieji itališki vietovardžiai... ir aš dairiausi aplinkui ir galvojau – kiek jų toj varganoj žmonių dulkyneį parbloks likimas.

Iš keturiasdešimt penkių mano vagono bendrakelionių namus išvydo tik keturi, o tai buvo vienas iš tų vagonų, kuriems pasisekė labiausiai.

Mes kentėm troškulį ir šaltį, visose stotyse garsiai šaukėm, prašydami vandens ar bent jau saujos sniego, bet mus išgirdavo labai retai; kareiviai iš palydos pašalindavo visus tuos, kurie mėgindavo prisiartinti prie konvojaus. Dvi jaunos motinos, dar maitinusios kūdikius krūtimi, dieną naktį dejuodavo prašydamos vandens. Truputį gerėliau ištvėrdavome alkį, nuovargį ir nemigą, nes tai iškęsti padėdavo nervų įtampa, tačiau tos naktys buvo nesibaigiantis košmaras.

Nedaugelis žmonių moka oriai sutikti mirtį, ir dažniausiai tai būna ne tie, iš kurių to tikėtumeisi. Nedaugelis moka tylėti ir gerbti kito tylėjimą. Neramų mūsų miegą dažnai pertraukdavo triukšmingi ir beprasmiški vaidai, keiksmi, akli spyriai ir kumščio smūgiai, ginantis nuo kokio nors įkyraus ir neišvengiamo kontakto. Tada kuris nors mūsų įžiebzdavo žvakę, ir jos nykios liepsnos šviesoje ant vagono grindų išvysdavome kažkokį tamsų knibždėlyną, žmonių kūnų maišatį, neturinčią pradžios ir pabaigos, inertišką ir skaudulingą, vienur kitur jį pakildavo aukštyn nuo tų staigių konvulsijų, beregint nuovargio numaldomų.

Per orlaidės matėme slenkant pro šalį žinomus ir nežinomus Austrijos miestų pavadinimus: Zalcburgas, Viena, paskui – Čekijos ir galiausiai – Lenkijos. Ketvirtos dienos vakarą šaltis pasidarė žvarbus – traukinys važiavo pro nesibaigiančius juodus pušynus, akivaizdžiai kildamas aukštyn. Aplinkui – sniego pusynai. Matyt, tai buvo koks nors šalutinis kelias, nes jo stotelės buvo mažos ir kone tuščios. Kai traukinys sustojo, jau niekas nebemėgino bendrauti su išoriniu pasauliu – dabar mes jautėmės atsidūrę „kitapus“. Kartą ilgam sustojome atviruose laukuose, paskui traukinys ir vėl nepaprastai lėtai išjudėjo iš vietos, ir galiausiai mūsų konvojus galutinai sustojo gilią naktį, tamsios ir tylios lygumos vidury.

Abipus geležinkelio, kiek užmato akis, driekėsi balti ir raudoni šviesų siūlai, bet nė menkiausio ženklo to neaiškaus gaudesio, kuris iš tolo skelbia čia esant gyvenamas vietas. Toje menkutėje paskutinės žvakės šviesoje, nurimus ritmingam ratų bildesiui, nuri-mus visiems žmogiškiems garsams, laukėme, kad kažkas nutiks.

Greta manęs, prisispaudusi, kaip ir aš, visu kūnu, visą kelionę išbuvo viena moteris. Mudu buvom pažįstami daugybę metų, ir mus kartu ištiko toji bėda, bet mes nedaug ką nežinojom vienas apie kitą. Tą lemtingą valandą pasakėme vienas kitam dalykus, apie kuriuos gyvieji nekalba. Atsisveikinome, ir tas atsisveikinimas buvo trumpas; kiekvienas iš mūsų, atsisveikindamas su kitu, atsisveikino su gyvenimu. Baimės nebejautėme.

Atomazga užgriuvo staiga. Braškėdamos atsivėrė durys, tamsoje nuskardėjo svetima kalba tariami įsakymai ir tas barbariškas lojimas, būdingas vokiečiams, kai jie įsakinėja, regis, išliedami amžių senumo įsiūtį. Išvydome platų reflektorių apšviestą peroną. Kiek tolėliau – eilę sunkvežimių. Paskui vėl įsivyravo tyla. Kažkas vertė įsakymus – privalome išlipti su savo manta ir ją sudėti prie traukinio. Netrukus peronas knibždėte knibždėjo šešėlių, tačiau mes bijojome nutraukti tą tylą, visi plušėjo prie savo mantos, ieškojo vieni kitų, vieni kitus šaukė, bet droviai, pusbalsiu.

Koks tuzinas plačiai išsižergusių esesininkų stovėjo atokiau abejingais veidais. Atėjus laikui, prisiartino ir nekeldami balso akmeniniais veidais ėmė skubiai mus klausinėti vieną po kito prasta italų kalba. Klausinėjo ne visus, tik kai kuriuos. „Kiek metų? Sveikas ar ligonis?“, ir, priklausomai nuo atsakymo, nurodydavo dvi skirtingas kryptis.

Viskas vyko tyliai, tarsi akvariume, tarsi kokiose sapnų scenose. Mes tikėjomės kažko labiau apokaliptiško, o jie atrodė paprasčiausi policininkai. Tai mus trikdė ir sykiu darė beginklius. Kažkas išdrįso paprašyti savo mantos, atsakymas buvo „manta paskui“, kažkas nenorėjo skirtis su žmona ir jam pasakė: „Paskui vėl kartu“, daugelis motinų nenorėjo skirtis su vaikais – joms buvo pasakyta: „Gerai, gerai, pasilikti su vaiku“. Viskas buvo daroma su tuo ramiu žmogaus, dirbančio savo kasdienį darbą, pasitikėjimu, tačiau kai Renzo uždelsė valandėlę atsisveikindamas su Fransesca, savo sužadėtine, jie partrenkė jį žemėn vienu kumščio smūgiu į veidą – tai buvo jų kasdienis darbas.

Greičiau nei per dešimt minučių visi mes, pajėgūs vyrai, buvom surinkti draugėn. Kas atsitiko kitiems – moterims, vaikams, seniams – taip ir nesužinojome, nei tada, nei vėliau: naktis juos tiesiog pasiglemžė. Vis dėlto šiandien žinome, kad ta skubota atranka buvo daroma norint patikrinti, ar mes galėsime darbuotis Reicho naudai, ar ne; žinome, kad į stovyklas Buna-Monowitz ir Birkenau iš mūsų konvojaus pateko tik devyniasdešimt septyni vyrai ir dvidešimt devynios moterys, o iš visų kitų – daugiau kaip penkių šimtų – po dviejų dienų nebeliko nė vieno gyvo. Žinome ir tai, kad netgi šitas menkas, bet vis dėlto kriterijus, skirstant į pajėgius ir nepajėgius, ne visad buvo taikomas ir kad vėliau buvo naudojamosi paprastesniu būdu – jie atidarydavo vagonų duris vienu metu į abi puses, neišpėdami naujų atvykėlių ir nepaaiškindami jiems, ką daryti. Tie, kuriems išpuldavo laimė išlipti geroj pusėn, patekdavo į stovyklą, kiti – į dujų kamerą.

Taip mirė Emilia, trejų metų mergytė, nes vokiečiams atrodė akivaizdu, jog pasmerkti myriop žydų vaikus – istorinė būtinybė. Emilia, inžinieriaus Aldo Levio iš Milano duktė, smalsus, ambicingas, linksmas ir protingas vaikas, kurią per tą kelionę tėvas ir motina sugebėjo išmaudyti sausakimšam vagonė, įpylė cinko kubilan šilto vandens – išsigimęs vokiečių mašinistas leido jiems išpilti jo iš garvežio, kuris visus mus vežė į mirtį.

Taip akimirksniu, pasitelkus išdavystę, išnyko mūsų moterys, mūsų tėvai, mūsų vaikai. Beveik niekas neturėjo galimybės su jais atsisveikinti. Valandėlę regėjom juos tarsi kažkokią tamsią masę kitoj platformos pusėj, paskui jau nieko nebematėme.

Vietoje jų žibintų šviesoje išnirė dvi keistų individų grupės. Jie žingsniavo rikiuote, po tris, keistai ir negrabiai statydami kojas, nunarinę galvas, jų rankos nesilankstė. Ant galvos turėjo užsimaukšlinę juokingas kepuraites ir vilkėjo ilgais dryžuotais lyg ir švarkais, kuriuos net naktį ir iš tolo galėjai nuspėti esant purvinus ir suplyšusius. Apsuko aplink mus nemažą ratą taip, kad neprieitų per arti, ir ėmė tylomis plūsti prie mūsų mantos, zujo pirmyn atgal į tuos tuščius vagonus ir iš jų.

Netardami nė žodžio mes žvalgėmės vieni į kitus. Viskas buvo taip nesuprantama, beprotiška, tačiau vienas dalykas buvo aiškus. Tai buvo mūsų laukianti metamorfozė. Rytoj ir mes jau būsime tokie.

Pats nesuprasdamas, kaip tai įvyko, atsidūriau sunkvežimyje su trisdešimt kitų vyrų; sunkvežimis pasileido visu greičiu į naktį. Jis buvo uždaras, ir negalėjai matyti, kas dedasi lauke, tačiau iš kratymo galėjai suprasti, kad kelias – labai vingiuotas ir duobėtas. Ar mes važiuojam be palydos?.. Šokti žemyn? Jau per vėlu, per vėlu, visi keliaujame „žemyn“. Beje, netrukus pastebėjome, kad turime palydą – ir dar kokią keistą palydą. Tai buvo ginklais apsikarstęs vokiečių kareivis, mes jo nematėme, nes buvo labai tamsu, tačiau kiekvienąsyk, kai sunkvežimiui krestelėjus visi drauge pavirsdavome į kairę arba į dešinę, pajusdavome kietą jo prisilietimą. Jis uždega kišeninį žibintuvėlį ir, užuot sušukęs: „Saugokitės, nuodėmingosios sielos“¹, mandagiai paklausia mus vieną po kito, vokiškai ir prancūziškai, ar mes neturime pinigų arba laikrodžių, kuriuos galėtume jam atiduoti, nes juk mums jų vis tiek nebereikės. Tai ne įsakymas ir ne nuostatai – aiškiai matyti, kad tai menka asmeniška mūsų Charono iniciatyva. Mums sukyla pyktis ir juokas, o drauge ir keistas palengvėjimas.

¹ Dante, *Dieviškoji komedija*, „Pragaras“, III giesmė.

DUGNE

Kelionė truko ne ilgiau kaip dvidešimt minučių. Paskui sunkvežimis sustojo, ir mes išvydome didžiulius vartus su ryškiai apšviestu užrašu jų viršuje (dar ir dabar sapnuose mane persekioja jo prisiminimas): *ARBEIT MACHT FREI*, darbas išlaisvina.

Išlipome iš sunkvežimio, mus įvedė į erdvų, tuščią, menkai prišildytą kambarį. Koks mus kankino troškulys! Vos girdimas vandens gurgėjimas radiatoriuose varyte varė mus iš proto – buvom negėrę keturias dienas. O čia buvo čiaupas, virš jo kabėjo užrašas, kad vandenį gerti draudžiama, nes jis užterštas. Nesąmonė, man atrodo tiesiog akivaizdu, kad tasai užrašas – tik piktas pokštas, „jie“ žino, kad mes mirštame iš troškulio, ir atveda mus kambarin su čiaupu ir užrašu *Wassertrinken verboten*². Aš geriu ir raginu gerti kitus, tačiau turiu viską išspjauti, vanduo šiltas, salsvas ir trenkia bala.

Tai pragaras. Šiandieną, nūdienos pasaulyje, pragaras turėtų būti toks: didžiulis tuščias kambarys – ir mes, nebepastovintys ant kojų, ir varvantis čiaupas, iš kurio negalima gerti, o mes laukiam kažko tikrai baisaus, bet nieko neatsitinka, ir tai vis tęsiasi ir tęsiasi: nieko neatsitinka. Ką mums galvoti? Galvoti jau nebeįmanoma, atrodo, mes jau numirę. Kai kurie iš mūsų atsėdė ant žemės. Laikas varva lašas po lašo.

Tačiau mes nemirė – durys atsiveria ir įeina esesininkas, jis rūko. Neskubėdamas mus apžiūrinėja, klausia:

– *Wer kann Deutsch?*³ – Į priekį išeina vienas iš mūsų, kurio dar nebuvo matęs, pavarde Fleshas: jis bus mūsų vertėjas. Esesininkas ramiai pasako ilgą kalbą, vertėjas išverčia. Mes turime išsirikiuoti į eilę po penkis, per du metrus vienas nuo kito, tada nusirengti ir suvynioti drabužius į ryšulį, bet tam tikra tvarka: vilnonius daiktus sudėti vienon pusėn, visa kita – kiton, paskui nusiauti, tik turim labai saugoti batus, kad jų nepavogtų.

Kas nepavogtų? Kam reikia vogti batus? O ką daryti su mūsų dokumentais, laikrodžiais, tais niekniekais, kuriuos turime kišenėse? Visi sužiurome į vertėją, vertėjas paklausė vokiečio, o vokietis rūkė ir perskrodė jį žvilgsniu taip, tarsi jis būtų tapęs perregimas, tarsi niekas nebūtų kalbėjęs.

Niekada nebuvo matęs nuogų senių. Ponas Bergmannas nešiojo išvaržos diržą ir paklausė vertėjo, ar jam privalu nusijuosti ir jį, ir vertėjas suabejojo. Tačiau vokietis suprato ir kreipėsi į vertėją rimtu tonu, rodydamas į kažin ką; matėme, kaip vertėjas tai nurijo, paskui ištare: feldfebelis sako, kad nusijuostumėt tą diržą ir kad jums bus duotas pono Coeno diržas. Šiuos žodžius Fleshas ištare su kartėliu – tai buvo vokiškas humoras.

Paskui atėjo kitas vokietis, liepė sunešti batus į nurodytą kampą, ir mes juos sukrovėme, nes dabar juk jau viskas baigta, mes jaučiamės esą anapus pasaulio, ir mums nebeliko nieko kito, tik paklusti. Tada atėjo kažkoks tipas su šluota ir iššlavė visus batus už durų, į vieną krūvą. Beprotis – sumaišė juos visus, devyniasdešimt šešias poras, juk jos liks išardytos. Pro atviras duris pučia ledinis vėjas, o mes nuogi ir dengiamės rankomis pilvus. Vėjo gūsis užtrenkia duris, vokietis vėl jas atidaro, stovi susidomėjęs ir spokso, kaip mes raitomės, slėpdamiesi vienas už kito nuo vėjo, paskui nueina ir jas uždaro.

O štai dabar – jau antras veiksmas. Į kambarį energingai įžengia keturi vyrai su skustuvais, skutimosi šepetukais ir kirpimo mašinėlėmis, jie vilki dryžuotomis kelnėmis ir dryžuotais švarkais su numeriu, prisiūtu ant krūtinės; matyt, jie priklauso tai pačiai kategorijai kaip ir anie, kur buvo vakare (šiandien ar vakar vakare), tik šitie – drūti ir

² Gerti vandenį draudžiama (vok.).

³ Kas moka vokiškai? (vok.)

alsuoja sveikata. Mes užduodame jiems daugybę klausimų, bet jie mus sučiumpa, ir štai mes jau stovime su nuskustomis barzdomis, pliki. Kokios juokingos mūsų galvos be plaukų! Visi keturi kalba kažin kokia kalba, kuri atrodo ne šio pasaulio, tik jau tikrai ne vokiškai – vokiškai aš truputį suprantu.

Galiausiai atsidaro kitos durys, ir mus visus, nuogus, nuskustus, stačius, įbridusius į vandenį, uždaro – tai dušo kambarys. Mes palikti vieni, ir mūsų nustėrimas pamažėle ištirpsta; pradedame kalbėti, visi tik klausiamo, ir niekas neatsako. Jei esame nuogi dušo kambaryje, vadinasi, mes prausiamės po dušu. Jei prausiamės po dušu, vadinasi, mūsų dar nežudys. Tačiau kodėl tada mus laiko stačius, neduoda gerti, kodėl niekas nieko nepaaiškina, kodėl mus paliko be batų, be drabužių, ir mes štai stovime nuogi, įmerkę kojas vandenin tokiam šaltyje, ir mums neleidžia atsisėsti po penkių dienų kelionės?

O mūsų moterys?

Inžinierius Levi klausia manęs, ar aš manau, kad ir mūsų moterys dabar jaučiasi taip pat kaip mes ir kur jos, ir ar galėsime jas pamatyti vėl. Žinoma, atsakau, nes jis vedęs ir turi mažą dukrelelę, žinoma, pamatysime. Tačiau dabar aš jau manau, kad visa tai tėra didžiulė machinacija, kurios tikslas pasityčioti iš mūsų ir mus paniekinti, o paskui jie mus nužudys, tai aišku; tas, kuris tiki, kad gyvens, – beprotis, kitaip tariant, užkibo ant kabliuko, bet tik ne aš, aš supratau, kad netrukus viskas bus baigta, gal net šitame pačiame kambaryje, kai tik jiems nusibos žiūrėti į mus nuogus, šokuojančius nuo vienos kojos ant kitos, kartais mėginančius atsisėsti ant grindų, bet negalinčius to padaryti, nes per tris pirštus jas užliejęs šaltas vanduo.

Vaikštom beprasmiškai pirmyn atgal ir kalbamės, kiekvienas kalbasi su visais kitais ir kelia didžiulį triukšmą. Durys atsidaro, įeina vokiečiai; tai ką tik su mumis kalbėjęs feldfebelis; jis aiškina glaustai, vertėjas verčia: feldfebelis sako, kad turite būti tylūs, nes čia ne rabinų mokykla. Matyti, kad tie svetimi tulžingi žodžiai jam nemalonūs, raukia burną, kai jis juos taria taip, tarsi išspjautų šlykštų kąsnį. Mes prašome vertėjo, kad paklaustų to vokiečio, ko mes čia laukiame, kiek laiko dar čia būsime, apie mūsų moteris, viską, tačiau jis atsisako, aiškina nenorįs klausyti. Tasai Fleschas, taip nenoriai verčiantis į italų kalbą tas ledines vokiškas frazes ir atsisakantis išguldyti vokiškai mūsų klausimus, nes žino, kad tai beprasmiška, yra kokių penkiasdešimties metų Vokietijos žydas, o jam ant veido – didžiulis randas nuo žaizdos, kurią jis gavo mūšyje su italais prie Pjavės. Jis uždaras, tylus žmogus, ir aš jaučiu jam instinktyvią pagarbą, nes numanau, kad jis pradėjo kentėti anksčiau už mus.

Vokiečiai išeina, ir mes nutylame, nors mums truputį gėda to tylėjimo. Vis dar buvo naktis, ir mes klausėme savęs, ar kada nors išauš diena. Durys vėl atsivėrė, ir įžengė dryžuotas drabužis. Jis skyrėsi nuo anų, buvo vyresnis, su akiniais, kultūringesnio veido ir kur kas smulkesnis. Jis prabyla į mus ir prabyla itališkai.

Dabar mes jau per daug pavargę, kad stebėtumėmės. Atrodė, kad dalyvaujame kažkokioje beprotiškoje dramoje, vienoje iš tų, kur į sceną išeina raganos, Šventoji Dvasia ir velnias. Itališkai jis kalba prastai, su stipriu užsienietišku akcentu. Išsakė ilgą kalbą ir labai mandagiai stengėsi atsakyti į visus mūsų klausimus.

Mes esame Monowitzuose, netoli Auschwitzo, Aukštutinėje Silezijoje – tai vietovė, apgyvendinta vokiečių ir lenkų sykiu. Ši stovykla – darbo stovykla, vokiškai *Arbeitslager*; visi jos kaliniai (jų apie dešimt tūkstančių) dirba gumos fabrike, kuris vadinasi Buna, todėl ir stovykla vadinasi Buna.

Mes gausime batus ir drabužius, ne, ne savo – kitus batus, kitus drabužius, tokius kaip jo. Dabar mes nuogi todėl, kad laukiame dušo ir dezinfekcijos, ir tai bus atlikta iškart po signalo keltis, kadangi be dezinfekcijos į stovyklą nepriimama.

Dirbti, aišku, reikės, čia visi privalo dirbti. Bet darbas darbui nelygus – jis pats, pavyzdžiui, medikas, vengras, nors mediciną studijavo Italijoje, o dabar esąs stovyklos dantistas. Stovykloje jis jau ketveri metai (ne šitoje: Buna egzistuoja tik pusantrų metų), tačiau, kaip galima įsitikinti į jį pažvelgus, laikosi neblogai, nesulysęs. Kodėl jis stovykloje? Jis, kaip ir mes, žydas? Ne, atsako kuo paprasčiausiai, aš – kriminalinis nusikaltėlis.

Mes užduodame jam daugybę klausimų, jis kartais nusijuokia, vieniems atsako, kitiems – ne, aiškiai matyti, kad vengia kai kurių temų. Apie moteris nekalba – sako, kad jos laikosi gerai, kad greitai jas pamatysime, bet nesako nei kada, nei kur. Užtat pasakoja kitus dalykus, keistus ir beprotiškus; gal ir jis juokiasi iš mūsų. Gal jis beprotis – Lageryje juk išsikraustoma iš proto. Jis sako, kad kiekvieną sekmadienį čia vyksta koncertai ir futbolo varžybos. Sako, kad tas, kas moka gerai boksuotis, gali tapti virėju. Sako, kad gerai dirbantys gauna premijų kuponus, už kuriuos galima nusipirkti tabako ir muilo. Sako, kad vanduo iš tikrųjų netinkamas gerti, užtat kasdien galima gauti kavos surogato, tačiau paprastai niekas jo negeria, nes sriuba, kurią gauname, pakankamai skysta, kad numalšintų troškulį. Mes prašome jo parūpinti mums ko nors atsigerti, bet jis atsako negalįs to padaryti, mat atėjęs pasimatyti su mumis slapčia, nepaisydamas SS draudimo, – juk mūsų dar neišdezinfekavo, – todėl privalęs išeiti kuo skubiausiai, atėjęs tik todėl, kad jaučia simpatiją italams ir kad „dar turi truputį širdies“. Mes dar paklausiam jo, ar stovykloje yra kitų italų, ir jis atsako, kad yra keletas, nedaug, jis nežinąs kiek, ir tuojau pat pakeičia pokalbio temą. Tuo metu suskambo varpas, ir jis skubiai išbėgo, palikęs mus apstulbusius ir sutrikusius. Kai kas pasijuto jo padrąsintas, bet tik ne aš, aš ir toliau manau, kad ir šitas dantistas, šitas neaiškus tipas, norėjo pasilinksminti mūsų sąskaita, ir netikiu nė vienu jo pasakytu žodžiu.

Suskambus varpui pasigirdo, kaip stovykla bunda patamsyje. Duše iš karto pasipylė verdantis vanduo: penkios minutės palaimos. Tačiau netrukus įsiveržia ketvertas vyrų (gal tie barzdaskučiai) ir veja mus, šlapius, garuojančius, riaumodami ir stumdami, į gretimą ledinį kambarį; o čia kiti rėksmingi tipai svaido į mus neaiškius skarmalus ir bruka į rankas po porą nudrengtų batų mediniais padais; nespėję susivokti staiga atsiduriame lauke, ant melsvo sniego ledinėje aušroje ir basi, nuogi, su visu kraičiu rankose privalom bėgti iki kito barako, esančio už kokio šimto metrų. Ten mums buvo leista apsirengti.

Baigę rengtis kiekvienas likome savo kampe, nedrįsdami pakelti akių vienas į kitą. Ten nebuvo kur pažvelgti į veidrodį, bet mūsų atvaizdas stovi prieš mus, atspindėtas šimto mirtinai išblyškusių veidų, šimto varganų ir atgrasių marionečių. Štai mes ir parversti vakar vakare matytomis šmėklomis.

Dabar pirmą kartą suvokiame, kad mūsų kalbai stinga žodžių išreikšti tokiam įžeidimui – žmogaus sunaikinimui. Akimoju, su kone pranašiškos intuicijos pagalba mums atsiveria tikrovė – mes pasiekėme dugną. Žemiau nusmukti nebegalima – skurdesnių žmogaus gyvenimo sąlygų išvis nėra, jų neįmanoma įsivaizduoti. Mums jau nebepriklauso niekas – iš mūsų atėmė drabužius, batus, net plaukus; jei mes kalbėsime, jie mūsų neklausys, o jeigu ir klausys, tai nesupras. Jie atims iš mūsų net vardą – ir jeigu norime jį

išsaugoti, privalome surasti savyje jėgų tai padaryti, taip padaryti, kad už vardo išliktų kas nors mūsų, tokių, kokie buvome.

Mes žinome, kad, tai kalbėdami, vargiai būsime suprasti, ir gerai, kad taip yra. Tačiau tegu kiekvienas iš mūsų pagalvoja, kokia vertė, kokia reikšmė glūdi netgi menkiausiuose mūsų kasdienos įpročiuose, daugybėje mums priklausančių smulkių daiktelių, kuriuos turi netgi skurdžiausias elgeta: nosinėje, sename laiške, brangaus žmogaus nuotraukoje. Tie daiktukai – dalis mūsų pačių, jie beveik mūsų kūno dalys; ir neįmanoma įsivaizduoti, kad mes netektume jų savo pasaulyje, nes tuojau pat jiems pakeisti surandame kitų daiktų, daiktų, kurie bus tarsi mūsų atminimų saugotojai ir gaivintojai.

O dabar įsivaizduokite žmogų, iš kurio drauge su mylimaisiais atėmė namus, įpročius, drabužius, galiausiai viską, tikrąja šio žodžio prasme viską, ką jis turi; tai bus tuščia vidurinė žmogus, supaprastintas iki kančios ir poreikio, užmiršęs orumą ir sąmoningumą, nes tasai, kuris prarado viską, lengvai praranda ir save patį; tai bus žmogus, kurio gyvenimą ar mirtį bus galima nuspręsti lengva širdim, nepaisant jokių žmogiškų savybių, nebent, geriausiu atveju, remiantis naudingumo kriterijumi. Tada taps aiški dvejopa termino „naikinimo stovykla“ prasmė ir tai, ką norime išreikšti pasakymu „pasiekti dugną“.

*Häftling*⁴: sužinojau, kad esu *Häftling*. Mano vardas – 174 517. Mus pakrikštijo, ir dabar iki dienų galo nešiosime ant kairės rankos tą tatuiruotą ženklą.

Ši operacija buvo beveik neskaudi ir nepaprastai greita – visus mus sustatė į eilę ir vienas po kito, pavardžių abėcėlės tvarka, turėjome praeiti pro įgudusį tarnautoją, apsiginklavusį savotišku skylmušiu su labai trumpa adata. Regis, tai buvo tikrų tikriausia iniciacija: tik „parodęs numerį“ gauni duonos ir sriubos. Praėjo nemažai dienų ir teko iškentėti nemaža antausių ir smūgių kumščiu, kol įpratome parodyti tą numerį greitai, negaišindami kasdienių maisto dalijimo operacijų, praėjo ištisos savaitės ir mėnesiai, kol išmokome vokiškai tariamus to numerio garsus. Ir ilgą laiką, kai senas, laisvėje įgytas refleksas priversdavo mane pasitikrinti laiką, žiūrint į rankinį laikrodį, likimo ironija parodydavo man tą naują mano vardą – melsvais ženkliukais po oda išgraviruotą numerį.

Tik daug vėliau ir labai pamažu kai kurie iš mūsų susipažino su tuo gedulingu Auschwitzo numerių mokslu, ženklinančiu hebraizmo sunaikinimo Europoje etapus. Stovyklos senbuviams numeris pasako viską: atvykimo į stovyklą datą, konvojų, į kurių žmogus pateko, o drauge ir jo tautybę. Visi su pagarba žiūrės į numerius nuo 30 000 iki 80 000 – jų tėra vos keli šimtai, ir jie ženklina tą nedaugelį išlikusių Lenkijos getų senbuvų. Turi būti akylos, kai sueini į prekybinius santykius su koku nors 116 000 ar 117 000 – jų beliko tik koks keturiasdešimt, bet tai Salonikų graikai, – žiūrėk, kad tavęs neapmautų. O dideli numeriai visada turi komiškos prasmės, kaip kad terminai „fuksas“ arba „naujokas“ normaliaame gyvenime: tipiškas didelis numeris – tai storas, paklusnus ir kvailas žmogėnas, kurį galima įtikinti, kad izoliatoriuje dalijami odiniai batai žmonėms su jautriomis kojomis, ir paraginti jį nudumti ten bėgte, palikus „pasaugoti“ jo lėkštę sriubos; jam gali parduoti šaukštą už tris duonos davinius, gali pasiūsti jį paklausti (kaip ir man buvo nutikę!) nuožmiausio iš *Kapo*⁵, ar teisybė, kad jis vadovauja *Kartoffelschälkommando*, Bulvių skutimo būriui, ir ar galima į jį įstoti.

⁴ Kalinys (vok.).

⁵ Kapo – kapas, koncentracijos stovyklos barako vyresnysis iš kalinių (vok.).

Beje, visas išiliejimo į tą mums naują tvarką procesas vyko absurdiškai ir sarkastiškai. Pasibaigus tatuiravimo operacijai, mus uždarė į baraką ir paliko vienus. Gultai jau buvo pakloti, tačiau mums buvo griežtai uždrausta juos liesti ir ant jų sėstis, taigi pusę dienos sukiojomės be jokio tikslo ankštoje mums suteiktoje erdvėje, vis dar kankinami siaubingo kelionės troškulio. Paskui durys atsivėrė ir įėjo vaikinai dryžuotu kostiumu, iš pažiūros gana kultūringas, mažas, liesas, šviesiaplaukis. Jis kalba prancūziškai, ir mes visi supuolėme prie jo, užberdami visais tais klausimais, ko ligi šiolei bergždžiai klausinėjome vieni kitų.

Tačiau jis kalba nenoromis – visi čia kalba nenoromis. Mes čia naujokai, nieko neturime ir nieko nežinome, kam gaišti su mumis laiką? Jis vangiai mums aiškina, kad visi kiti išėję į darbą ir grįš tik vakare. O jį šlyt išleido iš izoliatoriaus, todėl šiandien jam nereikia eiti į darbą. Tada aš jo paklausiau (kupinas naivumo, kuris vos po kelių dienų man pasirodė stačiai neįtikėtinas), ar mums gražins bent dantų šepetėlius; nesijuokdamas, tačiau paniekos kupinu veidu jis man atrėžė: *Vous n'êtes pas à la maison*⁶. Ir tai buvo tas priedainis, kurį mes girdime nuolat visus kartojant: jūs nebe namie, čia ne sanatorija, iš čia išeinama tik per Kaminą (ką tai reiškia? netrukus puikiai tai žinosime).

Ir iš tikrųjų – spiriamas troškulio nužiūrėjęs už lango ranka pasiekiamą gražų varveklį. Atvėriau langą, nusilaužiau varveklį, tačiau kaipmat priešais mane išdygo aukštas stambus tipas, slampinėjęs netoliese lauke, ir šturkščiau griebė man jį iš rankų, *Warum?* – paklausiau savo vargana vokiečių kalba. *Hier ist kein Warum* (čia nėra kodėl), atsakė man stumdamas į vidų.

Taigi aš jau dugne. Reikalui spaudžiant greit išmoksti vienu matu nutrinti kempine ir praeitį, ir ateitį. Praėjus dviem savaitėms nuo tos dienos, kai patekau į Lagerį, aš jau jaučiu tą nuolatinį, chronišką laisviems žmonėms nežinomą alkį, kuris verčia sapnuoti naktimis ir slypi užsiglaudęs visose mūsų kūno galūnėse; aš jau išmokau nesileisti apvagiamas, ir jei kada netyčia užtaikau ant kokio šaukšto, virvelės ar sagos, kurią galiu niekieno nenubaustas pasisavinti, įsidedu į kišenę ir visiškai teisėtai laikau savo nuosavybe. Aš jau turiu užtirpusių ir nepagydomų žaizdų ant kojų. Stumdam vagonus, dirbu su kastuvu, tyžtu po lietum, drebu vėjyje; mano kūnas – jau nebe mano: pilvas išpūstas, galūnės perdziūvusios, veidas rytais paburkęs, vakarais įdubęs; vienu oda pagelto, kitų tapo pilka – kai nesimatom tris ar keturias dienas, sunkiai viens kitą beatpažįstame.

Mes, italai, buvom nusprendę susitikti kas sekmadienio vakarą viename Lagerio kampe, tačiau netrukus atsiskakėm tos minties, nes pernelyg jau liūdna būdavo susiskaičiavus pastebėti, kad mūsų kaskart mažiau ir kad kaskart mes tampame vis luošesni ir niuresni. Be to, taip sunku buvo žengti tuos kelis žingsnius, ir dar – susitikus tekdavo prisiminti ir galvoti, geriau jau buvo nedaryti to.

NUSKENDUSIEJI IR IŠSIGELBĖJUSIEJI

Tai, kas mūsų čia jau buvo ir dar bus aprašyta, yra dviprasmiškas Lagerio gyvenimas. Mūsų laikais taip sunkiai, primygti prie žemės, gyveno daugelis žmonių, tačiau kiekvienas iš jų – sąlygiškai trumpą laiką; todėl galėtume savęs paklausti, ar būtina paisyti šios išskirtinės žmogaus būsenos, ar dera saugoti jos atmintį.

Mes jaučiamės privalą atsakyti į šį klausimą teigiamai. Tiesą sakant, mes įsitikinę, kad jokia žmogaus patirtis nėra beprasmiška ir neverta paanalizuoti, ir kad esminės ver-

⁶ Jūs ne namuose (*pranc.*).

tybės, net jeigu jos ne visada pozityvios, gali būti išmestos iš šito ypatingo pasaulio, apie kurį pasakojame. Be to, dar norėtume parodyti, kad Lageris buvo itin ryški biologinė ir socialinė patirtis.

Tūkstančiai individų, kurie skiriasi amžiumi, socialine padėtimi, kilme, kalba, kultūra ir papročiais, uždaromi už spygliuotos vielos ir yra priversti gyventi ten nuolatinį, kontroliuojamą, visų vienodą ir visų reikmių neatitinkantį gyvenimą – tos sąlygos kur kas griežtesnės, nei galėtų sukurti bet koks eksperimentuotojas, siekdamas nustatyti, kas įgimta ir kas įgyta žmogaus-gyvulio elgsenoje, kai jam tenka kovoti dėl gyvybės.

Mes netikime akivaizdžiausia ir labiausiai supaprastinta iš tų išvadų: esą žmogus elgiasi iš esmės brutaliai, egoistiškai ir kvailai, kai visos civilizotos institucijos pašalinamos, ir esą *Häftling* – tai tik žmogus be jokių varžtų. Veikiau manome, kad šiuo atveju negalima daryti jokios kitos išvados, išskyrus tą, kad kankinančių poreikių ir fizinės negalios akivaizdoje daugelis visuomeninių papročių ir instinktų pranyksta.

Vis dėlto vienas faktas mums atrodo vertas dėmesio – pasirodo, kad egzistuoja dvi visiškai skirtingos žmonių kategorijos: išsigelbėjęs ir nuskendusieji. Kitos priešybių poros (geri ir blogi, protingi ir kvailiai, bailiai ir drąsuoliai, tie, kuriems visad sekasi, ir tie, kuriems nesiseka) – kur kas mažiau ryškios, kur kas dirbtinesnės ir svarbiausia – suteikia progos daug gausesnės ir sudėtingesnės tarpinės gradacijoms.

Toks pasiskirstymas gerokai mažiau regimas įprastiniame gyvenime; pastarajame nedažnai atsitinka taip, kad žmogus pasiklysta, nes paprastai jis būna ne vienas ir savo pakilimuose bei nuolydžiuose yra susijęs su artimųjų dalia; todėl tik išimtiniais atvejais žmogaus galia išauga iki begalybės, arba jis nesustodamas, nesėkmė po nesėkmės, puola žemyn, kol galiausiai tampa griuvėsiais. Kita vertus, kiekvienas žmogus dažniausiai turi tokių dvasinių, fizinių ir net finansinių rezervų, kad nuskendimo, negebėjimo atsilaukti prieš tam tikras sąlygas galimybės irgi yra minimalios. Prie to prisideda švelninanti įstatymo ir dorovės jausmo, veikiančio kaip vidinis įstatymas, įtaka; juk šalis laikoma juo civilizuočiau, juo labiau jos įstatymų išmintis ir veiksmingumas neleidžia vargšui tapti dar didesniu vargšu, o galingajam – dar galingesniau.

Tačiau Lageryje viskas yra kitaip: čia kova už išlikimą yra neišvengiama, nes kiekvienas – beviltiškai ir nuožmiai vienišas. Jei koks *Null Achtzehn* susverdės, nebus kas ištiesia jam ranką, priešingai, kas nors jį dar pribais, nes niekas nesuinteresuotas, kad koks nors dar vienas „*musulmonas*“⁷ kas dieną viltųsi į darbą; ir jei kuris nors laukinės kantrybės ar sumanumo dėka suras naują būdą išvengti sunkiausio darbo, sugalvos naują gudrybę, kurios dėka gaus kelis papildomus gramus duonos, jis pasistengs tą būdą išlaikyti didžiausioje paslapyje ir tuo išsikovo visuotinę pagarbą bei gaus išskirtinės asmeninės naudos; jis taps stipresnis, ir todėl kiti ims jo bijoti, o tas, kurio bijoma, *ipso facto* tampa kandidatu išgyventi.

Istorijoje ir gyvenime kartais aiškiai suvokiame nuožmų dėsnį, kurį galima būtų įvardyti taip: „tam, kas turi, bus duota, iš to, kas neturi, bus atimta“. Lageryje, kur žmogus yra vienišas ir kova už gyvybę supaprastėja iki pirmapradžio mechanizmo, šis neteisingas dėsnis vyrauja akivaizdžiai ir yra visų pripažintas. Su tais, kurie prisitaikė, su stipriais ir sumaniais individais net patys *Kapos* noriai užmezga ryšius, kartais net drau-

⁷ Terminu „Muselmann“, nežinau kodėl, stovyklos senbuviai praminė silpnus, nemokančius suktis ir pasmerktus atrankoms kalinius (*aut. past.*).

giškus, kadangi tikisi vėliau turėti iš to kokios naudos. O su *musulmonais*, su tais, kurie nykte nyksta, neverta net žodžiu persimesti, nes iš pat pradžių jau aišku, kad jie pradės verkšlenti ir pasakoti, ką valgė namuose. Juolab nėra jokios prasmės su jais susidraugauti, nes jie neturi autoritetinių pažįstamų stovykloje, nevalgo nieko ypatingo, nedirba pelningose *Kommandos* ir nežino jokio slapto būdo, kaip ką susiorganizuoti. Galiausiai visi žino, kad jie čia prašalaičiai, ir po kelių savaitių iš jų liks tik sauja pelenų kuriame nors gretimame lauke bei išbrauktas numeris registracijos knygoje. Nors jie be atvangos įtraukiami nesuskaičiuojamon tokių pat kaip jie minion ir velkasi joje, jie kenčia ir skina si kelią į priekį, gaubiami tamsios vidinės vienumos, vieniši miršta ir išnyksta, nepalikdami pėdsako niekieno atmintyje.

To negailestingo natūralios atrankos proceso rezultatas aiškiai matomas Lagerio gyventojų pokyčių statistikoje. Auschwitzte 1944 metais iš senbuvų žydų kalinių (apie kitus nekalbėsime, nes jų gyvenimo sąlygos buvo kitokios) „*kleine Nummer*“, mažųjų numerių, iki 150 000, išliko vos keli šimtai; *nė vienas iš jų* nebuvo paprastas *Häftling*, vegetuojantis paprastose *Kommandos* ir pasitenkinantis paprastu maisto daviniu. Išliko tiksliai gydytojai, siuvėjai, batsiuviai, muzikantai, virėjai, jauni patrauklūs homoseksualai, kai kurių stovyklos valdžios atstovų draugai ar tėvynainiai, be to, ypač negailestingi, energingi ir nežmoniški individai, įsitvirtinę (paskirti ten SS viršininkų, kurie rinkdamiesi pademonstruodavo velnišką žmogaus prigimties išmanymą) *Kapo*, *Blockältesterio* ar kitose pareigose; arba galiausiai tie, kuriems, neatliekant jokių ypatingų pareigų, savo sumanumo ir energijos dėka visada pavykdavo sėkmingai ką nors „suorganizuoti“ ir taip įgyti, be materialinės naudos ir reputacijos, dar ir stovyklos galingųjų atlaidumą bei pagarbą. Tas, kuris nemoka tapti Organizatoriumi, Kombinatoriumi, Įgijusiu autoritetą (žiaurus pavadinimų iškalbingumas!), netrukus tampa *musulmonu*. Gyvenime esama trečio kelio, ir jis netgi yra norma, koncentracijos stovykloje trečio kelio nėra.

Pasiduoti – pats lengviausias dalykas, pakanka tik vykdyti visus gaunamus įsakymus, valgyti tik skirtą maisto davinį ir laikytis stovyklos bei darbo drausmės. Patirtis parodė, kad tik išimties atveju šitaip gali ištvirti ilgiau nei tris mėnesius. Tai istorija visų *musulmonų*, kurie baigė dienas dujų kameroje; tiksliau pasakius, jie neturi istorijos, jie paprasčiausiai ėjo nuolydžiu iki pat galo, kaip kad upeliai suteka į jūrą. Vos tik atvykę į stovyklą per tą savo esminį negebėjimą, per bėdą ar kokį nors banalų nutikimą, jie buvo sudoroti dar prieš jiems adaptuojantis; laikas juos pribaižė, jiems dar nė nepradėjus mokytis vokiečių kalbos arba suvokti šį bei tą toje pragariškoje stovyklos įstatymų ir draudimų raizgalynėje; jų kūnai pakriko, ir niekas jau nebegalėjo išgelbėti jų nuo atrankos ar nuo mirties dėl išsekimo. Jų gyvenimas trumpas, tačiau skaičius – begalinis. Tai jie, tie *Muselmänner*, tie nuskendusieji, stovyklos branduolys, jie – ta anonimiška masė, nuolat atnaujinama ir visą laiką identiška, tie ne-žmonės, kurie žingsniuoja ir pavargsta tylėdami, užgesus juose Dievo kibirkštėlei, jau pernelyg tušti, kad iš tikrųjų kentėtų. Nedrįstum pavadinti jų gyvaisiais, nedrįstum pavadinti mirusiaisiais savo mirtimi, kurios jie nebijo, nes yra pernelyg pavargę, kad ją suvoktų.

Jie užplūsta mano atmintį savo beveidžiu buvimu, ir jei galėčiau sutelktį į vieną vaidą visą mūsų epochos blogį, pasirinkčiau šitą, man taip gerai pažįstamą: išsekęs žmogus, nuleista galva, sulinkusiais pečiais, o jo veide ir akyse nematyti nė šlakelio minties.

Jeigu nuskendusieji neturi istorijos, jeigu jie tėra platus kelias į pražūtį, vis dėlto išsigelbėjimo kelių yra daug, grublėtų ir netikėtų.

Pagrindinis kelias, kaip jau minėjome, tai – *Prominenz, Prominenten* vadinami stovyklos tarnautojai, pradėdant *Häftling* direktoriumi (*Lagerältesteriu*), *Kapos*, virėjais, sanitarais, nakties sargais ir baigiant barakų šlavėjais bei *Scheissministeriu* ir *Bademeisteriu* (išvietės ir dušo prižiūrėtojais). Mus čia labiausiai domina autoritetą įgiję žydai, nes tuo atveju, kai kiti automatiškai, vos tik patekę į stovyklą, gaudavo tarnybas dėl savo prigimtinės viršenybės, žydams tekdavo griebtis intrigų ir energingai kovoti, kad jas gautų.

Įgiję autoritetą žydai – liūdnas ir įsidėmėtinas žmogiškas reiškinys. Juose esamos, buvusios ir atavistinės kančios susilieja su tradiciniu priešiškuoju kitataučiams skiepijimu, paversdamos juos asocialumo ir nejautrumo monstrais.

Jie – tipiškas vokiečių Lagerio struktūros produktas. Jeigu kokiems nors individams, atsidūrusiems vergystėje, pasiūloma privilegijuota padėtis, tam tikri pranašumai ir neprastos galimybės išgyventi, mainais reikalaujant išduoti natūralų solidarumą su draugais, be abejonės, atsiras toks, kuris su tuo sutiks. Tam individui bendras įstatymas nebus taikomas, ir jis taps neliečiamas; juo didesnę valdžią jis turės, juo labiau bus nekęstinas ir nekenčiamas. Kai jam bus patikėta vadovauti nelaimingųjų grupei, suteikiant teisę į jų gyvenimą ar mirtį, jis bus žiaurus ir tironiškas, nes supras: jeigu toks nebus, kitas, palaikytas tinkamesnių, užims jo vietą. Be to, jo neapykantos galios, neišlietos ant engėjų, išsilies, be racionalaus pagrindo, ant engiamųjų, ir jis pasitenkins tik tai tada, kai iš viršaus sviestą įžeidimą išlies ant savo pavaldinių.

Mes suvokiame, kad visa tai yra labai toli nuo paprastai pateikiamo engiamųjų, kurie susivienija, jeigu ne priešintis, tai bent kentėti, įvaizdžio. Neneigiame, kad šitai gali atsitikti, kai engimas neperžengia tam tikrų ribų, arba tuomet, kai engėjas, būdamas nepatyręs ar didžiadvasis, toleruoja ar skatina tokį elgesį. Bet konstatuojame, kad mūsų dienomis visose šalyse, kur svetimšaliai įžengė kaip užkariautojai, tarp pavergtųjų susiformavo analogiška konkurencijos bei neapykantos terpė; ir šitai, kaip ir daugelis kitų žmonėms būdingų bruožų, ypač akivaizdžiai išryškėjo Lageryje.

Mažiau ką galima pasakyti apie įgijusius autoritetą ne žydus, nors jų buvo kur kas daugiau (nė vienas *Häftling* „arijas“ nebuvo paliktas be kokių nors pareigų, kad ir pačių kukliausių). Kad jie buvo buki ir žvėriški – visai natūralu, kai pagalvoji, kad dauguma jų buvo kriminaliniai nusikaltėliai, surinkti iš vokiečių kalėjimų dirbti prižiūrėtojais žydų stovyklose; ir mes teigiame, kad jie buvo parinkti labai kruopščiai, nes nemanome, jog tie niekingi žmonių egzemplioriai, kuriuos matėm vykdant jiems suteiktas pareigas, atstovautų ne tik kad vidutiniam vokiečiui apskritai, bet netgi išskirtinai vidutiniam vokiečiui kaliniui. Sunku paaiškinti, kaip Aushwitze įgiję autoritetą politiniai kaliniai vokiečiai, lenkai ir rusai, varžėsi žiaurumu su kriminaliniais kaliniais. Tačiau yra žinoma, kad Vokietijoje politiniu nusikaltimu buvo laikomi ir tokie veiksmai, kaip pagrindinė prekyba, neteisėtas santykiavimas su žydų moterimis, vagystės iš partijos funkcionierių. „Tikrieji“ politiniai kaliniai gyveno ir mirė kitose stovyklose, dabar liūdnei pagarsėjusiose, kur sąlygos, kaip visiems žinoma, buvo itin sunkios, tačiau daugeliu požūrių skirtingos nuo mūsų aprašytųjų.

Tačiau greta tarnautojų tikrąja šio žodžio prasme yra nemaža kategorija kalinių, kurie, iš pradžių nesulaukę likimo palankumo, visomis išgalėmis kaunasi stengdamiesi išlikti. Jie gauna plaukti prieš srovę, kas dieną ir kas valandą kautis su nuovargiu, alkium, šalčiu ir su jų sąlygojama inercija, jie privalo atsilaikyti prieš priešus ir nesigailėti varžovų, aštrinti protą, tvirtinti kantrybę, stiprinti valią. Arba užgniaužti bet koki orumą ir

užgesinti bet kokią sąmonės prošvaistę, nusileisti į gyvulių stovyklą ir stoti prieš kitus gyvulius, leisdami, kad juos vestų netikėtos požeminės jėgos, kurios žiauriai laikais palaiko gentis ir individus. Mūsų išgalvotų ir įgyvendintų būdų apsaugoti nuo mirties buvo daugybė: tiek, kiek ten buvo žmogiškų charakterių. Visi jie buvo susiję su nenuilstama kiekvieno kova prieš visus ir daugelis – su nemažu nukrypimų nuo normos ir kompromisų skaičiumi. Išlikti, neatsisakius nieko iš savo dorovinio pasaulio, – jeigu galingai ir tiesiogiai neįsikišdavo lemtis, – buvo duota tik labai mažytei daliai aukštesniųjų individų, nulipdytų iš kankinių ir šventųjų molio.

Būtent šitame pasaulyje, kas dieną vis giliau supurtomame artimą galą pranašaujančių virpulių, supamame naujų baimių ir naujų vilčių, išgyvenant dar didesnės vergystės tarpsnius, man teko susipažinti su Lorenzo.

Mano santykių su Lorenzo istorija – ilga ir sykiu trumpa, paprasta ir sykiu paslaptinga: tai istorija laiko ir aplinkybių, kurių tikrovėje jau nebėra ir kurių atkurti nebeįmanoma, todėl nemanau, kad ji galėtų būti suprasta kitaip, nei šiandien suprantami labai tolimos istorijos įvykiai ir legendos.

Konkrečiai kalbant, ji susideda iš nereikšmingų dalykų – vienas civilis italas darbininkas kasdien atnešdavo man duonos gabalą ir savo sriubos likučius ištusus šešis mėnesius; jis atidavė man savo sulopytą megztinį, parašė mano vardu ir išsiuntė į Italiją atviruką, ir per jį aš gavau atsakymą. Už visa tai neprašė ir nepriėmė jokio atlygio, nes buvo geras ir paprastas ir nemanė, kad gera reikia daryti už kokį nors atlygį.

Visa tai neturi atrodyti nereikšminga. Šis mano atvejis buvo ne vienintelis, kaip jau minėjau, kiti iš mūsų turėjo įvairiausių ryšių su civiliais, ir tai padėjo jiems išlikti, tačiau tie ryšiai buvo kitokie. Mūsų draugai kalbėdavo apie juos tokiu pačiu dviprasmišku, užuominų kupinu tonu, kuriuo vyrai pasauliečiai kalba apie savo ryšius su moterimis – kitaip tariant, kaip apie nuotykius, kuriais galima teisėtai didžiulotis ir kurių norima, kad tau pavydėtų, tačiau kurie net ir pačių pagoniškiausių protų visada laikomi leistinų ir garbingų dalykų paribiais, taigi girtis jais būtų nekorektiška ir nederėtų. Taip *Häfflinge* pasakodavo apie savo civilius „globėjus“ ir „draugus“: demonstratyviai apdairiai, neminėdami vardų, kad jų nesukompromituotų, o svarbiausia – bijodami susikurti nepageidautinų varžovų. Labiausiai įgudę, profesionalūs gundytojai, tokie kaip Henri, nekalbėdavo apie juos išvis; savo sėkmę jie apgaubdavo paslaptinga dviprasmiška aura ir apsiribodavo užuominomis bei aliuzijomis, apskaičiuotomis taip, kad sukurtų klausytojų sąmonėje neaiškią ir nerimą keliančią legendą, esą jie naudojami be galo galingų ir dosnių civilių malone. Darydavo tai su labai konkrečiu tikslu – sėkmės reputacija, kaip jau minėjome, yra itin naudinga tiems, kurie moka ją susikurti.

Gundytojo, „mokančio suorganizuoti“ žmogaus reputacija sukelia sykiu pavydą, panieką, atsainumą ir susižavėjimą. Tasai, kuris leidžiasi matomas, kai valgo ką nors „susiorganizuota“, būna gana griežtai pasmerktas – tai laikoma nekuklumu ir netaktu, o juolab akivaizdžiu kvailumu. Bet lygiai taip pat kvaila ir įžūlu būtų paklausti: „kas tau tai davė? Kur tai gavai? Kaip šitai padarei?“ Tik dideli numeriai, kvaili, besmegeniai ir beginkliai, nieko neišmanantys apie lagerio taisykles, klausia tokius klausimus. Į tokius klausimus neatsakoma arba atsakoma: „*Verschwinde, Mensch!*“, „*Hau'ab*“, „*Uciekaj*“, „*Schiess'in den Wind*“, „*Va chier*“; trumpai tariant, vienu iš daugelio tų „eik po velnių“, kurių taip gausu Lagerio žargone.

Yra ir tokių, kurie specializuojasi kantraus ir sudėtingo šnipinėjimo kampanijose, mėgindami identifikuoti, į kurią civilį ar civilių grupę tas ar anas kreipiasi, o paskui įvairiausiais būdais stengiasi užimti jo vietą. Iš čia kyla nepabaigiami ginčai dėl pirmenybės, dar labiau kupini kartėlio pralaimėjusiajam, kad „išbandytas“ civilis beveik visada naudingesnis, dar saugesnis už civilį, užmezgusį su mumis pirmus kontaktus. Jis kur kas vertingesnis dėl akivaizdžių sentimentinių ir techninių priežasčių – jis jau susipažinęs su „mokėjimo suorganizuoti“ pagrindais, jo taisyklėmis ir pavojais, be to, jau įrodė gebąs peržengti kastų barjerus.

Nes mes civiliams – parijai. Daugiau ar mažiau atvirai ir su visais niuansais – nuo paniekos iki užuojautos – civiliai mano, kad, pasmerkti gyventi tokį gyvenimą, išverti tokias sąlygas, mes, matyt, esame paženklinėti kažkokia paslaptinga ir be galo rimta kalte. Jie girdi mus kalbant įvairiausiomis kalbomis, kurių jie nesupranta ir kurios skamba jiems taip pat groteskiškai kaip gyvulių balsai; jie mato mus niekingai vergiškus, nuskustomis galvomis, be garbės ir be vardo, kas dieną talžomus, kas dieną vis nuolankesnius ir niekada nemato mūsų akyse jokio pasipriešinimo, taikos arba tikėjimo ženklo. Jie mus pažįsta kaip vagis, kaip nepatikimus žmones, purvinus, apdriskusius ir išbadėjusius, ir padarinį painioja su priežastimi, jie mano mus esant vertus mūsų pažeminimo. Kas galėtų atskirti mūsų veidus? Mes jiems esame „Kazett“, vienaskaitos niekatroji giminė.

Žinoma, daugeliui jų tai netrukdo kartais numesti mums duonos gabalą ar kokią bulvę ar patikėti išgrandyti ir išplauti jų dubenį po to, kai statybos aikštelėje paskirstoma „Zivilsuppe“. Tačiau jie daro tai norėdami atsikratyti kokio nors įkyraus išbadėjusio žvilgsnio, akimirką nusmelkti žmogiško impulso arba tiesiog iš smalsumo, norėdami pamatyti, kaip mes subėgame iš visų pusių ir kaunamės dėl to kąsnio, gyvuliškai, be jokio saiko, kol pats stipriausias jų suryja, ir tada visi kiti nuklibinkščiuoja gėdingai pralaimėje.

Taigi mano ir Lorenzo santykiuose nebuvo nieko panašaus. Jeigu yra prasmės stengtis paaiškinti, kodėl veikiau aš, o ne tūkstantis kitų, sugebėjau atlaikyti tą išbandymą, manau, jog už tai, kad šiandien esu gyvas, turiu būti dėkingas būtent Lorenzo; ir ne tiek dėl jo materialinės pagalbos, kiek dėl to, kad pačiu savo buvimu, savo tokiu natūraliu ir paprastu mokėjimu būti geru, jis man nuolat primindavo, jog anapus mūsų pasaulio dar egzistuoja teisingas pasaulis, kažkas tyra ir tyras, vientisa ir vientisas, nesupuvę ir nesupuvęs, nesulaukėję ir nesulaukėjęs, nepaveikta ir nepaveiktas neapykantos ir baimės, kažkas labai sunkiai apibūdamas ir apibūdinamas, kažkokia tolimesniu gerumo galimybe, dėl kurios vis dėlto reikėjo stengtis išlikti.

Šito pasakojimo personažai – ne žmonės. Jų žmoniškumas palaidotas arba jie patys jį palaidojo po patirtu ar kitam padarytu įžeidimu. Nuožmūs ir kvaili esesininkai, *Kapos*, politiniai ir kriminaliniai nusikaltėliai, įgijusieji autoritetą, dideli ir maži, ir net beveidžiai ir vergiški *Häftlinge* – visos beprotiškos, vokiečių sukurtos hierarchijos laipteliai buvo paradoksiškai sujungti į vieningą sunykimą iš vidaus.

O Lorenzo buvo žmogus; jo žmoniškumas buvo tyras ir neužkrėstas, jis gyvavo anapus to neigimo pasaulio. Lorenzo dėka aš sugebėjau neužmiršti, kad pats esu žmogus.

Būriai rinkosi ilgiau kaip valandą, kietai kaukšėdami medinėmis klumpėmis į sulėdėjusį sniegą. Kai suėjo visi, orkestras staiga liovėsi grojęs, ir gargždus vokiškas balsas sukmandavo: tylos. Staiga stojusioje tyloje pasigirdo kitas vokiškas balsas, jis ilgai ir

piktai kalbėjo tame tamsiame ir priešiškame ore. Galiausiai pasmerktasis buvo įvestas į prožektoriaus šviesą.

Visa ta pompa ir įnirtingas ceremonialas mums – ne naujiena. Nuo tada, kai esu stovykloje, privalėjau dalyvauti jau trylikoje viešų korimų; tačiau anais kartais tai buvo paprasti prasižengimai, vagystės iš virtuvės, sabotazai, mėginimai pabėgti. Šiandien – visai kas kita.

Praėjusį mėnesį buvo susprogdintas vienas iš dviejų Birkenau krematorių. Niekas iš mūsų nežino (ir tikriausiai nesužinos), kaip tai įvyko: sklido kalbos apie *Sonderkommando*, Ypatingąjį *Kommando*, priskirtą dujų kameroms ir krosnims, kuris periodiškai pats sunaikinamas ir kuris būdavo griežtai izoliuotas nuo visos stovyklos. Faktas tas, kad Birkenau stovykloje keli šimtai žmonių, tokių pat beginklių ir bejėgių vergų kaip mes, surado jėgų veikti, subrandinti savo neapykantos vaisius.

Žmogus, kuris šiandieną mirs mūsų akivaizdoje, kažin koku būdu dalyvavo tame maište. Kalbama, kad jis turėjo ryšių su Birkenau maištininkais, kad atgabeno ginklų į mūsų stovyklą, kad sykiu mėgino sukurstyti maištui ir mus. Šiandien jis mirs mūsų akyse; ir tikriausiai vokiečiai nesupranta, kad šita vieniša mirtis, mirtis, skirta šitam žmogui, atneš jam šlovę, o ne gėdą.

Pasibaigus vokiečio kalbai, kurios niekas nesuprato, vėl pasigirdo pirmasis gargždus balsas:

– *Habt ihr Verstanden?* – Supratote?

Kas atsakė „*Jawohl!*“? Visi ir niekas; rodės, kad įsikūnijo pati mūsų nelemta rezignacija ir tapo kolektyviniu balsu, nuskardejusiu mums virš galvų. Tačiau visi išgirdo mirštančiojo šūksnį, jis perskrodė senus inercijos ir nuolankumo barjerus ir pasiekė kiekviename iš mūsų žmogaus gyvastį:

– *Kameraden, ich bin der Letzte!* – Draugai, aš – paskutinis!

Norėčiau galėti pasakyti, kad iš mūsų, iš tos niekingos bandos pakilo balsas, murmesys, pritarimo ženklas. Bet nieko neįvyko. Mes stovėjome kaip stovėję, sulinkę ir pilki, nunarinę galvas, ir kepures nusiėmėme tik tada, kai vokiečiai davė įsakymą. Dangtis atsivėrė, kūnas kraupiai susirangė, vėl užgrojo orkestras, ir mes, vėl surikiuoti į koloną, praėjome pro paskutinius mirštančiojo traukulius.

Kartuvių apačioje esesininkai abejingais žvilgsniais žiūrėjo į mus praeinančius: jų darbas atliktas, ir atliktas gerai. Dabar gali ateiti rusai: tarp mūsų nebėra tvirtų žmonių, paskutinysis jau kabo mums virš galvų, o dėl kitų – pakaks kelių metrų virvės. Gali ateiti rusai: jie ras tik sutramdytus, užgesusius žmones, vertus tos mūsų laukiančios pasyvios mirties.

Žmogų sunaikinti sunku, beveik taip pat, kaip jį sukurti – šitai buvo nelengva, truko ilgai, bet jums, vokiečiai, tai pavyko. Štai mes, paklusnūs jums prieš akis, mes jums nekeliame jokios grėsmės, galite nebijoti jokių maištingų poelgių, jokių provokuojančių žodžių, net jokio priekaištingo žvilgsnio.

Mudu su Alberto grįžome į baraką ir negalėjome pažiūrėti vienas kitam į akis. Tasai žmogus, matyt, buvo tvirtas, matyt, jis buvo iš kito metalo nei mūsų, jeigu tokiomis sąlygomis, kuriomis mes palūžome, atsilaike.

Nes ir mes esam palūžę, nugalėti – net jeigu ir sugebėjom prisitaikyti, net jeigu galiausiai išmokom susirasti maisto, atsilaikyti prieš nuovargį ir šaltį, net jeigu sugrįšime.

Užkėlėme „*menaschką*“ ant gulto, pasidalijome sriubą, numaldėme kasdienį alkio šėlą, ir dabar mus slegia gėda.

Paskui prasidėjo bombardavimas. Nenaujas dalykas, nulipau nuo gulto, apsiaviau ant plikų kojų batus ir laukiau.

Atrodė, kad tai toli, gal virš Auschwitzo.

Bet štai pasigirdo artimas sprogimas, ir, man dar nespėjus ką nors suvokti, sekunde ir jos trečdalį garsas buvo toks, kad galėjo sprogti ausų būgneliai. Pasigirdo dūžtantys langų stiklai, barakas susverdėjo, mano šaukštas, įkištas į medinės sienos plyšį, nukrito ant žemės.

Paskui viskas, regis, baigėsi. Cagnolati, jaunas valstietis, irgi iš Vogėzų, matyt, niekada nebuvo matęs oro antpuolio – nušoko nuogas nuo gulto, užsiglaudė į kampą ir staugė.

Po kelių minučių tapo aišku, kad pataikyta į stovyklą. Du barakai degė visu smarkumu, kiti du buvo sumalti į dulkes, bet jie buvo tušti. Pas mus rinkosi dešimtys ligonių, nuogų ir apgailėtinų, iš barako, kuriam grėsė ugnis: prašė prieglobsčio. Priimti juos buvo neįmanoma. Jie reikalavo, maldavo ir grasino įvairiomis kalbomis; teko užbarikaduoti duris. Jie nuklibikščiavo kitur, apšviesti liepsnų, basi per tirpstantį sniegą. Daugelis vilko paskui save atsirišusius tvarsčius. Mūsų barakui, regis, negrėsė pavojus, nebent tik vėjas pakeistų kryptį.

Vokiečiai dingo. Sargybos bokštai buvo tušti.

Šiandien manau, kad jau vien tas faktas, jog egzistavo toks Auschwitzas, draudžia bet kam iš mūsų šiais laikais kalbėti apie Apvaizdą; tačiau, aišku, kad tuomet bibliinių išsigelbėjimų iš pačių baisiausių negandų prisiminimai kaip vėjas pralėkdavo pro mūsų sąmone.

Miegoti negalėjome – vienas lango stiklas išdužo, ir buvo labai šalta. Pamaniau, kad mums reikia susirasti kokią nors krosnį, pasistatyti ją, susiieškoti anglių, malkų ir maisto. Žinojau, kad visa tai – būtina, tačiau be kieno nors pagalbos man neužteks jėgų tai padaryti. Pasikalbėjau apie tai su abiem prancūzais.

Sausio 19-oji. Prancūzai sutiko. Atsikėlėme visi trys su aušra. Jaučiausi ligonis ir be-ginklis, man buvo šalta ir jaučiau baimę.

Kiti ligoniai žiūrėjo į mus su pagarbiu smalsumu: ar mes nežinome, kad ligoniams draudžiama išeiti iš K. B.? O jeigu išvyko dar ne visi vokiečiai? Tačiau jie nieko nepasakė, buvo patenkinti, kad mėginama ką nors daryti.

Prancūzai visiškai nieko nenutuokė apie Lagerio topografiją, bet Charles'is buvo drąsus ir kresnas, o Arthuras apsukrus ir turėjo valstietiškos praktiškos nuovokos. Išėjome į ledinį miglotos dienos vėją, susisupę šiaip taip į antklodes.

Tai, ką išvydome, nebuvo panašu į nieką, ką būčiau matęs ar girdėjęs pasakojant.

Lageris, jau buvo beveik nebegyvas, jau rodė irimo ženklus. Niekur nebebuvo nei vandens, nei elektros: sulaužyti langų rėmai ir durys daužėsi vėjyje, nuplėšti nuo stogų geležies lakštai girgždėjo, o gaisrų plėnys skraidė aukštai pakilusios tolumoje. Bombos atliko savo darbą, jį papildė žmonių darbas – skarmaluoti, svirduliuojantys skeletai, ligoniai, dar gebantys judėti, užplūdo tarsi kirmėlės tą suledėjusį žemės plotą ir šmirinėjo aplinkui. Jie išrausė visus tuščius barakus ieškodami maisto ir malkų; jie su beprotišku įniršiu iškniausė groteskiškai išpuoštus nekenčiamų *Blockältesterių* kambarius, iki šiol draudžiamus įeiti paprastiesiems *Häftlinge*; nebegalėdami suvaldyti vidurių, jie visur su-

teršę ekskrementais brangų sniegą, dabar vienintelį vandens šaltinį visoje stovykloje. Aplinkui rūkstančius barakų griuvėsius sugulė ligonių grupės, traukdamos iš žemės paskutinę šilumą. Kiti kažin kur rado bulvių ir kepė jas laužų žarijose, dairydami aplinkui nuožmionis akimis. Tik nedaugelis dar turėjo jėgų susikurti tikrą ugnį ir tirpdė virš jos sniegą po ranka pasitaikiusiuose rykuose.

Kiek įkabindami patraukėme virtuvėn, bet bulvės buvo jau beveik išgraibstytos. Pripylėme jų du maišus ir palikome juos saugoti Arthurui. *Prominenzblocko* griuvėsiuose mudu su Charles'iu galiausiai radome, ko ieškojė: sunkią ketaus krosnį su dar tinkamais naudoti vamzdžiais. Charles'is atskubėjo su karučiu, ir mes įkrovėm ją, tada jis įpareigojo mane pargabenti tą krosnį į baraką ir nubėgo prie bulvių maišų. Ten rado Arthurą nualpusį nuo šalčio: Charles'is nugabeno maišus į saugią vietą, paskui pasirūpino draugu.

Aš tuo tarpu, vos pastovėdamas ant kojų, kaip įmanydamas stengiausi numaneivuoti sunkų karutį. Pasigirdo motoro burzgimas, ir išvydau įvažiuojantį motociklu į stovyklą esesininką. Kaip ir visi mano draugai, vos tik išvydęs jų įdiržusius veidus, sustingdavau iš siaubo ir neapykantos. Dingti buvo jau per vėlu, ir nenorėjau palikti krosnies. Pagal Lagerio reglamentą privalėjau pasitempti ir nusiimti kepurę. Buvau be kepurės ir įsisupęs į antklodę. Pasitraukiau kelis žingsnius nuo karučio ir negrabiai nusilenkiau. Vokietis pravažiavo manęs nepastebėjęs, užsuko už vieno barako ir dingo iš akių. Tik vėliau sužinojau, koks pavojus man grėsė.

Galviausiai pasiekiau mūsų barako slenkstį ir iškroviau krosnį į Charles'io rankas. Nuo tos pastangos netekau kvapo, ir man prieš akis ėmė plaukti juodos dėmės.

Dabar reikėjo užkurti krosnį. Visų mūsų trijų rankos buvo paralyžiuotos, o ledinis metalas lipo prie pirštų odos, tačiau reikėjo kuo skubiausiai paleisti krosnį į darbą, kad galėtume susišildyti ir išvirti bulves. Radome malkų, anglių ir netgi žarijų iš sudegusių barakų.

Kai išmuštas langas buvo užtaisytas ir krosnis pradėjo skleisti šilumą, regis, visi atsipalaidavome, ir tada Towarowskis (dvidešimt trejų metų Prancūzijos lenkas, šiltininkas) pasiūlė, kad kiekvienas duotų mums, trims, kurie dirbome, po duonos riekę, ir visi sutiko.

Dar vakar toks dalykas būtų nesuvokiamas. Lagerio taisyklės bylojo: „Suvalgyk savo ir, jei gali, kaimyno duoną“, ir jose nebuvo vietos jokiam dėkingumui. Šitai buvo aiškus ženklas, kad Lageris jau mirė.

Tai buvo pirmas mūsų žmogiškas gestas. Manau, jog nuo tos akimirkos mumyse prasidėjo procesas, kurio dėka tie, kurie dar nespėjome numirti, pamažėle iš *Häftlinge* ėmėme virsti žmonėmis.

TERMINŲ ŽODYNĖLIS*

Absurdo drama (lot. *absurdum* – beprasmis, neskambus, nemalonus), viena svarbiausių XX a. dramų krypčių, susiformavusi po II pasaulinio karo Europoje. Ją kūrė Paryžiuje susitikę prancūziškai rašę airis S. Beketas (Beckett), rumūnas E. Jonesko (Ionesco), prancūzas Ž. Ženė (Genet), armėnas A. Adamovas. Δ pirmtakais laikomi A. Žary (Jarry) (*Karalius Ūbas*, 1888, past. 1896), G. Apolineras (Apolinaire). Δ pasaulėvaizdžiui artimos egzistencializmo nuostatos, būties beprasmiškumo dramatiškumas, ryškiausiai išreikštas A. Kamiu (Camus) esė *Sizifo mitas* (1942). Δ kalbama apie žmogaus bejėgiškumą keisti nusistovėjusią tvarką, individo vienatvę ir žmonių nekomunikabilumą. Δ autoriai pasitelkė komizmo priemonę, iš siurrealizmo, dadaizmo, ekspresionizmo dramų perimtą alogiškumo principą, ironiją, groteską, parodiją, sąmoningai atmetę pagrindinius klasikinės dramos požymius: nuoseklų veiksmą, konfliktą, charakterius. Δ sąvoką įtvirtino kritiko M. Esslino studija *Absurdo teatras* (1961). Lietuvių literatūroje pirmąją Δ laikoma K. Ostrausko *Gyveno kartą senelis ir senelė* (1963, past. 1969). Jo dramai būdingas žaidimo principas, charakterių alegoriškumas, minties, o ne draminio veiksmo akcentavimas, dialogo virsmas antialogu, veiksmo vietos ir laiko neapibrėžtumas, intertekstualumas, paradoksas, ironija, sarkazmas, groteskas.

Alegorija (gr. *allegorein* – vaizdingai kalbėti), perkeltinės reikšmės (arba reikšmių) sukūrimo būdas, metaforos atmaina, už kurios tiesioginės pažodinės prasmės slypi kita, pasižyminti konkretumu ir viena reikšmiškumu (pvz., Baroko epochoje populiaru labirinto Δ vaizduoja pasaulį, žemiškąjį gyvenimą). Δ reikšmę gali turėti žodis, posakis ar net visas kūrinys. Situacijas, įvykius, abstrakčias idėjas alegorijos žymi kokiais nors konkrečiais objektais, asmenimis arba veiksmais. Kaip literatūros išraiškos priemonė Δ buvo žinoma Antikoje, tačiau labiausiai ji išpopuliarėjo Viduramžiais; ypač išplito alegorinė personifikacija, t. y. tokia Δ, kuomet kūrinio herojus sykiu reprezentuoja kokią nors idėją arba koncepciją (pvz., *Rožės romane* (*Roman de la Rose*) – viduramžių prancūzų alegorinėje meilės poemoje). XVI–XVIII a. lit-roje daugybė abstrakčių sąvokų (pvz., gėris, blogis, išganymas, mirtis), žmogaus charakterio savybių (pvz., godumas, puikybė, kuklumas, pamaldumas) buvo išreiškiamos Δ.

Δ buvo išplitusi XVI–XVIII a. Lietuvos lotyniškoje ir lenkiškoje literatūroje, ypač poezijoje, tačiau alegorinių figūrų yra ir M. Daukšos, K. Sirvydo bei kituose senesniuose lietuviškuose raštuose. Alegoriniai personažai veikia daugelyje pasakėčių (pvz., pirmoji lietuviška vestinės grožinės lit-ros knyga – J. Šulco antikinių pasakėčių vertimas *Ezopo pasakėčios*, 1706

(*Die Fabeln Aesopi*) arba K. Donelaičio pasakėčios (paskelbtos 1824), kuriose vilkas („Vilks provininks“) yra amtmonas, šuo įkūnija vokiečių teisumą („Šuo Didgalvis“), ažuolas („Aužuols gypelnys“) – dvarininką ir t. t. Romantizmo epochoje dėl savo vienareikšmiškumo ir konvencionalumo Δ buvo vertinama kritiškai. XX a. lit-roje Δ sutinkama, tačiau palyginti retai. Alegorinių įvaizdžių yra XX a. pirmosios p. lietuvių lit-roje (M. Gustaičio poema *Aureolė*, 1914, Vaižganto proza). Vienas ryškiausių šiuolaikinės Δ pavyzdžių pasaulinėje lit-roje – Dž. Orvelo (G. Orwell) romanas *Gyvulių ūkis*, 1945, kuriame, pasitelkus naminių gyvulių įvaizdžius, vaizduojama tironiška bolševikinė Rusijos valdžios sistema. Nuodugnus Δ ypatybių pažinimas iš esmės yra susijęs su senųjų epochų meno istorijos studijomis.

Aliuzija (lot. *allusio* – užuomina), literatūros kūrinyje esanti užuomina, nuoroda į kitą literatūros kūrinį, kultūrinį kontekstą, konkretų asmenį ar įvykį, pvz., į B. Brazdžionio „Šaukiu aš tautą“ H. Radausko eilėraštyje „Dainos gimimas“; dviguba Δ T. Venclovos cikle „1956 metų eilėraščiai“ – į Maironio poemą *Tarp skausmų į garbę* ir 1956 m. Vengrijos įvykius. Δ – vienas mėgstamiausių Europos ir Lietuvos Renesanso bei Baroko lit-ros stilistinės ir minties raiškos būdų. Itin gausi pasaulinės kultūros ir literatūros Δ A. Nykos-Niliūno poezija. Δ gali sudaryti ir į kūrinį įjungta kito kūrinio citata, pvz., A. Baranausko *Anykščių šilelyje*: „Čia kazlėkai pakrūmėm ant piemenų tako, / Tartum kupkeliai kniūpšti, kaip Mickevičius sako“. *Imitacinė* Δ dažniausiai yra parodijos pagrindas (pvz., K. Binkio „Penki pavasariai“). Dž. Džoiso (Joyce) romanas *Ulisas* 1922 yra struktūrinis Δ pavyzdys, atkartojantis Homero *Odisėjos* struktūrą. Per Δ rašytojas tiesiogiai ar netiesiogiai išsako savo santykį su literatūros tradicija, kviečia skaitytoją dialogui – t. y. aptažinti ir interpretuoti pateiktą užuominą.

Almanachas (lot. *almanachus* – pranašysčių rinkinys < arab. *al-manah* – kalendorius), istorine reikšme – kalendorius-žinynas, kuriame pateikiami įvairių astronominių reiškiniių aprašymai, meteorologinės prognozės, patarimai žemdirbiams ir pan. Tokie Δ atsirado drauge su astronomijos pradžia, jų būta įvairiose senovės kultūrose (sen. Rytų, graikų, romėnų). Pirmieji spausdinti Δ pasirodė XV a. 1533 prancūzų rašytojas F. Rablė (Rabelais) išleido Δ – prognozių parodiją *Pantagruelio pranašavimai*. Ilgainiui Δ atsiranda istorijos, ekonomikos žinių, vėliau – pasakojimų, anekdotų, eilėraščių. XVIII a. Δ tampa modernaus žurnalo prototipu.

Δ moderniąja reikšme – tai neperidininis literatūros rinkinys, kuriame medžiaga pateikiama remiantis koku nors principu (teminiu, teritoriniu, žanriniu); juo-

* Žodynelis pateikiamas iš knygos: *Literatūros enciklopedija mokyklai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011.

se publikuojama grožinė kūryba, literatūros kritika, publicistika, vertimai. Lietuviškų Δ pradžia – L. Ivinskio leisti *Metskaitliai*. Tai kalendorius-žinynas, kuriame, be ūkinių patarimų, skelbimų, buvo publikuojami ir tautosakos, grožinės literatūros tekstai. Pirmieji literatūriniai Δ – Gabija (1907), Švyturys (1911–1912), Pirmasai baras (1915). Iš dabartinių Δ žinomiausias *Poezijos pavasaris*. Kiti naujaisi Δ – *Atodangos* (vertimų), *Veidai* (jaunųjų kūrybos), *Baltija, Varpai* (atskirų regionų – Klaipėdos, Šiaulių krašto).

Anotacija: 1. trumpas knygos ar lit-os kūrinio pristatymas spaudoje. 2. paaiškinamasis komentaras šalia teksto, parašytas paties autoriaus arba redaktoriaus.

Antologija (gr. *anthologia* – gėlių rinkinys), įvairių autorių rinktinių kūrinių arba jų ištraukų knyga. Δ buvo sudarinėjamos jau Antikoje. Pirmoji graikų poezijos Δ sudaryta Meleagro (II a. pr. Kr.). Pirmoji Δ lietuvių k. – L. Jucevičiaus parengtas vertimų rink. *Ištraukos iš naujųjų lenkų poetų* (1837). Lietuvių lit-ros Δ pradėtos sudarinėti XX a.: L. Girus sudaryta gamtinės poezijos Δ *Lietuva pavasarį, vasarą ir rudenį* (1911, 2 leid. 1920), K. Binkio *Vainikai* (1921), *Antrieji vainikai* (1936), J. Tysliavos *Sūduva* (1924). Δ sudaromos norint pateikti vienos ar kitos lit-ros rūšies ar žanro iškiliausius pavyzdžius ir sykiu atspindėti jos visumą. Tokios yra V. Vanago ir V. Galinio sudaryta *Lietuvių poezija* (2 t., 1967, 1969), A. Zalatoriaus parengtos *Lietuvių tarybinė novelė* (1969), *Už saulę gražesnis* (1978), *Žalios laiko vingis* (1981), išėvijoje parengtos J. Aiščio ir A. Vaičiuliaičio *Lietuvių poezijos antologija* (1951), K. Bradūno sudarytos naujosios lietuvių poezijos Δ *Žemė* (1951) bei *Lietuvių poezija* (1971, t. 3), L. Mockūno sudaryta išėvijos literatūros kritikos Δ *Egzodo literatūros atšvaitai* (1989) ir kt. Δ gali būti sudarinėjamos ir grynai žanrinio principu: V. Vanago parengtos *Lietuvių pasakėčia* (1978), *Lietuvių didaktinė proza* (1982), H. Bakano *Lietuvių sonetas* (1985), A. Žalio *Lietuvių baladė* (1979), D. Pociūtės-Abukevičienės ir M. Vaicekausko *Giesmės dangaus miestui: XVI–XVIII a. lietuvių bažnytinių giesmių antologija* (1998). Sudaromos ir specializuotos Δ: vaikų lit-ai skirtos V. Aurylos *Lietuvių vaikų proza* (1977), *Lietuvių vaikų poezija* (1980), *Lietuvių vaikų dramaturgija* (1984).

Apysaka, prozos žanras, pagal apimtį, siužeto struktūrą, kompozicinius principus užimantis tarpinę padėtį tarp apsakymo ir romano. Δ žanras apibrėžiamas gana sąlygiškai, o terminas daugelyje literatūrų neturi adekvataus atitiktens ir nėra populiarus (anglai vartoja terminus *tale*, *nolette*, vokiečiai – *Erzählung*, *Geschichte*). Tie patys kūriniai sinonimiškai vadinami Δ ir apsakymais, dažniau – mažaisiais romanais, tiesiog romanais. Δ terminas populiariausias rusų literatūroje (*povest'*), Δ žanras čia turi seną tradiciją. Pirmine reikšme Δ – metrašti-

nio pobūdžio pasakojimas (pirmasis rusų metraščių sąvadas vadinamas Δ – *Povest' vremennykh let*, 1113). Δ žanro užuomazgų galima įžiūrėti viduramžiniuose senųjų graikų romanų (Longo *Dafnis ir Chlojė*, Charitono *Chairėjas ir Kaliojė* ir kt.) vertimuose į Europos kalbas. Kartais Δ vadinami Viduramžių riterių romanai, jai priskiriami romantikų prozos kūriniai – F. R. de Šatobriano (Chateaubriand) *Renė*, Ž. de Nervalio (de Nerval) *Ugnies dukros* ir kt. Klasikiniai Δ pavyzdžiai – A. Puškino *Kapitono duktė*, L. Tolstojaus *Sevastopolio apysakos*, E. A. Po (Poe) *Auksinis vabalas*, E. Hemingvėjaus (Hemingway) *Senis ir jūra*.

Lietuvių literatūroje Δ gana populiarai. Δ tipo kūriniams pavadinti XIX a. vartotos įvairios sąvokos – vaizdelis, paveikslas, apysakaitė, istorija, apsaka ir kt. Pirmosios lietuviškos Δ – didaktinės, dažnai verstos ar perdirbtos (J. Chodzkos *Jonas iš Svisločės*, J. Dovydaičio *Šiaulėniškis senelis*). Ryškiausias ankstyvojo laikotarpio Δ pavyzdys – M. Valančiaus *Palangos Juzė*. Svarbi Δ žanro raidai I. Šeinius (*Vasaros vaisės*), Šatrijos Raganos (*Sename dvare*), Vaizganto (*Dėdės ir dėdienės*), P. Andriūšo (*Anoj pusėj ežero*) ir kt. autorių kūryba. XX a. II pusėje Δ išlieka populiarai. Ryškesni pavyzdžiai – K. Borutos *Jurgio Paketurio klajonės*, E. Mikulėnaitės *Ona*, R. Granausko *Gyvenimas po klevu*, S. Šaltenio *Duokiškis*.

Apsakymas, mažoji epinė forma, glausto pasakojimo laiko ir nedidelės erdvės prozos kūrinys, koncentruojantis dėmesį į vieną įvykį, turintis nedaug veikėjų, bet sukuriantis gyvenimo visumos ir apibendrinimo įspūdį. Modernaus Δ pradininku laikomas E. A. Po (Poe), žanro meistrais vadinami A. Čechovas, G. de Mopasanas (Maupassant), Dž. Londonas (London), F. Kafka ir kt. Lietuvių Δ pradžia – XIX a. didaktinėje prozoje (A. Tatarė, M. Valančius), L. Ivinskio kalendoriuose. Žanrinės kategorijos prasme Δ ėmė įgyti paskelbus A. Kriščiukaičio-Aišbės, V. Pietario, Žemaitės, G. Petkevičaitės-Bitės ir kt. kūrinius. Personazo išgyvenimu pagrįsto Δ tradiciją pradėjo J. Biliūnas, Šatrijos Ragana, I. Šeinius. Dinamiškumo stoka, silpnai išvystyta fabula ir aprašomojo informacinio elemento perteklius skiria Δ nuo novelės, kuri yra kompaktiškesnė. Tikroviškumo iliuzija, natūralūs daiktų ir reiškių pavidalai – realistinės prigimties apsakymo bruožai, būdingiausi lietuvių mažajai epikai (M. Katiliškis, A. Pocius, R. Kašauskas ir kt.). Lietuvių prozai modernėjant, mažėja pasakojimo anarchijos; konstruktyvumas, psichologizmas arba sąlygiški, fantastiniai vaizdai artina Δ prie novelės formos.

Autobiografija, autoriaus pasakojimas apie save. Δ yra įvairių formų, nebūtinai skirtų publikuoti (šiam žanrui gali priklausyti ir intymūs pasakojimai, laiškai, dienoraščiai, memuarai, kelionių atsiminimai, taip pat formalios Δ). Atsirado Antikoje ir ankstyvaisiais Viduramžiais, tačiau Δ pavyzdžių iš šio laikotarpio liko labai mažai. Pagrindinė Δ tema – vidinis žmogaus gyvenimas, jo „dvasios istorija“, todėl klasikinės Δ

dažnai yra tarsi nuoseklios ir plačios išpažintys. Viena žymiausių ankstyvųjų Δ – šv. Augustino *Išpažinimai* (IV a.). V. Europos lit-roje Δ ypač išplito nuo XVI a. Dažnai Δ rašė žymūs menininkai ir rašytojai (pvz., B. Čelino (Cellini) *Benvenuto Čelino gyvenimas*, 1568, liet. 1961; Ž. Ž. Ruso (Rousseau) *Išpažintis*, 1770, išl. 1782, liet. 1967). Δ populiarė ir XX a. lit-roje, įgauna vis savitesnes (poetiškas, eseistines) formas. XX a. susiformuoja intelektualinė Δ, fiksuojanti autoriaus filosofinių, mokslinių pažiūrų evoliuciją.

Daug autobiografinių elementų turi dienoraščiai ir atsiminimai, Lietuvoje pradėti rašyti XVI a. pab. – XVII a. pr. žymių Lietuvos visuomenės, politikos veikėjų (pvz., A. S. Radvilos Δ lenkų k. *Atsiminimai*, 1632–1653, 2 d. išsp. 1839), taip pat smulkesnių bajorų ar miestiečių (pvz., T. Jevlaškausio (1546–1619) XVI a. pab. – XVII a. pr. rašyti *Atsiminimai* sen. gudų kalba, vert. į liet. k. 1998). Juose autorių vidinis gyvenimas, autobiografiniai faktai siejami su fiksuojamais istoriniais įvykiais. XIX–XX a. parašytos pirmosios Δ lietuvių k. (J. Basanavičiaus, 1922, išsp. 1936; V. Pieterio, 1905; Žemaitės, 1921; J. Šliūpo, 1927). Iš šiuolaikinių Δ išsiskiria semiotiko A. J. Greimo Δ (1994) – intelektualinės Δ pavyzdys.

• **Autobiografinė proza**, grožinės lit-ros kūriniai, dažniausiai romanai arba apysakos, turintys daug autobiografinių elementų. Autorius juose nėra pagrindinis herojus, tik aplinkos fiksuotojas, laikmečio liudytojas. Tokia yra I. Simonaitytės trilogija (...o buvo taip, Ne ta pastogė, *Nebaigta knyga*, 1960–1965), J. Baltušio dilogija (*Su kuo valgyta druska*, 1973, 1976). |

Avangardizmas (pranc. *avant-garde*, karinis terminas, reiškias priekyje einantį būrį, karinę saugą) apima įvairias novatoriškas, antitradicines kryptis, gyvavusias Europos mene XX a. I ketvirtyje (lit-roje, dailėje, muzikoje, teatre, kine). Δ formavosi veikiamas politinių, socialinių įvykių (I pasaulinio karo, revoliucijų Rusijoje ir Vokietijoje, Austrijos-Vengrijos imperijos žlugimo), kurie jaunąją menininkų kartą vietoje prarastų vertė ieškoti naujų idealų. Plačiai suprantamam Δ priklauso futurizmo, ekspresionizmo, imazinizmo, kubizmo (dailėje), dadaizmo srovės. Jas sieja radikalus antitradiciškumas, nusigrėžimas nuo realizmo ir natūralizmo, naujų išraiškos priemonių paieškos. Δ būdinga stipri meninė savimonė – į kūrybą žiūrima kaip į laboratoriją, kurioje menininkas eksperimentuodamas išbando įvairias technikas. Kartais terminas *avangardas*, kaip stiliaus charakteristika, vartojamas apibūdinti bet kuriam menui, kuris priešinas tradicijai.

Į Lietuvą Δ atėjo pavėlavęs dešimtmečių. Pradininkai – Keturių vėjų (pagal to paties pavadinimo žurnalą) sąjūdis, gyvavęs 1922–1928, nuo *Keturių vėjų pranašo* pasirodymo iki paskutinio *Keturių vėjų* numerio. Sąjūdžiui vadovavo K. Binkis ir J. Petrėnas (slap. P. Tarulis), svarbūs buvo Binkio namuose vykę

pirmadieniniai keturvėjininkų susibūrimai – *paldie-ninkai*. Keturvėjininkai užėmė tipišką Δ maištininkų poziciją – protestavo prieš romantinę lietuvių lyrikos tradiciją (jos simbolis buvo Maironis), propagavo techninį progresą, miesto kultūrą (vis dėlto kūryboje teberyškus valstietiškasis paveldas), aktyvų, vitališką santykį su pasauliu, garbino masines komunikacijos priemones (atsirado naujas žanras – radijo poema – J. Tysliavos *Tysliava Paryžiuje*). Niekino provincialų uždaramą, orientavosi į pasaulinę kultūrą (J. Tysliava Paryžiuje įsitraukė į tarptautinius avangardistinius sambūrius, publikavo eil. rink. prancūzų k., leido žurnalą *Muba*). Iš lietuvių literatūros keturvėjininkai autoritetu renkasė Donelaitį ir jo sodrią kalbą. Pabrėžia amatininkiskąją kūrybos pusę, deklaruoja laisvą santykį su žodžiu. Jų kūrybai būdingas manieringumas, mėgo kalambūrą, ironiją, parodiją, groteską. Vietoje lyrinei tradicijai būdingo epiteto, gamtinės metaforos ima dominuoti ekspresyvus veiksmažodis, subjekto būsenos išsakymą keičia agitacija veikti, imperatyvios programos. Avangardistinė stilistika būdinga keturvėjininkų J. Žlabio-Žengės, J. Tysliavos, S. Šemerio poezijai, P. Tarulio prozai. Ekspresionizmo poetika ryški su joku sąjūdžiu nesusijusio J. Savickio kūryboje. Dadaizmo, imazinizmo bruožų esama P. Morkūno rinkinyje *Dainuoja degeneratas* (1933). Δ poziciją užima žurnalo Trečias frontas (1930–1931) autoriai: K. Boruta, A. Venclova, K. Korsakas, J. Šimkus, B. Raila (debiutavęs paskutiniajame *Keturių vėjų* numeryje). Δ įtaka pastebima ankstyvojoje B. Brazdžionio, V. Sirijos Giros poezijoje. Δ atšaka galima laikyti poetų, gyvenusių ir kūrusių Vilniuje prieš II pasaulinį karą, kūrybą (A. Žukauskas, vėliau žemininku tapęs J. Kėkštas). Avangardistinės priešimosi tradicijai stilistikos esama ir vėlesnių rašytojų kūryboje – A. Mackaus, J. Meko, S. Gedos, V. Bložės, G. Patacko poezijoje, K. Ostrausko, A. Landsbergio dramaturgijoje. Panašią į keturvėjininkų poziciją tradicijos atžvilgiu užima almanacho *Svetimi* (1993) autoriai V. Gedgaudas, D. Dirgėla ir kt., deklaratyviai nuvainikuodami autoritetus, visų pirma vėl Maironį, teigdami savo išskirtinumą.

Baladė, poezijos žanras, atsiradęs Viduramžiais. Kanoninė Δ susideda iš 28 eilučių (3 strofos po 8 eilutes ir baigiamasis kreipinio ketureilis) ir turi gana sudėtingą rimą. Tokių Δ daug F. Vijono (Villon) kūryboje. Mažiau kanonizuotos rusų, anglų Δ. Šį žanrą ypač išplėtojo romantikai (anglų – V. Vordsvortas (Wordsworth), S. T. Kolridžas (Coleridge), vokiečių – F. Šileris (Schiller), H. Heinė, prancūzų – V. Hugo). Δ turi epinių, draminių elementų, neretai išplėtotų iki siužeto, kuris dažniausiai baigiamas pagrindinio veikėjo mirtimi. Nerimo, baimės nuotaika auga nuo baladės pradžios iki pabaigos.

Lietuvių literatūroje Δ atsirado XIX a. pr. Klasikinės Δ pavyzdys – Maironio „Jūratė ir Kastytis“. Šiuolaikinėje poezijoje baladiniai eilėraščiai gana dažnai yra nutolę nuo klasikinės baladės ir išlaiko tik kai kuriuos

jos bruožus („baisaus“ siužeto elementai, kraupumo, baimės pojūtis), pvz., Just. Marcinkevičiaus baladžių poema *Devyni broliai*, kai kurie J. Strielkūno, P. Širvio eilėraščiai.

Bibliografija (gr. *biblion* – knyga + *graphō* – rašau), knygų ar straipsnių konkrečia tema sąrašas, kuriame tiksliai nurodoma knygos autoriaus vardas ir pavardė, knygos pavadinimas, jos išleidimo vieta, leidykla ir data, puslapių skaičius. Δ vadinamas ir periodinių leidinių skyrius, kuriame pristatomos naujai išėjusios knygos. Sudarinėjamos bibliografinės rodyklės, katalogai, skirti konkrečiam autoriui, temai ar periodui, pvz. V. Žukas, *Julius Janonis. (Bibliografinė rodyklė)*, 1965; V. Vilnonytė, A. Lukošūnas, *Petras Cvirka. Bibliografija (1924–1970)*, 1974; M. Ivanovič, *XVII a. Lietuvos lenkiškos knygos: kontrolinis sąrašas*, 1998 ir pan.

Δ yra ir mokslas, apimantis Δ teoriją, istoriją, metodiką, vadybą.

Cenzūra (lot. *censeo* – vertinu), institucinė kontrolės forma, taikoma meno, lit-ros, publicistikos, mokslo darbų viešam paskelbimui, demonstravimui. Pagal kontrolės būdą skiriama išankstinė (prevencinė), taikoma dar nepaskelbtiems kūriniams, ir paskesnioji (represinė) Δ – bausmės už paskelbtus kūrinius arba jų naudojimą bei laikymą. Δ gali būti reguliuojama Bažnyčios, valstybės, partijos ir pan. Valstybinės Δ užuomazgos pastebimos jau Antikoje. Pradedant ankstyvaisiais Viduramžiais, galingiausia Δ institucija darėsi Bažnyčia, jau IV a. draudus skaityti kai kuriuos veikalus, laikomus eretiškais (pvz., I Nikėjos Susirinkimas, įvykęs 325 metais, uždraudė skaityti Arijaus veikalus, kuriuose buvo pasisakoma prieš Švč. Trejybę). Bažnytinė Δ vadovavosi kanonų teisės normomis bei popiežiaus instrukcijomis. Viduramžiais bažnytinė Δ įgavo platesnį mastą, kontroliavo ne tik religinę, bet ir pasaulietinę lit-rą. Popiežius Inocentas VIII 1487 oficialiai įvedė visuotinę Δ. XVI a. Europoje kilus reformaciniam judėjimui, imtos leisti knygos, kritikuojančios Katalikų bažnyčią arba skelbiančios nesuderinamas su jos ideologija pažiūras, Katalikų bažnyčia ėmė skelbti *Draudžiamųjų knygų sąrašus (Index librorum prohibitorum)*. Pirmą tokį sąrašą 1559 paskelbė popiežius Paulius IV. Katalikų bažnyčios Tridento susirinkimas, sušauktas kovai su Reformacija sustiprinti (1545–1563), patvirtino aukščiausią Δ instanciją, kuri sudarydavo šiuos nuolat atnaujinamus ir papildomus sąrašus. Į „Draudžiamųjų knygų sąrašus“ 1586 įtrauktas Mikalojus Radvila Juodasis, vienas pirmųjų lietuvių, kurio viešas laiškas, nukreiptas prieš katalikybę, buvo išspausdintas 1556. 1603 išleistas pirmasis Lenkijai ir Lietuvai skirtas *Draudžiamųjų knygų sąrašas*, į kurį buvo įtraukti Lietuvos kalvinistų (A. Volano) bei antitrinitorių (S. Budno, M. Čechovico, Petro Gonenziečio ir kt.) veikalai. Į tokius sąrašus yra patekę daug XVI–XX a. Europos žymių rašytojų, mokslininkų, filosofų (Dž. Brunas (Bruno), R. Dekartas (Descartes),

B. Paskalis (Pascal), D. Didro (Diderot), Ž. Ž. Ruso (Rousseau), Volteras (Voltaire), I. Kantas, E. Zola, A. Mickevičius ir kt.). „Draudžiamųjų knygų sąrašas“ nebesudaromas nuo 1966, kartu panaikinus su juo susijusią represyvinę Bažnyčios Δ. Nuo to laiko Bažnyčia gali tik pasmerkti kai kuriuos veikalus ir jų skaitytojus, bet ne bausti. Δ egzistavo ne tik Katalikų, bet ir Protestantų bažnyčiose. Protestantų kūrinius vertindavo, tikrindavo ir cenzūrodavo jų sinoduose sudarytos komisijos. Nemažai lietuviškų knygų nebuvo spausdinamos dėl to, jog šios komisijos nesuteikdavo tam leidimo. Tokio liuteronų komisijos leidimo negavo pirmoji lietuviška Biblija, 1590 išversta J. Bretkūno, taip pat ir vėlesnė evangelikų reformatų Biblija, 1660 į lietuvių k. išversta B. Chilinskio. Protestantų Δ ypatingą dėmesį skirdavo kalbinei religinių veikalų raiškai.

1795 carinei Rusijai okupavus Lietuvą, pradėjo veikti okupacinės valdžios Δ, kurios vykdymas 1802 buvo pavestas VU. Ji uždraudė A. Strazdo knygos *Giesmės švietiškos ir šventos (1824)* leidimą. 1829 buvo įsteigtas Švietimo ministerijai pavaldus Δ komitetas, kontroliavęs Katalikų bažnyčios aprobuotų religinių knygų leidybą, draudęs specifinius, būdingus katalikybei šių leidinių akcentus. Carinė Δ draudė minėti daugybę istorinių Lietuvos realiųjų, kritikuoti valdžią, socialinę nelygybę. 1864–1904 Lietuvoje caro valdžia įvedė ypatingai griežtą Δ, draudė spausdinti, įvežti iš užsienio ir platinti Lietuvoje bei Rusijos europinės dalies gubernijose lietuvišką spaudą lotyniškomis raidėmis.

Nepriklausomoje Lietuvoje 1919 buvo įvesta vad. Karo Δ, ypač intensyviai veikusi nuo 1926 valdant tautininkams, uždariusiems 15 įvairių periodinių leidinių. Nuo 1933 spaudos ir knygų leidybos priežiūra pavesta apskričių viršininkams. Draudžiami buvo komunistinio pobūdžio veikalai (1936 uždarytos komunistų partijos finansuotas žurnalas *Literatūra*).

1940 sovietams okupavus Lietuvą įvesta sisteminga visuotinė Δ, kuri absoliučiai kontroliavo ne tik visus naujai leidžiamus leidinius, bet ir didžiąją Lietuvos Respublikos kultūrinio palikimo dalį sunaikino ar uždarė į laisvai neprieinamus specialiuosius bibliotekų fondus. Buvo griežtai kontroliuojami įvežami užsienio leidiniai, egzistavo draudžiamų užsienio autorių sąrašai. Buvo sukurta Δ įstaiga *Vyriausioji valstybinių paslapčių saugojimo valdyba* (pagal rusų k. – abreviatūra *Glavlit*) su centru Maskvoje, turinčiu padalinius didžiosios Lietuvos miestuose. *Glavlit* buvo pavaldus Lietuvos komunistų partijos Centro komitetui ir valstybės saugumo komitetui (pagal rusų k. – abreviatūra KGB). Spaudos ir leidyklų redaktoriai turėjo vykdyti griežtą prevencinę Δ, už ideologines ar net korektūros klaidas būdavo baudžiami. Įvairūs knygų tiražai dėl vienos ar kitos pastebėtos „klaidos“ ar paminėtos draudžiamos pavardės būdavo naikinami. Ypatingai uoliai sovietinė Δ naikino tautinės ar religinės minties pasireiškimus, nepraleido net menkiausių užuominų apie sovieti-

nės ar carinės Rusijos Lietuvos okupavimo faktus, įsakmiai skatino neigiamą nepriklausomos Lietuvos vertinimą, kartais draudė net minėti Lietuvos vardą. Dėl sovietinės Δ kai kurie autoriai buvo priversti emigruoti (I. Mėras, T. Venclova). Δ Lietuvoje panaikinta 1990 atkūrus nepriklausomybę.

Dialogas (gr. *diálogos* – dviejų žmonių pokalbis):

1. lit-ros žanras – eiliuotas ar prozos kūrinys, parašytas pokalbio forma. Susiformavo Antikoje (Platonas, Lukianas, Seneka), atgijo Renesanso laikais Erazmo Roterdamiečio, U. fon Hutteno (von Hutten) ir kt. satyrinėje kritikoje, išpopuliarėjo XVIII a. J. G. Herderio, G. E. Lesingo (Lessing), D. Didro (Diderot), F. Fenelono (F. de Salignac de la Mothe-Fenelon), B. Paskalio (Pascal), Dž. Berklio (Berkeley) ir D. Hjumo (Hume) kūryboje. Lietuvos raštijoje pirmasis reikšmingas Δ – A. Rotundo politinės publicistikos kūrinys *Pasikalbėjimas lenko su lietuviu* (1564, lenkų k.). Eiliuotą Δ parašė A. Baranauskas „Pasikalbėjimas giesminyko su Lietuva“. Polemišose brošiūrose Δ vartojo A. Maliauskis, kai kuriuose filosofiniuose veikaluose – A. Jakštas. Sovietiniais laikais Δ formos eilėraščių parašė V. Mykolaitis-Putinas („Pasikalbėjimas giedrią dieną... ir tamsią naktį“, „Rytų motyvai“), E. Mieželaitis („Apokalipsinis dialogas“).

2. Δ – pagrindinė ir svarbiausia dramatinės kalbos forma, kuri yra gyvenimiškos kalbos meninis atitikmuo. Δ atlieka trejopas funkcijas: informacinę (perteikia žinias, be kurių dramos veiksmo nebūtų galima suprasti), charakterizuojančią (per Δ išryškėja personažų pozicijos, jų charakteris) ir svarbiausia – dramatiškąją (kuria susidūrimo situacijas). Draminis Δ iš esmės yra konfliktiškas. Dialogiškas savo esme yra net dramos kūrinio monologas – ginčas su pačiu savimi. Antikinėje dramoje ir Viduramžių misterijose bei moralitė daugiau vietos buvo skiriama monologams, o ne Δ. Renesanso, klasicistinėje ir romantinėje dramoje Δ buvo toks pat dažnas, kaip ir monologai. Komedijoje Δ visuomet yra dominuojantys; realistinėje dramaturgijoje Δ taip pat vyrauja. Čia Δ priartėja prie kasdieninio pokalbio, kuria natūralios kalbos iliuziją, pasižymi impulsyvumu, fragmentiškumu, inversijomis ir pakartojimais, nutolimu nuo gramatinių normų, eliptiškumu, nukrypimais nuo draminio pokalbio eigos. Moderniojoje dramaturgijoje, kurioje poetektė tampa vienu pagrindinių dramos teksto konstravimo principų, būdingas Δ daugiaplaniškumas (J. Grušas). Dauguma lietuvių dramų (V. Mykolaičio-Putino, B. Sruogos, Just. Marcinkevičiaus) yra eiliuotos, parašytos penkiapėdžiu jambu, pradedant M. Šikšnio „Pilėnų Kunigaikščiu“, iki šių dienų. Δ daugiaprasmiškumo pagrindas yra ne metafora, o žodžio prasminis emocinis kontekstas. Semantinė teorija skiria tris Δ tipus: 1. dialogas – dvikova, kuriam būdinga tai, kad Δ subjektai turi dalį bendrų kontekstų; 2. „kurčiųjų dialogas“, kai išlaikoma tik išorinė Δ forma, o subjektų kontekstai vienas kitam visiškai svetimi (K. Ostrauskas); 3. kontekstai iš esmės identiški; dialogo dalyvių

replikos ne kovoja tarp savęs, o tarsi išplaukia viena iš kitos (kai kurie Vydūno, Sruogos „Pavasario giesmės“ dialogai).

Dienoraštis, daugiau ar mažiau sistemiškas, datuotas autobiografinis pasakojimas, išsiskiriantis informatyvumu, refleksija, kuriame autorius fiksuoja savo paties kasdienybę, istoriją. Senojoje kultūroje Δ ir memuarų žanrai persipynę. Daug Δ elementų turi senąja gudų k. parašyti T. Jevlašauskio (1546–1619) *Atsiminimai* (liet. 1998). LDK bajoras juose aprašė ne tik išorinę socialinę XVI–XVII a. sandūrų LDK tikrovę, bet ir savo asmeninę, intymią aplinką, ypatingus, netikėtus gyvenimo momentus (pvz., neiškišią ligą), kurie tarsi nepažinios, anonimiškos jėgos reguliuoja jo gyvenimą, vidinę būseną. Šie memuarai – autentiška žmogaus gyvenimo istorija, kupina lūkesčių, žemiškų džiaugsmų, netekčių, melancholijos ir nevilties. Δ dažniausiai rašomas sau pačiam, tačiau svarbių asmenų Δ dažnai publikuojami kaip kultūros istorijos paminklai.

Δ pobūdžio įrašų, detalizuojančių paties autoriaus santykį su pasauliu, vokiškai yra palikęs K. Donelaitis Tolminkiemio bažnyčios krikšto metrikų knygoje (1743–1779), M. Valančius *Namų užrašuose*. Pirmas ryškus romantinis Δ, formuojantis maksimalistinius idealus, pasižymintis kritiška savianalize – lenkiškas A. Baranauskio (1853–1855) Δ. Lietuviški Δ žinomi iš XX a. pr. (I. Šeiniaus Δ – 1909, išsp. *Metuose*, 1998, Nr. 12; G. Petkevičaitės-Bitės *Karo metų dienoraštis*, t. 1–2, 1925, 1935). Intymumu išsiskiria sau pačiai rašytas S. Nėries Δ (Raštai, 1957, 1984), intelektualine ir menine branda – A. Nykos-Niliūno Δ tritomis (*Dienoraščio fragmentai 1938–1970*, 1998; *Dienoraščio fragmentai 1971–1998*, 1999; *Dienoraščio fragmentai, 2001–2009 ir papildymai, 1940–2000*, 2009), perleistas Vilniuje 2002, 2003. Sovietmečio refleksija pasižymi V. Kubiliaus Δ (*Dienoraščiai, 1945–1977*, 2006; *Dienoraščiai, 1978–2004*, 2007).

Drama (gr. *drao* – veikti): 1. literatūros rūšis, greta lyrikos ir epo. Δ būdinga išskirtinė įvykių koncentracija (įvykiai vaizduojami „čia“ ir „dabar“), intensyvus išorinis ir vidinis veiksmas, nukreiptas į dramos veikėjo (-ų) valingai siekiamą tikslą. Δ kūriniai yra skirti vaidinti scenoje arba skaityti (Lėzedrama). Δ išsivystė iš religinio ritualo, kuriame pynėsi žodis, muzika, šokis. Ilgainiui Δ vis didesnę reikšmę įgijo žodis. Šiuolaikinės Δ ištakos siekia senovės Graikiją, kur drama buvo suvokiama kaip kūrinys, kuriame vaizduojami aktyviai veikiantys žmonės. Δ teatriškumas – jos paskyrimas teatrui – lemia įvykių, laiko, vietos koncentraciją dramos kūrinyje. Klasifikuoti Δ galima pagal žanrus (tragedija, komedija, tragikomedija, farsas ir kt.), laikotarpis (Antikinė, Viduramžių, Renesanso ir kt.), tipus bei meninių principų modelius: aristoteliškasis, arba klasikinis, kanoniškas modelis; netradicinis, nekanoniškas (Naujoji drama); antidrama, arba absurdo dramos modelis (Antidrama). Aristoteliškasis Δ modelis ap-

ima įvairių epochų, tautų, autorių, žanrų dramos kūrinis, parašytas pagal tuos pačius universalius meninius principus: Δ fabula paprastai sukoncentruota ties viena dėstoma, rodoma istorija, personažų santykių kaita grindžiama priežasties ir pasekmės ryšiais, kurie dramos veiksmui suteikia tikslingo kryptingumo.

2. dramaturgijos žanras, susiformavęs XVIII a. pab. Δ žanro savybės tiksliai neapibrėžtos, vadinama įvairiais vardais: buržuazine, miestelėnų (XVIII a.), romantine, poetine (XIX a.) drama, XX a. – pjesė.

• **Veiksmas:** 1. dramos kūrinio tikrovės vaizdavimo pagrindas, personažų poelgių ir santykių raida, kurią skatina skirtingi interesai bei tikslai. Draminiam Δ būdinga kryptinga įvykių koncentracija (išorinis veiksmas) ir intensyvus vidinis personažų gyvenimas (vidinis veiksmas). Įvykiai siejami priežasties ir pasekmės ryšiu. Išorinis ir vidinis veiksmas atskleidžia giluminę fabulos motyvaciją, vidinę personažų dramą. Įvykių ir išgyvenimų įtampa atsiranda dėl veikėjų tarpusavio susidūrimų, priešingų nuomonių, skirtingų siekių, vidinių konfliktų. Draminio Δ dinamiką lemia intensyvėjanti personažų veikla, peripetijos, intrigos. Draminį Δ pradeda herojus, siekiantis konkretaus tikslo, tačiau atsiranda jam trukdanti jėga: susidaro kolizija, išauganti į konfliktą. Išskiriamieji šie dramatinio Δ etapai: 1) ekspozicija (išsidėsto priešingos jėgos), 2) užuomazga (pirminis postūmis, kolizija), 3) veiksmo vystymasis (raidą, eigą), 4) kulminacija (aukščiausias įtamos taškas), 5) atomazga (katastrofą lydintis konflikto sprendimas). Absurdo dramaturgija, vadinama antidrama arba statiškąja drama, atmėta veiksmą kaip pjesės pamatą – atsisako įvykių ir dinamiškos įvykių kaitos; jos pagrindas – pasikartojančių, statiškų situacijų vaizdavimas (S. Beketo (Beckett) *Belaukiant Godo*, 1952 ir kt.).

2. dramos kūrinio struktūrinis vienetas. Drama skaidoma į lygiavertės reikšmės ir laiko trukmės dalis – veiksmus ir mažesnius struktūrinius vienetus – scenas.

• **Draminė situacija,** skiriamasis dramos žanro bruožas. Δ sąlygoja dinamišką veiksmą, atskleidžia konflikto motyvus, parodo personažo charakterį. Δ atsidūręs personažas turi veikti, ieškoti išeities iš beviltiškos padėties čia ir dabar, nes delsiant veikti bus dar blogiau. Δ personažas susiduria su antagonistu, prasideda konfliktas. Δ personažą veikti skatina išoriniai ir vidiniai veiksniai, jis turi įveikti kliūtis, kad pasiektų savo tikslą. Δ sudaro trys dalys, kurios atspindi viso dramos kūrinio struktūrą (Δ yra struktūra struktūroje). I dalyje numatomas konfliktas, pristatomi veikėjai, pabaigoje atsitinka netikėtas įvykis, kuris veiksmą pasuka nenumatyta kryptimi, komplikuoja pagrindinio veikėjo situaciją (veiksmas – netikėtas įvykis). II dalyje personažas tampa vis aktyvesnis, stiprėja konfliktas, personažai pavyksta įveikti kliūtis, tačiau dalies pabaigoje atsitinka antras netikėtas įvykis, kuris dar labiau sukomplikuoja herojaus situaciją (veiksmas-netikėtas įvykis). III dalyje herojui gresia visiška katastrofa, auga įtampa, kulminacijoje hero-

jus randa išeitį arba žūsta. Konfliktas išsprendžiamas aukščiausiam įtamos taške. Dramą sudaro Δ grandinė, nes personažas, suradęs išeitį iš vienos Δ, įveikęs kliūtį, susiduria su kita, dar sudėtingesne kliūtimi.

• **Intriga** (lot. *intricare*, it. *intrigo* – painioti), klasingi, slapti, gudrūs ir išradingi veiksmai, kuriais siekiama pakenkti savo priešininkams. Δ komplikuoja personažų santykius, sukelia peripetijas ir tuo būdu sustiprina veiksmo įtampą, žadina skaitytojo ar žiūrovo susidomėjimą.

• **Kolizija,** priešingų jėgų, siekimų ar interesų susidūrimas, pradedantis dramatinį veiksmą. Iš dramos veikėjų priešingų interesų kyla konfliktas, kuris dramoje turi būti išspręstas.

• **Konfliktas,** atsiranda dramos herojui pasirinkus vienokį ar kitokį veiklos kelią ir būdą. Dramos pradžioje atsiradusi kolizija perauga į Δ. Δ priežastys dažnai būna atsiradusios seniau (dramos priešistorėje), tačiau tik dabartyje perauga į atvirus personažų (išorinis Δ) arba dramos herojaus minčių susidūrimus (vidinis Δ). Δ iš esmės išsprendžiamas dramos kūrinyje.

• **Peripetija** (gr. *peripeteia* – netikėtas posūkis), staigus dramatinio veiksmo pasikeitimas, nelaukta įvykių komplikacija. Δ keičia personažų sprendimus ar poelgius, lemia veiksmo dinamiką, judėjimą į priekį.

• **Scena:** 1. vaidinimo aikštelė.

2. struktūrinis dramos kūrinio vienetas, dramos veiksmo dalis, kuriai būdinga nesikeičianti personažų sudėtis. Δ ribas apibrėžia personažo atėjimas ir išėjimas iš scenos.

Dramos kalba, jos pagrindas – pačių veikėjų kalba. Ji charakterizuoja veikėjus ir stumia į priekį dramatinį veiksmą. Δ struktūrą sudaro personažų dialogai, monologai, replikos (aparte) bei teatrinio veiksmo nuorodos – remarkos.

• **Dialogas,** dramos kalbos struktūros vienetas greta monologo ir remarkų. Δ – personažų pokalbis, keičiantis trumpomis replikomis arba ilgesniais samprotavimais – tiradomis. Δ iš esmės yra konfliktiškas – tai ginčas, kuriame susiduria priešingos nuomonės. Δ metu keičiasi veikėjų santykiai ir situacijos. Dialogiškas yra ir dramos monologas – čia veikėjas ginčijasi pats su savimi, svarsto, abejoja.

• **Monologas,** dramos kalbos struktūros vienetas greta dialogo ir remarkų. Δ stabdo dramos veiksmą, bet kartu jį paaiškina, pagilina, išreiškia herojaus mintis, jausmus, požiūrį į pasaulį. Δ veikėjai prabyla lemtingais savo gyvenimo momentais, kada ima svarstyti visuotinesnes, universalesnes problemas. Δ būdinga poetinė kalba.

• **Remarka,** dramos teksto dalis, pateikianti glaustą informaciją apie veikėjus (jų amžių, išvaizdą, tarpusavio santykius ir pan.), scenovaizdą, rekvizitą. Δ laikomos pasakotojo kalbos rudimentu dramos tekste.

• **Replika**, sudėtinė dialogo dalis, žodis ar sakiny, kurį kalbantysis ištaria savo partneriui laukdamas jo atsakymo.

• **Apartė**, dialogą pertraukianti trumpa replika, tariama į šalį. Δ skiriama žiūrovams, jos negirdi dialogo partneris. Δ suteikia informacijos apie slaptus personažo sumanymus, vertinimus. Dažniausiai sutinkama komedijos žanro kūrinuose.

• **Tirada**, ilgesnė herojaus replika viena ar kita tema, pasižyminti ypatingu ekspresyvumu, susidedanti iš klausimų ir argumentų grandinės, kur herojus Δ atsako į kito herojaus Δ.

Pagrindiniai dramos žanrai

Tragedija (gr. *tragōdia* – ožių giesmė), vienas pagrindinių dramaturgijos žanrų. Vaizduoja aštrius, nesutaikomus, visuomeniškai reikšmingus prieštaravimus. Δ veikėjai – iškilios, herojiškos, valingos asmenybės. Herojaus apsisprendimas ir vidinė kova lemia dramatinį Δ veiksmą. Δ susiformavo senovės Graikijoje iš dievo Dioniso kulto, tobuliausių išraišką įgijo V a. pr. Kr. Aischilo, Sofoklio, Euripido kūryboje. Δ žanras atgimė Renesanso epochoje (V. Šekspyro (Shakespeare) tragedijos). Klasicizmo epochoje N. Bualo (Boileau-Despreaux) eiliuotame traktate *Poezijos menas* (1674) pagal Aristotelio *Poetiką* sukūrė normatyvinę Δ poetiką, kuri reglamentavo populiariausius dramos žanrus tragediją ir komediją, reikalavo laikytis trijų vienumų taisyklės: vietos, laiko ir veiksmo, t. y., veiksmas turi vykti vienoje vietoje (nekeičiant dekoracijų), trukti ne ilgiau kaip 24 valandas, išlaikyti vieną siužetinę liniją („vienas įvykis“). Dramos kūriniai turėjo būti eiliuoti. Δ neleistinos komiškos scenos bei personažai, o komedijoje – tragiškos. Todėl klasicistai nevertino Šekspyro, kurio kūryboje susipina tragiški ir komiški motyvai. Δ išryškinamas vienas herojaus bruožas, veiktas įkūnija moralinę idėją, aistrą ar ydą, personažai nesikeičia. Δ privalėjo sudaryti 5 veiksmai, siužetas rėmėsi istorija ir mitais, buvo reikalaujama, kad pasakojimai atspindėtų XVII a. aktualijas, Prancūzijos istoriją. Klasicistinei komedijai nekelti tokie griežti reikalavimai, kartais jos rašytos ir proza, bet pramoga būtinai turėjo būti susieta su didaktika, padedančia taisyti visuomenės papročius.

Δ iki šiol išlaikė pagrindinius tipologinius bruožus, suformuluotus IV a. pr. Kr. Aristotelio *Poetikoje*. Δ sandaroje svarbiausia – fabula ir monologas. Fabulų šaltiniai – mitai, istorija. Δ esmė – herojaus pasaulėjautos ir filosofijos atskleidimas (dėl to daugelis Δ pavadintos protagonisto, t. y. pagrindinio veikėjo, vardu). Δ herojus išgyvena *vidinį* konfliktą ir atsiskleidžia *tragiškoje situacijoje*, kurios negali nei išvengti, nei pakeisti. Tragiškąją situaciją leidžia sukurti stiprus herojaus priešininkas – antagonistas. Juo gali būti ir likimas, Dievas, valdovas, visuomenė, valstybė ir pan. Antagonistas taip pat turi savo tikslą ir jo besąlygiškai siekia. Δ protagonisto ir an-

tagonisto siekiai turi objektyvios tiesos, jų maksimalizmas sukuria nesutaikomą konfliktą. Δ įvyksta, nes padaroma *tragiškoji klaida*: herojus, nežinodamas kokių nors svarbių aplinkybių, pasielgia taip, kad tas poelgis tampa neišvengiamos jo žūties ar kančios priežastimi. Lemtingą klaidą paprastai padaro ir antagonistas, jis sulaukia ne tų rezultatų, kurių tikėjosi. *Tragiškoji klaida* dažnai siejama su *tragiškąja kalte*, dvilype sąvoka, apimančia ir herojaus nekaltumą, ir atsakomybę už savo poelgius („kaltas be kaltės“). Δ poveikis žiūrovui įvardijamas katarsio sąvoka, kurią įvedė Aristotelis, „Poetikoje“ kalbėjęs apie Δ gebėjimą sužadinti gailėsčio ir baimės emocijas. Lietuvių lit-roje pirmą kartą tragedijos žanrą pasirinko M. Šikšnys-Šiaulėniškis *Pilėnų kunigaikštyje* (1905), tačiau pirmąja visaverte Δ laikoma V. Krėvės-Mickėvičiaus *Skirgaila* (rusų k. 1916, liet. 1924).

Komedija (gr. *kōmōdia* – linksmos, triukšmingos minios daina), dramos žanras, situacijomis ir personažų charakteriais siekiantis sukelti juoką. Δ žanras susiformavo Antikos laikais Aristofano, Plauto, Terencijaus kūryboje. Komizmo raiškos priemonių pasirinkimas lemia *aukštosios* (aukštojo stiliaus) ir *žemosios* (žemojo stiliaus) Δ skirtį. Žemojoje Δ pasitelkiami farso, bufonados elementai, sukeliantys atvirą, grubesnę juoką, aukštojoje Δ dominuoja subtili kalba, aliuizijos, žodžių žaismas, šmaikščios situacijos, ji sukelia šypseną, apeliuoja į rimtus ir reikšmingus dalykus. Δ objektas dažniausiai – visuomenei reikšmingos problemos (Aristofanas), „amžiaus ydos“, pašaipos strėlės nukreiptos prieš turinčius galios kitiems Ž. B. Moljero (Molière) *Tartuifas*, 1664, P. O. de Bomaršio (de Beaumarchais) *Figaro vedybos*, 1784, N. Gogolio *Revizorius*, 1836). Nors išjuokiami personažai pralaimi, tačiau jie yra ne tiek juokingi, kiek grėsmingi savo niekšiškumu.

Δ būdingos pastovios, nuolat modifikuojamos komiškųjų fabulų teminės grupės: moterų kova už savo laimę (Žemaitės *Trys mylimos*, 1897), turtingo gimnainičio mirties ir testamentą laukimas (S. Čiurlionienės-Kymantaitės *Pinigėliai*, 1919), įvairaus rango valdininkų savivaliavimas (P. Vaičiūno *Patriotai*, 1926), apsimėtinė liga siekiant naudos (Moljero *Tiriamas lignonis*, 1673), meilės ir draugystės išbandymas (Menandro *Bambeklis*, IV a. pr. Kr.), jaunųjų pastangos apginti savo teises (V. Šekspyro (Shakespeare) *Vasarvidžio nakties sapnas*, 1594–1596) ir kt. Δ fabulos dažnai atskleidžia konkretaus laikotarpio aktualijas (iš Aristofano komedijų galime daug ką sužinoti apie gyvenimą Atėnuose V a. pr. Kr., iš P. Vaičiūno dramų – apie tarpukario Lietuvos tikrovę, ir pan.). Δ visada turi laimingą pabaigą, nes jose ne tik išjuokiamos blygybės, bet ir teigiama gėrio pergalė.

Komišką situaciją paprastai sudaro įvairūs klaidinimai, provokacijos, apgavystės, apsimėtinėjimai, slapti pasiklausymai, svetimų laiškų skaitymas, persirenginėjimai, netikėtas atvykimas, keičiantis personažų planus ir t. t. Intrigą dažniausiai inicijuoja Δ personažai, vadinami *rezonieriais*: tai aktyvūs ko-

miškų situacijų kūrėjai, įtraukiantys į jas neigiamus personažus, kurie tokiu būdu sumenkinami, netenka įsivaizduoto reikšmingumo (siuvėjas Vincas pirmoje lietuviškoje A. Vilkutaičio-Keturakio *Δ Amerika pirtyje*, 1895). Per keliolika amžių išsikristalizavo tradicinis *Δ* personažas, kuris dažnai yra vienpusiškas, primenantis komišką kaukę, bei komiškų tipų opozicijos (Moljero personažų pora – gudrusis Tartiufas ir navišius Orgonas). Komiškojo personažo vardas – savotiška jo charakteristika (Aristofano Strepsiadas – išsikūninėtojas, Šekspyro Malvolijus – piktavalis). *Δ* ypač mėgstami „kolektyviniai portretai“ (biurokratai P. Vaičiūno *Δ Patriotai*, M. Gogolio *Δ Revizorius*). Pagal komizmo priemones ir juoko pobūdį skiriami *Δ* tipai: satyrinė, intrigos, charakterių, saloninė, groteskinė, juodoji komedija ir kt.

Tragikomedija daugelį amžių buvo vadinami griežtų žanro kanonų nesilaikę kūriniai, kuriuose pynėsi aukštasis ir žemasis stilius arba tragiški įvykiai nesibaigdavo herojaus mirtimi. *Δ* žanras apibrėžiamas trimis tragikomiškumo kriterijais, nusakančiais personažų, dramatinio veiksmo, stiliaus savitumą: personažai priklauso ir aukštiesiems, ir žemesiems visuomenės sluoksniams; veiksmas – rimtas, dramatiškas, tačiau nesibaigia katastrofa (gr. *katastrophē* – perversmas), herojus nežūva; derinama aukštoji ir žemoji kalbėjimo intonacija, patetiška tragedijos ir kasdieniška, vulgari komedijos kalba.

Pirmą kartą *Δ* terminą (*tragico-comoedia*) pavartojo romėnų autorius Plautas *Amfitriono* prologe (III a. pr. Kr.), nurodydamas kūrinio žanro negrynumą: kartu su dievais ir karo vadu čia veikė tarnaitė, vergas, pagal Antikos estetiką priklausantys komedijos sferai. Manoma, kad *Δ* – seniausia dramatinio meno forma, iš kurios išsivystė tragedija ir komedija. *Δ* išpopuliarėjo Renesanso epochoje, tapo klasicistinės tragedijos pirmtake, o vėliau ir varžove (klasicizmo laikotarpiu buvo vadinamos tragedijos su laiminga pabaiga, pvz., P. Kornelis (Corneille) *Sidq* (1637) iš pradžių buvo pavadinęs *Δ*).

XX a. *Δ* susiformavo kaip savarankiška, sudėtinga ir labai paslanki meninė struktūra. Žanrinį pavidalą įgavo L. Pirandelo (Pirandello) kūryboje (str. „Humorizmas“, 1908). Pagrindinės meninės raiškos priemonės – groteskas, paradoksas. Fabulose jungia fantastiką, metaforas, natūralistines detales, žmogaus – gyvulio – daikto paralelę, kalba gretina primityvų komizmą ir patetiką, dažnas bėprotybės motyvas (F. Diurenmato (Dürrenmatt) *Fizikai*, 1961, *Senos damos vizitas*, 1955; J. Grušo *Pijus nebuvo protingas*, past. 1974, išsp. 1976). *Δ* erdvė beveik visada uždara: lageris, psichiatrinė ligoninė ir pan. Personažai veikia specialiai sukurtose eksperimentinėse situacijose. *Δ* pabaigos visada atviros, jose suskoncentruojamas tragikomiškumo efektas – atskleidžiama nelaukta reiškinių ar žmogaus prigimties pusė, dvilypumas, „juokingumo tragizmas“. *Δ* juokas pagilina ir sustiprina tragizmą. Terminas *Δ* kartais keičiamas terminu *tragifarsas*.

Pirmąja lietuviška *Δ* laikoma B. Sruogos *Pajūrio kurortas* (1957); *Δ* žanro bruožų turi J. Glinškio *Grasos namai* (1971, past. 1970), *Cikuta – Sokratui* (1981), S. Šaltenio vienaveiksmis groteskas *Giljotina* (1968), K. Sajos parabolinė pjesė *Mamutų medžioklė* (past. 1968, išsp. 1969) ir kt.

Smulkieji dramos žanrai

Farsas (pranc. *farce* < lot. *farcio* – įdarau; prieskoniais pagardintas įdaras): 1. viduramžių teatro vaidinimas, atsiradęs iš komiškų misterijų intarpų. *Δ* fabulos buvo anekdotiškos, imamos iš realios to meto buities, veikėjai – visų socialinių sluoksnių atstovai: didikai, dvasininkai, miestelėnai. *Δ* pikantiškai pajvairindavo „aukštąją“ misteriją.

2. žanras, vaizduojantis kasdieninio gyvenimo situacijas, ypač – kontrastus tarp rimto ir juokingo, išorės ir vidaus. *Δ* herojai demaskuoja išorinį padorumą ar tvarką. *Δ* būdingas groteskas, juokdariškumas, grubus juokas, išorinis komizmas – muštynės, plūdimasis ir pan. *Δ*, kaip ir tragedija, perteikia kraštutinumų kvintesenciją: linksma betvarkė, viešpataujanti *Δ*, atlieka tragedijos fatumo, likimo, vaidmenį, tačiau įkūnija ne teisingumo triumfą, o nebaudžiamą, nepakaltinamą agresiją. *Δ* personažai stokoja intelekto, yra pertekę fizinės jėgos ir nevengia ją pasinaudoti. *Δ* veiksmė slypinti agresija nereikalauja jokio moralinio pateisinimo. *Δ* teikia galimybę sugrįžti į nerūpestingą vaikystę, priešingai nei komedija, kurioje susiduriame su kasdieniais rūpesčiais ir atsakomybe, privaloma suaugusiam žmogui. Žiūrovo gailėstis vaizduojamoms aukoms *Δ* neskatinamas, aukos persekiojimu mėgaujamasi. *Δ* fabula nesudėtinga, veikėjai schematiški, tarpusavio santykiai aiškinamiesi daugiau agresyviais fiziniais veiksmais nei kalba. Pasitelkiama improvizacija, su žiūrovais užmezgamas juokingas, nelabai padorus dialogas.

Δ turėjo įtakos V. Šekspyro (Shakespeare), Ž. B. Moljero (Molière) komedijoms; itališkoji *Δ* tradicija tapo improvizacinės kaukių komedijos – *commedia dell'arte* – žanro pagrindu. XIX–XX a. farsinė bufonada pasitelkiama daugelyje aštrių satyrinių kūrinių: A. Žari (Jarry) *Karaliuje Ūbe* (1896), B. Brechto komedijoje *Šveikas Antrajame pasauliniame kare* (1943), *Ponas Puntila ir jo tarnas Matis* (1948) ir kt. XX a. 1912–1927 metų laikotarpis laikomas didžiąja *Δ* epocha kine (Č. Čaplino (Chaplin), brolių Marksų farsai). *Δ* įgavau naują kokybę žanrinėje savo atmainoje – *tragifarse*, supinančiame tragedijos ir farsio elementus (tragikomedija).

Lietuvių dramaturgijos istorijoje žanrinę *Δ* paantraštetę pirmą kartą panaudojo P. Pundzevičius-Petliukas *Neatmezgamame mazge* (1901). Moderniai šio žanro atmainai priskiriamas K. Binkio tragiškas farsas *Generalinė repeticija* (1940). *Δ* kūrė A. Landsbergis (*Barzda*, 1966), K. Ostrauskas (*Gundymai*, 1963), *Δ* elementų yra S. Šaltenio groteske *Giljotina* (1968), K. Sajos, H. Kunčiaus pjesėse.

Melodrama (gr. *melōdia* – daina), XVIII a. atsiradęs žanras, orientuotas į masinio žiūrovo emocijas ir etines nuostatas. Δ būdinga paprastos ir suprantamos situacijos, personažų konfrontacija, teigiamų personažų idealizavimas ir neigiamų juodinimas, vyrauja moralinė problematika, dinamiška intriga, laiminga pabaiga. Publikos dėmesį Δ palaikydavo kvapą gniaužiantys scenos efektai: gaisrai, potvyniai, žemės drebėjimai ir pan. Δ perteikia svarbius žmogaus prigimties bruožus, tačiau jai trūksta brandumo, turtinga vaizduotė čia stokoja intelekto; melodrama lyginama su tuo vaiko brendimo etapu, kai vaizduotėje kuriami pasakiški pasauliai, mintis atrodo visagalė, kai nejuočiamą skirtumo tarp *aš noriu* ir *aš galiu*.

Ketvirtajame XX a. deš. Δ, patį populiariausią bulvarinių teatrų žanrą, Ž. Kokto (Cocteau) poetizavo savo pjesėse naudodamasis Δ būdingais persekiojimo, herojų priešiškos aplinkos motyvais (*Orfėjas*, 1925, *Žmogaus balsas*, 1930, *Sunkūs tėvai*, 1938, *Rašomoji mašinėlė*, 1940). Lietuvoje pirmąja Δ laikoma A. Fromo-Gužučio *Ponas ir muzikai* (išsp. 1893), Δ bruožų yra istorinėse dramose (M. Šikšnio-Šiaulėniskio *Pilėnų kunigaikštis*), P. Vaičiūno dramaturgijoje. Vaičiūno pjesių situacijos, sceninės intrigos ir emocinio išraiškumo priemonės daugiausia yra komedijinės ir melodramatinės, jo kūriniais labiausiai tinka komiškos Δ vardas.

Misterija (gr. *mysterion* – paslaptis, slapta tiesa): 1. apeigos, siejamos su senovės dievų kultu, kuriose galėjo dalyvauti tik įšventintieji (sen. Graikijoje minios Eleusino Δ).

2. viduramžių religinės dramos žanras (XIV–XVI a.). Δ buvo vaidinamos religinių bei miesto švenčių metu, vaidinimą organizuodavo miesto valdžia (municipalitetai) kartu su amatininkų cechais, vaidindavo aktoriai mėgėjai, pasirodydavo mimai, žonglieriai.

Δ paprastai sudarydavo serija epizodų, sukurtų pagal Senojo bei Naujojo Testamento siužetus ar šventųjų gyvenimo temomis. Religinio turinio scenas keisdavo komiškos, buitinės intermedijos, farsai. „Vaidinimo vadovai“ rūpindavosi tik atskirų scenų (o ne Δ visumos) pastatymu. Δ buvo vaidinamos keletą dienų. Δ vaidinimai ėmė įgyti *burleskos* bruožų, todėl sunerimusį Bažnyčia apie XVI a. vidurį Δ uždraudė. Δ žanrą atgaivino romantikai (Dž. Bairono (Byron) *Kainas*, 1821, A. Mickevičiaus *Vėlinės* 1823–1832); epizodinė, atvira Δ kompozicija imponavo simbolistams, ekspresionistams, neoromantikams, siurrealistams. Lietuvoje XX a. pr. Δ buvo vadinami dramos kūriniai, alegoriniais vaidais atskleidžiantys tautos istorijos kelį: trečioji Vydūno *Probočių šešėlių* dalis „Šventa ugnis“ (1900), *Jūrų varpai* (1914), V. Mykolaičio-Putino *Nuvainikuota Vaidilutė* (1927), L. Giros *Beauštanti aušrelė* (1913), *Paparčio žiedas* (1928), V. Krėvės-Mickevičiaus *Likimo keliais* (t. 1–2, 1926, 1929). Lietuvoje nuo 1923 m. daugiausiai ateitininkų draugijos iniciatyva įvairių švenčių proga pradėti rengti masiniai Δ vaidinimai po atviru dangumi – Kaune ant Ažuolyno

kalno, Palangoje ant Birutės kalno, ant Rambyno kalno.

Miraklis (iš lot. *miraculum* – stebuklas), viduramžių religinės dramos žanras, kurio siužeto šaltinis – stebuklas, padaromas šventojo arba mergelės Marijos, gelbstint atgailaujantį nusidėjėlį. Δ paprastai susidėdavo iš dviejų dalių: pirmoji vaidavo nusidėjėlio nuodėmingą gyvenimą, o antroji – stebuklus, atgailą ir dorybės kelio suradimą. Pirmasis žinomas Δ žanro kūrinys – prancūzų truvero Žano Bodelio (Bodel) *Vaidinimas apie šv. Mikolajų* (1200), siužetas susijęs su XII–XIII a. kryžiaus žygiais. Dažnai Δ buvo kuriami pagal lotyniškų avantiūrinų apysakų, miestiečių fablio ir epinių poemų siužetus. Buitinių scenų gausėjimas Δ priartino prie buitinės dramos, kurioje išliko krikščioniškas moralas.

Δ išliko ir Renesanso epochoje: XV–XVII a. Ispanijoje buvo ypač populiarios „pjesės apie šventuosius“ (Lope de Vegas, T. de Molinos, P. Calderon (Calderon) kūriniai). XVII–XVIII a. jėzuitų mokyklinių teatrų repertuaruose išsaugotos kanoniškosios Δ savybės. Simbolizmui atgaivinus susidomėjimą religine tematika, darsyk buvo prisimintas ir viduramžių Δ. Kai kuriuose kūkiniuose „stebuklas“ įgavo satyrišką interpretaciją (M. Meterlanko (Maeterlinck) *Švento Antano stebuklas*, 1904). Lietuvių dramaturgijoje Δ bruožų yra A. Kairio dramoje apie karalaitį Kazimierą *Šventasis princas* (1984), A. Lansbergio diptiche apie šv. Kazimierą *Vėjas gluosniuose* (1956) ir *Gluosniai vėjuje* (1973), K. Ostrausko paradoksaliajoje biblinėje saktmėje apie prikėlimo iš mirusiųjų stebuklą *Lozorius* (1971).

Moralitė (lot. *moralis* – dorovingas), viduramžių didaktinės dramos žanras. Δ situacijos ir konfliktai vaidavo realų gyvenimą, temos perteikdavo amžiną konfliktą tarp gėrio ir blogio, kūno ir dvasios. Δ veikėjai – alegorinės abstrakcijos, kurios išreiškė ydas ir dorybes, kovojančias dėl žmogaus sielos. Personažai neindividualizuoti, jų alegorinę prasmę žiūrovai suvokdavo iš akivaizdžių detalių (Savimeilė prieš save rankose laikydavo veidroį, Pasitenkinimas neišjosi apelsiną ir t. t.). Intriga nežymi, perteikta patetiškai, jaudinanti. Žmogaus gyvenimas Δ paprastai būdavo lyginamas su kelione, kurioje neišvengiamai susiduriama su nenuraukiančia kova tarp gėrio ir blogio. Δ moralas dažniausiai būdavo tas pats: protingi žmonės eina gėrio keliu, o neprotingi tampa ydų aukomis. Populiarus visoje Europoje tapo Δ siužetas apie žmogų, kurį aplanko Mirtis. Nesulaukęs pagamos iš Draugystės, Giminytės ir Turtingumo, žmogus kreipiasi į savo Gerus darbus, ir šie jį atveda prie dangaus vartų (ši Δ, pavadinta *Visi žmonės*, buvo pastatyta ir Lietuvoje Tautos teatre 1919 ir 1924, inscenizacijos autorius ir rež. A. Sutkus). XV–XVI a. vaidintos Δ laikomos grandimi, jungusia viduramžių dramą su naujųjų laikų dramaturgija. Alegoriniai Δ personažai išliko Renesanso epochos dramaturgijoje (V. Šekspyro (Shakespeare) *Žiemos pasaka* (1610–1611) ir kt.), jėzu-

itų mokyklinėje dramoje. XIX–XX a. bandyta Δ žanrą atgaivinti poetinėje dramoje H. von Hofmanstalo (Hofmanstahl) *Kiekvienas žmogus* (1911), T. S. Elioto poetinėse dramose), epiniame B. Brechto teatre.

Vodevilis (pranc. *vaudeville* < *voix de ville* – miesto balsas), lengvos komedijos žanras, kuriame dialogai ir dramatis veiksmas grindžiamas intriga, anekdotiniu siužetu, papildomi muzikiniai intarpai, dainomis – kupletais, šokiai. Iš pradžių Δ buvo vadinamos dainelės – kupletai XV–XVI a. nedidelėse komiškose pjesėse, vaidinamose Paryžiaus mugių teatrų. Δ žanras suklestėjo XVIII a. antroje pusėje, Prancūzijos revoliucijos metais, kai kandūs kupletai, lydimi jiems pritaikytos lengvai įsimenamos melodijos, plačiai pasklido po Paryžių ir jo apylinkes (1792 Paryžiuje *commedia dell'arte* tradicijas saugojusio „Comédie – Italienne“ aktoriai įkūrė teatrą „Vaudeville“). XIX a. Δ tapo neilga, intriguojančios fabulos pramogine pjesė, kurioje veiksmas ir dialogas keisdavosi su muzika, šokiais ir dainomis (E. Skribo (Scribe), E. Labišo (Labiche) dramos). Prancūzų Δ tradicija veikė XIX a. komediją, Δ pradėjo kurti įvairių šalių autoriai (Δ žanrai artimos vienaveiksmės A. Čechovo pjesės *Meška*, *Jubiliejus*, *Piršlybos* ir kt.). Δ tradicijas tęsia pramoginis bulvarinis teatras ir jam kuriantys dramaturgai. Lietuvoje Δ žanro pjesių sukūrė S. Čiurlionienė-Kymantaitė (*Kuprotas oželis*, 1919), J. Grušas (*Nenuorama žmona*, 1956). | AUŠRA MARTIŠIŪTĖ

Dramos tipai

Lėzedrama (vok. *Lesedrama*, *lesen* – skaityti), dramos tekstas, skirtas skaityti, o ne vaidinti scenoje. Dar vad. „literatūrinė“ dramaturgija, „teatru krėsle“. Δ ypač išpopuliarėjo XIX a. Šiuolaikiniame teatre laikomasi požiūrio, jog scenoje gali būti pastatytas bet koks tekstas, todėl Δ terminas nebetenka aktualumo, lėzedrama vadinama poetine drama.

Pirmuoju Δ autoriumi laikomas Seneka. Romoje buvo populiarūs vieši rašytojų kūrybos skaitymai (recitacijos), pradėti Azinijaus Poliono (76–5 m. pr. Kr.); tikėtina, kad Senekos tragedijos buvo rašomos klausytojams. 1499 Ispanijoje pasirodė F. de Rojas dramatinės formos prozos kūrinys *Selestina*, pašiepiantis riterinę bei romantinę tradiciją. Kūrinys nebuvo skirtas vaidinti scenoje (sudarytas iš 21 veiksmo), tikriausiai skaitytas balsu kaip ir Terencijaus bei Senekos dramos. XIX a. lėzedramas kūrė A. de Miusė (*Spektaklis krėsle*, 1832), P. B. Šelis (Sheley) (*Čenči šeima*, 1819, *Išlaisvintasis Prometėjas*, 1820); Dž. Baironas (Byron) (*Manfredas*, 1817). Dauguma sudėtingų romantinių dramų buvo laikomos nepritaikomomis scenoje (L. Tyko (Tieck), V. Hugo, A. de Miusė (Musset), K. D. Grabės (Grabbe), A. Mickevičiaus ir kt. kūriniai). Lietuviškoji lėzedrama – V. Krėvės *Šarūnas* (1911), epopėjinis kūrinys, sujungęs dramaturgijos, epo ir lyrikos bruožus. Lietuvoje vad. „lėzedramos“ teisėmis į viešumą išėjo pagrindiniai Vydūno, V. Krėvės, V. Mykolaičio-Putino, kai kurie K. Puidos, P. Vaičiūno, S. Santvaro ir kt. kūriniai. Jų pasirodymas mėgėjų

teatro saulėlydžio ir profesionaliojo teatro saulėtekio metu žymi lietuviškos dramaturgijos atotrūkio nuo vaidybos ir dramos teatro momentą. Į teatrą šie kūriniai gali būti grąžinami arba naujai pritaikyti scenai, arba siekiant kitokių, nebe grynai vaidybinių, dramatinio meno tikslų (S. Čiurlionienės- Kymantaitės *Mūsų jauja* (1910), K. Jurgelio dramatuota baladė *Uždraustas geismas* (1917) ir kt.).

Monodrama, drama, kurioje vieno asmens kalbėjimas, monologas, tampa užbaigtu kūriniumi. Δ išryškėja dramos monologo dialogiškumas: nors čia kalba vienas veikėjas, bet jo kalbėjimas skirtas kitam žmogui norint jį prakalbinti, paveikti, išjudinti. Δ pradininkas – prancūzų rašytojas ir kino režisierius Ž. Kokto (Cocteau) (*Žmogaus balsas*, 1930, *Abejingas gražuolis*, 1946). Δ populiarai ir absurdo teatro kūrinuose (S. Beketo (Beckett) *Laimingos dienos*, 1961, *Paskutinė Krepo juosta*, 1958 ir kt.).

Lietuvių Δ turi savitą istoriją. XX a. pradžios lietuviškųjų vakarų monologai gali būti laikomi lietuviškosios Δ užuomazga (Žemaitės *Monologas caro tarno*, *Klebono gospadinė*, *Vaižganto Negryna sąžinė*, *Paskutinį kartą*, *Rašėjas*, L. Giros *Dekoracijos ir teatras*, *Ir mazgelis nepadėjo*). Po keleto dešimtmečių pasirodė gerokai pakitusios Δ: V. Juknaitės *Vainuto raštininkas* (1996) – poeto A. Baranausko jaunystės metų mintys ir svajonės; K. Ostrausko koliažas *Vaižgantas* (1994), sudarytas iš Vaižganto raštų, išradingai pasinaudojant jo beletristiniais kūriniais, publicistiniais rašiniais, atsiminimais, laiškais, autobiografinių dokumentų tekstais, kitų autorių užrašytais rašytojo pasisakymais.

Naujoji drama (nekanoniškasis dramos modelis): 1. aristoteliškojo dramos modelio taisyklių nesilaikanti Viduramžių, Renesanso (V. Šekspyro (Shakespeare) ir kt.), Romantizmo dramaturgija, pagrįsta laisva kompozicija, tragizmo ir komizmo, prozinės ir eiliuotos kalbos, fantastikos ir tikroviškumo jungtimis.

2. XX a. susiformavęs modernios dramos modelis (H. Ibseno, A. Strindbergo, A. Čechovo, M. Meterlinko (Maeterlinck) ir kt. dramaturgija).

Δ pakito požiūris į draminio veiksmo (konflikto) turinį ir šaltinius, fabulos reikšmę dramos struktūroje. Dramos veiksmą gali sudaryti kelios fabulos, vietoj „tikrovės imitavimo“ (mimezės) kuriama „tikrovės vizija“. Δ personažus sunku skirstyti į protagonistus ir antagonistus: čia nėra įprasto konflikto ir aiškiai susiskaldžiusių priešiškių jėgų, personažų santykiai – daug gilesnių ir sudėtingesnių dalykų išraiška. Δ konflikto ribas išplėtė A. Čechovas, savo pjesėse vaizdavęs žmogaus siekimų susidūrimus su neįvardintomis jam priešiškomis jėgomis. Δ būdinga atvira struktūra. Laikas, kitaip nei įprastoje dramoje, iš veiksmo fono čia tampa svarbiu kūrinio sandaros ir prasmės komponentu: laiko kaista vyksta suvokėjo akivaizdoje, laikas sustabdomas, komentuojamas (M. Frišo (Frisch) *Biografija: vaidinimas*, 1968; J. Grušo *Adomo Brunzos*

paslaptis, 1967). Δ atgaivintas ir išplėtotas „pjesės pjesėje“ principas (L. Pirandello *Šeši personažai ieško autoriaus*, 1921, K. Binkio *Generalinė repeticija* (1940); J. Grušo *Pijus nebuvo protingas* (past. 1974, išsp. 1976).

Δ atsiskleidžia naujas psichologizmo pobūdis: gilnamasi į žmogaus sąmonės sferą, prigimties dvilypumą bei sąmonės reiškinius, vidinių konfliktų raidą (A. Strindbergo *Sapnas*, 1902, *Į Damaską*, 1904; J. O'Nilo (E. O'Neill) *Imperatorius Džonas*, 1921, Vydūno *Probočių šešėliai*, 1908, *Jūrų varpai*, 1914; J. Glinskio *Grasos namai*, 1970). Δ personažas „suskaidomas“ (Adomas ir Brunza J. Grušo pjesėje *Adomo Brunzos paslaptis*, 1967, A. Vienažindys – kunigas ir poetas – R. Granausko Rožės pražydyjimas *tamsoj*, 1978); naudojamos kaukės (B. Brechto *Gerasis žmogus iš Sezuano*, 1943, M. Frišo *Kinų siena*, 1946, Vydūno *Jūrų varpai*). Kartais personažas tampa apibendrinta socialine, moraline ar idėjine kategorija, vadinamas bendrinium vardu (Šviesveidis Moksleivis, Kareivis, Pranašas Vydūno *Pasulvio gaisre*, 1928, Auktorius, Senelis, Senelė K. Ostrausko pjesėje *Gyveno senelis ir senelė*, 1963). Kalbėjimas dažniausiai liudija ne personažo valią ir siekimus, o jo būseną, nuotakas (Vydūno *Jūrų varpai*, A. Škėmos *Ataraxia*, 1961, K. Ostrausko *Eloiza ir Abelardas*, 1985).

Simbolistinė drama, XIX a. pab. – XX a. pr. drama, siekusi atskleisti intuityvų suvokimą ir jutimą, iracionalų gyvenimo pradą. Simbolistai į dramaturgiją įvedė daugiaprasmią monologą, simbolines figūras, potekstę. Δ ir teatras ieškojo muzikos, dailės, poezijos, choreografijos sintezės. Δ kūrė M. Meterlinkas (Materlinck) – *Nekviestoji viešnia*, 1890, *Žydroji paukštė*, 1908, H. fon Hofmanstalis (von Hofmannstahl), O. Vaildas (Wilde), G. D'Anuncijus (D'Annunzio), A. Blokas, L. Andrejevas, V. Briusovas, S. Vyspianski (Wyspiański) ir kt.

Lietuvių dramaturgiją simbolizmo linkme orientavo S. Čiurlionienė-Kymantaitė knygoje *Lietuvoje: kritiškas žvilgsnis į Lietuvos inteligentiją* (1910), režisierius A. Sutkus, kūręs simbolistinės dramaturgijos spektaklius Tautos teatre. Prie lyrinio simbolinės dramos modelio priartėjo tik V. Mykolaitis-Putinas dramose *Valdovo sūnus* (1920), *Žiedas ir moteris* (1925), misterijoje „Nuvainikuota Vaidilutė“ (1927). Δ bruožų yra Vydūno misterijose, M. Šikšnio-Šiaulėniškio (*Sparnai*, 1907, *Likimo bausmė*, 1911), K. Puidos (*Undinė*, 1911), *Rudens gaisrai*, 1924), ankstyvosiose P. Vaičiūno pjesėse (*Milda meilės deivė*, 1920, trilogija *Mano taurė*, 1920), kitų XX a. pr. dramaturgų kūrinuose.

Ekspressionistinė drama, lit-ros ir teatro istorijos reiškinys, klestėjęs tris pirmuosius XX a. deš. Δ formavosi kaip reakcija į XIX a. pab. – XX a. pr. meno tendencijas – neoklasicizmą, neoromantizmą, natūralizmą bei impresionizmą.

Δ objektas – krizinis visuomenės bei pasaulio būvis. Pabrėžiama būtinybė atsinaujinti žmonijai, rodomas

pražūtingas techninės civilizacijos poveikis žmogui. Žmogaus esmė dažniausiai perteikia depersonalizuoti veikėjai (Bankininkas, Tėvas, Sūnus ir pan.). Δ reiškia tikėjimą, jog sukurti naują pasaulį galima tik keičiant ir tobulinant patį žmogų. Pagrindinė problema – žmogaus kitėjimas (iškeliamas protagonisto – Naujojo Žmogaus samprata). Pagrindinė Δ herojų saviraiškos priemonė – monologas.

Ekspressionistai pasisakė prieš meno ir realybės sutapatinimą, dramoje ir scenoje daug dėmesio skyrė ekspresyviai išraiškai (lot. *expressio* – išraiška): naudojo įvairius sceninius efektus (kaukės, pantomima, abstraktus scenovaizdis), retorines kalbos priemones (scena – sakykla ar kalbėtojo tribūna). Δ primena misteriją (teminė ir struktūrinė paralelė: Δ vadinama „išganymo“ drama, joje kuriama protagonisto paralelė su Kristumi, rodomas herojaus kančių kelias – „stotys“), jai būdinga atvira dramatinė kompozicija.

Ekspressionizmo pirmtaku laikomas A. Strindbergas (*Sapnas*, 1902, *Į Damaską*, 1893–1903). Δ rašė F. Vedekindas (Wedekind) (*Pavasario pabudimas*, 1891, dilogija *Lulu (Žemės dvasia*, 1895 ir *Pandoros skrynia*, 1902), R. J. Zorgė (Sorge) (*Elgeta*, 1912), E. Toleris (Toller) (*Pasikeitimas*, 1919, *Masė – žmogus*, 1921), G. Kaizeris (Kaiser) (*Kalė miesto piliečiai*, 1914; trilogija *Koralas. Dujos I. Dujos II*, 1917–1920; *Pragaras. Kelias. Žemė*, 1919) ir kt. Lietuvių dramaturgijoje ekspresionizmo bruožų yra V. Bičiūno pjesėje *Brolio Vitolio naktys*, 1928, P. Gintalo *Dinamo 1000 H. P.*, 1930, S. Šemerio *Mirties mirtis*, 1924, Vydūno dramaturgijoje (misterija *Jūrų varpai*, 1914, tragedija *Pasulvio gaisras*, 1928 ir kt.).

Poetinė drama, XIX a. pab. susiformavęs dramos tipas, perteikiantis poetinę pasaulio sampratą. Δ perėmė romantizmo, simbolizmo patirtį, atsirado kaip priešprieša natūralistinei pasaulio raiškai. Δ priklausė iškart dviems literatūros rūšims – poezijai ir dramai. Tai XX a. literatūrai ir teatrui būdingas formų integracijos reiškinys.

Δ esmę ir giluminį struktūros pagrindą sudaro *vidinis veiksmas* – poetinė kalba išsakytas žmogaus dvasinio pasaulio dramatismas. Laikas ir erdvė gali tapti personažo būsenų ar nuotaikų metafora. Pagrindinė personažų kūrimo priemonė – monologai, lyriškesni ir mažiau susiję su išoriniu veiksmu negu tragedijoje, jiems atsirasti kartais reikia labai nežymaus išorinio postūmio. Δ reikšminga vieta skiriama muzikai – dainoms, giesmėms, chorams, kurie paspartina dramatinio veiksmo eigą, metaforiškai įvertina ar apibendrina vaizduojamus įvykius, tampa idėjiniais ir emocijiniais akcentais.

Nėra vientisos ir išbaigtos Δ teorijos. T. S. Eliotas, Δ teoretikas ir kūrėjas, teigė, kad teatras yra idealus poezijos mediumas, o Δ, kaip ir muzika, gali išreikšti ypatingą, paprastai neįvardijamą jausmų sferą, tačiau XX a. Δ dar tebėra eksperimentas („Dialogas apie dramatinę poeziją“ 1928, „Poetinės dramos poreikis“, 1936 ir kt.). Δ kūrė T. S. Eliotas (*Žmogžudystė katedroje*, 1935), O. Milašius (*Migelis Manjara*, 1913)

ir kt. Lietuvių dramaturgijoje Δ pradininku laikomas B. Sruoga (*Milžino paunksmė*, 1932 ir kt.). Klasikinį Δ modelį sukūrė Just. Marcinkevičius (trilogija *Mindaugas. Mažvydas. Katedra*, 1968–76). Lietuvoje Δ kūrėjai ieškojo naujų raiškos priemonių: J. Marcinkevičiaus *Čičinske* (1975) panaudojama bufonados ir parodijos stilistika; V. Palčinskaitės *Kristiano Anderseno rožė* (1978) – pasakos elementai, J. Vaičiūnaitės pjesėse (*Kasandra, Apsiaustis, Dialogai su Emilija*, 1980) modernizuojamas blokiškasis Δ tipas. Δ bruožų esama ir šiuolaikinėje dramaturgijoje (S. Parulskio, L. S. Černiauskaitės, M. Ivaškevičiaus, G. Grajausko pjesės).

Epinė drama, 1. B. Brechto epinio teatro koncepcija ir dramaturgija. Δ padarė didžiulę įtaką pasaulinei dramos ir teatro raidai. Δ susijusi su specifiniu požiūriu į autoriaus, vaizduojamojo pasaulio ir adresato santykius. Įprastas dramatinės raiškos priemonės, veiksma ir dialoga, Δ keičia *pasakojimas*. Vietoje tradicinės dramos kompozicijos, kurioje kiekvienas veiksmas yra išbaigtas ir logiškai paruošia toliau einantį, atsiranda savarankiški epizodai, scenos. Δ parodo skirtingas socialinės tikrovės puses, fabula organizuojama pagal kronikinę kompoziciją. Atsisakoma klasikinėje dramai būdingos atomazgos, kurioje herojus praregi ir pripažįsta savo klaidas. Δ palieka pačiam žiūrovui / skaitytojui kritiškai vertinti herojų (B. Brechto *Motušė Kuraž*, 1939).

Epinės dramos elementų yra antikiniame, viduramžių, Rytų Azijos teatre (kaukės, choras, muzikiniai efektai, pantomima). Į Δ įvedami komentarai, „zongai“ – dainos, baladės, pasakotojo samprotavimai. Atsiribojimo efektą padeda sukurti žinomos fabulos: parabolės, mitai, Rytų legendos, žinomų literatūros kūrinių siužetai. Δ bruožų turi XIX a. sukurtas G. Büchnerio (Büchner) *Voicekas* (drama sudaryta iš epizodų, demonstruojančių, kaip žmogus stumiamas į nusikaltimą), H. Ibseno *Peras Giuntas* (1867), T. Vailderio (Wilder) *Ilgą Kalėdų vakarienę* (1931).

2. misterijų, romanų, apysakų, novelių dramatinizacija (inscenizacija), pritaikymas vaidinimui. Inszenizuojant (dramatizuojant) kito žanro kūrinių, paprastai išsaugoma autoriaus mąstymo bei epinio kūrinio stiliaus savitumas (R. Samulevičius, dramatizuodamas Vaižganto *Nebylį*, pasirinko „epiškai lyrinės dramaturgijos formą“; A. Sluckaitė J. Bobrovskio romano *Lietuviški fortepijonai* motyvais sukūrė „poetišką teatrinę polifoniją“ „Smėlio klavyrai“). Romanas ar apysaka gali būti pritaikomi scenai neperrašant teksto, o skaitant jį publikai ir suvaidinant atskiras ištraukas. Scenai gali būti pritaikomi ir dokumentai bei publicistika (istorinės dramos atmaina): prancūzų rež. Ž. Vilaras (Vilard) spektaklyje panaudojo atominės bombos išradėjo R. Openhaimerio (Oppenheimer) bylos dokumentus, vokiečių „Berlyno ansamblis“ inscenizavo B. Brechto teorinius straipsnius, P. Brukas (Brook) sukūrė „US“ – spektaklį apie Vietnamo karą.

Antidrama (absurdo, paradokso drama), moderniosios dramos tipas, paneigęs tradicinės dramos modelį. Δ atsirado kaip priešprieša XX a. 5–6 deš. prancūzų teatre vyravusiai bulvarinei ir intelektualinei dramai. Absurdo koncepcija perimta iš egzistencializmo filosofijos (A. Kamiu (Camus) *Sizifo mitas*, 1942). Δ parodo žmogaus egzistencijos beprasmiškumą, siekia įkūnyti absurda scenos vaizdiniais, sukurti scenoje absurdo pojūtį: visaverčiam Δ egzistavimui būtina specifinė teatrinė raiška. Pirmoji Δ – 1950 Paryžiuje suvaidinta E. Jonesko (Ionesco) *Plikagalvė dainininkė*, autoriaus pavadinta antipjese.

Δ ištakų randama antikos mimų, viduramžių farso, italų commedia dell'arte, XX a. dadaizmo, siurrealizmo bei ekspresionizmo tradicijose, A. Arto (Artaud) „žiaurumo teatro“ koncepcijoje. Δ pasitelkia paradoksa, groteska, gretina didybę ir profaniškumą (M. Frišo (Frisch) *Bydermanas ir padegėjai*, 1957–1958). Δ vaizduoja atsitiktines, nemalonias situacijas, kuriose personažai neslepia susvetimėjimo sau, išgyvena tapatybės krizę (Ž. Ženė (Genet) *Kambarinės*, 1947; M. Frišo *Grafas Ederlandas*, 1951). Δ kuriamas personažas – marionetė, niveliuojama atskiro žmogaus asmenybė, vardą atstoja bendrinis žodis, raidė, skaičius (Bobi Vatson vadinami visi šeimos nariai E. Jonesko *Plikagalvėje dainininkėje* ir pan.). Individualumo nykimą perteikia nykstantis ar deformuotas kūniškumas (S. Beketo (Beckett) *Laimingos dienos*, 1960, *Žaidimo pabaiga*, 1957, *Vaidinimas*, 1963). Personažų santykiai pakeičiami personažo ir daikto santykių problematika, pabrėžiamas nuolat kylantis daiktų invazijos pavojus (E. Jonesko *Kėdės*, 1952, *Naujasis nuomininkas*, 1953). Viena pagrindinių Δ temų – kalba (Δ kalba praranda infomacijos perdavimo funkcija, išryškina kalbos muzikalumas, dramaturgai užsimena apie totalios tylos grėsmę). Rytų Europos Δ dominuoja politinės temos (Čeko V. Havelo *Vakarėlis sode*, 1963; *Memorandumas*, 1965, lenko S. Mrožeko *Policija*, 1958, *Stripitizas*, 1961, *Atviroje jūroje*, 1961, parodija, parafrazė *Hamleto* tema – *Tango*, 1965, T. Roževičius (Różewicz) *Kartoteka*, 1960, *Laokoono grupė*, 1962, *Juokingas senis*, 1964, *Nutrauktas veiksmas: nesceniška komedija*, 1965). Rytų Europos Δ artima E. Jonesko pjesė *Raganosiai*, 1958, kurią savitai parafrazavo K. Saja *Mamutų medžioklėje*, 1968.

Δ kūrė E. Jonesko (*Pamoka*, 1951, *Kėdės*, 1952, *Raganosiai*, 1959), S. Beketas (*Belaukiant Godo*, 1953, *Laimingos dienos*, 1961, *Paskutinė Krepo juosta*, 1958, *Žaidimo pabaiga*, 1957), Ž. Ženė (*Kambarinės*, 1947, *Balkonas*, 1956), A. Adamovas (*Parodija, Invazija* (abi 1950), *Ping – pong*, 1955), anglų „naujosios bangos“ dramaturgai H. Pinteris (*Sargas*, 1960) ir kt., šveicaras M. Frišas (*Bydermanas ir padegėjai*, 1957–1958), amerikietis E. Olbis (Albee) (*Atsitikimas Zooparke*, 1959, *Smėlio dėžė*, 1960, *Amerikietiška svajonė*, 1961). Lietuvių dramaturgijoje Δ priskirtinos A. Ambraso ir R. Midvikio (*Duobė, Maratonas, Pirmadienio popietė*, 1968–1970),

S. Šaltenio (*Giljotina*, 1968), K. Sajos (*Klaustrofobija, arba pasivažinėjimas liftu*, 1989), K. Ostrausko (*Gyveno kartą senelis ir senelė*, 1963, *Lozorius*, 1971 ir kt.) dramoms.

Groteskas (< pranc. *grotesque* – keistas, įmantrus, juokingas): 1. meninio vaizdavimo tipas (vaizdas, stilius, žanras), grįstas fantastika, komizmu, hiperbole, netikėtai gražaus ir bjauraus, juokingo ir baisaus, tikroviško ir neįtikėtino deriniais. 2. grotesko drama – XX a. dramoms tipas, susijęs su absurdo teatru (žr. *Antidrama*).

Lietuvių teatrologijoje Δ esmę pirmasis apibrėžė rež. A. Sutkus, rašydamas apie Vilkolakio teatro spektaklius. Δ esmė glūdi priešybų, kraštutinumų gretinime bei jų derinime. Δ būdingas netikėtas posūkis nuo rimto į juokingą, groteskinius vaizdus neišvengiamai lydi kandus juokas. Δ, priešingai nei alegorijai, būdinga perkeltinė prasmė, nevienareikšmiškumas. Su Δ susijęs liaudiškas, gyvenimą teigiantis, karnavalinis juokas. Δ populiarus viduramžių misterijų intermedijose, farsuose, Renesanso (E. Roterdamietis, F. Rablé (Rabelais), Apšvietos (Dž. Sviftas (Swift), romantizmo (V. Hugo, E. T. A. Hofmanas (Hoffmann), T. Gotjė (Gautier) *Groteskai*, 1844) lit-roje. XIX a. realizme Δ įgijo socialinio konkretumo (N. Gogolis). XX a. modernistai (ekspresionistai, siurrealistai ir kiti) Δ reiškė pasaulio absurdiškumo, priešiško žmogui idėjas (F. Kafka, E. Jonesko (Ionesco), S. Beketas (Beckett), J. Hašekas, B. Brechtas, V. Majakovskis ir kt.). Δ – viena pagrindinių tragikomedijos meninės raiškos priemonių.

Lietuvių literatūroje Δ stilistikos elementų yra K. Binkio dramoje *Generalinė repeticija* (1940), kai kuriuose J. Grušo (*Pijus nebuvo protingas*, past. 1974, išsp. 1976; *Cirkas*, 1976), K. Sajos (parabolių triptikas *Oratorius, Maniakas, Pranašas Jona*, 1967, *Mamutų medžioklė*, 1968, groteskinis vienaveiksmių pjesių diptichas *Poliglotos ir Abstinentas*, 1970; liaudiška parabolė *Devynbėdžiai*, 1974 ir kt.), K. Ostrausko (*Gundymai*, 1970; *Čičinskas*, 1974, *Jūratė ir Kastytis*, 1977, *Ars amoris*, 1991), A. Landsbergio (*Meilės mokykla*, 1965, *Barzda*, 1966, *Komedijantai*, 1994) kūrinuose.

Egzistencializmas, literatūros sąjūdis, glaudžiai susijęs su egzistencinės filosofijos kryptimi. Filosofijoje Δ pirmtaku laikomas XIX a. I pusės danų filosofas S. Kirkegoras (Kierkegaard), nors kaip atskira kryptis Δ susiformavo XX a. 3–6 deš. Žymiausi Δ filosofai – vokiečiai M. Haidegeris (Heidegger), K. Jaspersas, prancūzai G. Marselis (Marcel), M. Merlo-Pontis (Merleau-Ponty), Ž. P. Sartras (Sartre), A. Kamiu (Camus), rusai L. Šestovas, N. Berdiajevas. Paprastai skiriamos dvi filosofinio Δ atšakos – religinis, krikščioniškas Δ, teigiantis, kad žmogus gali tapti laisvas per Dievą (svarbiausias atstovas – G. Marselis), ir ateistinis Δ. Pagrindiniai šio Δ atstovai – Sartras ir Kamiu. Jų filosofiniai veikalai (visų pirma Sartro) ir literatūrinė kūryba darė didžiulį poveikį 5–6 deš. intelektualinei atmosferai ne tik Prancūzijoje, bet ir visoje Vakarų

Europoje. Δ filosofijai rūpi ne loginė būties analizė, o žmogaus situacija pasaulyje. Žmogaus būtis yra sąlygota jo egzistencijos. Tai reiškia, kad žmogaus esmė ir vertybės nėra iš anksto duotos; žmogus priverstas pats surasti tas vertybes, surasti prasmę pasaulyje, kuris iš esmės yra neprasmingas. Žmogus Δ filosofijoje yra ne tiek žinantis, kiek jaučiantis, geidžiantis, besirūpinantis, o visų pirma – besirenkantis. Žmogaus egzistencija suvokiama kaip tapsmas, laisvėjimo kelias ir kelias autentiškumo (viena svarbiausių Δ sąvokų) link. Anot Sartro, žmogus paradoksaliai yra „pasmerkta laisvei“, o drauge ir nerimui bei nevilčiai, kuriuos kelia būtinybė rinktis vertybes, susiduriant su pasaulio absurdiškumu. Sartras šią laisvės ir rinkimosi koncepciją išdėstė filosofiniame veikalė *Būtis ir niekas*, 1943. Ir filosofiniuose veikaluose, ir lit-ros kūriniuose Δ evolucionavo nuo individualaus, nihilistinio maišto (Kamiu romanas *Svetimas*, 1942, Sartro romanas *Šleikštulys*, 1938 ir drama *Musės*, 1943) į žmogiškojo solidarumo paieškas (Kamiu romanas *Maras*, 1947) ir socialinio angažuotumo idėją (Sartro *Egzistencializmas yra humanizmas*, 1946). Šią raidą paliudija ir egzistencialistų visuomeninė laikysena – II pasaulinio karo metais jie dalyvavo pasipriešinimo judėjime, pokariu – kairiųjų partijų (taip pat ir komunistų) veikloje.

Lit-ros kūriniuose egzistencialistai derina realistinį vaizdavimo būdą ir filosofinę refleksiją (Kamiu *Svetimas, Krytis*, 1956), naudoja parabolę (Kamiu *Maras*, Sartro pjesės). Egzistencialistų literatūrinei kūrybai neabejotiną reikšmę turėjo anksčiau rašiusio F. Kafkos kūryba. Su Δ susijusi prancūzo A. Malro (Malraux), lenko V. Gombrovičiaus (Gombrowicz) ir kt. rašytojų kūryba. Δ idėjų atgarsių pastebima ir vėliau rašiusių autorių darbuose – pvz., anglų romanisto Dž. Faulzo (Fowles) kūriniuose. Religinio Δ bruožų esama vėlyvojoje A. Maceinos studijoje *Jobo drama*, 1950. Δ įtaką galima pastebėti V. Mačernio, ankstyvojoje Alf. Nykos-Niliūno, A. Mackaus poezijoje, A. Škėmos prozoje ir dramose.

Eilėdara, eiliuotos kalbos garsinė sandara ir ją tyrinėjanti poetikos šaka. Eilėdaroje išskiriami ir akcentuojami tie kalbos organizavimo elementai, kurie skiria eiliuotą kalbą nuo prozinės kalbos ir kitų kalbos vartojimo sričių.

- **Ritmas**, reiškinio, proceso (eilėdaroje – kalbos garso) netolydumas, kintamumas ir kartu tęstinumas. Ritmiškas procesas kartojasi – nutrūksta ir vėl atsinaujina, pvz., laikrodžio tikėjimas ar radijo pypsėjimas. Ritmo priešingybė – tolydumas (pvz., sirenos kauksmas). Δ gali būti nemetriškas – kai ritmo vienetai kartojasi be aiškios tvarkos (toks yra prozinės kalbos ritmas). Eiliuotai kalbai būdingas *metriškas* Δ – ritmo vienetai joje kartojasi dėsningai.

- **Metras**, bendras dėsnis, pagal kurį vienai ar kitaip išsidėsto ritmo vienetai. Δ yra eiliavimo principas, o ritmas – konkreti jo realizacija tekste. Metriško ritmo vienetai (žodžių junginiai, eilutės) būna garsiniu atžvil-

giu kuo nors panašūs – juose sistemingai kaitaliojasi ilgį ir trumpį, kirčiuoti ir nekirčiuoti skiemenys ir pan.

• **Eilutė**, pagrindinis metro vienetas. Eilutėje išryškėja ritmo metriškumas; ji pasižymi intonaciniu vieningumu ir dažniausiai grafiškai fiksuojama kaip savarakiška kalbos atkarpa (tačiau metrinė eilutė gali ir nesutapti su grafine). Δ pradžia iki pirmo kirčiuoto (arba ilgo) skiemens vadinama *anakrūze*, o Δ pabaigoje esantis paskutinis kirčiuotas skiemuos ir po jo einantys nekirčiuoti skiemenys vadinami *klauzule*, arba *kadencija*. Vieną Δ nuo kitos skiria *kadencinė pauzė*. Pastovi Δ viduryje esanti pauzė vadinama *cezūra*.

• **Strofa**, pasikartojantis eilučių derinys, pasižymintis metro, intonacijos bei sintaksės vienove. Paprastai viena Δ nuo kitos atskiriamos grafiškai (tarpu). Δ rūšys skiriamos pagal ją sudarančių eilučių skaičių, pvz., *distichas* (dvielis), *tercetas* (trielis), *katrenas* (ketureilis), *kvintilė* (penkiaeilis), *sestetas* (šešiaeilis) ir t. t. Δ variantai skiriami pagal rimavimo būdus.

• **Rimas, rimavimas**, pastovią poziciją, dažniausiai eilutės gale, turintis garsų sąskambis (eilučių pradžioje ar viduryje esantys rimai būdingi Rytų – arabų, persų – poezijai). Pagal kirčio vietą eilutės gale skiriami vyriški (kirčiuojamas paskutinis skiemuos, pvz., *basa / rasa*), moteriški (kirčiuojamas priešpaskutinis skiemuos, pvz., *skyla / kyla*), *daktiliniai* (kirčiuojamas trečias nuo galo skiemuos, pvz., *šviėsdamas / kvieėsdamas*), *hiperdaktiliniai* (kirčiuojamas ketvirtas nuo galo skiemuos) rimai. Pagal garsų sutapimą skiriami *tikslūs ir netikslūs* rimai. Rimas, kurių sutampa ne tik klauzulės, bet ir prieš jas einantys garsai, vadinamas *gilioju* (pašlaičių / našlaičių). Jei rimuojamoje žodžio dalyje sutampa balsiai, bet nesutampa priebalsiai, rimas yra *asonansinis* (gėlė / gėrė). Jei sutampa priebalsiai ir nesutampa balsiai, rimas yra *konsonansinis* (rankom / renkam). *Instrumentiniu* laikomas rimas, apimantis daugiau nei klauzulę (pvz., visą žodį) ir pagrįstas garsų sekos panašumais, kontrastais ir pan. (pvz., raudót / ruduo). Rimų pasiskirstymas strofoje vadinamas *rimavimu*. Pvz., populiariausioje strofoje, katrene, eilutės gali būti kryžminio (ABAB), gretutinio (AABB) arba gubiamajo (ABBA) rimavimo. Rimas yra svarbus ne tik garsiniu požiūriu – rimuoti žodžiai būna susiję ir semantiškai.

• **Intonacija**, ritminė, dinaminė ir melodinė kalbos srauto slinktis; konkretus kalbos skambėjimas. Eiluotos kalbos Δ sukuria ritmas, metras, rimas, strofos ir sintaksės pobūdis, instrumentavimo priemonės, eilėdaros sistema. Δ glaudžiai susijusi su teksto reikšme, pvz., B. Brazdžionio eilėraščiuose apokaliptinio pranašavimo situaciją patvirtina ir monotoniškai pakili intonacija.

Eilėdaros sistemos

Antikinė eilėdara, pagrįsta ilgų ir trumpų skiemenų tvarkinga kaita eilutėje. Trumpos skiemens ištarimo trukmė yra laiko matas, vadinamas *mora*. Smulčiau-

sias metro vienetas – *pėda*. Tai eilutėje pasikartojantis trumpųjų (Ė) ir ilgųjų (–, dvi moros) skiemenų derinys. Pagrindinės pėdos yra šios:

pirichis V V

chorėjas, arba trochėjas – V

jambas V –

spondėjas – –

daktilis – V V

amfibrachis V – V

anapestas V V –

Šiuos pėdų pavadinimus vėliau perėmė silabotoninė eilėdara, kurioje trumpų ir ilgų skiemenų derinius pakeitė kirčiuotų ir nekirčiuotų skiemenų deriniai.

Manoma, kad Δ kiekviena pėda turėjo kirtį (iktą). Eiluotos kalbos kirčiavimas nepaisė natūralių kalbos kirčių. Δ rimas nebūdingas. Eilutę paprastai sudaro vienos ar kelių rūšių pėdos, kurių kombinacijos vadinamos metrais. Δ pasižymi metrų gausa. Iš jų žinomiausi

– hegzametras

– V V / – V V / – // V V / – V V / – V V / – V

ir pentametras

– V V / – V V / – // – V V / – V V / –

Hegzametu dažniausiai buvo rašomas epas. Vienas pentametras buvo vartojamas retai. Vartojamas drauge su hegzametu eilute jis sudarė eleginį distichą. Juo dažniausiai buvo rašomos elegijos ir epigramos.

Verčiant į modernias kalbas, taip pat ir į lietuvių, antikinę eilėdarą būdingi ilgų / trumpų skiemenų deriniai keičiami kirčiuotų / nekirčiuotų skiemenų deriniais. Taip transformuotas hegzametras vadinamas toniniu. Toniniu hegzametu parašyti K. Donelaičio *Metai*. Antikinės eilėdaros transformacijų pasitaiko ir moderniojoje poezijoje (pvz., K. Platelis yra parašęs eilių eleginiu distichu).

Sintaksinė-intonacinė eilėdara pagrįsta panašia eilučių sintaksine struktūra. Panaši sintaksinė struktūra sukuria panašią intonaciją. Tokia eilėdara būdinga lietuvių tautosakai. Ja parašytas ir pirmasis lietuviškas eilėraštis – M. Mažvydo *Katekizmo* prakalba. Nors sintaksine-intonacine eilėdara parašyti kūriniai nėra rimuoti, panašios gramatinės formos eilučių pabaigoje sudarė prielaidas formuotis rimui.

Silabinė eilėdaros pagrindas – apytikris (silabizmas, senesnis variantas) arba tikslus skiemenų skaičius eilutėse (izosilabizmas, vėlesnis variantas) ir pastovus kirtis eilutės pabaigoje (paskutiniame ar priešpaskutiniame skiemenyje). Metrai nusakomi skiemenų skaičiumi – aštuoniaskiemenis, vienuolikaskiemenis. Vienas populiariausių metrų – trylikaskiemenis su cezūra po septintojo skiemens. Juo parašytas A. Baranausko *Anykščių šilėlis* (tik pirmosios 18 eilučių vienuolikaskiemenės). Silabinė eilėdara būdinga daugeliui liaudies dainų. Lietuvių rašytinėje literatūroje ši eilėdara pradėjo formuotis XVI a., daugiausia verstinėse giesmėse. Ji buvo populiari maždaug iki XIX a. vid., kada buvo sukurti ryškiausi

jos pavyzdžiai (A. Strazdo, A. Baranausko, S. Stanevičiaus kūryboje).

Silabotoninė eilėdara grindžiama dėsningu kirčiuotų ir nekirčiuotų skiemenų kaitaliojimu eilutėje. Pagal antikinės eilėdaros modelį, skiriami dviskiemeniai (jambas ir chorėjas) ir triskiemeniai (daktilis, amfibrachis, anapestas) metrai, tačiau juose kaitaliojasi ne ilgi ir trumpi, bet kirčiuoti ir nekirčiuoti skiemenys. Silabotoninė eilėdara pagrįsta natūraliu kalbos kirčiu, ir tiksliai šie metrai retai kada realizuojami. Dažnos šioje eilėdaroje mišrios strofos – jose kaitaliojasi skirtingo metro eilutės. Lagaedu vadinama mišrių metrų atmaina, kai skirtingi – dviskiemeniai ir triskiemeniai – metrai kaitaliojasi ne vien strofos, bet ir eilutės viduje. Silabotoninei eilėdarai būdingas rimas, tačiau gali būti ir nerimuotų ja parašytų eilių (vadinamosios baltosios eilės, verlibras).

Sinkopis, kaip ir silabotoninė eilėdara, remiasi dėsningu kirčiuotų ir nekirčiuotų skiemenų išsidėstymu, tačiau sinkopio atveju daug laisvesni tarpkirtiniai intervalai. Bendro sinkopio schema galėtų būti tokia

$X / - X - X - / X$; – kirčiuotas skienuo, X – nekirčiuotų skiemenų skaičius nuo nulio iki penkių (ir daugiau, jei leidžia kalbos galimybės). Populiariausias metras – vienskiemenio ir dviskiemenio intervalo laisva kaita. Rimuoti sinkopio variantai artimi silabotonikai, nerimuoti – verlibrai.

Verlibras (pranc. *vers libre* – laisva eilutė), tarpinė grandis tarp eiliuotos (metrinės) ir prozinės (nemetrinės) kalbos. Verlibras neturi aiškaus metro ir drauge turi intonacinių ypatybių, skiriančių jį nuo prozinės kalbos. Verlibras remiasi kitų eilėdarų principais, bet juos laisvai traktuoja. Būdingas moderniajai poezijai.

Ekspresionizmas, terminas, vartojamas apibūdinti pasaulio supratimą ir raiškos būdą teatre, dailėje, kine, lit-roje. Δ susiformavo vokiškai kalbančiose šalyse 1910–1924, nors kai kurie teoretikai ištakas žiūri XIX a. I pusės vokiečių rašytojo G. Briuchnerio (Brüchner) pjesėse, olandų tapytoju V. van Gogo (van Gogh), norvegų dailininko E. Munko (Munch) kūryboje, švedų rašytojo A. Strindbergo dramose. Ekspresionistai protestavo prieš realistinį, natūralistinį vaizdavimo būdą. Pasaulis ekspresionistinėje vaizduotėje matomas nuotaikų, asmeninės patirties, nesąmoningų būsenų (transo, sapno) suintensyvintu pavidalu. Jis išreiškiamas deformuotomis formomis, sukeistomis proporcijomis, grotesku, skirtingų stilistikų (tragizmo-komizmo, patoso-banalumo) deriniais. Svarbiausi ekspresionistai – vokiečių dramaturgai E. Toleris (Toller), G. Kaizeris (Kaiser), V. Hazenklėveris (Hasenclever); Δ įtaka ryški B. Brechto dramaturgijoje. Kino klasika tapo ekspresionistiniai filmai – F. W. Murnau *Nosferatu* (1922), R. Vynės (Wiene) *Daktaro Kaligario kabintatas* (1920) ir kt. Dailėje Δ transformavosi į kubizmą, siurrealizmą. Prozoje, poezijoje ekspresionistinis

vaizdavimo būdas tapo pagrindu avangardistiniams judėjimams (dadaizmui, futurizmui), Δ poetikos įtaka pastebima F. Kafkos prozoje, G. Traklio, G. Benno, T. S. Elioto, V. H. Odeno (Auden) ir kt. poezijoje. Lietuvių lit-oje Δ bruožai ryškiausiai keturvėjininkų bei trečiafrontininkų kūryboje. Ekspresionistinės dailės, teatro įtaka ir organiška ekspresionistinė pasaulio vizija bene savičiausia J. Savickio prozoje. Δ stilistikos esama B. Sruogos poezijoje.

Esė (pranc. *essai* – bandymas), mokslo, lit-ros kritikos, publicistikos kūrinys, kuriam būdingas kompozicinis ir stilistinis laisvumas, subjektyvumas, nedidelė apimtis. Δ žanro pradžia laikomas M. de Montenio (Montaigne) veikalas *Esė* (3 kn., 1580–1588). Lietuvių kritikoje Δ terminą pirmą kartą pavartojo B. Sruoga 1923. Lietuvių lit-ros istorijoje minėtini Δ rinkiniai: J. A. Herbačiausko *Dievo šypsenos* (1929), J. Kossu-Aleksandravičiaus (*Aisčio*) *Dievai ir smūtkeliai* (1935) ir kt. Šiuolaikinė eseistika įsitvirtino XX a. 7–8 deš. (E. Mieželaičio *Lyriniai etiudai*, 1964, *Antakalnio barokas*, 1971; Just. Marcinkevičiaus *Dienoraštis be datų*, 1981). Δ žanras tapo ypač populiarus Lietuvai atkūrus Nepriklausomybę (M. Martinaičio *Papirusai iš mirusiųjų namų*, 1992; T. Venclovos *Vilties formos*, 1992; S. Parulskio *Nuogi drabužiai*, 2002; G. Radvilavičiūtės *Suplanuotos akimirkos*, 2004; *Šignakt aš miegosiu prie sienos*, 2010; A. Andriškevičiaus *Rašymas dūmais*, 2004; K. Navako *Du lagaminai sniego*, 2008; G. Beresnevičiaus, S. Gedos, D. Kajoko ir kt. knygos).

Estetinė distancija, tarp skaitytojo (ar kito meno suvokėjo, pvz., žiūrovo) ir meno kūrinio esantis santykis, nepriklausantis nuo suvokėjo asmeninės patirties, interesų ar skonio. Pz., skaitytojas gali nemėgti eilėraščio, bet objektyviai pripažinti jo meninę vertę. Kita vertus, Δ yra esminis dalykas, padedantis suvokti kūrinį kaip estetinį faktą ir nepainioti jo su realybe. Šiame santykiyje tarp skaitytojo ir kūrinio dalyvauja ir rašytojas, kuris naudoja įvairias priemones, literatūrinės „strategijas“ Δ sukurti. Tokių priemonių pavyzdžiu galėtų būti vadinamoji defamiliarizacija (sukeistinis) ar H. Radausko eilėraščiams būdingas realybės transformacijos principas, lyrinio subjekto nebuvimas. Δ konceptas suformuotas XX a., nors jo užuomazgų esama jau I. Kanto meno nesuinteresuotumo teorijoje. Δ sąvoką įtvirtino E. Bulou (Bullough) 1912 publikuotame str. „Psichinė distancija“ kaip meno faktorius ir kaip estetinis principas“.

Ezopinė kalba, graikų pasakėtininko Ezopo (Aisōpos) vardu vadinamas ypatingas kalbėjimas potekstėmis ir užuominomis, kurio dažniausiai griebiasi nedemokratiškų kraštų, kur egzistuoja griežta cenzūra, rašytojai. Δ būdinga alegorija, perifrazė, ironija, metonimija, naudojamos įvairios aliuizijos ir simboliai. Giliausias tradicijas jį turi Rytų Europos šalyse ir Rusijoje (A. Puškinas, M. Saltykovas-Ščedrinas, M. Bulgakovas, K. Čapekas ir kt.). Ją naudojo ir

kiti Europos autoriai, pvz., A. Fransas (France). Lietuvoje Δ buvo plačiai naudojama sovietinių metų lit-roje. Jos ženklų esama J. Grušo, K. Sajos, R. Lan-kausko, M. Martinaičio, S. Gedos ir kt. kūrinuose.

Groteskas (pranc. *grotesque* < it. *grottesco* – keistas, jmantrus, fantastiškas), komišky, absurdišky, tragišky ir fantastišky pradų jungtimis grindžiamas vaizdavimo būdas, kuriuo sukuriami deformuoti, iškreiptų dydžių ir pavidalų meniniai vaizdai, dažniausiai – tapyboje ir literatūroje.

Jau Antikos mene sutinkami fantastiški dekoratyviniai ornamentai ir piešiniai, su keisčiausiai susipynusiomis gyvūnų, augalų ir žmonių figūromis, tapo populiarūs Renesanso ir Klasicizmo dailėje ir architektūroje. Labai dažnai grotesko priemonės naudoja modernių laikų dailininkai (pvz., P. Pikasas (Picasso), lietuviai R. Sližys, Š. Sauka ir kt.).

Literatūroje Δ reiškiasi kaip prieštaringų stilių (pvz., aukštojo ir žemojo, pakilaus ir pašaipaus, jausmingo lyrinio ir tragiškai liūdno, sentimentalaus ir pabrėžtinai šiurpaus), taip pat – kaip skirtingų dydžių, konvencijų (pvz., tikroviškos ir fantastinės), sąmoningų hiperbolių ir deformacijų, iracionalių veiksmų, absurdiškų situacijų sanklodos ir jungtys. Δ įprasminamas įvairiais žanrais ir žanrinėmis formomis, įvairios tematikos veikaluose bei kone visuose meninės struktūros lygmenyse: plėtojant diskursą (pasakojimą, dialogus), vaizduojant herojus, modeliuojant scenas ir situacijas. Vieni žymiausių kūrinių – F. Rable (*Rabelais*) *Gargantua ir Pantagruelis*, Dž. Svifto (*J. Swift*) *Guliverio kelionės*. Δ išplito Baroko ir Romantizmo laikais, tapo labai populiarus XX a. autorių kūryboje. Tarp žinomiausių Δ priemonės naudojančių rašytojų – E. A. Po (Poe), E. T. A. Hofmanas (Hoffmann), N. Gogolis, M. Saltykovas-Ščedrinas, F. Kafka, B. Brechtas, Dž. Orvelas (G. Orwell), K. Vonegutis (Vonnegut), absurdo teatro atstovai – S. Beketas (Beckett), E. Jonesko (Ionesco).

Lietuvių lit-je Δ kūrė V. Kudirka (satyrinės apysakos), I. Šeinius (romanas *Siegfried Imerselbe atsijaunina*), K. Binkis (pjesė *Generalinė repeticija*); itin įtaigus, šiurpulinga ironija permelktas B. Sruogos pasakojimas *Dievų miške*; absurdiškomis scenomis, paraboliskais sugretinimais pasižymi A. Landsbergio, K. Ostausko, J. Grušo, K. Sajos, J. Glinšio groteskinės pjesės; tokio pobūdžio meninės priemonės naudoja satyrikai V. Žilinskaitė, J. Erlickas, J. Gimberis ir kt.

Hagiografija (gr. *hagios* – šventas + *grapho* – rašau), šventųjų gyvenimas, religinės krikščionių lit-ros rūšis, šventųjų gyvenimų aprašymai, fiksuojantys jų šventumo pasireiškimo, dažnai ir kankinystės istoriją. Pirmuoju Δ kūriniu laikomas šv. Atanazo (IV a.) parašytas šv. *Antano gyvenimas*. Iš V a. yra išlikusios Egipto ir Sirijos dykumų vienuolių asketų biografijos. Viduramžiais hagiografinės medžiagos rašytojai rėmėsi iš vad. *acta martyrum* (kankinių darbų) – teisminių protokolų apie pirmųjų krikščionių teismų

nuosprendžius, mirties bausmes; pranešimai dažnai būdavo užrašyti romėnų teismo raštininkų, o vėliau, patekę į krikščionių rankas, papildomi ir perdirbami. Δ kūriniai Viduramžiais turėjo *legendų* (lot. *legenda* skaitytini dalykai) pavadinimą, o iš jų sudarytos rankraštinės knygos vadinosi *legendų* (*Liber legendarius*) ir *kančių* (*Liber passionarius*) knygomis. Vienas žymiausių Viduramžių Δ paminklų – *Aukso legenda, arba Šventųjų skaitiniai* (*Legenda aurea*, liet. 2008) – 1263–1273 dominikono Jokūbo Voraginiečio parašytas *legendų* rinkinys lotynų k., kurio pasakojimai išdėstyti pagal liturginį kalendorių. Nuo 1643 jėzuitai leidžia visuotinius *Šventųjų darbus* (*Acta Sanctorum*), į kuriuos įtraukti ir Lietuvos šventieji. Lietuvos Δ pasakojimų tradicija yra susijusi su pirmųjų į Lietuvą vykusių misijonierių vardais ir veikla, užfiksuota užsienio kronikinių. Hagiografinio pobūdžio pasakojime apie šv. Brunoną 1009 pirmą kartą paminėtas ir Lietuvos vardas. XIV a. gimė Vilniaus pranciškonų kankinių (Ulricho ir Martyno), nukankintų kunigaikščio Gedimino įsakymu tarp 1338–1342, legendos, kurių ankstyviausias variantas užrašytas vienoje XIV a. Prancūzijos pranciškonų kronikoje.

XIV a. atsirado legenda apie tris Lietuvos stačiatikių kankinius (Joną, Antaną ir Eustachijų), tarp 1354–1377 paskelbtus Stačiatikių bažnyčios šventaisiais. Pirmasis teksto variantas, bylojantis apie šiuos tris kankinius, priėmusius krikščionybę ir dėl to kunigaikščio Algirdo nukankintus, buvo sukurtas graikų k. Konstantinopolyje. Iš XVI a. apie tai yra išlikęs LDK stačiatikių Supraslio vienuolyno Δ pasakojimas bažnytine slavų k. XVI a. Lietuvos metraščiuose (Bychoveco kronikoje), vėliau M. Strijkovskio, A. Vijūko-Kojalavičiaus darbuose užrašyta legenda apie 14 Vilniaus pranciškonų, kurie taip pat buvę nužudyti kunig. Algirdo įsakymu, septyniems nukirtus galvas, o kitus, prikaltus prie kryžių, numetus nuo Plikojo kalno į Nerį. Jų garbei tarp 1613–1636 ant kalno buvo pastatyti trys kryžiai, o kalnas įgijo Trijų kryžių kalno vardą. Visi Δ kankinių pasakojimai pasižymi detaliu žiaurių kankinimo metodu aprašymu, turi daug „bendrųjų vietų“ (pvz., baudėjų reikalavimas išsižadėti krikščionybės ir kankinių pasiryžimas laikytis tikėjimo bet kokia kaina).

Prasidėjus Lenkijos ir Lietuvos karaliai šv. Kazimiero (1458–1484) kanonizacijos procesui XVI–XVII a. išplito hagiografiniai pasakojimai, liudijantys karaliai šventumą.

Pirmas stambus Lietuvos Δ paminklas lenkų k. – jėzuito Petro Skargos *Šventųjų gyvenimai* (1579), kuriame pateikta beveik 400 pasakojimų. A. Vijūkas-Kojalavičius *Įvairenybėse apie Bažnyčios padėtį ir būklę Lietuvoje* (1650) hagiografiniu stiliumi aprašė žymiausių Lietuvos jėzuitų biografijas ir nuopelnus, minėjo kitų konfesijų tikėjimo kankinius. Pirmi reikšmingi Δ kūriniai lietuvių k. yra M. Valančiaus veikalai *Žyvatai šventųjų* (1858) ir *Gyvenimai šventųjų Dievo* (1868).

Idioma, nemotyvuotas frazeologizmas, sustabdrėjęs desemantizuotas žodžių junginys. Nuo frazeologizmo skiriasi tuo, kad Δ , kaip vientiso žodžių junginio, prasmė yra nutolusi nuo jį sudarančių žodžių reikšmių, pvz., *griežti dantį* – pykti, *lupti ožius* – vėmti. Δ – vaizdingas, subjektyvų kalbančiojo santykį su tikrove, emocinį vertinimą rodantis žodžių junginys, kalbos gyvumo, stilistinės įvairovės šaltinis.

Imitacija (lot. *imitatio* – sekimas, mėgdžiojimas), ko nors pakartojimas, pasirinkto pavyzdžio kopijavimas; nuo Antikos iki XVIII a. pab. mimizė – įprastas meno kūrimo principas. Δ ypač būdinga Klasicizmo epochai, iš Antikos perėmusiai daugelį kanonų ir taisyklių. Romantizmui iškėlus originalumo reikalavimą Δ , kaip kūrybos principas, tapo nepopuliari. Modernizmas Δ vertina taip pat griežtai neįgijamai. Šiuolaikiniame mene ir lit-roje Δ virsta sąmoninga stilistine laikysena – kitų stiliaus imitavimas turi tikslą pasišaipyti (parodija) ar tiesiog kurti stilistinę kaukę (pastišas).

XIX a. pr. lietuvių lit-roje esama sekimų Antikos, vokiečių, lenkų autorių kūriniams (K. Donelaičio *Metų hegzametras*, pasakėčios).

Šiuolaikinėje lietuvių lit-roje imitacijos ir pastišo pavyzdys – M. Ivaškevičiaus pjesė *Madagaskaras*, 2004, kurioje imituojama tarpukario Lietuvos kalbinė stilistika.

Impresionizmas, dailės, muzikos, iš dalies lit-ros kryptis, atsiradusi XIX a. 8 deš. Prancūzijoje. Pavadinimą šiai krypčiai davė K. Monė (C. Monet) paveikslas „Impresija: Saulėtekis“ (1872). Pirmoji dailininkų impresionistų paroda surengta 1874. Δ protestavo prieš akademinę tapybą būdingą požiūrį į dailę kaip į tikrovės kopijavimą, iškėlė siekinį perteikti akimirkos įspūdį, nuotaiką, spalvų, šviesos ir šešėlių žaisimą. Δ suabejojo vieningos tikrovės buvimu ir į dėmesio centrą iškėlė kuriančiojo poziciją, požiūrio tašką, iš kurio vienaip ar kitaip matomas pasaulis. Žymiausi dailininkai-impresionistai: K. Monė, O. Renuaras (Renoir), E. Mane (Manet), K. Pissaro (Pissaro), E. Degas (Degas).

Iš dailės Δ terminą perėmė lit-ros kritika, tačiau literatūrinio Δ sąvoka nėra aiškiai apibrėžta. Impresionistais vadinami atskiri poetai (prancūzų – P. Verlenas (Verlaine), rusų – K. Balmontas), belgų rašytojas M. Meterlinkas (Maeterlink). Tačiau impresionistais neretai laikomi ir prancūzų simbolistai ar, pvz., anglų rašytojas O. Vaildas (Wilde). Δ dažniau siejamas su lyrika – jai, kaip ir dailei, būdingas įspūdžių fiksavimas, subjektyvaus santykio su gamta reiškimas; taip pat asociatyvus garsinių, regimųjų, kvapų ir kt. pojūčių jungimas, fragmentiška kompozicija, melodinga kalba. Vyraujanti impresionistinės poezijos nuotaika – liūdesys, melancholija. Δ terminas taip pat vartojamas apibūdinti prozai, kurioje vaizduojamas vidinis žmogaus gyvenimas, išorinis pasaulis ne aprašo-

mas, o parodomas per veikėjo ar pasakotojo psichikos prizmę. Šiuo atžvilgiu Δ bruožų esama M. Prusto (Proust), Dž. Džoiso (Joyce), Dž. Konrado (Conrad), V. Vulf (Woolf), K. Hamsuno ir kt. prozininkų kūryboje.

Lit-roje Δ terminas vartojamas ne krypčiai, o vaizdavimo būdai, pasaulėjautai nusakyti.

Lietuvių lit-roje Δ apraiškos susijusios su romantinėmis, simbolistinėmis tendencijomis. Ryškiausi Δ bruožai I. Šeinius kūryboje (romane *Kuprelis*, apysakoje *Vasaros vaisės*), B. Sruogos poezijoje (ypač rink. *Dievų takais*, kur jausmo istorija išskaidoma į atskiras akimirkas). Δ stilistikos esama Šatrijos Raganos (apysaka *Viktutė*), A. Vaičiuliaičio, J. Jankaus ir kai kurių kt. autorių kūryboje.

Instrumentuotė (orkestruotė), nekanonizuoti kalbos, dažniausiai eiliuotos, sąskambiai (kanonizuotas sąskambis yra, pvz., rimas), padedantys sukurti stilistinį, estetinį, semantinį literatūrinio teksto savi-tumą.

- **Aliteracija**, raiškus, tikslingas priebalsių pakartojimas nedidelėse teksto atkarpose, pvz., „mėnuli o žalias obuolys“ (A. Marčėnas).

- **Asonansas**, vienodų ar to paties tipo balsių tikslingas pakartojimas, pvz., „Supasi, supasi lapai nubudinti“ (B. Sruoga).

Aliteracija ir asonansas dažnai vartojami kartu, pvz., „Mėlynų melodijų melai“ (H. Radauskas).

- **Eufonija**, kalbos skambesio darna, kurią sukurti padeda ir instrumentavimo (fonizavimo) priemonės.

- **Onomatopėja**, aliteracijos ar asonanso atmaina – tikrovės garsų pamėgdžiojimas kalbos garsais, pvz., J. Baltrušaičio eilėraštyje imituojamas varpo skambėjimas: *Vis gaudžia ir gaudžia, vis dunda ir dunda / Ir didina, daugina dovaną duotą.*

Interpretacija (lot. *interpretatio* – aiškinimas), teksto prasmės aiškinimas, komentavimas. Kiekviena Δ yra paremta perspektyvos perkėlimo principu (kai tekstas rašomas iš autoriaus perspektyvos, o suprantamas iš skaitytojo perspektyvos), bet tai nėra visiškai subjektyvi veikla. Lit-ros kūrinio prasmė randasi kaip teksto ir skaitytojo sąmonės sąveikos rezultatas. Interpretatoriaus subjektyvumą riboja teksto duomenys. Kita vertus, Δ svarbus ir socialinis, istorinis, biografinis kontekstas, padedantis suvokti kūrinio visumos prasmę.

Intertekstualumas, ryšys, kurį vienas ar kitas tekstas turi su kitais tekstais, pvz., Dž. Džoiso (Joyce) *Ulisas* su Homero *Odisėja* ar A. Mackaus eilėraštis „Triumfališkoji“ su D. Tomo (Thomas) eilėraščiu „Ir nebus mirties karalijos“. Δ gali reikštis kaip citata, anagrama, aliuizija, parodija, imitacija, pastišas ir pan. Struktūralizmo ir poststruktūralizmo

teorijos, įvedusios Δ terminą, pabrėžia, kad Δ nėra visai tas pats, kas vieno kūrinio įtaka kitam ar kūrinio šaltiniai. Δ susijęs su esminiu šių teorijų teiginiu, kad tekstas veikiau yra ne nuoroda į išorinį pasaulį, o į vidinius savo paties ryšius ir į kitus tekstus.

Ironija (gr. *eirōneia* – apsimetimas), perkeltinis reikšmės vartojimas, kai žodis ar žodžių junginys įgyja priešingą reikšmę. Kaip literatūrinis tropas Δ yra metaforos ir metonimijos paribio zonoje, nors labiau linkstama Δ priskirti metonimijos tropams. Δ reiškiasi įvairiausiomis formomis: nuo subtilaus pasiūlymo iki sarkazmo; satyrinėje literatūroje Δ tampa dominuojančia išraiškos priemone. Visas Δ spektras priklauso jau ne vien stilistikos, bet ir pasaulėvaizdžio sferai. Vokiečių Jenos mokyklos atstovai (A. Šlegelis (Schlegel) buvo sukūrę romantinės Δ teoriją, pagrindžiančią visapusiškai ironišką požiūrį į būtį. Egzistencinė arba kosminė Δ itin būdinga moderniai lit-rai, kur Δ yra vienintelė įmanoma racionali santykio su nežmoniška tikrove forma (pvz., B. Sruogos *Dievų miškas*, kai kurie A. Škėmos *Baltos drobulės* fragmentai). Δ gali būti nukreipta ir į pačią lit-ros istoriją, kai neva rimtai naudojamos literatūrinės klišės, nusidėvėję poetizmai ir pan. (H. Radausko poezija, J. Savickio novelės).

Be žodinės Δ dar išskiriamos dramatinė ir situacijos Δ. Dramatinė Δ atsiranda tuomet, kai žiūrovai žino tai, ko pagrindinis pjesės personažas žinoti negali. Situacijos Δ sukuria neatitikimas tarp personažo veiksmų ir jo lūkesčių. Pvz., Sofoklio tragedijoje *Karalius Oidipas* herojus, norėdamas išvengti orakulo pranašystės, jog jam lemta nužudyti savo tėvą ir vesti motiną, bėga, palikdamas namus, bet galop taip ir atsitinka.

Katekizmas (gr. *katēchēsis* – pamokymas), glaudtas krikščionių tikybos išdėstymo vadovėlis, vienas iš bažnytinės lit-ros žanrų. Išpopuliarėjo XVI a., kai reformacijos, o vėliau ir Katalikų bažnyčios reformos atstovai ėmė stengtis kuo plačiau tautinėmis kalbomis skleisti savas tikėjimo tiesas. Pirmas žymus protestantų (liuteronų) Δ buvo parašytas M. Liuterio (1529), juo vėliau naudojosi daugelio šalių protestantų Δ sudarytojai. Pavyzdinis XVI a. katalikų Δ, parengtas Tridento susirinkimo nutarimu, buvo išleistas 1566. Senojoje lietuvių lit-roje Δ – vertingi kalbos ir religinės minties istorijos paminklai. Pirmąjį lietuvišką Δ sykiu su kitais tekstais, sudėtai į pirmąją lietuvišką knygą, paruošė M. Mažvydas (*Katekizmo prasti žodžiai*, 1547). Jis buvo skirtas pasauliečiams, sudarytas remiantis dviem lenkiškais Karaliaučiuje išleista liuteronų Δ – 1545 J. Seklucjano ir 1546 J. Maleckio, bei lotynišku J. Vilicho (Willich) Δ. Jį sudarė 5 dalys: Dešimt Dievo įsakymų, Credo (apaštališkasis krikščionių tikėjimo išpažinimas), „Tėve mūsų“, Sakramentų aiškinimas, krikščioniškos doros įstatymai Bažnyčios atstovams ir pasauliečiams. Manoma, kad pirmasis lietuviškas katalikų Δ, sudarytas pagal vo-

kiečių jėzuito P. Kanizijaus (Canisius) Δ, buvo išleistas 1585, tačiau nė vienas šios knygos egz. nežinomas. 1595 M. Daukša išleido antrą lietuvišką katalikų Δ (*Katekizmas, arba mokslas kiekvienam krikščioniui privalus*, Vilnius), verstą iš lenk k., kuris yra pirmoji žinoma LDK lietuviška knyga. Krokuvėje išleisto ispanų jėzuito J. Ledesmos dialoginio Δ vertimas gana laisvas, su originaliais intarpais. Pirmą lietuvišką kalvinistų Δ 1598 parengė M. Petkevičius *Poliskí z litewskim katechizm* (*Lenkiškas ir lietuviškas katekizmas*, Vilnius). Jis buvo pažodžiui verstas iš 1594 Vilniuje išleisto lenkiško LDK kalvinistų Δ, kurio parengėju laikomas Vilniaus kalvinistų kunigas J. Sudrovijus. Petkevičiaus Δ tekstas buvo išspausdintas dviem – lenkų ir lietuvių k., sudarytas kalvinistų Δ būdinga klausimų ir atsakymų forma. Lenkų k. kalvinistai jau nuo 1554 įvairiuose LDK miestuose spausdino savo Δ Vėlesnius lietuviškus Δ yra rengę B. Vilentas, S. Minvydas ir J. Božimovskis, J. Želzavičius, M. Valančius ir kt. XIX–XX a., įsigalint įvairiems pasaulietinės lit-ros žanrams, Δ praranda savo, kaip lit-ros objekto, reikšmę.

Kelionių literatūra, lit-os kūriniai, kuriuose aprašomos kelionės. Neturi griežtesnių žanrinių rėmų nei turinio, nei formos atžvilgiu. Tai gali būti kelionės ir jos nuotykių arba egzotiškų, nežinomų kraštų, žmonių, papročių, religijų ar kultūros paminklų aprašymas atsiminimų, dienoraščio, laiškų, reportažo ar kt. formomis. Nėra griežtos ribos tarp publicistinės bei grožinės Δ. Grožiniame kūrinyje labiau išryškinama vidinė, dvasinė kelionės prasmė ir patiriami herojaus išgyvenimai. Jau antikinėje Graikijoje žinytų pobūdžio Δ buvo vienas iš grožinės prozos šaltinių, pateikiančių daug informacijos apie pasaulį (graikų geografo ir keliautojo Pausanijaus *Vadovas po Heladę*, II a. pr. Kr.). Δ Antikoje turėjo itinarijų (lot. *iter* – kelias, kelionė) pavadinimą, prigijusį ir Viduramžių krikščionių piligrimų į šventąsias vietas aprašymams. Vienas pirmųjų tokių kūrinių – *Burdigalos, arba Jeruzalės žinytas* (IV a.), pateikiantis išsamius duomenis apie Jeruzalę, bei *Žinios apie 14 miesto regionų* (IV a.), aprašantis šventąsias Romos vietas. Viduramžiais egzistavo ir kelionių į egzotiškų, nežinomų šalių aprašymai. Populiariausias tokio žanro pavyzdys – M. Polo, 1271 išvykusio į Kiniją ir ten praleidusio 17 metų, *Pasaulio aprašymas* (1298). Itin populiarūs Δ buvo Renesanso ir Baroko epochose, kuomet sukurti ir pirmieji šios rūšies lit-os kūriniai Lietuvoje, daugiausia lotynų ir lenkų k. Ankstyvajai Lietuvos Δ būdinga dienoraščio forma: J. Radvilos (1556–1600) *Kelionės į Italiją 1575 m. aprašymas* (išl. tik XX a.), jo brolio M. K. Radvilos Našlaitėlio (1549–1616) *Kelionė į Jeruzalę* (lot. 1601, liet. 1990) ir kt. Pastarasis kūrinys išleistas daugelį kartų įvairiomis k. (lotynų, lenkų, vokiečių, rusų) tapo XVII a. Europos bestselleriu. M. K. Radvila Našlaitėlis jame aprašė savo piligriminę kelionę į šventąją žemę ir Egiptą 1582–1584, didžiausią dėmesį skirdamas detaliam įvairių šalių etnografinių,

religinių papročių išryškinimui, geografijos, istorijos, socialinės aplinkos faktams.

XVIII a. Δ ryškėjo vis daugiau publicistinio traktato bruožų (pvz., rusų rašytojo A. Radiščevo *Kelionė iš Peterburgo į Maskvą*, 1790, liet. 1950), XIX a. išpopuliarėjo meno ir kultūros paminklų sukeltų įspūdžių fiksavimas (pvz., J. V. Gėtės (Goethe) *Kelionė į Italiją*, t. 1–3, 1816–1829), istorijos ir esamojo meto santykio apmąstymas. Dienoraštinės Δ pavyzdys, parašytas išraiškingu beletristiniu stiliumi – Prūsų Lietuvos mokslininko ir rašytojo, kunigo L. Rėzos vokiečių k. parašyta *Žinios ir pastabos apie 1813 ir 1814 metų karo žygius* (1814, liet. 1999), kurioje aprašomi paties L. Rėzos, Prūsijos armijos pamokslininko, Napoleono karų metu atsidūrusio įvairiose šalyse (Lenkijoje, Čekijoje, Vokietijoje, Prancūzijoje, Anglijoje), patirti įspūdžiai. L. Rėzos dienoraštyje vertinami politiniai įvykiai, smerkiama Napoleono tironija, iškeliamos patriotinės Prūsijos idėjos, tačiau svarbiausias dėmesys skiriamas tautų ir kultūrų lyginimui, jų privalumų ir trūkumų, kultūrinių vertybių charakteristikai.

Naujieji kelionių aprašymai dažniausiai susiję su siekiu pažinti egzotiškus kraštus, įvairių kultūrų prigimtį ir savitumą, todėl įgauna populiarių kulturologinių pasakojimų pobūdį. Autentiškais patyrimais išsiskiria J. Ivanauskaitės knygos *Ištrėmtas Tibetas* (1996) ir *Kelionė į Šambalą* (1997), kuriose kelionės pateikiama kaip svarbus herojės vidinės istorijos momentas ir bandymas atrasti tikruosius dvasios namus.

Klasicizmas (lot. *classicus* – pavyzdinis):

1. antikinės Graikijos ir Romos estetikos, retorikos principų laikymasis lit-roje ir mene.
2. meno stilius, reiškęs XVII–XVIII a. lit-roje, XVII–XIX a. vaizduojamajame mene, XVIII–XIX a. pr. muzikoje. Δ gimtine laikoma XVI a. pab. Italija, tačiau labiausiai jis išplito XVII a. Prancūzijoje. Δ pabaiga susijusi su Romantizmo estetinių kriterijų įsigalėjimu. Δ lit-ros teorija rėmėsi antikinė retorika (Aristotelis) ir savo meto racionalistine filosofija, suformulavusia protu pažinios gamtos ir pasaulio principus, teigusia loginio mąstymo prioritetą (R. Dekartas (Descartes)). Δ meno principas buvo dviejų svarbiausių ir amžinųjų vertybių – grožio ir tiesos – dermė. Kadangi pasaulis buvo suvokiamas kaip valdomas pusiausvyros ir harmonijos dėsniais, tai ir menas turėjo būti šios sąveikos pažinimo priemonė, pagrįsta ne fantazija ir išmone, bet tikrovės atspindėjimu. Tikrovės vaizdavimas turėjo būti ne detalus, „veidrodinis“ jos pakartojimas, bet tam tikrų jos dėsnų, lemiančių grožį, išryškėjimas; meno išraiškos priemonės – pavaldžios protui. Δ menininkai savo meno sampratos idealą matė antikiniuose meno kūriniuose, todėl propagavo sekimą jų estetinėmis normomis, remiantis jomis formulavo savo lit-ros kūrinio turinio ir formos taisykles. Viena pagrindinių taisyklių reikalavo laikytis stiliaus tinkamumo teorijos: aukštasis stilius naudojamas odėje, epe, tragedijoje, vidurinis – elegijoje, poemoje, dialoge; žemasis – satyroje ir komedijoje. Δ stiliaus

teorija reikalavo laikytis saiko, harmonijos, padomumo, įprastumo, įtikinamumo normų. Neigiamai vertintas stilių ir žanrų maišymasis. Egzistavo žanrų hierarchija: lyrikoje aukščiausia vietą užėmė odė ir himnas, epikoje – epas ir aprašomoji poema, dramaturgijoje – tragedija. Pastarojoje reikalauta laikytis trijų vienūmų – veiksmo, laiko ir vietos – principo. Žymiausias Δ teorinių principų apibendrintojas – N. Bualo (Boileau, *Poezijos menas*, 1674, liet. 1981).

Tipiškiausi Δ atstovai Prancūzijoje – dramaturgai: tragedijų autorius P. Kornelis (Corneille) (*Sidas*, 1636) ir Ž. Rasinus (Racine) (*Fedra*, 1677), komedijų autorius Ž. B. Moljeras (Molière) (*Šykštuolis*, 1668), pasakėtininkas Ž. de La Fontenas (de La Fontaine), XVIII a. – filosofas ir rašytojas Volteras (Voltaire). Kitose šalyse Δ stilius reiškęsi žymiai silpniau. Vokietijoje jis siejamas su vėlyvąja J. V. Gėtės (Goethe) (*Hermanas ir Drotėja*, 1798) ir F. Šilerio (Schiller) (*Mesinos nuotaka*, 1804) kūryba.

Lietuvoje (ir Prūsų Lietuvoje) Δ reiškęsi Apšvietos epochos (XVIII a. vid. – XIX a. pr.) lit-roje, kurioje gyvavo Δ būdingi žanrai (aprašomoji ir didaktinė poema, odė, pasakėčia, eiliuota satyra, idilė, literatūrinis laiškas ir kt.). Δ stilius dominavo lotyniškoje, lenkiškoje ir vokiškoje (pvz., A. Strazdo, L. Rėzos) poezijoje, ryškių šio stiliaus apraiškų yra lietuviškoje K. Donelaičio, A. Klemento, D. Poškos, S. Stanevičiaus, S. Valiūno kūryboje.

Kompozicija, literatūros kūrinio elementų, jo dalių išdėstymas. Δ yra sąlygota lit-ros rūšies (drama skirstoma veiksmais, epizodais, prozos kūrinys – dalimis, skyriais, poetinis tekstas – strofomis), žanro, krypties (klasicizmas kėlė griežtas Δ taisykles, romantizmas įtvirtino fragmentišką Δ), taip pat priklauso nuo konkrečios kūrinio medžiagos ir individualaus autoriaus pasirinkimo. Nuo Antikos buvo įsigalėjęs Δ kaip kūrinio dalių sutvarkymas pagal harmonijos ir simetrijos principus, supratimas. Svarbiausi Δ atskaitos taškai yra *pradžia* ir *pabaiga*. Jie gali būti akcentuoti, atitikti tam tikras taisykles. Tokie pradžios ir pabaigos akcentai yra, pvz., *prologas*, įžanga, tiesiogiai nesusijusi su kūrinio veiksmu, bet nurodanti jo priežastis, *epilogas* – papasakotos istorijos apibendrinimas, autoriaus kreipimasis į skaitytoją ir pan. Be prologo ir epilogo, kūrinys gali turėti atskiras dalis – pratarmę ir *pabaigos žodį*, kurie dažnai taip pat būna parašyti kreipimosi į skaitytoją forma, išsako autoriaus tikslus ar apibendrina kūrybinį rezultatą. Atskiras pabaigos variantas yra vadinamasis *happy end*, „laiminga pabaiga“, būdinga pasakai, komedijai, melodramai. Priklausomai nuo atskirų kūrinio elementų jungimo griežtumo, skiriama griežta, arba uždara, Δ (pvz., soneto) ir laisva, arba atvira, Δ (modernaus, pvz., M. Prusto (Proust), romano).

• **Architektika**: 1. kompozicijos sinonimas, 2. kompozicijos aspektas, kai žiūrima teksto elementų sugrupavimo, pvz., pagal simetriškumo ir asimetriškumo, statiškumo ir dinamiškumo ir pan. principus.

• **Ciklas**, keletas lit-ros kūrinių (eilėraščių, apsakymų, romanų), sujungtų į vieną bendrą kūrinių. Δ paprastai turi bendrą pavadinimą, o atskiri jo kūriniai – savus pavadinimus arba vietą Δ nurodantį skaičių. Atskirus Δ kūrinius dažnai sieja panašūs kompoziciniai principai, o atskirų Δ dalių išsidėstymas gali sudaryti savitą kompoziciją (pvz., V. Mykolaičio-Putino „Viršūnės ir gelmės“). Jungiamuoju principu gali būti tas pats herojus (K. Majaus romanų Δ apie indėnus), atmosfera ir pasakotojo pozicija (J. Apučio „Trys novelės su šunimi“) ar būtinybė per atskirus fragmentus išreikšti visumą (B. Sruogos eil. Δ *Dievų takais*, kur vienas jausmas tarsi išskaidomas į atskirus fragmentus). Televizinis Δ atitikmuo yra *serialas*.

• **Dilogija**, dviejų draminių ar stambiosios prozos kūrinių grupė, kurių kiekviena dalis turi atskirą pavadinimą, o kartais – ir abi dalis jungiantį pavadinimą. Δ galėtume laikyti B. Pūkelevičiūtės romanus *Aštuoni lapai* ir *Devintas lapas*.

• **Trilogija**, pagal tuos pačius principus kaip ir dilogija sudarytas ciklas ar grupė, susidedanti iš trijų kūrinių, pvz., J. Paukštelio romanų Δ *Netekėk saulele, Čia mūsų namai, Kaimynai*.

• **Tetralogija**, pagal tuos pačius principus kaip dilogija ar trilogija sudarytas ciklas ar grupė, susidedanti iš keturių kūrinių (pvz., T. Mano (Mann) tetralogija Senojo Testamento motyvais *Juozapas ir jo broliai*, par. 1925–1943, liet. 1996–2003. Buvo populiarī anti-kiniame teatre – vienos dienos repertuarą sudarydavo trys tragedijos ir satyrinė drama.

Kontekstas, teksto dalys, esančios konkrečios jo atkarpos kaimynystėje (prieš ar po tos atkarpos); visa, kas nėra vieno ar kito teksto dalis, t. y. biografines, socialines, kultūrinės teksto sukūrimo aplinkybės, kūrinio leidybos ir funkcionavimo visuomenėje istorija, skaitytojo intencijos kūrinio atžvilgiu ir pan. Vienos lit-ros teorijos linksta griežtai atskirti tekstą kaip uždarą, savus dėsnius turinčią sistemą, nuo to, kas yra už tos sistemos ribų (Naujoji kritika, struktūralizmas, poststruktūralizmas, semiotika); kitos, atvirkščiai, kūrinį linkusios aptarti būtent susiejant jį su Δ (psichoanalitinė, genetinė kritika, literatūros sociologija). Naujausiose komunikacijos teorijose linkstama griežtai nebeatskirti teksto ir Δ, pastarąjį laikant pranešimo (teksto) dalimi.

Kontrafakcija (lot. *contrafactio* – klastojimas): 1. sąmoningai neteisingas knygos išleidimo vietos, laiko arba autorystės nurodymas, norint nuo cenzūros nuslėpti tikruosius faktus. Pirmoji žinoma liet. knygos Δ – LDK evangelikų reformatų *Knyga nabažnystės krikščioniškos* – 1684 išspausdinta pakartotinai Karaliaučiuje, nurodant pirmojo leidimo datą (1653) dėl sustiprėjusio katalikų Bažnyčios draudimo. Daug kontrafaktinių knygų išėjo liet. spaudos draudimo laikotarpiu (1864–1904), kuriose, klaidinant carinę

cenzūrą, buvo neteisingai nurodomi leidimo metai ir spausdinimo vietos.

2. autorinių teisių pažeidimas – veikalo perspausdinimas ir platinimas be autoriaus žinios ir sutikimo.

Laikas, vaizduojamojo pasaulio matmuo, apibūdinantis personažų išsidėstymą laiko atžvilgiu: kokio nors veiksmo pradžios, tęstinumo ir pabaigos nuorodos tekste; pasakojimo Δ – santykiai tarp įvykių istorijoje ir jų papasakojimo tekste: pateiktų įvykių tvarka, trukmė (greitis) ir dažnis.

Skiriamas papasakotos istorijos Δ ir pasakojimo Δ. Paprastai epiniuose kūriniuose pasakojama būtuojų laiku apie tai, kas jau įvyko. Vidinio monologo romanuose esama bandymų papasakoti esamuojų laiku tai, kas vyksta tarsi dabar. Kartais (dienoraštyje ar kitur) įvykių pasakojimo Δ gali būti apibrėžtas. Δ, kaip kūrinio tema, aiškinamas arba kaip kaita (linijinis), arba kaip pasikartojimai (ciklinis). Manoma, kad lietuvių poezijoje linijinio laiko sampratą įtvirtino Maironis. Metų arba paros Δ gali simbolizuoti žmogaus gyvenimo tarpsnius (gyvenimo rytas, ruduo). Svarbus pasakotojo ir veikėjo santykis su praeitimi, dabartimi ir ateitimi, atminties ir užmaršties problemos.

Įvykių pateikimo tvarka nustatoma lyginant įvykių seką papasakotoje istorijoje ir jos pasakojime: gali būti „užbėgama įvykiams už akių“ ir papasakojamas vėlesnis įvykis (prospekcija) ir gali būti papasakojamas ankstesnis įvykis (retrospekcija). Tradicinė proza stengiasi palaikyti įvykių nuoseklumą, chronologijos įspūdį. Pasakojimas pagreitėja arba sulėtėja priklausomai nuo to, kiek nesutampa įvykių ir jų pasakojimo trukmė: pasakojimas greitas tada, kai įvykiai tik nurodomi, trumpai aptariami, o lėtas – kai įvykiai išsamiai pateikiami. Sulėtėjęs pasakojimo tempas išryškina svarbesnes istorijos dalis. Pasikartojantys įvykiai istorijoje gali būti nekartojami jos pasakojime, ir atvirkščiai – tai įvykių dažnumo problema. Modernioje prozoje svarbu ne palaikyti Δ nuoseklumo įspūdį, o sukurti subjektyvų jo išgyvenimą.

Laiškas, raštiškas, dažniausiai privatus, kreipimasis į konkretų adresatą. Šalia privataus Δ egzistuoja kitos Δ formos: politinis įsakymas arba kreipimasis, adresuotas kokioms nors visuomenės grupėms, ganytojiškas Δ (vyskupo kreipimasis į parapijiečius), atviras Δ (viešas kreipimasis į konkretų adresatą, norint atkreipti visuomenės dėmesį į jame keliamas problemas). Δ forma yra plačiai naudojama įvairių laikotarpių ir žanrų raštyje. Δ forma sukurta lit-ra vadinama epistolografine (lot. *epistula* – laiškas). Epistolografija taip pat vadinama Δ rašymo teorija, susiformavusi jau Antikoje, iki pat XVIII a. pab. Europoje, taip pat ir LDK, buvusi mokyklinių retorikos studijų dalis. Antikiniai, ypač sen. Romos (Platono, Cicerono, Epikūro) Δ žymiai paveikė tolesnę Δ teoriją ir praktiką. Δ forma vartota ir Biblijoje, Naujajame Testamente (Apaštalu laiškai), ji buvo mėgstama

daugelio Viduramžių autorių (šv. Augustinas). Ypačingą vietą Δ užėmė XVI–XIX a. Europos lit-ros istorijoje. Žymūs Δ rašytojai buvo F. Rablė (Rabelais), B. Paskalis (Pascal), Ž. Ž. Ruso (Rousseau), D. Didro (Diderot), Volteras (Voltaire) Prancūzijoje, Dž. Lokas (Locke) Anglijoje, J. V. Gėtė (Goethe), F. Šileris (Schiller), T. Manas (Mann) Vokietijoje, I. Turgenovas, F. Dostojevskis Rusijoje ir kt. Δ forma lit-roje ypač išpopuliarėjo XVIII a. (pvz., J. V. Gėtės romanas *Jaunojo Verterio kančios* parašytas laišku forma). Δ rašymo teorijos elementai buvo svarbus pagrindas XVIII a. Europoje išplisusiai periodinei publicistikai – laikraščiams ir žurnalams (Lietuvoje nuo 1790).

Δ yra ankstyviausi Lietuvos rašto paminklai. Lietuvos karalius Mindaugas XIII a. įkūrė valstybės raštinę, iš kurios siuntė laiškus popiežiumi bei rašė donacinius (dovanojimo) aktus Vokiečių ordinui. Yra išlikę šeši Didžiojo kunigaikščio Gedimino lotyniškų Δ, rašytų 1323–1324 Vilniuje, nuorašai, adresuoti popiežiumi Jonui XXII bei Vokietijos miestams. Žinoma ir daugiau Viduramžių reikšmingų politinio pobūdžio Δ (pvz., 1416 žemaičių laiškas-skundas Konstanco bažnytiniam susirinkimui). Renesanso humanistai sukūrė ir vystė naujas Δ rašymo tradicijas, paremtas humanistine iškalba, pasaulėžiūros elementų deklaracija, autobiografinių detalių gausa. Viešo Δ. forma buvo parašytas pirmasis Lietuvos protestantų manifestas – A. Kulviečio *Tikėjimo išpažinimas* (1543). Daugybė išlikusių Renesanso, Baroko ir vėlesnių epochų Δ (pvz., M. Mažvydo 13 lotyniškų Δ (liet. 1974), gausi LDK didikų Radvilų korespondencija, karaliaus Žygimanto Augusto ir Barboros Radvilaitės Δ (liet. 2001) yra reikšmingi ne tik kaip LDK raštijos palikimas, bet ir kaip svarbūs, dažnai vieninteliai, istoriniai šaltiniai ir dokumentai. Δ rašymo tradicija lietuvių k. susiformavo XIX a. pr., kada eiliuotus Δ ėmė rašyti žemaičiai A. Klementas, D. Poška, S. Valiūnas. Susirašinėjimas laiškais išplito tarp XIX a. pr. rašytojų ir inteligentų (Žemaitės, P. Višinskio, Šatrijos Raganos, J. Biliūno ir kt.). Δ laikomi savita ir vertinga rašytojų kūrybinio palikimo dalimi ir leidžiami atskiromis knygomis (Šatrijos Raganos *Laiškai*, 1986; J. Lindės-Dobilo *Laiškai*, 1999; Vaižganto *Laiškai Klimams*, 1998, J. Aisčio *Laiškai 1929–1973*, 2004).

Lietuvos tarpukario lit-roje Δ tapo ir grožinės lit-ros žanrine forma (T. Tilvyčio romanas *Ministerijos Rožė*, 1931, parašytas mašininkės laišku forma). Gana dažna Δ forma ir šiuolaikinėje lit-roje (E. Liegutės pjesė *Povilas ir Marija*, 1983, sukurta iš P. Višinskio ir Šatrijos Raganos laišku; R. Gavelio romanas *Jauno žmogaus memuarai*, 1991).

Literatūrinė spauda

Aidai, kultūrinis lietuvių išėivijos žurnalas, atstovavęs krikščioniškajai pasaulėžiūrai, ėjęs 1944–1991. Pradėtas leisti Miunchene: du pirmieji numeriai – rotatoriumi, vėliau spaustuvėje. Spausdintas keliuose Vokietijos miestuose, redagavo K. Bradūnas, J. Grinius, P. Jurkus, nuo 1949 leido JAV lietuviai pranciškoniai

Kennebunkporte, vėliau – Bruklina. Amerikoje 1950–1964 žurn. redagavo A. Vaičiulaitis, 1965–1980 – dr. J. Girnius, nuo 1980 – poetas pranciškonas L. Andriekus. Žurn. struktūra beveik nesikeitė, tematika buvo labai universali, tačiau vyravo str. visuomenės gyvenimo, grožinės literatūros, meno, religijos klausimai. Kiekviename numeryje (per metus išėidavo 10) buvo publikuojama grožinė lit-ra – pripažintų lietuvių literatūros meistrų ir pradedančiųjų kūriniai. Nuo 7 deš. pab. pradėta spausdinti ir okupuotos Lietuvos poetų kūriniai (A. Baltakio, S. Gedos, J. Juškaičio, M. Martinaičio, Eug. Matuzevičiaus, J. Vaičiūnaitės, R. Mikutavičiaus). Publikuota daugelio iškilių išėivijos prozininkų (V. Krėvės, M. Katiliškio, L. Dovydeno, A. Vaičiulaičio ir kt.) kūryba, iš Lietuvos pasirodė J. Apučio, J. Grušo, R. Lankausko, J. Mikelinško tekstai. Paskelbta vienaveiksmių pjesių ar jų ištraukų (V. Alanto, F. Kiršos, K. Ostrausko, B. Pūkelevičiūtės), keletas daugiaveiksmių pjesių (J. Griniaus, A. Landsbergio, V. Mykolaičio-Putino, A. Škėmos, A. Sluckaitės-Jurašienės). Išspausdinti net 150 poetų, 61 prozininko ir 13 dramaturgų kūriniai. Kritikos baruvos darbuosvi J. Girnius, L. Andriekus, A. Baronas. Nemaža vietos skirta užsienio lit-rai: su ispaniškai kalbančių šalių lit-ra supažindindavo B. Cipliauskaitė ir P. Gaučys, apie vokiečių, anglų ir italų lit-rą daugiausia rašė Alf. Šešplaukis. Atgimimo metais žurnalas sustojo ėjęs, nuo 1992 Vilniuje leidžiamas jungtinis žurn. Naujasis židinys–Aidai.

Akiračiai, kultūrinis, visuomeninis ir politinis liberalios pakraipos išėivijos mėnraštis, ėjęs 1968–2005 iš pradžių Čikagoje, nuo 2005 vasario 16 iki 2010 balandžio – Kaune. JAV leidinį tvarkė redakcinė kolegija: K. Drunga, L. Mockūnas, Z. Rekašius, T. Remeikis, J. Šmulkštys, V. Zalatorius ir kt. Čikagoje išėjo 365 mėnraščio numeriai, kuriuose išspausdinta 4060 publikacijų įvairiausiomis temomis. Bendradarbiavo skirtingų ideologinių srovių ir įsitikinimų žmonės, skelbę neretai kontroversines mintis, tačiau ieškoję optimalių būdų palaikyti išėivijos ryšius su Lietuva. Kaune leidinį faktiškai redaguoja E. Aleksandravičius.

Ateitis, moksleivių ateitininkų katalikiškas mėnesinis žurnalas. Pradėtas leisti kaip žurn. *Dragija* priedas, 1913–1940 ėjo kaip savarankiškas mėnraštis Kaune. Redagavo P. Dovydaitis, K. Kecioris – Zupka, K. Bradūnas ir kt. Pirmus kūriniai čia paskelbė V. Mykolaitis-Putinas, S. Nėris, J. Paukštėlis ir kt. 1946–1949 leistas karo pabėgėlių stovyklose Vokietijoje, 1950–1994 Niujorke ir Čikagoje. Redagavo V. Žvirgzdys (tikr. Vardys), P. Jurkus, J. Petrėnas, K. Trimakas, D. Bindokienė, kt. Žurnale buvo publikuojama jaunųjų literatų kūryba, vėliau ne vienas jų tapo žymiu rašytoju.

Aušrinė, liberaliosios krypties žurnalas moksleivijai, pradėjęs eiti 1910 kaip laikr. *Lietuvos žinios* priedas. Redagavo Maskvos, nuo 1914 – Peterburgo aukštųjų

mokyklų studentai lietuviai. Iniciatoriai – studentas teisininkas, perspektyvus lit-ros kritikas (vėliau tapęs politiku) S. Šilingas, pasaulėžiūros gaires braižė studentas filosofas R. Bytautas. Žurn. epigrafas – Maironio žodžiai: „Į darbą, broliai, vyrs į vyrą, / Šarvuoti mokslu įstabiui! / Paimsme arklą, knygą, lyrą / Ir eisme Lietuvos keliu“, reiškę žurnalo programą (demokratizmas, nepartiškumas, tautiškumas). Δ skatino jaunimą imtis visuomeninės veiklos, lavintis kuopelėse: studijuoti gimtąją kalbą, istoriją, lit-rą, rinkti tautosaką. Ryškiausi Δ literatai – Z. Gaidamavičius-Gėlė ir A. Žukauskas-Vienuoelis. Bendradarbiau B. Sruoga, K. Binkis, I. Šeinius ir kt. Iki I pasaulinio karo išleista 31 numeris, dalis jų turėjo priedus, pvz., *Vasaros darbai* (spausdino moksleivių surinktą tautosaką). Karo metu žurn. nebuvo leidžiamas. 1917 Voroneže išspausdinti dar 5 numeriai. 1919–1926 Δ leidžiama Marijampolėje, vėliau Kaune jau kaip aušrininkų organizacijos – socialistinės moksleivijos leidinys. Bendradarbiau aušrininkai K. Boruta, K. Jakubėnas, V. Montvila, kt.

Gabija, pirmasis literatūros almanachas, pasirodęs Krokuvėje (Lenkija) 1907 J. A. Herbačiausko pastangomis ir skirtas A. Baranauskui atminti. Pratarmėje J. Basanavičius pasakoja apie savo draugystę su Baranausku, jo pažiūras, vidinį poeto ir kunigo konfliktą. Spausdinami straipsniai ir eilėraščiai, skirti Baranauskui, ir jaunų literatų kūryba. Δ autoriai – A. Jakštas, K. Sakalauskas-Vanagėlis, M. Gustaitis, Jovaras ir kt. Ypač svarbūs S. Kymantaitis (eil. „Vėlė – kibirkštėlė“, grotieskiškas prozos vaizdelis) ir J. A. Herbačiausko (metaforiškas etiudas „Genijaus meilė“, rafinuota misterija „Lietuvos griuvėsių himnas“) kūriniai. Ši kūryba liudijo naujų kelių ieškojimus – modernistinių krypčių (neoromantizmo, impresionizmo, simbolizmo) pradžių lietuvių lit-roje.

Granitas, vienkartinis lit-ros almanachas. Pasirodė 1930 Kaune, redagavo J. Keliuotis, grįžęs iš Paryžiaus ir nusiteikęs ugdyti modernią lit-rą. Straipsnyje „Poezijos meno problema“ teigė, kad leidinys bus modernus, nes „konservatyvizmo kelias tinka tik lepšiams ir tinginiams“, ir laikysis „didžiųjų katalikybės principų“. Subūrė jaunus kūrėjus, publikavo B. Brazdžionio, S. Anglickio, S. Nėries, P. Orintaitės, A. Dičpetrio ir kt. eil., A. Vaičiulaičio, J. Banaičio, A. Briedžio prozą, J. Griniaus str. „Romantizmas ir moderniosios literatūros srovės“. Almanachas pažindino ir su moderniąja Vakarų lit-ra, spausdino Š. Georgės (S. George), F. Werfelio (Werfel), R. M. Rilksės, O. Milašiaus, P. Klodelio (Claudel) kūrinių vertimų, J. Keliuotio str. „Moderninės prancūzų literatūros estetika“. Δ skelbtą meno atnaujinimo programą vėliau plėtojo žurn. Naujoji romuva, vadovaujamas to paties red. Keliuotio.

Keturi vėjai, 3 deš. avangardistinis lit-ros sąjūdis ir jo leistas to paties pavadinimo žurnalas. Sąjūdžio pra-

džia – apie 1922, kai išėjo vienkartinis leidinys *Keturių vėjų pranašas* su programiniu K. Binkio eil. „Salem aleikum“ ir manifestiniu *Keturių vėjų* kurijos pareiškimu. Savotišką manifesto vaidmenį atliko ir Binkio eil. rink. *Šimtas pavasarių* (1923, 2 leid. 1926). Nuo 1922 Binkis, sąjūdžio vadovas, ėmė organizuoti ir jaunųjų menininkų pirmadienines sueigas, vadinamuosius „paldieninkus“. Žurnalas leistas 1924–1928, išėjo 4 nr. Redagavo J. Petrėnas (J. Tarulio slp. pasirašinęs žymiausias keturvėjininkų prozininkas), sąjūdyje dalyvavo S. Šemerys-Šmerauskas, J. Tysliava, J. Žlabys-Žengė, T. Tilvytis, A. Rimydis, A. Šimėnas, J. Švais-tas, A. Gričius, paskutiniame numeryje debiutavo B. Raila ir kt. Keturvėjininkai taip pat rengė lit-ros vakarus, radijo valandėles.

Δ sąjūdyje jungėsi kelių avangardistinių krypčių – ekspresionizmo, futurizmo, dadaizmo – bruožai. Akivaizdi orientacija į pasaulinę kultūrą. Svarbiausias keturvėjininkų bruožas – radikaliai polemiskas santykis su lit-ros tradicija, pirmiausia – tautiniu romantizmu, simbolizmu. Δ nusigręžė nuo lietuvių lit-roje dominavusio kaimo, gamtos poetizavimo. Propagavo „miestietiškas“ vertybes. Žavėjosi techniniu progresu, masinės komunikacijos priemonėmis (kūrė „radijo poemas“, į laikraštį žiūrėjo kaip į knygos modelį). Bandė peizažą pakeisti urbanistiniu vaizdu. Miestietišką orientaciją derino su tautosakos ir K. Donelaičio, A. Strazdo sodrios, tiesmukos vals-tietiškos kalbos tradicija. Tačiau pro deklaruojamą miestietiškomą keturvėjininkų kūryboje dažnai tebe-matyti kaimietiška patirtis (pvz., Binkio eil.). Δ kūrė akcijos, dinamizmo, tempo kultą, jausmingą lyrikos sentimentalumą siūlė keisti juslingumo poetizavimu. Lietuvių lit-ros raidai svarbus Δ siūlytas poetinės kalbos traktavimas: deklaruojamas laisvas, amatininkiškas santykis su žodžiu (j žodį žiūrima kaip į daiktą), demonstruota eilėraščio „padarymo“ technika. Eksperimentuota garsu, gramatika, eilėraščio grafiniu pavidalu. Mėgstamas kalambūras, ironija, groteskas. Iš kalbos dalių keturvėjininkai dažniausiai vartojo veiksmažodį, retai emociškai neutralų.

1927 Lietuvos u-te buvo suorganizuotas literatūrinis Δ teismas, nuteisęs juos „sunkiems literatūros darbams“. Toks dėmesys buvo savotiškas Δ pripažinimas. Δ, pirmasis organizuotas lietuvių lit-ros sąjūdis, reikšmingas ne tik sukurtais tekstais, bet, svarbiausia, polemine dvasia, iškelto poreikiu atnaujinti literatūrą, meno autonomiškumo teigimu. Δ pėdsakas akivaiz-dus visoje iki 1940 kurtoje lit-roje – jų siūlytos stilisti-kos rasime net visai kitos pakraipos autorių, pvz., B. Brazdžionio, J. Aisčio, poezijoje. Δ programos aidų galima pastebėti ir vėlesnių kartų avangardistiškai nusiteikusių poetų kūryboje (ryškiausias pavyzdys – almanachas *Svetimī*, 1994).

Kūryba, iliustruotas lit-ros, kultūros ir meno žurnalas, leistas sudėtingu karo metu – 1943 (Nr. 1) ir 1944 (Nr. 1–5), iš viso 6 numeriai. Redaktoriai S. Leskaitis (1 nr.) ir J. Keliuotis (kitų). Bendra-

darbiavo žinomi ir dar tik pradedantys rašytojai, kritikai, žurnalistai. Žurnalas spausdino poeziją – originalią (V. Mykolaičio-Putino, J. Baltrušaičio, J. Aisčio, H. Nagio ir kt.) ir verstinę (R. M. Rilke, F. Helderlino (Hölderlin), O. Milašiaus ir kt.), prozą (Alb. Vaitkaus – būsimoji M. Katiliškio ir kt.), dramas, kritikos str. (M. Indriliūno, B. Krivicko ir kt.), kultūrinio gyvenimo apžvalgas, recenzijas, tautosakos, kalbos, istorijos problemoms skirtus str.

Literatūros lankai, 1952–1959 neperiodiškai (dėl finansinių nesklandumų) Buenos Airėse (Argentina) leistas lit-ros žurnalas; išėjo aštuoni numeriai. Redagavo K. Bradūnas. Bendradarbiavo J. Girmius, A. J. Greimas, V. Janavičius, J. Kaupas, A. Landsbergis, A. Maceina, A. Mackus, K. Ostrauskas, A. Nyka-Niliūnas, A. Škėma ir kt. Tai poetų žemininkų spaudos tribūna, spausdino jų kūrybą, ypač stipri buvo lit-ros kritika, daug pasaulinės lit-ros vertimų. Deklaravo atvirumą Vakarų Europos kultūrai, atsisakė atviro patriotizmo deklaravimo, nelaiškė savęs atskira srove, teigė, jog reikia remtis atskirų žmonių kūrybiniais nusiteikimu. Δ programinis siekis buvo laisva kūryba, lit-ros meniškumas, mąstymo kultūra.

Metmenys, nuo 1959 iki 2006 JAV leistas liberalaus išėivijos sparno kultūrinis žurnalas. Leidėjas – Am & M Publications, išeidavo du kartus per metus. (1996) Žurnalą redagavo jo iniciatorius V. Kavolis iki pat savo mirties (1996), nuo 1997 (72 Nr.) – V. Kelertienė ir R. Šilbajoris. Δ programa išdėstyta 1 nr.: nesiangažuoti niekam, tik pačiai kultūrai, siekti integralumo visų krypčių kultūrinių ir visuomeninių vertybių atžvilgiu, skatinti lietuvių kūrybines pastangas bei kritišką žvilgsniu komentuoti lietuvių gyvenimą. Spausdinami str. iš įvairių humanitarinių ir socialinių mokslų sričių, originalioji poezija, proza, dramaturgija, pasaulinės lit-ros vertimai, abiejose Atlanto pusėse išeinančių knygų recenzijos, dailės kūrinių reprodukcijos. Kadangi dauguma bendradarbių yra Santaros-Šviesos federacijos, skelbusios šūkį „veidu į Lietuvą“, nariai, jame nuolat apžvelgiamas Lietuvos kultūrinis gyvenimas, spausdinama Lietuvoje gyvenančių autorių kūryba. Jos ėmė daugėti braškant „geležinei uždangai“ – apie 1986–1987. Nors žurn. orientuotas į lietuvišką medžiagą, jame jaučiamas vakarietiškas akademinis teorinis kontekstas, kurį priartino pasaulyje pripažintų mokslininkų – kultūros sociologo V. Kavolio, mitologijos tyrinėtojos M. Gimbutienės, filosofo A. Mickūno, semiotiko A. J. Greimo publikacijos, lit-ros tyrinėtojų V. Kelertienės, R. Šilbajorio, I. Maziliauskienės ir kt. autorių darbai.

Naujoji Romuva, savaitinis iliustruotas kultūros žurnalas, leistas dideliu (iki 5 tūkst.) tiražu Kaune 1931–1940. Redaktorius ir ideologas – žurnalistas J. Keliuotis. Δ propagavo neokatalikybės, sintetiško – tautiško ir drauge universalaus – meno idėjas, vakarietišką kultūros orientaciją. Leidinyje buvo spausdinamos

žymiausių modernių Vakarų dailininkų (P. Sezano (Cezanne), V. van Gogo (Gogh), P. Pikaso (Picasso), taip pat jaunų Lietuvos menininkų (A. Gudaičio, J. Mikėno, V. Vizgirdos) darbų reprodukcijos; palaikomos Lietuvos dailininkų pastangos atsinaujinti (1932 publikuotas ARS grupės manifestas). Daug pasaulinės poezijos ir prozos vertimų (F. Kafkos, Dž. Džoiso (Joyce), M. Prusto (Proust), P. Valeri (Valéry)). Žurn. bendradarbiavo žymiausi tarpukario intelektualai – S. Šalkauskis, A. Maceina, J. Aistis, J. Miltinis, kūrybinį kelią pradėjo M. Katiliškis, K. Bradūnas, H. Nagys ir kt. 1940 Lietuvą okupavus sovietams Δ uždaryta, žurnalas atnaujintas 1994 (red. V. Daunys, nuo 1996 – A. Juozaitis, nuo 2000 – A. Konickis).

Pirmasai baras, literatūros almanachas, išėjęs 1915 Vilniuje viena knyga. Redagavo S. Šilingas, medžiagą jam telkė I. Šeinius ir R. Bytautas, bendradarbiavo V. Bičiūnas, K. Binkis, M. Biržiška, S. Kymantaitė-Čiurlionienė, V. Krėvė, A. Lastas, B. Sruoga, iliustravo dailininkas A. Varnas. Δ išspausdinta beveik pusė šimto eilėraščių, du stambūs prozos kūriniai, kelios impresijos, trys ilgi str. apie literatūrą. Almanache, atmetus realizmą, buvo atstovaujama neoromantišiam modernizmui – tai deklaruojama str., atsispindi kūriniuose. 1916 Petrograde buvo rengiama spaudai antroji knyga, tačiau ji neišėjo.

Pjūvis, lit-ros žurnalas, leistas Kaune 1929–1931. Išėjo 3 nr. Redaktorius, leidėjas, daugumos programinių str. autorius – P. Juodelis. Bendradarbiavo M. Miškinis, V. Katilius, J. Tumėnas ir kt.; spausdinta J. Kossu-Aleksandriškio (būsimoji J. Aisčio), F. Kiršos, A. Miškinio ir kt. autorių poezija. Žurn. turėjo paantraštę „Laikraštis einamiesiems kultūros ir meno klausimams“, buvo skirtas ne tik pačiai kūrybai, bet daugiau kūrybos paskirties, jos situacijos apmąstymui, jame buvo apžvelgiamos Lietuvos ir užsienio lit-ros naujienos. Pjūvininkai atmetė ir formalizmą (pagrindiniai lietuvių formalistai – keturvėjininkai jiems nepriimtini ir dėl materialistinės kūrybos sampratos), ir pasenusiu laikomą tautinį romantizmą. Propagavo idėjas ir formos sintezę, atvirumą pasauliui. Drauge su *Naująja Romuva* Δ formavo 4 deš. lit-ros estetinę programą, davė impulsą vadinamajai antrajai neoromantizmo bangai.

Trečias frontas, avangardistinės pakraipos žurnalas, 1930–1931 leistas kairiosios politinės orientacijos rašytojų Kaune. Išėjo 5 numeriai, po to cenzūra žurnalą uždraudė. Leidinio iniciatorius K. Boruta, redagavo A. Venclova, redakcijos kolektyvas – J. Šimkus, B. Raila, P. Cvirka, K. Korsakas, V. Drazdauskas ir kt. Sensacija tapo 5-ame nr. išspausdintas S. Nėries pareiškimas apie įsijungimą į kairiųjų gretas (jį parašė patys trečiafrontininkai), ir keli jos „proletariniai“ eilėraščiai. Δ programos pagrindą bent iš pradžių sudarė aktyvizmas, berno kultas ir naujas literatūros metodas – realizmo, ekspresionizmo ir futurizmo

derinys (manifestas „Mes pasiryžom“, Nr. 1). Trečiafrontiniškai skelbėsi esantys trečioji lietuvių lit-ros karta, ateinanti po romantikų simbolistų ir keturvėjininkų. Tačiau daug kuo tęsė Keturių vėjų pradėtą liniją: kalbėjo kolektyvo vardu, sąmoningai siekė šokiruoti publiką (miesčionis, kaip jie teigė), demonstravo poetinius eksperimentus. Tačiau daug ryškesnis jų politinis angažavimasis, ypač paskutiniuose numeruose, kur stiprėja orientacija į proletarinės literatūros kūrimą (Korsako-Radžvilo str. „Tendencija ir literatūra“, Nr. 4; kompiliacinis A. Ragailos (Railos) str. „Proletarinės literatūros prasiiveržimas“, Nr. 5). Žurnale publikuota originalioji poezija ir proza, kritikos str., vertimai. Iškelta Baltijos šalių artimesnio bendradarbiavimo idėja (artimiausi ryšiai buvo palaikomi su latviais, spausdinami jų rašytojų vertimai), bandyta įstoti į Tarptautinį revoliucinių rašytojų susivienijimą. Tarybiniais metais Δ traktuotas kaip revoliucinis, išreiškęs pagrindinę prieškarinio kūrėjų liniją. Dauguma buvusių trečiafrontininkų tapo oficialiais sovietiniais rašytojais, tik Raila buvo pasukęs dešinėn ir pasitraukė į Vakarus, o maištingasis Boruta negalėjo susitaikyti su ideologine prieda ir pokaryje pateko į sovietų kalėjimą.

Vaivorykštė, pirmasis lietuvių lit-ros ir dailės žurnalas, leistas 1913–1914 Vilniuje, išėjo 5 nr., vadinti knygomis. Redagavo L. Gira. Δ sutelkė įvairių kartų ir skirtingų ideologinių įsitikinimų kūrėjus. Dalyvavo vyresnieji (Maironis, Vaižgantas, M. Gustaitis), atsiskleidė jauni poetai B. Sruoga, V. Mykolaitis-Putinas, K. Binkis, F. Kirša. Programiniai reikalavimai – atriboti lit-rą nuo lig tol vyravusio visuomeniškumo, toleruoti įvairias lit-ros kryptis, vertinti tik meniškumo požiūriu (praktiškai nuosekluo pritrūkdavo). Δ spausdino poeziją, prozą, lit-ros kritiką, vertimus. Poezijoje atsiskleidė pomaironinės lyrikos formavimosi procesas, nauji formos ieškojimai. Prozoje šalia realistinių Vaižganto „Aukštaičių vaizdėlių“ vyravo neoromantizmo, impresionizmo tendencijos (V. Krėvės orientalistiniai kūriniai, I. Šeinius apysakos). Lit-ros kritikoje ryškiausias buvo E. Radzikausko slp. pasirašinėjęs L. Gira.

Židiny, kultūrinis ir visuomeninis žurnalas, leistas Kaune 1924–1940 Ateitininkų federacijos. Redagavo V. Mykolaitis-Putinas (iki 1932), S. Šalkauskis (1932–1934), I. Skrupskelis (1939–1940). Nors žurnalas atstovavo katalikiškajam kultūriniam sparnui, tačiau atsiribojo nuo dogmatizmo, jame buvo stipri demokratijos dvasia. Buvo spausdinami straipsniai iš įvairių kultūros sričių – filosofijos, sociologijos, literatūros, lingvistikos, apžvelgiamos naujos knygos, kultūrinis, politinis, ekonominis gyvenimas. Bendradarbiavo daug žinomų rašytojų (V. Mykolaitis-Putinas, V. Krėvė, J. Tumas-Vaižgantas, S. Nėris, J. Grušas, B. Brazdžionis, A. Vaičiulaitis, J. Girmius ir kt.). Estetinės minties istorijai reikšmingos 1926–1927 vykusios diskusijos: A. Jakšto ir V. Mykolaičio-Putino apie

meno prigimtį ir paskirtį, Vaižganto ir Putino – apie romantizmą lietuvių lit-roje. 1991 žurnalo leidimas atnaujintas – pasirodė *Naujasis židiny*. Prisijungus JAV ėjusiam žurnalui *Aidai*, *Katalikų pasaulis* leidžia jungtinį *Naujasis židiny*–*Aidai*. Publikuojami straipsniai kultūros, religijos, visuomeninio gyvenimo temomis, recenzuojamos ir apžvelgiamos naujos knygos.

Literatūros kryptis, tam tikrame lit-ros raidos tarpsnyje dėsningai susiformavusi giminųjų dvasių ir estetinių reiškinų visuma, kūrybos bruožų bendrumas.

Lit-ros raida skirstoma pagal epochas (Antikos, Viduramžių, Renesanso, Baroko), o XVIII, XIX, XX a., kai lit-ra vis labiau įgyja specifinių dėsningumų, – pagal atsirandančias lit-ros kryptis (klasicizmo, romantizmo, realizmo, neoromantizmo, modernizmo, postmodernizmo). Pirmasis skirstymas yra istoriniu požiūriu, o antrasis, vėlesnių laikų, – ne tik istoriniu, bet labiau tipologiniu, t. y. pagal susidariusį meninio vaizdavimo būdą, pagal kūriniuose įsivyravusius estetinius bendrumus. Δ susiformuoja tam tikros filosofijos pagrindu ir, veikiant įvairioms sąlygoms bei aplinkybėms, išplinta daugelyje šalių, įdiegia iš principo kitą nei lig tol literatūrinę kultūrą (kitoks žmogaus ir pasaulio suvokimas, naujos estetinės pažiūros, savita poetika). Nebūtinai Δ yra epochinė, kartais įsitvirtina tik keliems dešimtmečiams. Dažnai kelios Δ susipina to paties autoriaus kūryboje ar net konkrečiame kūrinyje. Skirtingose šalyse Δ dar įgauna tautinių ypatumų. Po kurio laiko jų estetiniai principai pasensta ir nyksta ar palaipsniui transformuojasi į kitas Δ. Lietuvių lit-roje kai kurios jų (pvz., klasicizmas, natūralizmas, impresionizmas) reikšėsi ne kaip savarankiškos kryptys, o tik tam tikrais savo ypatumais, atgarsiais. Δ pažinimas leidžia atskirti reiškinį vertinti kaip bendresnės europinės visumos dalį, tipologiškai gretinti, suvokti atramas ir sąsajas. Bet kūrybos rezultatą lemia talentas, o ne priklausymas Δ. Lit-ros kryptis kartais vadinama lit-ros srove.

Literatūros srovė, lit-ros krypties viduje funkcionuojanti smulkesnė atšaka (kūrėjų grupės susitelkimas ir veržlesnis savitės estetinių principų demonstravimas). Kartais viena kryptis aprėpia daug įvairių srovių: XX a. pr. viena po kitos atsiradusios futurizmo, ekspresionizmo, dadaizmo, konstruktyvizmo, imažizmo, siurrealizmo srovės priklauso tai pačiai modernizmo (konkrečiau – avangardizmo) krypčiai.

Terminas Δ kartais vartojamas vietoj literatūros krypties.

Lyrika, sen. Graikijoje Δ vadintos dainos, atliekamos pritariant muzikiniu instrumentu – lyra. Šiuo metu terminas vartojamas visų pirma vienai iš lit-ros rūšių (greta dramos ir epikos) įvardinti, taip pat kaip poezijos (eiliuotai parašytų kūrinių) sinonimas. Δ kūrinys paprastai yra nedidelės apimties, jame domi-

nuoja subjektyvūs jausmai, apmąstymai. Jie gali būti reiškiami tiesiogiai, kaip kalbančiojo asmens (lyrinio „aš“) monologas, arba netiesiogiai. Pastaruoju atveju Δ kūrinys gali turėti epikos (pasakojimas, aprašymas) ar dramos (dialogas) elementų; tuomet lyrinis subjektas panašus į pasakojimo veikėją, pasakotoją ar dialogo partnerį.

Δ dažniausiai rašoma eilėmis, nors ne visi eiliuoti kūriniai laikytini Δ (pvz., poetinės dramos, senovėje rašyti filosofiniai ar moksliniai traktatai). Iš kitų litros rūšių Δ išsiskiria ypatinga kalbos organizacija. Joje dominuoja poetinė kalbos funkcija – skaitytojo dėmesys kreipiamas ne į tekstą perduodamą informaciją apie išorinį pasaulį, bet į patį tekstą, vidinius jo ryšius. Įvairūs kalbos lygmenys – sintaksė, semantika, fonetika čia glaudžiai susiję. Labai svarbi fonetinė, muzikinė kalbos pusė – Δ sąmoningai siekiama muzikalumo (kai kurių literatūrinių sąjūdžių, pvz., simbolizmo, – pabrėžtinai); garsas atkuria teksto nuotaiką, sukuria specifinę intonaciją, dalyvauja reikšmės formavimesi (ištakose Δ buvo itin glaudžiai susijusi su muzika).

Δ išsivystė iš religinio ritualo, kuriame pynėsi žodis, muzika, šokis. Δ pradžia galima laikyti piramidėse rastus senovės Egipto tekstus (III–II a. pr. Kr.). Laidotuvių giesmėse, karalių pašlovinimuose, meilės dainose esama elegijos, odės, meilės Δ užuomazgų. Iš ritualo kilo ir senovės graikų (Sapfo, Alkajo) bei romėnų (Katulo, Ovidijaus, Vergilijaus) Δ. Viduriniais amžiais Δ (dažniausiai kuriama lotyniškai) buvo stipriai susijusi su religine tradicija, joje ryškiai senovės žydų (Senojo Testamento), graikų poetikos įtaka. Tuo pačiu metu Rytuose (Kinijoje, Japonijoje) formavosi savita Δ mokykla. Kuriama visais laikais, Δ ypač buvo išpopuliarinta romantikų XIX a.

Δ galima klasifikuoti pagal tematiką (filosofinė, religinė, meilės, gamtinė), subjekto raišką (išpažintinė, meditacinė, manifestinė, aprašomoji), žanrus (elegija, odė, eilėraštis ir kt.).

• **Lyrinis subjektas**, arba lyrinis „aš“, ir kūrinio autorius nėra tas pats. Δ – tai meninė konstrukcija, reikšminis ir kompozicinis lyrikos centras, balsas, kuriam autorius „patiki“ savo mintis ir idėjas. Lyrikoje labiau nei kitose litros rūšyse parodoma pati sakymo, kalbėjimo situacija (aš – čia – dabar), kurios aktyvūs pradai ir yra Δ. Jo raiška priklauso nuo daugelio aspektų – literatūrinės tradicijos, žanro, individualaus autoriaus pasirinkimo ir kt. Pvz., romantizmas įtvirtino išpažintinę lyriką, kurioje dominuoja intymus kalbėjimas pirmu asmeniu, neretai pabrėžiama asmeninė patirtis ar net pateikiamos konkrečios biografijos detalės. Tokiu atveju labiausiai ir kyla pagunda tapatinti Δ ir teksto autorių. Moderniojoje poezijoje distancija tarp autoriaus ir Δ ryškesnė, – Δ konstruojamas kaip kaukė ar vaidmuo (J. Degutytės „Antigonė“, M. Martinaičio „Kukučio baladės“), tampa poetinio pasakojimo dalyviu (A. Nykos-Niliūno „Orfėjaus medis“) ar tiesiog pasakotoju (H. Radausko poezija). Δ gali reikštis ir kaip kelių balsų, kelių vaidmenų jun-

gins (V.P. Bložės lyrika), kaip į konkretų adresatą (pvz., skaitytoją) besikreipiantis pranešėjas (J. Baltrušaičio, B. Brazdžionio kūryba).

• **Lyrizmas**, grupė bruožų, tradiciškai laikomų būdingais lyrikai. Δ bruožai gali pasireikšti ir kitose litros rūšyse (dramoje, epikoje) – išpažinties struktūra, pasakojimas pirmuoju asmeniu, pasakojimo subjektyvumas, emocionalumas ar pakilumas, vaizdinga, turtinga tropų kalba, muzikalumas ir kt.

• **Daina**, rašytinės lyrikos žanras, dažnai besiremiantis dainuojamosios tautosakos stilistika (pvz., Just. Marcinkevičiaus „Oi, užkliokit vartelius“). Tokios Δ neretai sulaukia muzikinės interpretacijos. Kartais tokia literatūrinė, autorinė Δ ir suvokiama kaip folkloro kūrinys. Moderniojoje poezijoje Δ gali būti pavadintas eilėraštiu, modeliuojantis lyrinio subjekto ar personažo išsakykamo situaciją, tačiau nei stilistiškai, nei kompoziciškai nesusijęs su tautosaka (pvz., A. Nykos-Niliūno „Mergaitės daina“).

• **Sonetas**, kanoniškos strofinės sandaros ir kanoniško rimavimo 14 eilučių eilėraštis, kurį sudaro du ketureiliai ir du trieiliai (itališkasis, arba Petrarkos (Petrarca) Δ), arba trys ketureiliai ir dveilias (angliškas, arba Šekspyro (Shakespeare) Δ). Ketureiliai paprastai būna aprašomieji, arba pasakojamieji, o trieiliai ir dveilias – apibendrinamojo, filosofinio pobūdžio. Δ susiformavo XIII a. italų poezijoje, manoma, veikiant arabų ir provansalų poezijos žanrams. Klasikinį itališką Δ sudaro du gaubiamojo rimo ketureiliai (arba katrenai) (ABBA ABBA) ir du trieiliai (tercenai) (CDC DCD arba CDE CDE). Šekspyro įtvirtintas Δ variantas: trys kryžminio rimo ketureiliai (ABAB CDCD EFEF) ir gretutinio rimo dveilias (GG). Atgijęs romantizmo laikais, Δ iki šiol lieka viena populiariausių kanoninių eilėraščių formų. Lietuvių litroje itališko tipo Δ gausu V. Mačernio kūryboje (keturių dalių ciklas „Metai“). Angliško Δ kanonu parašyti V. Mykolaičio-Putino „Sonetai“ 15 Δ ciklas vadinamas sonetų vainiku, kurio kiekvienas Δ pradedamas prieš jį einančiojo baigiamąja eilute, o paskutinis Δ (magistralas) sudarytas iš visų sonetų paskutinių pirmųjų eilučių (A. A. Jonyno, A. Marčėno sonetų vainikai).

• **Odė**, iškilmingas aukštojo stiliaus kūrinys, šlovinąs žymų asmenį, įvykį ar idėją. Sen. Graikijoje – chorinė šlovinančio ar gedulingo pobūdžio giesmė. Vienas iš Δ žanro kanonizuotojų – graikų poetas Pindaras (V a. pr. Kr.). Romėnų poetas Horacijus (I a. pr. Kr.) įtvirtino Δ kaip grynai literatūrinį žanrą, atskyręs jį nuo muzikos. Ypač populiari Δ tapo XVI–XVII a. prancūzų (P. de Ronsaro (Ronsard), F. Malerbo (Malherbe), N. Bualo (Boileau), sukūrusio ir šio žanro teoriją), anglų, vokiečių, ispanų, lenkų ir kt. litrose. Šio klasicizmo itin pamėgto žanro nevengė ir romantikai – vienos žymiausių Δ pasaulinėje literatūroje yra F. Šilerio (Schiler) „Odė džiaugsmui“ (įą L. van Bethovenas panaudojo IX simfonijos finale), A. Mickevičiaus „Odė jaunystei“. Lietuvių litroje klasicistinės Δ pa-

vyzdžiu galima laikyti A. Strazdo „Giesmę Rygos miestui pagerbti“, romantinės – S. Stanevičiaus „Slovė žemaičių“. Modifikuotas Δ žanras išliko ir moderniojoje poezijoje (pvz., lenkų poetės V. Šimborskos (Szymborska) „Ode Kasandrai“, T. Venclovos „Ode miestui“).

Manierizmas, lit-ros stilius arba srovė. Samprata nėra vienareikšmė ir nusistovėjusi. Bendriausia prasme Δ , kaip stilistinių ir idėjinių meninės raiškos priemonių visuma, priešinamas klasicistiniam stiliui. Δ būdingas sąlygiškumas, siekis kurti nerealaus, kito pasaulio įvaizdį, subjektyvumas, rafinuotumas. Δ atsirado XVI a. pab., kai prasidėjo renesansinių idealų krizė, plėtojosi veikiamas Baroko meno koncepcijų. Kartais Δ laikomas net atskira lit-ros epocha tarp Renesanso ir Baroko, siejamas su konceptizmu, kultizmo, marinizmo literatūrinėmis srovėmis, kartais – tapatinamas su pačiu Baroku. Iš esmės Δ teorijos šalininkai manieristais dažniausiai laiko Baroko, pradendant pačiu ankstyviausiu laikotarpiu, lit-ros teoretikus ir poetus (pvz., italų mokslininką E. Tesaurą, lietuvių ir lenkų lit-ros teoretiką M. K. Sarbievijų, italų poetus T. Tassą, G. Mariną, ispanų rašytoją M. de Servantesą (Cervantes) ir kt.). Kartais Δ traktuojamas kaip dekadentinė bet kurios kultūrinės epochos pabaigos raiška. Δ koncepcija dažnai vertinama kritiškai ir yra pripažįstama tik kai kurių šalių literatūrologinės tradicijos.

Metafora, kalbos figūra, kurioje vienas dalykas aprašomas kito dalyko terminais. Δ paprastai sudaro žodžių junginys, kurio bent vienas narys, atsidūręs netipišrame sau kontekste, įgauna naują, perkeltinę reikšmę (pvz., karštas pienas – tiesioginė reikšmė; karštas jausmas – perkeltinė reikšmė). Ši figūra grindžiama asociatyviu dviejų reiškinų (labai dažnai – gamtos ir žmogaus) ryšiu, dviejų reiškinų panašumu, ir iš to sekančia galimybe vienam žodžiui pakeisti kitą. Pvz., atšiaurus, piktas žvilgsnis asocijuojasi su ledo šalčiu (abu reiškiniai sietų nemalonus pojūtis su jais susidūrus, ir tokį žvilgsnį mes pavadiname lediniu žvilgsniu). Palyginime ryšys tarp dviejų reiškinų yra eksplicitinis, akivaizdus (pvz., „žvilgsnis šaltas kaip ledas“), o Δ – implicitinis, numanomas. Δ yra bene labiausiai paplitęs kalbinės raiškos būdas, toks dažnas, kad kasdienėje kalboje jo beveik nepastebime (pvz., laikrodis eina, širdis kala). Jau nuo Antikos metaforiškumas laikomas esmine poetinės kalbos ypatybe. Šis teiginys dar kartą buvo aktualizotas XX a. 6 deš. rusų formalisto R. Jakobsono. Jis Δ išskyrė kaip dominuojančią poezijoje, o metonimiją – prozoje. Skirtingai nuo kasdienės šnekamosios kalbos, poezijoje Δ būna neįprastos, naujos, netikėtos, jos aktyviai dalyvauja atskiro žodžio, frazės ir viso teksto reikšmės formavimosi procese. Eilėraštyje Δ dažnai būna viena nuo kitos sunkiai atskiriamos, susilieja viena su kita ir sudaro vientisą teksto audinį, pvz., H. Radausko eilėraštyje:

Pablyškęs vakaras, pavirsdamas į miglą,
Iš tylinčio dangaus pro žalsvą lapų stiklą
Į sodą sunkiasi, šlamėdamas žolėį,
Kur verkiančioj šviesoj balčiausi gyvuliai,
Palikę pasakas, klajoja realybėj,
Bijodami, kad tuoj dangaus skliautai beribiai
Užges ir kailiai jų putodami ištirps,
Ir rankos dieviškos jiems vilnų nenukirps.

Stilistika skiria Δ rūšis, tačiau jų ribos nėra visai aiškios ir griežtos.

- **Animizacija**, viena labiausiai paplitusių Δ rūšių. Tai gyvo daikto savybių suteikimas negyviems daiktams, reiškiniams ar abstrakčioms sąvokoms (pvz., Maironio „Užmigo žemė. Tik dangaus / Negęsta akys sidabrinės [...]“). Animizacijos atmainomis galima laikyti antropomorfizaciją, personifikaciją ir prozopopėją.

- **Antropomorfizacija**, žmogiškų savybių suteikimas negyviems daiktams, reiškiniams ar pan. (pvz., J. Aiščio „Atėjo vakaras, suraukęs antakius [...]“).

- **Katachrezė**, žodžių, siejančių objektyviai nesuderinamas tikrovės sritis, gretinimas (S. Gedos „Be žado šlama žydintis akmuo“).

- **Oksimoronas**, dviejų žodžių, kurių reikšmės neigia viena kitą, sugretinimas (pvz., Just. Marcinkevičiaus „šviečia akla tamsa“).

- **Personifikacija**, arba įsameninimas, dažnai laikoma animizacijos sinonimu. Kartais teigiama, kad personifikacija nuo animizacijos skiriasi didesniu sąlygiškumu – tai sąvokų, idėjų vaizdavimas, suteikiant jiems gyvų daiktų ypatybes (pvz., H. Radausko „Purpuriniai išsiskleidė metai – / Sidabrinų erdvių augalai“).

- **Prozopopėja**, žodžiai, suteikiami daiktams, reiškiniams ar personifikuotoms sąvokoms (pvz., V. Kudirkos „Užgaudė varpas liepimu aiškiausiu, / Tartum įsiai žmogaus lūpas gavo, / Kelkite, kelkite, kelkite [...]“).

- **Sinestezija**, skirtingų pojūčių pateikimas viename metaforiniame junginyje. Sinestezijos pavyzdžių gausu H. Radausko poezijoje (pvz., „Vanduo apsi- rengė melodija kuklia, / Pabudusi šviesa į šaltą srovę metės“).

Metonimija, daikto ar reiškinio pavadinimo pakeitimas kito daikto ar reiškinio pavadinimu, kai abu jie tarpusavyje yra susiję gretimumo ryšiu. Taip knygą pakeičia jos autorius (skaitau *Maironį*), daiktą pakeičia medžiaga, iš kurios jis padarytas (žvanga geležis), žmonės – jų gyvenamoji vieta (visas *kaimas* jau buvo atsikėlęs), padarinys pavartojamas vietoj priežasties (gražiai *duonelė* auga). Esama nuomonės, kad Δ būdingesnė prozeinei kalbai.

• **Antonomazija**, metonimijos atvejis, kai tikrinis vardas vartojamas bendrine prasme, pvz.:

Negrįš *odisėjai*, šį kartą atgal nebegriš...
Penelopės nelauks su verpstėm –
 pro vienodą ratelio dūzgėjimą.
 (J. Degutytė)

• **Hiperbolė**, vaizduojamo daikto ar reiškinių, kurios nors ypatybės padidinimas, pvz., pasakyme *mirti iš juoko*, patarlėje *geras artojas ir žąsiniu paaria*. Δ dažnai sudaro ne atskira frazė, o didesnė teksto atkarpa (pvz., dvariškių puotos aprašymas K. Doneičio *Metuose*).

• **Litotė**, kurios nors daikto ar reiškinių savybės sumažinimas, pvz., posakiuose *šaukšte prigerti*, *mažesnis už aguonos grūdą* ir pan.

Hiperbolė ir litotė metonimijai skiriamos gana sąlygiškai – jos yra tarpinėje pozicijoje tarp metaforos ir metonimijos, o kai kurių teoretikų net skiriamos metaforos grupei.

• **Sinekdocha**, metonimijos rūšis, pagrįsta kiekybiniu principu – vienaskaita vartojama vietoje daugiskaitos, dalis vietoje visumos, pvz., apie alų sakoma *gardi putelė*. Dažnas Δ atvejis – kai žmogaus kūno dalys (širdis, krūtinė, akys) vartojamos vietoje visos žmogiškos būtybės (pvz., Maironio eil. „Nuo Birutės kalno“: „Ar tą galią suteik, ko ta trokšta širdis“).

Mitas, (gr. *mythos* – žodis, sakmė, padavimas), pasakojimas apie praeitį, alegoriškai ir simboliškai aiškinantis kokių nors reikšmių prasmę. Paties Δ kilmė dažniausiai tiksliai nežinoma. Δ pateikia kieno nors, dažniausiai pasaulio, dievų, žmonių, tautų ir valstybių atsiradimo, istorijos pradžios versiją. Δ herojai dažniausiai yra dieviškos arba nepaprastų galių turinčios asmenybės. Δ tikslas – pateikti vienokią ar kitokią pasaulio sampratą, rasti realybės prasmę, pagrįsti kasdieniškojo ir transcendentinio pasaulio ryšį, motyvuoti žmonių veiklos, papročių, ritualų priežastis. Δ susiformavimas neatsiejamas nuo žodinės kultūros. Lit-roje Δ įgauna daugiau retorinių elementų variacijų, gali būti net parodijuojamas. Δ sąvokos turinys ir prasmė yra istoriškai kintantys. Klasikiniai senieji tautų Δ, neatsiejami nuo magijos ir kulto, iš esmės skiriasi nuo vad. modernių visuomenių Δ – sunkiai kontroliuojamų masinių „nuomonių“, formuojamų daugelio veiksmų. Δ elementų turi XX a. ideologinės sistemos – fašizmas, komunizmas. Δ gali būti paneigtas elitinių visuomenės grupių (demitologizacija). Δ tyrimu užsiima įvairios mokslo šakos – etnologija, religijotyra, sociologija, kultūros istorija. Atskira mokslo šaka – *mitologija* – tyrinėja senųjų tradicinių Δ sklaidą tautosakoje. Lietuvių mitologijos rekonstrukcijos metodologiją sukūrė A. J. Greimas (stud. *Apie dievus ir žmones*, 1979; *Tautos atminties beiėškant*, 1990), senovės baltų mitologiją ir religiją tyrinėjo G. Beres-

nevičius, N. Vėlius. Su Δ susiję įvairūs pasakojamosios tautosakos žanrai – sakmės (etiologinės – apie pirmųjų žmonių, gyvūnų, augalų sukūrimą; mitologinės – apie mitinių būtybių atsiradimą ir veiklą), padavimai, stebuklinės pasakos. Mitinės mąstysenos fragmentai atsiveria ir dainuojamojoje tautosakoje, ypač seniausiose apeiginėse dainose, bei smulkiojoje tautosakoje (dažniausiai – keiksmuose, užkalbėjimuose).

Δ literatūroje reiškiasi tiek kaip senųjų archainių Δ panaudojimas, interpretavimas kokiame nors kūrinyje, tiek kaip vidinė pačios lit-ros, kuriančios mitologizacinį procesą, tendencija. Lit-ros ir Δ sąsajos yra glaudžios, o jų sąveikos procesas – labai sudėtingas. Lit-ra gimsta iš Δ, kuomet šis nustoja būti sakralinis, tikėjimo objektas ir įgyja moralinę, pažintinę, estetinę vertę. Tautosakinė ir rašytinė lit-ra gausiai naudoja Δ detales ir formas sykiu perkurdama ir transformuodama pirmąjį Δ, kurį rekonstruoti dažnai sudėtinga. Mus pasiekusi senoji mitologija yra jau literatūrinių interpretacijų, racionalizacijos rezultatas.

Lietuvių Δ reliktai aptinkami įvairiuose senuosiuose rašytiniuose šaltiniuose. Vienas seniausių – Sovijaus Δ, užrašytas Jono Malalos kronikoje (1261). Svarbūs Lietuvos Δ, užfiksuoti metraščiuose: tai Δ apie lietuvių kilmę iš romėnų – vadinamoji Palemono legenda, užrašyta platesniajame metraščių sąvade (XVI a. pr.). Δ apie Šventaragį ir kiti Lietuvos metraščiuose, istoriniuose veikaluose užrašyti Δ buvo ypatingai svarbūs valstybės kūrimo ir stiprinimo ideologijai, pilietiškumo ir tautiškumo ugdymui, turėjo reikšmės atremiant imperialistinę užsienio valstybių politiką. Grožinėje Lietuvos lit-roje, pradedant XVI a. lotyniškais tekstais, Δ buvo ir tebėra plačiai parafrazuojami (pvz., Antikos Δ detalės J. Vaičiūnaitės, T. Venclovos, K. Platelio poezijoje arba liet. Δ simbolika pagrįsti S. Gedos, M. Martinaičio poezijos tekstai).

Modernizmas (pranc. *moderne*, vok. *die Moderne* – šiuolaikinis, šiuolaikiškas), nuo XIX a. pab. iki XX a. vidurio Europoje ir Amerikoje vyravusių lit-ros stilių ir estetikos teorijų kompleksiška visuma, kuriai priklauso gausūs ir įvairūs skirtingų tautų literatūriniai judėjimai, siekę įtvirtinti radikalias estetines naujoves, atsiskirti nuo ankstesnių literatūrinių kūrybos normų, transformuoti arba atmesti visas ligtolines tradicijas. Estetinio modernumo ir literatūrinio modernizmo samprata Vakarų Europoje ypač išplito apie 1890 ir pirmiausia buvo siejama su skandinavų rašytojų H. Ibseno, A. Strindbergo, K. Hamsuno, belgų poeto ir dramaturgo M. Meterlino (Maeterlinck), amerikiečių poeto V. Vitmeno (Whitman) kūryba, filosofų F. Nyčės (Nietzsche) ir S. Kirkegoro (Kierkegaard) idėjomis. Tačiau modernizmo raida prasidėjo anksčiau iki šio prozeržio. Jau XIX a. viduryje, kai Europą ir JAV, ypač didžiuosius miestus, ėmė ypač smarkiai keisti technikos progresas ir socialiniai poslinkiai (moderniosios buržuazijos kilimas), o mokslą

ir religiją sukretė Č. Darvino (Darwin) atrasti gamtos evoliucijos dėsniai, tokie autoriai kaip prancūzų poetas Š. Bodleras (Baudelaire) ar amerikiečių rašytojas E. A. Po (Poe) deklaravo, kad modernus gyvenimas reikalauja pereiti nuo klasikinės grožio sampratos ir sustingusių senųjų literatūros formų prie eksperimentinių paieškų, kaip išreikšti radikalai kintančią žmogaus sąmonę ir tikrovę. Modernizmo raida – tai viena po kitos kilusių literatūrinių krypčių, grupių, programų, kurios dažnai konkuravo tarpusavyje skirtingomis idėjomis, seka. Apytikslis laikotarpis tarp 1890 ir 1910, kai kur – iki I pasaulinio karo pradžios, laikomas ankstyvojo modernizmo etapu. Jam priskiriami tokie judėjimai kaip simbolizmas, dekadentizmas, impresionizmas, neoromantizmas, ankstyvieji ekspresionizmo kūriniai, įvairiais aspektais tebesusiję su romantizmo ir romantinio idealizmo tradicija, tačiau vis sudėtingiau reaguojantys į patiriamą kalbos, asmens, visuomenės ir pasaulėžiūros krizę. Laikotarpis iki II pasaulinio karo laikomas brandžiojo modernizmo periodu. Tuo metu pasirodo svarbiausi modernizmo, kaip elitinio, „aukštojo“ lit-ros stiliaus, kūriniai – Dž. Džoiso (Joyce) *Ulisas*, R. M. Rilke's *Duino elegijos*, T. S. Elioto *Bevaisė žemė* ar T. Manno *Užburtas kalnas*. Kita vertus, susiformuoja ryški atsvara „aukštajam modernizmui“ – tai literatūrinio avangardo kryptys: italų ir rusų futurizmas, vokiečių ekspresionizmas, dadaizmas, siurrealizmas, kurios literatūrą suvokė ne kaip elitinį meną, o kaip atvirą visuomenės normų ir skaitytojo mąstysenos provokaciją. Svarbiausios XX a. 5 ir 6 deš. modernizmo kryptys – egzistencializmas, absurdo teatras, JAV bytnikų kartos lit-ra – liudijo vis gilesnį Vakarų kultūros ir pačios moderniosios lit-ros vertybių perkainojimą po II pasaulinio karo ir atsivėrusios žmogaus egzistencinės tuštumos problemą. Tokie pokario rašytojai kaip S. Beketas (Beckett) ar Dž. Keruakas (Kerouac) jau laikomi modernizmo ir jį palaipsniui keičiančio postmodernizmo ribos autoriais. Nepaisant šių pokyčių, modernizmo estetika iki pat šių dienų išlieka tarp esminių dabartinės lit-ros stiliaus atramų.

Neinforminė poetinė leksika, žodžių grupės, vartojamos grožinėje lit-roje teksto ekspresijai stiprinti, istoriniam, socialiniam koloritui pabrėžti ir pan.

- **Archaizmai**, pasenę, iš aktyvios vartosenos pasitraukę žodžiai ar jų gramatinės formos. Δ gali būti vartojami kaip priemonės istorinei aplinkai atkurti (pvz., tokių Δ gausu V. Krėvės, A. Vienuolio prozoje), kaip estetinį efektą, archaiškumo įspūdį kuriantis faktorius (pvz., „dovis“, „orė“, „todrin“ ir kt. Δ J. Baltrušaičio poezijoje).

- **Neologizmai** arba **naujadarai**, naujai sudaryti žodžiai, kurių tikslas lit-roje – raiškiai apibūdinti daiktą ar reiškinį, o neretai – tiesiog „sužaisti“ kalba. Δ gausu B. Sruogos poezijoje ir prozoje (pvz., „naktumas“, „mušeikizmas“), Alb. Žukausko eilėraš-

čiuose (pvz., „būviabūvis“). Δ ypač dažni avangardizmo, ekspresionizmo stilistikos kūrinuose, pvz., P. Morkūno eilėrašty „šaipėrantas“ sudaro beveik vieni Δ („žiemarės šaltupiu paližęs / važiuokliauju pasidanguravęs“).

- **Barbarizmai**, svetimų kalbų žodžiai, bendrinėje kalboje turintys savo atitikmenis (pvz., „svietas“ – pasaulis, „kupčius“ – pirkėjas). Δ dažni poetinėse stilizacijose, literatūrinėse aliuizijose, pvz., M. Martinaičio eilėraštyje aliuziškai atkuriama A. Vienažindžio poezijos atmosfera: „Sudiev lelija / dangaus baltoji / lenciūgai skamba – jau smertis stoja.“

- **Dialektizmai** arba **tarmybės**, kurios nors tarmės žodžiai, gramatinės formos ar sintaksinės konstrukcijos, vartojami grožinėje lit-roje. Iki lietuvių kalbos sunorminimo daugelis rašytojų kūrė gimtąją tarmę (pvz., Žemaitė – žemaičių, A. Strazdas, A. Baranauskas – rytų aukštaičių). Vėliau tarmybės vartotos (ir vartojamos) labiau stilistiniam efektui išgauti. Δ gausu Alb. Žukausko poezijoje. Jų esama S. Gedos, M. Martinaičio eilėraščiuose, J. Apučio ir kt. autorių prozoje. V. Braziūnas išleido aukštaičių (šiaurės panevėžiškių) tarmę parašytą poezijos knygą *Saula prė laidos* (2008).

- **Žargonizmai**, **slengas**, šnekamosios, kasdieninės kalbos žodžiai ar kalbėjimo maniera, kuri paplitusi tam tikrose socialinėse, profesinėse grupėse (pvz., jaunimo, kalinių, menininkų bohemos slengas, medikų žargonas). Δ elementų gausu J. Ivanauskaitės, R. Gavelio ir kt. autorių prozoje.

Neoklasicizmas, konservatyvioji XX a. literatūrinio modernizmo tendencija, būdinga nemažai daliai klasikinio („aukštojo“) modernizmo autorių. Neoklasicistai, pesimistiškai vertindami moderniąją epochą kaip vertybių krizės laiką, atsigręžia į lit-ros tradiciją, jų suvokia kaip autoritetą, atramą ir pavyzdį kurti aukštos vertės menui šiuolaikiniame pasaulyje. Kūryba išsiskiria dėmesiu praeities kultūros epochoms – ne tik Antikai ar Klasicizmui, bet ir Viduramžiams, Renesansui, Barokui, literatūros klasiškai ir kultūrinei atminčiai plačiąja prasme. Naujai suaktualinami praeities epochų stiliai, lit-ros motyvai, siužetai, filosofinės ar religinės idėjos, perimami ir naujai pritaikomi tradicinės lit-ros žanrai (pvz., antikinė elegija ar sonetas). Individualus kūrėjo talentas suvokiamas kaip tradicijos tąsa ir jos transformavimas (T. S. Eliotas), todėl iš kūrėjo (bei skaitytojo) reikalaujama didelės literatūrinės erudicijos, meno kaip aukštos meistrystės, kurios reikia išmokti, suvokimo. Vertinant lit-rą ir visuomenę laikomasi hierarchijos ir elitiškumo principo, priešinamasi populiarizmui kultūrai ir avangardui kaip chaotiškam menui. Lit-roje siekiama klasikinės pušiausvyros – grožio ir tiesos vienovės, poetinio vaizdo objektyvumo, techninės disciplinos, intensyvios kūrybinės savirefleksijos. Poezijos kūrinys turįs būti

toks pat meistriškas, įtemptas, sudėtingas ir paveikus kaip didieji Europos muzikos šedevrai ar gotikinė architektūra (O. Mandelštam, E. Paundas (Pound)). Svarbiausia – kūryboje siekti viršlaikinio ir viršasmėninio estetinio idealo, nors moderniojoje epochoje toks tikslas pačių neoklasicistų dažnai vertinamas pesimistiškai. Neoklasicistų visuomeninės pažiūros dažnai – konservatyvios.

Δ ryškiai realizuotas XX a. anglų, vokiečių, graikų, Vidurio ir Rytų Europos tautų, rusų poezijoje. Svarbiausi neoklasicistiniai poezijos sąjūdžiai – XX a. 2 deš. anglų imažizmas ir su juo susijusi E. Paundo, T. S. Elioto kūryba bei rusų akmeizmas (A. Achmatova, O. Mandelštam, N. Gumiliovas). Lietuvoje Δ tendencija išryškėjo XX a. 4 deš. – H. Radausko kūryboje (susipynusi su estetizmu), V. Mačernio, A. Nykos-Niliūno, B. Krivicko poezijoje (sujungta su egzistencializmo filosofija). Vėliau lietuvių Δ savitai atstovauja atskiri poetai – visų pirma T. Venclova, K. Platelis, V. Dainys, jo problematika išlieka svarbi A. Marčėnui.

Neoromantizmas (naujasis romantizmas), diskutuotinas terminas, ne visose lit-ros istorijose vienodai paplitęs, taikomas 1890–1920 antipozityvistinėms kryptims, pasisakiusioms prieš racionalizmą ir natūralizmą. Juo nusakomas lit-ros sugrįžimas su nauja realizmo ir modernizmo patirtimi „prie dvasios“ – romantinio vaizdavimo būdo, romantizmo kūrybos ir estetikos.

Vakarų Europos lit-rose, kuriose modernizmas formavosi ne tik kaip antirealizmas, bet ir kaip antiromantizmas, Δ kūryba aiškiau atsiskyrė nuo modernistų. Tokio tipo Δ labiausiai pasireiškė Anglijoje (R. Kiplingo, Dž. Konrado (Conrad), R. L. Stivensono (Stevenson), G. K. Česterton (Chesteron) kūryboje); Prancūzijoje – suklestėjusiam herojinės dramos žanre, ypač E. Rostando kūryboje. Vokiečių lit-roje Δ ryšys su modernizmu (simbolizmu, impresionizmu) daug glaudesnis, jam priskiriami kai kurie Š. Georgės (George), H. Hofmanstalo (Hofmannsthal), G. Hauptmanno kūriniai.

Rytų ir kitose Europos lit-rose, kuriose modernizmo pradžia sutapo su tautų nacionaliniu ir kultūriniu išsilaisvinimu (įgavusiu „Jaunosios Lenkijos“, „Jaunosios Švedijos“, „Jaunosios Suomijos“, „Jaunosios Estijos“ ir pan. kultūrinių sąjūdžių išraišką) ir kur vėl aktualus tapo kūrybos sąlytis su folkloru, modernizmas buvo suprastas ir perimtas kaip romantizmo tąsa, arba *romantizmo atnaujinimas*. Tokiose lit-rose Δ tipologiškai sunkiai atskiriamas nuo modernistinės kūrybos. Δ jose susiformavo kaip stipriai romantizuotas modernizmas, konfrontuojantis su formalistinėmis estetinėmis tendencijomis. Tokios kūrybos ryškiausiai reprezentantais laikomi: S. Wyspianskis, J. Kasprovičius (Kasprowicz), K. Tetmajeris, V. B. Jeitšas (Yeats), M. Meterlinkas (Maeterlinck), O. Milašius (Miloš), S. Lagerliof (Lagerlöf), H. Ibsenas, K. Hamsunas, D. Merežkovskis, K. Balmontas, K. Skalbė, J. Jaunsudrabinis, G. Garsija Lorka, J. R. Chimene-

zas (Jimenez), A. Mačadas (Machado), Dž. Londonas (London), A. Birsas (Bierce) ir kt.

Lietuvoje Δ pasireiškė antruoju stipriai suromantinto modernizmo tipologiniu variantu, prasidėjusiu su J. A. Herbačiausko ir S. Kymantaitės-Čiurlionienės publikacijomis Gabijoje (1907), suklestėjusiu visoje XX a. I pusėje, kol ji išstūmė sustiprėjusi antiromantinė avangardo kūryba (1922), „grynąjį meną“ teigianti estetika ir po krašto okupacijos ideologine prievarta diegtas socrealizmas.

Neoromantinė kūryba – simbiozinis romantizmo ir modernizmo (realizmas čia egzistuoja tik kaip papildomas, foninis vaizdavimo būdas) tipologinis reiškinys, susiformavęs jų sąlyčio riboje ir nė viena neapibrėžiamas. Pamažu rašytojams vis drąsiau perimant modernistinės kūrybos nuostatas, kito ir tipologinių pradų santykis neoromantinėje kūryboje, todėl išskirtini trys jo raidos etapai, atstovaujami trijų rašytojų kartų: 1) modernistinis romantizmas – J. A. Herbačiauskas, S. Kymantaitė-Čiurlionienė, Vydūnas, V. Krėvė, L. Gira, J. Tumas-Vaižgantas, Šatrijos Ragana; 2) romantiškas modernizmas (simbolizmas, impresionizmas) – B. Sruoga, F. Kirša, V. Mykolaitis-Putinas, I. Šeinius, J. Lindė-Dobilas; 3) romantiškas post-avangardizmas – B. Brazdžionis, J. Aistis, A. Miškinis, K. Boruta, iš dalies S. Nėris.

Neoromantinėje kritikoje ir estetikoje pirmą kartą lietuviškai buvo reflektuota kūrybos esmės, estetinio vertingumo ir nacionalinio savitumo problemos.

Neoromantinė kūryba – bene didžiausias lietuvių lit-ros klasikos šaltinis, sugestionavęs mitą apie lietuvius kaip lyrikų tautą ir davęs nacionalinio charakterio – intuityvisto ir mistiko – meninį portretą. Δ – tai kosminio vizionizmo ir dainiškos lyrikos, poetinės istorinės dramos, kaimiškos, padavimų prozos suklestėjimo metas. Jai būdinga lyrizmas, gamtos poetizacija, folkloro stilizacija, psichologinės meilės jausmo atodangos, transcendentinės pasaulėjautos, prigimties balso ir grožio, neatsiejamo nuo dvasingumo, manifestacijos bei laisvos meninės formos, improvizacijos, spontaniško intuityvumo, melodinio, muzikinio prado akcentavimas.

Novelė (it. *novella* – naujiena), grožinės prozos žanras. Neilgas kūrinys, kuriam būdinga griežtesnė nei apsakymo struktūra, dažn. dramatiška, staigi atomazga, netikėtas posūkis. Kai kurie lit-ros tyrinėtojai Δ ir apsakymo terminus vartoja sinonistiškai, kiti novelę laiko apsakymo atmaina. Nacionalinėse lit-rose termino reikšmė nevienoda: vokiečiai skiria novelę (*Novelle*) nuo apsakymo (*Kurzgeschichte*), prancūzų *nouvelle* panaši į apsakymą (kaip ir *récit*), rusai skiria apsaką (*povest'*), apsakymą (*rasskaz*), novele (*novella*) vadina labai trumpą apsakymo formą, lenkai t.p. skiria apsakymą (*opowiadanie*) ir novelę (*nowela*). Anglų k. terminas *novella* vartojamas retai, dažn. Δ neskiriama nuo apsakymo (*short story*).

Δ pavadinimo etimologija liudija, kad Δ pradžioje reiškę pasakojimą apie naujus įvykius, kuriuos žmo-

nės perpasakodavo pasilinksminti ar pamokyti. Novelių ciklų užuomazgos įžvelgiamos *Tūkstančio ir vienos nakties* pasakojimuose (anksčiausi variantai arabų k. iš ~IX a., pirmasis vertimas į europiečių – pranc. kalbą – 1704). Europos tradicijoje Δ ištakos siejamos su trumpais pasakojamaisiais žanrais – pasakomis, anekdotais, pamokslų intarpais. Renesanso laikotarpiu Europoje suklestėjo pramogai skirti pasaulietinių pasakojimų rinkiniai (italo Dž. Bokačo (Boccaccio) *Dekameronas*, par. 1349–1353, išl. 1471, prancūzės Margaritos Navarietės (Marguerite de Navarre) *Heptameronas*, 1558–1559, anglo Dž. Čoseerio (Chaucer) *Kentenberio pasakojimai*, par. ~1387–1400, išsp. 1478) ir praktiniai rinkiniai kunigams. Šalia egzistavo ir kiti iš vid. amžių lit-ros atėję panašūs žanrai – fablijo, *švankas*. Renesanso novelei būdinga šios epochos lit-ros bruožai: vitališkumas, neretai pereinantis į nešvankumą, optimizmas. Galutinai Δ žanro kanonai susiklostė XIII a. pab. – XIX a. pr.; Δ buvo labai populiarūs Vokietijoje (K. Brentano (Brentan), L. J. fon Arnim (von Arnim). Kūrinio ilgis – nuo kelių iki kelių šimtų puslapių, fabulos centre paprastai buvo vienas paslaptingas įvykis ar konfliktas, vedantis į nelauktą posūkį ir logišką, bet netikėtą pabaigą. Romantikai suteikė novelei filosofinį, mistinį pobūdį (J. L. Tykas (Tieck), E. T. A. Hofmanas (Hoffmann), E. A. Po (Poe)). XIX a. su realizmo lit-ra susiformavo ir realistinė Δ, labiau pabrėžianti racionalius socialinius, moralinius aspektus (G. de Mopasanas (Maupassant), A. Čechovas).

Lietuvių lit-roje Δ užuomazgų įžvelgiama XIX a. vid. didaktinėje prozoje. Δ terminas pradėtas vartoti XIX a. pab. Aiškesnius bruožus įgijo atsiradus liet. periodikai, kurioje spausdinta trumpoji proza. XX a. pr. Δ terminą bandė apibrėžti K. Bizauskas, J. Brazaitis, V. Mykolaitis-Putinas ir kiti. Pirmasis Δ formą išstobulino J. Savickis (rink. *Ties aukštu sostu* 1928). Brandžia novelistika išsiskiria XX a. 4 deš. (P. Cvirka, J. Grušas ir kt.), išėivijos autoriai (A. Škėma, A. Landsbergis, B. Pūkelevičiūtė). Δ suklestėjo Lietuvoje XX a. 7–9 deš. (intelektuali R. Lankausko, J. Mikelinško, I. Mero kūryba). Stiprėjo lyrinė tradicija (R. Granauskas, J. Aputis, B. Radzevičius), ironiška pasaulėjauta (S. Šaltenis), pasaulio iracionalumo, paslapties pojūtis (S. T. Kondrotas, 10 deš. J. Skablauskaitė). Trumpos Δ meistrė – B. Vilimaitė. XXI a. Δ žanro kūriniių parašė D. Kalinauskaitė ir kiti.

Parabolė (gr. *parabolē* – palyginimas), trumpas lit-ros, dažniausiai prozos, kūrinys, kurio turinys šalia konkrečios prasmės apibendrina žmonijos egzistencijos, religijos, moralės vertybines problemas. Δ artima pasakėčiai, tačiau skiriasi nuo jos meninio pasakojimo įtikinamumu ir antropomorfizavimu atsisakymu. Analogijos, konkretų žmogaus poelgį komentuojančios universaliu aspektu, suteikia Δ ypatingos sugestijos.

Nuo seno Δ vaidina išskirtinį vaidmenį senųjų religinių sistemų – sufizmo (islamo misticizmo), zen

Budizmo, žydų egzegetinės lit-ros ir kt. tekstuose. Klasikinės Vakarų kultūros Δ, esančios Naujajame Testamente (pvz., evangelinės Δ apie sėjėją, apie rauges ir kt.) iliustruoja daugiareikšmes, savotiškai užkoduotas krikščionybės tiesas, kurių interpretacija paremta visa vėlesnė krikščioniškoji lit-ra. Platūs Δ komentarai randami ir senojoje lietuvių lit-je (pvz., K. Sirvydo *Punktuose sakymų* (1621) apmąstymai apie laisvą žmogaus valią, paremti Naujojo Testamento Δ apie darbą Kristaus vynuogyne ir užmokestį už tai). XIX–XX a. lit-roje Δ išplinta įvairiuose žanruose ir karštais tampa pagrindiniu viso kūrinio meninės tiesos konstravimo principu (pvz., B. Brechto, S. Mrożeko dramose).

Δ vaizduoja istorinį praeities arba esamąjį laiką, daugiau ar mažiau susijusį su konkrečiais įvykiais ir vietomis, tačiau joje akcentuojamos nepriklausomos nuo laiko ir vietos idėjos. Tai gali būti moralinių vertybių akcentai (pvz., V. Krėvės *Indas, kuriame karalius laiko geriausią savo vyną*), žmogaus ir pasaulio santykio apibendrinimas (vienatvės svetimame ir priešiškaime pasaulyje išraiška F. Kafkos romane *Procesas*), žmogaus prigimties analizė H. Hesės (Hesse) romanuose (*Stepių vilkas, Narcizas ir auksaburnis*).

Pasakojimas (naracija), įvykio arba įvykių pateikimas (žodžiu, raštu, vaizdu ar kitaip). Įvykis reiškia pradinės situacijos įveikimą ar būsenos pakeitimą į jai priešingą būseną: įprasta, kad Δ prasideda trūkumo konstatavimu ir pasibaigia jo pašalinimu. Ši sąvoka vartojama nevienareikšmiai, nes ji gali reikšti ir papasakotus įvykius (istoriją, kas yra papasakota), ir įvykius pateikiantį tekstą (pasakotojo kalbos formą šalia aprašymo ir samprotavimo), ir patį pasakojimo aktą (naraciją, kaip papasakojama). Visos šios trys reikšmės yra viena su kita susijusios: naracija įsteigia sykiu ir istoriją, ir pasakojimo tekstą, kurių santykis primena turinio ir raiškos santykį. Kai kuriems teoretikams (A. J. Greimui) Δ plačiąja prasme yra ne tik tai įvykių jungimas, būdingas tam tikriems tekstams, bet ir reikšmės apskritai sukūrimo principas, visuotinis reiškinys.

Δ gali būti būdingas ne tik prozeiškai kalbai, bet ir eiliuotai. Aristotelis „Poetikoje“ mokė nuosekliai išdėstyti įvykius dramoje, neiškreipti natūralios įvykių eigos. Buvo siūloma imti pasakoti nuo ekspozicijos, veiksmo užuomazgos, pateikti veiksmo vystymą iki kulminacijos ir atomazgos. Klasikinis Δ yra nuoseklus (vadovaujamas fabula, įvykiai bandomi pateikti pagal priežasties ir pasekmės santykį, chronologiškai). Modernusis Δ nepaiso fabulos logikos, nuoseklumo išdėstant įvykius, išryškindamas veikėjo dvasios būsenas ir išgyvenimus, problemų svarstymą. Klasikinis Δ yra nuotykių Δ, o modernusis tampa Δ nuotykiu.

Pasakotojas (naratorius) – pasakojantis subjektas, istorijos sakytojas. Jis yra atsakingas už informacijos reguliavimą tekste, siūlo tam tikrą požiūrį į pasakojamus įvykius. Grožiniame tekste Δ nėra tapa-

tus autoriui: net ir pirmojo asmens pasakojimuose Δ yra vaizduojamo pasaulio dalis, autoriaus vaizduotės tvarinys. Δ figūros ryškumas dažniausiai priklauso nuo to, ar tekste yra išryškinta pati pasakojimo situacija (Δ ir jo adresato santykis, pasakojimo aplinkybės), pvz., J. Biliūno prozoje Δ yra labiau pastebimas nei Žemaitės prozoje, nes aiškesnė pasakojimo situacija. Viename kūrinyje gali susitikti skirtingo lygmens Δ : apie vieną Δ gali papasakoti kitas Δ (J. Biliūno „Vagis“). Δ gali būti daugiau ar mažiau juntamas tekste, patikimas arba nepatikimas, anonimiškas arba įvardytas, „objektyvus“ (kalbantis trečiuoju asmeniu) arba „subjektyvus“ (kalbantis pirmuoju asmeniu), susijęs arba nesujęs su pasakojama istorija, vienvaldis arba demokratiškas, žodį suteikiantis personažui, kitam pasakotojui. Polifoniniame (daugiabalsiame) pasakojime Δ ir personažo požiūriai išsiskiria, bet yra vienodai svarbūs (F. Dostojevskio *Nusikaltimas ir baismė*, V. Folknerio (Faulkner) *Kai aš gulėjau mirties patale*).

Literatūroje dažniausiai pasakojama būtuojų laiku apie tai, kas įvyko anksčiau (vėlesnis pasakojimas), o rečiausiai – būsimuoju laiku apie tai, kas dar bus (ankstesnis pasakojimas), kaip pranašysčių tekstuose. Gali būti pasakojama esamuoju laiku apie tai, kas tuo pat metu vyksta (lygiagretus pasakojimas), kaip vidinio monologo romanuose, reportazuose. Dažnai tekste yra derinami skirtingi pasakojimo tipai (įterptinis pasakojimas): vėlesnis pasakojimas derinamas su lygiagrečiuoju dienoraščio arba laiško formos kūriniuose.

Δ santykis su savo paties papasakota istorija gali būti dvejopas: arba jis joje nedalyvauja (Žemaitės prozoje, kurioje pasakojama trečiuoju asmeniu), arba dalyvauja (J. Biliūno prozoje, kurioje pasakojama pirmuoju asmeniu) ir prisiima pagrindinio arba šalutinio veikėjo vaidmenį. Pagrindinė Δ funkcija yra pasakoti, pateikti įvykius, tačiau tuo pat metu jis gali atlikti ir kitokias funkcijas: metapasakojimo (paaiškinti savo pasakojimo tvarką, pasirinktą stilių), bendravimo (kreiptis į adresatą), liudijimo (įrodinėti, kad istorija yra tikra, atskleisti savo santykį su ja), imtis didaktikos, ideologinės funkcijos (pateikti istorijos ir personažų vertinimą, moralą). Δ savo požiūrį į istoriją perteikia tiesiogiai, ją pakomentuodamas, arba netiesiogiai: jo nuomonę ir simpatijas išduoda personažo apibūdinimas, padidintas dėmesys tam tikriems personažams ir įvykiams, komentarai užsidėjus personažo kaukė, ironija, emociniai ir vertinamieji epitetai ir pan.

Δ nebūtinai sutampa su aplinkos stebėtoju (J. Biliūno „Brisiaus galas“). Pagal Δ užimamą poziciją stebėjime skiriami trys žiūros taškai: nulinis (visažinis Δ , žinantis daugiau nei personažas, pvz., Žemaitės pasakotojas), vidinis (pateikiama tik tokia informacija, kurią galėtų žinoti personažas, Δ žino tiek, kiek žino personažas, pvz., J. Biliūno Δ) ir išorinis (personažo matymas tik iš šalies, nesistengiant įžvelgti jo vidaus, kai Δ atrodo žinantis mažiau nei personažas, pvz., E.

Hemingvėjaus proza). Modernioje prozoje gali būti pasakojama ir antruoju asmeniu pabrėžiant vidinį konfliktą arba Δ artimumą personažui (R. Granausko *Jaučio aukojimas*).

XIX–XX a. sandūroje Europoje modernėjantis pasakojimas išpopuliarino prozoje subjektyvų Δ , pirmojo asmens pasakojimą ir dar daugiau dėmesio skyrė personažo būsenoms. Lietuvių lit-roje subjektyvus pasakojimo pradininkais laikomi Šatrijos Ragana ir J. Biliūnas.

Personažas (veikėjas), kūrinio vaizduojamo pasaulio būtybė. Lit-roje gali būti vaizduojamas veikiantis, galvojantis ir jaučiantis ne tik žmogus, bet ir gyvūnas, daiktas ar reiškiny. Kūrinyje pasirodo ir mitologiniai, istoriniai veikėjai. Δ yra skaitytojo vaizduotės padarinys, todėl netapatintinas su kūrinio autoriumi. Ši „popierinė būtybė“ yra būtina pasakotojo pasakojamos istorijos dalis. Δ skaitytojui gali kelti simpatiją arba antipatiją, įkūnyti visuomenės lūkesčius, vertybes ir pats daryti jai poveikį.

Pasakotojas Δ pristato savo vardą, jį pristato kiti Δ arba jis pats prisistato. Kūrinyje esama tiesioginių (vardai, portretas, biografija) ir netiesioginių (emocinė reakcija, poelgiai) Δ buvimo ženklų: O. Balzako (Balzac) ir E. Zolia (Zola) Δ tenka žymiai daugiau tiesioginių ženklų nei G. Flobero (Flaubert) ir G. de Mopasano (Maupassant) Δ . Vienu ar kitu būdu Δ priskirtas teminis vaidmuo apibendrina jo atliekamus veiksmus: karalius, piemuo, našlaitė ir pan. Intriguojai netikėti teminiai vaidmeniai poelgiai: karalius persirengia elgeta, piemuo neišeina ganyti ir pan. Δ gali aiškiai įkūnyti kokią nors idėją, savybę (simboliški veikėjų vardai V. Kudirkos satyroje) arba gali būti sunkiau apibūdinamas ir nuspėjamas, net suskaidytas į prieštarigus balsus.

Δ prozos kūrinyje paprastai nėra vieniši, jie sudaro tam tikrą sistemą. Tik toje sistemoje, nuolat lyginant yra suvokiami jų teminiai vaidmenys, mokėjimas arba galėjimas veikti, būti, kalbėti ir pan. Neigiami Δ kontrastuoja su teigiamais (M. Valančiaus didaktinė proza). Pagrindinį Δ padeda atpažinti šalutiniai (mažiau svarbūs pasakojimui) arba epizodiniai (tik viename kitame epizode pasirodantys) Δ . Vieni yra pasyvūs, patiriantys veiksmą, kiti – aktyvūs, veikiantys. Skiriami taip pat daugiau ar mažiau tikroviški Δ . Turintis aiškių individualių bruožų Δ kartais vadinamas charakteriu. Charakteriu gali būti laikoma ir pati Δ psichologijos ir elgesio skiriamųjų bruožų visuma. Charakteriai gali būti statiški, nesikeičiantys (paprastai nuotykių, riterių romanų herojai) arba dinamiški, dėl vienokių ar kitokių priežasčių patiriantys kaitą. Renesanso epochoje Δ įgyja daugiau individualių bruožų, bet dar iki Apšvietos ir Romantizmo laikmečio daugiau dėmesio pasakojimuose skiriama ne charakterio, o veiksmo kūrimumi. Charakterio kūrimas tapo itin svarbus XIX a. realistinėje prozoje. Realistinis (O. Balzako (Balzac), Č. Dikensas (Dickens) ir kt.) Δ turi ne tik vardą ir pavardę, profesiją, kilmę, bet

ir įpročius bei priklausomybę tam tikram visuomenės sluoksniui atspindinčią išorę, kalbą, charakterio bruožus (tipiškas veikėjas tipiškoje situacijoje). XX a. vis dažniau pasigirsta raginimų nuversti Δ nuo pje-destalo, ant kurio jį užkėlė XIX a. romanistai, atsisa-kyti tipiško Δ jungo, paneigti tariamą Δ tikroviškumą, vientisumą ir jo aiškią psichologiją. Modernioje prozoje išorinį veikėjų susidūrimą keičia veikėjo vidinis konfliktas, o vaizduojamasis pasaulis gali būti patei-kiamas per tokio veikėjo sąmonę. Kartais (prancūzų „naujajame romane“) iš personažo telieka tik į aplin-ką reaguojanti jo sąmonė.

Poema, ilgą laiką taip buvo vadinamas bet koks didesnės apimties poezijos kūrinys, šiuo metu Δ laikomas stambiausias poezijos žanras, kuriame su-sipina epa, dramos ir lyrikos bruožai. Δ išsivystė iš herojinio epa ir kartais suvokiama kaip jo sinonimas. Jai būdingi epa bruožai – beasmenis pasakojimas, ryški sužetinė linija, išvystyti charakteriai (A. Mice-kevičiaus *Grażina*), dramatinė kompozicija (Just. Marcinkevičiaus *Heroika*, arba *Prometėja pasmerkimas*); romantizmas į dramą įvedė lyrinį elementą – lyrinio subjekto emocijų raišką, fragmentišką kompozici-ją ir pan. Δ pobūdis, struktūra, stilistinės ypatybės priklauso nuo epochos, literatūrinės krypties, au-toriaus individualybės (pvz., Klasicizmo epochoje populiaru didaktinė, aprašomoji Δ, simbolizmo es-tetika pastebima V. Mykolaičio-Putino Δ *Vergas*). XX a. Δ, be žanrinės sintezės, būdinga sudėtinga vaizdų struktūra, filosofiniai, istoriniai apibendri-nimai (T. S. Elioto *Bevaisė žemė*, Č. Milošo (Miłosz) *Kur saulė pateka ir kur nusileidžia*). Δ – K. Donelaičio *Metais* – prasidėjo lietuvių grožinė lit-tūra. Aprašo-mosios klasicistinės Δ bruožų ir romantinio lyrizmo esama A. Baranausko *Anykščių šilelyje*, epa ir lyrikos sintezė pastebima Maironio *Jaunojoje Lietuvoje*. Δ tebėra populiaru tarp šiuolaikinių lietuvių poetų (Δ parašė K. Bradūnas, S. Gedas, V. Bložė, G. Cieškaitė ir kt.). Just. Marcinkevičius, daugelio Δ autorius (*Sie-na*, *Donelaitis*, *Pažinimo medis*, *Devyni broliai* ir kt.), Δ pavadino „žanrų žanru“, kuris savo išraiškos įvai-rove prilygsta simfoniniam orkestrui.

Poetika, seniausia lit-ros teorijos šaka, kurios tyri-nėjimo objektu tradiciškai laikomos lit-ros formos. Tokios poetikos ištakos – graikų filosofų Platono ir Aristotelio veikaluose. Tačiau šiuolaikiniai lit-ros teo-retikai pabrėžia, kad šis poetikos apibrėžimas yra nepakankamas, kadangi bet kuri poetika svarsto ir li-teratūriškumo, arba lit-ros specifškumo, ir lit-ros bei tikrovės santykio klausimus. Šie du aspektai ryškūs jau seniausioje žinomoje sisteminėje Aristotelio *Po-etikoje* (mimezės ir katarsio sąvokos), nors laikoma, kad svarbiausia vieta jiems tenka XX a. poetikos ty-rinėjimuose (struktūralizmas, semiotika). Pagal tai, kuriems literatūrinių formų ar paties literatūriškumo klausimo aspektams skiriamas didžiausias dėmesys, galima išskirti keletą poetikos tipų. Bene žinomiau-

sia iš jų – vadinamoji *normatyvinė* poetika, kuri sie-kė suformuoti poezijos meno taisykles ir pagal jas bandė nustatyti kūrinio vertę. Tokios yra, pavyzdžiui, Horacijaus (I a. pr. Kr.) ir N. Bualo (Boileau) (1674) poetikos (abi vadinasi *Poezijos menas*). Kita rūšis – *aprašomoji* poetika, kurioje, kaip jau rodo pats pavadinimas, aprašomos literatūrinių tekstų ar jų grupių formos ypatumai. Istorinė poetika tyrinėja literatū-rinių formų formavimąsi, raidą, istorinį kitimą. Nuo XX a. poetikos tyrinėjimai vystėsi dviem kryptim. Pirmoji kryptis išlaikė vadinamąjį metadiskursyvinį, arba teorinį, pagrindą ir savo tyrinėjimus vienai ar kitaip siejo su R. Jakobsono iškelto klausimu „Kas žodinį pranešimą daro literatūros kūrinium?“ bei reikš-mės problema. Pastarojo tipo tyrinėjimams priklaus-o įvairių lit-ros teorijos krypčių (struktūralizmo, semiotikos, mitografinės kritikos, teminės kritikos, iš dalies psichoanalitinės kritikos) bandymai svars-tyti poetikos klausimus. Antroji kryptis – konkrečių kūrinų poetikos tyrinėjimai, poetiką suprantant kaip vidinės kūrinio sandaros (struktūros, kompozicijos, įvaizdžių sistemos ir pan.) analizę, aiškinimą, pade-dantį atskleisti, kuo vienas kūrinys skiriasi nuo kito. Būtent šiuo aspektu galima kalbėti, pavyzdžiui, apie K. Donelaičio *Metų* ar S. T. Kondroto *Žalčio žvilgsnio* poetiką. Tarpiniu variantu galima laikyti konkrečių lit-ros krypčių, literatūrinių epochų (pavyzdžiui, roman-tizmo), konkrečių žanrų (A. Zalatorius *Lietuvių apsakymo raida ir poetika*), tekstų grupės ir pan. po-etikos tyrinėjimus.

Poezija, eiliuota kalba parašyti lit-ros kūriniai; vie-nas iš pagrindinių (greta prozos) kalbos organiza-vimo būdų, kuriam būdinga ritminė struktūra. Iki Naujųjų amžių Δ apskritai buvo vadinamas žodžio menas. Eiliuota kalba buvo privaloma įvairioms lit-ros rūšims – ne tik lyrikai, bet ir epui, tragedijai, ko-medijai. Kai proza tapo pripažinta kaip atskira lit-ros rūšis, Δ terminas pradėtas vartoti dažniausiai kaip lyrikos sinonimas. Tačiau Δ yra platesnės reikšmės nei lyrika – Δ priskiriama poema, kurioje, be lyriniių, esama draminių bei epinių elementų.

Postmodernizmas, bendro pobūdžio terminas, vartojamas kalbant apie šiuolaikinę visuomenę, kul-tūrą, meną, lit-rą, architektūrą. Chronologiškai eina po modernizmo, tačiau dėl Δ santykio su moderniz-mu esama labai įvairių nuomonių. Diskutuojant apie Δ sampratą, viskas lieka kontroversiška: ar tai yra pe-riodas, ar srovė, ar bendras kultūros „būvis“; kada jis prasidėjo, baigėsi ar tebesitęsia ir t. t. Δ terminas pir-mą k. pavartotas 1947 kalbant apie architektūrą. Lit-ros kritikos pradėtas vartoti XX a. 6 deš., norint at-skirti pokarinę eksperimentinę S. Beketo (Beckett), Ch. L. Borcheso (Borges), Dž. Barto (Barth), D. Bartel-mo (Barthelme), T. Pinčono (Pynchon) ir kitų kūrybą nuo aukštojo modernizmo klasikų.

Bendrijų postmodernizmo teorijų yra labai daug; ke-lios įtakingiausios: Ž. F. Liotaro (Lyotard), Fr. Džeimso-

no (Jameson) ir Ž. Bodrijaro (Baudrillardo). Liotaras teigia, kad Δ atspindi ne(pasi)tikėjamą didžiaisiais progreso, apšvietos ir žmonijos išlaisvinimo naratyvais, tarnavusiais tam, kad įteisintų moderniąją kultūrą. Sudedamosios postmodernizmo savybės yra kultūros „negilumas“, pagrįstas simuliacija ir įvaidžių cirkuliacija; istorijos pojūčio silpnėjimas, „šizofreniškas“ nerišlumas, padrikumas ir sustiprinta koliažo forma; naujas „didingumo“ patyrimas, tapatinamas ne su gamta, o su technologija; naujas architektūrinės erdvės, vadinamosios „hipererdvės“, patyrimas. Δ technologija, priešingai nei modernistinėje gamybos paradigmoje, orientuota į atgaminimą, perdirbimą. Ž. Bodrijaras šiuolaikinę Vakarų civilizaciją apibūdina kaip simbolių laiką, kai ženklas nebeturi jokio ryšio su realybe, o nurodo tik į save patį. Tai „virtuali tikrovė“ arba „hiperrealybė“, kuri yra savo pačios atvaizdas. Tai tampa įmanoma tada, kai realybės vietą užima medija. Δ pereinama prie kasdienio gyvenimo estetikos, ir meno spektras labai praplečia. Vietoje užgimstančio kūrybinio akto yra intertekstai, surinkti iš nesuskaičiuojamų kultūros tekstų. Pasak Č. Dženko (Jencks), Δ charakterizuoja „dvigubas kodavimas“: kūriniai komunikuoja dviem skirtingais lygmenimis – ir masėms, ir žinovui, pvz., U. Eko romanai yra tuo pat metu ir populiarūs, ir avantgardiniai. Postmodernus pasakojimas, anot L. Hatčeno (Hutcheon), – tai „istoriografinė metafikcija“: pvz., Dž. Faulzo (Fowleso) *Prancūzų leitenanto moteris*, U. Eko *Rožės vardas*, E. L. Doktorou (Doctorow) *Regtėimas*, S. Rušdi (Rushdie) *Vidurnakčio vaikai*, M. Ivaškevičiaus *Madagaskaras*, G. Beresnevičiaus *Paruzija*, aiškiai, eiliniam skaitytojui prieinamais būdais pasakoja istorijos versijas, bet tuo pat metu šie tekstai kritiškai ir ironiškai reflektuoja jų atliekamą istorinės rekonstrukcijos veiksmą. Priešingai negu modernistai, kurie siekė kurti kažką nauja, postmodernistai dirba su kultūros duotybėmis, kuičiasi kultūros palėpėse, kur suverstos praeityje naudotos priemonės, stiliai, žanrai, tekstai, juos perdirbdami parodijos, pastišo ir kitais būdais. Daugelį postmodernių technikų, kurios atrodo labai novatoriškos, galima rasti ankstesnėse meno epochose. Postmodernioje lit-roje išlieka tai, ką iki kraštutinumo įvairiais eksperimentiniais rašymo būdais pasiekė modernistai, bet modernistiniai bruožai čia pajungti kitai dominantei: modernistai tyrinėjo suvokimo ir pažinimo, perspektyvos, subjektyvaus laiko patyrimo, žinių cirkuliacijos ir patikimumo problemas (klausė „Ką galiu sužinoti apie save ir pasaulį?“), o postmodernistai tiria fiktyvumo, būties būdų ir jų skirtumų problemas, pasaulių prigimtį ir pliuralumą, tai, kaip tokie pasauliai sukuriami ir suardomi (klausia „Kas yra pasaulis?“, „Kas padaro pasaulį realų?“, „Ar yra skirtumas tarp tekstinų pasaulių egzistencijos ir pasaulių, kuriuose gyvenu, o gal visi pasauliai sukurti kalbos?“). Modernizmas rėmėsi aiškiu skirtumu tarp subjekto ir objekto, o Δ riba tarp subjekto ir objekto tampa nebeaiški.

Fantazija, absurdiškumas, pastišas, parodija, intertekstualumas, neužbaigtumas ir tradicinės naratyvo struktūros laužymas būdingi daugeliui postmodernių tekstų, kuriuos XX a. II p. parašė: Lotynų Amerikoje Ch. L. Borchesas (Borges), A. Karpentjeras (Carpentier), Ž. Amandas (Amado), K. Fuentesas (Fuentes), Ch. Kortasaras (Cortázar), M. V. Ljosa (Llosa), G. Garsija Markesas (García Márquez), K. Lispektor (Lispector), I. Aljendi (Allende); Kanadoje – M. Atvud (Atwood); JAV – V. Nabokovas, Dž. Bartas (Barth), T. Pinčonas (Pynchon); Europoje – S. Rušdis (Rushdie), I. Kalvinas (Calvino), U. Eko (Eco), M. Kundera, M. Pavičius (Pavič), Dž. Faulzas (Fowles), M. Biutoras (Butor), A. Rob-Grijė (Robbe-Grillet), M. Diuras (Duras), G. Grasas (Grass), A. Desaji (Desai); Pietų Afrikoje – N. Gordimer ir Dž. M. Kutsė (Coetze); Lietuvoje – M. Ivaškevičius, H. Kunčius, R. Šerelytė, poetai E. Ališanka, N. Abrutytė, G. Grajauskas, S. Parulskis.

Potekstė, netiesioginių kalbos reikšmių lygmuo, kurį sakymo subjektas (adresantas) siekia pranešti, įteigti suvokėjui (skaitytojui, adresatui); paslėpta, bet numanoma, lengviau ar sunkiau atpažįstama, tikroji sakinio, teksto prasmė. Δ sukuriama, naudojant perkeltines reikšmes turinčias stilistines figūras (tropus, ironiją ir kt.) bei pateikiant tam tikras nuorodas, užuominas, aluzijas; gali būti konkreti, atspindinti dalyko vertinimą, neišsakytą nuomonę, bei platesnė, apimanti idėjų sklaidą. Lit-roje naudojama, siekiant išvengti politinės cenzūros draudimų, nenorint tiesiogiai pažeisti papročių, moralės, etiketo normų, taip pat stilistiniais sumetimais; dažniausiai sutinkama vadinamoje Ezopo kalboje, perteikiant užslėptas prasmes, idėjas, kurių neleidžia skleisti totalitarinės valdžios. Δ pavyzdžių galima rasti V. Kudirkos satyrose ir publicistikoje, taip pat XX a. pab. kūriniuose (Just. Marcinkevičiaus, K. Sajos, V. Žilinskaitės, V. Bložės, T. Venclovos, M. Martinaičio ir kt. tekstai).

Pozityvizmas, XIX–XX a. filosofijos srovė, taip pat ir lit-ros kryptis. Filosofijoje Δ susiformavimas siejamas su prancūzų filosofo ir sociologo O. Komto (Comte), taip pat anglų filosofų J. S. Milio (Mill) ir H. Spenserio (Spencer) vardais. Δ vystėsi tuo pačiu metu kaip ir romantizmas ir tapo svarbiu XIX–XX a. intelektualiosios minties ir mokslo idėjiniu pamatu. Populiariausias Δ nuostatos skelbė visuomenės gyvenimo racionalizacijos, gamtos ir žmogaus prigimties dėsnių tapatumo idėjas, išskėlė mokslo, kaip vienintelio patikimo pažinimo šaltinio, vertę, absoliutinio praktinę veiklą ir kritiškai vertino religiją. Komto veikalai *Pozityvistinės filosofijos kursas* (t. 1–6, 1830–1842) ir *Pozityvistinės praktikos sistema* (t. 1–4, 1851–1854) skatino visuomenės reformų būtinybę ir mokslinio, faktais paremto pasaulio pažinimo siekius. Mokslą Komtas padalijo į abstraktųjį, analizuojantį daiktų procesus (pvz., matematika, fizika, biologija, sociologija) ir konkretųjį, analizuojantį pačius daiktus (pvz., zoologija, mineralogija). Milis

iškėlė empirikos svarbą, teigdamas, kad pažinimas neįmanomas be įrodymų (*Logikos sistema*, 1843), o etikos srityje vadovavosi utilitarizmo idėja, neigiančia nepriklausomos, individualios veiklos rezultatus, kurie netarnauja bendram visuomenės labui (*Utilitarizmas*, 1863). Spenseris, remdamasis Č. Darvino (Darwin) gamtos mokslų atradimais, suformavo visuotinę evoliucijos teoriją (*Sintetinės filosofijos sistema*, 1862–1896).

Δ idėjos turėjo įtakos naujiems istorijos, kultūros ir meno raidos tyrimams. Visoms mokslo sritims siūlomais universaliais empirinio tyrimo ir jo rezultatų apibendrinimo Δ metodais rėmėsi H. T. Baklio (Buckle) pozityvistinės istoriografijos studija *Anglijos civilizacijos istorija* (1857–1861) arba prancūzų kultūros ir lit-ros istoriko I. A. Tenos (H. A. Taine) darbai *Anglų literatūros istorija* (1863–1874) ir *Meno filosofija* (1865–1868). Tenos veikalai XIX a. 7–8 deš. paskatino natūralizmo srovės prancūzų lit-roje susiformavimą. Žymiausias jos atstovas – prancūzų rašytojas E. Zolia (É. Zola), parašęs ir programinį natūralizmo lit-ros teorijos veikalą *Ekspimentinis romanas* (1879). Siūlydamas natūralizmo, kaip tiksliai atvaizduojančio tikrovę lit-roje, principo taikymą, Zolia sukritikavo realistinį vaizdavimo būdą, anot jo – iškreipiantį tikrovę asmeninėmis filosofinėmis, moralinėmis ir pan. nuostatomis. Propaguojama determinizmo, vieno dai valdančio gamtą ir žmogų, idėja, absoliutinama biologinė žmogaus samprata, lit-roje skatinama vaizduoti žmogaus ir socialinės aplinkos santykius bei biologinės žmogaus prigimties nulemtus psichofiziolginius procesus.

Dėl ypatingos XIX a. politinės padėties, Lietuvoje Δ idėjų raiška buvo glaudžiai susijusi su revoliucine-demokratine mintimi, pradėjusia reikštis dar prieš 1863 m. sukilimą, bei švietėjiškais valstybingumo atgavimo projektais (M. Akelaitis, J. Šliūpas). Neturėdamas sąlygų reikštis laisvai, Δ Lietuvoje visų pirma paskatino formuoti savitą kultūrinio darbo koncepciją. Δ idėjos veikė V. Kudirką, susipažinusį su lenkų pozityvistais Varšuvoje, kur 1888 buvo įsteigta „Lietuvos“ draugija, ir reikėsi jo redaguojamame žurnale *Varpas* (pirmas numeris – 1889). Δ mintis veikė ir XIX a. pab. – XX a. pr. lietuvių moterų prozininkių – Šatrijos Raganos, G. Petkevičaitės-Bitės, Žemaitės, Lazdynų Pelėdos kūrybą.

Proza (lot. *prosa* – nevaržoma (kalba)): 1. neeiluota, įrimuotus, ritmingus, intonacinius vienetus neskaidoma kalba; sąvoka vartojama kaip priešprieša eiliuotai kalbai, poezijai, dainoms. Sąranga ir raiška imituojama pagal šnekamąją ir kasdienišką, buitinę kalbą, dažniausiai naudojama pasakojant, aprašant, taip pat – monologuose ir dialoguose; joje vyrauja referencinė, komunikacinė ir pažintinė funkcijos, priešinga negu eiluotoje kalboje, kur svarbiausia – estetinė funkcija. Grožinėje lit-roje daugiausia naudojama epiniuose, pasakojamuosiuose (narciniuose) žanruose – novelėje, apsakyme, apsakijoje, romane ir kt.

2. terminu Δ paprastai vadinama neeiluotos, pasakojamosios lit-ros visuma, vartojama sinonimiškai su sąvoka beletristika.

Retorika (gr. *rhētorikḗ téchnē* – iškalbos menas), įtikinamos komunikacijos teorija; iškalbos arba įtikinimo menas. Susiformavo dar Antikoje, sustiprėjus Atėnų demokratijai (V a. pr. Kr.). Vėliau ji buvo tobulinama Romoje. Aristotelis, Ciceronas ir Kvintiljanas – žymiausi Antikos retorikai. Iškalbos taisyklės turėjo padėti oratoriui paveikti klausytoją, įrodyti tai, kas nėra akivaizdu. Iš oratoriaus buvo reikalaujama mokyti, teikti malonumą ir jaudinti. Stilius siekė taisyklingumo, grynumo, aiškumo, paprastumo, glaustumo, tinkamumo ir gražumo. Romoje buvo išskirti trys kalbos stiliai, kurių derėjo nepainioti: aukštasis, vidurinis ir žemasis. Oratoriaus iškalba galėjo būti trijų rūšių: proginė (giriamaoji arba peikiamaoji kalba), politinė arba samprotavimo (įtikinėjimo arba atkalbinėjimo kalba) ir teisinė (kaltinimo arba teisinimo kalba).

Klasikinę Δ (nuo Antikos laikų iki XIX a.) sudaro penkios dalys: medžiagos radimas, jos išdėstymas, tinkamas žodžių parinkimas, kalbos įsiminimas ir jos įtaigus pasakymas. Daugiausiai dėmesio buvo skiriama žodinei išraiškai. Šia Δ dalimi pasiremia poetikos ir literatūros teorijos kūrėjai. Žodinė išraiškos teorija retorikoje – tai mokymas apie žodžių atrinkimą, apie žodžių jungimą ir apie figūras.

XVIII a. pabaigoje Europoje išryškėja nepasitikėjimas Δ, kuri suvokiama kaip svetima filosofijai. Pasibaigia retorinė žodžio kultūra. XIX a. pab. atsisakinėjama mokyti Δ. Norima ne sekti Antikos pavyzdžiais, o juos peržengti, siekti originalumo, visiškai naujos išraiškos. XX a. vid. Δ naujai susidomi kalbininkai ir lit-ros tyrinėtojai, suvokę formos svarbą kūriniui. Kyla „naujosios retorikos“ sąjūdis, kuris siekia atnaujinti Δ ir išplėsti jos taikymą. Figūrų imama ieškoti ne tik kalboje, bet ir dailėje, muzikoje, kine ir kitur. Δ duoda postūmį šiuolaikinėms reklamos, politinės propagandos ir viešųjų ryšių teorijoms. Δ, besidominčia oratoriaus menu, taip pat remiasi poetika, kuri domisi poeto (kūrėjo) menu. Δ tradicija iki šiol išlieka svarbi Vakarų kultūros dalis.

Lietuvių lit-roje retorinės kultūros pėdsakų gausu per visą XIX a. Joje ryškūs siekis vesti, įspėti, pamokyti, nustatyti aiškias gėrio ir blogio ribas, sekti Antikos pavyzdžiais. Rašytojas dažnai siekia paveikti skaitytoją kurdamas oratorinės kalbos įspūdį, reikalaujamas žodžio ir veiksmo vienovės, pasišventimo visuomenei. Lit-ra tuomet yra arti sakinės kalbos, pamokslų. Δ Lietuvoje mokoma nuo pat pirmųjų viešųjų mokyklų XIV–XV a. Ji juntama jau XIV a. didžiojo kunigaikščio Gedimino laiškuose, kuriuose siekta įtikinti Europą, kad Lietuva jai yra atvira. Ji buvo dėstoma senajame Vilniaus universitete. Iškalbos ugdymo elementų esama ir šiuolaikinėse mokyklose. Dėl Δ poveikio Lietuvoje įsitvirtino klasikiniai Europos lit-ros žanrai: epigrama, odė, panegirika, elegija, literatūrinis laiškas ir kt.

Romanas (lot. *romanus* – romėnų, romaniškas, susijęs su antikinė ir Viduramžių Romos kultūra, menu), epikos žanras, pasakojamasis (dažniausiai – prozos) kūrinys. Jo struktūrą sudaro daugelis lygmenų, kuriuos į tam tikrą visumą susaisto pasakojimas (nara-cija, diskursas), kompozicija, personažai, vaizdavimo objektas (tema), idėjos (problematika). Δ skiriasi nuo kitų epinių pasakojimo (nara-cinių) žanrų (apsakymo, novelės, apysakos) ilgesne apimtimi, platesne vaizduojama medžiaga, labiau išplėtotą, neretai – daugiašakė fabula (siužetu). Kūrinio vientisumą, rišlumą dažniausiai užtikrina pasakotojas, kuris tarsi stebi, vertina, komentuoja vaizduojamus reiškinius, įvykius, personažus, situacijas ir pan. iš tam tikros perspektyvos, žiūros taško. Δ istorijoje išsikristalizo labai daug įvairių pasakotojo tipų: viena vertus, jis gali išreikšti ar imituoti autoriaus požiūrį (vadina-masis „aš“ tipo pasakotojas, kai kalbama pirmuoju asmeniu), kita vertus – savęs nerodyti, kurti įspūdį, tarytum viskas klostosi savaime (trečiojo asmens pasakojimas, menamoji kalba, įvairios vidinio monolo-go atmainos, sąmonės srautas ir kt.). Δ skirstomas į žanrines formas arba tipus, dažniausiai remiantis: 1) vyraujančia tematika, vaizduojamais reiškiniais (bui-tinis, socialinis, filosofinis, psichologinis, nuotykių, istorinis, fantastinis Δ); 2) priklausomybe epochai (Baroko, klasicistinis, sentimentalizmo, romantizmo ir pan. Δ); 3) priklausomybe meninei srovei (realis-tinis, natūralistinis, modernistinis, ekspresionistinis, magiškojo realizmo, naujasis (prancūzų), postmo-dernistinis ir pan. Δ); 4) vaizdavimo būdais (satyrinis, lyrinis, epistolinis (laiškų) ir pan. Δ); 5) pasakojimo tipais (objektyvistinis, subjektyvusis, vidinio monolo-ga, sąmonės srauto Δ). Klasifikacijos principai dažnai kryžiuojami, tad vieną ir tą patį kūrinį galima apibū-dinti keliais aspektais, pvz., *modernistinis-psichologi-nis-vidinio monologo Δ*.

Formavosi Antikos, Viduramžių, Renesanso, Apšvie-tos epochose paplitusių liaudies pasakojimų, anek-dotų, sujungtų į platesnius ciklus pamatu (Apolėjaus (Appuleius) *Metamorfozės*, arba *Aukso asilas*, Longo Dafnis ir Chlojė, Dž. Bokačo (Boccaccio) *Dekameronas*) ir pasiekė šedevrų lygmenį (M. de Servanteso (Cervantes) *Don Kichotas*, F. Rable (Rabelais) *Gargantua ir Pantagruelis*, D. Defo (Defoe) *Robinzonas Kruzas*, Dž. Svifto (Swift) *Guliverio kelionės*); ilgainiui (ypač XIX ir XX a.) tapo pagrindiniu, populiariausiu epikos žanru. Tarp garsiausių XIX a. Δ kūrėjų daž-niausiai minimi: sentimentalistai L. Sternas (Sterne), S. Ričardsonas (Richardson), Ž. Ž. Ruso (Rousseau), realistai Stendalis (Stendhal), O. de Balzakas (de Bal-zac), G. Floberas (Flaubert), Č. Dikensas (Dickens), V. Tekerėjus (Thackeray), N. Gogolis, L. Tolstojus, F. Dostojevskis, A. Čechovas, B. Prusas, natūralis-tai E. Zolia, G. de Mopasanas (Maupassant). XX a. Δ raiška tapo itin daugiašakė, greta gausių moder-nizmo atmainų pynėsi įvairios neorealizmo, psicho-logizmo, ekspresionizmo konvencijos, įtakingi tapo atskirų regionų (iberoamerikiečių magiškas rea-

lizmas, prancūzų naujasis romanas), vėliau – post-modernizmo ir kt. variantai. Tarp žymiausiųjų roma-nistų nurodomi: M. Prustas (Proust), Dž. Džoisas (Joyce), Dž. Dos Pasosas (Passos), R. Muzilis, F. Kaf-ka, H. Hesė (Hesse), T. Manas (Mann), V. Folkneris (Faulkner), E. Hemingvėjus (Hemingway), Dž. Lon-donas (London), V. Vulf (Woolf), A. Malro (Mal-raux), A. Židas (Gide), A. Kamiu (Camus), A. Rob-Grijė (Robbe-Grillet), K. Simon (Simon), A. Haksliis (Huxley), Dž. Orvelas (Orwell), S. Belou (Bellow), K. Abė (Abe), Y. Kavabata, M. Bulgakovas, M. Šolo-chovas, A. Solženycinas, M. Vargas Ljosa (Vargas Llo-sa), Ch. Kortasaras (Cortazar), G. Garsija Markesas (Garcia Marquez), U. Eko (Eco), K. Vonegutis (Von-negut), Dž. Bartas (Barth), T. Pinčonas (Pynchon). Lietuvių Δ pradmenys – pasakojamoji tautosaka, XIX a. proza, ypač apysakos (pvz., J. S. Dovydaičio *Šiaulėniškis senelis*, M. Valančiaus *Palangos Juzė*); žanro formavimuisi įtakos turėjo kaimynų (lenkų, rusų, vokiečių) autorių kūriniai. Pirmieji Δ atspindėjo XX a. pr. lietuvių tautos siekius, idėjas: kėlė tautinį są-moningumą, patriotišką didžiavimąsi garbinga istori-ja (V. Pietario *Algimantas*, 1904), realistiškai vaizda-vo bendruomenės gyvenimą, socialinius konfliktus, kaimo ir miesto etines sandūras (Lazdynų Pelėdos *Klaida*, 1909), analitiškai narstė psichologinius ir moralinius reiškinius (J. Lindės-Dobilo *Blūdas*, 1912), taip pat gvildeno kūrybos, estetikos problemati-ką, impresionistiškai piešė erotinius išgyvenimus (I. Šeinius *Kuprelis*, 1913). Kitu raidos etapu (apie 1918–1940 m.) plėtėsi Δ tematikos diapazonas, meni-nių priemonių repertuaras, tapo įvairesni ir labiau modernūs vaizdavimo būdai; kūrinų gausa išsiskyrė 3 deš. vidury (1935–1936 pasirodė 45 Δ). Epinę tau-tos gyvenimo panoramą, atgimimo siekius parodė ir nacionalinio charakterio slėpinis gvildeno J. Tu-mas-Vaižgantas *Pragiedručiuose* (1918–1920). Tuo laikotarpiu dominavo realizmo konvencija, dažniau-siai buvo vaizduojamas kaimo, miestiečių, tarnauto-jų ir inteligentų gyvenimas, socialiniai ir moraliniai aspektai; šiai krypčiai atstovauja A. Vienuolio *Prieš dieną* (1925), Vaižganto *Šeimos vėžiai* (1929), J. Grušo *Karjeristai* (1935), P. Cvirkos *Žemė maitintoja* (1935), L. Dovydeno *Broliai Domeikos* (1936), Jono Marcin-kevičiaus *Benjaminas Kordušas* (1937), V. Mykolaičio-Putino *Krizė* (1937), P. Orintaitės *Daubiškės intelligen-tai* (1937), J. Jankaus diloģija *Egzaminai, Be krantų* (1938), I. Simonaitytės *Vilius Karalius* (t. 1, 1939), J. Paukštelio *Pirmieji metai* (1936), *Kaimynai* (1939) ir kt. Lygia greta plėtotos ir kitos žanrinės formos. Istorinio Δ kūrėjai daugiausia telkėsi į Lietuvos di-džiojo kunigaikščio Vytauto laikus, vaizdavo did-vyriškas kovas už tautos likimą, knygnešių žygius: V. Andriukaičio *Audra Žemaičiuose* (1930), A. Vienuolio *Kryžkelės* (1932), F. Neveravičiaus *Blaškomos liepsnos* (1936), K. Puidos *Magnus Dux* (1936), J. Marcinke-vičiaus *Kražių skerdynės* (1938). Meninių aukštumų pa-siekė psichologinis Δ, atskleidęs vidinius personažo potyrius, meilės išgyvenimų niuansus: V. Mykolaičio-

Putino *Altorių šešėly* (1933), A. Vaičiulaičio *Valentina* (1936). Savitą šeimyninės kronikos Δ tipą sukūrė I. Simonaitytė, vaizdavusi Prūsų Lietuvos žmonių likimus (*Aukštųjų Šimonių likimas*, 1935); originalų groteskinį kūrinių parašė I. Šeinius (*Siegfried Immerselbe atsijaušina*, 1934). Populiariausias to meto detektyvinio, bulvarinio Δ autorius – J. Pilyponis (*Kelionė aplink Lietuvą per 80 dienų*, 1928; *Amžinas žydas Kaune*, 1934; *Kaukolė žalsvame čemodane*, 1934). Satyrinius Δ kūrė P. Cvirka (*Frank Kruk*, 1934), T. Tilvytis (*Kelionė aplink stalą*, 1936).

Po 1940 ir pokario laikotarpiu, primetus Lietuvai sovietinį režimą, Δ raida tapo nenuosekli, daugeliu atvejų priklausoma nuo politinės konjunktūros, ideologinių veiksnių. Į vakarus pasitraukus per pusę rašytojų, liet. lit-ra tarsi suskilo į dvi šakas – buvo kuriama ir Lietuvoje, ir užsienyje.

Išėivijos romanistai, gyvenę žodžio laisvės sąlygomis, gvildeno egzistencines individo problemas, nostalgiška ir neretai idealizuodami, žvelgė į praeitį, vaizdavo skausmingą kaimietiškos ir urbanistinės kultūros sandūrį, apmąstė pragaištingą totalitarizmo poveikį žmogaus sąmonei. Tarp iškiliausių išėivijos Δ: V. Ramono *Kryžiai* (1947), J. Jankaus *Naktis ant morų* (1948) ir *Anapus rytojaus* (1978), M. Katiliškio *Užuovėja* (1952) ir *Miškais ateina duodu* (1957), B. Pūkelevičiūtės *Aštuoni lapai* (1956); vienas garsiausių lietuvių Δ, parašytas vidinio monologo forma, – A. Škėmos *Balta drobulė* (1958), taip pat A. Barono *Lieptai ir bedugnės* (1961), Alb. Baranausko *Rudenys ir pavasariai* (1975–1978), E. Cinzo *Raudonojo arklio vasara* (1975), *Mona* (1981), *Šventojo Petro šūnynas* (1984). Įdomių Δ parašė K. Barėnas, V. Alantas, K. Almenas, J. Gliauda, A. Kairys ir kt. Originaliu diskurso segmentavimu ir introspektivya psichologine analize išsiskiria nuo 1972 m. Izraelyje gyvenančio I. Mero kūriniai – *Lygiosios trunks akimirka* (1972), *Striptizas, arba Paryžius-Roma-Paryžius* (1976), *Sara* (1982).

Kitaip klostėsi Lietuvoje gyvenančių ir sovietinės ideologijos sukuriu blaškomu romanistų kūryba. Ankstyvaisiais pokario metais, išskyrus meistriskai sukurtus, talentinguosius K. Borutos *Baltaragio malūną* (1945) ir B. Sruogos *Dievų mišką* (paraš. 1946, išl. 1957), vyravo vadinamojo socialistinio realizmo dogmoms ir vadinamajam *klasiniam* požiūriui paklūstantys Δ: A. Gudaičio-Guzevičiaus *Kalvio Ignoto teisybė* (1948–1949), J. Usačiovo *Nemunos lauzia ledus* (1956), Alf. Bieliausko *Rožės žydi raudonai* (1959). Tik nuo 6 deš. pab. liet. Δ ėmė laisvėti, į jo kūrėjus gretas įsiliejo nauja karta, drąsesnė ir imlesnė pasaulio lit-ros patirčiai. Dėl stilistikos turtingumo ir lankstumo, pasakojimo moderniško (formavosi vadinamasis vidinio monologo Δ), dėl autentiškų personažų išgyvenimų aukščiau vertintini J. Baltušio *Parduotos vasaros* (2 t., 1957), V. Sirijos Giros *Štai ir viskas* (1963), M. Sluckio *Laiptai į dangų* (1963), *Adomo obuolys* (1966), *Uostas mano – neramus* (1968), *Saulė vakarop* (1976), Alf. Bieliausko *Kauno romanas* (1966). Tarp skaitytojų populiarūs buvo

tarybinės tikrovės sutrikimus, konfliktus atviriau rodantys, taip pat II pasaulinio karo, pokario įvykių dramatiškumą autentiškiau vaizduojantys Δ: J. Avyžiaus *Chameleono spalvos* (1979), *Degimai* (1982), *Sodybų tuštėjimo metas* (1970–1989), V. Bubnio *Alkana žemė* (1971), *Po vasaros dangum* (1973), *Nesėtų rugių žydėjimas* (1976), J. Baltušio (*Sakmė apie Juzą*, 1979), atskiri A. Zurbos, R. Kašausko, P. Treinio, V. Petkevičiaus, Sirijos Giros kūriniai. Išaugęs pasakojimo technikos, stiliaus, struktūros modeliavimo, personažų vaizdavimo lygis vis dėlto negalėjo pridenkti semantikos ir idėjų schematiškumo ir tendencingumo. Palyginti retai rodomas laisvos dvasios žmogus, dažniau – personažas, kurio elgseną ir mąstyseną determinuoja komunistinė ideologija; buvo diegiamas socializmo santvarkos pranašumo ir valdžios teisingumo mitas.

Ilgainiui, pradėdant 9 deš., šie stereotipai pradėti laužyti, iškeliant kitokio tipo personažus arba tiesiog renkant ne skatinamą *aktualiąją* visuomeninę problematiką, bet įvairesnę, *neangažuotą* tematiką. Imta dažniau vaizduoti politinių įvykių, brutaliais tikrovės laužomus likimus, asmeninius psichologinius išgyvenimus, daugiaprasmius šeimos santykius, menininko, kūrėjo brendimą ir jo dvasios būsenas; reikšmingu Δ raiškos baru tapo tautos istorijos mįslės ir lemtingi praeities vingiai, taip pat – Lietuvos partizanų kovos, antisovietinė rezistencija, trėmimai į Sibirą. Tuo atžvilgiu labiausiai vertintini J. Mikelinsko *Genys yra margas* (1976) ir *Už horizonto laisvė* (1978), R. Lankausko *Vidury didelio lauko...* (1962), *Projektas* (1986), *Užkeiktas miestas* (1990), *Piligrimas* (1995), R. Šavelio *Dievo avinėlis* (1974), B. Radzevičiaus *Priešaušrio vieškeliai* (1979–1985), V. Bubnio *Piemenėlių mišios* (1988), *Atleisk mūsų kaltes* (1989), *Teatsiveria tavo akys* 1993, R. Gudaičio *Metaforų medžiotojai* (1987), S. Šaltenio *Kalės vaikai* (1990), V. Juknaitės *Šermenys* (1990), J. Ivanauskaitės *Mėnulio vaikai* (1988), *Pragaro sodai* (1992), *Ragana ir lietus* (1993), V. Martinkaus *Medžioklė draustinyje* (1983).

Vidiniai meniniai žanro struktūros pokyčiai (pasakojimo formų lankstumas, polifoniškas vaizdavimas, intertekstinis postmodernusis diskursas) bei išorinių sąlygų permainos (minties išlaisvėjimas, atviras santykis su pasauline lit-ra, o labiausiai – atkurta Lietuvos nepriklausomybė, savos valstybės tęstinumo atstatymas) lėmė naują, šiuolaikinį Δ etapą. Jį jau žymi ir anksčiau pasirodę novatoriški mitografiškieji S. T. Kondroto Δ (*Žalčio žvilgsnis*, 1981; *Ir apsiniauks žvelgiantys pro langą*, 1985), intelektualieji, daugiaplaniai R. Gavelio Δ (*Vilniaus pokeris*, 1989; *Vilniaus džiazas*, 1993; *Paskutinioji žemės žmonių karta*, 1995; *Septyni savižudybės būdai*, 1999; *Sun-Tzu gyvenimas šventame Vilniaus mieste*, 2002), lyriniai, kupini stilizacijų J. Kunčino Δ (*Tūla*, 1997; *Blanchissieris, arba Žvėrynas-Užupis*, 1997; *Kasdien į karą*, 2000). Užmoju išsiskiria originalūs daugiaplaniai emociniai, o vėliau – istoriosofiniai P. Dirgėlos Δ: *Šalavijų kalnas* (1977), *Pogodalis* (1978), *Joldijos jūra* (1987–1988), *Anciliaus ežeras*

(1991), keturtomis Δ ciklas *Karalystė* (1997–2004). Dabartinio Δ erdvė itin plati, joje telpa tradiciniai epiniai ir lyriniai baladiški, avangardistiniai postmodernūs ir psichologiniai kūriniai. Tarp populiariausių ir kritikos labiausiai vertinamų autorių: R. Granauskas (*Duburys*, 2003), L. Gutauskas (*Vilko dantų karoliai*, 3 t., 1991–1997), E. Ignatavičius (*Kiparisų tamsa*, 2005), V. Bubnys (*Balandžio plastėjime*, 2002), S. Parulskis (*Trys sekundės dangaus*, 2002), M. Ivaškevičius (*Žalė*, 2002), H. Kunčius (*Nepasigailėti Dušanskio*, 2004), J. Skablauskaitė (*Mėnesienos skalikas*, 2004), R. Šerelytė (*Vardas tamsoje*, 2004), L. S. Černiauskaitė (*Kvėpavimas į marmurą*, 2006), G. Aleksa (*Ėriukas stiklo rage*, 2003), V. Rožukas (*Bitlų eros hieroglifas*, 1990; *Mosada*, 1996). Labai pagausėjo populiarių, detektyvinio pobūdžio, taip pat masinei auditorijai skirtų, erotiniais išgyvenimais paremtų vadinamųjų „meilės“ Δ . Šiuolaikiniam etapui būdinga tai, kad Δ daugeliu atvejų tapo preke, o jo meninę vertę dažnai nustelbia populiarumo ir perkamumo siekiai.

Sąmonės srautas, arba **vidinis monologas**. Moderniai prozai būdinga literatūrinė technika, kuria atskleidžiama daugialypė personažo sąmonėje vykstanti minčių ir jausmų eiga. Jam būdingas nenuoseklumas, peršokimas nuo vienos minties prie kitos, įvairių patirties plotmių (nuo filosofinės iki pačios kasdieniškiausios) sumaišymas. Minčių eigos natūralumui pabrėžti neretai atsisakoma skyrybos ženklų, laužoma sintaksė ir pan. Sąmonės srautas žymi požiūrio taško kitimą pasakojime. Klasikinėje realistinėje prozoje visai žinomas savo personažo minčių eigą aprašo tarsi stebėdamas iš šalies, o sąmonės srauto atveju tarsi persikeliamas į paties personažo sąmonę. Šios technikos užuomazgų galima rasti L. Sterno romane *Tristramas Šendis* (1760–1767), giminingi sąmonės srautui yra F. Dostojevskio (XIX a.) herojų pokalbiai su savim. Ši literatūrinė technika įsitvirtino XX a. prozoje. Bene ryškiausias jos vartojimo pavyzdys – Dž. Džoiso (Joyce) romanas *Ulisas* (1922), beveik ištiesai parašytas kaip personažų vidiniai monologai (vienas iš jų – Molės Blum – tęsiasi per keliasdešimt puslapių ir turi tik vieną skyrybos ženklą). Sąmonės srautas būdingas M. Prusto (Proust), V. Vulf (Woolf), V. Folknerio (Foukner) ir daugelio kitų žymių XX a. prozininkų kūrybai. Lietuvių lit-roje sąmonės srautas pasirodė XX a. II p., pirmiausia išėivijos rašytojų kūryboje – A. Škėmos romane *Balta drobulė* ir apsakymuose, A. Landsbergio, kiek vėliau – Lietuvoje savo kūrybinį kelią pradėjusio I. Mero prozoje. 7 deš. sąmonės srautas išpopuliarėjo Lietuvoje rašiusių prozininkų (Alf. Bieliausko, M. Sluckio) kūryboje, kuri 1968 sukėlė diskusiją apie vadinamąją vidinio monologo prozą.

Sarkazmas (gr. *sarkasmos* < *sarkazo* – draskau mėsa), pikta, ironiška pašaipa, kilusi iš nusivylimo, apmaudo ir pagiežos, dažniausiai atmiešta skausminga refleksija dėl likimo, aplinkybių ar kitų žmonių

nulemtų sunkių, nepelnytų išgyvenimų (*O kaip gerai, vaikuti, kad susilaužei koją!; Kaip tau / man pasisekė, kad susirgai / susirgau nepagydoma liga...*). Sarkazmas sukuriama priešinant diametriškai skirtingas emocijas, nuostatas, kartėlį pridengiant tariamu džiaugsmu, kraštutinį nusivylimą – apsimestiniu linksnumu, bejėgiškumą – iškentėta stiprybe. Naudojama kaip retorikos ir stiliaus priemonė, siekiant kuo įtaigiau išreikšti savo išgyvenimus, priblokšti adresatą, sumenkinti, sumažinti patirtus smūgius. Lit-roje priskirtinas satyrinio vaizdavimo repertuarui, naudojamas vaizduojant aštrius konfliktus tarp individo ir aplinkos, gilią egzistencines kolizijas. Būdingas Juvenalio, F. Rablė (Rabelais), Dž. Svifto, Volterro, N. Gogolio, M. Saltykovo-Ščedrino, F. Kafkos, Dž. Orvelo, K. Voneguto, S. Beketo kūriniams. Iš lietuvių autorių sarkazmą naudojo V. Kudirka, I. Šeinius, B. Sruoga (ypač *Dievų miške*), taip pat K. Saja, J. Glinskis, V. Žilinskaitė, J. Erlickas, J. Gimberis ir kt.

Satyra (lot. *satira*, senesnis variantas *satura* – malkalynė, maišalynė), lit-ros kūrinys ar vaizdavimo būdas, atskleidžiantis ir išjuokiantis aprašomojo (asmens, gyvenimo būdo, politinės sistemos, vienkio ar kitokių pažiūrų ir pan) silpnynes, trūkumus. Lit-roje galima kalbėti apie satyrinį vaizdavimo būdą, kuriam būdingas kandas, aštrus, net tendencingas humoras, paradoksas, kuris remiasi neatitikimu tarp to, kaip išjuokiamas objektas atrodo, ir to, kas jis yra iš tikrųjų, tarp realybės ir idealo. Satyra pasižymi atvirai ironiška kalbančiojo pozicija, išjuokiamas objektas (konkrečios silpnybės, tam tikros situacijos) yra nesunkiai atpažįstamas arba net įvardijamas. Satyra, nukreipta prieš konkrečius asmenis, vadinama paskvilium. Europos literatūrinėje tradicijoje Δ susiformavo kaip tam tikro socialinio komentario forma ir reikšėsi dramoje (graikų komedijų autorius Aristofanas) bei poezijoje. Senovės romėnų lit-roje Δ ir buvo vadinamas trumpas eiliuotas lyrinis-epinis kūrinys; žinomiausi tokių satyrų autoriai – Horacijus ir Juvenalis. Antikinės Δ žanro tradicija atgimė Klasicizmo epochoje (satyrą yra parašęs ir Klasicizmo poetikos kūrėjas N. Bualo). Atskirai kalbama apie vadinamąją *menipietišką* Δ . Jos pradininkas – III a. prieš Kr. gyvenęs graikų filosofas kinikas Menipapas. Menipietiška Δ neturi griežtų žanrinių rėmų, joje dera proza ir eilės, rimta ir komiška, natūralistiniai ir fantastiniai elementai. Klasikinių tokios Δ pavyzdžiu laikomas I a. po Kr. gyvenusio romėnų rašytojo romanas Petronijaus *Satyrikonas*. Menipietiškos satyros bruožų turi garsūs Renesanso ir Apšviotos epochų romanai: F. Rablė (Rabelais) *Gargantua ir Pantagriuelis*, Dž. Svifto (Swift) *Guliverio kelionės*, M. de Servanteso (Cervantes) *Don Kichotas*. Tačiau dažniausiai Δ terminas vartojamas jau nesiejant jo su viena ar kita antikine tradicija.

Tarp garsiausių pasaulinės lit-ros satyrų – Nyderlandų humanisto E. Roterdamičio *Pagiriamasis žodis kvailybei* (XVI a.). Satyrinėmis galima laikyti prancū-

zų klasicisto Ž. B. Moljero (Mollière)dramas, kurių jau pavadinimai rodo, kokios silpnybės išjuokiamos (*Tartufas, arba Apgavikas, Šykštuolis*). Iš XX a. pažymėtinos anglų rašytojo Dž. Orvelo (Orwell) politinės Δ (*Gyviųjų ūkis, 1984-iejį*), satyrinis rusų rašytojo M. Bulgakovo romanas *Šuns širdis*.

Lietuvių Δ pradininku laikomas V. Kudirka (*Viršininiai, Lietuvos tilto atsiminimai*), satyrinio vaidavimo bruožų esama Žemaitės kūriniuose (Vingių Jono portretas aps. „Marti“), taip pat K. Sajos dramose; Δ rinkinį yra išleidusi V. Žilinskaitė, satyrinių eilėraščių yra parašęs V. Šimkus. Vienas ryškiausių satyrinės poezijos kūrėjų šiuolaikinėje lietuvių lit-roje yra J. Erlickas.

Sentimentalizmas (pranc. *sentimente* – jausmas), XVIII a. vid. – XIX a. pr. Europos lit-ros, dailės ir visuomeninės minties srovė (terminas kildinamas iš L. Sterno romano *Sentimentali kelionė po Italiją ir Prancūziją* (1768) pavadinimo). Sentimentalizmas atsirado kaip reakcija prieš Klasicizmo normatyvinę estetiką ir Apšvietos racionalumą. Dažnai laikomas pastarosios atšaka, nes pritarė daugeliui jos visuomeninių idėjų. Rėmėsi Ž. Ž. Ruso (Rousseau) doktrina apie prigimtinių žmogaus gerumą, kurį žaloja civilizacijos poveikis, atitolimas nuo gamtos. Sentimentalistai iškėlė jausmą aukščiaiu proto ir jausmų analizę pavertė meninio vaizdavimo objektu. Poetizavo nekilmingų luomų žmones, meilę, tyrumą, jautrumą gamtai ir menui, siekė emociškai paveikti skaitytoją. Pagrindiniai žanrai: aprašomoji poema, idilė, elegija, psichologinis romanas, komedija ir drama. Reikšmingiausi pavyzdžiai: Ž. Ž. Ruso *Naujoji Eloiza* (1761), S. Ričardsono (Richardson) *Pamela* (1740), N. Karamzino *Vargšė Liza* (1792). Sentimentalizmas reiškėsi prancūzų, vokiečių, lenkų, anglų lit-rose; pastarajai būdingesni ironijos ir humoro pradai. Lietuvoje sentimentalizmo bruožų pastebima XIX a. pr. rašytojų A. Klemento, D. Poškos, A. Strazdo kūryboje.

Sentimentalizmas buvo artimas Audros ir veržimosi lit-rai (J. V. Gėtės (Goethe) *Jaunojo Verterio kančios*, 1744); daugelį sentimentalizmo elementų perėmė romantizmas (kartais sentimentalizmas priskiriamas preromantizmui).

Simbolizmas (pranc. *symbolisme* < gr. *symbolon* – ženklas, simbolis), lit-ros srovė, susiformavusi Prancūzijoje XIX a. pab. Δ atsirado kaip reakcija į natūralizmą ir realizmą. Protestuodami prieš šioms kryptims būdingą tikrovės imitavimą, simbolistai kūrė užuominų, subjektyvių nuotaikų kalbą, kurios centras buvo simbolis. Jis buvo suvokiamas kaip žodžiu išreikštas dvasinio pasaulio materialus atitikmuo. Simbolizmo supratimui programinis yra Š. Bodlero (Baudelaire), laikomo vienu iš Δ pirmtakų, eilėraštis „Atitikmenys“. Simbolistai domėjosi menų sintezės idėja, ypač kalbos muzikinėmis galiybėmis (P. Verleno (P. Verlaine) šūkis „Visų pirma muzikos!“); jie išpopuliarino laisvasias eiles, eilėraščių proza, eilėraščių ciklo kompoziciją. Simbolistai įve-

dė į poeziją miesto temą, o drauge su ja ir vidinių prieštaravimų draskomą žmogų. Ryškiausi simbolistai – pranc. poetai Bodleras, Verlenas, A. Rembo (Rimbaud), Ž. Lafargas (Laforgue), S. Malarmė (Mallarmé), prancūziškai rašęs belgų dramaturgas M. Meterlinkas (Maeterlinck), prozininkas Ž. K. Hiuismansas (Huysmans). Simbolizmas populiarius buvo Lotynų Amerikos lit-rose. Jo įtaka jaučiama ir XX a. pr. – P. Valeri (Valery), R. M. Rilksės (Rilke), V. B. Jeitso (Yeats), T. S. Elioto kūryboje.

Lietuvių lit-rai didesnę įtaką darė rusų Δ , susiformavęs kiek vėliau už prancūzų. Pagrindinės abiejų didžiųjų šios srovės atšakų nuostatos panašios, tačiau rusų Δ itin stiprus filosofinis pradai, veikiamas V. Solovjovo mokymo apie pasaulinę dvasią. Poetinė kalba abstraktesnė, linkstama ne tiek į žmogaus sielos, kiek į kosmoso sąrangos ir žmogaus vietos joje analizę. Išskiriamos trys rusų simbolizmo bangos. Pirmajai priklausė N. Minskis, D. Merežkovskis, Z. Gippius, antrajai – V. Briusovas, K. Balmontas, F. Sologubas, trečiajai, susiformavusiai XX a. pr. – A. Blokas, A. Belas, J. Baltrušaitis. Pastarojo asmenybė ir rusiškoji kūryba itin svarbi lietuvių Δ formavimuisi. Lietuvoje simbolizmas nesudarė vientiso judėjimo ir atėjo kiek pavėlavęs – chronologiškai jo pradžia sutampa su leidiniu Vaivorykštė (1914), Pirmasai baras (1915) pasirodymu, o pabaiga – su V. Mykolaičio-Putino eilėraščių rinkiniu *Tarp dviejų aušrų* (1921). Tačiau Δ ženklų – realizmo atmetimą, naujos pasaulėjautos ir estetikos siekį – galima pastebėti jau J. A. Herbačiausko *Erškėčių vainike* (1908) ir S. Čiurlionienės-Kymantaitės *Lietuvoje* (1910). Ryškiausi lietuvių simbolistinės poezijos kūrėjai nuo tautinės problematikos atsigręžę į individą, siekė atskleisti dramatišką dualistinę žmogaus prigimtį ir jos ryšį su kosmoso sąranga (Mykolaitis-Putinas) ar ekspresyviai išreikšti „širdies gelmes“ (B. Sruoga). Pirmuoju atveju svarbi filosofinė problematika, išryškėja pastovūs simboliai (viršūnės–gelmės), antruoju atveju kuriamas fragmentiškas impresionistinio vaizdo eilėraštis, kurio simbolika išreiškia momento nuotaiką. Iš chronologinės sekos iškrinta lietuviškoji J. Baltrušaičio kūryba (1942 pasirodė eil. rink. *Ašarų vainikas* 1 d.). Baltrušaitis tarp lietuvių simbolistų unikalus harmoningu pasaulio suvokimu, cikliška laiko samprata. Kai kurių poetų kūryboje simbolistiniais įvaizdžiais propaguojami tautiniai idealai ar reiškiamas perdėm abstraktus filosofinis turinys (M. Gustaitis, M. Vaitkus, F. Kirša). Simbolizmo įtaka pastebima E. Stepnaičio, A. Lasto, P. Vaičiūno, K. Inčiūros, J. Tysliavos, S. Nėries, L. Skabeikos poezijoje.

Sintaksinė poetinė figūra, tam tikra sintaksinė konstrukcija, vartojama kalbos raiškumui, poetiniam efektui pasiekti. Tokį efektą gali kurti viso teksto sintaksinė organizacija, pvz., skrybros ženklų atsisakymas moderniojoje poezijoje ar prozoje (Dž. Džoiso (Joyce) *Ulise Molės Blum monologas tęsiasi keliasdešimt puslapių ir turi tik vieną skrybros žen-*

klą; R. Granausko apys. *Jaučio aukojimas* sudaryta tik iš trijų sakinių) arba nebaigti sakiniai, sukuriantys užuominą, potekstę. Išskiriamos ir atskiros sintaksinės figūros, kurių pagrindinės yra šios:

• **Pakartojimas**, atskirų žodžių, frazių ar sakinių kartojimas, atliekantis emocinio pabrėžimo, semantinio išryškavimo funkciją, pvz.:

*Vis gaudžia ir gaudžia, vis dunda ir dunda,
Ir didina, daugina dovaną duotą...* (J. Baltrušaitis)

• **Anafora**, žodžių ar jų junginių pakartojimas sakinių, eilučių, posmų pradžioje, pvz.:

*Kiekvienas augalas į saulę stiebias,
Kiekvienas gyvis ją pajusti geidžia.* (V. Mykolaitis-Putinas)

• **Epifora**, žodžių ar jų junginių pakartojimas sakinio, eilutės ar posmo pabaigoje, pvz.:

*Tai buvo septintą valandą ryto,
lygiai septintą valandą ryto
ir nelygiai septintą valandą ryto,
lygiai nelygų rytą
ir lygiai septintą valandą ryto.* (A. Mackus)

• **Paralelizmas**, simetriškai išdėstytos vienodos ar panašios sintaksinės struktūros, kuriomis sugretinami skirtingi reiškiniai. Vienas dažniausių paralelizmų litroje – žmogaus būsenos ir gamtos sugretinimas, pvz.: *Neužmigdys naktis žvaigždės,
Nenumarins širdis troškimų.* (Maironis)

• **Antitezė**, paralelizmo atvejis, kai gretinamieji nariai turi priešingą reikšmę, pvz., antiteziškas yra M. Martinaičio poezijos rinkinio *Akių tamsoj, širdies švieso* pavadinimas, antiteze grįstas V. Mykolaičio-Putino eilėraščių ciklas *Viršūnės ir gelmės*.

• **Inversija**, įprastinės žodžių tvarkos pakeitimas sakinyje, siekiant pabrėžti kurią nors jo dalį. Inversijų gausu V. Krėvės *Dainavos šalies senų žmonių padavimuose*, J. Bilūno prozoje („Atėjo ruduo, liūdnas, nelaimingas“).

• **Anakolutas**, sintaksinė figūra, kai žodžiai ar sakinių atkarpos tarpusavyje derinami semantiškai, o ne sintaksiškai. Rašytinėje kalboje, grožinėje lit-j ši figūra vartojama šnekamosios kalbos, laisvos minties įspūdių sukurti: *Stela, ir tą pavasarį buvo Stela, cigaretės apskrudintas staliukas.* (B. Radzevičius)

• **Perkėlimas** (anžambemas, pranc. *enjambement*), sintaksinių intonacinių vienetų (sakinių, frazių) ir metroritminių vienetų (eilutės, strofos) nesutapimas. Šią figūrą mėgsta avangardistinės pakraipos poetai. Dažna ji, pvz., J. Juškaičio kūryboje: *Aš toks erškėtis... širdžia skaudančia
Tu kaip tylą dabar nelaukus
Palik išgirsti visą raudančią
Jo ateitį. Paglostyk plaukus...*

• **Elipsė**, kurios nors sakinio dalies (dažniausiai veiksnio ar tarinio) praleidimas, pvz.:

Nuo tavo rankų – meilė ir švelnumas.

Nuo vyturio pilkų sparnų – aušra. (Just. Marcinkevičius)

• **Asindetonas**, stilistiškai motyvuotas sakinio dalių arba sakinių jungimas be jungtukų: *dabar vėlu, aš grįžau atgal, išspjoviau mirtį šikšnosparnio pavidalu, ji neša tau mano laiką, aš dėl tavęs visko atsisakiau.* (V. P. Bložė)

• **Polisindetonas**, sakinio dalių arba sakinių jungimas su pabrėžtinai daug jungtukų, pvz.:

*Ir aš nenoriu matyt
egzilo tuštėjančių rankų,
ir aš nenoriu matyt
jų finalinio šauksmo krypties.
Ir aš nenoriu matyt
baimės, kur būta drąsumo,
ir aš nenoriu matyt
triumfuojančios meistro mirties.* (A. Mackus)

• **Parataksė**, sujungiamųjų sakinių dominavimas tekste.

• **Hipotaksė**, prijungiamųjų sakinių dominavimas tekste.

• **Retorinis klausimas**, nereikalaujantis atsakymo, emocingą teigimą ar neigimą reiškiantis klausiamasis sakinytis, pvz.:

*Vasaros, kodėl taip ilgai einat, kol ateinat
Ir kodėl taip greit, taip greit prabėgat?* (J. Juškaitis)

• **Retorinis sušukimas**, šaukiamasis sakinytis, emocingas, pabrėžiantis teigiamą mintį, parodantis subjekto poziciją. Dažniausiai toks sušukimas reiškiamas kreipiniu, pvz.:

*Pilie! Tu tiek amžių praleidai garsiai,
Ir tiek mums davei milžinų.* (Maironis)

• **Laipsniavimas**, vienaarūšių sakinio dalių arba vienaarūšių sakinių išvardijimas, kai išskaičiuojamos sąvokos eina silpnėjančia arba stiprėjančia tvarka, pvz.:

*Kur jūs paukščiai, paukšteliai, paukštytės,
Katrų čiulbančių taip ramu klausytis.* (A. Baranauskas).

Siurrealizmas (pranc. *surréalisme* – viršrealizmas), avangardistinė lit-ros ir meno kryptis, gyvavusi Europoje (visų pirma Prancūzijoje) tarp I ir II pasaulinių karų. Išsivystė iš kiek ankstesnio dadaizmo. Pagrindinės Δ manifestų (*Siurrealizmo manifestas*, 1924; *Kitas siurrealizmo manifestas*, 1929) ir kūrybos idėjos – pasipriešinimas racionalistiniam pasaulio supratimui, asmenybės unifikuojančiam civilizacijos paveldui, pašmonės ir vaizduotės sureikšminimas (ryški Z. Froido (Freud) psichoanalizės įtaka). Δ tikslas, anot A. Bretono (H. Breton), vieno iš šios krypties programos autorių, yra „svaiginančių nusileidimų“ į save išlaisvinti psichikos galias, sujungti įprastinį pasaulio suvokimą ir pašmonės pasaulį „absoliučioje realybėje“, t. y. viršrealybėje. Siurrealistus itin domi-

no sapno, haliucinacijos logika (ar nelogiškumas), tarpinės būsenos tarp miego ir budravimo, kurios „ištraukia“ iš vaizduotės netikėčiausius, neįmanomus pagal racionalistinį supratimą pavidalus. Mėgstamas automatinis rašymas, groteskas, parodija, juodasis humoras, bjaurumo ir siaubo estetika, netikėti žodžių ir vaizdo plotmių sugretinimai. Kai kuriais atžvilgiais (žavėjimasis vizija, sapnu, vaizdinis teksto tirštumas) Δ ištakas galima įžvelgti Baroko ir romantizmo tradicijose. Svarbiausi Δ atstovai – pranc. poetai A. Bretonas (Breton), P. Eliuaras (Eluard), L. Aragonas (Aragon). Δ ryškus dailėje (S. Dali, M. Ernstas (Ernst)), kine (manifestiniu laikomas rež. L. Bunjuelio (Buñuel) fimas *Andalūzijos šuo*, 1929).

Siurrealizmas kaip organizuotam sąjūdžiui nustojus gyvuoti, dar ilgai buvo jautiama jo įtaka – ypač dramoje ir prozoje (nors Δ susiformavo poezijoje). Δ bruožų esama A. Arto (Artaud), S. Beketo (Becket), Ž. Ženė (J. Genet) ir kt. absurdo teatro kūrėjų dramose, pranc. Naujojo romano (N. Sarot (Sarraut), A. Rob-Grijė (Robbe-Grillet) kūryboje. Siurrealizmo terminas iki šiol plačiai vartojamas ne tiek kryptčiai, kiek šios kryptties atstovų pasiūlytam pasaulio supratimui ir jo vaizdavimo būdai nusakyti. Apie Δ lietuvių lit-roje galima kalbėti būtent šiuo aspektu. Jo bruožų esama A. Škėmos, I. Mero, A. Landsbergio, J. Ivanauskaitės, V. P. Bložės, S. Gedos, M. Martinaičio, H. Radausko ir kt. kūryboje.

Socialistinis realizmas, oficiali sovietinės lit-ros doktrina, paskelbta 1934 m. I sovietinių rašytojų suvažiavime. Nors iš dalies rėmėsi klasikinio realizmo vaizdavimo principais, ja buvo siekiama lit-rą unifikuoti, pajungti propagandiniams tikslams. Δ doktrina skelbė socialistinį realizmą pagrindiniu sovietinės grožinės lit-ros metodu ir reikalavo, kad rašytojas, kaip buvo teigiama, „teisingai, istoriškai konkrečiai vaizduotų revoliucingai besiplėtojančią tikrovę“. Be to, lit-ra privalanti idėjiškai formuoti ir auklėti lojalius socializmui žmones, komunizmo statytojus. Pavyzdiniu Δ kūriniu laikomas M. Gorkio romanas *Motina* (1906), nors ir parašytas dar prieš paskelbiant doktriną. Lietuviškai Δ principai pirmą kartą išdėstyti Maskvoje leistame žurnale *Priekalas* 1934. Lietuviškojo Δ klasika laikytini J. Baltušio pjesė *Gieda gaideiliai*, A. Vienuolio romanas *Puodžiūnkiemis*, T. Tilvyčio poema *Usnynė*, kuriuose kuriami suprimityvinti išnaudotojų ir išnaudojamųjų portretai (vienai perdėm idealizuoti, kiti sukarikatūrinti), vaizduojama nesutaikoma klasių kova, brėžiama neišvengiama socialistinės pertvarkos perspektyva. Panašių bruožų turi daugelis pirmaisiais pokario dešimtmečiais Lietuvoje parašytų kūrinių. Laikui bėgant, Δ reikalavimai švelnėjo, jo samprata plėtėsi, kol galų gale paskutiniaisiais Sovietų Sąjungos gyvavimo dešimtmečiais ši sąvoka tapo neaiški. Δ doktrina buvo taikoma ne tik lit-rai, bet ir kitoms meno rūšims, o ją atitinkantys kūriniai artimi sukurtiems pagal hitlerinio herojinio realizmo principus, taigi galima kalbėti apie totalita-

rinių šalių oficialiojo meno panašumus. Socialistinio realizmo klišės parodijuoja taip vadinamas socartas, viena postmodernistinių meno krypčių.

Stilius (lot. *stilus* – rašymo pagaliukas, rašysena):

1. kalbos raiškos sistema lit-ros kūrinyje, priklausanti nuo individualaus kalbinės medžiagos vartojimo, atrankos, interpretacijos ir konstrukcijos, taip pat – tikslo ir funkcijų. Kartais išskiriamas platesnių lit-ros kategorijų stiliai: epochos (Klasicizmo, Baroko, Romantizmo, modernizmo ir kt.) bei srovės (ekspresionizmo, impresionizmo, siurrealizmo ir kt.); tačiau dažniausiai kalbama apie individualų autoriaus stilių, kurį labiausiai lemia konkretaus autoriaus talentas, jo gebėjimai pasinaudoti bendrinės kalbos ištekliais, kūrybiškumas parenkant tinkamiausius, tiksliausius ir vaizdingiausius žodžių derinius, kad galėtų įtaigiai aprašyti vaizduojamą objektą. Stilius priklauso ir nuo lit-ros žanro: epika labiausiai remiasi pasakojimu bei išoriniais veiksmo, situacijų, personažų aprašymais, metonimiška vaizduosena, tuo tarpu lyrikoje pirmenybė teikiama metaforai, perkeltinėms reikšmėms, fonetinėms žodžio ypatybėms (kartais vadinamoms *garsaraščiu*). Stilius laikomas vienu iš pagrindinių lit-ros, suvokiamas kaip *kalbos menas*, meniškumo ir vertės kriterijų. Tarp žymiausių stiliaus meistrų paprastai minimi lietuvių lit-ros klasikai – K. Donelaitis, A. Baranauskas, V. Krėvė, Vaižgantas, B. Sruoga, V. Mykolaitis-Putinas, P. Cvirka, A. Vaičiulaitis, J. Aistis, H. Radauskas, M. Katiškis ir kt.

2. kalbos vartojimo būdas visose kalbinės veiklos sferose – kasdienėje šnekoje, publicistikos, mokslo veikaluose, oficialiuose raštuose ir pan. Stiliaus sąvoka taip pat vartojama meno kūrinių (tapybos, skulptūros, muzikos, architektūros ir kt.), mados ir pan. individualioms raiškos sistemoms apibūdinti. Pagal vartojimo tikslingumą išskiriami funkciniai stiliai: meninis beletristinis, publicistinis, mokslinis, oficialusis dalykinis, buitinis ir kt.

Stilizacija, sąmoningas žinomo kūrinio, tam tikro žanro, formos, literatūrinės srovės ar epochos stiliaus, tam tikro kalbos būdo pamėgdžiojimas. Stilizacija gali apimti visą kūrinį (V. Krėvės *Dainavos šalies senų žmonių padavimai*) ar kai kuriuos kūrinio fragmentus (J. Marcinkevičiaus dramoje *Mindaugas* Juodojo ir Baltojo metraštininkų kalba primena senųjų metraščių stilių). Lietuvių lit-roje vienas pagrindinių stilizacijos šaltinių ir modelių yra tautosaka – liaudies dainos poetika imituojama pasitelkiant tam tikrą leksiką (deminutyvus, epitetus), sintaksines priemones ir kompozicinius principus (pakartojimus, paralelizmus), eilėdarą (sintaksinę-intonacinę). Tokios stilizacijos pradininku lietuvių lit-roje laikomas L. Gira, jos esama daugelio rašytojų kūryboje iki pat šių dienų (A. Miškinio, S. Nėries, K. Bradūno, M. Martinaičio, S. Gedos ir daugelio kt.). Kitas dažnai imituojamas stilius – Bib-

lijos, religinių raštų (tokios stilizacijos pavyzdžių rastume Bradūno, A. Škėmos, A. Mackaus ir kt. autorių kūryboje). Romantizmo epochos poetinį stilių imituoja H. Radauskas eil. „Juk tai romantika“. Esama keleto Δ atmainų, kurias vieną nuo kitos ne visada lengva atskirti.

- **Parodija**, labiausiai paplitusi stilizacijos atmaina, kurioje dažniausiai pamėgdžiojamas kito kūrinio stilius, idėjos, autoriaus pažiūros ar pan. ir išryškinamos juokingosios pusės. Tai daroma dažniausiai iki karikatūriškumo padidinant kai kuriuos kūrinio bruožus, stiliaus ypatybes (pvz., parodistai dar labiau pailgina ilgus parodijuojamo kūrinio sakinius, sentimentalų stilių padaro dar sentimentalesnį ir pan.). Poezijoje Δ įsitvirtino dar Antikos kultūroje, jos objektas buvo ne tik literatūra, bet ir religiniai ritualai, visuomenės papročiai. Senovės Graikijoje vadinamieji aukštieji žanrai turėjo savo parodijinius atitikmenis (pvz., Aristofano komedijos parodijavo Aischilo ir Euripido tragedijų stilių). Svarbus vaidmuo Δ teko Viduramžiais ir ypač Renesanso epochoje (pvz., ispanų rašytojas M. de Servantesas (Cervantes) *Don Kichote* parodijavo visą Viduramžių nuotykių romano tradiciją, prancūzų rašytojas F. Rable (Rabelais) *Gargantiua ir Pantagriuelyje* – scholastiką). Vienas žymiausių Apšvietos epochos parodistų – prancūzų filosofas ir rašytojas Volteras (Voltaire). Δ išliko populiarūs iki šių dienų. Lietuvių lit-roje Δ buvo pamėgę avangardinės pakraipos rašytojai (K. Binkio eilėraščių ciklas *Penki pavasariai*, T. Tilvyčio kn. 3 *grenadieriai*, 1926), vėliau – Vl. Šimkus (*Bitės pabėgėlės*, 1973). Ne tik literatūrinės klišės, bet ir laikraščių stilių, politinį diskursą šmaikščiai parodijuoja J. Erlickas. Δ objektas gali būti ne tik konkretus kūrinys ar autorius, bet ir literatūrinė kryptis, tradicija (pvz., H. Radausko poezijoje parodijuojama romantizmo poetika), tam tikri literatūrinės technikos, kompoziciniai ypatumai ir pan.

- **Travestija**, parodijos atmaina, kai rimtas kūrinys pašaipiai parafrazuojamas – išlaikomi pagrindiniai kompoziciniai bei tematiniai imituojamo kūrinio elementai, tačiau stilius smarkiai pakeičiamas: dažniausiai vadinamasis aukštasis stilius pakeičiamas žemuuju, patetiškas, deklaratyvus kalbėjimas – buitisku ar net vulgariu. Tokio antikinės dramos imitavimo pavyzdžiu galėtų būti J. Marcinkevičiaus poema *Heroica*, arba *Prometėjo pasmerkimas*.

- **Pastišas**, stilizacijos atmaina, kai mėgdžiojama konkretaus kūrinio, autoriaus ar lit-ros srovės stilistinė maniera. Iš pirmo žvilgsnio pastišas gali pasirodyti panašus į parodiją, bet jis kuriamas kaip literatūrinis žaidimas, pokštas, nesiekiant išjuokti mėgdžiojamo kūrinio ar lit-ros reiškimo. Tokio pastišo pavyzdžiu galėtų būti V. Šimkaus eil. „Vasaros idilė“, kuriame imituojama A. Strazdo „Pasterkos, arba piemenų giesmės“ stilistika. Pastišas, kartais apibūdinamas kaip šaltas, beastris mėgdžiojimas, būdingas post-

modernistinei lit-rai; tokio Δ pavyzdžių yra K. Ostausko dramose.

Tropas, perkeltine reikšme vartojamas žodis ar žodžių junginys; retorinė kalbos figūra. Perkeltinės reikšmės elementas pakeičiamas kitu, semantiškai artimu, tačiau esamame kontekste neįprastu. Priskausmai nuo Δ rūšies, šis perkėlimas gali remtis dviejų dalykų panašumu (metafora) arba gretimumo ryšiais (metonimija) – metaforos ir metonimijos grupės sudaro Δ daugumą. Δ priskiriamos ir kai kurios kitos figūros.

- **epitetai**, vaizdingas kokios nors daikto, reiškimo ar veiksmo ypatybės įvardijimas, pvz., aukso svajonė, ugninės žaros ir pan.

- **palyginimas**, panašumu paremtas dviejų daiktų arba reiškinių sugretinimas, pvz., „Pro aukštus vartus / Ateinu / Kaip viešnia... (J. Degutyte); Laumė juostą pakabina / Kaip vainiką – danguje (H. Radauskas).

- **perifrazė**, daikto ar reiškimo netiesioginis įvardijimas, nusakymas kitais žodžiais, pvz., akis – regėjimo organas. S. Nėries eilėraštyje perifrastiškai įvardijamas Kaunas: „Kur baltas miestas / Kur Nemunėlis“. Perifrazė buvo mėgstama klasicizmo poetikoje (pvz., gausios perifrastinės valstiečio charakteristikos D. Poškos *Mužike Žemaičių ir Lietuvos*).

- **eufemizmas**, nemalonios ar nepadorios prasmės žodžių pakeitimas kitais, neutraliais, pvz., vietoj „numirė“ sakoma „pasitraukė“, „išėjo“ ir pan.

Žanras, grupė lit-ros kūrinių, kuriuose pasikartoja panaši tematika, problematika ir jų pateikimo būdas – struktūra, kompozicija, formalios teksto organizavimo savybės. Visa tai gali būti traktuojama kaip žanrinės taisyklės, normos. Δ yra viena pagrindinių sąvokų, kuria remiasi lit-ros tekstų klasifikacija, ir drauge viena esminių lit-ros mokslo problemų. Δ yra glaudžiai susijęs su lit-ros rūšimi ir yra jos sąlygojamas (pvz., epo žanrai – romanas, novelė, apysaka, lyrikos – sonetas, elegija, odė, dramos – tragedija, komedija). Δ įvairiais laikotarpiais suprantamas skirtingai, jį nevienodai traktuoja įvairios lit-ros teorijos mokyklos. Klasicizmas labai sureiškšmino Δ kategoriją. Romantikai, siekę kūrinio individualizacijos, ėmėsi Δ maišyti, nutrynė griežtas jų ribas. Modernizmo iškelta individualios genijaus raiškos idėja buvo nesuderinama su žanriniais šablonais. Visa XX a. ir XXI a. lit-ra Δ linkusi traktuoti gana laisvai. Naujai Δ žiūrėjo modernios lit-ros teorijos. Formalizmas siejo Δ su komunikacijos situacija – t. y. santykiu tarp rašytojo ir skaitytojo. Struktūralistai žanrinę normą traktuoja kaip vieną iš dinaminių struktūros veiksnių, lemiančių lit-ros procesą, – Δ atstovauja bendrai tendencijai, kurią atskiras kūrinys siekia įveikti. Panašiai Δ žiūri semiotika. Pz., rusų literatūrologas ir kultūros tyrinėtojas J. Lotmanas Δ laiko tipologi-

niu kriterijumi. Pagal jį skiria lit-os epochas, sroves, tipus, orientuotus į tapatybę (t. y. siekiančius atitikti Δ reikalavimus) ir orientuotus į skirtybę (šiuo atveju Δ tėra kliūtis, kurią reikia įveikti ieškant naujų meninių formų). Įtakingą Δ teoriją sukūrė rusų lit-ros tyrinėtojas M. Bachtinas, vienas žymiausių romano Δ tyrinėtojų, – jis kalba apie Δ kaip apie pačios lit-ros pradžią siekiančią kultūrinę atmintį. Lietuvių literatūrologijoje daugiausia dėmesio skiriama prozos žanrams (pvz., A. Zalatorius *Lietuvių apsakymo raida ir poetika*, 1971; A. Kalėdos *Romano struktūros metmenys*, 1996; J. Sprindytės *Lietuvių apysaka*, 1996).

Žemė, naujosios lietuvių poezijos antologija, išleista Los Andžele (JAV) 1951. Antol. publikuota J. Kėkšto, K. Bradūno, A. Nykos-Niliūno, H. Nagio, V. Mačernio poezija bei įvadinis J. Girmiaus straipsnis „Žmogaus prasmės žemėje poezija“. Straipsnis turi paantraštę „Trečiajai mūsų poezijos kartai atėjus“ ir traktuoja žemėninkus kaip generaciją, kuriančią nei subjektyvią (kaip neoromantikai), nei objektyvią (t. y. idėjinę, visuomeninę), o labiau į bendruosius žmogaus rūpesčius įsižiūrinčią filosofinę poeziją. Į kultūrinę recepciją žemėninkai (jie vadinami ir lankininkais – nuo žurnalo *Literatūros lankai* pavadinimo) įėjo kaip viena karta, kurios atstovus sieja bendras likimas. Kaip menininkai jie pradėjo formuotis dar Nepriklausomoje Lietuvoje (čia pradėjo studijuoti ar baigė studijas, paskelbė pirmąsias publikacijas), tačiau visu kūrybiniu pajėgumu išsiskleidė jau išėivijoje (pirmosios šios kartos atstovų knygos spausdinamos jau Vokietijoje). Tiesa, tai tik apibendrintas istorinės situacijos modelis – V. Mačernis žuvo Lietuvoje 1944, kiek kitoks ir J. Kėkšto, kalėjusio Lenkijos ir sovietiniame kalėjimuose, emigracijai pasirinkusio kitą žemyną, likimas. Tačiau labiau nei gimimo laikas ar istorinė patirtis žemėninkus siejo santykis su ta patirtimi: tremtį jie priėmė kaip egzistencinį išbandymą. Kūryboje jis nevirsta retorišku prarastos žemės apdainavimu ar asmeninio skausmo išsakymu. Netektis transformuojama į būtines prasmės ieškojimą, išreikiama skirtinga poetine maniera (nuo gana tradicinio K. Bradūno eilėraščių, išsakančio pamatinį žmogaus artumo žemę krikščioniškos ir pagoniškos mitologijos simboliais, iki intelektualios vakarietiškos kultūros patirtį sugėrusios A. Nykos-Niliūno kūrybos). Žemėninkai apskritai lit-ros kūrinių traktavo visų pirma kaip estetinę vertybę, orientavo lietuvių literatūrą į vakarietiškos tradicijos liniją, „kitaip tariant, nenormalioje padėtyje išimtinio istorijos momentu buvo užsiangažuota visuotinės, menu išsakomos civilizacijos srovės tęstinumui. Pavergtą kraštą apleidusį

pabėgėlių sauja apsisprendė elgtis kaip tauta, turinti savo kultūrą ir vidinę laisvę, kitų tautų tarpe, o ne kaip mobilizuoti kareiviai, tėvynės laisvės vardan savąją uždarę į ateities kraičio skrynią“ (R. Šilbajoris). Žemės idėjų ir estetinių orientacijų tąsa buvo *Literatūros lankų* žurnalas.

Žodžių žaismas, dažniausiai panašiai skambančių, bet skirtingas reikšmės turinčių žodžių sugretinimas, sukuriantis reikšmės dviprasmiškumą, neretai sukeliantis komišką efektą. Δ dažniausiai pasitaiko poezijoje, jį ypač mėgsta avangardistinės pakraipos rašytojai. Stilistika ir retorika skiria daugelį Δ rūšių.

- **Kalambūras**, panašaus skambėjimo, humoristinio ar satyrinio pobūdžio žodžių sugretinimas. Kaip ir kitas žodžių žaismo rūšis, Δ mėgo keturvėjininkai; pvz., K. Binkis varijuoja „Laisvės alėjos“ pavadinimą: „į laisvę alėjų“, „varva laisvės aliejum“; sugretina 'kompromisą' ir 'kompresą' – „kompromisų kloti kompresus“.
- **Ekvivokacija**, arba **dviprasmybė**, daugiareikšmė frazė ar pasakymas, kuris remiasi panašiu į kitus pasakymus skambesiu ar galimybe jį perskaityti keliais būdais; pvz., A. Rimydžio „Aš Vargo Mistros [vargamistros] vaikas“, J. Žlabio-Žengės „Mes pajūry išbriodom klaipią pėdą“ [Klaidpėdą].
- **Anagrama**, visos ar kai kurios žodžio, frazės ar pasakymo raidės, sukeistai kartojamos kitame žodyje, frazėje ar sakinyje. Δ buvo vartojama jau senojoje poezijoje: svarbus žodis, dažniausiai dievybės vardas, tekste ne tik tiesiogiai minimas, bet ir „paslepiamas“ fonetiniuose teksto sąskambiuose. Ši priemonė vartota ir Viduramžių poezijoje, pvz., prancūzų poetas F. Vijonas (Villon) savo eilėraščiuose tokiu būdu užšifravo autobiografinės nuorodas. Knygoje *Avangardizmo sūkurys* D. Striogaitė pateikia K. Binkio versto E. Potjė (Pottier) „Internacionalo“ I strofoje paslėptos Δ perskaitymą („Kiek remis / Plikus / Ura į / Mitingus, / Ura!“).
- **Metagrama**, pirmų raidžių ar skiemenų sukeitimas greta esančiuose žodžiuose, pvz., šalta balta – balta šalta. Δ vadinama ir žaisminga žodžių eilė, kai prie kiekvieno žodžio pridedama po raidę, pvz., aro-varo-svaro.
- **Paronomazija**, panašiai skambančių žodžių sugretinimas, norint išryškinti jų reikšmių artimumą ar tolimumą, pvz., V. Mykolaičio-Putino eilėraštitis „Vasaris“ grindžiamas „vasario“ ir „vasaros“ gretinimu. Δ dažniausiai yra kalambūro pagrindas.

Laiko juosta

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1304		Dantė Aligjeris pradeda kurti <i>Dieviškąją komediją</i> (išleista 1472)	Lietuvą valdo didysis kunigaikštis Vytenis, viešpatauja 1295–1316	Šventąją Romos imperiją valdo Albertas I Habsburgas, viešpatauja 1298–1308
1349		Džovani Bokačas sukuria <i>Dekameroną</i> (1349–1353)	Romos popiežius pažada Lietuvos kunigaikščiui Kęstučiui karūną	Europą siaubia maro epidemija (1347–1350)
1370		Frančeskas Petrarka sukuria poezijos rinkinį <i>Kanconjerė</i>	Algirdas ir Kęstutis surengia žygius prieš Kryžiuočių ordiną ir Maskvą	Romos popiežiumi tampa Grigalius XI (1370–1378)
1420	Lietuvos didysis kunigaikštis Vytautas laiške Romos imperatoriui Žigmantui aiškina, kad lietuviai ir žemaičiai yra vienos kalbos ir tautos žmonės	Filipas Bruneleskis suprojektuoja Florencijos katedrą	Popiežius Martynas V įsteigia Žemaičių vyskupystę	
1440			Kazimieras Jogailaitis išrenkamas Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu, valdo iki 1492	
1446	Sudaromas Trumpasis Lietuvos metraščių sąvadas			
1450		Johanas Gutenbergas išspausdina pirmąsias knygas		
1453			Lietuvos seimas Vilniuje svarsto, kaip nuo Lenkijos apginti Voluinę	Turkai užima Konstantinopolį, žlunga Bizantijos imperija
1462				Maskvos Didžiąją Kunigaikštystę pradeda valdyti Jonas III, pasiskelbęs visos Rusijos patvaldžiu, valdo iki 1505
1479				Susikuria Ispanijos valstybė
1480				Maskvos Didžioji Kunigaikštystė išsilaisvina iš totorių
apie 1485		Sandras Botičelis nutapo paveikslą <i>Veneros gimimas</i>		
1489		Išleidžiamas Fransua Vijono poezijos rinkinys <i>Didysis testamentas</i>		
1492	Vilniuje vėl įsikuria didžiojo kunigaikščio dvaras		Aleksandras Jogailaitis išrenkamas Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu, valdo iki 1506	Kolumbas atranda Ameriką
1497		Leonardas da Vinčis nutapo <i>Paskutinę vakarienę</i>		Vaskas da Gama atranda kelią į Indiją (1497–1498) Portugalai pasiekia Rytų Afriką
1500			Maskva mūšyje prie Vedrošos pirmą kartą įveikia Lietuvos kariuomenę	
1501	Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro pasiuntinys Erazmas Vitelijus Romoje popiežiui Aleksandriui VI pasako kalbą, aukštinančią Lietuvą, lietuvių tautą ir Vytautą	Erazmas Roterdamielis parašo <i>Pagiriamąjį žodį kvailybei</i>		
1502		Leonardas da Vinčis nutapo <i>Moną Lizą</i>		

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1504		Albrechtas Diureris sukuria graviūrą <i>Adomas ir Ieva</i>		
1506			Žygimantas Senasis Jogailaitis išrenkamas Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu, valdo iki 1548	
1507	Dominikonai Vilniuje atidaro aukštesniąją mokyklą, kurioje pirmą kartą Lietuvoje pradėta mokyti filosofijos ir teologijos		Maskva pradeda karą prieš LDK, kuris su pertraukomis tęsiasi 30 metų	
1508				Henrikas VIII tampa Anglijos karaliumi
Apie 1511	Sudaromas Vidurinis Lietuvos metraščių sąvadas (apie 1511–1518)			
1512			Oršos kautynėse Lietuvos kariuomenė sutriuškina Maskvos kariuomenę	
1513		Nikolas Makiavelis parašo veikalą <i>Valdovas</i> (išleistas 1532)		
1517		Martynas Liuteris Vitenberge paskelbia garsiąsias 95 tezes, prasideda reformacijos sąjūdis		
1519	Sudaromas Platusis Lietuvos metraščių sąvadas, vadinamas Bychovco kronika (apie 1519–1525)	Rafaelis Santis nutapo paveikslą <i>Leonas X ir du kardinolai</i>		Hernanui Kortesui vadovaujant pradedamas Amerikos užkariavimas Pirmoji kelionė aplink pasaulį, kuriai vadovavo Fernardas Magelanas (1519–1521)
1522	Pranciškus Skorina savo įkurtoje Vilniaus spaustuvėje išspausdina pirmą LDK knygą <i>Mažoji kelionių knygelė</i>			
1523	Mikalojus Husovianas Krokovoje išleidžia <i>Giesmę apie stumbro išvaizdą, žiaurumą ir medžioklę</i>			
1525				Albrechtas Brandenburgietis prisiekia Žygimantui Senajam ir skiriamas Prūsijos valdovu: Prūsija tampa pasaulietine kunigaikštyste
1527				Karolio V kariuomenė užima Romą
1529	Priimamas Pirmasis Lietuvos Statutas		Žygimantas Augustas paskelbiamas Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu, vėliau karūnuojamas Lenkijos karaliumi, valdo 1548–1572	
1530				Prasideda katalikų ir protestantų kovos Vokietijoje, tęsiasi iki 1555
1532		Fransua Rablé išleidžia romaną <i>Pantagriuelis</i> (kitos dalys išleidžiamos 1534, 1546, 1552)		

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1533				Maskvos valdovu tampa Jonas IV Žiaurusis, valdė iki 1584
1534		Martynas Liuteris išleidžia Bibliją vokiečių kalba Fransua Rablé išleidžia romaną <i>Gargantua</i>	Lietuvos karas su Maskva, Lietuva sulaiko Maskvos veržimąsi į tolimesnes Dniepro sritis (1534–1537)	Henrikas VIII tampa Bažnyčios vadovu, įkuria anglikonų bažnyčia
1536		Kalvinas išleidžia veikalą <i>Krikščionių tikėjimo pamokymas</i> Mikelandželas Buonarotis Vatikano Siksto koplyčioje pradeda tapyti <i>Paskutinį teismą</i>		
1539				Viler Kotrė ediktu prancūzų kalba tampa oficialia Prancūzijos kalba
1540				Ignacas Lojola įkuria Jėzuitų ordiną
1541	Abraomas Kulvietis įsteigia pirmąją pasaulietišką kolegiją Vilniuje			
1542				Romoje įsteigiama šventoji officija – aukščiausiasis apeliacinis teismas eretijų klausimais
1543	Abraomas Kulvietis parašo laišką Bonai Sforcai – <i>Tikėjimo išpažinimą</i> – pirmą reformacijos tekstą Lietuvoje	Išleidžiamas Mikalojaus Koperniko veikalas <i>Apie dangaus sferų sukimąsi</i>		
1544	Žygimantas Augustas įsiskiria Vilniuje ir čia atkuria valdovo dvarą su turtinga biblioteka	Įkuriamas Karaliaučiaus universitetas		
1545				Prasideda Tridento bažnytinis susirinkimas (1545–1563)
1547	Karaliaučiuje išleidžiama pirmoji lietuviška knyga – Martyno Mažvydo <i>Katekizmas</i>			Maskvoje Jonas IV Žiaurusis pasiskelbia „visos Rusijos caru“
1549	Martynas Mažvydas išleidžia knygą <i>Giesmė šv. Ambraziejaus bei Augustino</i>	Joachimas Diu Belė išleidžia veikalą <i>Prancūzų kalbos gynimas ir pašlovinimas, kuriame ragina rašyti ne lotynų, bet tautine kalba</i>		
1550	Mykolas Lietuvis parašo politinį traktatą <i>Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius</i> (išleistas Bazelyje 1615)		Barbora Radvilaitė karūnuojama Lenkijos karaliene	
1553	Mikalojus Radvilas Juodasis Lietuvos Brastoje (dabartinėje Baltarusijoje) įkuria pirmąją lotyniškojo šrifto spaustuve		M. Radvilas Juodasis pereina į reformaciją, Lietuvoje ima kurtis protestantų bažnyčios	
1555				Pasirašoma Augsburgio taikos sutartis, baigiasi katalikų ir protestantų kovos Vokietijoje
1557			Paskelbiamas „valakų įstatymas“: žemės ūkyje įvedama valakų sistema	Šventoji officija paskelbia pirmąjį indeksą – uždraustų knygų sąrašą

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1558				Jonas IV įsiveržia į Livoniją: prasideda Livonijos karas Elžbieta I vainikuojama Anglijos karaliene (1558–1603)
1559	Mažvydas išleidžia pirmąją lietuvišką agendą – krikšto apeigų knygą <i>Forma krikštymo</i>		Pasirašoma LDK ir Livonijos sutartis	
1560	Augustinas Rotundas įteikia lotyniškai parašytos Lietuvos istorijos rankraštį LDK kancleriui M. Radvilui Juodajam			
1561			Lietuva prisijungia Livoniją	
1562			Prasideda Lietuvos ir Maskvos karas dėl Livonijos, tęsiasi iki 1583	Religiniai karai Prancūzijoje (1562–1598)
1563	Išverčiama į lenkų kalbą ir išspausdinama pirmoji Lietuvos Biblija, vadinamoji Brastos arba Radvilų Biblija Petras Roizijus Krokuvoje išleidžia Lietuvos teismų <i>sprendimus</i>		Maskvos kariuomenė užima Polocką LDK seimas įteisinga krikščioniškas religijas išpažįstančių piliečių lygiateisiškumą	
1564	Augustinas Rotundas išleidžia publicistinį kūrinį <i>Lenko pasikalbėjimas su Lietuviu</i>		Lietuvos kariuomenė pasiekia pergalę prieš Maskvą Ulos mūšyje Lietuvoje įvedami bajorų renkami teismai	
1566	Priimamas Antrasis Lietuvos Statutas Baltramiejus Vilentas išleidžia pirmojo lietuviško giesmyno <i>Giesmės Krikščioniškos I dalį</i> , kurią parengė M. Mažvydas		Lietuvoje įteisinama bajoriškoji demokratija – seimeliai ir jų renkamas seimas	Prasideda Nyderlandų revoliucija (1566–1579)
1569	Vilniaus vyskupo Valerijono Protasevičiaus pakviesti Lietuvoje įsukuria jėzuitai Pirmasis Lietuvoje spektaklis – Stefano Tucio komedija „Heraklis“, ji buvo parodyta per Vilniaus jėzuitų kolegijos atidarymo iškilmes		Liubline sudaryta Lietuvos ir Lenkijos unija: sukuriama Abiejų Tautų Respublika (ATR) Lietuva netenka Palenkės, Voluinės, Podolės ir Kijevo	
1570	Įkurta Vilniaus jėzuitų kolegija Pastatytas pirmasis Lietuvoje mokyklinis spektaklis – Stepono Tučio komedija <i>Herkulis (Hercules)</i> , suvaidinta per Vilniaus jėzuitų kolegijos atidarymo iškilmes			
1572	Andrius Volanas paskelbia veikalą <i>Apie politinę arba pilietinę laisvę</i>		Miršta Žygimantas Augustas, paskutinis LDK valdovas Jogailaitis	Prasideda ginkluotos katalikų ir hugenotų kovos Prancūzijoje (1572–1598), šv. Baltramiejaus naktis Paryžiuje
1573		Džakomas dela Porta suprojektuoja Romos Jėzaus bažnyčią	Henrikas Valua išrenkamas ATR valdovu, valdo iki 1574	

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1576	Augustinas Rotundas įteikia Steponui Batorui Lietuvos kunigaikščių istorijos santrauką		Steponas Batoras išrenkamas ATR valdovu, valdo iki 1586	
1579	Įkuriamas Vilniaus universitetas		Steponas Batoras žygiuoja prieš Maskvą ir susigrąžina Polocką	Susikuria Olandijos valstybė
1580	Polocke įkuriama jėzuitų kolegija	Mišelis de Montenis publikuoja pirmąsias <i>Esé</i> knygas		
1581			Įkuriamas Vyriausiasis Lietuvos Tribunalas	
1582	Motiejus Strijkovskis Karaliaučiuje išleidžia <i>Lenkų, lietuvių, žemaičių ir visos Rusijos kroniką</i> – pirmąją spausdintą Lietuvos istoriją Jėzuitų kolegija įsteigiama Rygoje		Baigiasi Livonijos karas	
1584	Pradėta statyti pirmoji barokinė Lietuvos šventovė – Šv. Mikalojaus bažnyčia Nesvyžiuje (baigta 1593)	Džordanas Brunas paskelbia veikalą <i>Apie begalybę, visatą ir pasaulius</i>		Miršta Jonas IV Žiaurusis, Maskvos valstybėje prasideda sumaištis, kuri tęsiasi iki Mykolo Romanovo valdymo pradžios
1585	Paulius Oderbornas Vitenberge išleidžia pirmąją Lietuvoje parašytą biografinę apybraižą <i>Didžiojo Maskvos kunigaikščio Ivano Vasiljevičiaus gyvenimas</i>			
1588	Priimamas Trečiasis Lietuvos Statutas		Lietuva pripažįsta Žygimantą Vazą Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu, jis ATR valdo iki 1632	Ispanų „Nenugalimos armados“ sutriuškinimas ir Anglijos jūrinės galios suklestėjimas
1590	Jonas Bretkūnas baigia į lietuvių kalbą versti visą Bibliją (liko rankraščių)			
1591	Karaliaučiuje išspausdinamas pirmas lietuviškų pamokslų rinkinys – Jono Bretkūno <i>Postilė</i>			
1592	Jonas Radvanas Vilniuje išleidžia pirmąjį Lietuvos herojinį epą <i>Radviliada</i>			
1595	Mikalojus Daukša Vilniuje išleidžia lietuvišką <i>Katekizmą</i>			
1598				Pasirašomas Nanto ediktas, kuriuo hugenotams suteikiama tikėjimo laisvė (atšauktas 1685)
1599	Mikalojus Daukša Vilniuje išleidžia <i>Postilę su Prkalba į malonijų skaitytoją</i>			
1600		Viljamas Šekspyras sukuria <i>Hamletą</i>		Džordanas Brunas už ereziją Romoje sudeginamas ant laužo
1601	Mikalojus Kristupas Radvilas Našlaitėlis Braunsberge išleidžia knygą <i>Kelionė į Jeruzalę</i>			
1602			Karalaitis Kazimieras paskelbiamas šventuoju	

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1604	Pradedama statyti Vilniaus Šv. Kazimiero bažnyčia – pirmoji barokinė Vilniaus šventovė (baigta 1618) Vilniuje išleidžiamas Šventojo Kazimiero teatras			
1605	Laurencijus Bojeris Vilniuje išleidžia herojinę poemą <i>Karolomachija</i>	Migelis de Servantesas išleidžia <i>Don Kichoto I</i> dalį (II d. 1615 m.)	Jono Karolio Chodkevičiaus vadovaujama kariuomenė sutriuškina švedus prie Salaspilio (Kirchholmo)	
1606			Bajorų maištas prieš Žygimantą Vazą (1606–1608)	
1607		Pastatyta pirmoji opera – Kludijaus Monteverdžio <i>Orfėjas</i>		Įkurta pirmoji anglų kolonija Amerikos žemyne – Virdžinija
1609		Lope de Vegas paskelbia traktatą <i>Naujas menas komedijoms mūsų laikais kurti</i>	ATR kariuomenė užima Maskvą (1609–1611)	
1610	Petras Skarga publikuoja <i>Pamokslus Seimui</i>			Prancūzijos karaliumi tampa Liudvikas XIII (1610–1643)
1611			ATR kariuomenė iš Maskvos atsiima Smolenską	Gustavas Adolfas tampa Švedijos valdovu (1611–1632)
1613	Mikalojus Kristupas Radvilas Našlaitėlis Amsterdame išspausdina pirmąjį Lietuvoje dailininko Tomo Makovskio nubraižytą LDK žemėlapi, pagal kurį vėliau braižomi Lietuvos žemėlapiai pasaulio atlasuose iki XVIII a. II pusės			Rusijos valdovu išrenkamas Mykolas Romanovas
1616	Įsteigiama jėzuitų kolegija Kražiuose			
1618	Martynas Smigleckis išleidžia logikos vadovėlį			Prasideda Trisdešimties metų karas (1618–1648)
1619	Meletijus Smotrickis Vievyje išleidžia pirmąją <i>Slavų gramatiką</i>			
1620	Konstantinas Sirvydas Vilniuje išleidžia pirmąjį lietuvių kalbos žodyną	Frensis Beikonas paskelbia <i>Naująjį organoną</i> ir <i>Didįjį mokslų atnaujinimą</i>		
1621			Jono Karolio Chodkevičiaus vadovaujama kariuomenė mūšyje prie Chotino nugalė turkus Švedai užima Rygą	
1622		Rubensas nutapo <i>Marijos de Mediči istoriją</i>		
1625	Kelne išleidžiamas Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus pirmasis poezijos rinkinys <i>Trys lyrinių eilėraščių knygos</i>		Švedų kariuomenė užima Biržų pilį	Angliją pradeda valdyti Karolis I (1625–1649)
1627	M. K. Sarbievijus baigia rašyti poetikos traktatą <i>Apie aštrų ir šmaikštų stilių</i>			
1628	Amsterdame publikuojami Samuelio Pšipkovskio <i>Samprotavimai apie bažnytinę taiką ir santarvę</i>			

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1629	Konstantinas Sirvydas Vilniuje išleidžia pamokslų rinkinio <i>Punktai sakymų I dalį</i> (II d. išleista 1644)			
1630		Rubensas nutapo <i>Taikos palaimos alegoriją</i>		
1632			Vladislovas Vaza išrenkamas ATR valdovu, valdo iki 1648	
1632	Amsterdame išeina ketvirtasis M. K. Sarbievijaus poezijos leidimas, kuriam antraštinį puslapį nupiešė Rubensas	Gallilėjas Galilėjus išleidžia <i>Dialogą apie dvi svarbiausias pasaulio sistemas</i>	Maskva pradeda karą dėl Smolensko. Polianovkos taikos sutartimi (1634) Maskva atsisako pretenzijų į Livoniją, Smolenską pripažįsta Lietuvai	
1635	Vladislovas Vaza Vilniaus Žemutinėje pilyje įsteigia profesionalų operos teatrą	Pedro Kalderonas sukuria dramą <i>Gyvenimas – tai sapnas</i> Kardinolas Rišeljė įkuria Prancūzijos akademiją		
1636	Vilniaus Žemutinėje pilyje pastatyta pirmoji opera – Marko Skakio <i>Elenos pagrobimas</i> Vilniuje baigta statyti Šv. Kazimiero koplyčia			
1637		Renė Dekartas parašo <i>Samprotavimų apie metodą</i> Pastatyta Pjero Kornelio tragikomedija <i>Sidas</i> Pirmasis muzikinis teatras įkuriamas Venecijoje		
1640				Prasideda Anglijos revoliucija, tęsiasi iki 1649
1642		Rembrantas nutapo <i>Nakties sargybą</i>		
1643		Evandželista Toričelis išranda gyvsidabrio barometrą		
1645	Žygimantas Liauksminas Vilniuje išleidžia <i>Retorikos meno taisykles</i>			
1647		Džiovanis Lorencas Berninis sukuria skulptūrų grupę <i>Šv. Teresės regėjimas</i>		
1648			Jonas Kazimieras Vaza išrenkamas ATR valdovu, valdo iki 1668	
1648			Prasideda Bagdono Chmelnickio vadovaujamas kazokų sukilimas, tęsiasi iki 1654	Baigiasi Trisdešimties metų karas
1649	Jėzuitai įsteigia mokyklą Kaune, kuri 1653 tampa kolegija			Anglijos karaliui Karoliui I įvykdoma mirties bausmė
1650	Albertas Vijūkas-Kojalavičius Gdanske išleidžia <i>Lietuvos istorijos I dalį</i> (II d. publikuojama Antverpene 1669) Kazimieras Semenavičius Amsterdame išleidžia <i>Didįjį artilerijos meną</i>			

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1653	Danielius Kleinas Karaliaučiuje išleidžia pirmąją lietuvių kalbos gramatiką Kėdainiuose išleidžiama <i>Knyga nobažnystės krikščioniškos</i>			
1654			Prasideda Maskvos invazija į Lietuvą	
1655			Maskvos ir kazokų kariuomenė pirmą kartą užima LDK sostinę Vilnių Prasideda Švedijos invazija, kuri tęsiasi iki 1660 Kėdainiuose Lietuvos bajorija sudaro uniją su Švedija	
1656		Blezas Paskalis sukuria filosofinius <i>Laiškus provincialui</i> (1656–1657)		Prasideda Švedijos ir Maskvos karas
1660	Samuelis Boguslovas Chilinskis Londone pradeda spausdinti lietuvišką Bibliją, bet darbo nebaigia		Sudaroma Olyvos taikos sutartis tarp ATR ir Švedijos, prasideda 40 metų taikos su Švedija laikotarpis	Anglijoje restauruojama monarchija
1661			Per 1654–1661 karą, marą ir badą Lietuva netenka pusės gyventojų	Prancūziją pradeda valdyti Liudvikas XIV (1661–1715)
1664		Moljeras sukuria komediją <i>Tartiufas</i> , kuri po premjeros uždraudžiama (draudimas atšauktas 1669)		
1666	Danielius Kleinas Karaliaučiuje išleidžia giesmyną <i>Naujos giesmių knygos</i>	Izaokas Niutonas atranda visuotinės traukos dėsnį		
1667	Žygimantas Liauksminas išleidžia vadovėlį <i>Muzikos teorija ir praktika</i>	Džonas Miltonas išleidžia poemą <i>Prarastasis rojus</i>	Sudaroma Andrusavo taika tarp ATR ir Maskvos, kuriai atitenka Kijevas ir dalis Ukrainos Mykolas Kazimieras Pacas tampa LDK didžiuoju etmonu	
1668		Moljeras sukuria komediją <i>Šykštuolis</i>	Valdovas Jonas Kazimieras Vaza atsisako sosto	
1669			ATR valdovu išrenkamas Mykolas Kaributas Višnioveckis, valdo iki 1673	
1670		Baruchas Spinoza išleidžia <i>Teologijos ir politikos traktatą</i>		
1673			ATR kariuomenė Chotino mūšyje nugalė turkus. ATR seimas nutarė kas trečią seimą šaukti Lietuvos Gardine	
1674		Nikolas Bualo išleidžia <i>Poezijos meną</i> Žanas Rasinus sukuria tragediją <i>Ifigenija</i>	ATR valdovu išrenkamas Jonas Sobieskis, valdo iki 1696	
1681	Baigta statyti Vilniaus Šv. Petro ir Pauliaus bažnyčia (pradėta 1668)			
1682		Pastatyti barokiniai Versalio rūmai		
1683			Jono Sobieskio vadovaujama kariuomenė įveikia turkus ir apgina Vieną	

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1687		Izaokas Niutonas paskelbia <i>Matematinius gamtos filosofijos pagrindus</i>		
1688				Anglijos „šlovingoji revoliucija“ – įsigali konstitucinė monarchija
1689				Petras I tampa Rusijos caru
1690	Motiejus Pretorijus baigia rašyti <i>Prūsijos grožybes, arba Prūsijos teatrą</i>	Džonas Lokas išleidžia veikalą <i>Žmogaus proto apybraiža</i>		
1697			Augustas II Saksas išrenkamas ATR valdovu, valdo 1697–1704 ir 1710–1733	
1700			Valkininkų kautynėse LDK bajorai sumuša Sapiegų kariuomenę	Prasideda Šiaurės karas (1700–1721)
1701	Karaliaučiuje pirmą kartą išleidžiamas Naujasis Testamentas lietuvių kalba		Augustas II Saksas įtraukia Lietuvą ir Lenkiją į Šiaurės karą	Frydrichas I Karaliaučiuje vainikuojamas Prūsijos karaliumi – Prūsija tampa karalyste Prasideda Ispanijos įpėdinystės karas, trukęs iki 1713
1703			Rusijos kariuomenė su Augusto II Sakso pritarimu užima Vilnių ir didelę dalį Lietuvos	
1704		Gotfrydas Vilhelmas Leibnicas paskelbia veikalą <i>Naujos apybraižos apie žmogaus protą</i>	ATR seimas vietoj atstatyto Augusto II Sakso karaliumi išrenka švedų remiamą Stanislovą Leščinskį	
1706	Jonas Šulcas išleidžia į lietuvių kalbą išverstas Ezopo <i>pasakėčias</i> Mykolas Merlinas išleidžia knygą <i>Pagrindinis lietuvių kalbos principas</i> Jokūbas Perkūnas parašo J. Šulco <i>Ezopo pasakėčių įvertinimą – pirmąją recenziją</i>		Augustas II Saksas atsisako sosto, pripažįsta valdovu Stanislovą Leščinskį	
1707				Anglija su Škotija įjungiamos į Jungtinę Karalystę
1709	Stanislovas Antanas Ščiuka išleidžia veikalą <i>Lenkijos užtemimas</i>	B. Kristoforis išranda fortepijoną	Prūsų Lietuvoje nuo maro (1709–1711) miršta pusė gyventojų, Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje – trečdalis	Rusijos kariuomenė nugali Karolio XII vadovaujamą švedų kariuomenę prie Poltavos
1710			Augustas II Saksas, remiamas Rusijos kariuomenės, seimo vėl pripažįstamas ATR valdovu	
1717			„Nebylusis“ ATR seimas	
1718	Karaliaučiaus universitete pradeda veikti Lietuvių kalbos seminaras	G. Farenheitas pagamina gyvsidabrio termometrą		
1719		Danielius Defo išleidžia <i>Robinsoną Kruzą</i>		
1721				Baigiasi Šiaurės karas Petras I pasiskelbia Rusijos imperatoriumi

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1726	Vilniuje įsteigiama vienuolių pijorų mokykla	Džonatanas Sviftas išleidžia <i>Guliverio keliones</i> Antonijus Vivaldis sukuria keturių koncertų ciklą <i>Metų laikai</i>		
1727		Johanas Sebastianas Bachas sukuria <i>Pasiją pagal šv. Matą</i>		
1730		Džeimsas Tomsonas išleidžia poemą <i>Metų laikai</i>		
1732		Volteras išleidžia tragediją <i>Zaira</i>		
1733			Augustas III Saksas išrenkamas ATR valdovu, valdo iki 1763	Prasideda ATR įpėdinystės karas, kuriame Saksonija, Austrija, Rusija kovoja prieš Prancūziją, Ispaniją, Sardiniją, Prūsiją, Bavariją
1735	Karaliaučiuje pirmą kartą išleidžiama visa Biblija lietuvių kalba Vilniuje pradedami spausdinti Jono Pašakauskio rengiami <i>Politiniai kalendoriai</i>			Prasideda Rusijos karas su Osmanų imperija, tęsiasi iki 1739
1740	Jėzuitai Vilniuje įsteigia mokyklą didikų vaikams (nuo 1751 pavadintą Kilmingųjų kolegija). Motiejus Dogelis imasi Vilniaus pijorų mokyklą pertvarkyti į Kilmingųjų kolegiją	Deividas Hjumas išleidžia veikalą <i>Traktatas apie žmogaus prigimtį</i>		Prūsiją pradeda valdyti karalius Frydrichas II, vadinamas Didžiuoju, valdė iki 1786 Austriją pradeda valdyti Marija Teresė, valdė iki 1780
1747	Pilypas Ruigys išleidžia <i>Lietuvių –vokiečių ir vokiečių–lietuvių kalbų žodyną</i> bei <i>Lietuvių kalbos kilmės, esmės ir būdo tyrinėjimą</i> , kuriame paskelbia pirmuosius spausdintus lietuvių tautosakos tekstus – tris lietuvių liaudies dainas Pauliaus Frydrichas Ruigys išleidžia veikalą <i>Lietuvių kalbos gramatikos pradmenys</i> Nesvyžiuje įsteigta Riterių akademija – pirmoji aukštoji karo mokykla Lietuvoje			
1748	Vilniaus Baroko architektūrinės mokyklos kūrėjas Jonas Kristupas Glaubicas baigė rekonstruoti Vilniaus Šv. Jono bažnyčią Mykolo Kazimiero Radvilo Žuvelės dvare Nesvyžiuje įsteigiamas teatras (veikė iki 1807), kuriame vaidinamos Pranciškos Uršulės Radvilienės sukurtos dramos (išleistos 1754)	Šarlis Monteskjė išleidžia traktatą <i>Apie įstatymų dvasią</i>		
1751		Denisui Didro vadovaujant pradedama leisti <i>Enciklopedija, arba Aiškinamasis mokslų, menų ir amatų žodynas</i> (1751–1780 išleidžiami 35 tomai)		

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1753	Jkuriama Vilniaus universiteto astronomijos observatorija Mykolas Olševskis išleidžia religinių skaitinių knygą <i>Broma atverta ing viečnastj</i> Vilniuje lenkų kalba išleidžiama Voltero drama <i>Zaira</i>			
1755	Antanas Skorulskis Vilniuje išleidžia <i>Filosofijos apybraižas</i> Karaliaučiuje išeina antras lietuviškos Biblijos leidimas			Lisabonoje įvyksta žemės drebėjimas
1756				Prūsijos karalius Frydrichas II užpuola Saksoniją – Europoje kyla Septynerių metų karas (1756–1763)
1758	Motiejus Dogelis išleidžia <i>Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės diplomatijos kodekso I dalį</i> (IV d. – 1764, V d. – 1759)			
1759	Vilniuje išleidžiamas lietuvių kalbos vadovėlis (iki 1800 pasirodo apie 20 leidimų)	Volteras išleidžia filosofinį romaną <i>Kandidas, arba Optimizmas</i>		
1760	Vilniuje pradedamas leisti pirmasis LDK laikraštis – <i>Lietuvos pasiuntinys</i> (lenk. <i>Kurier Litewski</i>) ir jo priedai <i>Literatūros žinios</i> bei <i>Užsienio žinios</i> Pranciškus Paprockis Vilniuje išleidžia istorijos ir geografijos vadovėlių <i>Namų žinios apie Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę su šios tautos istorija</i>			
1762		Žanas Žakas Ruso išleidžia romaną <i>Emilis, arba apie auklėjimą</i>		Kotryna II tampa Rusijos imperatore, valdo iki 1796
1764			Stanislovas Augustas Poniatovskis išrenkamas ATR valdovu, atsisako sosto 1795	
1766	Karolis Virvičius išleidžia <i>Racionaliąją visuotinės istorijos santrauką</i> (I–II d. 1766–1771)			
1767			Radome ATR bajorai sudaro konfederaciją	
1768			Sudaroma prieš karalių ir Rusijos savivalę nukreipta Baro konfederacija Rusija, Prūsija Austrija įsiveržia į ATR	Džeimsas Kukas atranda Australijos žemyną (1768–1771) Prasideda Rusijos karas su Osmanų imperija, tęsiasi iki 1774

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1769	Kazimieras Narbutas išleidžia <i>Logiką, arba Samprotavimo ir sprendimo mokslą</i>	Džeimsas Vatas užpatentuoja garo mašinos išradimą	Paulius Ksaveras Brastauskis įkuria Paulavos Respubliką	
Apie 1770		Johanas Volfgangas Gėtė pradeda rašyti <i>Faustą</i> (I dalis išleista 1808, II dalis – 1832)		
1772		Žanas Žakas Ruso parašo <i>Svarstymus apie Lenkijos valdžią ir apie jos reformų projektą</i> (išleisti 1782)	Pirmasis Abiejų Tautų Respublikos padalijimas	
1773	Įkuriamas Edukacinė komisija, kurios pirmininku išrenkamas Vilniaus vyskupas Ignotas Masalskis			Popiežius panaikina jėzuitų ordiną (vėl atkuriamas 1814)
1774	Adolfas Kamenskis išleidžia <i>Piliečių edukaciją</i> Antanas Tyzenhauzas Gardine įkuria teatrą ir baudžiauninkų vaikų muzikos mokyklą, joje mokoma kalbų, menų, matematikos	Johanas Volfgangas Gėtė parašo <i>Jaunojo Verterio kančias</i> Džošua Reinoldsas nutapa <i>Jozefo Barečio portretą</i>		
1775	Kristijonas Donelaitis baigia rašyti <i>Metus</i> (1765–1775)			Kyla Šiaurės Amerikos kolonijų karas dėl Nepriklausomybės (1775–1783)
1776		Adamas Smitas paskelbia traktatą <i>Tautų gerovė</i>		Priimama Amerikos Nepriklausomybės deklaracija, sukuriamos Jungtinės Amerikos Valstijos
1778	Slanime įkuriamas <i>Vaikų baleto departamentas</i> (veikė 17 metų), kur baudžiauninkų vaikai mokosi šokio, skaityti, rašyti	Johanas Herderis išleidžia knygą <i>Tautų dainos</i> (1 t. – 1778, 2 t. – 1779), kurioje tarp 162 įvairių tautų dainų paskelbia 8 lietuvių liaudies dainas		
1780	Mykolas Kazimieras Oginskis Slanime pastato modernius, didžiąjai barokinei operai ir baletams atlikti pritaikytus <i>Naujuosius operos namus</i>			Vokietijos imperatoriumi ir Austrijos valdovu tampa Juozapas II, valdo iki 1790
1781		Imanuelis Kantas išleidžia <i>Grynojo proto kritiką</i>		
1782	Pagal Lauryno Gucevičiaus projektą pradedama rekonstruoti Vilniaus katedra, po trejų metų – ir Vilniaus rotušė	Johanas Volfgangas Gėtė sukuria dramą <i>Žvejė</i> , kurioje panaudojo vestuvinę lietuvių liaudies dainą Pradedama dalimis leisti Ž. Ž. Ruso <i>Išpažintis</i> (1782–1789)		
1784		I. Kantas paskelbia straipsnį <i>Atsakymas į klausimą „Kas yra Švietimas?“</i>		

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1785	Išleistas Jeronimo Stroinovskio veikalas <i>Prigimtinės, politinės teisės, politinės ekonomijos ir tarptautinės teisės mokslas</i> Vilniuje pradeda veikti pirmas Lietuvoje profesionalus dramos ir muzikinis miesto teatras	Frydrichas Šileris sukuria <i>Odę džiaugsmui</i>		Anglas Edmundas Kartraitas išrado mechaninę verpimo mašiną
1786	Išleistas Pilypo Nerijaus Golianskio veikalas <i>Apie iškalbą ir poeziją</i> Išleista Juozapo Kazimiero Kosakauskio apysaka <i>Kunigas klebonas</i> Išleista Pauliaus Ksavero Brastauskio apysaka <i>Valstietė</i>			
1787		Volfgangas Amadėjus Mocartas sukuria operą <i>Don Žuanas</i>		JAV priimama pirmoji pasaulyje konstitucija Kyla Rusijos karas su Osmanų imperija, tęsiasi iki 1792
1788		Išleistas Imanuelio Kanto etikai skirtas veikalas <i>Praktinio proto kritika</i>	Pradeda dirbti ATR Ketverių metų seimas (1788–1792)	
1789		Išleistas Viljamo Bleiko eilėraščių rinkinys <i>Nežinojimo ir patirties dainos</i>	Išvesta Rusijos kariuomenė Sudaryta valstybės reformų komisija	Paryžiuje paimama Bastilija Priimama Žmogaus ir piliečio teisių deklaracija Džordžas Vašingtonas išrenkamas pirmuoju JAV Prezidentu
1790		Išleistas Imanuelio Kanto estetikai skirtas veikalas <i>Sprendimo galios kritika</i>		
1791	Gotfrydas Ostermejeris parengia <i>Naująją lietuvių kalbos gramatiką</i> , kurioje pateikia ir eilivimo teorijos dalį		Gegužės 3 d. ATR seimas priima pirmąją konstituciją Europoje	Priimta Prancūzijos konstitucija Paskelbtas JAV Teisių bilis
1792			Rusija užpuola Abiejų Tautų Respubliką Sudaroma Rusijos remiama Targovicos konfederacija	Prancūzija paskelbiama respublika
1793	Vilniaus universitete įkuriama architektūros katedra, kuriai vadovauja Laurynas Gucevičius	Išleistas Imanuelio Kanto veikalas <i>Religija vien tik proto ribose</i>	Antrasis ATR padalijimas, kuriam priverstas pritarti Gardine posėdžiavęs ATR seimas	Liudviko XVI giljotinavimas
1794	Lietuvių ir lenkų kalbomis išleistas Mykolo Pranciškaus Karpavičiaus gedulinis pamokslas, skirtas žuvusiems sukilėliams atminti	Viljamas Bleikas sukuria graviūrą <i>Pradžių pradžia</i> , kuria iliustruoja savo poemą <i>Europa. Pranašystė</i> Italų fizikas Aleksandras Volta išranda pirmąjį galvaninį (elektros) elementą	Kyla Tado Kosciuškos vadovaujamas nacionalinio sukilimo karas prieš Rusiją, Prūsiją, Austriją Lietuvių Tautos Aukščiausioji Taryba paskelbia Lietuvių tautos sukilimo aktą	
1795		Išleista Frydricho Šilerio knyga <i>Laiškai apie estetinį žmogaus ugdymą</i>	Trečiasis ATR padalijimas Žydams uždraudžiama verstis žemdirbyste Stanislovas Augustas Poniatovskis atsisako sosto	
1796				Rusijos imperatoriumi tampa Pavelas I (1796–1801)

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1798		Išleistas bendras Viljamo Vordsvorto ir Samueleo Teiloro Koldridžo poezijos rinkinys <i>Lyrinės baladės</i>	Franciskas Goja sukuria grafikos ciklą <i>Kapričiai</i> (1796–1798) Jozefas Haidnas sukuria oratoriją <i>Pasaulio sukūrimas</i>	Anglų gydytojas Edvardas Dženeris pradeda skiepyti nuo raupų
1799	Stanislovas Bonifacas Jundžilas parašo veikalą <i>Taikomoji botanika</i>			Prancūzijoje į valdžią ateina Napoleonas
1800	Išleina Kristijono Gotlybo Milkaus žodynas ir gramatika. Pratarinė <i>Lietuvių–vokiečių ir vokiečių–lietuvių kalbų žodynui</i> parašė Imanuelis Kantas	Išleistas Novalio rinkinys <i>Himnai nakčiai</i> Išleistas antrasis Viljamo Vordsvorto <i>Lyrinių baladžių</i> leidimas su pratarne, tapusia anglų romantinės poezijos programiniu tekstu	Įvedamas Rusijoje galiojęs senasis – Julijaus – kalendorius; Užnemunėje lieka galioti Grigaliaus kalendorius	Italų fizikas Aleksandras Volta išranda nuolatinės elektros srovės šaltinį
1801		Frydrichas Šileris parašo dramą <i>Orleano mergelė</i>	Lietuvos gubernija suskirstoma į Lietuvos Vilniaus ir Lietuvos Gardino gubernijas, kurias kontroliuoti pavedama Vilniuje įsikūrusiam Lietuvos generalgubernatoriui	Rusijos imperatoriumi tampa Aleksandras I (1801–1825)
1802	Vilniaus miesto teatre pastatoma Volfgango Amadėjaus Mocarto opera <i>Užburtoji fleita</i>	Georgas Frydrichas Grotedefandas iššifruoja Babilono dantiraščius		Johanas Vilhelmas Riteris atranda ultravioletinius spindulius
1803			Vilniaus universitetas pertvarkytas į Vilniaus imperatoriškąjį universitetą	
1804		Frydrichas Šileris sukuria dramą <i>Vilhelmas Telis</i> Liudvikas van Bethovenas sukuria <i>Trečiąją („Herojinę“) simfoniją</i>		Prancūzija paskelbiama imperija, Napoleonas Bonapartas – imperatoriumi Napoleonu I Anglų technikas Ričardas Trevitikas sukonstruoja pirmąjį garvežį Žmonių populiacija pasaulyje išauga iki 1 milijardo
1805		Frydrichas Šileris kuria paskutinę dramą <i>Demetrijus</i> , kurioje vaizduoja ir LDK kanclerį Leoną Sapiegą		Trafalgaro ir Austerlico mūšiai
1806				Prancūzijos–Prūsijos karas Robertas Fultonas sukonstravo garlaivį
1807		Išleistas Džordžo Bairono poezijos rinkinys <i>Laisvos valandos</i> Išleistas Hėgelio veikalas <i>Dvasios fenomenologija</i>	Po Napoleono I pergalės prieš Prūsiją ir Rusiją įkuriama Varšuvos kunigaikštystė, į kurią įeina ir Užnemunė; įvedus Napoleono kodeksą, valstiečiai, nors ir netampa savo valdomos žemės savininkais, gauna asmens laisvę	Tilžės taikos sutartis, pasirašyta Napoleono I ir Aleksandro I, prie sutarties buvo priversta prisidėti Prūsija Varšuvos kunigaikštystės įkūrimas
1808	Varšuvoje išleistas Ksavero Bogušo veikalas <i>Apie lietuvių tautos ir kalbos kilmę</i> (lenkų k.)	Išleista Johano Volfgango Gėtės <i>Fausto I dalis</i> Liudvikas van Bethovenas sukuria <i>Penktąją („Likimo“) simfoniją</i> (1804–1808)		Anglų mokslininkas Džonas Daltonas įrodo, kad medžiagos susideda iš atomų
1809	Karaliaučiuje išleistas Liudviko Rėzos poezijos rinkinys <i>Prutena</i> (l d., vok. k.)	Išleistas Žano Baptisto Lamarko veikalas <i>Zoologijos filosofija</i> , kuriame išdėstyta gyvosios gamtos evoliucijos teorija		

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1810	Parašytas Dionizo Poškos literatūrinis laiškas <i>Pas kunigą Ksaverą Bohušą, lietuvį, ir Jokymą Lelewelį, mozūrą</i> Apie 1810–1811 Dionizas Poška sukūrė eilėraščių Mano darželis		Vilniaus universitete įkuriama muzikologijos katedra (pirmoji Europoje) Mykolo Kleopo Oginskio memorandumas Rusijos carui dėl LDK atkūrimo	Simono Bolivarо žygiai Lotynų Amerikoje (tęsiasi iki 1830)
1812	Dionizas Poška išskobtame ažuole Baublyje įrengia senienų muziejų	Išleistas pirmasis Brolių Grimų pasakų rinkinys <i>Vaikų ir namų pasakos</i> (3 t. 1812–1822)	Žygio į Rusiją metu Napoleono I kariuomenė užima Lietuvą Rusijos kariuomenė įveikia Napoleono I kariuomenę, Lietuva atitenka Rusijai	Napoleono I žygis į Rusiją
1813		Išleistas Džeinės Ostin romanai <i>Protas ir jausmai</i>	Caras Aleksandras I Vilniuje pasirašo manifestą apie pergalingą karo su Napoleonu pabaigą	Leipcigo mūšis, kuriame įveikta Napoleono I armija
1814	Išleistas Antano Strazdo poezijos rinkinys <i>Giesmės šviesios ir šventos</i>	Išleista Ernsto Teodoro Amadėjaus Hofmano pasakų knyga <i>Aukso puodas</i>		Kroviniams gabenti imamas naudoti garinis lokomotyvas (sukonstruotas anglų išradėjo Džordžo Stefensono)
1815	Apie 1815–1825 Dionizas Poška kuria poemą <i>Mužikas žemaičių ir Lietuvos</i> (publikuota 1886 <i>Aušroje</i>)		Vienos kongreso nutarimu iš didžiosios dalies Varšuvos kunigaikštystės žemių, taip pat ir Užnemunės, sudaroma Lenkijos karalystė	Vaterlo kautynės, Napoleono valdymo žlugimas
1816	Vilniuje pradėdamas leisti Nenaudėlių draugijos satyrinis laikraštis <i>Gatvės žinios</i> (lenk. <i>Wiadomości Brukowe</i>), leidžiama iki 1822			
1817	Įkuriama Filomatų draugija – Vilniaus universiteto studentų organizacija	Išleista Džordžo Bairono dramatinė poema <i>Manfredas</i> Išleistas Hėgelio veikalas <i>Filosofijos mokslų enciklopedija</i>	Slaptų organizacijų (filaretų, filomanų, šubravcų, masonų) veiklos pradžia	
1818	Išleistas Liudviko Rėzos parengtas pirmasis Kristijono Donelaičio <i>Metų</i> leidimas	Išleistas Merės Šeli romanai <i>Frankenšteinas, arba Naujasis Prometėjas</i>		
1819		Išleistas Arturo Šopenhauerio veikalas <i>Pasaulis kaip valia ir vaizdinys</i> Teodoras Žeriko nutapo <i>Medūzos plaustą</i>	Nuo Lietuvos Vilniaus gubernijos atskiriamas ir prie Kuršo gubernijos prijungiamas siauras Lietuvos pajūrio ruožas – Palangos–Šventosios apylinkės	
1820	Adomas Mickevičius Kaune kuria <i>Odę jaunystei</i> Filomatai įkuria Filaretų ir Spindulingųjų draugijas	Išleista Aleksandro Puškino poema <i>Ruslanas ir Liudmila</i>		Fabianas fon Belingshauzenas ir Michailas Lazarevas atranda Antarktidą
1821		Išleista Džordžo Bairono misterija <i>Kainas</i>		Prasidėjo Graikų nepriklausomybės karas (iki 1832)
1822	Vilniuje išleista Adomo Mickevičiaus knyga <i>Poezija</i> (I t.) Simonas Daukantas parašo pirmąją Lietuvos istoriją lietuvių kalba <i>Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių</i> (išleista 1929) Kazimieras Kontrimas parengia lietuvių kalbos katedros įsteigimo Vilniaus universitete projektą		Visoje Rusijoje uždraudžiama masonų veikla Vilniuje veikia žemaičių studentų būrelis, kuris pradeda programinį lietuviybės puoselėjimo ir kėlimo į viešąjį visuomenės gyvenimą darbą	Prancūzų fizikas ir matematikas Amperas atranda molekulinis srautus Brazilija tapo nepriklausoma nuo Portugalijos

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1823	Vilniuje išleista Adomo Mickevičiaus knyga <i>Poezija</i> (II t.), kurioje paskelbtos dramos <i>Vėlinės II</i> ir <i>IV</i> dalys ir poetinė apysaka <i>Gražina</i> Simonas Stanevičius parašo odę <i>Šlovė žemaičių</i> , parengia ir išleidžia M. Daukšos <i>Postilės</i> ištraukas su „Prakalba į malonųjį skaitytoją“ Apie 1823 sukurta Silvestro Valiūno romantinė baladė „Birutė“		Mažojoje Lietuvoje leidžiamas pirmasis lietuviškas periodinis leidinys – <i>Nusidavimai Dievo karalystėje</i> Uždraudžiama Filomatų ir Filaretų draugijų veikla	JAV paskelbė Monro doktriną („Amerika – amerikiečiams“)
1824	Janas Čečiotas parašo eilėraščių knygą <i>Giesmelės apie senovės lietuvius</i> (lenkų k.) Liudvikas Rėza rinkinyje <i>Aisopas, arba Pasakos</i> paskelbia Kristijono Donelaičio pasakėčias	Liudvikas van Bethovenas sukuria <i>Devintąją („Džiaugsmo“)</i> simfoniją (1822–1824)		
1825	Išleistas Liudviko Rėzos parengtas lietuvių liaudies dainų rinkinys <i>Dainos, oder littauische Volkslieder</i> , poezijos rinkinys <i>Prutena</i> (II d. vok. k.) Dionizas Poška pradėjo sudarinti trikalbį lenkų–lotynų–lietuvių žodyną (liko nebaigtas)			Dekabristų sukilimas Rusijoje Anglijoje nutiesiama pirmoji pasaulyje geležinkelio linija, skirta keleiviams vežti
1826	Maskvoje išleistas Adomo Mickevičiaus rinkinys <i>Sonetai</i> , kuriame paskelbtas ciklas „Krymo sonetai“	Žozefas Niseforas Njepsas padaro pirmąją fotografiją		
1827		Išleista Henriko Heinės poezijos knyga <i>Dainų knyga</i> Išleista Džakomo Kazanovos memuarų knyga <i>Mano gyvenimo istorija</i> (parašyta 1789–1798)		
1828	Peterburge išleista Adomo Mickevičiaus poema <i>Konradas Valenrodas</i>		Vilniaus universitetas kreipiasi į Rusijos švietimo ministeriją, prašydamas leisti įsteigti universitete lietuvių kalbos katedrą, tačiau prašymas nepatenkinamas	
1829	Išleista Simono Stanevičiaus knyga <i>Šešios pasakos Simono Stanevičės, žemaičio, ir antros šešios Krizo Donelaičio, lietuvininko prūso</i> , parengtas pirmasis Lietuvoje dainų rinkinys <i>Dainos žemaičių</i> (1833 išleistos dainų natos – <i>Pažymės žemaitiškos gaidos, pridėtinos prie Dainų žemaičių</i>), atnaujinta XVIII a. lietuvių kalbos gramatika <i>Trumpas pamokymas kalbos lietuviškos, arba žemaitiškos</i> Išleista Juliaus Slovackio drama <i>Mindaugas</i> (lenkų k.)	Išleistas pirmasis Honoré de Balzako epopėjos „Žmogiškoji komedija“ romanas <i>Šuanai</i>		Graikai išsivaduoja iš Osmanų imperijos
1830		Išleistas Stendalio romanas <i>Raudona ir juoda</i> Viktoras Hugo parašo pjesę <i>Ernani</i> , laikomą Romantizmo manifestu Eženas Delakrua nutapo paveikslą <i>Laisvė, vedanti liaudį į barikadas</i>	Lietuvos ir Lenkijos sukilimas prieš Rusiją (prieš caro valdžią) (1830–1831)	Revoliucijos Prancūzijoje (Liepos revoliucija), Belgijoje, Italijoje Iš Nyderlandų karalystės išsivadavo Belgija

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1831		Išleistas Viktoro Hugo romanas <i>Paryžiaus katedra</i>		Anglų mokslininkas Michaelis Faradėjus sukuria elektros srovę Pirmasis darbininkų sukilimas Europoje (Lione)
1832	Uždaromas Vilniaus universitetas	Adomas Mickevičius Dresdene parašo <i>Vėlinių</i> III dalį Išleista Johano Volfgango Gėtės <i>Fausto</i> II dalis	Įstaigose įvedama rusų kalba	
1833		Išleistas Aleksandro Puškino eilių romanas <i>Eugenijus Oneginas</i> (dalimis buvo publikuotas 1825–1832)		Paskelbtas vergijos panaikinimas visoje Britų imperijoje Amerikiečių tapytojas ir išradėjas Samuelis Morzė sukonstruoja telegrafo aparatą (patentuotas 1838)
1834	Paryžiuje išleista Adomo Mickevičiaus poema <i>Ponas Tadas</i>	Išleistas Onorės de Balzako romanas <i>Tėvas Gorijo</i>		Oficiali Ispanų inkvizicijos pabaiga
1835	Teodoras Narbutas pradeda leisti <i>Lietuvių tautos istoriją</i> (t. 1–9; baigta leisti 1841)	Suomijoje išleista Elijo Lionroto <i>Kalevala</i>		
1836		Išleistas Čarlzo Dikenso romanas <i>Pomirtiniai Pikviko klubo užrašai</i> Išleistas Aleksandro Puškino romanas <i>Kapitono duktė</i> , pradėdąs rusų realistiškos prozos aukso amžių		
1837	Apie 1837 m. Simonas Daukantas baigė rašyti <i>Istoriją žemaitišką</i> (I t. išleistas 1893, II t. – 1897, pavadinimu <i>Lietuvos istorija</i>) Liudvikas Adomas Jucevičius išvertė pirmąją ištrauką iš Adomo Mickevičiaus <i>Vėlinių</i> (ištrauka iš ketvirtosios dalies)			Samuelis Morzė pademonstruoja elektrinį telegrafą
1838		Išleistas Čarlzo Dikenso romanas <i>Oliveris Tvistas</i>		Čartistų judėjimo Didžiojoje Britanijoje pradžia
1839		Luij Dageras išrado praktinį fotografavimo būdą (dagerotipą)	Vilniuje įvykdoma mirties bausmė Jaunosios Lenkijos emisarui Simonui Konarskiui, telkusiame anticarinį pagrindį Lietuvoje	Likviduojama Unitų bažnyčia – unitai prievarta grąžinami rusų Stačiatikių bažnyčiai
1840	Vilniuje išleista pirmoji Juozapo Ignoto Kraševskio herojinio-mitologinio epo <i>Anafielas</i> dalis „Vitolio rauda“ Išleistas Liudviko Adomo Jucevičiaus etnografinis veikalas <i>Žemaitijos bruožai</i> (lenkų k.) Išleista Juozapo Silvestro Dovydaičio didaktinė apysaka <i>Šiaulėniškis senelis</i> (I–III d. 1840–1864)	Išleistas Edgardo Alano Po apsakymų rinkinys <i>Groteskai ir Arabeskos</i> Išleistas Michailo Lermontovo romanas <i>Mūsų laikų herojus</i>	Priimamas valstybinių valstiečių reformos įstatymas (Lenkijos Karalystėje negaliojo), numatęs lažo pakeitimą činčū, valstiečių lokalinės savivaldos įvedimą Lietuvos vardas išbraukiamas iš Vilniaus ir Gardino gubernijų pavadinimų Panaikinamas Lietuvos Statuto galiojimas, Vakarų krašto teismuose įvedama Rusijos teisė	
1841	Juozapas Ignacas Kraševskis Vilniuje pradeda leisti žurnalą <i>Athenaeum</i> (iki 1851)		Vidaus reikalų ministerija leidžia steigti lietuviškas elementarias mokyklėles prie žemaičių vyskupystės bažnyčių, kartu įpareigodama mokyti jose ir rusiškos abėcėlės Sekuliarizuojamos (konfiskuotos) Katalikų bažnyčios žemės (iki 1842)	Narkozės išradimas

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1842	Išleista Liudviko Adomo Jucevičiaus knyga <i>Žemaitijos prisiminimai</i> (lenkų k.)	Išspausdinta Nikolajaus Gogolio apysaka <i>Apsiaustas</i>	Iš 7 Vilniaus gubernijos apskričių sudaroma Kauno gubernija. Prie Vilniaus gubernijos prijungiamos Lydos, Vileikos ir Dysnos apskritys 1842–1844 – Vilniaus Romos katalikų dvasinė akademija perkeliama į Peterburgą	D. Britanijoje uždrausta moterims dirbti kasyklose
1844		Dalimis publikuojamas Aleksandro Diuma romanas <i>Trys muškietininkai</i>		JAV perduodama pirmoji telegrama
1845	Išleista pirmoji lietuvių kultūros istorija – Simono Daukanto veikalas <i>Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių</i>	Išleistas Edgaro Alano Po rinkinys <i>Varnas ir kiti eilėraščiai</i>		
1846	Simonas Daukantas parengė liaudies dainų rinkinį <i>Dainės žemaičių</i> Išleistas Simono Daukanto verstas Fedro pasakėčių rinkinys <i>Pasakos Fedro</i> Išleista Liudviko Adomo Jucevičiaus knyga <i>Lietuva. Jos senovės paminklai, buitis ir papročiai</i> (lenkų k.)		Laurynas Ivinskis pradeda leisti <i>Kalendorių, arba Metskaitlių ūkiškąjį</i> (iki 1878)	
1847	Išleistas Juozapo Ignoto Kraševskio veikalas <i>Lietuva</i> (II d. 1856; lenkų k.) Kanutas Ruseckas nutapo paveikslą <i>Lietuvaitė su verbomis</i>	Išleistas Emilės Brontės romanas <i>Vėtrų kalnas</i> Išleistas Šarlotės Brontės romanas <i>Džeinė Eir</i>	1847–1849 – Vilniuje veikia Lietuvos jaunimo brolybės sąjunga – slapta lenkų–litvinų organizacija, puoselėjusi naujo sukilimo planus	D. Britanijoje priimtas įstatymas dėl dešimties valandų darbo dienos moterims ir vaikams iki 18 metų
1848	Išleistas Motiejaus Valančiaus istoriografinis veikalas <i>Žemaičių vyskupystė</i>	Išleistas Karlo Markso ir Frydricho Engelso <i>Komunistų partijos manifestas</i> Išleistas Aleksandro Diuma (sūnaus) romanas <i>Dama su kamelijomis</i>		Įvesta visuotinė vyrų rinkimų teisė Prancūzijoje ir Šveicarijoje Europoje kyla revoliucijų banga, vadinamasis Tautų pavasaris Prasidėjo Kalifornijos aukso karštligė (truko iki 1855)
1849		Baigtas leisti šešių tomų Ogiusto Konto (Comte) veikalas <i>Pozityviosios filosofijos kursas</i> Estijoje išleidžiama <i>Kalevala</i>		
1850	Motiejus Valančius tampa Žemaičių (Telšių) vyskupu	Išleista Viljamo Vordsvorto knyga <i>Preliudai</i>		
1851	Išleistas Georgo Neselmano <i>Lietuvių kalbos žodynas</i>	Išleistas Hermano Melvilio romanas <i>Mobis Dikas</i> Londone vyksta pirmoji pasaulinė paroda		
1852		Išleistas Harietos Bičer-Stou romanas <i>Dėdės Tomo trobelė</i>		
1853		Pastatyta Džiuzepės Verdžio opera <i>Traviata</i>	Išleista Liudviko Kondratavičiaus-Vladislovo Sirokmlės kelionių knyga <i>Iškylos po andainykštes mano apylinkes</i>	Prasidėjo Krymo karas (iki 1856) Išrastas aspirinas
1854	Lvove išleista Vladislovo Sirokmlės poema <i>Margiris</i>	Išleista Henrio Deivido Toro knyga <i>Voldenas, arba Gyvenimas miške</i>	Pirmųjų garlaivių Nemune navigacija Lietuvoje nutiesiama pirmoji telegrafo linija	
1855	Vilniuje įkurta mokslinė humanitarinė draugija Archeologijos komisija	Išleistas Volto Vītmeno poezijos rinkinys <i>Žolės lapai</i>		„Liberalusis atšilimas“ caro valdžios politikoje

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1856	Augustas Šleicheris išleidžia pirmąją mokslinę lietuvių kalbos gramatiką		Išleistas pirmasis turistinis vadovas po Vilnių – Adomo Honorijaus Kirkoro <i>Pasivaikščiojimai po Vilnių ir jo apylinkes</i>	
1857	Antanas Baranuskas parašo <i>Dainų dainelę</i> (publikuota 1883 <i>Aušroje</i>) Vilniuje atidarytas Senienų muziejus	Estijoje pradėtas leisti Frydricho Reinholdo Kroicvaldo <i>Kalevo sūnus</i> (baigta leisti 1861) Išleistas Šarlio Bodlero poezijos rinkinys <i>Blogio gėlės (Piktybės gėlės)</i> Išleistas Gustavo Flobero romanas <i>Madam Bovari</i>	Išleista Liudviko Kondratavičiaus-Vladislovo Sirokomlės kelionių knyga <i>Iškylos iš Vilniaus po Lietuvą (1857–1860)</i>	Prasideda pirmoji pasaulinė ekonominė krizė Prancūzų mikrobiologas Luji Pasteras duoda pradžią bakteriologijai
1858	Karolina Praniauskaitė išleidžia eilėraščių rinkinį <i>Dainelės</i> (lenkų k.) Motiejus Valančius Vilniuje išleidžia hagiografinės prozos knygą <i>Živatai šventųjų</i>		Vyskupo Motiejus Valančiaus dėka pradėtos steigti blaivybės brolijos (blaivybės sąjūdis Lietuvoje, uždraustas 1864)	Indija tampa D. Britanijos kolonija
1859	Antanas Baranuskas parašo poetas <i>Anykščių šilelis</i> (1858–1859; 1860–1861 išspausdinta Lauryno Ivinskio kalendoriuose <i>Metų skaitlius ūkiniškias</i>), <i>Kelionė Petaburkan</i> (1858–1859) ir <i>Pasikalbėjimas Giesminyko su Lietuva</i>	Išleistas Ivano Turgenevo romanas <i>Bajorų gūžta</i> Čarlzas Darvinas išleidžia veikalą <i>Apie rūšių kilmę</i>		Pradedamas kasti Sueco kanalas
1861		Išleistas Fiodoro Dostojevskio romanas <i>Pažemintieji ir nuskriaustieji</i> Išleistas vokiečių mokslininko Jahano Jakobo Bachofeno veikalas <i>Motinių teisė</i> , išskėles mintį apie matriarchatą	Carinėje Rusijoje panaikinama baudžiava Patriotinės manifestacijos su Lenkijos ir Lietuvos valstybingumo šūkiomis (kovo-rugpjūčio mėn.)	Prasideda pilietinis karas Jungtinėse Amerikos Valstijose (iki 1865) Įkuriami Italijos karalystė Luji Pasteras atranda mikrobų
1862		Išleistas Viktoro Hugo romanas <i>Vargdieniai</i>	Per Lietuvą baigtas tiesti geležinkelis, jungęs Peterburgą su Varšuva	
1863		Eduardas Manė nutapo paveikslą <i>Pusryčiai ant žolės</i>	Lietuvos ir Lenkijos sukilimas prieš carinę Rusiją (1863–1864) Vilniaus generalgubernatoriumi paskirtas Michailas Muravjovas	Londone atidaromas pirmasis metro
1864		Išleistas Fiodoro Dostojevskio romanas <i>Užrašai iš pogrindžio</i>	Uždrausta lietuviška spauda lotyniškais rašmenimis Muravjovas uždraudžia visas nevaldiškas mokyklas Iš Varnių į Kauną perkeliama Žemaičių (Telšių) vyskupystės kurija	Londone įkurtas <i>Pirmasis Internacionalas</i>
1865		Pradėtas publikuoti Levo Tolstojaus romanas <i>Karas ir taika</i> (baigta publikuoti 1869) Eduardas Manė nutapo <i>Olimpiją</i> Išleista Luiso Kerolio apysaka <i>Alisa stebuklų šalyje</i>	Motiejus Valančius per kunigus imasi atsakomųjų veiksmų prieš rusinimo politiką: ragina liaudį nesiduoti pritraukiamai į stačiatikybę, boikotuoti kirilica parašytas lietuviškas knygas, steigti lietuviškas mokyklas	JAV uždraudžiama vergija
1866		Polis Verlenas išleidžia pirmąjį eilių rinkinį <i>Saturniški eilėraščiai</i> Išleistas Fiodoro Dostojevskio romanas <i>Nusikaltimas ir baismė</i>	Veiveriuose įsteigiami pedagoginiai kursai Užnemunės pradžios mokyklų mokytojams ruošti (nuo 1872 – mokytojų seminarija)	Suomijoje prasideda badmetis – paskutinis natūralių priežasčių sukeltas badas Europoje (iki 1868)

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1867	Atidaroma Vilniaus viešoji biblioteka 1867–1870 – Motiejaus Valančiaus iniciatyva Rytprūsiuose sukuriama lietuviškos spaudos tradiciniu raidynu leidimo ir nelegalaus jos platinimo Lietuvoje sistema	Išleista Henriko Ibseno drama <i>Peras Giuntas</i> Išleistas Karlo Markso veikalas <i>Kapitalas</i> (I t.)	Iš Varšuvos generalgubernatoriui pavaldžios Augustavo gubernijos šiaurinių apskričių sudaroma Suvalkų gubernija: nuo šiol Užnemunė dažniausiai vadinama Suvalkijos vardu	JAV iš Rusijos nusipirko Aliaską Austrijos–Vengrijos imperijos sukūrimas Alfredas Nobelis išrado dinamitą Meidzi revoliucija Japonijoje
1868	Išleista Motiejaus Valančiaus <i>Vaikų knygelė ir Paaugusių žmonių knygelė</i>	Pradedamas publikuoti Fiodoro Dostojevskio romanas <i>Idiotas</i> Išleistas Andrėjaus Pumpuro <i>Lačplėsis</i>	Prasideda masinė ekonominė emigracija iš Lietuvos į Jungtines Amerikos Valstijas	
1869	Išleista Motiejaus Valančiaus apysaka <i>Palangos Juzė</i>	Išleista Prospero Merimė apysaka <i>Lokys</i> („Lokis“) Išleistas Polio Verleno rinkinys <i>Galantiškos šventės</i> Išleistas Viktoro Hugo romanas <i>Žmogus, kuris juokiasi</i> Tarptautinė dailės paroda Miunchene. Pirmasis didelis realistų pasiekimas		Dmitrijus Mendelejevas sudaro periodinę cheminių elementų sistemą Atidaromas Sueco kanalas
1870		Henrichas Šlymanas suranda Troją		Italijos suvienijimas Prasidėjo Prancūzijos–Prūsijos karas (iki 1871)
1871	Išleista Konstantino Tiškevičiaus knyga <i>Neris ir jos krantai</i>	Pradedamas publikuoti Fiodoro Dostojevskio romanas <i>Demonai</i>	1871–1873 – nutiesiamas Liepojos–Romnų geležinkelis	Vokietijos suvienijimas Kancleriu tampa Otas fon Bismarkas Antrasis reichas (iki 1918)
1872	Motiejus Valančius parašo prozos rinkinį <i>Pasakojimas Antano tretininko</i> (išleista 1891)	Išleista Luiso Kerolio apysaka <i>Alisa Veidrožio karalystėje</i> Išleistas Frydricho Nyčės veikalas <i>Tragedijos gimimas iš muzikos dvasios</i> Klodus Mone nutapo paveikslą <i>Įspūdis: saulėtekis</i> (iš šio paveikslo pavadinimo kilo impresionizmo terminas)		Įvyksta pirmosios oficialios tarptautinės futbolo varžybos tarp Škotijos ir Anglijos
1873		Pradedamas publikuoti Levo Tolstojaus romanas <i>Ana Karenina</i> (baigta publikuoti 1877)	Baigiamas tiesti Liepojos–Romnų geležinkelis	Prasideda Ilgoji depresija – pasaulinė ekonomikos krizė, labiausiai palietusi Europą ir JAV (iki 1896)
1874		Paryžiuje surengta pirmoji impresionistų tapybos paroda	Rekrūtų prievolė pakeičiama visuotine karo prievole	
1875	Baigiamas leisti Jono Kazimiero Vilčinskio <i>Vilniaus albumas</i> (pradėtas 1842)	Išleistas Fiodoro Dostojevskio romanas <i>Jaunuolis</i> Išleistas Žiulio Verno romanas <i>Paslaptingoji sala</i>		
1876		Ogiustas Renuaras nutapo paveikslą <i>Šokiai „Moulin de la Galette“</i>	Įsigalioja 1870 metų Miestų įstatymas Vilniaus ir Kauno gubernijose: miesto dūmą pradedama rinkti ne luominiu, o turto cenzo pagrindu	Vokiečių inžinierius N. Otas sukuria automobilinio variklio prototipą A. G. Belas (JAV) užpatentuoja telefoną
1879	Mažajoje Lietuvoje įkuriama Lietuvių literatūros draugija (veikia iki 1923)	Pradedamas publikuoti Fiodoro Dostojevskio romanas <i>Broliai Karamazovai</i> (baigta publikuoti 1880)		Dvilypė sąjunga Iš Osmanų imperijos išsivadavo Rumunija, Serbija, Juodkalnija (1878)

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1880	Išleistas Antano Juškos rinkinio <i>Lietuviškos dainos</i> I tomas (3 t.: 1880–1883)	Ogiustas Rodenas sukuria skulptūrą <i>Mąstytojas</i>		Prasidėjo pirmasis Būry karas (iki 1881)
1881		Išleistas Polio Verleno poezijos rinkinys <i>Branda</i>		Rusijos imperatoriui tampa Aleksandras III
1882	Varšuvoje išleistas Juozapo Ignoto Kraševskio istorinis romanas <i>Kunigas</i> (lenkų k.), turėjęs didelės įtakos lietuvių Romantizmui		Lietuvoje nutiesta pirmoji telefono linija (nuo Kretingos per Plungę iki Rietavo)	Tarp Vokietijos, Austrijos-Vengrijos ir Italijos sudaroma <i>Trilypė sąjunga</i> Tomas Edisonas išranda apšvietimui pritaikytą elektros lemputę
1883	Prūsijoje pradedamas leisti pirmasis lietuviškas Didžiąjai Lietuvai skirtas laikraštis <i>Aušra</i> (ėjo iki 1886)	Publikuotas Antono Čechovo apsakymas <i>Storasis ir plonasis</i>	Nutiesta pirmoji telefono linija Lietuvoje Pagalvės mokestis pakeičiamas žemės mokesčiu	
1885	Tilžėje įkurta Lietuvių kultūros draugija „Birutė“ (veikė iki 1914)	Baigtas publikuoti Frydricho Nyčės veikalas <i>Taip kalbėjo Zaratustra</i> (dalimis publikuotas nuo 1883)		Luji Pasteras išranda skiepus
1886		Išleistas Frydricho Nyčės veikalas <i>Anapus gėrio ir blogio</i> Žanas Moreasas žurnale <i>Figaro</i> išspausdina simbolizmo manifestą	Dėl ideologinių nesutarimų tarp konservatyviai katalikiškai ir liberaliai nusiteikusių inteligentų bei dėl to iškilusių finansinių sunkumų nustojo eiti <i>Aušra</i>	Karlas Bencas ir Gotlybas Daimleris sukuria pirmuosius benzinu varomus automobilius Tomas Edisonas išranda garšą atkuriantį prietaisą – fonografą
1888	Vincas Kudirka įkūrė Varšuvos lietuvių studentų draugiją „Lietuva“	Išleistas Gi de Mopasano romanas <i>Pjeras ir Žanas</i>		
1889	Prūsijoje pradedamas leisti laikraštis <i>Varpas</i> (ėjo iki 1905)	Išleistas Henri Bergsono traktatas <i>Laikas ir laisvoji valia</i>		Prancūzas G. Eifelis sukonstravo aukščiausią Paryžiaus bokštą
1890	Tilžėje pradedamas leisti laikraštis <i>Žemaičių ir Lietuvos apžvalga</i> (ėjo iki 1896)	Išleistas Knuto Hamsuno romanas <i>Badas</i> Išleistos Moriso Meterlinko simbolistinės pjesės <i>Nekviestoji viešnia</i> ir <i>Aklieji</i>	1890–1914 – masinės lietuvių migracijos į JAV, Rusijos imperijos miestus metas	Pirmasis dangoraižis Čikagoje
1891				Džeimsas Neismitas išrado krepšinį
1892		Išleistas Oskaro Vaildo romanas <i>Doriano Grėjaus portretas</i> Išleistas Artūro Konano Doilio novelių ciklas <i>Šerloko Holmsa nuotykių</i>	Oginskių dvare Rietave pastatyta pirmoji Lietuvoje elektrinė	
1893		Edvardas Munkas nutapo paveikslą <i>Šauksmas</i>	Kražių skerdynės. Caro valdžia brutaliai susidoroja su žmonėmis, pasipriešinusiais valdžios ketinimui uždaryti Kražių vienuolyno bažnyčią	Naujojoje Zelandijoje moterims pirmą kartą pasaulyje suteikta visuotinė balsavimo teisė
1894	Išleistas Antano Vienažindžio poezijos rinkinys <i>Dainos lietuvininko Žemaičiuose</i> <i>Varpe</i> išspausdinta Džordžo Bairono misterija <i>Kainas</i> (vertė Vincas Kudirka)	Išleistas Knuto Hamsuno romanas <i>Panas</i> Išleistas kolektyvinis rinkinys <i>Rusų simbolistai</i> (su Valerijaus Briusovo įvadu)		Rusijos imperatoriui tampa Nikolajus II Tomas Alva Edisonas išranda kinematoskopą ir nufilmuoja pirmuosius filmus

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1895	Tilžėje išleistas Maironio poezijos rinkinys <i>Pavasario balsai</i> , poema <i>Tarp skausmų į garbę</i> ir operos libretas <i>Kamė išganymas?</i> Tilžėje išleista Vilkutaičio-Keturakio komedija <i>Amerika pirtyje</i> Varpe išleista Vinco Kudirkos satyra <i>Viršinininkai</i> Išleistas Žemaitės apsakymas <i>Rudens vakaras</i> Įsteigta Tilžės lietuvių giedotojų draugija (veikė iki 1935)	Paryžiuje, Grand cafe kavinės rūsyje, parodytas pirmasis viešas kino seansas		Guljemas Markonis užpatentuoja bevielį radijo ryšį Vokiečių fizikas Vilhelmas Konradas Rentgenas atranda spindulius, vėliau pavadintus jo vardu
1896	Varpe publikuota Vinco Kudirkos satyra <i>Lietuvos tilto atsiminimai</i> Tilžėje pradėtas leisti laikraštis <i>Tėvynės sargas</i> (ėjo iki 1904)	Išleistas Henriko Senkevičiaus romanas <i>Quo vadis</i> Išleista Antono Čechovo drama <i>Žuvėdra</i>	Įkuriama Lietuvos socialdemokratų partija – pirmoji politinė partija Lietuvoje Paryžiuje įsisteigia lietuvių draugija <i>Želmuo</i> Lietuvoje užregistruotas pirmasis automobilis	Atėnuose įvyksta pirmosios modernios olimpinės žaidynės
1897	Varpe publikuota Vinco Kudirkos satyra <i>Cenzūros klausimas</i> Varpe publikuota Adomo Asnyko drama <i>Kęstutis</i> (vertė Vincas Kudirka) Lietuvoje (Vilniuje) įvyko pirmasis viešas kino seansas	Išleistas Herberto Georgo Velso fantastinis romanas <i>Nematomas žmogus</i>	Atšaukiamas draudimas statyti naujas katalikų bažnyčias	
1898	Varpe išspausdinta Vinco Kudirkos <i>Tautiška giesmė</i> , teorinis traktatas <i>Tiesos eilėms rašyti</i> , satyra <i>Vilkai</i> Išleistas Jono Basanavičiaus sudarytas rinkinys <i>Lietuviškos pasakos</i> (II t. – 1902)	Išleistas Knuto Hamsuno romanas <i>Viktorija</i> Išleistas Herberto Velso fantastinis romanas <i>Pasaulių karas</i> Išleistas Antono Čechovo apsakymas <i>Žmogus futliare</i>		Marija ir Pjeras Kiuri nustato radioaktyviuosius elementus – radį ir polonį
1899	Išleistas Žemaitės apsakymų rinkinys <i>Paveikslai</i> (I ir II d.) Išleistas Vinco Kudirkos eilėraščių rinkinys <i>Laisvos valandos</i> Varpe išspausdintas Adomo Mickevičiaus dramos <i>Vėlinės</i> III d. trijų scenų vertimas (vertė Vincas Kudirka) Lietuvoje (Palangoje) lietuvių kalba viešai suvaidintas pirmasis spektaklis „Amerika pirtyje“	Išleistas Zigmundo Froido veikalas <i>Sapnų aiškinimas</i> Edgaras Dega nutapo paveikslą <i>Žydrosios šokėjos</i>		Prasidėjo Antrasis Būrų karas (iki 1902)
1900	Išleista Žemaitės knyga <i>Paveikslai</i> (III d.) Išleistas Adomo Mickevičiaus <i>Vėlinių</i> III dalies pirmos, antros ir septintos scenos vertimas (vertė Vincas Kudirka) Varpe publikuota Juliaus Slovackio drama <i>Mindaugis</i> (vertė Vincas Kudirka) Tilžėje pradėdamas leisti laikraštis <i>Žinyčia</i> (ėjo iki 1902)	Išleistas Teodoro Draizerio romanas <i>Sesuo Keri</i> Išleistas Lymano Franko Baumo romanas vaikams <i>Ozo šalies stebukladarys</i> Anglų archeologas Artūras Džonas Evansas Kretos saloje atidengia vadinamąją Mino civilizaciją, klestėjusią 2600–1100 m. pr. Kr. Paryžiuje vyksta Pasaulinė paroda	Lietuvos ekspozicija Pasaulinėje parodoje Paryžiuje, kur parodyta lietuvių etnografinė buitis ir spauda Išspausdintas lietuviškas žemėlapis	Įkuriama Anglijos leiboristų partija
1901	Mikalojus Konstantinas Čiurlionis sukūrė simfoninę poemą <i>Miške</i> (1900–1901) Tilžėje išleista Jono Jablonskio <i>Lietuviškos kalbos gramatika</i>	Paskirtos pirmosios Nobelio premijos		

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1902	Išleistas Jono Basanavičiaus sudarytas dainų rinkinys <i>Ožkabalių dainos</i>	Išleista Rainerio Marijos Rilke's poezijos knyga <i>Vaizdų knyga</i>	Įkurta Lietuvių demokratų partija (LDP), puoselėjanti nepriklausomos Lietuvos valstybės etnografinės ribose idealą	Australijoje moterims suteikta visuotinė balsavimo teisė
1903	Išleistas Jono Basanavičiaus sudarytas pasakojamosios tautosakos rinkinys <i>Iš gyvenimo vėlių bei velnių ir Lietuviškos pasakos įvairios</i> Išleista Šatrijos Raganos apysaka <i>Viktutė</i> Čiurlionis nutapo ciklą <i>Laidotuvių simfonija</i>	Išleista Antono Čechovo drama <i>Vyšnių sodas</i> Išleistas Levo Šestovo traktatas <i>Dostojevskis ir Nyčė</i> Tarptautinė Georgo Melieso filmo <i>Kelionė į Mėnulį</i> sėkmė		Vilberis ir Orvilis Raitai pakyla pirmuoju lėktuvu
1904	Išleistas Vinco Pietario romanas <i>Algimantas</i> Išleista Maironio poema <i>Nuo Birutės kalno</i> (lenkų k.) Vilniuje pradedamas leisti pirmasis lietuvių dienraštis <i>Vilniaus žinios</i> (ėjo iki 1909)	Išleistas Luidžio Pirandelo romanas <i>Velionis Matija Paskalis</i> Išleistas Džeko Londono romanas <i>Jūrų vilkas</i>	Spaudos lotyniškais rašmenimis draudimo panaikinimas (gegužės 7 d.)	Prasidėjo Rusijos–Japonijos karas (baigėsi 1905)
1905	Išleistas atnaujintas Maironio <i>Pavasario balsų</i> leidimas	Išleistas vienas žymiausių simbolizmo kūrinių – Moriso Meterlino pjesė <i>Mėlynoji paukštė</i>	Didysis Vilniaus Seimas (gruodžio 4–5 d.) Gegužės 14 d. caras pasirašo įsaką, kuriuo leidžiama Vakarų gubernijų mokyklose mokyti lietuvių ir lenkų kalbų	Prasidėjo Rusijos revoliucija (tęsėsi iki 1907) Albertas Einšteinas paskelbė reliatyvumo teoriją
1906	Išleisti Jono Biliūno apsakymų rinkiniai <i>Įvairūs apsakymėliai</i> ir <i>Lazda. Ubagas. Svečiai. Brisiaus galas</i> Vilniuje įvyko pirmosios lietuviškos operos <i>Birutė</i> premjera Vilniuje atidaryta pirmoji lietuvių dailės paroda	Išleistas Džeko Londono romanas <i>Baltoji iltis</i> Išleistas Aptono Sinklerio romanas <i>Džiunglės</i>	Kovo 17 d. caras pasirašo įsaką, leidžiantį kurti profesines sąjungas ir draugijas	Sušauktas Rusijos parlamentas – Dūma Pradėta Piotro Stolypino reforma
1907	Išspausdinta Jono Biliūno <i>Liūdna pasaka</i> Išleista Maironio poema <i>Jaunoji Lietuva</i> Išleistas pirmasis lietuvių literatūros almanachas <i>Gabija</i> Vincas Krėvė pradeda rašyti veikalą <i>Dangaus ir žemės sūnūs</i> (išsp. 1949, 1961)	Išleistas Maksimo Gorkio romanas <i>Motina</i> Išleistas Henri Bergsono veikalas <i>Kūrybinė evoliucija</i> Pablo Pikasas nutapo paveikslą <i>Avinjono merginos</i> , laikomą viena iš pirmųjų kubistinių kompozicijų	Įvyko Pirmasis Lietuvos moterų suvažiavimas Kaune Įkurtos Lietuvių mokslo draugija, Lietuvių dailės draugija, įvairios lietuvių švietimo draugijos Lietuvių mokslo draugija pradėjo leisti mokslo leidinių seriją <i>Lietuvių tauta</i> (ėjo iki 1936) Vilniuje pradėtas leisti visuomenės, politikos ir kultūros laikraštis <i>Viltis</i> (ėjo iki 1915)	Anglijos–Rusijos kompromisas Susiformuoja Antantės blokas (Trilypė santarvė)
1908	Kazimieras Būga išleidžia veikalą <i>Aistiški studijai</i>	Pirmą kartą išleistas Frydricho Nyčės esė rinkinys <i>Ecce Homo</i>	Įsteigiama Lietuvių katalikų moterų draugija	Iš Osmanų imperijos išsivadavo Bulgarija
1909	Išleista Maironio poema <i>Raseinių Magdė</i> Išspausdintas Vinco Krėvės apsakymas <i>Bobulės vargai</i> , padavimas <i>Milžinkapis</i>	Išleistas Džeko Londono romanas <i>Martinus Idenas</i> Filipas Tomazas Marinėtis paskelbė pirmąjį futurizmo manifestą	Įsteigtos <i>Lietuvos žinios</i>	
1910	Išleistas Vinco Krėvės <i>Šarūnas</i> Išleidžiama Sofijos Kymantaitės-Čiurlionienės eseistikos knyga <i>Lietuvoje</i>	Išleistas Rainerio Marijos Rilke's romanas <i>Maltės Lauridso Brigės užrašai</i> Vasilijus Kandinskis nuleija pirmąją abstrakčią akvarelę	Lietuvių šviesuomenė pradėjo projektuoti <i>Lietuviškos enciklopedijos</i> leidimo idėją, kuri buvo įgyvendinta tik tarpukario metais Kaune įrengta pirmoji radijo stotis Lietuvoje	

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1911	Išleista Vinco Krėvės drama <i>Šarūnas</i> Kazimieras Būga paskelbia studiją <i>Apie lietuvių asmens vardus</i> Išleistas Jurgio Baltrušaičio poezijos rinkinys <i>Žemės laiptai</i> (rusų k.)	Išleista Nikolajaus Berdiajevo knyga <i>Laisvės filosofija</i> Nicolajaus Gumilovo pastangomis rusų akmeistai įkuria „Poetų cechą“	Mirė Mikalojus Konstantinas Čiurlionis, gimė Česlovas Milošas (Czesław Miłosz)	Roaldas Amundsenas su bendrakeleiviais pirmasis pasiekė Pietų ašigali Nuverčiamas paskutinis Kinijos imperatorius
1912	Išleista Vinco Krėvės knyga <i>Dainavos šalies senų žmonių padavimai</i> Išleistas Julijono Lindės-Dobilo romanas <i>Blūdas</i>	Išleistas psichologo Alfredo Adlerio traktatas <i>Apie neurotišką charakterį</i> Vokietijoje susikuria dailininkų ekspresionistų grupė <i>Mėlynasis raitelis</i>	Panaikinama Vilniaus generalgubernatoriaus institucija	Balkanų karai (iki 1913)
1913	Išleistas trečiasis papildytas ir atnaujintas Maironio <i>Pavasario balsų</i> leidimas JAV Išleistas Igno Šeiniaus romanas <i>Kuprelis</i> Pradėtas leisti pirmasis lietuvių literatūros ir dailės žurnalas <i>Vaivorykštė</i> (ėjo iki 1914)	Išleistas pirmasis Marselio Prusto 7 romanų ciklo „Prarasto laiko beieškant“ romanas <i>Svano pusėje</i> (paskutinė dalis – 1927) Ekranuose pasirodo vienas populiariausių ankstyvųjų kino serialų – Lujji Fejado (Louis Feuillade) <i>Fantomas</i>	Įsikuria katalikiška Vilniaus gubernijos lietuvių švietimo draugija <i>Rytas</i>	Iš Osmanų imperijos išsivadavo Albanija
1914	Išspausdinamas Vaižganto apsakymas <i>Rimai ir Nerimai</i> Pradėtas leisti žurnalas <i>Aušrinė</i>	Džeimso Džoiso apsakymų rinkinys <i>Dubliniečiai</i> Pradeda filmuotis varjetė aktorius Čarlis Čaplinas Džovanis Pastronis sukuria filmą <i>Kabirija</i> – visų didžiųjų kino reginių prototipą	Lietuva tampa pafrontės zona Įsikuria Lietuvių draugija nukentėjusiems dėl karo šelpti – labdaros organizacija, tapusi politiniu bei kultūriniu lietuvių visuomenės centru	Prasidėjo Pirmasis pasaulinis karas (tęsėsi iki 1918) JAV įsikuria kino studijos „Paramount Pictures“ ir „Fox Films“
1915	Išleina literatūros almanachas <i>Pirmasai baras</i>	Išleista Franco Kafkos apysaka <i>Metamorfozė</i> Deividas Grifitas sukuria filmą <i>Tautos gimimas</i>	Okupuotoje teritorijoje 1915 m. rugsėjo 4 d. Vokietija įkūrė administracinį vienetą Oberostą, kurio teritorija priminė LDK erdvę Abiejų Tautų Respublikos žlugimo išvakarėse 1795 m.	Armėnų genocido Turkijoje pradžia (iki 1923) Italija įsitraukia į karą Antantės pusėje
1916	Vincas Krėvė parašo <i>Skirgailą</i> (rusų k.)	Išleistas Džeimso Džoiso romanas <i>Jauno menininko portretas</i> Išleistas Karlo Gustavo Jungo traktatas <i>Pasąmonės psichologija</i> (parašytas 1912)	Lietuvių konferencijos Berne ir Lozanoje	Verdeno mūšis
1917		Išleistas Zigmundo Froido veikalas <i>Psichoanalizės įvadas. Paskaitos</i> Juariche Tristanas Tsara ir draugai išleidžia pirmąjį <i>Dada</i> žurnalą su manifestu	Vilniuje 1917 m. rugsėjo 18–22 d. surengta lietuvių tautos atstovų konferencija, kurioje buvo deklaruotas Lietuvos atsiskyrimas nuo Rusijos ir savarankiškos valstybės kūrimas Gruodžio 11 d. deklaracija	JAV paskelbė karą Vokietijai Rusijoje prasideda pilietinis karas. Bolševikai užgrobia valdžią. Spalio revoliucija
1918	Vilniuje išleidžiamos dvi pirmosios Vaižganto <i>Pragiedrulių</i> dalys Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė Voroneže išleidžia <i>Lietuvių literatūros istorijos konspektą</i>	Išleistas Osvaldo Špenglerio veikalas <i>Europos saulėlydis</i> JAV pradėtos teikti Pulicerio premijos	Vasario 16 d. paskelbiama Lietuvos nepriklausomybė Lapkričio 11 d. suformuotas pirmasis Lietuvos ministrų kabinetas (vadovaujamas prof. Augustino Voldemaro)	Ispaniškojo gripo pandemija (per pusmetį mirė daugiau kaip 25 milijonai žmonių; tai maždaug tris kartus daugiau nei buvo Pirmojo pasaulinio karo aukų) Pilietinis karas Rusijoje (iki 1921)

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1919	Kaune įkurtas Tautos teatras	Išleistas Somerseto Moemo romanas <i>Mėnulis ir skatikas</i> Abelio Ganco antikarinis filmas <i>Aš kaltinu</i>	Antanas Smetona išrenkamas Lietuvos prezidentu Moterims suteikta teisė balsuoti (moterys pirmą kartą balsavo 1920) Lietuvos kovos su bermontininkais Lietuvos–Lenkijos konfliktas	Pasirašyta Versalio taikos sutartis (birželio 28 d.), kuria galutinai užbaigtas Pirmasis pasaulinis karas Paryžiaus taikos konferencijoje įkuriamas Tautų Sąjunga Veimaro respublikos pradžia (iki 1933)
1920	Išleistas atnaujintas Maironio <i>Pavasario balsų</i> leidimas Išleistas Kazio Binkio poezijos rinkinys <i>Eilėraščiai</i> Pradėtas leisti literatūros ir kritikos žurnalas <i>Skaitymai</i> (ėjo iki 1923) Įkurtas pirmasis profesionalus lietuvių teatras – Dramos vaidykla	Išleista Džono Golsvorčio trilogija <i>Forsaitų saga</i> Roberto Vaino filmu <i>Daktaro Kaligario kabinetas</i> prasideda vokiečių kino ekspresionizmas	Suvalkų sutartis su Lenkija (spalio 7 d.) Vilnių ir Vilniaus kraštą užėmė Lenkijos kariuomenės generolo Lucijano Želgovskio vadovaujami daliniai Sovietų Rusija pripažino Lietuvos nepriklausomybę Lietuvoje įvyko pirmieji visuotiniai, lygūs, slapti ir tiesioginiai rinkimai į tautos atstovybę – Lietuvos steigiamąjį seimą Išrinktas Steigiamasis Seimas (iki 1922)	
1921	Išspausdinta Vaižganto apysaka <i>Dėdės ir dėdienės</i> Žemaitė parašo <i>Autobiografiją</i>	Išėjo Luidži Pirandelo pjesė <i>Šeši personažai ieško autoriaus</i> Išleistas Karlo Gustavo Jungo veikalas <i>Psichologiniai tipai</i>	Lietuva priimta į Tautų Sąjungą	NEP'o pradžia Rusijoje (iki 1929)
1922	Išleista Šatrijos Raganos apysaka <i>Senamė dvare</i> Išspausdintas avangardistinės kūrybos manifestas „Keturių vėjų pranašas“ Vilniuje išleista Vinco Krėvės drama <i>Skirgaila</i> (rusų k.) Kaune įkurtas Lietuvos universitetas (nuo 1930 m. – Vytauto Didžiojo universitetas) Kaune įkurtas pirmasis valstybinis teatras <i>Valstybės teatras</i>	Išleistas vienas garsiausių XX a. romanų Džeimso Džoiso <i>Ulisas</i> Išleista viena garsiausių XX a. poečių Tomo Sternso Elioto <i>Bevaisė žemė</i> Jaroslavas Hašekas rašo <i>Šauniojo kareivio Šveiko nuotykius pasaulyje kare</i> (knyga liko nebaigta) Pirmą kartą kino ekrane Frydricho Vilhelmo Murnau filme <i>Nosferatu</i> pasirodo personažas vampyras	Lenkijos seimas įjungia Vidurio Lietuvą į Lenkiją Prezidentu išrenkamas Antanas Stulginskis Priimta nuolatinė Lietuvos Konstitucija, kuri įteisino Lietuvoje demokratinę respubliką Lietuvos konstitucija įteisino visuotinį privalomą pradinį mokymą (įgyvendinta iki 1931) Priimtas Žemės reformos įstatymas (žemės gavo apie 65 000 Lietuvos bežemių ir mažžemių) Priimtas Piniginio vieneto įstatymas, litas tampa Lietuvos piniginiu vienetu	SSRS įkūrimas Italijoje į valdžią ateina fašistai ir B. Musolinis
1923	Išleistas Kazio Binkio poezijos rinkinys <i>100 pavasarių</i> Pradėtas leisti simbolistinės pakraipos literatūros, meno ir kritikos žurnalas <i>Gairės</i> (red. Kazys Puida)	Išleista Nikolajaus Berdjajevio knyga <i>Istorijos prasmė</i> Išleistas Ernsto Kasirerio veikalas <i>Simbolinių formų filosofija</i> I dalis (visos trys dalys baigtos leisti 1929) Išleistas Zigmundo Froido veikalas <i>Ego ir Id</i>	Klaipėdos krašto sukilimas. Prie Lietuvos prijungtas Klaipėdos kraštas Visuotinis Lietuvos gyventojų surašymas	Alaus pučas. Vokietijos nacionalsocialistinės darbininkų partijos nesėkmingas mėginimas užimti valdžią
1924	Kaune Valstybės teatre pastatyta Vinco Krėvės drama <i>Skirgaila</i> (rež. Borisas Dauguvietis) Pradėtas leisti kultūros žurnalas <i>Židinys</i> (ėjo iki 1940)	Išleistas Tomo Mano romanas <i>Užburtas kalnas</i> Andrė Bretonas publikuoja siurrealizmo manifestą	Lietuvos sportininkai pirmą kartą dalyvauja Vasaros olimpinėse žaidynėse Lietuvoje pirmą kartą surengta Dainų šventė	Prancūzijoje įvyksta pirmosios Žiemos olimpinės žaidynės

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1924	Išleistas pirmasis žurnalo <i>Keturi vėjai</i> numeris (ėjo iki 1928) Pradėtas leisti kultūros žurnalas <i>Židinys</i> (ėjo iki 1940) Išleistas Oskaro Milašiaus filosofinis traktatas „Ars Magna“	Išleistas Tomo Mano romanas <i>Užburtas kalnas</i> André Bretonas publikuoja siurrealizmo manifestą	Paryžiuje pasirašoma konvencija dėl Klaipėdos krašto perdavimo Lietuvai Lietuvoje pirmą kartą surengta Dainų šventė	Vladimiro Lenino mirtis Stalino diktatūros pradžia (iki 1953) Danijoje moteris tapo ministrų kabineto nare
1925	Vincas Mykolaitis-Putinas sukuria dramą <i>Žiedas ir moteris</i> Kaune atidaryta Mikalojaus Konstantino Čiurlionio paveikslų galerija Holivude nufilmuotas vaidybinis filmas „Naktis Lietuvoje“ iš knygnešių gyvenimo (rež. Pranas Valuskis)	Išleistas Franco Kafkos romanas <i>Procesas</i> Išleistas Žano Kokto pjesės <i>Karalius Oidipas, Orfėjas</i> Sergejaus Eizenšteino filmas „Šarvuotis „Potiomkinas““ Čarlo Čaplino filmas <i>Aukso karštligė</i>	Vilniuje įkurtas JIVO (Žydų mokslo institutas) greit tapo stambiausia pasaulyje žydų mokslo įstaiga, jidiš mokslo centru	Lakarno paktas (Vokietija pripažįsta savo vakarines sienas)
1926	Išleistas Stasio Šalkauskio veikalas <i>Kultūros filosofijos metmens</i> Moišė Kulbakas sukuria poemą <i>Vilnius</i> Petras Vaičiūnas sukuria komediją <i>Patriotai</i> Išleistas Oskaro Milašiaus filosofinis traktatas <i>Slėpiniai</i>	Išleistas Franco Kafkos romanas <i>Pilis</i> Išleistas Aleno Aleksanderio Milno <i>Mikė Pūkuotukas</i>	Lietuvos Respublikos prezidentu išrinktas Kazys Grinius Gruodžio 17 d. valstybės perversmas. Prasideda autoritarinis Antano Smetonos valdymas (iki 1940) Pradedamos transliuoti Kauno radiofono laidos	Suomijoje moteris tapo ministrų kabineto nare (poste išsilaike 20 metų)
1927	Išleistas Vinco Mykaloičio-Putinno poezijos rinkinys <i>Tarp dviejų aušrų</i> Išleistas pirmasis Salomėjos Nėries poezijos rinkinys <i>Anksti rytą</i> Išleistas Petro Tarulio novelių rinkinys <i>Mėlynos kelnės</i> Išėjo literatūros almanachas <i>Gubos</i>	Išleistas Hermano Hesės romanas <i>Stepių vilkas</i> Išleistas Martino Heidegerio veikalas <i>Būtis ir laikas</i> Išleistas psichologo Alfredo Adlerio veikalas <i>Žmonių pažinimas</i> Pirmasis Alfredo Hičkoko filmas „Nuomininkas“	1927 m. balandžio 12 d. Prezidentas Antanas Smetona paleido seimą (naujas seimas išrinktas 1936)	Fašistinėje Italijoje įteisinta korporacinė santvarka Charlesas Lindbergas lėktuvu perskrenda Atlanto vandenyną Pirmoji Kino akademijos apdovanojimų (būsimųjų „Oskarų“) ceremonija
1928	Išleistas Jurgio Savickio novelių rinkinys <i>Ties aukštu sostu</i> Išleistas Antano Miškinio poezijos rinkinys <i>Balta paukštė</i> Išleista Jurgio Savickio kelionių apybraiža <i>Atostogos</i> Kino filmas „Kareivis – Lietuvos gynėjas“ (operatorius Feognijus Dunajevus, statytojas Vladas Braziulevičius)	Išleistas Boriso Pasternako poezijos ciklas <i>Pradžios metas</i> Michailas Bulgakovas pradeda rašyti romaną <i>Meistras ir Margarita</i> (cenzūruota romano versija publikuota tik 1966–1967) Pirmasis garsinis filmas „Džiazo dainininkas“ (rež. Alanas Kroslandas)	Priimta nauja Konstitucija, kuri prezidentui suteikė plačius įgaliojimus Kaune atidarytas didžiausias 800 vietų kino teatras „Metropolitain“	Aleksandras Flemingas atrado peniciliną Pirmoji vieša televizijos transliacija
1929	Išleista Vaižganto apysaka <i>Išgama</i> ir romanas <i>Šeimos vėžiai</i> Pradėtas leisti literatūros žurnalas <i>Pjūvis</i> (orig. <i>Piūvis</i> ,ėjo iki 1930) Kaune Valstybės teatre pastatytas Vinco Krėvės <i>Šarūnas</i> (rež. Andrius Oleka-Žilinskas)	Išleistas Ericho Marijos Remarko romanas <i>Vakarų fronto nieko naujo</i> Išleistas Viljamo Folknerio romanas <i>Triukšmas ir įniršis</i> Išleistas Ernesto Hemingvėjaus romanas <i>Atsisveikinimas su ginklais</i> Pirmasis Luiso Buniuelio filmas „Andalūzijos šuo“ (kartu su Salvadoru Dali) – kino siurrealizmo manifestas	Atentatas prieš tuometinį premjerą Augustiną Voldeмарą Pradėjo veikti centralizuotas Kauno miesto vandentiekis (projektas pradėtas įgyvendinti 1927) Kaune uždaryta „konkė“ – arklių traukiamas tramvajus	Didžioji depresija – pasaulinė ekonominė krizė (tęsėsi iki 1933) Masinės kolektyvizacijos pradžia SSRS
1930	Išleistas Petro Cvirkos apsakymų rinkinys <i>Saulėlydis Nykos valsčiuje</i> Pradėtas leisti kairiosios orientacijos rašytojų žurnalas <i>Trečias frontas</i> (ėjo iki 1931) Išleidžiamas literatūros almanachas <i>Granitas</i>	Išleista Roberto Miuzilio romano <i>Žmogus be savybių</i> pirmoji dalis (antroji 1932) Jozefas Sternbergas filme „Žydrasis angelas“ pradeda Marlenos Ditrich mitą	Vytauto Didžiojo metai Įvestas privalomas pradinis mokymas Pradėjo veikti Petrašiūnų šiluminė elektrinė, kuri tapo pagrindine elektros energijos tiekėja Kauno miestui	SSRS įsteigiamas GULAC'as – Vyriausioji pataisos darbų lagerių valdyba Išrandama televizija

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1931	Pradėtas leisti savaitinis kultūros žurnalas <i>Naujoji Romuva</i> (ėjo iki 1940, atnaujintas – 1994) Kino komedija „Onytė ir Jonelis, arba Neljšk, kur nereikia“ (rež. Feognijus Dunajevas) Jurgis Savickis išleidžia albumą <i>Lietuvos menas</i> (švedų k.)	Išleistas Iljos Ilfo ir Jevgenijaus Petrovo satyrinis romanas <i>Aukso veršis</i> Južinas O'Nilas parašo tragediją <i>Elektrai skirta gedėti</i> Išleistas Migelio de Unamuno traktatas <i>Krikščionybės agonija</i>	Pradėta leisti Lietuvos enciklopedija (baigta 1966 m. Bostone, 37 tomai) Siekiant pagerinti susisiekimą, pastatytas Žaliakalnio funikulierius (keltuvai)	Japonijos agresyvios politikos prieš Kiniją pradžia Niujorke (JAV) oficialiai atidarytas aukščiausias pasaulio pastatas – 102 aukštų „Empire State Building“
1932	Išleistas Vinco Mykolaičio-Putino romanas <i>Altorių šešėly</i> (I ir II d., III d. – 1933) Išleista Jono Kossu-Aleksandravičiaus poezijos knyga <i>Eilėraščiai</i> Išleista Antano Vaičiuliaičio knyga <i>Vidudienis kaimo smuklėj</i> Išleistas Stasio Šalkauskio veikalas <i>Visuomeninis auklėjimas</i> Išleista Balio Sruogos drama <i>Milžino paunksmė</i> Kaune susikūrė modernistinių dailininkų grupė „Ars“	Išleistas Michailo Šolochovo romanas <i>Pakelta velėna</i> Išleistas Viljamo Folknerio romanas <i>Rugpjūčio šviesa</i> Žanas Kokto filmas „Poeto kraujas“	Kaune atidaryti Centrinio pašto rūmai Kaune Valstybės teatre sukurtas spektaklis – Viljamo Šekspyro <i>Hamletas</i> (rež. Michailas Cechovas) Išleistas Vydūno veikalas <i>Septyni šimtmečiai vokiečių ir lietuvių santykių</i> (vok. k., liet. k. 2001).	Holodomoras Ukrainoje (iki 1933), jo metu mirė nuo 7 iki 10 mln. žmonių
1933	Išleistas Bernardo Brazdžionio poezijos rinkinys <i>Krintančios žvaigždės</i> Išleistas Antano Vaičiuliaičio novelių rinkinys <i>Vidudienis kaimo smuklėj</i> Išleisti Stasio Šalkauskio veikalai <i>Lietuvių tauta ir jos ugdymas; Ateitininkų ideologija</i>	Meriano C. Kuperio ir Ernesto B. Šodsako filmas „King Kongas“	S. Darius ir S. Girėno skrydis per Atlantą (iš Niujorko į Kauną) Kaune įkurta muzikos konservatorija Pastatyti Kauno apskrities savivaldybės rūmai	Veimaro Respublika pertvarkyta į Trečiąjį Reichą (iki 1945) Įkurta pirmoji nacių koncentracijos stovykla Vokietijoje Pradėta įgyvendinti Franklino Ruzvelto antikrizinė programa „Naujasis kursas“, išvedęs JAV iš Didžiosios ekonomikos krizės
1934	Išleistas Jono Kossu-Aleksandravičiaus poezijos rinkinys <i>Imago mortis</i> Išleistas satyrinis Petro Cvirkos romanas <i>Frank Kruk</i> Išleistas Igno Šeinaus mokslinis fantastinis satyrinis romanas <i>Siegfried Immerselbe atsijaunina</i> Išleista Jurgio Savickio kelionių apybraiža <i>Truputis Afrikos</i> , albumas <i>Lietuvos menas</i> (pranc. k.) Kaune Jaunųjų teatre pastatytas spektaklis pagal Balio Sruogos dramą <i>Milžino paunksmė</i> (rež. A. Oleka-Žilinskas)	Išleistas Francio Skoto Fitcdžeraldo romanas <i>Švelni naktis</i> Išleistas Henrio Milerio romanas <i>Vėžio atogrąža</i> Secilio deMilio epinis filmas „Kleopatra“	1934 m. pradžioje Lietuvos saugumas demaskavo Klaipėdos krašto nacių (Neumanno – Sasso byla) rengtą sukilimą, kurio siekta nuo Lietuvos atplėšti Klaipėdos kraštą. Suminti nacistinio pučo Klaipėdos krašte vadai Rugsėjo 12 d. Ženevoje pasirašyta Baltijos valstybių (Lietuvos, Latvijos, Estijos) santarvės ir bendradarbiavimo sutartis Pradėta Žemaičių plento iš Kauno į Klaipėdą statyba	SSRS priimta į Tautų Sąjungą
1935	Išleistas Salomėjos Nėries poezijos rinkinys <i>Per lūžtantį ledą</i> Išleistas Jono Kossu-Aleksandravičiaus rinkinys <i>Intymios giesmės, eseistikos knyga Dievai ir smūtkeliai</i> Išleistas Antano Miškinio poezijos rinkinys <i>Varnos prie plento</i> Išleistas Henriko Radausko pirmasis poezijos rinkinys <i>Fontanas</i> Išleistas Ievos Simonaitytės romanas <i>Aukštųjų Simonių likimas</i> Pradėtas kurti platus valstybinių viešųjų bibliotekų tinklas	Išleista Tomo Sternso Elioto poetinė drama <i>Žmogūdystė katedroje</i> Aleksandrijoje išleistas Konsantino Kavačio poezijos rinkinys <i>Priimata</i>	Mažonoje Lietuvoje uždrausta lietuviškų organizacijų veikla Suvalkijos ūkininkų streikas JAV lietuvis Feliksas Vaitkus pilotuodamas „Lituanika II“ perskrido Atlantą Klaipėdoje įkurtas Pedagoginis institutas Prof. Tado Ivanausko iniciatyva įkurta „Kauno zoologijos sodas“ akcinė bendrovė (1938 07 01 įvyko oficialus Kauno zoologijos sodas atidarymas) Įvyko pirmasis Pasaulio lietuvių kongresas	Italija okupavo Etiopiją (Abisiniją), 1935–1936 m.

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1936	Išleistas Bernardo Brazdžionio poezijos rinkinys <i>Ženklai ir stebuklai</i> Išleistas Antano Vaičiulaičio romanas <i>Valentina</i> Išleistas literatūros almanachas <i>Antrieji vainikai</i> (sud. Kazys Binkis)	Išleistas Margaretos Mitčel romanas <i>Vėtrų nublokšti</i> Išleista Federiko Garsijo Lorkos drama <i>Bernardos Albos namai</i> Čarlio Čaplino filmas „Naujieji laikai“	Uždraudžiamos opozicinės partijos Darbą pradėjo smetoniškasis IV Seimas Kaune atidarytas Maironio muziejus (1941 m. pavadintas Maironio lietuvių literatūros muziejumi) Išleista <i>Lietuvos istorija</i> (red. Adolfas Šapoka)	Italija ir Vokietija sudarė Berlyno ir Romos sąjį Piliietinis karas Ispanijoje (iki 1939 m.) „Didysis valymas“ SSRS (iki 1939 m.)
1937	Išleistas Jono Kossu-Aleksandravičiaus rinkinys <i>Užgesę chimeros akys</i> Išleista Antano Vaičiulaičio kelionių apybraiža <i>Nuo Sirakūzų lig šiaurės elnio</i> Dailininkas Stasys Ušinskas už lėles ir scenografiją spektakliui „Silvestras Dūdėlė“ Pasaulinėje parodoje Paryžiuje apdovanotas aukso medaliu Dailininkas Adomas Galdikas už scenografiją spektakliui pagal Vinco Krėvės <i>Šarūną</i> (rež. Andrius Oleka-Žilinskas) Pasaulinėje parodoje Paryžiuje apdovanotas aukso medaliu	Išleina Jasunari Kavabatos romanas <i>Sniegynų šalis</i> Pablas Pikaso nutapo „Gubernicą“ Salvadoras Dali nutapo „Narcizo metamorfozė“ ir „Degančių žirafą“ Volto Disnėjaus „Snieguolė ir septyni nyktukai“ – pirmasis spalvotas pilno metražo animacinis filmas Žano Renuaro filmas „Didžioji iliuzija“, uždraustas rodyti nacistinėje Vokietijoje	Lietuvos vyrų krepšinio rinktinė pirmąkart tampa Europos čempione (gegužės 7 d., Rygoje) Atidaryti reprezentaciniai Kauno karininkų ramovės rūmai Pastatytos Kauno Vytauto Didžiojo universiteto klinikos (1937–1939) Kauno Teologijos-filosofijos fakultetas Oskarui Milišui suteikė filosofijos daktaro garbės vardą	Paryžiuje vyksta Pasaulinė paroda
1938	Išleistas Salomėjos Nėries poezijos rinkinys <i>Diemedžių žydėsiu</i> Kaune Valstybės teatre pastatyta Kazio Binkio pjesė <i>Atžalynas</i> (rež. Borisas Dauguvietis) Paskutinė lietuviško kino premjera – marionetių filmas „Storulio sapnas“ (lėlės pagamintas Stasio Ušinsko), kurį nupirko JAV animacinių filmų bendrovė „Dalcompany“	Išleistas Žano Polio Sartro romanas <i>Šleikštulys</i> , laikytas kanoniniu egzistencializmo tekstu Išleistas Karlo Jasperso veikalas <i>Filosofija ir egzistencija</i> Išleistas Johano Huizingos traktatas <i>Homo ludens (Žaidžiantis žmogus)</i>	Priimta nauja Lietuvos Konstitucija, kuri valstybei suteikė išskirtinę teisę vadovauti švietimo sistemai Lenkijos ultimatas Lietuvai dėl diplomatinių santykių užmezgimo Pirmoji Lietuvos tautinė olimpiada Atidaryta pirmoji oro linija šalies viduje, sujungusi Kauną su kurortine Palanga	Austrijos anšliusas (kovo mėn.) „Miuncheno sąmokslas“ „Krištolinė naktis“ – žydų žudynės (lapkričio mėn.)
1939	Išleista Vinco Krėvės apysaka <i>Raganius</i> Išleistas Ievos Simonaitytės romanas <i>Vilius Karalius</i> (I dalis) Išleistas Bernardo Brazdžionio rinkinys <i>Kunigaikščių miestas</i> ir knyga vaikams <i>Meškiukas Rudnosiukas</i>	Išleistas Stefano Cveigo romanas <i>Širdies nerimas</i> Išleistas Džono Steinbeko romanas <i>Rūstybės kekės</i> Bertoldas Brechtas sukuria dramą <i>Motužė Kuraž ir jos vaikai</i> (pastatyta 1941) Viktoro Flemingo filmas „Vėjo nublokšti“	Išleistas Antano Smetonos Lituaništos institutas – Lietuvos istorijos, lietuvių kalbos ir tautosakos tyrimo įstaiga (1940 m. perkeltas į Vilnių). Vokietijos ultimatus Lietuvai (kovo 20 d.), kuriuo pareikalauta grąžinti Klaipėdos kraštą Vokietija aneksavo Klaipėdos kraštą Pagal sutartį su SSRS Lietuvai grąžintas Vilnius	Europos vyrų krepšinio čempionatas, surengtos gegužės 21–28 d. Lietuvoje (Kaune) Sudarytas Molotovo–Ribbentropo paktas (rugpjūčio 23 d.). Pagal jo slaptuosius protokolus Lietuva priskirta Vokietijos įtakos zoni Prasidėjo Antrasis pasaulinis karas (rugsėjo 1 d.), iki 1945
1940	Ignas Šeinius Stokholme išleidžia dokumentinę apybraižą <i>Raudonasis tvanas</i> (švedų k.) Kazys Binkis parašo pjesę <i>Generalinė repeticija</i> (išleista 1958) Jurgis Savickis parengia ir išleidžia antologiją <i>Lietuvių novelė</i> (švedų k.) Išspausdinta Salomėjos Nėries <i>Poema apie Staliną</i>	Išleistas Anos Achmatovos poezijos rinkinys <i>Iš šešių knygų</i> Išleistas Ernesto Hemingvėjaus romanas <i>Kam skambina varpai</i> Čarlio Čaplino filmas „Didysis diktatorius“ Džono Fordo filmas „Pykčio kekės“	Sovietų Sąjunga Lietuvos valdžiai įteikė ultimatumą. SSRS okupuoja Lietuvą Sukurta Liaudies Seimas (parlamentą imituojanti institucija), kuris pirmąją savo darbo dieną 1940 m. liepos 21 d. paskelbė, jog Lietuvoje įvedamas sovietinis režimas, bei priėmė sprendimą kreiptis į Sovietų Sąjungą ir prašyti, jog Lietuvos sovietinė respublika būtų priimta į Sovietų Sąjungą Berlyne įkuriamas Lietuvių aktyvistų frontas (LAF, lapkričio 17 d.)	Katynės žudynės – masinės Lenkijos karininkų, policininkų, intelektualų ir civilių belaisvių (apie 22 000) žudynės, kurias įvykdė NKVD Vokiečiai užima Paryžių (birželio 14 d.) Prancūzijos kapituliacija (birželio 22 d.) SSRS okupuoja Baltijos šalis Londone įkurtas Laikinasis laisvųjų prancūzų nacionalinis komitetas, kuriam vadovavo generolas Š. de Golis

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1941	Išleista Salomėjos Nėries poezijos rinktinė Stasys Šalkauskis parašo politinės filosofijos projektą <i>Pilnutinė demokratija. Naujosios santvarkos metmens</i> (rankraštis)		Birželio 14–15 d. masiniai Lietuvos gyventojų trėmimai į Sibirą	Birželio 22 d. Vokietija pradėjo karą su Sovietų Sąjunga Japonija užpuola JAV karinę bazę Perle Harbore (gruodžio 7 d.). JAV įstoja į Antrąjį pasaulinį karą Pasirašyta Atlanto chartija Masinio žydų naikinimo pradžia
1942	Išleistas Jurgio Baltrušaičio lietuviškų eilėraščių rinkinys <i>Ašarų vainikas</i> (II dalis – 1967 m.) Išleistas Jono Aisčio poezijos rinkinys <i>Be tėvynės brangios</i>	Išleistas Albero Kamio romanas <i>Svetimas</i> , filosofinė esė <i>Sizifo mitas</i> Luchino Visconti filmas „Apšėstieji“	Po Laikinosios vyriausybės panaikinimo Kaune pradeda veikti vokiškai administracijai pavaldi lietuviška savivalda – generalinių tarėjų institucija	Antihitlinės koalicijos susiformavimas Venzės konferencija Staliningrado mušis (liepa–1943 m. vasaris)
1943	Maskvoje išleistas Salomėjos Nėries eilėraščių rinkinys <i>Dainuok, širdie, gyvenimą</i> Antanas Škėma parašė dramą <i>Julijana</i>	Išleistas Boriso Pasternako poezijos rinkinys <i>Ankstyvais traukiniais</i> Išleistas Hermano Hesės romanas <i>Stiklo karoliukų žaidimas</i>	Keršydami lietuvių tautai už SS legiono steigimo boikotą vokiečiai suėmė žymesnius visuomenės ir kultūros veikėjus ir išvežė į Štuthofio koncentracijos stovyklą	Teherano konferencija (lapkričio–gruodžio mėn.) Kursko mušis
1944	Išleistas Jurgio Baltrušaičio lietuviškų eilėraščių rinkinys <i>Aukuro dūmai</i>	Alberas Kamis sukūrė dramą <i>Kaligula</i> Išleista Džordžo Orvelo satyrinė sovietinio totalitarizmo alegorija <i>Gyvulių ūkis</i>	Lietuvos vietinės rinktinės įkūrimas (vadas gen. Povilas Plechavičius) SSRS reokupuoja Lietuvą Prasideda partizaninis karas su SSRS (iki 1953)	Desantas išsilaipina Normandijoje. JAV ir Didžioji Britanija atidaro II frontą Europoje
1945	Vincas Mykolaitis-Putinas sukūrė poemą <i>Vivos plango mortuos voco</i> Salomėja Nėris Maskvoje sudarė eilėraščių rinkinį <i>Prie didelio kelio</i> Maskvoje išleista Salomėjos Nėries eilėraščių rinktinė <i>Lakštingala negali nečiulbėti</i> Balys Sruoga parašė <i>Dievų mišką</i> (išspausdintas 1957) Išleista Kazio Borutos romanas <i>Baltaragio malūnas</i>	Roberto Rossellini filmas „Roma – atviras miestas“; italų neorealizmo pradžia Pirmasis Ingmaro Bergmano filmas „Krizė“	Lietuvos gyventojų masinių trėmimų į SSRS atnaujinimas (iki 1953 m.)	Jaltos konferencija (vasaris) Balandžio mėn. kapituliuo fašistinė Italija
1946	Išleistas debiutinis Alfonso Nykos-Niliūno poezijos rinkinys <i>Praradimo simfonijos</i> Išleista Salomėjos Nėries <i>Poezija</i> , pirmas tomas (lyrika ir poemos) DP stovyklose pradėtas leisti avangardinis kultūros žurnalas <i>Žvilgsniai</i> (iki 1948), redaktorius Jonas Mekas	Nobelio literatūros premija suteikta Hermanui Hesei Pirmasis kino festivalis Kanuose	Įkurtas Lietuvos valstybinis kūno kultūros institutas	A. Hitlerio mirtis (balandžio 30 d.) Vokietija pasirašo besąlyginės kapituliacijos aktą (gegužės 8 d.) JTO įkūrimas Potsdamo konferencija (liepa–rugpjūtis) JAV numeta atominės bombos ant Hirosimos ir Nagasakio (rugpjūčio 6 ir 9 d.) Japonijos kapituliacija (rugšėjo 2 d.) Niurnbergo procesas (lapkričio 20 d.–1946 m. spalio 1 d.) Prasideda Šaltasis karas (iki 1991 m.) Paryžiaus taikos konferencija
1947	Romoje išleistas Vytauto Mačernio <i>Vizijos</i> Tiubingene (Vokietija) išleistas Antano Škėmos novelių rinkinys <i>Nuodėguliai ir kibirkštys</i>	Išleistas Albero Kamio romanas <i>Maras</i>	Pinigių reforma „Žalgirio“ krepšinininkai (klubas įkurtas 1944 m.) pirmą kartą tapo Sovietų Sąjungos čempionato, vykusio Tbilisyje, aukso medalių laimėtojai	Trumeno doktrina (kovo 12 d.) Maršalo planas JTO nutarimas dėl žydų ir arabų valstybės įkūrimo Palestinoje

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1948	Ištremtas į Sibirą (iki 1956) Antanas Miškinis parašo <i>Psalmes</i> (išspausdintos 1989) Išleistas pomirtinis Jurgio Baltarušaičio poezijos rinkinys <i>Lelija ir pjautuvus</i>	Išleistas Paulio Celano rinkinys <i>Smėlis iš urnų</i> , kuriame išspausdintas vienas reikšmingiausių eilėraščių pokario Europoje „Mirties fuga“ A. Hitchcokas sukuria vieno kadro filmą „Virvė“	Didžiausia trėmimo operacija „Vesna“ Žemės ūkio kolektyvizacijos pradžia	Berlyno blokada (birželio 24 d.–1949 m. gegužės 12 d.). Vokietija padalijama į VFR ir VDR Įkurta Izraelio valstybė (gegužės 14 d.). Arabų ir Izraelio konflikto pradžia JTO Visuotinė žmogaus teisių deklaracija (gruodžio 10 d.)
1949	Išleista Antano Vaičiulaičio knyga <i>Italijos vaizdai</i>	Alberas Kamiu sukūrė pjesę <i>Teisieji</i> Išleistas Simonos de Bovuar veikalas <i>Antroji lytis</i>	Partizanų vadai pasirašo Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio deklaraciją (vasario 16 d.). Lietuvių chartijos paskelbimas Įvestas privalomas septynmetis mokymas	Įkurta NATO (balandžio 4 d.) SSRS išbandė atominę bombą Paskelbta Kinijos Liaudies Respublika (1949 spalio 1 d.) Korėjos karas (1950–1953)
1950	Čikagoje JAV išleistas Henriko Radausko poezijos rinkinys <i>Strėlė danguje</i> Dalia Grinkevičiūtė parašė <i>Atsiminimus</i> (surasti 1991, išleisti 1996) Čikagoje (JAV) išleista Juozo Lukšos-Daumanto knyga <i>Partizanai už geležinės uždangos</i> (vėliau <i>Partizanai</i> , Lietuvoje – 2005)	Išleista Eženo Jonesko anti-drama <i>Plikagalvė dainininkė</i>		
1951	Išleistas Jurgio Savickio novelių rinkinys <i>Raudoni batukai</i>	Išleista Albero Kamiu studija <i>Maištaujantis žmogus</i>	Įkurta JAV lietuvių bendruomenė	Pasirašyta anglies ir plieno bendrijos sukūrimo sutartis
1952	Pradėtas leisti svarbiausias išėivijos literatūrinis žurnalas <i>Literatūros laikai</i> (iki 1959 m.)	Išleista Samjuelio Beketo absurdo drama <i>Belaukiant Godo</i>		
1953		Išleista Ernesto Hemingvėjaus apysaka <i>Senis ir jūra</i>	Ginkluoto pasipriešinimo judėjimo pabaiga Romo Kalantos gimimo metai	Mirė Josifas Stalinas (1953 m. kovo 5 d.) Korėjos karas (iki 1953) Sukilimas Rytų Vokietijoje Atšilimas SSRS (iki 1964)
1954	Jonas Aistis JAV išleido knygą <i>Apie laiką ir žmones</i>	Išleistas Viljamo Goldingo romanas <i>Musių valdovas</i>		
1955	Čikagoje (JAV) išleistas Henriko Radausko poezijos rinkinys <i>Žiemos daina</i>	Borisas Pasternakas parašė romaną <i>Daktaras Živaga</i> (išleistas Italijoje 1957) Išleistas Vladimiro Nabokovo romanas <i>Lolita</i>	Suimtas paskutinis LLKS Tarybos prezidiumo narys A. Ramanauskas-Vanagas (spalio 12 d.; nužudytas 1957 m. lapkričio 29 d.) Antisovietinės demonstracijos per Vėlines (1955–1957 m.)	Įkurtas Varšuvos sutarties blokas (VSO)
1957	Išleistas Balio Sruogas <i>Dievų miškas</i>	Išleistas Boriso Pasternako romanas <i>Daktaras Živago</i> Nobelio literatūros premija suteikta Alberui Kamiui	Balandžio 30 d. transliuota pirmoji televizijos laida Lietuvoje	Įkurta Europos ekonominė bendrija (kovo 25 d.) SSRS paleido pirmą dirbtinį Žemės palydovą (spalio 4 d.)
1961	JAV Čikagoje išleista Vytauto Mačernio kūrybos rinktinė <i>Poezija</i> (Lietuvoje Mačernio poezija išleista 1970 – <i>Žmogaus apnuoginta širdis</i> , 1990 <i>Po ūkanotu nežinios dangum</i>)	Išleistas Boriso Pasternako poezijos rinkinys <i>Kai išsigiedryš</i> R. Vaiso (Wise) ir J. Robbinso miuziklas <i>Vestsaido istorija</i>		Pirmasis žmogaus skrydis į kosmosą (Jurijus Gagarinas; 1961 m. balandžio 12 d.)
1963	Išleistas Icchoko Mero romanas <i>Lygiosios trunka akimirka</i>	Išleistas pirmasis Bitlų (The Beatles) albumas, prasidėjo „bitlomanija“		JAV prezidento D. F. Kenedžio nužudymas (1963 m. lapkričio 22 d.)

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS, JAV LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1964	Išleista Kosto Ostrausko avangardinė drama <i>Gyveno kartą senelis ir senelė</i> (I dalis) Išleista Justino Marcinkevičiaus poema <i>Donelaitis</i> Čikagoje išleistas Juozo Girmiaus veikalas <i>Žmogus be Dievo</i>	Žanui Poliiui Sartrui suteikta Nobelio literatūros premija	Vilniuje prof. Algimantas Marcinkevičius atliko pirmąją Lietuvoje atvirą širdies operaciją	Vietnamo karas (iki 1975) Nušalintas nuo valdžios Nikita Chruščiovas, TSKP pirmuoju sekretoriumi tapo Leonidas Brežnevas
1965	Čikagoje išleistas Henriko Radausko poezijos rinkinys <i>Žaibai ir vėjai</i> Respublikinių leidyklų planai vėl tvirtinami Maskvoje Pradėtas rengti „Poezijos pavasaris“, almanachas <i>Poezijos pavasaris</i> Lietuvoje savaitę vieši Žanas Polis Sartras ir Simona de Bovuar Filmas „Niekas nenorėjo mirti“ (rež. Vytautas Žalakevičius)	Išleistas Anos Achmatovos poezijos rinkinys <i>Laiko tėkmė</i>	Pradėtos radijo transliacijos Lietuvoje užsieniui anglų kalba	„Sony“ Japonijos rinkai pristatė pirmuosius pasaulyje vaizdo magnetofonus
1966	Išleista Vinco Mykoliaičio-Putino poezijos knyga <i>Langas</i> Išleista Janinos Degutytės poezijos knyga <i>Šiaurės vasaros</i> Čikagoje išleista Liūnės Sutemos poezijos rinktinė <i>Bevardė šalis</i> Čikagoje išleista Juozo Girmiaus studija <i>Idealas ir laikas</i> Filmas „Jausmai“ (scenar. aut. Vytautas Žalakevičius, rež. Algirdas Dausa, Almantas Grikevičius)	Išleistas Johaneso Bobrovskio romanas <i>Lietuviški fortepionai</i> Išleista Tomo Stopardo tragiškomedija <i>Rozenkrancas ir Gildensternas mire</i> (1990 m. filmas, rež. Tomas Stopardas)	Parodytas pirmasis Valstybinio jaunimo teatro spektaklis <i>Romeo ir Džiuljeta</i> (rež. Aurelija Ragauskaitė)	Niujorke prasidėjo Pasaulio prekybos centro statybos (sunaikintas 2001 m. per teroristų išpuolį) Kinijoje prasidėjo Kultūrinė revoliucija (iki 1976)
1967	Išleista Sigito Gedos poema <i>Strazdas</i> Lietuvoje išleistas Jurgio Savickio <i>Novelės</i> Lietuvos valstybiniame akademiniame dramos teatre pastatyta Kazio Sajos trilogija <i>Oratorius. Maniakas. Pranašas Jona</i> (rež. Kazimiera Kymantaitė)	Kolumbijoje išleistas Gabrielio Garsijos Markeso romanas <i>Šimtas metų vienvėdis</i> Išleistas Michailo Bulgakovo romanas <i>Meistras ir Margarita</i> (parašytas 1937) Išleista Makso Frišo pjesė <i>Biografija: vaidinimas</i>	Veiklą pradėjo Vilniaus kraštotyrininkų Romuvos klubas Hipių judėjimo Lietuvoje pradžia	San Franciske įvyko „Meilės vasaros“ („The Summer of Love“) festivalis, vadinamas hipių revoliucija
1968	Išleista Juditos Vaičiūnaitės poezijos knyga <i>Po šiaurės herbais</i> Išleista Justino Marcinkevičiaus dviejų dalių drama-poema <i>Min-daugas</i> Kauno dramos teatre pastatytas Kazio Sajos groteskas <i>Mamutų medžioklė</i> (rež. Jonas Jurašas), išsp. 1969 Vilniaus dailės instituto Koridoriaus teatre pastatytas spektaklis pagal Arvydo Ambraso ir Regimanto Midvikio pjesę <i>Duobė</i> (teatras uždraustas 1970) Vilniaus universiteto Kiemo teatre pastatyta Vydūno tragedija <i>Pasaulio gaisras</i> (rež. Vladas Limantas)		Vilniaus universitete paskaitas skaito Marija Gimbutienė Vilniaus universitete paskaitas skaito Tartu semiotikos mokyklos įkūrėjas Jurijus Lotmanas JAV pradėtas leisti laikraštis <i>Akiračiai</i>	Prahos pavasaris Paryžiaus studentų maištas Studentų sukilimas Meksikoje
1969	Išleista antologija <i>XX a. Vakarų poetai</i> Išleista Bitės Vilimaitės novelių knyga <i>Baltos dėmės</i> Išleista Juozo Grušo novelių knyga <i>Rūstybės šviesa</i> Filmas „Gražuolė“ (rež. Arūnas Žebriūnas)	Vudstoko festivalis (JAV) Samjueliui Bektui suteikta Nobelio premija	Įregistruotas Romuvos kraštotyros klubas (KGB uždraustas 1971) Susikūrė roko grupės „Gėlių vaikai“, „Raganiai“	Paleistas pirmasis kompiuterių tinklas sujungė keturias mokslo įstaigas: Los Andželo universitetą, Stanfordo tyrimų institutą, Santa Barbaros ir Jutos universitetus JAV astronautai Neilas Armstrongas ir Edvinas Oldrinas tapo pirmaisiais žmonėmis, išsilaispinusiais mėnulyje

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS, JAV LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1970	Išleista Juozo Apučio novelių knyga <i>Horizonte bėga šernai</i> Išleistas Donato Saukos veikalas <i>Tautosakos savitumas ir vertė</i> Kauno dramos teatre pastatyta Kazio Sajos pjesė <i>Šventėžeris</i> (rež. Jonas Jurašas) Sukurta „Panteistinė oratorija“ (teksto aut. Sigitas Geda, komp. Bronius Kutavičius)	Iširo „Bitlų“ („The Beatles“) grupė Aleksandrui Solženicynui suteikta Nobelio literatūros premija	Žvejybinio laivo „Sovietskaja Litva“ radistas Simas Kudirka pabėgo iš laivo, nesėkmingai bandė siekti JAV politinio prieglobsčio, nuteistas 10 metų griežtojo režimo lagerio Mordovijoje Tėvas ir sūnus Pranas ir Algirdas Brazinskai užgrobė keletą lėktuvų An-24 ir privertė juos nusikrauti į Turkiją	Pradėti gaminti asmeniniai kompiuteriai SSRS įsisteigtas Andrejaus Sacharovo žmogaus teisių gynimo komitetas
1971	Išleista Justino Marcinkevičiaus drama <i>Katedra</i> Išleista Juozo Glinskio drama <i>Grasos namai</i> (Kauno dramos teatre past. 1970 m., rež. Jonas Vaitkus)	Išleistas Heinricho Biolio romanas <i>Grupinis portretas su dama</i> Brodvėje įvyko roko operos „Jėzus Kristus – superžvaigždė“ premjera	Jonas Laucė už „antitarybinių“ romano <i>Negandų metal</i> rankraštį, įteiktą leidyklai, nuteisiamas 2 metus kalėti (išsp. 1991)	Pradėtas internetinis Gutenbergio projektas – pirmoji elektroninių knygų biblioteka internete
1972	Čikagoje išleista Liūnės Sutemos poezijos knyga <i>Badmetis</i> Išleista Tomo Venclovos poezijos knyga <i>Kalbos ženklas</i> Išleista Sigito Gedos poezijos knyga <i>26 rudens ir vasaros giesmės</i> Išleista Algimanto Mackaus eilėraščių knyga <i>Poezija</i> Juozas Grušas <i>Barbora Radvilaitė</i> (Kauno dramos teatras, rež. Jonas Jurašas)	Heinrichui Bioliui suteikta Nobelio literatūros premija	Kaune susidegino Romas Kalanta (gegužės 14 d.) Pradėta leisti <i>Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronika</i> (red. kun. Sigitas Tamkevičius, nuo 1983 m. kun. Jonas Boruta)	JAV kariai pasitraukė iš Vietnamo
1973	Muzikinis filmas „Velnio nuotaka“ (rež. Arūnas Žebriūnas)	Pryžiuje išspausdinta Aleksandro Solženicyno knyga <i>Gulago archipelagas</i> (I tomas) Išleistas Kurto Voneguto romanas <i>Čempiono pusryčiai</i>	Prasideda Lietuvos intelektualų emigracijos banga. Emigruoja politologas, filosofas Aleksandras Štomas, prozininkas Icchokas Meras	Atidaromas Pasaulio prekybos centras Niujorke
1974	Dalia Grinkevičiūtė parašo antrąjį atsiminimų variantą ir perduoda Andrejui Sacharovui (rusų k. išsp. 1979 m. Paryžiuje)		Emigruoja režisierius Jonas Jurašas ir kritikė, vertėja Aušra Marija Sluckaitė	
1975	Išleista Romualdo Granausko novelių knyga <i>Duonos valgytojai</i> , apysaka <i>Jaučio aukojimas</i>	Išleistas Gabrielio Garsijos Markeso romanas <i>Patriarcho ruduo</i>		SSRS, kartu su 35 valstybėmis, pasirašė „Helsinkio baigiamąjį aktą“
1976	Pirmasis lietuviškas miuziklas „Ugnies medžioklė su varovais“ (Saulius Šaltenis, Leonidas Jacinevičius, komp. Giedrius Kuprevičius, rež. Dalia Tamulevičiūtė)		Emigruoja dailininkas Vladislavas Žilius Lapkričio 25 d. susikūrė Lietuvos Helsinkio grupė	
1977	Išleista Justino Marcinkevičiaus trijų dalių giesmė <i>Mažvydas</i> Išleista Marcelijaus Martinaičio knyga <i>Kukučio baladės</i> Išleista Sauliaus Šaltenio apysaka <i>Duokiškis</i>		Emigruoja poetas ir vertėjas Tomas Venclova	Pirmasis „Konkordo“ skrydis reguliaria linija Pradėjo veikti Černobylio atominė elektrinė (1986 m. įvyko Černobylio AE avarija)
1978	Čikagoje išleistas pomirtinis Henriko Radausko poezijos rinkinys <i>Eilėraščiai (1965–1970)</i> Filmas <i>Riešutų duona</i> (rež. Arūnas Žebriūnas) Sukurta oratorija „Paskutinės pagonių apeigos“ (teksto aut. Sigitas Geda, komp. Bronius Kutavičius)	Išleistas Džono Irvingo romanas <i>Pasaulis pagal Garpą</i>	Birželio 14–15 d. įsteigta Lietuvos laisvės lyga, vadovaujama Antano Terlecko	Karolis J. Voityla išrinktas popiežiumi
1979	Išleista Algirdo Landsbergio novelių knyga <i>Muzika įžengiant į neregėtus miestus</i> Išleista pirmoji Juozo Erlicko humoreskų ir humoristinių eilėraščių knyga <i>Kodėl?</i>		Klaipėdoje atidarytas Lietuvos jūrų muziejus	Pirmasis Romos katalikų popiežiaus vizitas komunistų valdomoje šalyje. Jonas Paulius II aplankė gimtąją Lenkiją kaip popiežius Afganistano karas (iki 1989) Firma Sony išleido pirmąjį ausinuką („Walkman“)

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS, JAV LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1980	Išleistas Juditos Vaičiūnaitės vienaveiksmių pjesių rinkinys <i>Pavasario fleita</i> Valstybiniame jaunimo teatre pastatytas spektaklis „Kvadratas“ (V. Jelisejeva, rež. Eimuntas Nekrošius)	Išleistas Umberto Eko romanas <i>Rožės vardas</i> Česlovui Milošui suteikta Nobelio literatūros premija		Paskelbtas JAV gynybos planas „žvaigždžių karai“ Niujorke nušautas Džonas Lenonas
1981	Išleistas Sauliaus Tomo Kondroto romanas <i>Žalčio žvilgsnis</i> Opera-poema „Strazdas – žalias paukštis“ (teksto aut. Sigitas Geda, komp. Bronius Kutavičius)			Pirmoji komercinė e knyga – žodynas (leidykla <i>Random House</i>)
1982	Išleista Jono Strielkūno poezijos knyga <i>Po tylinčiom žvaigždėm</i> Išleista rinktinė <i>Lotynų Amerikos novelės</i> Valstybiniame jaunimo teatre pastatytas miuziklas „Meilė ir mirtis Veronoje“ (teksto aut. Sigitas Geda, komp. Kęstutis Antanėlis, rež. Eimuntas Nekrošius)	Niujorke įvyko Endriu Loido Vėberio miuziklo <i>Katės</i> premjera	Emigruoja dailininkas Algimantas Svėgžda	Pradėta kompaktinių plokštelių gamyba Pirmą kartą buvo panaudotas šypsenėlės simbolis „;-)“
1983	Išleista Sauliaus Šaltenio apsakymų knyga <i>Atminimo cukrus</i> Valstybiniame jaunimo teatre pastatytas spektaklis pagal Čingizo Aitmatovo romaną <i>Ilgą kaip šimtmečiai diena</i> (rež. Eimuntas Nekrošius) Filmas „Skrydis per Atlantą“ (rež. Raimondas Vabalas)		Pradeda veikti Ignalinos AE	JAV prezidentas Ronaldas Reiganas Baltuosiuose rūmuose priėmė 200 Amerikos lietuvių, latvių, estų delegaciją. Pasirašė Baltų laisvės dienos proklamaciją Stanislavas Petrovas patvirtino, kad kompiuterinės sistemos pranešimai apie paleidžiamas JAV balistines raketas yra klaidingi, užkirsdamas kelią galimam branduoliniam karui Pradėta vartoti sąvoka „internetas“
1984	Išleista Jono Strielkūno eilėraščių knyga <i>Varpo kėlimas</i> Išleista Justino Marcinkevičiaus dramatinė apysaka <i>Daukantas</i>	Išleistas postmodernistinis Milorado Pavičiaus romanas-žodynas <i>Chazarų žodynas</i> (liet. k. 2010 m.)		Pradėta „Apple Macintosh“ kompiuterių prekyba
1985	Išleista Juozo Apučio novelių knyga <i>Keleivio novelės</i> Išleistas Sauliaus Tomo Kondroto romanas <i>Ir apsiniauks žvelgiantys pro langą</i> Petras Repšys Vilniaus universitete sukūrė freską <i>Metų laikai</i>		Vilniaus arkikatedroje atrastas auksakalstės meno lobynas	Michailas Gorbačiovas išrinktas SSKP generaliniu sekretoriumi „Perestoika“ („Pertvarka“) SSRS (iki 1991)
1986	Išleista Juozo Apučio novelių knyga <i>Gegužė ant nulūžusio beržo</i> Čikagoje išleista Vytauto Kavolio studija <i>Sąmoningumo trajektorijos: Lietuvos kultūros modernėjimo aspektai</i>		Emigruoja prozininkas Saulius Tomas Kondrotas	Černobylio atominės elektrinės katastrofa
1987	Išleista Juditos Vaičiūnaitės poezijos knyga <i>Žiemos lietus</i> Išleista Danutės Kalinauskaitės novelių knyga <i>Išėjusi šviesa</i>		Mitingas prie Adomo Mickevičiaus paminklo Vilniuje (rugpjūčio 23 d.) Pirmasis „Roko maršas per Lietuvą“	Privatus lėktuvas, pilotuojamas 19-mečio Mathias Rusto iš Vakarų Vokietijos, įskridęs į SSRS teritoriją, nusileidžia Maskvos Raudonojoje aikštėje
1988	Žurnale <i>Pergalė</i> išspausdinti Dailios Grinkevičiūtės prisiminimai <i>Lietuviai prie Laptevų jūros</i> Išleistas Jono Mikelinso romanas <i>Juodųjų eglė šalis</i> (par. 1967) Išleista Romualdo Granausko apysaka <i>Gyvenimas po klevu</i> Išleista pirmoji Aido Marčėno eilėraščių knyga <i>Suliny</i>	Išleistas Umberto Eko romanas <i>Fuko švytuoklė</i>	Susikūrė Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio iniciatyvinė grupė (birželio 3 d.) Šimtatūkstantinis Sąjūdžio mitingas Vingio parke (rugpjūčio 23 d.) Susikūrė pirmasis nepriklausomas kultūros žurnalas <i>Sietynas</i> (ėjo iki 1991)	

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS, JAV LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1989	Išleistas Intos tremtinių poezijos rinkinys <i>Benamiai</i> Išleista Juozo Apučio alegorinė apysaka <i>Skruzdėlynas Prūsijoje</i> Išleistas Ričardo Gavelio romanas <i>Vilniaus pokeris</i> Išleista Algirdo Juliaus Greimo darbų rinktinė <i>Semiotika</i> Į Lietuvą atvyksta Bernardas Brazdžionis	Išleista Salmono Ruščio (Salman Rushdie) knyga <i>Šėtoniškos eilės</i> Ajatola Chomeinis paskyrė 3 milijonų dolerių premiją už <i>Šėtoniškųjų eilių</i> autoriaus Salmono Ruščio mirtį	Baltijos kelias (rugpjūčio 23 d.); 2009 m. UNESCO įtraukas į „Pasaulio atminties“ sąrašą Atkurtas Vytauto Didžiojo universitetas LTSR Aukščiausioji Taryba paskelbė, kad 1940 Lietuvos prijungimas prie TSRS buvo neteisėtas	„Aksominė revoliucija“ Čekoslovakijoje Iš Afganistano išvesta sovietų kariuomenė Nugriauama Berlyno siena (Šaltojo karo pabaiga) Sovietų kariuomenės susidorojimas su nepriklausomybės reikalaujančiais demonstrantais Tbilisyje (Gruzija) SSRS liaudies deputatų suvažiavimas, remdamasis Aleksandro Jakovlevo komisijos išvadomis, pripažino Molotovo–Ribentropo pakto slaptuosius protokolus „teisiškai nepagrįstais ir negaliojančiais nuo jų pasirašymo momento“
1990	Išleista Vytauto P. Bložės poezijos knyga <i>Noktiurnai</i> Poezijos antologija <i>Tremtinio Lietuva</i> Leonardo Gutausko romanas <i>Vilko dantų karoliai</i> (I dalis) Filmas „Miškais ateina ruduo“ (rež. Raimondas Vabalas) Pradėtas rengti tarptautinis poezijos festivalis „Poetinis Druskininkų ruduo“		Į Lietuvą atvyko Sovietų Sąjungos vadovas Gorbačiovas. Vilniuje įvyko masiškiausias Sąjūdžio mitingas „Laisvė ir nepriklausomybė Lietuvai“ Paskelbtas nepriklausomos Lietuvos Respublikos atkūrimo aktas (kovo 11 d.)	Nepriklausomybę paskelbia Estija (kovo 30 d.) Nepriklausomybę paskelbia Latvija (gegužės 4 d.) Sukurtas pasaulinis interneto tinklas
1991	Išleista Tomo Venclovos poezijos knyga <i>Vilties formos</i> Išleistas Ričardo Gavelio romanas <i>Jauno žmogaus memuarai</i> Išleista Antano A. Jonyno eilėraščių knyga <i>Nakties traukinys</i> Išleista Sigito Gedos poezijos knyga <i>Septynių vasarų giesmės</i> Išleista Aido Marčėno poezijos knyga <i>Angelas</i> Čikagoje išleista Vytauto Kavolio studija <i>Epochų signatūros</i>	Lietuvių kalba išleistas Česlovo Milošo romanas <i>Isos slėnis</i> (par. 1954) Išleistas postmodernistinis Milorado Pavičiaus romanas <i>Vidinė vėjo pusė, arba romanas apie Herą ir Leandrą</i> (liet. k. 2006)	Ekonominė blokada Įvesti pinigų pakaitalai – talonai, kuriuose buvo pavaizduoti Lietuvos gyvūnai Sovietų kariuomenė puola televizijos bokštą, Lietuvos radiją ir televiziją (sausio 13 d.) Medininkų žudynės (liepos 31 d.) Lietuviško interneto gimimo diena – 1991 m. spalio 10 d. Įsteigtas Lietuvos mokslo ir studijų institucijų kompiuterių tinklas „Litnet“	SSRS suirimas Pučas Maskvoje (rugpjūčio mėn.) Atsistatydina Michailas Gorbačiovas Įkurta Nepriklausomų valstybių sandrauga (NVS) Jugoslavijos karai (iki 2001)
1992	Išleista Vytauto Kavolio studija <i>Moterys ir vyrai lietuvių kultūroje</i>		Priimta nauja Lietuvos Respublikos Konstitucija	Mastrichte pasirašyta Europos Sąjungos (ES) steigimo sutartis JAV vykusioje parodoje „COMDEX“ IBM pristatė pirmąjį pasaulyje išmaniojo telefono prototipą
1993	Išleistas Jurgio Kunčino romanas <i>Tūla</i> Išleista Jono Strielkūno poezijos knyga <i>Trečias brolis</i> Čikagoje išleista Liūnės Sutemos poezijos knyga <i>Graffiti</i> Išleistas Jurgos Ivanauskaitės romanas <i>Ragana ir lietus</i> Pradėta „Skomanto“ nuotykių kūrinių serija	Į lietuvių kalbą išverstas Milano Kunderos romanas <i>Nepakeliama būties lengvybė</i>	Iš Lietuvos išvesta Rusijos armija Įvedamas litas Lietuva tapo Europos Tarybos nare Popiežiaus Jono Pauliaus II viešnagė Lietuvoje (rugsėjo 4–8 d.) Jachta „Lietuva“ baigė pirmą Lietuvos buriavimo sporto istorijoje kelionę apie pasaulį	Konstitucinė krizė Rusijoje; prezidentas Borisas Jelcinas įsakė tankams šturmuoti parlamento rūmus
1994	Išleista Sigito Parulskio eilėraščių knyga <i>Mirusiųjų</i> Išleista Sigito Gedos eilėraščių knyga <i>Babilono atstatymas</i> Išleistas poezijos almanachas <i>Svetimi</i>		Išleista Vytauto Kavolio darbų rinktinė <i>Žmogus istorijoje</i> (<i>Žmogaus genezė; Nužemintųjų generacija; Sąmoningumo trajektorijos; Epochų signatūros</i>)	Karo Čečėnijoje pradžia Inauguruotas pirmasis juodaodis prezidentas Pietų Afrikos Respublikoje Nelsonas Mandela Pradėta prekyba išmaniaisiais telefonais

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS, JAV LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1995	Išleista Nijolės Miliauskaitės eilėraščių knyga <i>Uždraustas įeiti kambarys</i> Išleista Vandos Juknaitės apysaka <i>Stiklo šalis</i>		Seimas priėmė Valstybinės kalbos įstatymą Lietuva įteikė oficialų prašymą dėl narystės Europos Sąjungoje	Europos Sąjungos lyderiai numatomą įvesti bendrą valiutą pavadino euro vardu
1996	Išleista Vytauto P. Bložės poezijos knyga <i>Ruduo</i> Išleista Bitės Vilimaitės apsakymų knyga <i>Užpustytas traukinys</i> Išleista Juozo Erlicko Knyga Išleistas Marijos Gimbutienės veikalas <i>Senoji Europa</i>	Išleistas Alesandro Bariko (Alessandro Baricco) romanas <i>Šilkas</i> Vislavai Šymborskai suteikta Nobelio literatūros premija	Lietuvos Respublikos generalinė prokuratūra SSRS saugumo veikėjui Nachmanui Dušanskui iškelė baudžiamąją bylą (Izraelis atsisakė jį išduoti) Įrengtas pirmasis bankomatas Lietuvoje	Palestiniečiai pirmą kartą dalyvavo rinkimuose ir savo vadovu išsirinko Jasirą Arafatą (Yasser Arafat)
1997	Išleista Sigito Gedos eilėraščių knyga <i>Jotvingių mišios; Gedimino valstybės fragmentas</i> Išleista Donaldo Kajoko eilėraščių knyga <i>Meditacijos</i>	Išleista pirmoji Hario Poterio serijos knyga	Vilniaus apygardos teismas paskelbė nuosprendį pirmojoje genocido byloje trimis buvusiems „liaudies gynėjams“ už Gaidžių šeimos išžudymą 1945 m. Zarasų rajone, Salinių kaime	Škotijos mokslininkai klonavo pirmąjį žinduolį – avį Doli Kompiuteris pirmą kartą nugalėjo Garį Kasparovą – pasaulio šachmatų čempioną
1998	Išleista Sigito Gedos eilėraščių knyga <i>Skrynelė dvasioms pagauti</i> Išleistas Jono Strielkūno poezijos knyga <i>Tamsos varpai, šviesos varpai</i> Išleista Romualdo Granausko apsakymų knyga <i>Gyvilėlių dainavimas</i> (parašytas apie 1968)	<i>Titanikas</i> tapo pirmuoju kino filmu, uždirbusiu 1 mlrd. JAV dolerių	Lietuva oficialiai tapo asocijuota Europos Sąjungos nare Dokumentinis videofilmas „Lietuvos Respublikos prezidentai. Antanas Smetona, Aleksandras Stulginskis. Kazys Grinius“ (rež. Rimtautas Šilinis) Lietuvos Seimas panaikino mirties bausmės taikymą Lietuvoje	Įkurta paieškos sistema „Google“ Pirmoji internetinė knygų skaityklė „Rocket ebook“ Pirmoji elektroninių knygų parduotuvė internete e-reader.com
1999	Išleista Gintaro Grajausko eilėraščių knyga <i>Kaulinė dūdelė</i> Išleistas Renatos Šerelytės romanas <i>Ledynmečio žvaigždės</i> Išleista Aido Marčėno ir Sigito Parulskio poezijos knyga <i>50 eilėraščių</i>	Išleista Salmono Ruščio knyga <i>Žemė po jos kojomis</i> Lietuvių kalba Išleista Josifo Brodskio eilėraščių rinktinė <i>Vaidzas į jūrą</i>	Seimas pripažino Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Tarybos 1949 m. vasario 16 d. deklaraciją valstybės teisės aktu. Ši Taryba ėmėsi vieningo vadovavimo visoms pasipriešinimo ir kovotojų struktūroms	
2000	Išleista Juditos Vaičiūnaitės poezijos knyga <i>Debesų arka</i> Išleista Romualdo Granausko prozos rinktinė <i>Su peteliške ant lūpų</i>	Lietuvių kalba išleista Chorche Luiso Borgeo knyga <i>Fikcijos</i> (par. 1944)	Įsigaliojo „Lustracijos įstatymas“ UNESCO į Pasaulio paveldo sąrašą įtraukė Kuršių neriją	Vladimiras Putinas išrinktas Rusijos prezidentu Pirmoji knyga tik elektroninėje versijoje – Stefano Kingo romanas <i>Jojant ant kulkos</i> (<i>Riding the Bullet</i>)
2001	Išleista Aido Marčėno poezijos knyga <i>Dėvėti</i> Išleistas Viktorijos Daujotytės veikalas <i>Parašyta moterų</i> Filmas „Vieni vieni“ (rež. Jonas Vaitkus)		Baigtas leisti <i>Lietuvių kalbos žodynas</i> (t. 1–20, 1941–2002)	„Al Kaeda“ surengė teroristų išpuolį Niujorke (rugsėjo 11 d.) Įkurta „Vikipedija“ anglų kalba Apple Computer pristatė pirmą iPod'ą
2002	Išleista Bitės Vilimaitės apsakymų rinktinė <i>Papartynų saulė</i> Išleista Vandos Juknaitės pokalbių, esė knyga <i>Išsiduos. Balsu</i> Kolektyvinė esė rinktinė <i>Siužetą siūlau nušauti</i>			Įkaičių paėmimas Maskvos teatre
2003	Išleista Sigito Gedos knyga <i>Adolėlio kalendoriai: dienoraščiai, gyvavaizdžiai, užrašai, tyrinėjimai</i> Meno forto spektaklis – Kristijonas Donelaitis „Metai. Pavasario linksmybės. Rudenio gėrybės“ (rež. Eimuntas Nekrošius)	Išleistas Deno Brauno (Dan Brown) romanas <i>Da Vinčio kodas</i> (lietuvių kalba 2004) Lietuvių kalba išleistas Džeimso Džoišo romanas <i>Ulisas I</i> dalis (par. 1922)	Pradėtas Vikipedijos projektas lietuvių kalba (pirmasis straipsnis – kompiuteris)	„Rožinė revoliucija“ Gruzijoje Karo Irake pradžia
2004	Išleista Giedros Radvilavičiūtės esė knyga <i>Suplanuotos akimirkos</i> Išleista Mariaus Ivaškevičiaus pjesė <i>Madagaskaras</i> (pastatyta Vilniaus mažajame teatre, rež. Rimas Tuminas)	Lietuvių kalba išleista Knuto Skujenieko eilėraščių rinktinė <i>Aš esu toli viešėjęs</i>	Lietuva tapo ES (gegužės 1 d.) ir NATO nare Uždarytas 21 metų veikęs Ignalinos atominės elektrinės pirmasis blokas	Pradėjo veikti „Skype“ programa „Oranžinė revoliucija“ Ukrainoje Įkaičių paėmimas Beslano (Osetija) mokykloje (rugsėjo 1–3 d.) NASA Marso tyrimų aparatas „Spirit“ sėkmingai nusileidžia Marse

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS, JAV LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
2005	Išleista Justino Marcinkevičiaus poezijos rinktinė <i>Amžino rūpesčio pieva</i> Išleista Donaldo Kajoko eilėraščių rinktinė <i>Karvedys pavargo nugalėti</i>	Išleista Stefano Grynblato (Stephen Greenblatt) studija <i>Vilas ir pasaulio valia arba Kaip Šekspyras tapo Šekspyru</i> (lietuvių k. 2007) Lietuvių kalba išleista Džeimso Džoiso <i>Ulisas II</i> dalis (par. 1922)		Vokiečių kardinolas Jozefas Radingeris išrinktas naujuoju popiežiumi ir pasirinko Benedikto XVI vardą
2006	Išleista Aido Marčėno poezijos knyga <i>Eilinė</i> Išleista Sigito Parulskio pjesių knyga <i>Trys pjesės, trumpos istorijos Sraigė su beisbolo lazda Meno forto spektaklis „Fautas“</i> (rež. Eimuntas Nekrošius)	Lietuvių kalba išleista Chorche Luiso Borgeso <i>Smėlio knyga</i> (<i>Alefas</i> , par. 1949). Lietuvių kalba taip pat išleista: <i>Broudzio pranešimas</i> (par. 1970), <i>Smėlio knyga</i> (1975), <i>Šekspyro atmintis</i> (1983)		SONY išleidžia savo pirmąją elektroninių knygų skaityklę „Sony Reader“ su e-popieriumi
2007	Išleista Vandos Juknaitės knyga <i>Tariamas iš tamsos: pokalbiai su vaikais</i> Išleista Gintaro Grajausko pjesių rinktinė <i>Mergaitė, kurios bijojo Dievas</i>			AMAZON pristato savo elektroninių knygų skaityklę „Kindle“
2008	Išleistas Renatos Šerelytės romanas <i>Mėlynbarzdžio vaikai</i> Išleista Danutės Kalinauskaitės novelių knyga <i>Niekada nežinai</i> Valstybiniame Jaunimo teatre pastatyta Petro Vaičiūno komedija <i>Patriotai</i> (rež. Jonas Vaitkus)			JAV prezidentu išrinktas Barakas Obama, pirmasis afroamerikietis, išrinktas į šį postą Pasaulinė finansų krizė Rinkoje pasirodė planšetiniai kompiuteriai
2009	Išleista Liūnės Sutemos poezijos rinktinė <i>Sugrįžau</i> Išleisti Marcelijaus Martinaičio biografiniai užrašai <i>Mes gyvenome</i> Išleistas Kristinos Sabaliauskaitės romanas <i>Silva Rerum</i>		Pirmajai kadencijai prisiekė prezidentė Dalia Grybauskaitė Prie Seimo vykęs mitingas, kuriame protestuota prieš valdžios taupymo planus, baigėsi riaušėmis Uždarytas antrasis (paskutinis) Ignalinos AE blokas	
2010	Išleista Giedros Radvilavičiūtės esė rinktinė <i>Šignakt aš miegosiu prie sienos</i> Išleista Tomo Venclovos poezijos rinktinė <i>Visi eilėraščiai</i> Išleistas Valdo Papievio romanas <i>Eiti</i>	Išleistas Umberto Eko romanas <i>Prahos kapinės</i>		Smolensko aviakatastrofa, nusinešusi Lenkijos aukštų pareigūnų gyvybes Statistikos duomenimis, pasaulyje veikia 255 mln. interneto svetainių, internetu naudojasi 1,97 mlrd. vartotojų
2011	Išleista Donaldo Kajoko eilėraščių knyga <i>Kurčiam asiliukui</i> Išleistas Romualdo Granausko novelių romanas <i>Trys vienvės</i>	JAV išleistas Rutos Sepety romanai <i>Tarp pilkų debesų</i> (lietuvių k. 2011) Česlovo Milošo metai	Lietuvos plačiajuostis internetas sparčiausias pasaulyje Pirmoji lietuviška interaktyvi elektroninė knyga – Jurgos Sakalauskaitės ir Donato Malinausko <i>Pelytė Smailytė ir gelbėtojai</i>	Žemės drebėjimas Japonijoje, atominė katastrofa Fukušimos AE
2012	Išleista atliekamosios poezijos knyga <i>Slemas Lietuvoje</i> Lietuvos nacionaliniame dramos teatre pastatyta Mariiaus Ivaškevičiaus pjesė <i>Išvarymas</i> (rež. Oskaras Koršunovas) Lietuvos nacionaliniame dramos teatre pastatyta Justino Marcinkevičiaus <i>Katedra</i> (rež. Oskaras Koršunovas)			Europos branduolinių mokslinių tyrimų organizacijos CERN mokslininkai paskelbė aptikę naują subatominę dalelę, kurios savybės atitinka Higgs bozoną – masę suteikiantį pagrindinį visatos statybinį elementą JT Generalinė Asamblėja pritarė, kad Palestiniai būtų suteiktas valstybės stebėtojos statusas